Toplumsal Hareketler

Tarih, Teori ve Deneyim

DERLEYEN

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

iletişim

İLETİŞİM

DERLEYEN: Y. DOĞAN ÇETİNKAYA Toplumsal Hareketler

Derleyen Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Toplumsal Hareketler

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA 1975'te İstanbul'da doğdu. 1997'de İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 2002'de tamamladı. 2003-2004 akademik yılında Budapeşte Central European University'de ikinci yüksek lisans derecesini aldı. Halen Boğaziçi Üniversitesi'nde doktora öğrencisidir. 1999'dan itibaren İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasi Tarih Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisidir. 2008'e kadar beş yıl süre ile Eğitim-Sen 6 No'lu Üniversiteler Şubesi'nde yönetim kurulu, 2005-2007 arasında da Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde parti meclisi üyeliği yaptı. 2004'te *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi* adlı kitabı İletişim Yayınları'ndan yayımlandı. Yine İletişim Yayınları'ndan *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* kitap dizisinin çeşitli ciltlerinde, *Tarih ve Toplum*, *Toplumsal Tarih* dergilerinde yayımlanmış çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Çağdaş sendikal hareket ve milliyetçilik üzerine yazıları *Birikim*, *Express* ve *Gelecek* dergilerinde yayımlandı.

İletişim Yayınları 1304 • Politika Dizisi 69
ISBN-13: 978-975-05-0583-6
© 2008 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2008, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Toplumsal Hareketler

Tarih, Teori ve Deneyim

iletişim

Onlara...

Onlar ki;
toprakta karınca,
suda balık
havada kuş kadar çokturlar...

NÂZIM HİKMET

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
Toplumsal Hareketler Derlenir Toplanır mı?
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA *9*

BİRİNCİ KISIM

Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA *15*

İKİNCİ KISIM

Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler: Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler
ARİF DİRLİK *65*

Devrim ve Küreselleşme: Chiapas'tan Seattle ve Ötesine
JOHN FORAN *85*

Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler
SYDNEY TARROW *113*

Toplumsal Hareketler Yirmi Birinci Yüzyıla Giriyor
CHARLES TILLY *143*

**Yok Olmanın (!) Diyalektiği:
Via Campesina ve Gıda Egemenliği**
AHMET BEKMEN *189*

**Foucault Aracılığıyla Direnişi Teorileştirmek ve
Toplumsal Cinsiyeti Kavramsallaştırmak: İslamcı
Politik Partilerde Kadın Aktivistlerin Durumu**
SARA ABABNEH *219*

ÜÇÜNCÜ KISIM

Macaristan'da Toplumsal Hareketler: Bir Taslak
GÁBOR HALMAI – FERENC LACZÓ *251*

Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine
GÖRKEM DOĞAN *285*

Güney Kore'nin *Minjungu* ve *Minjung* Hareketi
DONGYOUN HWANG *337*

**Bir Değişim Siyaseti: Otoriter Yönetim Sonrası
Tayvan'da Refah, Kimlik ve Toplumsal Hareketler**
YA-CHUNG CHUANG *365*

**Yugoslavya'da 1968 ve 1971 Öğrenci Hareketleri:
Komünist Gençleştirmenin İki Hatası**
MARKO ZUBAK *389*

Savaş Karşıtı Hareket: Yeniden "Vietnam Sendromu"
FOTİ BENLİSOY *417*

**Ezilenlerin Şenliğinde Sahne Almak:
Toplumsal Hareketler ve Tiyatro**
BİLGE SEÇKİN *471*

Filistin'den Bir Toplumsal Hareket: Hamas
ERHAN KELEŞOĞLU *505*

**Hareket ve Kurumsallaşma Arasında
Türkiye'de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık**
İLKAY YILMAZ *525*

ÖNSÖZ
Toplumsal Hareketler Derlenir Toplanır mı?

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Elinizde tutmakta olduğunuz kitabın hikâyesinin başlangıcı bundan yaklaşık üç yıl öncesine kadar uzanıyor. Toplumsal hareketler üzerine İstanbul Siyasal'da bir seminer dersi açan olan hocam Serpil Çakır bu konu üzerine bir kitap oluşturulması fikrini ilk ortaya atan kişiydi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1910-1911 Müslüman Protestosu" üzerine bir tez hazırlamakta olduğum sırada gelen bu teklif beni son derece heyecanlandırmıştı.

Toplumsal hareketler üzerine derli toplu bir kitabın Türkçe'de mevcut olmayışı bu fikri doğuran en önemli nedenlerdendi. Varolanların çoğu da, ya bir konu üzerine derinlemesine eğilmiş monografiler, ya analitik bir çerçeveden, tartışmadan yoksun çalışmalar ya da bir takım kuramlar üzerine yapılan çevirilerden oluşuyordu. Bundan dolayı ilk akla gelen bu konu üzerine yazılmış çizilmiş külliyatı okuyucuya tanıtabilecek makaleler toplamaktı. Ancak toplumsal hareketler üzerine ortaya çıkmış kuramsal çalışmaların yanında farklı ülkelerde ve tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış farklı hareketler, deneyimler üzerine de çok fazla çalışma mevcut değildi. Olanlar da dağınık bir haldeydi. Müstakbel derlememiz ise derdimize de-

va olacaktı. Ancak daha işin başında ortaya çıktı ki, ne toplumsal hareketler üzerine üretilmiş teorik yayınları ne de sonsuz çeşitlilikteki deneyimleri kapsayabilecek bir derleme yapmak mümkündü. Zira bu konu üzerine ortaya çıkmış teorik okullar dallanıp budaklanmıştı; seçilecek deneyimlerin ise herhangi bir sınırı mevzu bahis değildi.

Dahası murad edilen daha çok bu konu üzerine eğilmiş öğrencilere yönelik bir okuma kitabı oluşturmak da değildi. Bu kitap hali hazırda belli toplumsal hareketler içinde aktif çalışanlara da deney aktarabilecek, soru işaretleri uyandırabilecek bir niteliğe haiz olmalıydı. Toplumsal hareketleri nesneleştirmeyi de makul bir seviyede tutmalı ve –bu alanda örnekleri olduğu gibi– konusuna haddinden fazla yabancılaşmamalıydı.

Bu farklı kaygılardan dolayı ilk akla gelen yazıların çeviriler yerine telif makaleler şeklinde toplanması oldu. Zira bu farklı kaygılarımızı daha baştan yazarlara anlatarak bu çerçevede yazılar isteyebilirdik. Zaten Türkiye'de hemen her konuda çeviriye dayanan kitap yeterince yapılmaktaydı. Bundan dolayı her şeyden önce bu toplumsal hareketler külliyatının "babaları" olarak tanımlanan kişilere meramımızı anlatarak yazı talebinde bulunduk. Neyse ki bu yarı akademik yarı politik kaygılarımıza birçok isimden olumlu bir yanıt aldık. Charles Tilly, Sydney Tarrow ve John Foran daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olan tebliğlerini kitabımızın çerçevesine uyduğu takdirde verebileceklerini bildirdiler. Toplumsal hareketleri ilk kez ciddi anlamda sistematikleştirme çabasının içine girmiş kişilerin başında gelen Tilly'nin makalesi toplumsal hareketlerin geleceği üzerine bir fikir yürütme olduğu için kitabın derlenme amaçlarından bir tanesine tam uyuyordu. En azından böyle bir değerlendirme, hali hazırda toplumsal hareketler içinde eyleyenler için faydalı bir tartışma olabilirdi. Sydney Tarrow ise en son hazırlamakta olduğu çalışmasıyla ilintili olacak şekilde ulusötesi hareket eden aktivistler üzerine bir katkı sunmak istedi. John Foran da toplumsal hareketlerde Seattle sonrası değişmeye odaklanarak küreselleşme mefhumu ile hareketler arasındaki ilişki üzerine kafa yoruyordu. Bu noktada

toplumsal hareketlere daha tarihsel bir perspektiften bakan kişilerin, Seattle'ı ne derece mihenk taşı olarak kabul ettikleri de ortaya çıkıyordu.

Burada teşekkür etmek istediğim insanlardan bir tanesi de bu kitaba desteğini esirgemeyen ve dünyanın farklı yerlerindeki öğrencileri ile temasa geçen Arif Dirlik'tir. Toplumsal hareketlerin son halinin analitik bir değerlendirmesini yapmanın yanı sıra Güney Kore ve Tayvan gibi Türkçe'de çok fazla bilgi sahibi olunmayan ülkeler hakkında yazı almamızı sağlamış oldu. Dongyoun Hwang ve Ya-Chung Chuang'ın yazıları, kendi ülkelerinde ortaya çıkmış toplumsal hareketlerin bir kuş bakışı tarihinden daha çok bir takım meseleler üzerine odaklanmış katkılardır. Aslında bu derlemenin kaygılarından bir tanesi de daha çok Avrupa ve Amerika örnekleri üzerinden yürüyen tartışmalara sözü çok fazla edilmeyen ülkelerden de deneyimler aktarmaktı. Bu konuda Budapeşte'de kaldığım süre boyunca dostluklarını ve birikimlerini benimle paylaşan Ferenc Laczó ve Marko Zubak, kendi ülkelerinde ortaya çıkmış toplumsal hareketler üzerine katkılarını Türkiyeli okuyuculardan esirgemediler.

Uluslararası bir toplantıda tesadüfen tanıştığım Sara Ababneh ve kadim dostum Erhan Keleşoğlu da daha çok politik İslamcılık çerçevesinde incelenen Ortadoğu'daki gelişmelere toplumsal hareket gözlüğünden bakmayı denediler. Erhan Keleşoğlu daha çok gericilik ve terör kavramları ile yaklaşılan Hamas'a farklı bir pencereden bakmayı deniyor. Ababneh ise Ortadoğu'da ortaya çıkan kadın aktivistlerin faaliyetlerini direniş kavramı çerçevesinde ele almayı deniyor.

Bu kitaba ilk katkı sunanlardan Görkem Doğan, Türkiye'deki örgütlü emek hareketinin seyrini, temel özelliklerini ve kırılma noktalarını okuyucularına aktararak, Türkiye'deki toplumsal hareketlerin önemli bileşenlerinden bir tanesine ışık tutuyor. Ahmet Bekmen Türkiye'de son dönemde ortaya çıkan çiftçi sendikalarının da çokça gündeme getirmeye başladığı, uluslararası tarım emekçileri hareketinin tartışma konularının başında gelen "gıda egemenliği" kavramını tartışıyor. Bilge

Seçkin'in makalesi toplumsal hareketlerin en önemli bileşenlerinden biri olan tiyatroyu ve onun devrimci dönemlerde aldığı hali inceliyor. Foti Benlisoy son dönemde özellikle ABD'nin işgalleri ile birlikte yükselen savaş karşıtı hareketi değerlendiriyor. İlkay Yılmaz ise Türkiye'deki kadın hareketinin gelişimini, hareketin ortaya çıkardığı kavramsal çerçeveyi de kullanarak tahlil ediyor. Böylece bu derleme kendi deneyimleriyle toplumsal hareketlerin bir köşesinde didinenlere bu faaliyetlerine dair bir iki kelam etme imkânını vermiş oluyor.

Bu çalışma her ne kadar toplumsal hareketler üzerine yapılmış teorik tartışmalara değiniyor, son dönem ortaya çıkan gelişmeleri ve eğilimleri kapsıyor, farklı ülkelerde ortaya çıkmış farklı deneyimleri sayfalarına taşıyor ve farklı temaları tartışıyorsa da, toplumsal hareketleri derleyip toparlama iddiasının nafile olduğunu da gösteriyor. Dünyanın farklı yerlerinde, farklı dönemlerde ortaya çıkmış toplumsal hareketlerin zenginliği ve bunlara dair fikriyatın enginliği belli bir kitabın içinde derlenip toplanmaya ne iyi ki halen direniyor.

Beyazıd, Mart 2007

Birinci Kısım

Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Toplumsal hareketler üzerine yazılmış çalışmaların çoğunda, bu konunun ne kadar görmezden gelindiği hakkında şikâyetler ile karşılaşılır. Artık standart bir kalıp olmuş bu serzeniş ve şikâyetlerden sonra da genellikle toplumsal hareketlerin insanların hayatlarında çok eski çağlardan beri önemli roller oynadıkları dile getirilir. Kuşkusuz bu iddia belli ölçülerde bir haklılık payını içerir. Gerçekten de toplumların tarihinin ilk zamanlarından itibaren çok farklı direniş biçimleri, çatışmalar, başkaldırılar, isyanlar toplumsal hayattan hiçbir zaman eksik olmamıştır. Gerek yönetenler arasında meydana gelen çatışmalardan, gerek yönetilenlerin, ezilenlerin toplumsal durumlarından kaynaklanan çok farklı direniş biçimleri, insanların hayatlarında önemli değişikliklere yol açmış, insanlık tarihinde etkili olmuştur. Eylemler, isyanlar, devrimler gibi çeşitli direniş örüntüleri, farklı zaman ve mekânlarda değişik hal ve biçimler alsa da "yaşanılan tarih"te hep varolmuşlardır.

Ancak "yaşanılan tarih"te hal böyleyken, Tarih'te, yani "yazılan tarih"te durum oldukça farklıdır. Hatta bu husus sadece tarih yazımıyla da sınırlı değildir. Modern sosyal bilimlerin gelişmesiyle birlikte sosyoloji ve siyaset bilimi gibi birçok bilim da-

lında da bu durum söz konusudur. Bu, sıradan insanların, aşağıdakilerin, madunların, onların davranış ve eylemlerinin, tarihte oynadıkları rollerin, kolektif iradelerinin, isyanların, direnişlerin yazanlar, tarihin muhasebesini çıkaranlar ve toplumunun analizini yapmaya çalışanlarca ciddiye alınmaması durumudur. Peki kimdir bu aşağıdakilerin seslerine kulaklarını tıkayanlar, bigâne kalanlar? Onlar genellikle toplumunun yönetici katmanına ait olanlar, "elit," "seçkin" olarak adlandırılmış sosyal tabakanın üyeleri ya da ona ait olduğunu hissedenlerdir. Özellikle modern öncesi çağda bu durum daha barizdir. İnsanlık tarihini bugünlere aktarmış yazılı veya yazılı olmayan kaynakların büyük bir bölümü seçkinler tarafından ve kendi zihniyetlerini yansıtacak bir şekilde tutulmuştur. Bundan dolayı eski kronikler, tarihler genellikle sıradan insanlardan, köylülerden, ırgatlardan, zanaatkarlardan ziyade krallardan, sultanlardan, paşalardan, komutanlardan, lordlardan, mücevherli kadınlardan bahsederler. Hatta mücevherli kadınlar, yani insan cinsinin yarısını oluşturan kadın cinsiyetinin en ayrıcalıklı kısmı bile nadir olarak etkindir. Toplumun aşağısındakiler ancak çok büyük bir olay yarattıkları, varolan siyasal ve toplumsal yapıyı sarstıkları ölçüde günümüze kadar yaşayabilmiş, anlatılarda yer alabilmişlerdir. Yer aldıkları zaman da eylemleri genellikle doğal afetlere benzetilmiştir. Bu olağanüstü afetleri yaratanlar da ancak gerçek kimlikleriyle değil, "ayaktakımı," "sürü," "kitle" gibi küçültücü veya anomimleştirici terimlerle anılmışlardır.

Bu tarz bir aktarım, yönetenler katına ait vakanüvisler düşünüldüğünde aslında çok da şaşırtıcı değildir. Yöneticiler çevresine ait insanlar tarafından yöneticiler için yazılan anlatıların sıradan insanların düzen bozucu faaliyetlerini aşağıdakiler ile empati kurarak anlatmaları çok beklenemez. Bu toplumsal çalkantılar dışında da zaten aşağıdakilere düşen, bir aktör olarak toplumsal hayatta arzıendam etmek değil, vergilerini ödemelerini sağlayacak üretim faaliyetiyle iştigal etmektir. Bundan dolayı onların yerleri parıltılı, yaldızlı sayfalar değil, fabrikalar, atölyeler, tarlalardır. Sıradan insanın bu durumu modern zamanlarla birlikte de pek değişmemiştir. Özellikle

modern sosyal bilimlerin gelişmesiyle birlikte toplumsal hayatta sıradan insanların, aşağıdakilerin oynadıkları roller gün ışığına çıkmadığı gibi, halihazırda mevcut olanları da seçkinlerin gündemine veya daha doğru bir ifadeyle değerlendirmelerine pek girmemiştir.

Aslına bakılırsa toplumsal hareketler veya daha doğru bir ifadeyle farklı direniş ve çatışma örüntüleri hakkındaki fikriyat bu hareketler kadar eskidir. Hem toplumun yönetici katmanlarında hem ezilenler arasında toplumsal harekete ait bir fikriyat ve söylem çok farklı biçimlerde de olsa hep varolmuştur. Yukarıda kabaca tarif edilen bunun eski biçimine bir örnektir. Ezilenler arasında birçok başkaldırı, isyan belli bir direniş geleneğine atıf yapacak şekilde efsane biçimde var olabilmişken, ezenler için çoğu zaman bir kabus, bir afet olarak hatırlanmıştır. Ancak modern sosyal bilimlerin gelişmeye başladığı 19. yüzyıldan itibaren toplumsal hareketlere ilişkin daha sistematik analizler ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha genel toplumsal ve siyasal analizlerde, değerlendirmelerde ve teorilerde sıradan insan çok sınırlı bir ilgiye mazhar olurken, toplumsal hareketlere ilişkin çalışmalarda da küçültücü bir şekilde anılmaya devam etmiştir. Kitle toplumunun ortaya çıkışı ve örgün eğitim sisteminin oluşmaya başlamasıyla birlikte toplum hakkında daha sistematik analizler ortaya çıkmaya başlamışsa da, sıradan insanın oynadığı rolün etkinliğine dair fikir pek değişmemiştir. Toplumsal hareketler kendi aydınlarını ancak kendi içlerinden çıkaracaktır.

Bu yazı toplumsal hareketlere ve bu hareketlerin tarihsel pratiğine ait görüşleri ve farklı kuramları ele alarak, bu ikisi arasındaki ilişkiye dikkat çekecektir. Kabaca 19. yüzyılın ortalarından günümeze kadar ortaya çıkan farklı kuramlar ele alınırken, sınıf kavramı ve oryantalist söylem üzerinde özel olarak durulacaktır. Toplumsal hareketleri tahlil etmek için ortaya atılan teoriler ile toplumsal deneyimler arasındaki ilişki değerlendirilirken, günümüzde çokça tartışılan karşı küreselleşme hareketleri, Toplumsal Hareket Sendikacılığı, sosyal forum süreçleri gibi mefhumlar da bu bağlamda ele alınacaktır.

"İçgüdüleriyle hareket eden mahluk"

Seçkinler arasında 18. yüzyıldan ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren toplumun aşağısındaki köylülerin, zanaatkarların ve işçilerin faaliyetleri, eylemleri ve örgütlülükleri görmezden gelinemeyecek bir örgütlülük ve süreklilik düzeyine ulaşmıştır. Kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşması, metalaşma süreci, hızlı kentleşme ve göç, hem kırsal alanda hem de şehirlerde ciddi toplumsal kargaşaya neden oluyordu. Vergi ayaklanmaları, ekmek ayaklanmaları, seçim mücadeleleri, grevler hem örgütlülük düzeyleri hem de süreklilikleri bakımından artarak gelişiyordu. (Geçerken vurgulamakta fayda var; Modernleşme Okulu'nun iddia ettiği gibi modernite öncesi toplum hiçbir şekilde durağan, çatışmasız, döngüsel bir yapı arzetmiyordu.) Kabaca ana hatları çizilen bu süreç, toplumsal hareketler üzerine ilk sistematik fikriyatı doğurmakta gecikmedi. Bu yaklaşıma bugün literatürde "kalabalıklar" yaklaşımı veya kuramı denmektedir. Bu yaklaşımın en tipik temsilcisi Gustave Le Bon'dur. Le Bon'un kalabalıklar ve kitleler üzerine yazdıkları uzun yıllar birçok alanda etkili olmuştur. Kısa bir zamanda birçok dile çevrilen *Kalabalık (La Foule, The Crowd)* kitabı, hem Avrupa'da hem de Avrupa dışı entellektüel çevrelerde toplumsal olaylara ve hareketlere bakışı derinden etkilemiştir.[1]

Le Bon'un yaklaşımı aslında kitle toplumunun ortaya çıkışıyla birlikte gelişen meşruiyet krizine verilen cevaplardan bir tanesidir. Kitle siyaseti ve toplumsal mobilizasyonun çeşitli biçimleriyle birlikte toplumun geniş kesimleri politik hayata daha fazla katılmaya ve aktif rol oynamaya başlamıştır. Özellikle genel oy hakkı için mücadele ve farklı amaçlar için ortaya çıkan kitle tabanlı örgütlenmeler ve yayın faaliyetleri toplumsal

---

1 Gustave Le Bon, *The Crowd:A Study of the Popular Mind*, (New York: Penguin Books, 1977). Le Bon'un çalışmaları Türkçe'ye ilk olarak Abdullah Cevdet tarafından çevrilmiştir. Çevirileri şu adlarla yayınlanmıştır: *Dün ve Yarın* (1921), *İlm-i Ruh-i İçtimai* (1924), *Ameli Ruhiyat* (1931). Yakın zamanda Le Bon'un bu eserinin iki yeni çevirisi daha piyasaya çıkmıştır. Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1999).

seferberliğin görünen yüzünü oluşturdular. Bu kitlesel seferberlikle beraber yaşanan iktisadi krizler ve toplumsal çatışmalar 19. yüzyılın başındaki iyimser gelişmeci ideolojiye ve romantik fikirlerin hegemonyasına önemli bir darbe vurdu. Bu yüzyılın sonlarına doğru Tocqueville, Weber, Nietzsche, Durkheim, Kierkegaard gibi isimler, moderniteye dair daha az iyimser tahliller geliştirdiler. Weber'in "demir kafes," Durkheim'in "anomi," ve Kierkegaard'ın kitle içinde kaybolmuş bireyin varoluşu ile ilgilenmeye başlaması bir tesadüfün eseri değildir. Bu toplumsal ortamda ilerlemeci, pozitivist anlayışların yerini daha çok bireyin inanç, değer ve duygularına dikkat kesilen bir anlayış almaya başlamıştır.[2] Akla olan inancın derinden sorgulandığı böyle bir dönemde sosyal bilimlerde de her şeyi bilimsel bir şekilde açıklama uğraşı, yerini daha çok anlamaya veya yorumlamaya dayalı bir perspektife terk ediyordu.[3]

Farklı toplumsal hareketler bir yandan Thomas Paine, William Cobbett gibi kendi popüler ideologlarını ve düşünürlerini yaratırken, sosyalizm ve anarşizm gibi düşünce okulları da gelişmeye, dallanıp budaklanmaya başlıyordu. Ancak toplumsal hareketlere ilişkin Gustave Le Bon'un temsilcisi olduğu seçkinler ve yöneticiler arasındaki yaygın bakış açısı, daha çok bir korku ve hatta tiksinmenin ifadesiydi. Bunu aşağıdakileri nasıl tarif ettiklerinden çıkartabiliyoruz. Le Bon kitabının giriş bölümünde kalabalıkların, kitlelerin yalnızca yıkıcı bir rol oynayacağının altını çizer.[4] Kitle içindeki birey ile tek başına birey birbirinden apayrı mahiyettedir. Kim olurlarsa olsunlar kalabalığın içine girmiş olmaları bu topluluğa kolektif bir ruh aşılar. Bu kolektif şuur kişilerin akli melekelerini ve şahsiyetlerini siler. Şuuraltı tamamen hakim duruma gelir.[5] İnsan kitle içinde,

2 Russel Keat ve John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s. 98.

3 Ian Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Ankara: Bilim ve Sanat, 1998), s. 123-205. Düşünce tarihindeki bu kırılmanın daha derinlikli bir analizi için bkz. J.W. Burrow, *The Crisis of Reason*, (New Haven: Yale University Press, 2000).

4 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), 15.

5 Gustave Le Bon, *The Psychology of Revolution*, (Londra: T. Fisher Unwin, 1913), s. 102.

tek başınayken frenlemek zorunda kaldığı içgüdülere kendini bırakır. Yani "yalnız bulunduğu zaman terbiyeli, aydın bir kimse iken, kitle halinde içgüdüleriyle hareket eden bir *mahluk*, yani bir *vahşidir*."[6] Kitleler zekaca normal insanların da aşağısındadırlar. Öyle ki kitle içinde bir bilim adamı ile bir ahmak eşit hale gelirler. Onlar aşırı duygularının esiridirler. Le Bon bu noktada cinsiyetçi bakış açısını da hemen açık ediverir. Kitleler kadınlar gibidir ona göre, hemen büyük ifratlara giderler.[7] Zaten Le Bon için kalabalıklardan bahsederken en sık kullanılacak kelime "aşırılık"tır. Yine ortak inançların ortadan kalkmasına ve bunda gündelik basının oynadığı role işaret etmesi çok anlaşılır bir durumdur. Zira kitle toplumunun, toplumsal hareketlerin ve seçkinlerin dışındaki siyasi akımların en önemli kurumlarından biri basındır. Kitleleri baştan çıkaran kaynak Le Bon'a göre basındır.[8] Kitleler de zaten baştan çıkmaya teşnedir, zira topluluklarda zeka hiçbir şekilde rol oynamaz. Şuursuz duygulardır onları harekete geçiren. Bundan dolayı da kalabalıkların en önemli özelliği telkinlere açık olmaları, çabuk kanmaları, duygularını abartmaları ve aşırılıklarıdır.[9]

Bu kısa betimlemeden de anlaşılacağı üzere Gustave Le Bon için toplumsal hareketler daha çok bir irrasyonellik durumudur. Kalabalıkların eylemleri bir çılgınlık anı olarak resmedilir. Görüldüğü üzere psikoloji bu değerlendirmede önemli bir yer tutar. Kalabalıklar yaklaşımı elbette ki Le Bon ile sınırlı değildir. Bu yaklaşımda tatmin edilemeyen tutkuların bir patlaması da gayet yaygın olarak kullanılan bir analiz modelidir. İrrasyonellik durumu protestocuların ve hareketlerin bir sapkınlık biçimi olarak tahlil edilmesine yol açmıştır. Bu bakış açısı aslında kendisini çok farklı ekollerde ifade etmeye devam etmiştir. Yine toplumsal hareketler literatüründe sıkça anılan anlayış, Kitle Toplumu Kuramı'dır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kökleşmeye başlayan bu kurama göre kitle eylemleri, başkal-

6 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, s. 26, (vurgular bana ait).

7 *A.g.e.*, s. 40.

8 *A.g.e.*, s. 107.

9 *A.g.e.*, s. 112, 116; Gustave Le Bon, *The Psychology of Revolution*, s. 158.

dırılar ve toplumsal hareketler, modernleşmenin faydalarının henüz tatmin edilmemiş kitlelere ulaşmasıyla son bulacak gelişmelerdir. Modernite bir takım toplumsal kesimleri mağdur etmiş ve bu nedenle onların tepkilerini çekmiştir. Ancak modernitenin nimetleri bu kesimlere yayıldıkça bu hareketler de ortadan kalkacaktır. En açık ifadesini Smelser'de bulan bu yaklaşım, aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin iyimser kalkınmacı felsefesinin de bir ifadesidir.[10] Ancak yukarıda anlatılanlar, hiçbir şekilde evrimsel toptan bir dönüşüme işaret etmez. Farklı zamanlarda popüler olmuş yaklaşımlara her zaman rastlamak mümkündür. Örneğin Tedd Gurr'un çok atıf yapılan kitabı, 1970 yılında kolektif eylemi hâlâ yoksunluk duygusu ve karşılanmamış beklentilerle açıklıyordu.[11]

Kalabalıklar ekolünün toplumsal eylem örüntülerini özcü ve psikolojik bir indirgemecilikle ele aldığı yaklaşım tam karşıtını üretmekte gecikmemiştir. Hareketleri kör inançların ve sürü psikolojisinin bir sonucu olarak anlayan düşüncenin aksine Rasyonalist ekol hareketleri bireylerin rasyonel eylemlerinin bir tezahürü olarak açıklar. Zaten "davranış" yerine daha çok bir bilinçliliği veya bir tercihi işaret edecek şekilde "eylem" kelimesi kullanılır. Bu yaklaşımın önde gelen ismi ise Mancur Olson'dur. Olson, *Kolektif Eylemin Mantığı* adlı eserinde liberal iktisadın temel varsayımlarını toplumsal hareketlere uygulamıştır.[12] Olson'a göre birey hayatındaki her eylemde kâr-zarar hesabı yapan bir çıkarcıdır. Aslında Olson'un teorisi kabaca "çıkar-grubu düşüncesinin tüm kolektif eylemlere şamil kılınmasıdır. İnsanların sadece kişisel çıkarlarını maksimize etmek için harekete geçeceklerini iddia eden Olson, eylemcilerin ancak

---

10 Neil J. Smelser, *Theory of Collective Behavior*, (New York: Free Press, 1962). Yine benzer klasik bir çalışma için bkz. William Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, (New York: Free Press, 1959).

11 Tedd Robert Gurr, *Why Men Rebel*, (Princeton: Princeton University Press, 1970).

12 Mancur Olson Jr., *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, (Cambridge: Harvard University Press, 1965). Olson temel tezini özetlediği satırlarda rasyonel ve kendi çıkarı peşinde koşan bireyi ortak ve grup çıkarı için harekete geçirecek etkenin ancak zorlama, özendiriciler olduğunu iddia eder, s. 2-3.

eylem sonucunda elde edecekleri fayda, katlandıkları maliyetten fazla ise eyleme katılabileceklerini dile getirecek kadar 'maliyet muhasebeci' bir yaklaşım öne sürmüştür."[13]

Her ne kadar çok fazla eleştirilmişse de toplumsal hareketler literatüründe Olson'un yine de önemsenen bir yeri vardır. Her şeyden önce bu yaklaşım, toplumsal hareketi veya kolektif eylemi gözü dönmüş kalabalıklar veya sürüler yaklaşımlarından kurtarmıştır. Böylece kolektif eylem, daha ölçülebilir, tartışılabilir, incelenebilir bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Aslında bugünün hakim paradigmalarının çoğunun bu geleneğin bir devamcısı olduğu da iddia edilmektedir.

Ancak yukarıda sözünü ettiklerimiz genellikle toplumsal hareketlere veya birtakım direniş biçimlerine ilişkin doğrudan çalışma yapmış kişilerdir. Daha genel anlamda yapılan çalışmalarda, analizlerde ve kuramlarda ne toplumların alt katmanlarını oluşturan sıradan insanlar ne de onların yaratmış oldukları toplumsal hareketler yer bulabilmişlerdir. Dahası aşağıdakilerin seslerine sağır bu yaklaşım sosyal bilimlerdeki egemenliğini 20. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. Bu zamana kadar toplumsal hareketler üzerine yazanlar, onların birtakım unsurlarını sorunsallaştıranlar, hep bu hareketler içersinde yer almış insanlar olmuştur. Aslına bakılırsa bugün dahi toplumsal hareketlere ilişkin duyarlılıkları olanlar ve analizlerine sıradan insanın eylemliliklerini de dahil edenler öyle ya da böyle toplumsal hareketlerle bir şekilde rabıtası olan kişilerdir. Ancak önemli bir fark bugün artık aşağıdakilerin eylemliliklerini dışlayan anlayışın hakim konumunun ciddi bir şekilde sarsılmış olmasıdır. Bunun en büyük nedeni de yine toplumsal hareketler ve onların sosyal bilimlere dek varan etkileridir.

20. yüzyıl ortalarında toplumsal tarihin ortaya çıkışı ile birlikte sıradan insanların mücadeleleri hatta gündelik hayattaki deneyimleri sosyal bilimcilerin teveccühüne mazhar olmaya başlamıştır. Özellikle Britanya'da Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nu oluşturan Marksist tarihçilerin öncülüğünde ortaya

13 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 30-31.

çıkan Aşağıdan Tarih yaklaşımı toplumun ezilen kesimlerinin mücadelelerine ışık tutmaya başladı. Yine iradeye, failliğe çok vurgu yapmasalar da Fransız Annales Okulu da, toplumsal tarih çalışmaları ile bu sürece önemli katkılarda bulundu. Bu tarihlerden itibaren kadınlar, çocuklar, işçiler, köylüler, dışlanmışlar üzerine yapılan çalışmalar sosyal bilimlerde önemli değişiklikler meydana getirdi.

1960'lı yıllar ile yükselmeye başlayan toplumsal hareket, damgasını toplumsal hareketlere ilişkin akademik çalışmalara da vuracak ve bugün bu konuda en önemli iki okulu ortaya çıkaracaktır. Bunlardan bir tanesi, daha çok Birleşik Devletler'de etkili olan Kaynak Mobilizasyonu Teorisi, diğeri de Avrupa'da etkili olmuş olan Yeni Toplumsal Hareketler yaklaşımıdır.

Toplumsal hareketleri parçalarına ayırmak

19. yüzyıl toplumsal hareketlerini elitler genellikle korku verici patlamalar olarak algılamışlardı. Oysa bu hareketlere üstün körü bir bakış bile bunların bugün bizim için veri olan birtakım haklar için sokaklara dökülmüş insanlar olduklarını ortaya koyar. Sıradan insanlar, aşağıdakiler, ezilenler genel oy hakkı için, kadınların siyasal hakları için, insani çalışma saatleri için, çocukların çalışmaması için çok büyük acılar çekerek mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

1960'lı yıllar ile birlikte değişen şey, toplumsal hareketler üzerine fikir yürüten, yazılar yazan kişilerin bu hareketlerin içinden gelmeleri veya en azından bu hareketlere çok büyük sempati besliyor olmalarıdır. Bu insanlar için örneğin Amerikan Sivil Haklar mücadelesini güdümlü, gelişmemiş ve irrasyonel bir tepki olarak görmek artık mümkün değildir. Bundan dolayı sosyal bilimler artık "azgın kalabalıklar ve ayaktakımı" yaklaşımı yerine çok farklı terimler, kavramlar ve analiz biçimleri geliştirmeye başladılar. Bugün artık toplumsal hareketler literatürü çok farklı hareket, tepki ve protesto öğelerini ele alan ve analiz biçimlerine sahip bir alan haline gelmiştir. Yuka-

rıda anılan Olson dahi bu yeniden düşünüşün içinde ele alınabilir. Zira daha sonra toplumsal harekete ilişkin iki büyük ekolden birisini oluşturacak Kaynak Mobilizasyonu Teorisi de Olson'un çalışmalarıyla ilişkilidir.

Örneğin Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin temellerini atan John McCarthy ve Mayer Zald, protesto faaliyetinin diğer bir iktisadi bileşenine odaklanmışlardı:[14] toplumsal hareket örgütleri. Onlara göre toplumsal hareketin merkezindeki olgu bunların kurmuş oldukları örgütlülüklerdi. Zira bir hareketin ortaya çıkması için başta parasal kaynaklar olmak üzere belli kaynakların seferberliği zarûriydi. Bundan dolayı toplumda belli tepkiler her zaman hazır ve nazırdı, aslolan bunları bir hareket haline getirecek bir seferberlikti. Bir hareketi hareket yapan seferberlikler de bu formel örgütler aracılığı ile hayata geçiriliyordu. Bu hareketler iktisadi teşekküller gibi davranıyorlar, kaynak topluyorlar, personel oluşturuyorlar ve fikirlerini potansiyel alıcılara aktarıyorlardı. Hatta birbiriyle ilişkili veya rekabet halinde olan birçok örgütün var olması hasebiyle bir Toplumsal Hareket Endüstrisi'nin varlığından bahsediyorlardı. Bu çok fazla iktisat vurgulu tahlil, aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen değişim ile ilişkiliydi. Bu değişimin altında yatan ana kaygı toplumsal hareketleri irrasyonel olarak görmekten uzaklaşma çabasıydı. McCarthy ve Zald da hareketleri çıkarlar ile ilişkili bir olgu olarak göstermek için çubuğu bu tarz bir iktisadi metaforlar alanına bükmüşlerdi. Olson'un rasyonel bireyi onların teorisinde rasyonel örgütlülükler halini almıştı.

Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin birçok yerde onunla beraber ele alınan kardeş yaklaşımı Politik Olanaklar (veya Süreçler) Kuramı'dır. Politik Olanaklar çerçevesinde yazanlar

---

14 John McCarthy ve Mayer Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory." *American Journal of Sociology*, no. 82, 1977, s. 1212-1241; Mayer N. Zald ve John D. McCarthy, *Social Movements in an Organizational Society*, (New Brunswick: Transaction Boks, 1987; John D. McCarthy ve Mayer N. Zald, "The Enduring Vitality of the Resource Mobilization Theory of Social Movements." Jonathan H. Turner (ed.), *Handbook of Sociological Theory*, (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2002), s. 533-565.

toplumsal hareketlerin daha çok içinde hareket ettikleri politik sistemi ve onun protesto fiilleriyle olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır.[15] Bu teorinin ilk ortaya çıkışı da yukarıda anılanlar gibi toplumsal hareketleri belli bir çerçeve içinde ele alma çabasının bir ifadesidir. Bu anlayışın en yaygın görünen şekli, toplumsal hareketler ve devletler arası ilişkilere yoğunlaşan yaklaşımdır. Buna göre toplumsal hareketler baskının azaltılması, ekonomik ve politik elitler arasında belirecek bir çatışma sayesinde ortaya çıkacak olanakları kullanarak büyürler.[16] Daha sonraki tartışmalar için önemli olması nedeniyle belirtmek gerekir ki bu olanakların ortaya çıkmasında genellikle toplumsal hareketlerin bir etkisi olduğu iddia edilemez. Bu olanakların ortaya çıkması hareketlere dışsaldır.

Kaynak Mobilizasyonu ve Politik Olanaklar Kuramı dahilinde analiz yapan araştırmacılar zaman geçtikçe tahlillerine daha farklı öğeler katarak bu yaklaşımı zenginleştirmişlerdir. Bu zenginleşmenin farklı sebepleri vardır. Her şeyden önce akademik faaliyet olarak toplumsal hareketler ile ilgilenme farklı noktaları, daha önce söylenmemişi söyleme, görülmemişi görme ve biricik olma isteği ile toplumsal hareketlere ilişkin değişik bakışları gündeme getirmiştir. Bunların bazıları tahlil açısından çok fazla ehemmiyeti olmayan ayrıntı kabilinden katkılar olabilirken bazıları gerçekten çığır açıcı etkilerde bulunmuştur. Diğer bir önemli neden ise farklı toplumsal hareketlerin kendi özelliklerinden kaynaklanacak şekilde bazı öğelerin öne çıkmasıdır. Zira farklı toplumsal hareketler onlar hakkında araştırma yapanlarca farklı mecralara ve tahlil çerçevelerine

---

15 Sidney Tarrow, *Power in Movement*, s. 17, 1994; David S. Meyer, "Protest and Political Opportunity," *Annual Review of Sociology*, cilt 30, 2004, s. 125-145; David S. Meyer ve Debra C. Minkoff, "Conceptualizing Political Opportunity," *Social Forces*, cilt 82, no. 4, Haziran 2004, s. 1457-1492; David S. Meyer, "Tending the Vineyard: Cultivating Political Process Research," Jeff Godwin ve James M. Jasper (ed.), *Rethinking Social Movements Structure, Meaning and Emotion*, (New York: Rowman & Littlefield, 2004), s. 47-61.

16 Craig Jenkins ve Charles Perrow, "Insurgency of the Powerless: Farm Workers Movements (1946-1972)," *American Sociological Review*, no. 42, 1977, s. 249-268; Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1982).

sürüklemişlerdir. Yine sosyal bilimlerin farklı alanlarındaki gelişmeler toplumsal hareketler üzerine düşünenleri farklı ve yeni teorik çerçeveler denemeye sevk etmiştir. Örneğin 1980'li yıllardan sonra Kültürel Çalışmalar'ın literatür üzerinde azımsanamayacak etkileri olmuştur.

Seksenli yılların sonlarından itibaren semboller, acıların ve tepkilerin ele alınış biçimleri, ifade şekilleri toplumsal hareketler üzerine çalışanların daha fazla dikkatini çekmeye başladı. Kültür konusunda iki kavramın kullanımı öne çıktı. Bunlardan bir tanesi çerçeveleme (framing) diğeri ise kolektif kimliktir.[17]

Kültür üzerine çalışmalar, toplumsal hareketlere olan bakış açısını çok farklı açılardan geliştirmiştir. Örneğin politik olanaklar ve süreçler yaklaşımı dışsal etkenlere vurgu yaparken bazı araştırmacılar farklı olanaklar üzerine kafa yormaya başlamışlardır. Mesela toplumsal ağ üzerinde durmak bunlara bir örnektir. Bir hareketin ortaya çıkmasında içinde bulunduğu politik sistem kadar hareketi örgütleyenlerin toplum içindeki farklı toplumsal ağları kullanmaları da önemli bir rol oynamaktadır. Dahası, bu toplumsal ağlar üzerine vurgu, sıradan insanların arasındaki ilişki biçimlerini de analize dahil etmek gibi bir avantaj sağlamaktadır. Her ne kadar bir toplumsal ağ hem yapısal hem de iradi bir olgu olarak ele alınmaya elverişliyse de sıradan insanın faaliyeti bu kavram sayesinde daha görünür kılınmaktadır. Ancak kültürün toplumsal hareket literatürü içine dahil edilmesi bununla sınırlı kalmamıştır. Kültürel çalışmaların bu alana etkisiyle birlikte, 19. yüzyıl psikolojik indirgemeciliğine tepkiyle bir kenara itilmiş öğeler tekrar sosyal bilimcilerin gündemini işgal etmeye başladı. Protestocuların, harekete katılanların duyguları, düşünceleri, inançları, ahlaki değerleri, eğilimleri, acıları, algılamaları, hassasiyetleri, retoriği, sembolleri, araştırma konusu oldu.[18]

---

17 Robert Benford ve David Snow,. "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment." *Annual Review of Sociology*, no. 26, 2000, s. 611-639.

18 Jeff Goodwin, James Jasper, ve Francesca Polletta, *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2001).

Duyguların toplumsal hareketlere katılanlar üzerindeki etkisi daha fazla ilgi uyandırmaya başladı. Kaynak Mobilizasyonu geleneğinin önemli bir sonucu sayılabilecek *Mobilization* dergisinin bir sayısı duygulara ve hislere ayrıldı. Bu konuda bir kitap da kaleme almış olan bu sayının editörleri, ilk yapılması gerekenin duyguların ve duygusal süreçlerin daha önce birlikte ele alındıkları sorunlu varsayımlardan azade edilmeleri gerektiğini vurguladılar. Rasyonaliteye dair öğeler ile duyguların birbirlerini dışlaması gerektiği düşüncesini reddettiler. Duyguların kimliğin muhafazasından, toplumsal hareketin sürekliliğinin sağlanmasına kadar oynadıkları farklı rollere dikkat çektiler.[19] Hatta sosyal psikoloji 1980'li yılların başından itibaren güçlü bir şekilde analize dahil edilmeye tekrar başlandı.[20] Örneğin Perry, duyguların kitlesel seferberliklerde ve özellikle eyleme geçmedeki önemi üzerinde durdu. Yazar böylece Çin'de Komintang ile komünistler arasındaki rekabette komünistlerin nasıl yapısal şartlar, örgütsel ve politik faktörler yanında duyguları galeyana getirerek kitleleri harekete geçirdiklerine dikkat çekmiştir. Komünistler gerçekleştirdikleri kolektif politik eylemler, oluşturdukları ritüellerle sıradan insanların acılarına, korkularına, intikam duygularına ve kızgınlıklarına tercüman olarak, onlara kendilerini ifade olanakları sunmuşlardır.[21] Böylece iki parti çok benzer çerçeve ve yapılar ile hareket etmişlerse de ikinciler kitleleri seferber etmekte daha bariz bir başarı elde etmişlerdir.

Duygular ile benzer bir şekilde fikirlerin, düşüncelerin ve ideolojilerin de toplumsal harekete olan etkisi tartışma konu-

---

19 Ron Aminzade ve Doug McAdam, "Emotions and Contentious Politics," *Mobilization*, cilt 7, no. 2, Yaz 2002, s. 107. Bu ikilinin benzer bir başka çalışması için bkz. Ronald Aminzade ve Doug McAdam, "Emotions and Contentious Politics," Ronald Aminzade ve Doug McAdam (der.), *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, (New York: Cambridge University Press, 2001).

20 Sosyal psikolojiyi toplumsal hareket literatürüne tekrar dahil eden en önemli isim ve artık klasikleşmiş makalesi için bkz. Bert Kandermans, "Mobilization and Participation: Social-Psycological Expansions of Resource Mobilization Theory," *American Sociological Review*, no. 49, 1984, s. 583-600.

21 Elizabeth J. Perry, "Moving the Masses: Emotion Work in the Chinese Revolution," *Mobilization*, cilt 7, no. 2, Yaz 2002, s. 122-124.

su olmuştur. Hatta toplumsal hareketlerin ideolojik olarak kurulmuş eylemler oldukları noktasında paradigmatik bir değişimin gerekliliği dahi öne sürülmüştür.[22] Aslında bu iddialar da diğerleri gibi, araştırmacıların kuramda buldukları bazı boşlukları gereğinden fazla öne çıkarmalarından kaynaklanmaktadır. Ortaya çıkardıkları boşlukları ve bu boşlukları doldurmak için önerdiklerini, birçok araştırmacı, hareketleri anlamak için temel anahtar olduğunu düşünmüştür. Bu aslında "akademik sanayinin" temel işleyişinin bir sonucu kuşkusuz. Söylenmeyeni söyleme arzusu ve bunu en önemli olgu varsayma çabası akademik dünyanın bir özelliği. Bu tutum netice itibariyle araştırma yapanın biricik olma arzusunu, bir olgunun tahlilinin önüne yerleştirmektedir.[23] Bundan dolayı daha önce görülmemiş bir şekilde toplumsal hareketler parçalara ayrılarak incelenmeye başlanmış ve birçok yerde hareketler bütünlüklerini ve aslında anlamlarını kaybetmişlerdir. Nitekim kısa bir süre sonra bu tür iddialarda bulunanlar bir

22 Bu parçalara ayırma konusunda *Mobilization* dergisinin her sayısını belli bir öğeye hasretmesinin de etkisi vardır. Bu durum çok farklı bakış açılarını gündeme getirmesi noktasında faydalı olurken, katkıda bulunanları bu öğelerin altını fazlasıyla kalın çizmeleri gibi bir sonucu da teşvik etmiştir. İdeolojinin öneminin altını çizen bir çalışma için bkz. Bert Klandermans, "Must We Redefine Social Movements as Ideologically Structured Action?" *Mobilization*, cilt 5, no. 1, Bahar 2000, s. 25-26. Zald aynı sayıda ideoljinin önemini teslim etse de bunun paradigmatik bir dönüşüm yaratacağı iddialarına şüphe ile yakalaşmıştır Mayer N. Zald, "New Paradigm? Nah! New Agenda? I Hope So," *Mobilization*, cilt 5, no. 1, Bahar 2000, s. 35. Yine benzer bir şekilde sosyal bilimler alanındaki farklı tartışmalar da yansımasını toplumsal hareket literatüründe bulmuştur. Örneğin mekâna, uzama dair tartışmalar seferberlik üzerine kafa yoranları gündelik hayat deneyimlerinin mekânsal ifadeleri ve mekânın toplumsaldan kopartılamayacağı üzerine düşüncelere sevk etmiştir. Özellikle mekânın toplumsal ilişkiler tarafından kullanımı ve şekillendirilmesi toplumsal eylemin örgütlenmesini anlamakta önemlidir. Deborah H. Martin ve Byron Miler, "Space and Contentious Politics," *Mobilization*, cilt 8, no. 2, Haziran 2003, s. 145; Charles Tilly, "Contention Over Space and Place," *Mobilization*, cilt 8, no. 2, Haziran 2003, s. 222.

23 Bu eğilim aynı zamanda onunla çelişkili gibi gözüken başka bir eğilimle yan yana gider. Bu da akademik hayatta çok sık rastlanan "modacılık" eğilimidir. Her dönemin ve alanın kedine özgü moda kavramları, kuramları ve çalışma alanları vardır. Bunlar boşluk doldurmak için ortaya çıkan kavramsal ve teorik "yeni"liklerin çok da sorgulanmaksızın biteviye kullanılması sonucu ortaya çıkar.

iki geri adım atarak başka farktörlere, unsurlara yönelmeye başlamışlardır.

Bununla birlikte politik olanaklara ve süreçlere bakış da önemli bir değişim baş gösterdi. Charles Kurzman'ın İran Devrimi üzerine yaptığı çalışma buna güzel bir örnektir.[24] Kurzman makalesinde politik olanağın gerçekliği ile kitleler tarafından algılanmasının farklı şeyler olabileceğini iddia etmiştir. Yani harekete katılanların politik olanağın mevcudiyeti ve politik durumun müsaitliğine dair olan sübjektif algılamalarının hareketin ortaya çıkışında etkili olabileceğini söylemiştir. Böylece Kurzman da politik sisteme dair olan kültürel algılayışlar ile nesnel durum arasına açı koyarak kitlelerin iradesine bir alan açmıştır.

Kültürel çalışmalarla birlikte toplumsal hareketlere ilişkin literatürde varolduğunu söylediğimiz iki ekol birbirine yakınlaşmıştır. Aşağıda daha ayrıntılı değineceğimiz Yeni Toplumsal Hareketler okulu, özellikle insanların harekete katılımında kolektif kimliğin önemine vurgu yapmıştır. Kimliğin ve davranış kalıplarının, dünya görüşlerinin ve zihniyetlerin politikada oynadıkları rol, yine 1960'lı yıllarda çalışılmaya başlandı. Ronald Inglehart'ın sanayi sonrası topluma dair düşünceleri ve "maddiyat-sonrası" siyasete dair düşünceleri de bu konuda önemli etkiler doğurdu.[25]

Kaynak Mobilizasyonu Teorisi çerçevesi genişlerken ve kültürel öğeleri de analize dahil ederken Yeni Toplumsal Hareket ile benzer çalışmalar yapılmaya başlandı. Daha önceleri ölçülmesi ve ele alınması güç olduğu için bir bireyin bireysel özellikleri, duyguları üzerinde çok fazla durulmuyordu. Ancak Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin klasik biçimini eleştirenler de aslında son tahlilde bu teoriyi geliştirecek biçimde yazmaktadırlar. Yani bir bakıma bu teorinin sınırları gelişmektedir.

---

24 Charles Kurzman, "The Iranian Revolution," Jeff Goodwin ve James M. Jasper, *The Social Movements Reader Cases and Concepts*, (Oxford: Blackwell, 2003), s. 39.

25 Ronald Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, (Princeton: Princeton University, 1977).

Örneğin bu teorinin kurucu babalarından olan Zald dahi basitleştirici fen bilimleri metaforlarının etkisini eleştirmiş ve kültür gibi farklı öğelerin teori içine alınmasını desteklemiştir.[26] Son zamanlarda yayınlanmış bir derleme de bu teoriyi dört ayrı alana yaptığı vurgu ile genişletmeye çalışmıştır. Bu dört alan, kültür ile birlikte gündeme gelen öğelerdir: Toplumsal hareketlerin anlam inşası faaliyeti veya ondan etkilenmesi, bilinç yükseltmesi, sembollerin kullanımı ve kolektif kimlikler.[27] Hatta 19. yüzyıl psikolojik indirgemeciliğine bir tepki olarak ortaya çıkmış rasyonel aktör modeli vurgusu dahi beraberinde kendi bireysel tarihinden, cinsiyet, ırk ve sınıf bağlantılarından arındırılmış radikal bir bireyciliği taşıdığından dolayı Truva atı olarak nitelenmiştir.[28] Kaynak Mobilizasyonu yaklaşımının en önemli vurgusu olan toplumsal hareket örgütlerinin yerini almaya başlamış olan toplumsal ağ yaklaşımı dahi bu teori içinde erimiştir.

Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'ne yapılmış katkıları en iyi sentezleyen çalışmalar, Charles Tilly ve Sidney Tarrow tarafından gerçekleştirilmiştir. Tilly'in hem tarihsel alan araştırmaları hem kuramsal katkıları alanın birçok noktasına dair çalışmaları toparlayıcı bir özellik arz etmektedir.[29] Yine Tarrow'un çalışması hem tarihsel hem de kuramsal olarak Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin gündeme getirdiği birçok konuya parmak basarak onu tek bir cilt altında sentezleme başarısını göster-

---

26 Mayer N. Zald, "Looking Backward to Look Forward: Reflections on the Past and Future of the Resource Mobilization Research Program," Aldon D. Morris ve Carol McClurg Mueller (der.), *Frontiers in Social Movement Theory* içinde, (New Haven: Yale University Pres, 1992).

27 Aldon D. Morris ve Carol McClurg Mueller (der.), *Frontiers in Social Movement Theory*, (New Haven: Yale University Pres, 1992), s. ix.

28 Carol McClurg Mueller, "Building Social Movement Theory," Aldon D. Morris ve Carol McClurg Mueller (der.), *Frontiers in Social Movement Theory*, (New Haven: Yale University Pres, 1992), s. 7.

29 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, (New York: McGrow-Hill, 1978); Charles Tilly, *Popular Contention in Great Britain 1758-1834*, (Cambridge: Harvard University Press, 1995); Charles Tilly, Louise Tilly, Richard Tilly, *The Rebelious Century 1830-1930*, (Cambridge: Harvard University Press, 1975).

miştir.[30] Bu ikili daha sonra diğer bir önemli isim olan Doug McAdam ile birlikte literatürün geldiği son noktayı ve dört sorunlu alanı ortaya koymuşlardır. Üçlüye göre toplumsal hareket konusunda paradigmanın görmezden geldiği hususlar dinamik ilişki biçimleri yerine daha durağan ilişkilere odaklandığı, tekil hareketlere dikkat kesilirken daha geniş çatışma vakaları ile az ilgilendiği, hareketlerin karşılaştıkları tehditler ve örgütsel zaaflar yerine olanaklar ve örgütsel kaynakların genişlemesine vurgu yaptığı ve çatışmaların, hareketlerin ortaya çıkışına konsantre olmaktan daha sonraki aşamalarını pek önemsemediği yönündedir.[31] Üçlü bu çalışma dahilinde hazırladıkları ilk araştırmada, varolan literatürün toplumsal hareketler, devrimler, protesto döngüleri ve etnik seferberlikler arasında farklılıklar koyarak sınıflandırmalar yapmasını, karşılaştırma imkânını ve bir senteze ulaşmayı engellediği için eleştirmişlerdir. Dahası sınıflandırmalar, toplumsal hareketler ve mobilizasyon süreçleri arasında mevcut olan aşikâr benzerlikleri görmeyi de engellemiştir.[32]

Kaynak Mobilizasyonu yaklaşımı ve ona eleştiri getiren farklı bakış açılarının aslında paylaştıkları ortak bir payda vardır. Bu da toplumsal hareketleri sıradanlaştırmak veya olağanlaştırmaktır. Daha doğru bir ifadeyle bu ekol, kendinden önceki kalabalıklar yaklaşımı ile hesaplaşmasında toplumsal hareketleri normal gelişmeler olarak sunmuştur. Bu yine aynı çalışmalarda da mevcut olan toplumsal hareketlerin sistem karşıtı karakterinin silikleşmesine yol açmıştır. Gerçi bunun başka nedenleri de vardır. Birçok toplumsal hareket ve onların örgütleri zaman içerisinde sistem karşıtı olma veya herhangi bir anlamda değişim için potansiyel olma karakterlerini yitirmişlerdir. Hal böyle olunca bazı araştırmacılar bugün bir Toplum-

---

30 Sidney Tarrow, *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

31 Doug McAdam, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 42.

32 Doug McAdam, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, "To Map Cotentious Politics," *Mobilization*, cilt 1, no. 1, Eylül 1996, s. 18.

sal Hareket Toplumu içinde yaşadığımızı iddia etmektedirler.[33] Gerçekten de bu araştırmacıların belirttiği üzere toplumsal hareketlerde artan oranda tekrar, genişleme, profesyonelleşme ve kurumsallaşma öğelerine rastlamak mümkündür. Kurumsallaşmış resmi ilişkilerin de içine girmiş olan toplumsal hareketleri ve onların kurumsallaşmış halini gerçekten mevcut klasik siyaset tarzından ve örgütlerinden çoğu kez ayırdetmek zordur.[34] Özellikle şiddet kullanımı ve sistem karşıtı fiillerde bulunma yerini daha çok bir evcilleşmeye terk etmektedir. Bu hareketlerin çoğu bir hareketin en temel özelliklerinden olan rutinin dışına çıkma, olağanüstü bir hal yaratma, olanı ve oluş tarzını kırmak gibi niteliklerini yitirerek sıradanlaşmaktadırlar. Hatta Meyer ve Tarrow, Amerikalı bazı grupların düzenleyecekleri sokak gösterisi konusunda resmi polis birimlerinden nasıl eğitim aldıklarını aktarmaktadırlar.[35] Oysa ki engelleme, şok etme, şaşkına çevirme ve belirsiz, müphem haller yaratma toplumsal hareketleri bir hareket haline getiren önemli bileşenlerdir. Ancak toplumsal hareketler, duygulardan mekânın önemine kadar birçok noktaya parmak basmalarına ve bundan dolayı yeni çalışmaları kışkırtmalarına rağmen ciddi eleştiriler almaktan kurtulamamıştır.

Bu eleştirilerin en önemlilerinden biri James M. Jasper tarafından gündeme getirilmiştir. Jasper'a göre her ne şekle bürünürse bürünsün Kaynak Mobilizasyonu Teorisi iradeyi dışlayan yapısalcı bir analiz biçimidir. Oysa ki yapı, toplumsal hayatın bir yönü ise diğeri iradedir. Aslında buraya kadarıyla bu sosyal bilimlerin bildik eski ikileminin tekrar gündeme getirilmesinden başka bir şey değildir.[36] Ancak Jasper, "buraya kadar yapılanlar yapısalcılıktı bundan sonra biraz da iradeye bakmak gerekir" gibi bir basitlikten öte birtakım somut analiz ve yaklaşım

---

33 David S. Meyer ve Sidney Tarrow (ed.), *The Social Movement Society Contentious Politics for a New Century*, (Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 1998).

34 *A.g.e.*, s. 4-5.

35 *A.g.e.*, s. 22.

36 James M. Jasper, "A Strategic Approach to Collective Action: Looking For Agency in Social-Movement Choices," *Mobilization*, cilt 9, no. 1, Şubat 2004, s. 1.

biçimleri önermektedir. Stratejik tercihlere dikkat kesilen Jasper, politik eylemin en küçük ölçekteki kuruluşuna odaklanmaktadır. Literatürde kültürün dahi bir yapı olarak tahlil edildiğinden yakınan Jasper, toplumsal hareketler içindeki aktörlerin yaptıkları seçimlerin, tercihlerin öneminin altını çizmiştir. Aktörlerin, hareketlerin eylem repertuarı içinden yaptıkları seçimlerin bu repertuarın neleri kapsadığı kadar önemli olduğunu iddia etmiştir. Zira ona göre eğer iradenin varlığı ortaya çıkarılmazsa onu sınırlayan yapıları anlamak da mümkün olmayacak veya anlamlı bir hale gelemeyecektir.[37] Bundan dolayı toplumsal hareketlerin aktörlerinin yaptıkları stratejik tercihler hareketleri inceleyenler için çok önemlidir. Zira hareketin örgütlenmesindeki en önemli anlar, yaratıcılık anları, yani genel beklentilerin ve işleyişlerin kırıldığı, karşı çıkılanların şaşkınlığa uğratıldığı anlardır. Zaten bu bize yapıların nasıl değiştiği, geliştiği veya ortadan kalktığının da anahtarını vermektedir. Jasper toplumsal hareketler üzerine yazanların kullandıkları veya ürettikleri kavramları çok geniş bir içerikle kullanmalarını eleştirir. Kaynak, rasyonellik, süreç gibi kavramların anlamları o denli genişlemiştir ki, artık bir şey ifade edemez hale gelmişlerdir.[38] Bundan dolayı Jasper, ortaya atılan kavramların her şeyi kapsar birer bohça halini almaması ve bireylerin yaratıcılığına bu farklı kavramların arasında yer açılması gerektiğini savunur.

Aslında bu noktada, yukarıda değinildiği gibi bu ekol ile Yeni Toplumsal Hareketler literatürü bir kez daha yakınlaşmışlardır. Yeni Toplumsal Hareketler yaklaşımı da mevcut hareketleri olağan siyasetin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Hem sınıf esasına dayalı eski toplumsal hareketler müesses nizamın bir parçası olmuşlar, buna tepki duyan yeni toplumsal hareketler de sanayi sonrası toplum olarak özetlenen yeni toplumsal

37 *A.g.e.*, s. 4.

38 James M. Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), s. 81 veya Jeff Godwin ve James M. Jasper, "Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory," Jeff Godwin ve James M. Jasper (ed.), *Rethinking Social Movements Structure, Meaning and Emotion*, (New York: Rowman & Littlefield, 2004), s. 27.

şartların yeni siyaset biçimi olarak ortaya çıkmışlardır. Bu anlayış da aslında toplumsal hareketleri her iki anlamda da yeni zamanların toplum biçimi içindeki bir unsur olarak ele almıştır. Ancak bu tür yaklaşımlar hem toplumsal hareketleri atomlarına parçalayarak inceleme nesnesi haline getirmiş, hem de onları tarihsel bağlamdan soyutlamıştır. Ancak bu kısa değiniye ara verip Yeni Toplumsal Hareketler yaklaşımına bir göz atalım.

Toplumsal hareketlerin eskisi yenisi olur mu?

Toplumsal hareketler üzerine fikir yürütenler veya onları örgütlemeye çalışanlar uzunca bir süredir artık kanıksanmış birtakım önyargılarla hareket etmektedirler. Kanımca bu önyargılar politika yapmayı da bir şekilde belirlediği için burada ele alınmalıdır.

Bu önyargıların başında gelen tartışmalardan bir tanesi, artık günümüzde "yeni" toplumsal hareketlerin, "eski" olanlarının yerini almakta olduğudur. Buna göre eski toplumsal hareketlerin temel özelliklerinin altı boşalmıştır. Daha çok dar iktisadi hedeflerin peşinde koşan, devrimi ve iktidarın fethini amaçlayan toplumsal hareketler ortadan kalkmaktadır. Aslına bakılırsa bu düşüncelerin Sanayi Sonrası Toplum fikriyatı ile yakından ilgisi vardır. Zira Sanayi Sonrası Toplum teorisinin en önde gelen isimlerinden birisi olan Alaine Touraine, Yeni Toplumsal Hareketler literatürünün de önemli bir düşünürüdür. Ona göre günümüzde devlet iktidarı hareketler için bir önem taşımamakta, onlar daha çok sivil topluma yönelmektedirler. Yine eski sınıf ilişkilerinin pozisyonları temelden değişmiştir.[39] Tarif edilen eski toplumsal hareketten aslında kastedilen işçi sınıfı hareketidir.[40] Bu çalışmalar, geleneksel solu, sınıf

39 Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (İstanbul: YKY, 2002), s. 274.

40 Yeni Toplumsal Hareketler literatürü için Türkçe'de yayınlanmış en iyi derleme için bkz. Kenan Çayır (yay. haz.), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999). "Eski" toplumsal hareketlerin bu literatürde işçi sınıfı ile özdeşleştirilmesine dair Çayır'ın iddası için bkz. Kenan Çayır, "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler," Kenan Çayır (yay. haz.), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, s. 16.

olgusuna indirgemeci bir şekilde vurgu yapmaya devam ettiği için eleştirirler. Ancak gerçekte onlarla aynı indirgemeci sınıf tanımını paylaşırlar. Toplumsal hareketler üzerine kalem oynatan birçok araştırmacı sınıfı dar iktisadi bir kategori olarak ele alır ve onun aynı zamanda toplumsal bir ilişki biçimi olduğunu ve kültürel olarak da kurulmuş bir mahiyet arzettiğini görmezden gelir.

Bir önkabul haline gelmiş bu varsayıma göre 1960'lardan sonra ortaya çıkan "yeni" toplumsal hareketlerin daha öncekilerle arasında birtakım yapısal farklar vardır. "Yeni" toplumsal hareketler üzerine kalem oynatanlar, özellikle daha önceki yüzyılların işçi hareketlerini öyle bir anlatırlar ki, bunlar zengin içeriğe, çeşitliliğe sahip olmayan, kendi iktisadi çıkarlarından başka bir şey gündeme getirmemiş ve hatta başka toplumsal kesimleri dışlamış hareketler olarak önümüze gelirler. Eski ile yeniyi ayıran bu mantığın merkezini işçi hareketlerinin oluşturması başka bir varsayımla da teyit edilir. "Yeni" toplumsal hareketler üzerine yeni teoriler kuranlar için içinde yaşadığımız çağda artık sınıf mücadeleleri sona ermiştir. Karşı karşıya olunan yeni hareketler daha zengin içerik ve taleplere sahip, dar iktisadi çıkarlardan bağımsızlaşmış ve hatta daha demokratik ve katılıma açık hareketlerdir. Bu yeni hareketlerin özgün yanları ise formel kurumsal-siyasi kanalların dışında çalışmaları, hayat tarzı, etik ve kimlik duyarlılıkları üzerine vurgu yapmalarıdır.[41]

Yeni toplumsal hareketler literatürünün hem eski hem de yeni hareketler üzerine ortaya koydukları temel varsayımlara katılmak ise mümkün değildir. Her şeyden önce eski hareket-

---

41 Claus Offe, "Yeni Toplumsal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması," Kenan Çayır (yay. haz.), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, s. 67. Offe "eski" ve "yeni" paradigma arasındaki temel farkları şu şekilde özetlemiştir: Eskinin aktörleri grup olarak hareket edip gelir dağılımı gibi çatışmalara müdahil olurken, yenisinde grup gibi davranmayan topluluklar belli temalar etrafında bir araya gelirler. Daha çok ekonomik büyüme ve toplumsal güvenlik temaları üzerinde duran eskinin aksine yeni paradigma barış, çevre ve insan hakları üzerine vurgu yapar. Eski paradigma özgürlük ve maddi ilerleme ile ilgiliyken yenisi bireysel özerklik ve kimlik üzerinde durur. Eski paradigmada resmi, büyük ölçekli birlikler varken yenisinde enformel, farklılaşmaya dayalı zayıf bir örgütsel hiyerarşi vardır.

ler denilen sınıf hareketlerine dair ileri sürülen tezler ve varsayımlar büyük oranda tarihsel geçmişe ilişkin araştırmalara kayıtsızdırlar. Bu kayıtsızlık ve tarih araştırmalarına olan ilgisizlik bu varsayımları temelsiz soyut iddialar haline getirmektedir. Bu tutum bazen tarihe ilişkin bilgisizlikten kaynaklanabileceği gibi bazen de yazının başında özetlediğimiz zihniyetle ilintili, bilinçli bir unutmadır. Kabaca 18. yüzyıldan itibaren gündeme gelen modern toplumsal hareketlere yakından bakılacak olursa ister gündeme getirdikleri konular ve taktikleri, isterse de kullandıkları araçlar ve örgütsel yapıları dikkate alınsın, bu hareketlerin "yeni" olduğu söylenen hareketlerle ciddi benzerliklerinin olduğu görülecektir.[42] Örneğin "yeni" toplumsal hareketlere atfedilen bazı özellikleri geçmiş yüzyıllarda ortaya çıkmış kitle hareketlerininkiyle karşılaştırabiliriz.

"Yeni" toplumsal hareketlerin en önemli özelliklerinden birinin otonomi ve kimlik üzerinde durmaları olduğu iddia edilir.[43] Yine bu hareketler iktidar mücadelesi vermekten çok savunma nitlelikli hareketlerdir. Bir diğer iddia veya atfedilmiş özellikse gündelik hayatın politizasyonudur. Dar sınıfsal-iktisadi çıkarlara dayanmamak, kısmi vaatlerde, taleplerde bulunmak ve farklı toplumsal katmanları harekete geçirebilmek yeteneği de "yeni" toplumsal hareketlerin mütemmim cüz'ü sayılır.

---

42 Yenal ve Kırlı'nın modern toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını 19. yüzyılın ikinci yarısı ile başlatmalarına katılmak mümkün değildir. Bu değerlendirme hem daha önce çıkan ve küresel yaygınlık gösteren benzer kolektif eylem biçimlerini dışlar, hem de işçi hareketi gibi belli hareketlerin ortaya çıkış sürecini bu hareketin olgunluk devirlerinden kopartır. Zaten yazarların modern toplumsal hareketin gelişmesine örnekler verirken E.P. Thompson'un eserine atıf yapmaları da bu açıdan bir çelişkidir. Zira Thompson tam da işçi hareketi geleneğini ikiye ayırıp birbirinden koparan bu eğilime karşı durmak için çalışmasını 19. yüzyıl başında nihayetlendirmiştir. Zafer Yenal ve Biray Kolluoğlu Kırlı, "Distopyalar ve Ütopyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri," *Birikim*, 197, Eylül 2005.

43 Yeni Toplumsal Hareketler literatürünün hemen hemen tamamı kimlik üzerine vurgu yapar ancak bu konuda Alberto Melucci'nin müstesna bir yeri vardır. Hem kimlik oluşumu, sembolik temsiller hem de formel örgütsel formalar yerine toplumsal ağlar üzerinde duran Melucci'nin çalışmaları için bkz. Alberto Melucci, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması," Kenan Çayır (yay. haz.), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, s. 91.

Bu noktada hemen şunu belirtmek gerekir ki geçen yüzyıldan beri en önemli kitle hareketlerinden ve toplumsal hareketlerden biri milliyetçiliktir. Bugün bile milliyetçi kitle hareketleri kadar yaygınlaşmış, kimlik inşa etmeye dayanan, tüm sınıfsal aidiyetleri kesen, canlı sembollere dayanan, farklı araçlar kullanan ve gündelik hayatı siyasallaştıran bir başka hareket göstermek güçtür. Yalnızca bunlara bakmak bile bu tür özelliklerin sadece bu yeni hareketlere has olmadığını göstermeye yeterlidir.

Elbette 'yeni' toplumsal hareketlerle bahsedilenin muhalif, sistem karşıtı hareketler olduğu iddia edilebilir. Bu noktada 18. ve 19. yüzyıl sınıf hareketlerinin de yeni teorilerce son derece karikatürize edildiği bir karşı iddia olarak gündeme getirilebilir. Zira işçi hareketleri tarihi üzerine yapılacak üstün körü bir araştırma bile bunların sadece dar iktisadi çıkar peşinde koşmayan, zengin bir mücadele programına sahip, çok ceşitli kesimleri bayrakları altında bir araya getirebilen hareketler olduklarını ortaya koyacaktır.[44] Tanıl Bora'nın da bir keresinde belirttiği gibi bu hareketler "tanımladığı sorun alanları, talep içerikleri bakımından; 19. yüzyıla uzanan köklere dayanıyorlardı. İkincisi: Siyasal ve ideolojik dayanakları, üslupları bakımından; 1960'ların sosyalizan/anarşizan hareketlerine dayanıyorlardı... –Başlıcalarını sayarsak– kadın hareketi, çevreci hareket, alternatif (basit, doğal, organik...) hayat komünleri, barış hareketi vb., kimisi için 19. yüzyıl ortalarına kadar giden köklü geçmişlere sahiptirler."[45] Tanıl Bora daha da ileri giderek 1980'li yılların ikinci yarısı itibariyle "yeni" olarak nitele-

44 Bu konuda Yeni Toplumsal Hareketler literatürünün dile getirdiği iddiaları tek tek ele alıp bunları 19. yüzyıl toplumsal hareketleri ile karşılaştırarak sınayan Craig Calhoun'un makalesi gerçekten de zihin açıcıdır. Craig Calhoun, "New Social Movements of the Early Nineteenth Century," Mark Traugott (ed.), *Repertoires and Cycles of Collective Action*, (Londra: Duke University, 1995), s. 173. Yeni Toplumsal Hareketler'in "yeni"liğine Kaynak Mobilizasyonu ve Politik Süreçler teorisyenlerinin önde gelenlerinden Charles Tilly ve Sidney Tarrow çeşitli vesileler ile karşı çıkmışlardır. Onlar ayrımı daha çok modernite öncesi tepki biçimleri ile modern toplumsal hareketler arasında yapmışlardır. Charles Tilly, "Social Movements: Old and New," *Research in Social Movements: Conflicts and Change*, cilt 10, 1988, s. 1-18; Sidney Tarrow, *Power in Movement*, s. 40.

45 Tanıl Bora, "'Yeni Toplumsal Hareketler'e Dair Notlar," *Birikim*, 13, Mayıs 1990, s. 49.

nen hareketlerin yeterince "kaşar" hareketler haline geldiğini vurgulamış ve sistem karşıtı konumlarının tartışma götürür olduğu konusunda okurlarını uyarmıştır.

Yukarıda değinildiği gibi, geçtiğimiz yüzyıllardaki işçi hareketleri ücret mücadelelerinin, çalışma saatlerinin kısıtlanmasının yanı sıra, kadın-çocuk çalışması, cemaat yaşamı, göçmenlerin sorunları, eğitim, kamusal hizmetlere ulaşma sorunları, oy hakkı, fikir ve ifade hürriyetinin genişletilmesi, savaş karşıtlığı gibi çok çeşitli problemlerle uğraşmış, tarım işçilerinden zanaatkarlara, küçük mal sahiplerinden hizmet sektöründe çalışanlara, birçok toplumsal kesimi saflarında toplamayı başarabilmişlerdir. Bu hareketler içerisinde yer alan birçok unsur kendi renklerini bu hareketlere taşıyabilmiştir.

Sınıf bahsi

Burada bir parantez açmakta fayda var. Yeni Toplumsal Hareketler paradigmasında çok yaygın bir iddia olan sınıfın artık önemsizleştiğine dair yargı aslında ortodoks, klasik yaklaşımlarla benzer bir sınıf tanımını paylaşır. Buna göre sınıf çıkarı, bilinci, sınıflar arası ilişki biçimi donmuş, değişmez ve steril olarak mevcut olabilecek bir mefhumdur. Bir işçi hareketinden bahsedilirken genellikle ideal bir sınıf hareketine atıf yapılarak karşılaştırmalar yapılır. Ancak birçok çalışmada bu ideal tip bir gerçekmiş gibi kabul edilir. Bunun karşısına ise toplumsal cinsiyet, ırk, etnik kimlik, hayat tarzı gibi olgular konulur. Oysa ne sınıf mefhumu bunlardan, ne de bu olgular sınıfsal ilişkilerden tamamen kopuktur. Bundan dolayı sınıfı, sınıfsal ilişkileri, sınıf kimliklerini, sınıfa dayanan toplumsal hareketleri toplumsal cinsiyetten, farklı kimliklerden, siyasetten, kültürden ayrı olarak ele almak ancak bir soyutlama düzeyinde varsayımsal olarak mümkündür. Bundan dolayı Marksist jargon çerçevesinde "altyapının" mutlak belirleyiciliği üzerinde duranlarla, kültürü, toplumsal cinsiyeti, hayat tarzını, etnik kimlikleri sınıfsal bağlamdan kopuk olarak ele alanlar benzer bir indirgemeci sınıf tanımına sahiptirler.

Bundan dolayı geçmiş ve çağdaş hareketler arasında derin ve politik açıdan önemli bir devamlılık, gelenek söz konusudur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal demokrat partilerde, "reel sosyalist" ülkelerdeki tek partilerde ve tüm dünyadaki işçi sendikalarında ortaya çıkan yozlaşma ve bürokratlaşma olgusu ise bu örgütlerin toplumsal hareket olma karekterlerini kaybettiklerini gösterir. Yoksa bunların geçmiş tüm toplumsal hareketleri temsil ettiklerini değil. Bundan dolayı toplumsal hareketlerin ve onların örgütlülüklerinin belli bir zaman dilimindeki hallerini onların tüm tarihine şamil kılmak yanlışır. Toplumsal hareketler de diğer birçok olgu gibi zamandan ve mekândan bağımsız ele alınamazlar.[46] Bundan dolayı çağdaş hareketleri sınıfsal karakterlerinden soyutlayarak bir başka toplumsal proje olarak ortaya koymak onları bir alternatif muhalefet olarak sunmaktan çok sistem karşıtı potansiyellerini silmektir. Zaten günümüzde 70'li ve 80'li yıllarda oluşan parçalı muhalefet etme biçimleri de tekrar bir nehirde birleşmeye, kendi tikel özelliklerini kaybetmeden sistemin ana dayanaklarını sorgulamaya başlamaktadırlar.

Bu noktada sınıf olgusuna ve sendikal harekete biraz daha eğilmek yararlı olacaktır. Zira günümüz toplumsal hareketleri içersinde işçilerden, köylülere ve hatta öğrencilere çok farklı sendikal hareketler ve anlayışlar gündeme gelmektedir. Bunlardan en önemlisi Toplumsal Hareket Sendikacılığı üzerine olanıdır. Toplumsal Hareket Sendikacılığı'na dair tartışmalar ve ortaya çıkan deneyimler, hem indirgemeci sınıf tanımlamalarına hem de çok farklı yerlerde sınıflandırılan unsurların nasıl farklı bağlamlarda biraraya gelebileceğine dair çağdaş bir örnektir. Yukarıda belirtildiği üzere sınıf siyasetinin sona erdiği, hatta sınıfın politika açısından önemsiz bir konuma düştüğü bir zamanda yaşandığını iddia eden Yeni Toplumsal Hareketler literatürü aslında daha çok sendikal hareketin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra içine düştüğü durumdan söz etmekteydi. Ayrıca bu ku-

46 Farklı toplumsal hareketlerin içine girdikleri farklı durumları, kırılma noktalarını tespit eden bir çalışma için bkz. Giovanni Arrighi, Terrence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995).

rumsallaşmış sendikal hareket de işçi hareketinin ve en genel anlamda işçi sınıfının tamamını temsil etmekten uzaktı. Buna ilaveten sistem karşıtı ve toplumsal hareket olma halinden uzaklaşmıştı. Bundan dolayı sendikal hareketin bünyesinde sınıf olgusunun artık çok fazla önem arz etmediği söyleniyordu.

Bu konuda kabaca iki farklı iddia söz konusudur. Birincisi maddi anlamda sınıfın artık ortadan kalkmakta olduğuna vurgu yapmaktadır. Yani bir toplumsal kategori olarak sınıfı ortaya çıkaran maddi altyapı, teknoloji, iktisadi ve sosyal ilişkiler, üretim biçimi kökten bir değişime uğramış ve bu, sınıf olgusunu ortadan kaldırmaya ya da daha yumuşak bir ifadeyle önemsizleştirmeye başlamıştır. Diğer bir iddia ise daha çok sınıf bilinci veya kimliği üzerinde durarak kitlelerin artık kendilerini sınıfsal olarak ifade etmediklerini ve bundan dolayı sınıfa vurgu yapan bir siyaset tarzının başarılı olamayacağını dile getirmektedir. Zaten sınıfın somut olarak gerçekliğiyle sınıf bilinci ve sınıf kimliğinin farklılığı üzerine uzun bir zamandır tartışmalar sürmekteydi. Yeni Toplumsal Hareketler literatürü özellikle 70'li yılların ikinci yarısından itibaren bu tartışmadan bu tür ayrımların hayatiyetini kaybettiği sonucuna ulaşarak yakasını sıyırmıştır. Toplumsal Hareket Sendikacılığı yaklaşımı daha farklı bir yol izleyerek değişik bir tartışma ve örgütlenme anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Toplumsal Hareket Sendikacılığı, özellikle sınıf hareketinin 19. yüzyılın sonlarından itibaren içine girmeye başladığı ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan biçimini sorgulamaya başladı. Aslında bu, sınıf olgusunun ve en genel anlamda işçi hareketinin ortaya çıktığı 18. yüzyıl sonrası farklı biçimlerine eleştirel bir bakış açısıydı. (Bu nedenle, bu değerlendirmeyi de öncesinden bıçakla kesilip ayrışmış yeni bir anlayış olarak ele almayacağız.) Toplumsal Hareket Sendikacılığı üzerine fikir yürüten farklı örgütlenmelerin ortak noktalarından bir tanesi iktisadi ve siyasi alan arasına konulmuş sınırları sorgulamaktır.[47] Zira 20. yüzyıl içerisinde sendikal ör-

47 *Toplumsal Hareket Sendikacılığı*, (İstanbul: Yön, Tarih Yok), s. 48-55.

gütlenme ile siyasal örgütlenmeler birbirlerinden yalıtılmış olarak örgütlenmişti. Bu da ekonomik mücadele ve siyasi çalışma arasında bir ayrıma yol açmıştı. Oysa bu iki alanı birbirinden ayırmak gerçekte çok mümkün değildir. Görünmez bir el tarafından işlediği iddia edilen piyasanın siyasetten bağımsız bir şekilde oluştuğu çok tartışma götürür bir fikirdir. Toplumsal Hareket Sendikacılığı üzerine fikir yürütenler, iktisadi alanın kendisinin dahi siyaseten kurulan, biçimlenen ve dönüştürülen bir alan olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle bu anlayışa göre siyasal bir içeriğe sahip olmayan bir ekonomik mücadele çok mümkün değidir. Ancak bunun yanında siyasal mücadele de sadece "iktidarın fethi" için mücadeleyle sınırlı olamaz. Bu anlayış içerisinde siyasal mücadele hayatın bütününe yönelmiştir. İktisadi alan ile siyasal alanın bütünlüğüne dikkat çeken bu anlayış aslında ekonomik ve ideolojik mücadelenin bütünselliğini gözetiyor. Çok farklı mücadele düzeylerininin iç içe geçtiği bir mücadele tarzı günümüzde daha fazla yaygınlık arz etmektedir.

Toplumsal Hareket Sendikacılığı, sendikal kriz olarak tarif edilen duruma bir cevap olarak da ele alınmaktadır. Sendikal krizin temeli genellikle sendikal bürokrasi ve yozlaşma, ideolojik hegemonyanın kaybedilmesi ve ticari-mali serbestleşme, özelleştirme-esnekleşme, güvencesiz çalışma-yeni çalışma ilişkileri gibi nesnel sebeplere bağlanmıştır. Toplumsal Hareket Sendikacılığı ise bu yeni şartlara, kapitalizmin yeninden yapılandırılmasına yeni mücadele olanakları yaratan bir süreç olarak bakan bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Toplumsal Hareket Sendikacılığı, mücadeleye sadece daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları için girmez. Bunun yanı sıra yeni emek süreçlerinden yatırım kararlarına, taşeron kullanımdan göç politikalarına, kentsel dönüşüm programlarından eğitim politikalarına, birçok alana müdahale etmeye çalışır; toplumsal ve iktisadi kararlarda sendikal kontrolü gündeme getirerek siyasal sürece müdahil olmaya çalışır. Bu anlayışın işçi tanımı da 20. yüzyılda genel kabul gören anlayışın aksine, mavi yakalı sanayi işçileri ile sınırlı değildir. Ev kadınlarından işsizlere,

evde çalışanlardan yarı zamanlı çalışanlara, sözleşmeli çalışanlardan tarım işçilerine, kadınlardan zanaatkarlara, hizmet sektöründe çalışanlardan farklı etnik gruplara çok farklı toplumsal kesimler bu hareketin hedef kitlesini oluşturmaktadır.[48] Ayrıca mücadelenin alanı da sadece işyeri değil, tüm toplumsal ilişkileri ve ekonomiyi içerecek bir şekilde örgütlenmeye başlanmıştır. Bu aslında bir şekilde sınıf hareketinin 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başındaki haline dönmesidir. Yine bu anlayış içerisinde sendikal örgütlülük altenatif dünya tasarımının bir nüvesi olmaya başlamıştır. Bundan dolayı 20. yüzyılda olduğu gibi iktisadi bir hak alma alanına indirgenmiş olan sınıf örgütlenmesi, tekrar eski konumuna rücu etmekte, yani geleceğin toplumsal iktidarının yükseleceği bir toplumsal örgütlenme halini almakta, böylece bizatihi kendisi politik bir proje olmaktadır. Bu tarz bir sendikal örgütlenme anlayışı işçi sınıfının politikleşmesinin, sınıf bilincinin ve kimliğinin gelişmesinin de öznelerinden birini oluşturmaktadır. Gerek toplumsal hareketler tarihinin farklı evrelerinin bütünsel ele alınışı gerek 1990'lar sonrası ortaya çıkan yeni eğilimler, toplumsal hareketlerin "eski" ve "yeni" olarak sınıflandırılmasının anlamsızlığını ortaya yeterince koymaktadır.

Toplumsal hareketlerin "Doğu"su, "Batı"sı

Toplumsal hareketlerden bahsederken diğer bir sorun da bunların yalnızca Batı'ya ait gelişmeler gibi ele alınmasıdır. İşin garibi bu tutum, sol düşünce içinde de oldukça yaygındır. "Burjuva demokrasisi" olarak adlandırılan toplumlardaki tüm demokratik ve sosyal kazanımların ezilenlerin mücadelesinin bir sonucu olduğunu ıskalayan ve bunları burjuvazinin hanesine yazan bu yaklaşım, Avrupa dışındaki toplumlara da oryantalist gözlüklerle bakmaktadır. Buna göre bu toplumlarda herhangi bir direniş ve muhalefet etme geleneği yoktur. Bu yaklaşım,

48 Benzer bir iddia için bkz. İsmet Akça, "Küreselleşme ve Emek Stratejisi: Toplumsal Hareket Sendikacılığına Doğru," *Eğitim Bilim Toplum*, cilt V, no. 5, Kış 2004, s. 13.

farklı toplumların tarihine bigane kalmış olmanın bir başka tezahürüdür. Aslında bu yaklaşım hem Avrupa toplumunun tarihine hem de kendi tarihine özsel değerler atfetmektedir. Bir önceki toptancı bakış açısı gibi bu sınıflandırma da gerek Avrupa'da gerekse de "Doğu" olarak nitelenen toplumlardaki farklılıkları görmezden gelmekte, onları tek bir bohçanın içinde toplamaktadır. Buna göre, Doğu toplumları fıtraten veya kültürel olarak başkaldırmaya eğilimli değillerdir; tevekkül, boyun eğme bu toplumların en önemli özellikleridir. Bunun aksine Batılı insan, demokratik haklarına duyarlı, bilinçli ve haksızlık karşısında daima örgütlenme ve harekete geçme temayülündedir. Son yıllardaki çalışmalar Batı dışında da aşağıdakilerin çeşitli direniş pratiklerini gün ışığına çıkarmıştır. Bu noktada Kurzman'ın sıradan insanların, aşağıdakilerin eylemlerini görmezden gelen, çarpıtan klasik yaklaşımların "gelenek" olgusunu nasıl farklı sonuçlar çıkararak kullandıklarına dikkat çeken çalışması manidardır.[49] İslam üzerine yapılan incelemelerde gelenek birçok olumsuzluğun müsebbibidir. Gelenek hem irrasyonel tepkilere yol açabilir hem de her türlü tepkiyi engeller, üzerine ölü toprağı serper. Avrupa toplumları üzerinde duran geleneksel yaklaşımlar ise toplumun aşağı katmanlarının eylemlerinin herhangi bir geleneğinin olmadığını vurgular, köksüzlüklerinin altını çizmeye çalışır. Bir tarafta geleneğin varlığı, diğer tarafta ise geleneğin yokluğu sıradan insanların tepkilerinin, direnişlerinin sebebidir.[50]

Oryantalizm hakkında varolan eleştirel yazına rağmen, Batı dışı olarak addedilen toplumlara dair genel yargılar varlıklarından çok bir şey kaybetmiş değiller. Bu hem gündelik yazında

49 Charles Kurzman, "Conclusion: Social Movement Theory and Islamic Studies," Ira M. Lapidus ve Edmund Burke III (ed.), *Islam, Politics, and Social Movements*, (Los Angeles: University of California Press, 1988), s. 289.

50 Bugün için birçok yeni araştırmada daha rafine, sofistike ve incelikli oryantalist çalışmaların varlığından da söz edilebilir. Oryantalist söylemin ciddi ve güçlü eleştirileri sonrasında bu söylem çok daha incelikli bir hal almıştır. Bu özellikle akademik çalışmalar için geçerlidir. Ancak günlük basında, televizyon programlarında, sinemada, sıradan konuşmalarda klasik oryantalist söylemin önyargılarını aratacak bir dil, 11 Eylül sonrasında daha da kabalaşarak yaygınlaşmaktadır.

hem de akademik üretimde geçerli. Bundan dolayı örneğin İslam toplumlarında değişim, dönüşüm, faillik ve farklılıklar üzerine yapılan çalışmalar halen eleştirel okumalar olarak kabul edilmektedir. Halen birçok kişi Müslüman toplumları monolitik, durağan ve "nevi şahsına münhasır" olarak görmektedir.[51] Toplumun geniş katmanlarının tepki ve hareketlerini kaale alan çalışmalar, bu tepkileri daha ziyade elitlerin başarısız politikalarının bir sonucu olarak görürler. Yani asıl güdüleyici etmen, yine elitlerin politikaları ve kitlelerin tek yönlü tepkisidir. En sık karşılaşılan açıklamalardan bir tanesi, Müslüman toplumlardaki tepkilerin, başarısızlıkla sonuçlanmış modernleşmeci seküler projelere karşı ortaya çıkmış olduğu yönündeki iddiadır.[52] Ancak bu yaklaşım birçokları tarafından eleştiriliyor. Özellikle bu tür indirgemeci yaklaşımlar ve psikolojik odaklı açıklamalar ciddi sorular ile karşı karşıyadır.[53]

İslam ve kolektif eylem ilişkisi hiç şüphesiz, 11 Eylül sonrasında üzerinde daha fazla kafa yorulan bir konu halini almış-

---

51 Asef Bayat, *Ortadoğu'da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 7.

52 Benzer bir eleştiri için bkz. Quintan Wiktorowicz, "Introduction: Islamic Activism and Social Movement Theory," Quintan Wiktorowicz (ed.), *Islamic Activism A Social Movement Theory Approach*, (Bloomington: Indiana University Press, 2004), s. 6.

53 Bu eleştiriler de gerçekten farklı saiklerle ve farklı çevrelerden yükselebilmektedir. Genellikle soldan yükselen bu eleştirel tavır yanında farklı kaygılarla ortaya çıkan tavırlar da sözkonusudur. Örneğin Mohammed M. Hafez'in çalışması buna bir örnektir. Hafez eserini adeta Batılı büyük güçleri İslam toplumlarına en iyi müdahalenin orada demokrasinin yeşermesini desteklemekten geçtiğini inandırmak için kaleme almıştır. İslam toplumlarında demokrasi gelişirse Batı'nın İslam'dan korkması için bir sebep kalmayacaktır ona göre. Bu gündemini bir kenara koyarsak Hafez, önemli sorular sormuş ve hem 11 Eylül sonrası yaygınlaşan psikolojik indirgemeci yaklaşımları hem de sosyo-ekonomik şartlara aşırı vurgu yapma kolaycılığını eleştirmiştir. Zira ikinci yaklaşıma karşı sorduğu sorular önemlidir. Ürdün'den Mısır'a, Filistin'den Fas'a, Cezayir'e kadar çok farklı ülke üzerinde duran Hafez ölçülebilir kıstaslara dayanarak sosyo-ekonomik şartların mutlaka toplumsal hareketlere, kolektif eyleme neden olmayacağını öne sürmüştür. Sorduğu güçlü sorulara ise ancak yukarıda politik süreçler yaklaşımı olarak özetlenen yaklaşımı uygulamaya çalışmak gibi zayıf bir cevap vermiştir. Mohammed M. Hafez, *Why Muslims Rebel Repression and Resistance in the Islamic World*, (Londra: Lynne Rienner Publishers, 2003).

tır. Buna dair yeni yaklaşımlar, genellikle yukarıda kabaca özetlenen toplumsal hareket literatürünü İslami hareketlere uyarlamak biçiminde olmuştur. Bundan dolayı bu literatürün hem avantajlarını hem de birtakım olumsuz özelliklerini haizdirler. Ancak bu gelişmenin en önemli tarafı, İslami hareketleri veya Müslüman toplumlarda ortaya çıkan protesto fiillerini zamana ve mekâna göre ele almalarıdır. Özellikle İslam derken dahi hangi İslam, hangi ülke, hangi bölge, hangi mezhep, ne zaman gibi sorular bu eylemleri anlamak açısından elzemdir. Ancak bu tür eleştirel bakışlar dahi İslam toplumlarının Batı'dan farklı olarak enformel bir yapı arz ettiğini, formel örgütlerden daha çok enformel şebekelere dayandığını iddia etmeden duramamaktadır.[54] Oysa Avrupa'da ortaya çıkmış toplumsal hareketlere dair yapılan çalışmalarda da enformellik, toplumsal ağlar, cemaat ilişkileri önemli yer tutan öğelerdir.

Benzer diğer bir yaygın ön kabul de işçi sınıfı hareketleri ve bunların din ve milliyetçilik ile olan ilişkileridir. Müslüman toplumlarda sınıf hareketi üzerine çalışanlar veya bu toplumlar üzerine daha genel analizler yapanlar genellikle sınıfsal hareketlerin tam olarak gelişmediklerine atıfta bulunurlar. Bunun en önemli açıklaması da bu sınıfsal hareketlerin dinsel ve milliyetçi hareketlerden derinden etkilenmiş olmalarıdır. Bu yorumlara göre, dinsel veya milli kimlik her zaman sınıf bilincinin önündedir ve aynı şekilde Batı'da ortaya çıkmış olan sınıf hareketleri ve sınıf bilincinin dört başı mamur bir şekilde gelişmiş ve katışıksız olduğunu varsaymaktadırlar.[55] Oysa en klasik örnek olan İngiliz işçi sınıfı ve onun milliyetçilik ile olan ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar, Avrupa işçi sınıfının da

54 Eleştirel bakışa sahip olmasına rağmen hâlâ özcü karvramsallaştırmalar kullanan üç örnek için bkz. Quintan Wiktorowicz, "Introduction: Islamic Activism and Social Movement Theory," s. 22; Asef Bayat, "'Tehlikeli Sınıflar'dan 'Sessiz İsyankarlar'a: Küresel Güneyde Kentsel Maduniyet Siyaseti," *Ortadoğu'da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Asaf Bayat, "Islamism and Social Movement Theory," *Third World Quarterly*, cilt 26, no. 6, s. 901.

55 Ira M. Lapidus, "Islamic Political Movements: Patterns of Historical Change," Ira M. Lapidus ve Edmund Burke III (ed.), *Islam, Politics and Social Movements*, (Los Angeles: University of California Press, 1988), s. 12.

din ve milliyetçilik gibi sorunlardan mustarip olduğunu göstermektedir. Hatta bazı araştırmacılar İngiliz işçi sınıfının çok uzun süreler boyunca milliyetçiliğin etkisi altında kaldığını dahi iddia etmektedirler.[56] Ancak araştırmalar göstermektedir ki İslami kimlikten etkilenen işçi hareketleri ve örgütlenmeleri dahi farklı siyasal etkiler altında farklılaşan programlara ve söylemlere sahip olabilmektedirler. Müslüman Kardeşler ile komünistlerin siyasal rekabetlerinin konusu olmuş olan Mısır tekstil işçilerinin durumu buna güzel bir örnektir.[57] Bu konuda dikkat çekilmesi gereken nokta, işçi hareketi içinde şekillenen dini ve milli kimliklerin diğer sınıfların benzer kimlikleri ile olan benzerlik ve farklılıklarıdır. Yani İslam mevzu bahis olduğunda bir işçinin İslam'ı ile bir yönetici elitin İslam'ı arasındaki fark önem arz etmelidir. Lubeck ise farklı bir noktaya işaret etmiştir. Ona göre İslami kimlik kimi zamanlar sınıf bilincini parçalamak bir yana onu bütünleştirici veya güçlendirici bir rol de oynayabilir.[58]

İslam söz konusu olduğunda çok sık karşılaşılan önyargılardan bir tanesi de esnafa dair düşüncelerdir. Özellikle Ortadoğu'daki hareketlere bakılırken cami ve esnaf arasındaki işbirliği çoğunlukla zamandan ve mekândan bağımsız olarak ele alınır.[59] Bundan dolayı herhangi bir çağda, herhangi bir ülkede esnafın, pazarda iş yapan küçük tüccarın rasyonellikten uzak dinsel tepkiler vereceği ve fırsat bulurlarsa "fitne çıkaracağı" varsayılır. Bu, özellikle seküler kaygıları olanlarda daha sık görülen bir değerlendirmedir. Oysa ki Benjamin'in çalışması es-

---

56 Margot C. Finn, *After Chartism: Class and Nation in English Radical Politics 1848-1874*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

57 Joel Beinin, "Islam, Marxism and Shubra al-Khayma Textile Workers," Ira M. Lapidus ve Edmund Burke III (ed.), *Islam, Politics and Social Movements*, (Los Angeles: University of California Press, 1988).

58 Paul Lubeck, "Islamic Political Movements in Northern Nigeria: The Problem of Class Analysis," Ira M. Lapidus ve Edmund Burke III (ed.), *Islam, Politics and Social Movements*, (Los Angeles: University of California Press, 1988), s. 255.

59 Zekice bir bakış açısı ve araştırma için bkz. Benjamin Smith, "Collective Action with and without Islam: Mobilizing the Bazaar in Iran," Quintan Wiktorowicz (ed.), *Islamic Activism A Social Movement Theory Approach*, (Bloomington: Indiana University Press, 2004), s. 185-188.

naf-camii veya esnaf-ulema ittifakının en önemli örneği olarak ele alınan İran Devrimi'nde dahi bu iddianın ne kadar hatalı olduğunu göstermektedir. Hem devrim öncesi hem de devrim sonrası İran'da esnafın İslami hareket ile ilişkisi, ulema ile olan bağları, devletle ilişkileri hep ikircikli olmuş ve çok farklı unsurlar bu ilişkiyi ciddi şekilde etkilemiş ve yönlendirmiştir.

Benzer bir şekilde Moaddel de esnafın, Müslüman tüccarların, ulemadan farklılaşan çıkarlarını nasıl değişik şekillerde ifade ettiklerini ve 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan protesto hareketlerinde de İslamı bir meşrulaştırma aracı olarak kullandıklarını ortaya koyar.[60] Bu çalışma özellikle sınıf, kültür, ideoloji ve toplumsal hareket olgularının herhangi bir indirgemeciliğe ve İslam'a dair bir özcülüğe düşmeden ele alınabileceğini göstermesi açısından öğreticidir. 11 Eylül ile yaygınlaşan İslam'a dair korkular, bu özcülüğü her alanda yaygınlaştırmaya devam etmektedir. Bu önyargılardan bir tanesi de İslam ve şiddet ilişkisidir. İslami hareketlerin kör şiddete ilişkin bir temayülünün ve hatta imanının olduğuna dair inanç gün geçtikçe yaygınlaşıyor. Bu tutum Hamas gibi şiddet kullanan örgütlerin bu şiddeti nasıl, ne zaman, ne şekilde ve niye kullandıklarını anlamayı güçleştirmektedir.[61] Bu oryantalist bakış açısının yanı sıra, İslami hareketler de bu özcü yaklaşımlarla paralel bir söyleme sahiptir. Onlar da İslam'ın değişmez olduğunu, biricik olduğunu ve gerçek, tek bir İslam'ın var olduğunu düşünürler. Siyasal İslamın bu iddiası yukarıda özetlenen özcü bakış açısını güçlendiren etmenlerin başında gelmektedir.

Bu bakış açısı sadece sınıf olgusu ile de sınırlı değildir. Özellikle türban konusu mevzu bahis olduğunda çok sık gündeme

---

60 Mansoor Moaddel, "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacoo Movement of 1890-92," *A Century of Revolution: Social Movements in Iran*, John Foran (ed.), (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), s. 16-17.

61 Robinson bu önyargıları sorgulayarak şiddet, politika ve İslami hareketler arasında daha dengeli bir yaklaşım kurmaya çalışmaktadır. Hamas'ın şiddeti bir taktik unsur olarak ne zaman kullandığı ve hangi hallerde bundan imtina ettiği üzerinde durması bu hareketi anlamak açısından ciddi bir pencere açıyor. Glenn E. Robinson, "Hamas as Social Movement," Quintan Wiktorowicz (ed.), *Islamic Activism A Social Movement Theory Approach*, (Bloomington: Indiana University Press, 2004).

gelen kamusal alan tartışmalarında da benzer eğilimler kendilerini açık ederler. Genel kabul görmüş anlayışa göre kamusal alan, insanların özgürce tartıştığı, herkesin katılımına açık, şiddetten ve kişisel çıkarlardan arınmış tartışma ve iletişimin hüküm sürdüğü, rasyonel-eleştirel söylemin yeşerdiği, devletin müdahalesinden ve en genel anlamda siyasetten azade bir alandır. Ancak tarihsel veriler bize kamusal alanın farklı toplumsal aktör ve grupların toplumsal ve siyasal yaşama katılımı için olanaklar yaratmasının yanı sıra, birçok dışlayıcı ve baskıcı mekanizmaya da sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle toplumun aşağı sınıf ve katmanlarının toplumsal ve politik hayata katılımları, genişleyen kamusal alanda verdikleri toplumsal mücadelenin bir eseri olmuştur. Genellikle demokrasinin önde gelen düşünürleri kabul edilen Rousseau ve Habermas gibi değişik çağların düşünürleri, kamusal alanın dışlayıcı tanımlarını savunmuşlardır.[62] Bugün Türkiye'de daha çok siyasal İslam ile Kemalist devlet elitleri arasında ortaya çıkan farklı kamusal alan tanımlamaları ve tartışmaları, kamusal alanın şekillenmesi için verilen mücadelenin söylemsel ifadesidir. Zira kamusal alan içinde farklı alanlar ve kamusallıklar mevcuttur. Alt veya karşı kamusallıklar tarih boyunca kamusal alan içerisinde mevcut olmuştur. Farklı etnik ve milliyetçi gruplar, dini cemaatler, çeşitli toplumsal alt-gruplar, kadınlar, işçiler, marjinal sınıflar farklı yer ve biçimlerde kendi iletişim ağlarını, örgütlülüklerini, kamuoylarını ve gündemlerini oluşturmuşlardır. Bunlar içe kapalı gruplar olabilecekleri gibi en genel düzeyde politik hayata müdahil olabilmek için mücadele de verebilmektedirler. Özellikle siyaset ve toplumsal hayata katılımın resmi ve nizami yolları, bu tür toplumsal kesimlere

62 Örneğin Rousseau, kadınların yerinin çocuklarına cumhuriyetçi değerleri aşılayacakları evleri olduğunu söylemiş, Habermas ise farklı toplumsal kesimlerin hakları ve çıkarları için siyasi mücadeleye girişmelerini kamusal alanın dejenerasyonu olarak görmüştür. Joan B. Landes, *Women and The Public Sphere in the Age of Frenc Revolution*, (Ithaca: Cornell University Press, 1993), s. 61; Warren Montag, "The Pressure of the Street: Habermas' Fear of the Masses," *Masses, Classes and The Public Sphere*, Mike Hill ve Warren Montag (ed.), (Londra: Verso, 2000), s. 133.

kapalı olduğu için, daha çok gayriresmi yollar icat etmek zorunda kalmışlardır. Yine genel tanımların aksine modern devlet çok farklı biçimlerde kamusal alanı biçimlendiren aktörlerden bir tanesidir. Bundan dolayı devletten bağımsız bir kamusal alanın, sivil toplum yaşamının herhangi bir zamanda ve herhangi bir coğrafyada mevcudiyeti mevzu bahis değildir.

Bu kavramın kullanımı ve tanımı zaten tartışmalı iken onun İslami toplumlara transferi daha sorunlu bir hale gelmiştir. Zira genel oryantalist bakış açısına göre otoriter devlet özerk bir kamusal alana ve sivil topluma alan bırakmaz. Devlet karşısında toplumsal kesimler, sınıflar rüştlerini ispat edecek şekilde gelişmiş değillerdir. Devlet karşısında özerk biçimde ancak yok olmaya mahkum arkaik cemaat veya dini yapılanmalar vardır. Ancak şunu da belirtmek gerekir devlet karşısında özgürlükler için mücadele eden grupların yokluğu iddiası sadece "Doğu" olarak adlandırılan toplumlara has bir iddia değildir. 20. yüzyıl boyunca eleştirel tarihyazımı Avrupa'da aşağıdakilerin, ezilenlerin, farklı olanların seslerini gün yüzüne çıkartmak, tekrar duyulmasını sağlamak için çok büyük çaba sarf etmiştir. Kamusal alan birçok toplumsal kesimin kendisini ifade etmesi için olanaklar yaratmışsa da, egemen sınıfların kendi iktidarlarını tahkim etmek ve meşruiyetlerini kurmak için faydalandıkları bir düzlem de olagelmiştir. Ancak bu elbette farklı kesimlerin kendi gündemlerini ve çıkarlarını kamusal bir mesele haline getirmelerine engel teşkil etmez.[63]

Gerek sınıf gerekse de kamusal alan kavramlarının kullanımları ve farklı toplumlara transfer edilebilirliği üzerine tartışmalar, yansımasını toplumsal hareketler yazınında da bulmuştur. Bu tür evrensel kavramlar yerine her toplumun kendisine ait kavramlar kullanma sevdası, hem analizi yapılan toplumları tek tipleştirmekte hem de başka toplumlar ile karşılaştırma yapmayı imkânsız kılmaktadır. Bu noktada bu tür yaklaşımlar ve teorilerle tarihsel olgular arasında ciddi bir açı ortaya çıkmaktadır.

63 Y. Doğan Çetinkaya, "Kamusal Alan ve Toplumsal Mücadele," *Birgün*, 17 Ağustos 2004, Salı, s. 12.

Karşı-küreselleşme hareketi

Yukarıda anlatılanlar aslında şu temel fikri özetlemeye çalışmaktadır: Toplumsal hareketler arasında temel ya da yüzeysel farklılıklar her zaman mevcut olabilir. Ancak bu hareketlere dair kullanılan sınıflandırmalar gerçekte var olan birçok farklılığın üzerini örten teorik zorlamalar olmamalıdır. Yukarıda özetlenen oryantalist bakış açısı ile Yeni Toplumsal Hareketler yaklaşımları bu tip özcü önyargıları olan teorik zorlamalar olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşımlar günümüzde ve geçmişte ortaya çıkmış toplumsal hareketlere, sahip olmadıkları değerler ve özellikler atfetmişlerdir. Örneğin 1968 tarihi gerçekten toplumsal hareketler tarihinde bir kırılma noktasıdır. Kendinden önceki hareketlere birçok yenilik getirirken, farklı konuları, örgütlenme anlayışlarını, ilkeleri, değerleri toplumun gündemine getirmiştir. Bunlar elbette birçoklarının varsaydığı gibi tamamen yeni icatlar değildi. Toplumsal hareketler tarihi boyunca denenmiş, tartışılmış olguların farklı bir zamanda yeniden düşünülüş biçimleriydi. Bunların farklılığına, özgünlüğüne vurgu yapılabileceği gibi, daha önceki hareketlerle arasında bir takım devamlılık unsurları da bulunabilir. Bu hareketler arasında devam eden geleneğe vurgu yapmak da sınıflandırma açısından önemli bir politik tercih olabilir. Zaten 1968 hareketinin önemli bir özelliği olan duyarlılıklar ve daha sonra bir hareket halini almış olan kadın hareketi, ekolojist hareket, savaş karşıtı hareket, nükleer karşıtı hareket bugün için aslında "eski" olarak nitelenen sınıf hareketlerine atfedilen birçok olumsuzluğu yaşamaktadırlar.[64]

---

64 1968 hareketinden sonra muhalif hareketler, örgütler ve bireyler çok farklı yollar tutturmuşlardır. Kimileri kendi içine kapalı komünal seçenekler yaratma peşinde koşarken, kimileri çok ses getiren ve dar örgütsel yapılara dayanan bir çizgiyi takip etmişlerdir. Kızıl Tugaylar ve Kızıl Ordu fraksiyonu bu ikinci yolun en bilinen örnekleri. Yine birçok grup, hareket, kişi eleştirdikleri siyasi yapıların dışında kalsalar da büyük ölçüde siyasetin kurumsal yapıları içine girmekten imtina etmediler. Bugün birçoğu sıradan siyaset kulvarlarının kanıksanmış unsurları durumundadırlar. 68 sonrası özellikle Avrupa Solunun bir değerlendirmesi için bkz. Geoff Eley, *Forging Democracy The History of the Left in Europe, 1850-2000*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 457-490.

Öyle ki, 1968 sonrasında toplumsal hareketlerde bir farklılaşma, çatallaşma yaşanırken bugün artık hareketlerin aynı nehre akmasından, hareketlerin hareketinden bahseder olduk. Özellikle Seattle sonrası çokça tartışılmaya başlanan küreselleşme karşıtı hareket, her ne kadar farklı hareketlerin özgünlüğünün ve çeşitliliğinin altını çizse de ana vurgusunu hareketlerin birliğine yapmaktadır. Zira yeşil hareket ve kadın hareketi gibi, 1968 sonrası birçok kazanım sağlayan hareketler toplumsal mücadele alanında bir parçalanmaya sebep olmuş ve uzun vadede bu hareketleri sistem karşıtı duruşlarından uzaklaştırmıştır. Hatta ekolojist hareketin ortaya çıkardığı siyasal partiler, toplumsal hareket örgütleri, çıkışlarında sıkça eleştirdikleri parti, örgüt ve sendikalardan pek farkları olmayacak noktalara gerilemişlerdir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, 1968 olayları ile bu tarihten itibaren kurumsallaşmış hareketlerin ayırdedilmesi gerekliliğidir. Daha çok "gökkuşağı koalisyonu" olarak adlandırılan farklı hareketlerin birlikteliği, 1968 sonrasında gerçekleştirilememiş, bu hareketler birçok yerde muhalif ve sistem karşıtı olma konumlarını yitirmişler ve hatta Alman Yeşiller Partisi örneğinde olduğu gibi bazen sistemin devamlılığının bir teminatı dahi olabilmişlerdir.[65]

1968 sonrasında muhalif toplumsal hareketler sisteme entegre olurken, sistemden dışlanan kesimlerin sayısı da hızla artmaya başlamıştır. Öyle ki 1990'larla birlikte artan oranda tartışılan konular başta küreselleşme, yoksulluk ve işsizlik olmak üzere, dışlananlar, göçmenler, esnek üretim, Üçüncü Dünya'da yaşanan ekolojik yıkım olmuştur. Küreselleşme ve piyasa ekonomisinin mağdurları kendi farklılıklarını kaybetmeden 1999 Seattle sonrasında küresel çapta biraraya gelmeye başladılar. Hareketin gündeme getirdiği yeni zamanın sorunları genellikle özelleştirme ve metalaşma ile ilgiliydi. Ancak Klein'ın da belirttiği gibi, bu daha çok hayatın hemen hemen her yönünün özelleştirilmesi ve her etkinlik, değer ve duygunun metalaşması sü-

65 Benzer değerlendirmeler için bkz. Cihan Çabuk ve Doğan Çetinkaya, "68'den Küreselleşme Karşıtlarına: Bir Kısa Değerlendirme..." *Dergi*, no. 1, Güz 2001, s. 41.

reciyle ilgili bir kaygıydı.[66] Bundan dolayı, Klein'a göre hareketin temel niteliği, insanların müşterek olanı tekrar ele geçirmeye çalışmalarıydı. Piyasanın tamamen metalaştırdığı, iktisadın parametrelerine endekslediği meydanlar, okullar, eğitim sistemi, tarım küreselleşme karşıtlarının üzerinde savaş verdikleri yerler. Bu noktada yiyecek tekellerinin genetiği değiştirilmiş canavar tohumları karşısındaki çiftçiler, suyun bir özel mülkiyet olamayacağını savunan Kanadalılar, çocuk işçilerin emeği ile üretilen ürünlerin sürümünü engellemeye çalışan öğrenciler neo-liberal küreselleşmeye küresel çapta örgütlenerek ve dayanışma içinde karşı koymaya çalışıyorlar. İnsanın bu durumda onları 18. yüzyılın modern hareketlerinin ortaya çıkmasından önceki "ahlaki" direniş biçimleriyle karşılaştırmaması gerçekten güç. Kapitalizmin ilk devirlerinde insanların ortak kullandıklarının ve hayat sahalarının piyasanın işleyişine tabi olmasına ve metalaşmasına verdikleri tepkilerle günümüz direnişleri arasında çok önemli paralellikler var. Ancak elbette şu büyük farkla: günümüz hareketleri yaklaşık üç yüz senelik bir mücadele birikiminin üzerinde yükselmekte ve bu tarihin mirasının eleştirel bir değerlendirmesine sahip. Yani hem bu birikimin değerlendirilmesi neticesinde alternatif bir dünya projesinin ipuçlarına sahip hem de bu dünyaya gidiş yollarının nasıl olacağına dair zengin bir tartışmaya.

Küreselleşme karşıtı hareketin Seattle sonrası daha belirgin hale gelmeye başlayan özelliği hiç kuşkusuz, sadece hareketlerin biraraya geliyor olması değildi. Sendikal harekette toplumsal sendikacılık, toplumsal hareket sendikacılığı adları ile anılan yeni bir tarzın ivme kazanması, 70'li yılların ikinci yarısından sonra tartışmasız hegemonyasını tesis etmiş olan neoliberal ideolojinin ciddi bir biçimde sorgulanması, yerel nitelikli hareketlerin kendilerini küresel ölçekte ve sistem karşıtı bir noktadan ifade etmeye başlamaları, çevre mücadelesiyle sosyal adalet mücadelesi arasında varolan geleneksel çelişkilerin aşıl-

66 Naomi Klein, "Reclaiming the Commons," *A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* Tom Mertes (ed.), (Londra: Verso, 2004), s. 220. Bu makalenin Türkçe çevirisi *Birikim* dergisinin 148. sayısında yayınlanmıştır.

maya başlanması, demokrasi talebinin iktisatı da kapsayacak şekilde genişletilmesi, farklı kimliklerin kendisini hareket içinde ifade etmesine azami hassasiyet gösterilmesi, küreselleşme karşıtı hareketin önemli nitelikleri olarak belirdiler.[67] Seattle sonrası Washington, Prag, Cenova ve birçok Latin Amerika ülkesinde yapılan gösterilerde küreselleşme karşıtı hareket örgütlenme ve hareket tarzıyla, eylem yapma biçimleriyle 1968'i hatırlatıyordu. Bu eylemlere dair harekete katılanların en fazla üzerinde durdukları konu kararların tamamen katılanların konsensusuyla alınıyor olmasıydı.[68]

Eylemler bir festival havasında yapılıyor ve toplumsal hareketlere, isyanlara, devrimlere renk veren olağanüstü bir hava yaratılıyor. Bir toplumsal hareketin en önemli özelliklerinden bir tanesi olan sıradan hayatın döngüsünü kıran bu olağanüstülük, eylemlerde kullanılan sanat, dans ve çeşitli ritüellerle sağlanıyor.[69] Eylemler bir şölen, konser, sanat performansı, forum şeklinde örgütlenerek çok farklı insanların katılabileceği, kendini ifade edebileceği ve kişiliğini kaybetmeden içinde eriyebileceği ortamları yaratıyor.[70] Bu eylemlerin en önemli yanı ise tüm kamuoyunu şaşırtmasıydı. Özellikle Seattle eylemine dair bir kitap kaleme alan Cockburn ve St. Clair, her ne kadar

---

67 Kevin Danaher ve Roger Burbach, "Giriş: Halk Tarih Yazıyor," *Hadi Bunu Küreselleştirin! Dünya Tiracet Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele*, Kevin Danaher ve Roger Burbach (ed.), (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), s. 15-16.

68 Paul Hawken, "İskelet Kadın Seattle'da," *Hadi Bunu Küreselleştirin! Dünya Tiracet Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele*, s. 25.

69 Eski toplumsal hareketlerin son başkaldırışlarından biri olarak nitelenen İngiliz maden işçilerinin 1980'lerin başındaki Thatcher karşıtı başarısız olmuş büyük grev dalgasında da bu tarz bir zengin eylem repertuarı kullanıldı. Yine birçok "yeni" olarak tanımlanmış toplumsal aktörü bu grevlere destek eylemlerinde görmek mümkün olmuştur. Teorinin kurmaya çalıştığı sınıflandırmaları sorgulamak açısından önemli bir başka vesiledir bu işçi grevleri. Bkz. Geoff Eley, *Forging Democracy The History of the Left in Europe, 1850-2000*, s. 467.

70 Starhawk, "DTÖ'yü Nasıl Kapattık," *Hadi Bunu Küreselleştirin! Dünya Tiracet Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele*, s. 44; Washington'da düzenlenen eylemdeki benzer özellikler için bkz. Margot Smith, "Büyükanne Washington'a Gitti ve Hapse Düştü," *Küresel Ekonomi ve Demokrasi Dünya Bankası ve IMF'ye Karşı Mücadele*, Kevin Danaher (ed.), (İstanbul: Metis Yayınları, 2004); Njoki Njoroge Njehu ve Soren Ambrose, "A16 Protestoları Nasıl Örgütlendi," *Küresel Ekonomi ve Demokrasi Dünya Bankası ve IMF'ye Karşı Mücadele.*

Seattle öncesi var olan hareketlere ve mücadele birikimine atıf yapsalar da Seattle öncesinde sol dahil tüm çevrelerde kötümser bir havanın, sinizmin yaygınlığına işaret ediyorlar.[71] Oysa bu birikim kendisini Seattle'da açığa çıkarmıştı. Ancak Seattle'ı bu kadar simgesel bir dönüm noktası yapan onun hem kamuoyunu hem de özellikle egemenleri, siyasal elitleri şaşırtmış olmasıydı. Nitekim bu tarihten sonra yapılan eylemlere siyasal ve ekonomik elitler fazlasıyla hazırlıklı olacaklardı. Cockburn ve St. Clair her kuşağın böyle bir şok etme şansını ancak bir kere yakalayabileceğine hayıflanmışlardır.[72] Bu yargı ne kadar doğrudur bilinmez ama bir toplumsal hareketin bu şok etme, şaşırtma veya en azından olağanüstü bir hava yaratarak katılımcıları gündelik rutinlerinin dışına çıkarması, toplumsal hareketler açısından üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.

Ancak farklılıklara yapılan bu vurguya rağmen özellikle başlangıç aşamasında küreselleşme karşıtı eylemler, "beyaz" bir karakter arz ediyordu. Bundan dolayı bu hareket, "zengin beyaz çocukların iyi kalpli eylemleri" olarak da birçok kesim tarafından küçümseniyordu. Özellikle farklı ülkelerdeki eylemlere katılmak için belli bir maddi gelir düzeyine sahip olmak gerektiği dahi tartışılan konular arasındaydı. Ancak bu durum hareket içinde de önemsenen konuların başında geliyordu, zira dönüm noktası sayılabilecek Seattle eylemine daha çok "beyaz"lar katılmıştı.[73] Son zamanların en önemli hareketlerinden bir tanesi olan *terhaneler* (sweatshops) karşıtı hareket de üçüncü dünyada çocuk işçi çalıştıran, örgütlenme özgürlüğüne ve ekolojik duyarlılıklara kayıtsız kalan şirketlere karşı tüketici boykotları örgütleyen ancak genel anlamda "beyaz" bir

---

71 Alexander Cockburn ve Jeffrey St. Clair, *Seattle: Dünyayı Sarsan 5 Gün*, (İstanbul: Agora, 2003), s. 5.

72 *A.g.e.*, s. 102.

73 Elizabeth (Betita) Martinez, "Seattle'da Beyaz Olmayan Aktivistler Neredeydi? Büyük Savaş'ın Neden Bu Kadar Beyaz Olduğunun Sebepleri Üzerine," *Hadi Bunu Küreselleştirin! Dünya Tiracet Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele*, s. 79-86; Michael Albert, "A16'nın Değerlendirilmesi," *Küresel Ekonomi ve Demokrasi Dünya Bankası ve IMF'ye Karşı Mücadele*, s. 75.

hareket olarak ortaya çıkmıştı ilk başta.[74] Ancak Amerikan üniversite kampüslerinde gelişen bu hareket kısa zamanda "renkli" insanları da bünyesine katmaya, hatta şirketlerin vahşi sömürü koşullarında at koşturdukları ülkelerden de insanlarla ortak mücadele yollarını hayata geçirmeye başlamıştır.

Katılıma dair sorunlar, kurumsallaşmanın ortaya çıkardığı demokrasi sorunu hareket içinde çok tartışılan konuların başında geliyor. Örneğin küreselleşme karşıtı hareketin en önemli ürünlerinden bir tanesi olan sosyal forumlarda karşılaşılan sorunların başında demokrasi sorunu var. Bilindiği üzere küreselleşme karşıtı eylemlerin protesto ettiği DTÖ, G8 toplantılarına alternatif olarak örgütlenen, katılımcıların "Başka Bir Dünya"nın imkânlarını tartıştıkları Dünya Sosyal Forumu, dünyanın dört bin yanında on binlerce insanı aynı mekânda, Brezilya İşçi Partisi'nin iktidarda olduğu Porto Alegre kentinde biraraya getirdi. 21. yüyılın ilk senelerinde ortaya çıkan ve küre üzerindeki tüm toplumsal hareketleri biraraya getirmeyi hedefleyen bu buluşma, aynı zamanda egemenlerin dünya politikalarını yönlendirdikleri toplantılara karşı bir meydan okumaydı. Bu biraraya geliş sadece varolan sisteme karşı tepkilerin ifade edildiği bir ortam yaratmıyor, dahası katılan binlerce kişi ortak mücadele, somut çözüm arayışları, alternatif stratejiler ve yeni örgütlenme modelleri üzerine kafa yoruyorlardı.

Zaten bu biraraya geliş, sadece küresel merkezi eylemler demek değildi. Bu açıkçası sistem karşısında kolektif eylemi kullanan ve sembolik anlamda çok büyük önemi haiz karşı koyuşlardı. Ancak medya için magazinel bir yanı da vardı. Ama bu eylemlerin ötesinde artık hareketler arasında ciddi fikir alışverişleri, alternatif tartışmalar ve somut dayanışma ilişkileri gündeme geliyordu. Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki ulusal devletler yok olmuyor tam tersine neoliberal yeniden yapılanma içinde daha etkin hale gelerek güçleniyordu. Zaten bu güçlenmeyi ve daha profesyonel bir güvenlik aygıtı haline gelmeyi en iyi de-

74 Bhumika Muchhala, "Students Against Sweatshops," *A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* Tom Mertes (ed.), (Londra: Verso, 2004), s. 194.

neyimleyenler de yine toplumsal hareketlerdi. Ancak toplumsal hareketler her ne kadar hâlâ kendi ulusal sınırlarında örgütlenseler, kendi ulusal devletlerinden taleplerde bulunsalar da birçok kuramcının gözlemlediği gibi küresel bir kamusal alan oluşuyordu.[75] Yukarıda kamusal alan üzerine söylenenlerde de belirtildiği üzere kamusal alanı özgürleştiren, genişleten ve dönüştüren, onun içinde hareket eden aktörlerin eylemidir. Bu noktada toplumsal hareketlerin küresel ölçekteki hareketleri ve geliştirdikleri ilişkiler küresel bir kamusal alan yaratıyor.

Sosyal forum ve çeşitli hareketlerin tartışma, dayanışma ve eylem için biraraya gelmeleri bölgesel seferberlikleri de güçlendirerek dünyanın çeşitli bölgelerinde bölgesel ve ulusal sosyal forumların örgütlenmesini getirdi. Avrupa, Akdeniz, Asya, Brezilya, Hindistan, Türkiye Sosyal forumu bu sürecin ivmesiyle oluşturulan forumlardı. Ancak yukarıda da değinildiği gibi bu forumlar da kendilerinden önceki diğer toplumsal hareketlerin karşılaştığı sorunlardan azade değildi. Zira Avrupa Sosyal Forumu'nun örgütlenmesi sırasında 2002 Paris toplantısında forumun örgütlenme şekli ve oluşturulacak mekanizmalara dair ciddi tartışmalar ortaya çıktı.[76] Hareketi devam ettirmek için kurumsallaşma ve bunun yol açtığı demokrasi sorunu her toplumsal hareketin olduğu gibi Seattle sonrası karşı küreselleşme hareketinin ve sosyal forumlar sürecinin başa çıkması gereken bir sorundu. Her ne kadar 2002 toplantısında özellikle Fransız bazı katılımcıların neden olduğu bürokratlaşma sorunu aşılmışsa da ("kalıcı sekreterlik," "kalıcı üyelik sistemi" gibi önerilerde bulunulmuştu) bu sorun hâlâ gündemdeki yerini korumaktadır.

---

75 John A. Guidry, Michael D. Kennedy ve Mayer N. Zald, "Globalizations and Social Movements," *Globalizations and Social Movements: Culture, Power and the Transnational Public Sphere*, (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000); Robin Cohen ve Shirin M. Rai, "Global Social Movements: Towards a Cosmopolitan Politics," *Global Social Movements*, (Londra: The Athlone Press,2000).

76 F. Levent Şensever, *Dünya Sosyal Forumu: Aşağıdan Küreselleşme Hareketi ve Küresel Direniş*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), s. 69-71. Şensever'in kitabı sosyal forumlar üzerine Türkçe'de mevcut en derli toplu çalışma olma özelliğini sürdürüyor.

Bu sorun sadece sosyal forumlara has bir sorun da değil. Örneğin sosyal forumun ortaya çıkmasında en önemli aktörlerden birisi olan ATTAC da aynı sorundan mustarip. 1998'de sermaye hareketlerinin serbest dolaşımının yarattığı olumsuzluklara karşı mücadele etmek için bunların vergilendirilmesi ve yaratılan kaynağın geri kalmış ülkelere yardım olarak aktarılması fikri etrafında kurulan bu örgüt, kısa zamanda birçok ülkede ağ biçiminde örgütlenerek çok geniş bir yaygınlığa kavuştu. Ancak bugün kendi içinde örgüt daha etkin hiyerarşik bir yapı ile mi yoksa daha esnek yatay ilişkiler ile mi hareket edeceği noktasında önemli bir iç tartışma ile karşı karşıya. Bu hareketlerin eski problemi aynı zamanda kurucu üyeler ile taban örgütlenmesi arasındaki gerginlikle daha da çetrefil bir hal alıyor.[77] Bu soruna dair iyimserlik yaratan bir unsur, bunun karşı küreselleşme hareketinin en duyarlı olduğu ve tartışmaların başında yer verdiği bir konu olmasıdır. Toplumsal hareketler tarihinin geçmişinden gelen geri çağırma, bir kez bir göreve gelenin daha sonra bu göreve tekrar seçilmemesi gibi rotasyona dair yöntemler birçok hareket tarafından ısrarla uygulanmaya çalışılıyor.[78] Yine toplumsal hareketlerin en canlı olduğu bölge olan Latin Amerika'nın iki önemli hareketi olan EZLN ve MST'nin başkanları bulunmuyor. Onların komutan yardımcıları veya sözcüleri var. Bu, elbette simgesel bir durum da olsa, hareket ve örgütler içerisinde demokratik bir kültürün, katılımcılığın inşası için yaşamsal bir mekanizmadır. Hareketin içinde yer alanların bu harekete ve bu hareketin kurumsal yapısına zaman içinde yabancılaşmasının önüne geçebilmek için bilinen en önemli mekanizma, Paris Komünü'nden beri budur.[79]

---

77 Ahmet İnsel," Sivil Toplum ve Siyaset," *Radikal İki*, 25 Haziran 2006, s. 3.

78 Tom Mertes, "Grass-Roots Globalism," *A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* Tom Mertes (ed.), (Londra: Verso, 2004), s. 243.

79 Foti Benlisoy'un da belirttiği gibi zaman içerisinde sosyal forumlar da belli bir olgunluk derecesine erişiyor. Benlisoy'a göre özellikle 4. Avrupa Sosyal Forumu ile birlikte "kıta ölçeğinde işleyen tematik ağlar, yani değişik alanlarda farklı ülkelerde mücadele edenleri bir araya getiren ağ tipi yapılar" güç kazanıyor. "Böylece biraz de medyanın ilgisini çekmeye dönük "büyük" isimleri bir araya getiren "büyük" etkinliklerin yer aldığı "festival" türü sosyal forum-

Benzer sorunlar bugün Türkiye'nin en etkili hareketleri olan Eğitim-Sen'in örgütlediği öğretmen hareketi, Türkiye Sosyal Forumu (TSF) ve Barış ve Adalet Koalisyonu (BAK) için de geçerli. Bu toplumsal hareketler (her ne kadar emekleme döneminde olan TSF halen bir diyalog zemininin ötesinde değilse de) bu sorunu demokratik ve katılımcı bir şekilde aşamazlar ise daha önceki hareketler gibi sadece örgüt olma sonucu ile karşı karşıya gelecekler ve bürokratik yozlaşmadan nasiplerini alacaklardır.[80*]

---

lar yerlerini yavaş yavaş belki biraz daha patırtısız gürültüsüz ama daha derinden işleyen, daha "sosyal" forumlara bırakıyor." Foti Benlisoy, "Eskimeyen Enternasyonalizm ve "Yeni" Sosyal Forumlar..." *Sosyalist Demokrasi İçin Yeniyol*, no. 22, Yaz 2006, s. 59.

80 Karşı küreselleşme hareketinin ve onun içindeki şebekelerin içinde yer alan Susan George'un son çalışması hareket içindeki bu gerginliğin bir ifadesi olarak da görülebilir. George bu kitabında hareketin içine düştüğü sorunlar ve bunlardan kurtulmanın mümkün yolları üzerinde duruyor. Susan George, *Başka Bir Dünya Mümkün, Eğer...* (İstanbul: Metis Yayınları, 2005).

(*) Elbette daha yeni kurulmuş TSF ve BAK ile Eğitim-Sen aynı potada değerlendirilemez. Şu anda hem örgütlülük düzeyi, hem geleneği hem de pratiğiyle Türkiye'de mevcut toplumsal hareketlerin önde geleni eğitimciler hareketi önemli bir deneyim olarak üzerinde durulmayı hak eder. Eğitim-Sen ve daha genel düzeyde kamu emekçileri hareketinin özellikleri toplumsal hareketlere ilişkin tartışmalar için öğreticidir. Uygulamada bir takım sorunları olsa da bu hareket, profesyonelleşme tehlikesi ile uyguladığı mekanizmalarla başaçıkmaya çalışmaktadır. Nitekim sendika başkanları ve yöneticileri yenilenmektedir; iki dönemden fazla üst üste göreve gelememe ve geri çağırma gibi mekanizmaları savunanlar hâlâ sendika içinde güçlüler. Kamu emekçileri hareketinde farklı politik gruplar kendilerini ifade edebiliyor. Sendika, toplumsal cinsiyet, şiddet ve savaş karşıtlığı gibi konularda Türkiye'de aktif olarak çalışan örgütlerin başında gelmektedir. Diğer sendikal yapıların aksine Eğitim-Sen kendini yasalarla bağlı görmeyerek, "fiili-meşru" bir mücadele hattını takip ettiğini hâlâ iddia ediyor. Yine bu hareketi örgütleyenler kendilerini ayrıcalıklı devlet memurları olarak değil, her geçen gün ortadan kaldırılmaya çalışılan ve yoksullaşan bir kesim, işçi sınıfın bir parçası olarak görmektedir. Bu noktada bu hareketin sınıf tanımı da indirgemeci yaklaşımlardan farklılık arz etmektedir. Bunun yanında neoliberal politikaların en önemli unsuru olan özelleştirme ve kamu hizmetlerinin piyasallaşmasına karşı kamu emekçileri hareketi kendilerine mücadenin merkezinde bir konum atfediyorlar. Kamusal hizmet anlayışının her geçen gün örselendiği bir zamanda bu hizmeti üretenler farklı bir kamusal anlayışın mücadelesini örmeye çalışıyorlar. Böylece bu hareket içinde, farklı dönemlere ait olduğu farz edilen toplumsal hareket unsurları canlı bir şekilde yaşamaktadır. Sırf bu unsurlar dahi eğitimciler hareketinin eski-yeni, Doğu-Batı gibi kategorileri nasıl anlamsızlaştırdığını ortaya koymaktadır. An-

Karşı küreselleşme hareketlerine dair diğer bir önemli tartışma da ulusal devletler ile bu hareketler arasındaki ilişki üzerinedir. Gerek bazı düşünürler gerekse de hareket içerisinde azımsanmayacak miktarda aktivist, küreselleşme karşıtlığının hiçbir şekilde ulus devletin tahkimatı ile gerçekleşmeyeceğine inanıyor. Zaten bugün birçok hareket küreselleşme karşıtlığından çok kapitalist bir küreselleşmeye karşı olduklarını, başka bir küreselleşmeden yana olduklarını biteviye tekrar ediyorlar. Ancak elbette ulus devletin ihyasından yana olan küreselleşme karşıtları da bu hareket ve eylemler içinde mevcut.[81] Bundan dolayı genelde sermayenin küreselleşmesi ve özelde sermaye hareketlerine karşı örgütlenenler milliyetçilik ithamı ile çok sık karşılaşmaktadırlar. Örneğin sermayenin "Güney"deki hareketlerinin sınırlandırılması için uğraşan etkin aktivistlerin başında gelen Walden Bello da benzer sorular ile sık sık karşılaşmakta.[82] Bu uyarılar özellikle milliyetçiliğin yaygın olduğu Türkiye gibi ülkelerde daha bir ehemmiyet kazanıyor. Zira sermayenin küreselleşmesi her şeyden önce tamamen yabancı bir gücün işgali değildir. Ulusal, bölgesel ve yerel birçok unsur bu süreç ile farklı kertelerde bütünleşmiştir. Bu noktada yabancı bir güce karşı milli bir direniş söylemi hamasetten öte bir anlam taşımaz. Zira homojen bir yabancı güce karşı homojen bir milli bütünlük sadece söylemden ibarettir. Bunun yanında dış dünyaya kapalı kendi içine dönmüş boğucu başka bir sistemin arzulanır bir şey olmadığı birçok hareket için açıktır.

---

cak sendikal yaşamın işleyişine dair söyleminde ortaya çıkan özelliklere ilişkin yaygın bir şüphe de hareket içinde huzursuzluk yaratıyor. Bu durum da zaten Eğitim-Sen'in örgütsel bir zaafiyet yaşamasının göstergelerinden bir tanesi. Yukarıda diğer hareketlere ilişkin değerlendirmelerde değinildiği gibi ilkelerinde çıkacak bir sorun hem katılımcılarını hem de aktivistlerini hareket yabancılaştıracak ve bu hareket de ciddi bir kriz ile karşı karşıya kalacaktır. Y. Doğan Çetinkaya, "Bunalım, Kamu Emekçileri ve Devrimci Bir Anlayış," *Gelecek*, no. 26, Ekim 2005, s. 54-55.

81 Michael Hardt, "Today's Bandung?" *A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* Tom Mertes (ed.), (Londra: Verso, 2004), s. 232.

82 Walden Bello, "The Global South," *A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* Tom Mertes (ed.), (Londra: Verso, 2004).

Ancak burada altının çizilmesi gereken önemli bir husus vardır. Neoliberal küreselleşme ulus devletleri ortadan kaldırmamaktadır. Ulus devletler birtakım sosyal işlevlerini üzerlerinden atarken, bunları piyasanın insafına terk ederlerken, güvenlik, idare, hukuki yasama konularında artan oranda güçlenmekteler. Ulus devletler güvenlik politikalarını tahkim ederken, insanların gündelik hayatlarını yeniden düzenlerken daha az demokratik ve hesap verir bir niteliğe de bürünüyorlar. Bu durumda toplumsal hareketler elbette bir eylemde bulunurken, harekete geçerken karşılarında buldukları ulus devlet ve onun aygıtlarını görmezden gelemezler. Bunun yanında bu sadece taktik bir durum da değildir. Ulus devlet yürütmesi ve yasaması toplumsalı ve iktisadı baştan aşağı dönüştüren uygulamalar yapıyor. Bunlara karşı çıkanların bu düzenlemeleri, bu düzenlemeleri yapanları ve yapış şekillerini mücadele konusu yapmaları bir zorunluluktur. Bundan dolayı birçok hareket küresel düzeyde mücadelenin ve dayanışmanın olanaklarını yaratırken, mekanizmalarını geliştirirken halen büyük oranda ulusal düzeyde kendi devletlerine karşı mücadele yürütmektedir – aynen mevcut küreselleşmenin ulus devleti muharip gücü olarak kullanmaya devam edişi gibi.

Tarih, kuram ve deneyim

Yukarıda anlatılanlarda dikkat çekilmek istenen hususların başında toplumsal harekete dair yazılanlarla toplumsal hareketlerin gerçekliği, yani kabaca işin teorisi ile tarihi arasında bir gerginliğin olduğu gelmektedir. Aslında bu sosyal bilimlerin hemen hemen tümüne şamil kılınabilecek bir husustur. En genel düzeyde felsefe ile tarih arasındaki ilişkinin bu alana yansıması olduğu da düşünülebilir. Zira tarihin ve toplumsal yapının tüm zenginliği ile ele alınması, tahlil edilmesi, yazılması, bir kurama sığdırılması çok mümkün değil. Hatta gerekli olup olmadığı dahi tartışılabilir. Ancak bu, tarihe ve topluma ilişkin kuramın gereksizliği anlamına gelmemeli. Tarihi, yaşanmışı ve yaşanmakta olanı, ancak anlamlı bir bütünlük içerisinde ele

alabilmek mümkündür. Yukarıda eleştirilen yaklaşımlar, kuramlar inceledikleri toplumlara, onların tarihine birtakım özcü değerler atfetmişler, olmayan unsurları var, varolanları yok kabul etmişlerdir. Bu özellik herhangi bir ülkeye ait tarihyazımı veya sosyolojisine has bir durum da değildir. Geçmişte ve günümüzde aşağıdakilerin, yönetilenlerin davranışları, eylemleri pek dikkate alınmamıştır. Alınmaya başlandığında tarihsel bağlamından kopartılmıştır. Toplumsal hareketler içindeki birikimler, gelenekler, dönüşümler silikleştirilmiştir. Toplumsal hareketler üzerine araştırma yapanlar kendi araştırma konularını biricikleştirmiş, zaman ve mekân bağlamından kopartmışlardır. Kendi konularına ancak kendi buldukları kavramları yakıştırmışlar ve bunların başka türlü tam olarak anlaşılamayacağını iddia etmişlerdir. Bu son yaklaşım büyük oranda akademik sanayiinin mesleki deformasyonu ile ilişkili bir gelişmedir. Bunun yanında bir iki fırça darbesi ile toplumları anlamak isteyenler de "eski-yeni," "Doğu-Batı" gibi kültürel özcü ve iktisadi indirgemeci yaklaşımlarla toptancı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu değerlendirmeler için yine aşağıdakilerin sesleri kısılmış, tarih zorunluluklarına boğulmuşlardır. Bundan dolayı toplumsal hareketlerin tarihi ve şimdiki yapısı ile bunların üzerine oluşturulan kuramlar arasında daha sıkı bir diyalog kurulması gerekmektedir. Bu hareketler üzerine yapılan değerlendirmeler sıklıkla tarihsel ve güncel deneyimlerle sınanmalıdır. Bundan dolayı farklı deneyimlerin tecrübeleri ve birikimleri, hem toplumsal hareketlerin özgüllüklerinin hem de farklı hareketlerin ilişki ve ortaklıklarınının ayırdına varmaya yardımcı olacatır.

İkinci Kısım

Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler: Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler

ARİF DİRLİK*

Toplumsal hareketler, en azından Fransız Devrimi'nden bu yana, yani en az iki yüzyıldır tarih sahnesinde varolmaktadır.[1] O halde, günümüzde toplumsal hareketlerin işlevi, örgütlenmesi, amacı ve etkililiği üzerine yapılan yorumların konuya bir ölçüde yenilik getirme zorunluluğunda olması garip görünebilir. Kanımca bu hiç de garip değil; aşağıda işlerin neden böyle yürümesi gerektiğine dair gerekçeler öne süreceğim.

Getirdiğim öneriler deneme kabilinden olup, belli bir hareketin ya da belli başlı hareketlerin analizinden yola çıkmıyor;

(*) Hong Kong Çin Üniversitesi Çin çalışmaları profesörü.

1 Charles Tilly toplumsal hareketlerin modernliğin ürünü olduğunu öne sürerek, sahip oldukları ve 19. yüzyıldan beri süregelen özelliklerin onları eski muhalif hareketlerden, sözgelimi Çin hanedanlıklarını yıkan köylü isyanlarından ayırdığını söyler. Bkz. Charles Tilly, "From Interactions to Outcomes in Social Movements", Marco Giugni, Doug McAdam ve Charles Tilly (ed.), *How Social Movements Matter* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1999), s. 253-270, s. 256. Buna karşın, toplumsal hareketlerin –toplumdan gelen hareketler olarak– daha eskiye dayandığını ama yer ve zamana göre farklı özellikler ve işlevler sergilediğini düşünenler de çıkabilir. Yine de, "sosyal" teriminin 19. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülürse, bu terimin kullanılmadığı zaman ve mekânlarda varolmuş hareketleri toplumsal hareket diye adlandırmak uzun bir tartışmayı da beraberinde getirir.

burada, toplumsal hareketleri örgütleyenlerin ve bu hareketlerde yer alanların üstlendikleri iş hakkında dile getirmesi gerekenler konusunda öneriler ortaya atıyorum. Bunu yaparken, günümüz koşullarının, insanlığın refahı ve bekâsı adına çok önemli gördüğüm sosyal ve ekonomik adalet, siyasi demokrasi ve kültürel bütünlük gibi meselelere dair herhangi bir radikal vizyona meydan okuduğu yönündeki kendi teorik düşüncelerimden de besleniyorum. Dahası bu vizyon, "küresel modernlik" diye tanımladığım, kapitalist modernliğin küreselleşmesinin ironik şekilde modernlik projesini Avrupamerkezli referanslarından kopardığı ve onu kültürel tezlerle rekabete hazır hale getirdiği bir durumda oldukça karmaşıklaşmıştır.[2] Eski günlere ait radikal vizyonların bu tezlerle de yüzleşmesi ve onları bir şekilde radikal siyaset stratejileri içine tercüme etmesi gerekmektedir. Toplumsal hareketlerin günümüz dünyasında hızla ürüyor oluşunun, kısmen bu kriz ve meydan okuma durumuna verilen bir yanıt olduğunu düşünüyorum.

Günümüz, gerçekten de toplumsal hareketlerin yeni bir şekilde ele alınmasını haklı çıkarırken, yenilik iddialarının, sadece entelektüel gerekçelerle değil siyasi nedenler dolayısıyla da tarihsel bir perspektifte ele alınması önem taşımaktadır. İçinde bulunduğumuz ve daimi gibi görünen kriz anında, hareketlerin yarattığı heyecana kapılıp kurtuluşun her yerde gerçekleşeceği düşüne kapılmamak ya da eşit derecede önemli, alternatif siyasi olasılıklar tasavvur etme görevini, hareketlerin katılımcılarında oluşturduğu geçici kurtuluş vizyonlarına emanet etmemek gerekmektedir. Hareket aktivizminin büyüttüğü umutlar ve ütopik özlemler, radikal siyaset ve alternatif olasılık tasavvuru için vazgeçilmezdir. Öte yandan, onlar, hareketin, gündelik hayatın kendisi kılınmasına, böylelikle de gündelik yaşam faaliyetinin yerini hareketlerin ütopik uğraklarının almasına yol açıp –ki bu, her ciddi radikal siyasetin nihai amacı olması gereken, sosyal yaşamı tüm maddi ve kültürel karmaşıklığı içinde yeniden oluşturma görevini sekteye uğratır– vizyonu allak bul-

2 Arif Dirlik, "Global Modernity: Modernity in an Age of Global Capitalism," *European Journal of Social Theory*, cilt 6, no. 3, (Ağustos 2003), s. 275-292.

lak edebilir. Çağdaş toplumsal hareketlerin içindeki yeniliğin ortaya konması, onların neler vaat edip etmedikleri ile ilgili daha eleştirel ve tarihsel bir değerlendirmeyi mümkün kılar.

Burada, şu meselelere cevap arayacağım. İlk olarak, toplumsal hareketlerin yeni bir önem kazanmasına yol açan koşullar nelerdir ve bu koşullar, toplumsal hareketlerin işlevi ve doğru örgütlenmesi ile ilgili bugünkü algıya nasıl etkide bulunmaktadır? İkinci olarak, çağdaş hareketler, amaçlarını şekillendirirken –ideolojik olarak yollarını ayırmış olsalar da– ilham almayı sürdürdükleri geçmişteki hareketlerin hangi biçimde ürünüdürler? Üçüncü olarak, yerel, ulusal ve küresel ilgilerin ve güçlerin çağdaş hareketlerin oluşumuna ne ölçüde katıldığı, bu bileşimin gücü ve yarattığı çelişkiler üzerinde duracağım.

Yeni toplumsal hareketlerde yeni olan nedir?

Toplumsal hareketlerin yeniden önem kazanmasının ve dikkatleri üzerinde toplamasının, hükümetlerin ve sol yelpazedekiler ya da onlardan artakalanlar da dahil siyasi partilerin tüm dünyada yaşadığı güven kaybıyla ilgisi olduğu ileri sürülebilir. Siyasi yabancılaşmanın nedenleri toplumdan topluma, özellikle de bir zamanların "Üç Dünyasının" ayrı yerlerinde farklılıklar gösterebilir; ama ortak olan bir şey vardır ki, o da, en çağdaş devletlerin bile üzerinde olan "küreselleşme" baskısıdır; neo-liberal bir kisveyle yürütülen bu baskı devletin "desosyalizasyonu" ve bileşenlerine yabancılaşması anlamına da gelmektedir – öyle ki, zaman zaman devlet, yönetmekle yükümlü olduğu topluluğun çıkarlarına aykırı hareket eden yabancı bir güç halini almaktadır. Brezilya'daki Sem Terra Hareketi'nin bir liderinin ortaya koyduğu gibi: "Cardoso hükümetiyle ilgili değerlendirmemiz işte budur – o, kendini tamamıyla uluslararası sermayenin çıkarlarına adamış ve Brezilya tarımının teslim bayrağını çekmesi için çalışan bir hükümettir".[3] Dünyada ge-

3 Joao Pedro Stedile, "Brazil's Landless Battalions", Tom Mertes (ed.), *A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* (Londra: Verso, 2004), s. 17-48, s. 39.

niş nüfuslarca verilen tepki, (hükümet ve siyasi partiler de dahil) devlet aygıtına ve onun, kendi varlık nedeni olan sosyal işlevi gerçekleştirme taahhüdüne ve becerisine yönelik yaygınlaşan ve derinleşen şüpheyi gözler önüne sermektedir. Öyleyse, toplumsal hareketler sadece yeni bir siyaset aracı olmayıp hayatta kalma adına bir zorunluluktur da.

Hükümetlerin içine düştüğü krize, siyasi partiler de düşmüştür. Neoliberalizmin görünürdeki zaferi, geçmişleri ve felsefeleri açısından büyük farklılık gösteren siyasi partileri şirketlerin desteğini sağlama adına çekişmeye itmiş, bu da onların halkla kurduğu eski bağların müthiş şekilde zayıflamasına neden olmuştur. Partiler için sözkonusu olan bu dönüş, en fazla eski sosyalist devletlerin, bilhassa Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletlerin partilerinde çarpıcı boyuta ulaşmıştır. Çin Komünist Partisi hâlâ sosyalist olduğu iddiasını sürdürse de, gitgide halkından uzaklaşmaktadır; halk da buna tepkisini yer yer devlet otoritesine karşı ayaklanarak vermektedir. Ama bu eğilim her ülkede belirgindir. Özellikle ABD'deki Demokrat Parti ve İngiliz İşçi Partisi bu eğilim konusunda öne çıkan örneklerdir; şeklen demokratik olan devletlerin eski sol partileri, şimdi neoliberalizmi yerleştirmenin yollarını aramakta, bazen de devletin sosyal sorumluluklarını terk etmesine giden yola öncülük etmektedirler. Üçüncü Dünya devletleri, söylemeye gerek yok, neoliberalizm deneyinin araçları olup neoliberal politikaların nesnesi olmayı genelde itirazsız kabul etmektedirler. Brezilya'daki Cardoso rejiminin ve Hindistan'daki VJP'nin gösterdiği gibi, elitlerin partileri neoliberalizme dönüşte ana rolü üstlenmiştir. Bu bağlamda, seçkin sosyal bilimci David Harvey'nin yeni yayınlanan neoliberalizm incelemesini anmak gerek; Harvey, neoliberalizmin kendisinin (ABD ve İngiltere'den Allende dönemindeki Şili ve Deng Şioping dönemindeki Çin'e) dünyadaki elitler tarafından inşa edildiğini öne sürmektedir. Amaç, yarım yüzyıllık sosyalizm ve refah devleti deneyiminin, onlara halklar karşısında kaybettirdiği ekonomik ve siyasi gücü büyük ölçüde geri kazandırmaktır.[4]

4 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

Bu koşullar altında, toplumsal hareketler sadece siyasi çıkarlar ya da siyasi muhalefetin ifadesi olmaları bakımından değil, siyasi katılım adına da önemli araçlar haline gelmiştir. Demokratik olduğu farz edilen ABD'den sosyalist olduğu farz edilen Çin Halk Cumhuriyeti'ne kadar, resmî siyasal süreçlerde gitgide kenara itilen nüfuslar, kendilerini savunmak ve hayatta kalma hakkı da dahil halka ait hakları elde etmek için toplumsal hareketleri tek araç olarak görüyor. Toplumsal hareket sayısındaki artış, radikal siyasi faaliyetin yeniden siyasi olandan (devlet ve siyasi partilerden) sosyal olana (gündelik dünyaya) döndüğünün en güçlü ifadesidir.

Çağdaş toplumsal hareketler sadece siyasi boşluğu doldurmakla kalmıyor. Siyasi ve ekonomik iktidarın biçim ve dinamiğindeki küresel değişimlere cazip (ve yerinde) bir yanıt da sunuyor; başka bir deyişle, ideolojik ve örgütsel deneye açık olmanın bilincine varmış bu hareketler siyasi bir mantığı dile getiriyor. Hem örgütlenmelerinde hem de kurdukları geçici siyasi ittifaklarda, çağdaş toplumsal hareketler, içinde bulunduğumuz siyasi esneklik çağına çok uygun, kendi kendinin bilincinde bir ideolojik ve örgütsel esnekliği yansıtıyor. Küreselleşme, ekonomik, siyasi ve kültürel oluşumların sürekli olarak yapılandırılması ve yapısızlaştırılmasıyla karakterize ediliyor. Çağdaş dünya, birbirine tezat iki kavramın, yapı ve akışkanlığın bir araya geldiği bir dünya, bir yapısal akışkanlık dünyası. Esnek üretimin, siyasi deneyin ve sürekli kültürel yenilenmenin çelişik güçleriyle her gün yeniden biçimlenen günümüz dünyasını kavramak için bu bileşimin farkında olmak zorunludur. Toplumsal hareketlerin arz ettiği esneklik, onların zamanın sosyal ve siyasi ihtiyaçlarına özellikle uygun düşmesini sağlamaktadır.

Toplumsal hareketlerin esnekliği onlara aynı derecede önemli bir başka beceri de kazandırmaktadır: Farklı bileşenleri temsil eden farklı hareketlerin arasında gevşek ittifaklar kurma becerisi. Toplumsal hareketler, çeşitli zamanlarda normalin ötesinde görünürlük kazanmışlardır – APEC [Asya Pasifik İşbirliği Teşkilatı] ve DTÖ karşıtı gösteriler buna örnektir (DTÖ karşıtı gösteriler "hareketlerin hareketi" olup, emek ha-

reketi, toplumsal cinsiyet hareketi, köylü hareketi, yerli halk hareketi, anarşist hareket ve sayısız farklı hareketi geçici bir amacın etrafında bir araya getirmiştir.) Naomi Klein, çağdaş toplumsal hareketlerin kökenine ilişkin şunları yazmaktadır:

> (...) sayısız hareketin içindeki bir hareketi –koalisyonlar koalisyonunu– resmetmek daha doğru olacak. Bugün binlerce grup, kabaca yaşamın her yönünün özelleştirilmesi ve her faaliyetin metaya dönüştürülmesi olarak tanımlanabilecek ortak düşünce etrafında birleşen güçlere karşı çalışma yürütüyor. (...) Öte yandan, pek çok farklı kampanya ve harekette dile gelen muhalif düşünceler de var. Paylaştıkları ortak ruh, ortaklıkların radikal şekilde geri çağrılmasıdır.[5]

"Hareketlerin hareketi," çeşitlilik gösteren tüm bu hareketleri tek amaca sahip tek bir hareketin içine hapsetmek yerine, farklı amaç ve çıkarların birbirine eklemlenebileceği alanlar yaratmıştır; geçici amaçlar etrafında birleşme uzun-vadeli bağlılıkların yerini almış, çeşitliliği muhafaza etme adına ideolojik birlik ve uyumluluktan vazgeçilmiştir.

Aynı şekilde, bu hareketlerde sosyal ve ulusal sınırlar da aşılmıştır. Sözgelimi, sınıf meselesine daha büyük bir açıklıkla yaklaşılmakta, eskiden olduğu gibi sınıfın (ya da diğer sınırların) jandarmalığına soyunulmamaktadır. Başka bir çarpıcı nokta ise, yerleşiklik iddiasındaki hareketlerde dahi ulusötesi bir karakterin gözlemleniyor oluşudur. Elbette ki, bu, sosyal ve ulusal ittifakların tamamıyla yeni olduğu ya da sosyal ve ulusal sınırların aşılmasına yönelik çağdaş çabaların sorunsuz gerçekleştiği anlamını taşımıyor. Uzun vadede önemli olan, ne kadar geçici olursa olsun bu tarz ittifakların kurulmasının sadece siyasi çıkarları kollama devrinin kapanması meselesi olmadığı, benzer örgütsel ve ideolojik hatlar etrafında tasavvur edilen geleceğin toplumunun ifadesi de olduğu düşüncesidir. Dünyanın her biri farklı problemlere sahip dünyalara ayrılmış bulunduğu geçmişte olduğunun aksine, farklılıkların da tanın-

5 Naomi Klein, "Reclaiming the Commons," *A Movement of Movements*, s. 219-229, s. 220.

masıyla, insanlığın karşı karşıya olduğu ortak problemlere duyarlılık gitgide artmaktadır; bu, sadece çevre meselesi gibi net problemler için değil, dünyanın küresel kapitalizmin kuvvetleri tarafından sosyal yönden yeniden biçimlendirilişi problemi için de geçerlidir. Stedile şunu gözlemlemektedir:

> (...) neoliberal uluslararasılaşma tüm gerçeğiyle yüzümüze çarparken, tümü de aynı problemlerle boğuşan –aynı kişilerce sömürülen– Filipinli, Malezyalı, Güney Afrikalı, Meksikalı, Fransız çiftçilerden hikâyeler duymaya başladık. Tıpkı Brezilya'da, Meksika'da ve Fransa'da yaşayan bizler gibi Hintliler de Monsanto'ya karşı başkaldırdı. Tarım ticaretini tekelleştiren ve araştırmalar ve biyoloji teknolojisini kontrol edenler, bir avuç şirket – toplam yedi grup. Çiftçilerin neoliberal modele karşı birleşmesine yol açan koşullar, kapitalizmin yeni aşamasınca yaratılmıştır.[6]

Bu vizyonlar içerisinde hâlâ gelecekte örgütsel merkezileşme ve ideolojik homojenleşmeye –ya da tepeden gelecek sosyal dönüşümle devleti fethe dönük siyasi stratejilere– yönelecek ya da bunları arzu edecek bir harekete yer yok. Başarısız demokratik merkeziyetçilik deneyleriyle ve sosyal örgütlenmeye karşı dar sınıfsal yaklaşımıyla lekelenmiş Marksizme karşı anarşizmin yeniden canlanmasının nedeni belki de budur. Buna ileride daha fazla değineceğim.

Belki de aynı nedenlerden ötürü, DTÖ karşıtı gösteriler gibi etkinlikler ya da farklı bir damarda ilerleyen, Dünya Sosyal Forumu gibi buluşmalar yeni toplumsal hareketlerin sürmesi adına müthiş önem taşıyor. Buradaki argümanımın bir öncülü, toplumsal hareketlerin her yerde olduğu ve son on yıldır her yere taşınmış oldukları. Kurulu örgütlerin (örneğin sendikalar) faaliyetleri hariç tutulursa, bu toplumsal hareketlerin çoğu yerel seviyede faaliyet yürütüyor ve yerel problemlerin ya da acil gördükleri problemlerin çözümüne yöneliyor. Yukarıda bahsi geçen benzeri etkinlikler, yerel hareketleri, ulusal ve küresel meseleler

---

6 Joao Pedro Stedile, *A Movement of Movements*, s. 42-43.

etrafında bir araya getiriyor. Yerel hareketlerin bir özle donattığı bu etkinlikler müthiş önem taşıyor; zira, yerel hareketleri ideolojik, ahlaki ve örgütsel dayanışma bağlamında dünyaya bağlayıp, bu hareketlerin soluğuna soluk katıyor. Öte yandan, bu bazı engelleri de beraberinde getiriyor. Günümüzdeki pratiğiyle toplumsal hareketler, her koşulda tam olarak bağlı kalınması mümkün olmayan bir sosyal örgütlenme idealleri kümesine uygun yaşamaya çalışıyor; bu da onları radikal sosyal değişim adına can alıcı ama –özellikle de sürekli olarak onları örgütsüzleştirip ayırmaya yeltenen güçlerle karşı karşıya kaldıkları için– güvenilmez araçlar haline getiriyor. Yaşadıkları bu çıkmaz, günümüzde dönüşüme yönelik her siyasetin yaşadığı çıkmazdır.

İronik olarak, son yıllarda dünya ölçeğinde politik ve ideolojik olarak başrole soyunan toplumsal hareketler, Hıristiyanlık ve İslam'la ilişkili kökten dinci hareketlerdir; ama Falungong tarikatı gibi hareketler de bu kümeye dahildir. İdeolojik ve politik faaliyetlerini sosyal refaha dönük faaliyetlerle birleştiren bu hareketler yer yer siyasi iktidara da oynamaktadır – ABD'de Cumhuriyetçi sağın güçlenmesinde ve Türkiye'de İslamcı partilerin kazandığı zaferde bu tip hareketler pay sahibidir. Sol toplumsal hareketlerin, sosyal refah konusunda halkla doğru diyalog kurma bağlamında bu din-tabanlı hareketlerden öğreneceği çok şey var; ama ilerici toplumsal hareketleri, tabiatları gereği ideolojik olarak homojenleştirici ve örgütsel olarak dışlayıcı pratikler barındıran inanç tabanlı kökten dinci örgütlenmelerden ayıran bir şey varsa, o da sahip oldukları, sahip olmaları gereken çeşitlilik ve demokrasi ruhudur.[7]

Çağdaş toplumsal hareketlerin mazisi var mı?

Tek tek toplumsal hareketlerin bir mazisi vardır; ama bu toplumsal hareketlerin küresel olarak bir araya gelişi konusunda

7 İki önemli çalışma için bkz. Lisa McGirr, *Suburban Warriors: The Origins of the New American Right* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001), ve M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey* (New York: Oxford University Press, 2003). Ayrıca bkz. Arif Dirlik, "Modernity in Question? Culture and Religion in an Age of Global Modernity," *Diaspora*, cilt 12, no. 2, Güz 2003, s. 147-268.

bir maziden çok bir soyağacından bahsetmek uygundur. Günümüzde pek çok toplumsal hareket arasındaki bağları ortaya koymak olasılıkla boş bir çaba olacaksa da, bu hareketlerin örtüştükleri, birbirlerinden ilham aldıkları ve yer yer koordine eylemlerde örgütsel bağlar kurdukları göz önüne alınırsa, hareketleri birbirine bağlayan bir soyağacının olduğu gerçektir. Seattle ve Cenova'daki DTÖ karşıtı gösteriler, toplumsal hareketleri küresel gündeme taşımakta en büyük rolü oynamışlardır; öte yandan, onların sahneye koyduğuna takılıp kalınması, onlar için sahneyi hazırlayan eski hareketlerin gözden kaçmasına sebep olmuştur. Seattle gösterilerinin bileşeni olan pek çok hareket, daha eski gösterilerde ortaya çıkmıştır. 1980'lerden beri küreselleşme ideolojisinin kuluçka makinesi olarak hizmet gören Pasifik bölgesinde yer alan Manila ve Vancouver'da (sırasıyla 1995 ve 1997 yıllarında) düzenlenen APEC karşıtı gösteriler, Seattle'daki DTÖ karşıtı gösterilere zemin hazırlamıştı. Kaldı ki, bu gösteriler de refah, adalet ve bekâ adına düzenlenmiş ve 1994'ten sonra Zapatista hareketinde yeni bir sosyal seferberlik ve değişim paradigması bulmuş sayısız yerel gösteriden yeşermişti. Yine de, yakından incelendiğinde Zapatistalarınki de dahil çoğu hareketin üzerinde 1960'ların damgasını taşıdığı görülmektedir. Toplumsal hareketler uzun süredir varolsa da, çağdaş olanların 1960'larda doğan vizyonlara çok şey borçlu olduğu ve o dönemden gelen aktivistlerin vizyonlarını tabandan faaliyet ve örgütlenmeye taşıdığı söylenebilir. Aşağıda söylediklerim tarifsel ve hipotetiktir. Dikkate alınması gereken mesele şudur ki, günümüzde 1960'lara esefle bakan sadece sağcılar değildir; bir zamanlar 1960'ların solcu kimliğini benimsemiş kişiler de bu on yıl büyüsünü kaybeder kaybetmez 60'ları reddetmişlerdir.

Marcos'la 2001'de yapılan bir röportaj'da Zapatistaların Subcomandantesi şunları belirtmektedir:

> Biz bir ordu olarak EZLN [Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu]adıyla kurulduk. (...) Eğer EZLN, silahlı askeri bir yapı olarak kalmaya devam ederse, başarısızlığa mahkum demektir. Alternatif bir düşünceler kümesi olmasına, dünyaya karşı

> alternatif bir tutum geliştirmesine rağmen başarısız olacaktır. (...) Ulusal kurtuluş hareketleriyle birlikte doğan altmışların ve yetmişlerin siyasi-askeri örgütleri için başarı sayılacak olan şey, bizim için fiyaskoya dönüşecektir. Bu şekilde kazanılan zaferlerin, başarı maskesinin ardına gizlense de, aslında başarısız olduğunu ya da yenilgiye uğradığını gördük. Çünkü bu hareketlerde halkın, sivil toplumun oynadığı rol hiçbir zaman çözümlenemedi ve bu durum, iki hegemonya arasındaki ihtilafla neticelendi.[8]

Bu, çağdaş toplumsal hareketler ile 1960 ve 1970'lerdekilerin arasındaki çelişik ilişkinin güçlü bir ifadesidir. Marcos ve Zapatistalar bu ilişkinin paradigmatik örnekleridir; onlar, 1960'ların ürünü olsalar da, o dönemin siyasetiyle yollarını ayırmayı gerekli görmüşlerdir.[9] Marcos'un yukarıdaki beyanı bu çelişkiyi yansıtmaktadır; Marcos, bir yandan 1960'ların ulusal kurtuluş hareketlerinin "siyasi-askeri" varsayımlarını reddetmekte, bir yandan da halkın siyaset adına taşıdığı önemi teslim etmektedir ki bu ikinci fikre damgasını vuran, Üçüncü Dünya Ulusal Kurtuluş hareketlerinden esinlenen (bu Maoistler için özellikle geçerlidir) 1960'ların radikalizmidir.

Ayrıca Marcos gibi entelektüel Zapatistalar 1960'ların, başarısızlıklarıyla yüzleşen, siyasi partilerle ilişkilendirilen radikal faaliyet ve vizyon türünün yerine demokrasiyi gerçekleştirme adına daha demokratik (ve temel) bir yol olan tabandan örgütlenmeyi geçiren radikallerinin de paradigmatik örneğidir – Meksika'daki Zapatistalar, başlarını Chiapas'taki yerli halkı örgütlemeye çevirmişlerdir. Ayrıca bu, yeni kuşak radikalleri yaşadıkları topraklar konusunda daha bilinçli olmaya sevketmiştir; eski radikaller ise, üzerinde yaşadıkları yerleri gerikalmışlık ve darkafalılıkla özdeşleştirip onlara şüpheyle yaklaşmış-

---

8 Subcomandante Marcos, "The Hourglass of the Zapatistas," *A Movement of Movements*, s. 3-15, s. 4. Röportaj Gabriel Garcia Marquez ve Roberto Pombo'ca gerçekleştirilmiştir.

9 Subcomandante Marcos'un ve öncesinde de Rafael Guillen'in 1960'lı yıllarda Meksika Üniversitesi'ndeki Maoist gruplara dahil olduğu iddiası geniş kabul görmektedir.

lardı. Entellektüel anlamda söylenirse, radikal siyasetteki bu yeni dönüş, felsefi ilhamını özellikle Antonio Gramsci'den ve onun toplumsal hareketlerin, ideolojik ve sosyal açıdan belli bir yere bağlı olan parti siyasetinin karşısında, "diğerlerine eklemlenme" siyasetiyle temellenen bir sosyal açıklığa sahip olması gerektiği fikrinden almışlardır. Marcos'un beyanında dile getirdiği gibi, bir hegemonyadan kaçarken başka türden bir hegemonyaya hapsolmamak temel amaçlardan biridir. Hegemonyacı olmayan bir siyasete nasıl ulaşılacağı, son otuz yıldır radikal siyasileri meşgul eden genel bir sorundur. Bu süreçte, "dil" ve sözcükler müthiş önem kazanmıştır; bunu belki de ilk fark eden Zapatistalardır ve bu uğurda, eski "silah namlusu" aşkını terk etmişlerdir.

1960'ların ve 1970'lerin radikalizminin izinden giden radikaller için, geçmişteki radikal siyasetin bazı yönlerini terk etmenin, gene bu siyasetin güne uygun düşen yönlerini daha etkili bir şekilde öne çıkarmayı mümkün kıldığı öne sürülebilir. "Alttakilerin küreselleşmesi" tamamen yeni değildir. Gelgelelim, radikal gündemin şimdiden parçası haline gelmiş, herkesçe tanınan halk hareketlerinin, kendilerini birer aktör olarak kabul ettirmesi için siyasi ulusal kurtuluş örgütlerinden özerk bir varlık kazanması gerekmektedir. Bu, koşullar ya da toplumsal hareketin doğası bağlamında 60'lardan bu yana güneşin altında yeni bir şeyin olmadığı anlamına gelmez. Tersine, yukarıda da belirttiğim gibi köprünün altından çok sular akmıştır. Radikal faaliyete rehberlik eden vizyonların formüle edilebilmesi –ya da alternatif yaşam deneyimlerinin tanınması– için 60'ların deneyim ve hareketleri yine de önemlidir. Bu faaliyet siyasi olduğu kadar kültüreldir de. Son otuz yıldır süren tabandan faaliyet olmadan, son on yıldır gerçekleşen çarpıcı gösterilerin ne kadar varolabileceğini düşünmemiz gerekir.

Niyetim 1960'ları bugünün kaynağıymış gibi göstermek değil; sadece, günümüzdeki o yılların siyasi ve kültürel radikalizmine çamur atma çabasına karşı, bu on yılın taşıdığı önemin altını çizmek istiyorum. Çağdaş toplumsal hareketlerin belki de en önemli özelliği, 60'lar ve 70'lerin radikal faaliyeti-

nin içine düştüğü hizipçilik belasına kapılmamış olmaları, yani (bu pratikleri açısından her zaman geçerli olmasa da) ideolojik açıdan kapsayıcı olmalarıdır. Bu, çağdaş hareketler içinde uzun vadede bir uyumsuzluğa yol açacakmış gibi görünse de, onların yeni sosyal biçimleri ya da en azından sosyal ve kültürel hoşgörüyü deneyimlemelerini olanaklı kılmaktadır. Bu kapsayıcılık, kısmen, kendine özgü gündemi ne olursa olsun tüm ilerici örgütlerle Seattle'daki DTÖ karşıtı gösterilerde olduğu gibi ortak bir amaç etrafında birleşmeye açık olmayı da içermektedir. Bu gösterilere, doğrudan katılımcıların yanı sıra, dünya çapında 1500 örgüt destek vermiş ve meşruiyet kazandırmıştı. Hakkında bilgi bulabileceğimiz örgütlerin büyük bölümü 1970'ler ve 1980'lerde kurulmuştur. Aralarında en eski olan, 1909'da İsviçre'de kurulan Pro Natura, Dünya Dostları örgütüdür; bu örgütü, 1914'te Norveç'te kurulan benzer bir örgüt izlemiştir. Çağdaş "hareketlerin hareketi", mekânsal kapsamıyla küreseldir. Ayrıca zamansal bir çokluğu ifade eder.[10] Bu çokluk, hareketin, geniş bir sorun yelpazesini kucakladığının ve merkezi olmayan yapısı içinde sosyal, kültürel ve siyasi çeşitlilik barındırdığının kanıtıdır.

Küresel ve yerel

Küreselleşme meselelerine dahil oluşları, toplumsal hareketleri halkın gündemine taşımış ve bir ölçüde de onların günümüzdeki imajını şekillendirmiştir; artık onlar küreselleşmenin, ama alttakilerin küreselleşmesinin araçlarıdır. Bu bir yere kadar gerekçelendirilebilir. Toplumsal hareketlerin ulusötesi ve uluslararası örgütlülüğünde niceliksel olarak yeni bir şey olmasa da, etkileşimlerin yoğunlaşması ve onlara (örgüt aracılığıyla değil de) doğrudan katılım, günümüzdeki toplumsal

10 Seattle toplantılarına günler kala, Public Citizen's *Global Trade Watch*'da yayınlanan ve DTÖ'yü eleştiren bir mektup elden ele dolaşmaya başlamış ve 1400 örgütçe imzalanmıştır. Bu mektup ve imzalayanların listesi, Washington Üniversitesi Harry Bridges Emek Çalışmaları Merkezi'nin "WTO History Project" [DTÖ Tarihi Projesi] web sitesinde yer almaktadır.

hareketlerin faaliyetine ve ideolojik tutumuna daha önce hiç görülmemiş bir küresellik kazandırmaktadır. En yerel meseleler bile (bunlardan en önde gelen yerli halkın meseleleridir), bir şekilde küresel sahneye çıkmış olup küresel çözümler talep etmektedir. Naomi Klein şunu gözlemlemektedir: "(...) dünyadaki örgütçüler, yerel ve ulusal mücadelelere –kamu okullarına finansman sağlanmasına, sendikasızlaştırma ve geçici işçi çalıştırmaya karşı çıkılmasına, aile çiftliklerine ve zenginle fakir arasındaki uçurumun genişlemesine karşı konulmasına– küresel mercekten bakmaya başlıyor".[11]

Öte yandan, küreselliğin büyüsüne kapılıp, toplumsal hareketlerde son yıllarda beliren bir başka yönelimi göz ardı etmemek gerekiyor: Yerele ve *yer*-eksenliye yönelim. Dikkatlerin yere ve gündelik hayata kaymasına neden olan, ekolojik meseleler ve sayısız topluluğun gündelik hayatının daha önce benzeri görülmemiş bir hareketliliğe sahip sermaye tarafından sürekli olarak örgütsüzleştirilmesidir; toplulukları kendini müdafaaya zorlayan eşitsiz kalkınma ve sosyal devletin geri çekilişi de dünyada yere olan ilginin artmasının maddi nedenleri arasında gösterilebilir. İdeolojik konuşmak gerekirse, Marksizmden ilham alan sosyalizmin sonuçlarının ve geçmişteki liberal vaatlerin başarısızlığının yarattığı düş kırıklığı, yer eksenli düşünce üretme adına ideolojik ve kültürel bir boşluk yaratmıştır; Gandi felsefesi, yerlicilik, anarşizm gibi, sağcı kökten dincilikten sayısız sağcı ve dinci alternatife pek çok hareket, kurtuluş teolojisinde yere ve gündelik hayata karşı uyanan bu ilginin ürünüdür.

Yer eksenli siyaset, küresel süreçlerin akışkanlığı karşısında yerleşikliği sağlamaya çalıştığı için milliyetçiliğe dönüşerek allak bullak olabilir; özellikle de "gıda egemenliği" gibi çağrılarla devletin alttakilerce korunmasını amaçladığı ve ulusu kaçınılmaz şekilde birim aldığı durumlarda.[12] Ve yer-eksenli siyaset, pek çok örneğinde, ulus-devlet ve vatandaşlar arasında,

11 Naomi Klein, "Reclaiming the Commons," *A Movement of Movements*, s. 222.

12 Joao Pedro Stedile, "Brazil's Landless Battalions", *A Movement of Movements*, s. 43.

devletin karşı konulmaz şekilde küresel şirket kapitalizminin yörüngesine çekilmesiyle zedelenen bağları onarmaya yönelmiştir. Sonuç olarak, yer eksenli siyaset küresele karşı ulusalı savunduğu müddetçe bulanıklaşmaktadır.

Küresele karşı ulusal tartışması kanımca yersiz bir tartışma olup küresel problemlere yeni çözümler getirmek ya da sosyal faaliyete rehberlik etmek yerine hizipleşmeyi artırmaktadır. Bu tartışma günümüz ve yakın gelecekle ilgili ortaya atılan bir hüsnükuruntudan doğmaktadır; oysa, hem küresellik hem de ulus-devlet çağımız siyaset ve sosyal yaşamının reddedilemez olguları olup herhangi bir çöküş sinyali vermemektedir. Demek istediğim şu ki, farklı toplumlardan gelen radikaller, ulus-devlet meselesini emperyalizm ve hegemonya sorunlarının üstüne koyup, gözlerini ayrı ayrı problemlere diktikleri müddetçe toplumsal hareketlerin uluslararasılaştırılması ve küreselleşmesi mümkün değildir. Bahsettiğim sorun sadece bir tepkisel milliyetçilik meselesi olmayıp, eşitsiz güçle ilgili düşüncelerden de doğmaktadır ki eşitsiz güç meselesi dünyanın geri kalanı kadar Birinci Dünya için de söz konusu bir meseledir. Bugünlerde ABD sadece militarizm anlamında değil, neoliberal küreselleşmeyi zorla ve gerektiğinde hileyle yayma çabasıyla da benzeri görülmemiş bir şoven çizgide ilerlemektedir. Öte yandan, ne Çin Halk Cumhuriyeti'nde, ne Hindistan'da ne de Brezilya'da küreselleşmeyle ulus-devletten vazgeçileceğine dair bir işaret yoktur. Tüm bu toplumlarda, küreselleşme ve milliyetçilik meseleleri konusunda farklı görüşler ve yeni karşı çıkışlar göze çarpsa da, bu sadece meselelerin hâlâ çok canlı olduğunu gösterir. Bu meseleler radikal siyaset için de çok önemlidir ancak radikal siyasetin onları milliyetçilik-küreselleşme ikiliğine dayanarak açıklama hakkı yoktur.

Aynı şekilde, yer-eksenli hareket yürütmek mutlaka tepkisel milliyetçilik tuzağına düşüldüğü anlamına gelmez. Yerele yönelmek, yereller arasındaki farklılıkların daha keskin bir şekilde ortaya koyulmasına olanak tanır; bu farklılıklar da, ekonomik eşitlik, kültürel homojenlik ve siyasal eşitlik yönündeki milliyetçi varsayımlara meydan okur. Bu içsel farklılıkların

fark edilmesi, içerisi ile dışarısı arasındaki sınırları bulanıklaştırıp yeni bir sınır yaratır – Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı bir köy olan Yunan ekonomik faaliyet ve kültür bakımından Vietnam sınırındaki bir köye, Kunming'deki sermayeye (ki ufkun ötesindeki Beijing'i hiç anmıyorum) olduğundan çok daha yakındır. Toplumsal hareketlere dönersek, bu bize ana faaliyet noktasının ulusötesinden ziyade yerelötesi olduğunu söylemektedir. Son olarak, yere yönelmek ulusal, bölgesel ve küresel faaliyet yürütmekle çelişmez. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek, küresel çiftçi örgütü ve "gıda egemenliği" çağrısını ilk başlatan örgüt olan Via Campesina örneğidir.[13]

Yukarıda da belirttiğim gibi, toplumsal hareketlerin radikal siyasi aktivizme en temel katkılarından biri hem temsil ettikleri hem de yarattıkları ideolojik ve örgütsel esnekliktir. Bundan dolayı bir zorlukla da karşı karşıyadırlar; farklılığın, sonu yok gibi görünen farklılığın ortak çıkarları şekillendiremeyeceğini bildikleri halde koro halinde hareket edebilmelidirler. Bu tarz bir farklılığa, faaliyet seviyesinde rastlanmaktadır.

Klein'in yukarıda söyledikleri hatırlanacak olursa, belli bir yerde kamu okullarına finansman sağlanmasına dönük bir hareket, zengin ve yoksul arasındaki mücadeleden, işçi örgütlenmesinden ya da toplumsal cinsiyete veya etnisiteye yönelik örgütlenmelerden farklı bir örgütlenme gerektirir. Bu noktada, çağdaş toplumları küresel olarak yapılandıran kuvvetlerin, küresel sermaye güçlerinin –küresel örgütlerden bölgesel ve ulusal ittifaklara ya da yerel pazarlama nişlerine kadar– pek çok seviyede işlem gördüğünü belirtebiliriz. Bu karmaşıklık, yaşamı daha iyi kılmak isteyen radikal çabaların yüzleşmesi gereken bir gündem çıkarmaktadır ortaya. Ayrıca çağdaş toplumsal hareketlerin, birbiriyle ilgili ya da ilgisiz meselelerle ilgili bir ya da birden çok seviyede faaliyet yürüttüğü gerçeğini işaret etmektedir. "Çok dünyayı kapsayan tek dünya" sloganıyla küresel ve yerel kuvvetleri birliğe çağıran Klein şunları yazmaktadır:

13 Tom Mertes, "Grass-roots Globalism: A Response to Michael Hardt," *A Movement of Movements*, s. 237-247.

> Küreselleşme karşıtı hareket şimdi yüzünü neoliberal politikaların sahneye sürdükleriyle mücadele eden binlerce yerel harekete çevirmelidir: Evsizlikle, maaşların azalmasıyla, kira artışıyla, polis şiddetiyle, hapishane patlamasıyla, göçmen işçilerin suçlu gibi görülmesiyle vs.. Sıradan meselelerin çözümüne dönük mücadeleler de verilmektedir: Bunlar yerel çöplerin nereye gittiğine karar vermek, iyi kamu okullarına sahip olmak, temiz suya sahip olmak için verilen mücadelelerdir. Yerel hareketler, aynı zamanda, özelleştirme ve fiyat serbestisine karşı da savaşmakta olduklarından kampanyalarını daha geniş bir küresel hareketle birleştirme ihtiyacı içindedir; bu da onların özgül meselelerinin, dünyaya dayatılacak uluslararası ekonomik bir gündeme oturtulabileceğini göstermektedir.[14]

Radikal siyasetin mekânları, yerel, küresel ve ikisinin arasındaki ve etrafındaki mekânlardan çok öteye taşmıştır. Farklı amaçlara sahip pek çok toplumsal hareketin üremiş olması bunun kanıtıdır. Eğer (yer eksenlinin çok ötesini kapsayan) yerel, (anlamını yerele tezatlığından türeten) küreselde yankı bulursa, küresel olan somut şekilde yine küreselde gerçekleşecektir. Çağdaş siyasetin geçmişten aldığı ders ve çağdaş toplumsal hareketlerin cisimleştirmeye çalıştığı şey budur. Peki onları şekillendiren bir gelecek vizyonu var mıdır?

Anarşizm, Marksizm ve diğer yönelimler

Devlet ve siyasi partilerden yabancılaşmaya yol açan nedenler, sosyalist ya da "reel sosyalist" devletlerle ve onların başarısız eşitlikçiliği ve kalkınmacılığıyla ilintilendirilen Marksizmden de yabancılaşmaya sebep olmuştur. Marksizmin geri çekilişi, anarşizmden, yerlicilik ve Gandiciliğe kapitalizme karşı ortaya atılmış diğer alternatiflerin alıcıya çıkmasına imkân tanımıştır; bu alternatiflerin tümü yer eksenlidir ve en azından teoride,

14 Naomi Klein, "Reclaiming the Commons," *A Movement of Movements*, s. 228. Klein, "çok dünyayı kapsayan tek dünya" sloganını Zapatistalardan ödünç aldığını söylemektedir.

"hareketlerin hareketinin" önerdiği örgütsel ve ideolojik açıklığa sahiptir. Pratiğe geçirildiklerinde şüphesiz ki içlerinde çıkacak anlaşmazlıklar ve iç hizipleşmeler onları da kalbura çevirecektir; ama liberal demokrasilerdeki parti siyasetinin ve sosyalist devletlerdeki (ve komünist siyasetlerdeki) demokratik merkeziyetçiliğin siyasi merkeziyetçiliğe ve ideolojik homojenleşmeye karşı gözleri açtığı düşünüldüğünde, diğer alternatiflerin, bilhassa anarşizmin ilgi odağı olması normaldir.

Anarşizm ve diğer alternatiflere karşı uyanan merak olumlu olsa da, çağdaş toplumsal hareketlerin yüz yüze olduğu bir zorluk bu alternatiflerin birbirleriyle ve Marksizmle nasıl uyumlu hale getirileceğidir. Her ne kadar mevcut sosyalist toplumlarda işlerin ters gitmesinde ütopik bilimselciliğin izinden gitmiş Marksizmin ciddi bir payı olmuş olsa da, kanımca, sermayenin küreselleşmesinin doğurduğu güçlerle mücadele halinde olan hiçbir hareket Marksizmden ve teorik önerilerinden vazgeçemez. Küresel modernliğin, kapitalizmin politik ekonomisini referans almadan anlaşılması mümkün değildir. Bu, küreselleşme güçleriyle –eski moda milliyetçilik ve kökten dincilikten sosyal adalet ve demokrasiyi amaçlayan sosyal güçlere– onlara karşı duran güçler arasındaki çekişme için de söz konusudur. Küresel modernlik, ulusal aidiyet ile küresel sınıf çıkarları arasında bir karşıtlık yaratmış olup bu durum, dünyada kültürel homojenleşme ya da heterojenleşme meseleleri üzerine çatışmalara yol açmaktadır. Kürenin günümüzdeki biçimlenişini analiz etmede Marksist teorinin ortaya attığı görüşler büyük önem taşımaktadır. Bu, artık eski Marksist çözümler daha adil ve daha demokratik bir dünyanın yaratılması sorununa tatmin edici bir cevap sağlamıyor olsa da geçerlidir.

Toplumsal hareketler, kısmen parti dogmatizminin ve ideolojik kökten dinciliğin yarattığı hayal kırıklığının da etkisiyle, çağdaş radikal siyaset içinde büyük önem kazanmıştır. Onlar da eski hataları tekrar edecekse, neoliberal küreselleşmenin yarattığı problemlere çözüm bulmakla uğraşmamalıdır bile. Varolan biçimleriyle, partiler ve devlet ciddi bir siyasi dönüşüme engel teşkil etmektedir; ama onları ilkesel olarak reddet-

mek de "tamamıyla eşitsiz bir yarışta olası bir silahı reddetmek" anlamına gelir ki, bu da "(...) neoliberalizme karşı alternatif formüle etme adına kısıtlayıcı olup, bu tarz alternatifleri sadece yerel ve sektörel bağlama mahkum eder".[15]

Çağdaş toplumsal hareketler, ideolojik yönelimleri ya da temsil ettikleri gruplar içinde bu uzun-vadeli alternatifleri barındırmamaktadır. Her yerel hareketin –ki buna çöplerin imhası meselesiyle uğraşanlar da dahil– kendi toplum vizyonuna sahip olduğunu bir yana bırakalım, yukarıda zikredilen ideolojik yönelimlerin teorik yönelimleri ve politik arzularının, toplumsal, cinsel, ırksal, etnik ve aciliyeti nedeniyle belki de en büyük öneme haiz çevre gibi meselelerden oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz.

Toplumsal hareketleri, karmaşıklıkları ve siyasi nüfuz alanlarının genişlemesi nedeniyle günümüzde pek çok zorluk beklemektedir. Dünyadaki sayısız insanın bekasını sağlamada ve sosyal adaleti gerçekleştirmede üstüne büyük rol düşen toplumsal hareketlerin, karmaşık yapıları itibarıyla ideolojik ihtilaflar da dahil iç çekişmelere sahne olması sadece onların politik potansiyellerinin heba olmasına neden olur ki bu da esefle karşılanacak bir durumdur. Sosyal çalışma uzmanı ve sosyolog John Brown Childs, *Transcommunality* [Toplumsallığın Ötesinde] adlı kitabında, geçmişteki radikal faaliyete rehberlik eden ve darkafalı bir şekilde nihai hakikat olarak ortaya konan "dönüştürme etiğinin" (ethics of conversion) yerine "saygı etiği-

15 Emir Sader, "Beyond Civil Society: The Left After Porto Alegre," *A Movement of Movements*, s. 248-261, s. 254. Sader'ın yorumları, çoğu, parti ve devletlerden ziyade ulusötesi şirketlerle işbirliği içindeki STK'lara yöneliktir. Ama politik köktendincilik [fundamentalizm] burada tartışılan pek çok yönelim için geçerlidir. Köktendinciliğin alternatifi, yer yer başvurulan bir düşünce de olan oportünizm değil yeniler de dahil tüm olasılıklara açıklıktır. Bu bağlamda, Sosyal Forum'dan bu yana toplumsal hareketlerin kaynadığı kazan haline gelen Latin Amerika'da, sol siyasetin dirilişini anabiliriz. Washington Konsensüsü adıyla anılan antlaşmanın esas nesnesi olan o Latin Amerika, şimdi neoliberal küreselleşmenin yarattığı hastalıklara karşı bir açılım önermektedir. Bu konuda başka bir açılım da, birbirlerine oldukça bağımlı olan toplumsal hareketler ile ilerici devletlerin işbirliğinden geçmektedir. Bkz. Juan Forero, "In Latin America, a Leftist Vision is Taking Hold," *The New York Times*, 9 Aralık 2005, Cuma.

ni" önermektedir.[16] Saygı, dayanışmanın, aradaki anlaşmazlığın ortak hareket etmeyi imkânsız hale getirdiği durumlarda bile muhafaza edilmesini sağlar; Brezilyalı aktivist Stedile Zapatistalarla bağlantılı olarak şunu söylemektedir: "Zapatistalarla aramızdaki ilişki sadece dayanışmaya dayalı. Onların mücadelesi de haklı bir mücadele ama sosyal tabanı ve yöntemleri bizimkilerden farklı".[17]

Farklılığa bu şekilde yaklaşılıyor olması, belli bir tutum değişikliğinin hatta bir kültürel dönüşümün işaretidir. Bu dönüşüm, sadece kimliğe dayalı nedenlerden değil, küresel sermaye güçlerinin ve yarattıkları çelişkilerin insanoğlunun büyük çoğunluğu adına doğurduğu problemlerin çözümünde başrole soyunan toplumsal hareketlerin uzun süre ayakta kalması için de zorunludur. Geçmiş deneyimlerdeki gelecek vizyonlarının onlara inananlara nasıl ihanet etmiş olduğunu göz önüne alıp günümüzdeki mücadelelerin nereye varacağını sorgulayanlar da çıkmaktadır. Ütopyalardan korkmak, gidecek yönün olmaması endişesini de beraberinde getirir. Tasavvur etmeyi öğrenmemiz gereken ütopya daha adil bir dünya umudunda gizlidir, – bilimselci ütopyalarda olduğu gibi– ayrıntıların içinde değil. Ayrıntılar, hareketin kendi diyalektiğinden çıkmalıdır.

ÇEVİREN Galip Doğduaslan

16 John Brown Childs, *Transcommunality: From the Politics of Conversion to the ethics of Respect,* (Philadelphia, PA: Temple University Press, 2003).

17 Joao Pedro Stedile, "Brazil's Landless Battalions", *A Movement of Movements*, s. 42.

Devrim ve Küreselleşme: Chiapas'tan Seattle ve Ötesine*

JOHN FORAN**

Tarihe borçlu olduğumuz görev,
onu yeniden yazmaktır.
OSCAR WILDE

Geride bıraktığımız 20. yüzyıl, kesinlikle büyük devrim çağlarından biriydi; Theda Skocpol'un ifadesiyle, bu yüzyılda "toplumun devlet ve sınıf yapısında, (...) dipten gelen sınıf tabanlı başkaldırıların eşlik ettiği ve yer yer yol açtığı, hızlı, temel dönüşümler"[1] yaşanmıştı. Rusya'daki dünyayı temelinden sarsan 1917 olaylarından, Çin, Küba ve Nikaragua'daki büyük toplumsal Üçüncü Dünya devrimlerine (ve Meksika ve İran'da gerçekleşen, bahsedilenlere kıyasla daha az dönüşüme yol açan devrimlere) ve Cezayir, Vietnam ve Afrika'nın güneyindeki sömürgecilik karşıtı mücadelelere; kısa ama kayda değer demokratik devrimlerin hayat bulduğu Mayıs 1968 Fransa'sı, Allende Şili'si ve Manley Jamaika'sından ve devamı gelen "kadife" devrimlere ev sahipliği yapan 1989 Doğu Avrupa'sından,

(*) Bu yazı Foran'ın Oxford Üniversitesi'nde 15 Mart 2005 yılında yaptığı bir konuşmaya ve büyük ölçüde *Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions*, (Cambridge University Press, 2006) kitabındaki fikirlere dayanıyor.

(**) Kaliforniya Üniversitesi.

1 Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), s. 4. Bunun, hâlâ geçerli bir sosyal devrim tanımı olduğunu düşünüyorum.

bugün Chiapas'ta gerçekleşmekte olan mücadeleye kadar tarih, sıradan insanların sıradışı ortak eylemliliklerine dair pek çok çarpıcı deneyimi not düşmüştür.

Soğuk Savaş'ın bitişi, daha küresel bir ekonominin doğuşu ve 11 Eylül 2001'in getirdiği sonuçlar, devrimcilerin ve devrim üzerine çalışanların kafasında yeni sorulara yol açmıştır. Hem 1994'te Chiapas'ta başlayan kalkışma hem de 1999'da Seattle'daki DTÖ protestosuyla devinim kazanan küresel adalet hareketi yeni devrim modelleri önermektedir. Günümüzde her iki hareket de devam etmekte olup, standart devrim anlayışına, yani iktidar için silahlı mücadele düşüncesine kafa tutmaktadır.

Bu yazı şu meselelere cevap aramaktadır: Küreselleşme, bu ve diğer devrimci hareketleri hangi biçimlerde şekillendirmiştir? Bu hareketlere hangi politik kültürler hayat vermiştir ve hareketlerin içinde kimler yer almaktadır? Özellikle ABD'nin Irak ve Ortadoğu'da verdiği "teröre karşı savaş" bağlamında düşünüldüğünde, bu demokratik hareketler derin sosyal dönüşümleri gerçekleştirme adına hangi sınırlara ve potansiyellere sahiptir?

Deneme, 20. yüzyılın devrim arşivinde kısa bir incelemeyle açılıyor ve böylece, devrime yol açan olası nedenler açısından, dün, bugün ve gelecekte nelerin değişip nelerin aynı kaldığını belirlemeyi amaçlıyor; sonrasında, küreselleşme ve devrim arasındaki bağlantının izini sürüyor; ve Soğuk Savaş ile 11 Eylül sonrası konjonktürün getirdiği sınırlamalar ve fırsatlar ışığında, oluşma sürecindeki yeni tip ilerici, demokratik devrimlere stratejiler önermeye girişerek kapanıyor.

Devrimlerin kökeni hakkında neler öğrendik?

Önceki bir yazımda, sosyal devrimin olabilmesi için gerekli, birbiriyle ilişkili beş neden öne sürmüştüm: 1) Bağımlı kalkınma, 2) Baskıcı, dışlayıcı, kişiselci (personalist) bir devlet, 3) Etkili ve güçlü politik direniş kültürlerinin oluşması ve şunları içeren bir devrimci kriz: 4) Ekonomik darboğaz ve 5) Dün-

ya-sistemik bir açılma (dış denetimin azalması).[2] Bu beş faktör bir araya geldiğinde, genelde iktidarı ele geçirmiş olan geniş devrimci koalisyonlara yol açmıştır – Meksika'da, Çin'de, Küba'da, İran'da, Nikaragua'da, Cezayir'de, Vietnam'da, Zimbabwe'de, Angola'da, Mozambik'te ve sonradan devrimleri geri tepmiş olan Guatemala, Bolivya, Şili ve Granada'da böyle olmuştur.

Bu nedenler teorisi ışığında, devrim arşivinden çıkaracağımız bazı dersler nelerdir? Bunlara ilişkin birkaç öneride bulunacağım:

- Tipik olarak devrimler demokratik yelpazenin karşıt uçlarında yer alan iki devlet türüne karşı gerçekleşmiştir: Dışlayıcı, kişiselci diktatörler ya da sömürgeci rejimlere ve eleştirel sola seçimlerde diğerleriyle eşit şansın tanındığı tam anlamıyla açık toplumlara karşı-devrimlerin bu ikinciye karşı da gerçekleşiyor olması oldukça mantık dışı gözükmektedir.
- Genelde "bağımlı kalkınmanın" –bir avuç ayrıcalıklıyı zengin ederken, nüfusun çoğunluğunu (sosyal konumlarına bağlı olarak) zorluğa iten bir toplam büyüme sürecinin– hem kısa hem de orta vadeli sonuçlarınca yaratılan ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin eseridirler.
- Önemli bir kültür unsuru içermektedirler; demek ki, en azından bir süreliğine önemli bir ortak zemin bulmuş coşkulu bir siyasi direniş ve muhalefet kültürüne sahip olmayan hiçbir devrim gerçekleşmemiş ya da sürdürülememiştir.
- Dünya sahnesine doğru zamanda –devrime muhalefet edecek güçlerin dikkatlerini başka bir yöne çevirdiği, kafalarının karışık olduğu ya da devrime karşı koymada etkisiz kaldığı anlarda– çıkmışlardır.

---

2 Bu argümanla ilgili ilk değerlendirme John Foran'ın yayına hazırladığı *Theorizing Revolutions* (Londra ve New York: Routledge, 1997) adlı kitabın 227-267 sayfalarındaki "The Comparative-Historical Sociology of Third World Social Revolutions: Why a Few Succeed, Why Most Fail"de bulunabilir. Bu bölümün kalan kısmı şu makaleme dayanmaktadır: "Magical Realism: How Might the Revolutions of the Future Have Better End(ing)s?" s. 271-283, yay. haz. John Foran, *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization,* (Londra: Zed Press, 2003).

• Son olarak, her zaman madun grupların, orta sınıfların ve seçkinlerin oluşturduğu geniş, sınıflar arası ittifaklarla ortaya çıkmışlardır; bu ittifakların içinde erkekler kadar git gide artan oranlarda kadınlar ve çoğunluklar kadar daha düşük oranda ırksal ve etnik azınlık da yer almıştır.

İktidar ele geçirildiğinde, tipik olarak buna bağlı zorluklar da yaşanmıştır; bu zorluklar, devrimsel dönüşüme dair aynı şablonların önemini koruyor olmasından kaynaklanmaktadır:

• Diktatörlere karşı gerçekleşen devrimlerin sonrasında, demokratik olarak seçilmiş devrimciler, demokrat olmayan iç ve dış muhaliflere karşı savunmasız haldeyken, gerçekten demokratik yapıların inşası zor olmuştur.

• Çoğunluğun maddi koşulları kısa ve orta vadede ne kadar iyileştirilirse iyileştirilsin, bağımlı kalkınma, tersine çevrilmeye direnen tarihsel köklere sahiptir.

• Yeni bir toplum inşa etme adına devrimci bir siyasi kültürü güçlendirme çabası, başta kazanılan zafere katkıda bulunan alt akımların çeşitliliği sebebiyle hızla iflas etmiş, her devrimin yüz yüze geldiği yapısal engellerle karşı karşıya kalmıştır.

• Baskın dış güçler ve onların bölgesel müttefiklerinden oluşan karşı devrimcilerin dikkatlerini hızla üstüne çeken devrimlerin pek azı onlara göğüs gerebilmiştir.

• Yukarıdakilerin ışığında bakılacak olursa, devrimlerin gerçekleşmesinde çok etkili olan geniş koalisyonlar, devrimden sonra devam ettirilememeleriyle nam salmıştır; zira, toplumun yeniden nasıl oluşturulacağı ile ilgili görüşler muhteliftir ve görüş sahipleri pazarlıkta eşit güce sahip değildir; öte yandan, kadınların ve etnik azınlıkların durumuna bakacak olursak, devrimden sonra patriyarka ve ırkçılığın olsa olsa sınırlı bir şekilde geriletildiğini görmekteyiz.

Okuyucunun kendisi, yukarıdaki önermelere dair pek çok somut örnek gösterebilir (şüphesiz karşı örnekler ya da başka önermeler de düşünebilir!).

Bu birbiriyle bağlantılı neden ve sonuçlara ek olarak, devrim arşivi, yinelenen *ödünleşme* ve çelişkileri de barındırmaktadır. Sözgelimi, geniş kitlelerin yönetime katılımı ile iktidara

gelen liderlerin her türlü problemi çözmek için kesin önlemler alma ihtiyacı birbiriyle çelişmiştir; bu durum, her ne kadar eskiden toplumda hiçbir hakka sahip olmayanlara yeni hak ve fırsatlar sunmuş da olsa, bağımsız demokratik alanların sıklıkla kan akıtılarak daraltılmasına neden olmuştur. 1968'de Fransa'da ve 1970'lerin başında Şili'de gerçekleşen tamamıyla demokratik hareketler ise tüm ilerici güçlerin onayını alan bir program ortaya koyarken ve sağdan gelecek yasadışı darbelere göğüs gererken zorlanmışlardır. Benzer şekilde, özellikle Üçüncü Dünya devrimlerinde bir dizi ekonomik ödün verilmiştir: İstihdamda, maaşlarda, sağlıkta, barınmada ve eğitimde beliren çarpıcı gelişmeler kısa süre sonra iç ekonomik çelişkiler (talep güdümlü enflasyon, sınırlı insan kaynakları ve kısıtlı maddi kaynaklar, emek dengesizlikleri) ve güçlü uluslararası karşı hamlelerce (ticaret, ekipman, krediye dönük boykot ve ambargolar) erozyona uğratılmıştır. Tüm bu siyasi ve ekonomik çelişkiler toplumu yıldırmaya yetmezmiş gibi, dışarıdan sıkça, örtülü ya da açık askeri müdahalelere de başvurulmuş ve toplumun demokrasi ve gelişme beklentileri iyice yerle yeksan edilmiştir.

Bu şablonlaşmış gerçeklerin pek çok hayal kırıcı sonucu olmuştur: Rusya, Çin, Küba ve Vietnam'daki otoriter, görece zayıf sosyalizmler (ki ekonomik değişimin sınırlı olduğu İran'ı hariç tutarsak, sadece bu ülkelerde gerçekleşen devrimler bir kuşaktan fazla sürmüştür); Guatemala, Şili ve Granada'daki devrimcilerin şiddet yoluyla iktidardan düşürülmesi; Meksika'da (1940), Bolivya'da (1960), Manley'nin Jamaika'sında ve Sandinistlerin Nikaragua'sında değişimin yavaşça boğazlanması ve devrimin geri tepmesi; ve diğerlerinin yanında, 1968 Fransa'sı, 1980 El Salvador'u, 1989 Çin'i ve 1991 Irak'ında iktidara giden yolun tamamıyla bloke edilmesi. 20. yüzyıla has devrimler, onları gerçekleştirenlerin kurduğu ortak hayallerin yanından bile geçememiştir. Daha kapsayıcı, katılımcı bir siyasi iktidar, daha eşitlikçi, insanca bir ekonomik sistem ve bireylerin ve yerel toplumların kendilerini tüm yaratıcılıklarıyla ifade etmekle kalmayıp toplumun yüz yüze olduğu ikilemlere umul-

madık çözümlerle katkıda da bulunacağı bir kültür atmosferi yaratılamamıştır. Bu anlamda, Benjamin'in ilerleme fırtınası zoruyla geleceğe doğru süpürülmüş ve yüzünü geçmişin feci enkazına dönmüş tarihin meleği imgesi oldukça makul bir imge gibi görünmektedir. Ancak geçmişin, içinde gelecek için sakladığı başka mesajlar da vardır. Yeter ki okumayı bilelim.

Yeni milenyumda devrimlerin geleceği

Şimdi apar topar girmekte olduğumuz küreselleşme çağında, devrimlerin geleceği konusunda ciddi bir akademik merak baş gösteriyor.[3] Bu konuda gerçekten yaratıcı ve kuramsal çalışmalara imza atılırken şu sorulara cevap aranıyor:

Devrimler çağı kapandı mı? Kapandıysa, neden? Kapanmadıysa, gelecekteki devrimler neye benzeyecek?

Devrim söylemi ve taktikleri, silahlı mücadeleden vazgeçiyor olabilir (kaldı ki silahlı mücadele hiçbir zaman devrimcilerin tek seçeneği olmamıştır); (Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Latin Amerika'daki demokrasilerin henüz deneme sürecindeki birleşmesinden sonra) uluslararası çevre ve merkez kayıyor olabilir; (uzun bir devrimci faaliyet geçmişine sahip olan kadınlar ve etnik azınlıkların daha faal hale gelmesiyle) aktörler değişmiş olabilir. Ama bana öyle geliyor ki, devrimler tarihin sonuna kadar bizimle olacak; henüz –Francis Fukuyama'nın ifadesiyle– menzilimizde olmasalar da.

Bununla beraber, sosyal bilimler ve popüler imgelemdeki çılgın "küreselleşme" modasının akla getirdiği soru şu: Küresel şirketlerin ve mal zincirlerinin, anlık iletişim ve hızlı seyahatin varolduğu, Sovyet tipi sosyalizmin çöktüğü ve artık iki kutuplu olmayan bir dünyada devrimlerin gerçekleşmesi *daha zor* bir hale mi gelmiştir? Bu soru, 11 Eylül 2001 olayları ve arkasından ABD'nin ekonomik imparatorluğun hizmetinde açıkça küresel askeri üstünlük kurma arayışı ile daha da şiddetlendi.

---

3 Bu bölüm de büyük ölçüde John Foran'a, "Introduction to the Future of Revolutions," s. 1-15, John Foran (ed.), *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*, (Londra: Zed, 2003) dayanmaktadır.

Bu tartışmayı ileri taşıma adına derinlikle irdelenmesi gereken sorular şunlardır: Küreselleşmenin devrim üzerindeki, iyi veya kötü, etkisi nedir? Değişen koşullarda devrimler için yeni biçimler mi düşünmeliyiz? Siyasi kültürler –özellikle de köklü şekilde demokratik devrimlere dair nosyonlar– nasıl evriliyor ve yeni teknolojiler, özellikle de siberkültürle ilintili olanlar, bu kültürler üzerinde hangi rolü oynayacak? Dünya-sistemik açılmalar ve kapanmalar için dünyayı sarsan 11 Eylül 2001 olaylarının anlamı nedir? Son olarak, ortaya çıkan küresel adalet hareketi ile ulusal devrimci aktörler arasında –eğer varsa– nasıl bir ilişki vardır ya da varolabilir?

Küreselleşme: Kapitalizmin en yüksek aşaması mı?

Lenin, 1916 yılında emperyalizm hakkında sonradan klasik haline gelecek açıklamayı verirken, onu kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tasavvur etmişti. Lenin'in emperyalizmin doğuşuna tarih atarken söylediği şu sözler, dile getirildiklerinden bu yana neredeyse bir asır geçmiş olsa da hâlâ kulaklarımızda ürkütücü bir şekilde yankılanıyor: "20. yüzyılın başı, eski kapitalizmin yeni kapitalizme, genel sermayenin egemenliğinin mali sermayenin egemenliğine dönüştüğü bir dönüm noktasıdır".[4] Nasıl 1800'lü yıllar sınai kapitalizmin ve 1900'lü yıllar emperyalizmin (ve nihayetinde yeni sömürgeciliğin) şafağına tanıklık ettiyse, yeni milenyumun ilk yılları da küreselleşmenin yükselişine tanıklık etmektedir. Emperyalizm Lenin için nasıl kapitalizmde özel bir aşamayı temsil ediyorsa, küreselleşme de emperyalizm ve yeni sömürgecilikte özel bir aşamaya denk düşüyor olabilir. Daha az tartışmalı olan, onun kapitalizmin gelişiminin son aşaması olduğudur.

---

4 V.I. Lenin, *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism: A Popular Outline* (New York: International Publishers, [1916] 1997), s. 46; Eric Selbin bu yankıya "Zapata's White Horse and Che's Beret: Theses on the Future of Revolutions," s. 83-94'te değinmiştir, John Foran (ed.), *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization* (Londra: Zed, 2003), s. 87.

Ama küreselleşme *nedir*? Bu çok yönlü fenomen hakkındaki geniş ve gitgide de büyüyen literatürle ilgili uzun bir tartışmaya girmenin yeri burası değil. Bu konuda, David Harvey'nin *Spaces of Hope* [Umudun Mekanları] adlı kitabında listelediği özellikleri vermek en iyisi olacak (burada, adı geçen kitaptan alıntıladığım bu özellikleri genişlettim). Bunlar: 1) 1970'ten bu yana ABD denetimindeki Bretton Woods ticaret sisteminin çöküşü, ve bu sistemin bugün, belli ulusötesi kurumlarca yönlendirilen, Japonya ve Avrupa'daki diğer kutuplarda işin içine girdiği için daha az merkezi ve finans kaynağı sürekli değişen bir sisteme dönüşümü. 2) "Dört nala koşan" bir teknolojik yenilik dalgası; bu dalga geçmişteki ilerlemelere benzemekle birlikte şu an uygulamalı bilim ile uluslararası silah ticaretinin iç içe geçmiş olması sebebiyle onlara nazaran daha büyük bir ivmeye sahiptir. 3) İşyerlerinin değişmesine ve mali işlemlerin anında gerçekleştirilmesine yol açtığı gibi tamamıyla yeni ihtiyaç ve isteklerin ortaya çıkmasına neden olan yeni medya ve iletişim biçimleri. 4) Mal ve insan taşıyıcılığında maliyetin azalması. 5) Ulusötesi ortak ihracat teşvik bölgelerinin (EPZ'ler), yeni esnek üretim biçimlerinin ve karmaşık küresel mal zincirlerinin gelişimi. 6) Maaşlı emek gücünün sabit olarak büyümesi; ki bu güç eskiye oranla daha fazla sömürülmektedir, daha fazla çeşitlenmiş ve bölünmüştür; dahası, hiper-şehirleşme ve göç işçi sınıfının çehresini değiştirmiş durumdadır. 7) Çoğu devletin, mali politikalarının denetimini uluslararası borç verme kurumlarının ve Dünya Ticaret Örgütü gibi karar alma kuruluşlarının eline kaptırması. 8) Küresel ısınma, yakın bir gelişme olan "peak oil"* üretimi ve gıda ve ilaç alanlarında gerçekleşen biyogenetik devrimin ters sonuçları gibi ekolojik tehditlerin doğuşu. 9) Hem homojenleşme hem de direniş süreçleri hız kazanırken kültürün tahmin edilemez biçimlerde ön plana çıkışı.[5] Hayranlık uyandıran bu lis-

(*) Petrolde zirveye vuran ve bir daha erişilmesi imkânsız olan bir üretim düzeyine ulaşılması – ç.n.

5 David Harvey, *Spaces of Hope* (Berkeley: University of California Press, 2000), s. 61-7.

teye aynı ölçüde önemli bir siyasi gelişmeyi de biz ekleyelim: 1990'larda SSCB, Doğu Avrupa ve diğer yerlerde sosyalizmin çöküşüyle iki kutuplu karşıtlıkların son bulması ve ABD'nin askeri hegemonyası için önceden akla gelmez bir ekonomik üstünlük elde etme adına yeni bir dönemin açılması.

Küreselleşme literatüründeki iki temaya özel olarak değinmek gerekiyor; zira, bu temalar devrimlerin geleceği ile yakından ilgililer: Dünyadaki yoksullaşmanın boyutları hakkında süren tartışma ve ulus-devletin öneminin azaldığına dair tez. Bunlardan ilki, küreselleşmenin son on yılda dünya çapında eşitsizlik ve yoksulluğu ne kadar azalttığı ya da artırdığı ile bağlantılı. Kuzey-Güney ilişkilerinin oldukça hiyerarşik ve eşitsiz geliştiği apaçık ortada: Ekonomik eşitsizlikler neredeyse dünyanın her yerinde artıyor; 1998'deki hesapla, dünyanın en zengin üç kişisinin serveti, 500 milyonun üzerinde insanın yaşadığı en az gelişmiş yirmi beş ülkenin toplam GSMH'sini aşmaktadır; aynı yılın oranlarıyla, dünyadaki en zengin 200 kişinin serveti, dünyada yaşayanların yüzde kırk birinin toplam gelirini geçmektedir.[6] Dünya Bankası'nda yapılan çalışmalar, en az bir hesaplamaya göre, "1980'lerde ve 1990'ların başında *dünyadaki* gelir eşitsizliğinin, ABD ve İngiltere'nin iç gelir eşitsizliklerine oranla daha hızlı büyüdüğünü (...) küresel eşitsizliğin [son yirmi yılda] [önceki] 200 yıla oranla daha faz-

6 United Nations Development Program [UNDP], *Human Development Report 1999* (New York: Oxford University Press, 1999), s. 38; ayrıca bkz. Paul Hawken, "Skeleton Woman Visits Seattle," sf. 14-34, Kevin Danaher ve Roger Burbach (ed.), *Globalize This! The Battle Against the World Trade Organization and Corporate Rule*, (Monroe: Common Courage, 2000), s. 15; Singer, *Whose Millennium? Theirs or Ours?* (New York: Monthly Review Press, 1999), s. 153; ve Eduardo Galeano, *Upside Down: A Primer for the Looking-Glass World*, (New York: Metropolitan Books, 1998). Galeano şu verileri eski bir UNDP raporundan alıntılamıştır: "On insan, dünyanın en zengin on insanı elli ülkenin toplam üretiminin toplamına denk bir malvarlığına sahiptir ve 447 multimilyoner, insanlığın yarısının toplam yıllık gelirinden daha fazla bir servete sahiptir": UNDP, *Human Development Report 1997* (New York: Oxford University Press, 1997) alıntılanan Galeano, *Upside Down*, s. 28. 1999 itibariyle, dünyada 475 milyarderin olduğu bildirilmektedir: Sarah Anderson ve John Cavanagh, ile Thea Lee, *Field Guide to the Global Economy* (New York: New Press, 2000), s. 53, alıntıladıkları yer: UNDP, *Human Development Report 1999* ve *Forbes* (July 5, 1999).

la arttığını" gösteriyor.[7] Birinci ve Üçüncü Dünya'da kişi başına düşen gelirler arasındaki uçurum 1960 ve 1993 yılları arasında üç kat genişledi;[8] 1993'ten beri de gitgide daha fazla büyüyor. Ve yoksulluk hem mutlak hem de göreceli olarak daha fazla arttı: 1995 ve 1999 yılları arasında 200 milyondan fazla insan mutlak yoksulluk sınırı içine girdi.[9] Genel gidişat resmiyet kazanmış gibi görünüyor: Chossudovsky verinin karmaşıklığını tartışıp veriyi onaylarken, araştırmasının açılışını şu sözlerle yapıyor: "20. yüzyılın sonu bir küresel yoksullaşma dönemi olarak dünya sahnesinden çekilecek".[10] Yoksulluk, eşitsizlik ve küreselleşme arasındaki bağlantının karmaşık, hatta tartışmaya açık olduğu doğru;[11] ama Üçüncü Dünya'da kalkınma adına gerçekleşen borçlanma ve yapısal düzenlemenin yıkıcı etkilerini düşünecek olursak, küreselleşmenin etkisi çok nettir ve bağımlı kalkınma, yakın ve biraz daha uzak gelecekteki devrim ümitlerini dik tutmayı kolaylaştıran bir kavram olarak kalmaya devam edecektir.

Literatürdeki yaygın bir varsayım da küreselleşmenin ulusdevletlerin gücünü zayıflattığıdır. Bu da diğeri gibi karmaşık, hatta ona kıyasla hükme bağlanması daha zor bir mesele olsa da, bu varsayımın gerçekliği konusunda daha tereddütlüyüm ve tereddüdüm devrimlerin geleceği ile ilgili nedenlerden kay-

---

7 Craig N. Murphy, "Political Consequences of the New Inequality," s. 347-56, *International Studies Quarterly*, cilt 45, no. 3 (Eylül 2001), s. 350, vurgusu, aktarılan yer: B. Milanovic, *True World Income Distribution 1988 and 1993: First Calculations Based on Household Surveys Alone*, (Washington: World Bank, 1999).

8 Anderson vd., *Field Guide to the Global Economy*, s. 53, alıntıladığı yer: UNDP, *Human Development Report 1996*, s. 2; ABD ve Birinci Dünya'nın geri kalanında eşitsizlik konusunda bkz. Robin Hahnel, *Panic Rules: Everything You Need to Know About the Global Economy* (Boston: South End Press, 1999), s. 8-9.

9 Jeremy Brecher, Tim Costello, ve Brendan Smith, "Globalization from Below," s. 19-22, *The Nation* (4 Aralık, 2000), ve *Globalization From Below* (Boston: South End Press, 2000).

10 Michel Chossudovsky, "Global Poverty in the Late 20th Century," s. 292-311, *Journal of International Affairs*, cilt 52, no. 1 (1998), s. 293; ayrıca bkz. Murphy, "Political Consequences of the New Inequality."

11 Karşılaştırma için bkz. Hahnel, *Panic Rules*, s. 111-5 ve A.K. Ghose, "Trade Liberalization, Employment and Growing Inequality," s. 281-306, *International Labour Review*, cilt 139, no. 3, (2000).

naklanıyor. Ulusötesi şirketler, devlet düzenlemesinden kaçma konusunda kapasitelerini artırmışken, mal zincirleri boyunca kâr dağıtımını denetliyorken ve işçi ücretlerini düşürüyorken dünya ekonomisi de elbette değişiyor. Bu tartışma belli seviyelerde ele alınabilir, ki bunlardan en az ikisi, buradaki amacımız açısından önem taşıyor: Devlet iktidarının geri çevrilemez biçimde zayıflayıp zayıflamadığı ve sonuç olarak, devlet iktidarının artık devrimciler için hayata geçirilebilir ya da arzulanır bir amaç olmaktan çıkıp çıkmadığı.

Devletin öneminin azalması en çok Üçüncü Dünya devletlerinin mali politikalarının denetiminin IMF'nin yapısal düzenleme programlarına kalmasına, tüm devletlerin devasa, düzensiz mali piyasaların oynaklığını gönülden kabul etmesine ve ticaret konusundaki egemenliğin DTÖ gibi, ekonomik anlaşmazlıklarda ulus-devletlere karşı çokuluslu şirketlerin tarafını tutan ulusötesi kuruluşların eline geçmesine yoğruluyor. Bu olguların gerçekliği tartışılmaz lakin bazıları bu kriz durumundan devletlere *yenilenmiş* bir rol çıkarıyor; buna göre, bu kuvvetlerle vatandaşlar arasında tampon rolü oynaması, devleti küreselleşmeye direnişte kilit mevki konumuna getirmektedir – işleri, etnik ve kültürel kimlikleri, çevreyi, refahın yararlarını ve benzerlerini savunan o olmaktadır.[12]

Bu yüzden, devrimcilerin klasik amacı olan devlet iktidarını ele geçirmenin, artık uygun kaçmadığı ya da hayata geçirilebilir olmadığı sonucuna varırken aceleci olmamalıyız. Jeff Goodwin'e göre, "Küreselleşme, tek düze biçimde devletleri küçültmek yerine aslında küresel rekabeti artırma adına devlet iktidarını kullanmayı ve gerekirse genişletmeyi destekler gibi gözükmektedir. (...) Ne olursa olsun, insanların gelecekte otoriter devletlerin yağmasını olumlu karşılayacağına ve devlet iktidarının 'eskiden olduğu gibi olmadığı'nı düşünerek devrimcilerden sakınacağına inanmaya yer yoktur".[13] Aynı zamanda,

---

12 Harvey, *Spaces of Hope*, s. 65; Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation* (Princeton: Princeton University Press, 1995).

13 Jeff Goodwin, "The Renewal of Socialism and the Decline of Revolution," *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*, s. 65-6.

Zapatista hareketi gibi yeni devrimci hareketler bu amacı sorgulamakta ve ustaca kavrayışlarını küreselleşme koşullarında politik iktidar ile ilgili çalışmalara yansıtmaktadırlar: Devrimciler açısından, küreselleşmenin karşısındaki politik, ekonomik ve kültürel alternatiflerin serbestçe tartışıldığı demokratik alanlar yaratmak, devlet iktidarını doğrudan ele geçirmeye oranla daha uygun bir amaçtır ve ulusal kurtuluş mücadelesinin, yerel ihtiyaçlar ve küresel meselelerle bağını kurmak, derin sosyal dönüşüm adına –gözüpekçe kurulacaksa– en etkili koalisyonu yaratmayı sağlayacak projedir. 1980'lerden bu yana demokratik politikaların küresel olarak yayılması, en azından bazı Üçüncü Dünya devletlerinin solun seçimlerle başa gelmesine içtenlikle açık olacağı anlamını taşımaktadır; buna Brezilya, Venezuella ve son olarak ve belki de en ümit verici şekilde Uruguay'da tanık olunmuştur.

Bu bahsettiğimiz üçüncü faktörü düşünmeyi gerektirir: Politik muhalefet kültürleri. Farideh Farhi, Jeffery Paige, Abdollah Dashti ve Chris McAuley'nin her biri, geçmişe dair okumalarından yola çıkarak daha katılımcı bir kültür vizyonu geliştirmiştir.[14] Val Moghadam için, bu kültür mevcut konjonktürde daha feminist olacaktır.[15] John Walton durumu şöyle ortaya koymaktadır: "Büyük ders, yeni bir küresel siyasi bilincin doğuşudur (...) ki bu bilinç, yerli halkları, köylüleri, şehirli yoksulları, emeği, demokratları ve yunusları kucaklayan tutarlı bir küresel adalet kodu tanımlamaya girişecek-

14 Bkz. Farideh Farhi, "The Democratic Turn: New Ways of Understanding Revolution," *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*, s. 30-41, ve *The Future of Revolutions*'a üç katkı: Jeffery M. Paige, "Finding the Revolutionary in the Revolution: Social Science Concepts and the Future of Revolution," s. 19-29; Abdollah Dashti, "At the Crossroads of Globalization: Participatory Democracy as a Medium of Future Revolutionary Struggle," s. 169-79; ve Christopher A. McAuley, "The Demise of Bolshevism and the Rebirth of Zapatismo: Revolutionary Options in a Post-Soviet World," s. 149-68.

15 Valentine Moghadam, "Is the Future of Revolution Feminist? Rewriting 'Gender and Revolutions' for a Globalizing World," *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*, s. 159-68, ve Valentine Moghadam, *Globalizing Women: Transnational Feminist Networks* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 2005).

tir."[16] Eric Selbin, bize şunu hatırlatmaktadır: "İnsanların birbiriyle paylaştığı fikirlerin, mitlerin ve anlayışların oynadığı küresel ya da ulusötesi bir rol vardır. (...) Bu yüzden, baskının hatıraları (...) hemen hemen tüm kültürlerde ortak olarak bulunan direniş ve isyan tarihinin tüm tanrılarından mülk edinilmiş, diğer kültürlerden alınmış ve bugünle yüzleşip yarına erişmeye elverişli bir geçmişe şekil vermiştir".[17]

Kanımca, geleceğin en devrimci kültürleri, radikal biçimde demokratik karar alma biçimlerinin güvencesi altındaki sihirli bir gerçekçilik ve ütopyacılık karışımından doğacaktır. Bu konuya, denememin son bölümünde döneceğim.

11 Eylül'de bir fısıltı: Herkesin beklediği/ hiç kimsenin beklemediği kriz ...

Dünya-sistemi de çarpıcı biçimde değişmiş durumda: Hem küreselleşme süreçlerinin hem de 11 Eylül'deki hadiselerin damgasını vurduğu bir döneme girmiş bulunuyoruz.[18] Dünya günümüzde yaşayan herkesin hafızalarına kazınan en şiddetli krizlerinden birini yaşıyor. Bunun gerçekliği tartışma götürmez olsa da, işlerin şu anki gidişatına 10 Eylül 2001 ya da 1 Kasım 2001'den bakıldığında şimdiki vaziyet oldukça şaşırtıcı görünüyor. Oldukça tartışmalı bir seçimin sonucunda iş başına gelen Bush hükümetinin bu zaferini bugün –pek çok ülkenin yanı sıra– Irak, Afganistan, Suriye, Suudi Arabistan, Kolombiya, Küba, El Salvador, Brezilya, Haiti, Venezuella, Kuzey ve Güney Kore, İsrail/Filistin ve gezegenin tümü için en tehlikeli uğrak olarak görmek mümkündür; ki sayılanlar içinde ABD halkının adını zikretmeye gerek bile yok. 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Örgütü ve Pentagon'a karşı gerçekleşen saldırı-

16 John Walton, "Globalization and Popular Movements," *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*, s. 225.

17 Selbin, "Zapata's White Horse and Che's Beret," s. 86.

18 Bu kısım büyük ölçüde şu denememe dayanıyor: "Confronting an Empire: Sociology and the U.S.-made World Crisis," *Political Power and Social Theory*, cilt 16, 2003, s. 213-33.

lar, Ortadoğu'daki hükümetleri ve muhtemelen Ortadoğu'nun ötesindekileri yapıp bozmayı amaç edinmiş aşırı, saldırgan bir dış politikanın benimsenmesine zemin hazırladı. Bu politika sadece dünya halklarını tehdit etmiyor ayrıca ABD ve diğer seçkinler için risk de taşıyor; Bush yönetimi, ulusötesi kapitalistlerin yoluna ışık tutan neoliberal küreselleşme projesiyle nişan yüzüğünü takmış durumda ve bu projeye verdiği destek gitgide daha net ortaya çıkıyor. Varolan ve gittikçe daha vahim hale gelen yoksulluk ve açlık şeytanlarına ek olarak, ekolojik intihar, kadınlara ve siyahlara yönelik sosyal şiddet ve devlet şiddeti, refah devletleri ve demokratik hakların erozyona uğraması ve benzerleri ABD'nin lokomotifi olduğu şirketsel küreselleşme çağının bastıran diğer problemleri. Belki günümüzde sorulması gereken esas sorular şunlar: Vaziyet *nasıl* düzelecek? *Nereye* gidiyor? Ve belki de en önemlisi *ne* yapılabilir?

Bush yönetimi, hegemonyayı dünyaya kabul ettirmenin en iyi yolunun yeni muhafazakar Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'ni ortaya atanlar gibi sağcı ideologların militarist modelinden geçtiği üzerinde çoktan karar kılmıştı. 11 Eylül'deki terör saldırıları –tıpkı eskiden Saddam Hüseyin'in Irak'ı işgalinde olduğu gibi– yönetime yeni ama hiç dillendirilmemiş olan dış siyaset gündemini beliren krizde devreye sokma fırsatını kazandırdı. Irak'a saldırı planları 11 Eylül'ü önceliyordu ancak kamuoyuna 11 Eylül'ü izleyen saatlerde açıklandı.[19] Ayrıca 11 Eylül soğuk savaşın bitişine müthiş denk düştü: İslam dünyası ya da başka dünyalardan sürekli yeni düşmanlar bulunmalı ya da yaratılmalıydı; bunlar (savaş alanında) kazanılması mümkün savaşlardı ve bu, onlara neden tüm zamanların en büyük askeri bütçesinin ayrıldığını açıklıyordu. Bu kısır döngü hem daha az askeri bir topluma açılan yolu kapıyordu hem de aktivistlerin on yıl önce ortaya attıkları terimle barış payının, yani soğuk savaşın bitmesinin sonucu olarak savunma harcamalarının kesilip elde edilenlerin ekonominin yeniden canlandırılması ve ülke içindeki, daha da önemlisi –tabii terörizmin kökünde yatan ekonomik sorunları

19 Bu konuda aydınlatıcı bir tartışma için bkz. Jim Lobe, "Faulty Connection," www.TomPaine.com (15 Temmuz 2003).

ortadan kaldırma isteği samimi bir istekse– dışındaki sosyal problemlerin çözümü için kullanılması fikrinin önünü tıkıyordu. Esasen, savaşı *iç* politikanın bir uzantısı olarak gösterip ABD'nin eski Başsavcısı John Ashcoft'un ve sözümona Yurttaşlık Yasası'nın otoriter bir polis devletine doğru atmış olduğu adımları güçlendiriyordu.[20] Tarık Ali'nin yerinde deyişini unutmayalım: "Ekonomi, sonuçta sadece siyasetin yoğunlaştırılmış bir biçimidir ve savaş, hem ekonomi hem de siyasetin başka araçlarla devam ettirilmesidir".[21] Öyleyse, eğer 1991'deki Körfez Savaşı, 1979 İran Devrimi'yle ABD dış politikasının uğradığı yenilgiyi geri püskürterek uluslararası bir hegemonya kurma projesiyse, 2003 Mart'ında başlayan Körfez Savaşı da aynı mantığın daha aşırı bir yönde devam ettirilmesidir: Başka ülkelere karşı tek taraflı önleyici savaşa girişilmesi ve ülke içindeki muhalifleri şeytan gibi gösterip iç kamuoyunun manipüle edilmesine dayalı bir emperyal hegemonya kurma projesidir.

Bu politika sayısız çelişkiyi barındırmaktadır ki ilk akla gelenler: Ulusötesi şirketlerin, hükümetlerin ve dünyadaki tüm kamuoyunun yabancılaşması; borçlanma, bütçe açığı, para darlığı gibi yükler altına girip ekonomik çöküş riski alan ABD'nin küresel ekonomik avantajını daha fazla kaybetmesi; ABD ve dünyadaki ekonomik durgunluğun küresel bir bunalıma dönüşme ihtimalidir. Kısaca, bu politika küresel kapitalizmin şiddetli bir kriz yaşama olasılığını artırmaktadır.

Ama hegemonya –hatta Bush ve takımına ait ve onların pek az gizledikleri emperyal hegemonya kurma biçimi– biraz da olsa başkalarının ona razı olmasını gerektirir. Bush yönetiminin amaçlarının kalbinde yatan en büyük çelişki belki de budur. Her ne kadar Bush Kerry'yi 59 milyona karşı 62 milyon oyla yenilgiye uğratışının ezici bir galibiyet olduğunu iddia etse de, 79 milyon oy verebilir nitelikteki seçmen aynı kanıyı paylaşmıyor. Irak'taki pek çok parti ve grup bir araya gelerek geçici hükümet kurmak için geniş tabanlı bir konferans dü-

20 Bana bu görüşü Eric Selbin kazandırdı.

21 Tarık Ali, "Recolonizing Iraq," *New Left Review*, 21, (Mayıs/Haziran 2003), s. 18.

zenlenmesini önerse de, bu, ABD'nin Irak'a atadığı ilk yönetici Paul Brenner tarafından geri çevrildi; Brenner, bunun yerine, Temmuz 2003'te uysal bir danışma meclisi toplayıp ABD işgali ve egemenliğini ince bir maskeyle örtmeye çalıştı.[22] Şii topluluğunun liderlerinden biri olan Abdülkerim El Enzi'nin savaşın bittiği haftalarda yaptığı yorumun özü şuydu: "Demokrasi halkın istediğini seçmesidir, Batı'nın istediğini seçmesi değil."[23] Ocak 2005 seçimlerinin bir yorumu da, bu seçimlerin, doğrudan oya karşı olan ve Irak'ta oluşacak yeni güç dengesi nedeniyle sorun yaşayabilecek ABD'nin tersine geldiğidir

Irak'taki silahlı gerilla savaşı sadece 2003'ten beri, ABD'nin özyönetimin meyvelerini yemeyi reddetmesinden bu yana, gelişmeye başladı. ABD'nin askeri işgali uzatması önünde müthiş engeller var; dünya ve ABD kamuoyu, harcanan paralar ve feda edilen yaşamlar göz önüne alındığında, isyana karşı kapsamlı bir savaşın ne kadar sürdürülebilir olduğu tartışma konusu. Demokrasi içteki tiranlığı dıştaki bir iktidarla değiştirmekten geçmez; ülkeyle bağı olan herkesin yönetime katılması için iç ve dış baskı kurulmasından geçer. Tüm bunların, dünya-sistemi açılımları açısından ne anlama geldiği tam olarak net olmasa da, aşağıda bu tip açılımların belli koşullar altında ve George W. Bush'un 2 Kasım 2004'te ikinci kez başkan seçilmiş olmasına rağmen gelecekte de devam edecek gibi göründüğünü ileri süreceğim

Geleceğin devrimleri nasıl mutlu sonla bitebilir?

Değişen tüm bu gerçekleri ve geçmişle ilgili yaptığımız incelemeyi göz önüne alıp ortaya son bir soru atalım: Geleceğin devrimleri –hangi biçimde gerçekleşirse gerçekleşsinler– nasıl daha iyi neticelendirilebilir?[24] Yani, devrimcilere yakın ve daha

22 Seumas Milne, "The Right to Resist", *The Guardian* (19 Haziran 2003).

23 Daniel Smith'ten alıntı, "Iraq: Descending into the Quagmire," *Foreign Policy in Focus* (Haziran 2003), www.fpif.org

24 Bu kısım sonuna kadar büyük ölçüde "Magical Realism" adlı denememe dayanıyor.

uzak gelecekte (diyelim ki önümüzdeki yirmi beş yılda) yarar sağlayabilecek devrim arşivinden neler öğrendik?

1989 sonrası konjonktürde solun kriz içine girdiği bir gerçek. Öte yandan, Forrest Colburn'ün akla yakın şekilde ve umutluca öne sürdüğü argüman göz önüne alınırsa, "Vaatlerini yerine getirmeye muktedir yeni bir devrimci siyasi kültürün doğması" sadece 1989 *sonrasında* mümkün hale geldi.[25] Ortaya çıkan küresel adalet hareketi ve özellikle Zapatistalar, geleceğin devrimcilerine kökten yeni siyaset yürütme biçimleri öneriyorlar. Pek çok Birinci (ve Üçüncü) Dünya akademisyeni onları romantikleştiriyor olsa da, Zapatist söylemin zenginliği, Zapatistaların Meksika'nın siyaset sahnesine çıkardığı proje ve eylemlerin ateşliliği, onların ortaya çıkan küresel adalet hareketine olan doğrudan ya da dolaylı etkileri ve aralarında farklı etnik kökenden gelenlere ve kadınlara yer vermeleri, bu deneyin gelecekteki değişim hamleleri için taşıdığı önemi gözler önüne seriyor.

FZLN'nin (Zapatista hareketinin silahsız, sivil kanadı) Ulusal Koordinasyon Komisyonu'nun üyesi olan Javier Floriaga diyor ki: "Bizim hayalci ya da fanatik olduğumuzu söylüyorlar. Kurumsal sol, siyaseti hâlâ bir olasılık sanatı olarak görüyor. Oysa Zapatismo bu görüşe katılmıyor. Siyaseti yeni bir biçimde yapmalıyız. Olası olanı benimsemekle yetinemezsiniz çünkü bu sizi sistemin eline iter. Yürüttüğümüz çok zor bir mücadeledir. Çok ama çok zor bir mücadele".[26] Zapatistalar'ın ilkeleri şunlardır: "Mandar obedeciendo" (hükmederken itaat et – topluma ve mücadelesine hizmet edecek olan liderlerdir, liderlere hizmet edecek olan toplum ve mücadele değil); "para todos todo, nada para nosotros" (kendimiz için hiçbir şey, herkes için her şey); "ağır adım yürümek" (sözgelimi, değişim

25 Forrest D. Colburn, *The Vogue of Revolution in Poor Countries* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 17.

26 Kara Zugman'dan alıntı, "Mexican Awakening in Postcolonial America: Zapatistas in Urban Spaces in Mexico City," doktora tezi, California Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Santa Barbara (2001), s. 113. Zapatistaların kendi görüşleriyle ilgili bu kısım da bu değerli çalışmaya dayanıyor.

uzun ve yavaş bir süreç olduğu için, onu sağlamak sadece iktidarı ele geçirmeyle ya da seçim zaferiyle başarılamaz) ve sonuncuya uygun olarak "siyasi iktidarı amaçlamamak".

Bu sonuncu ilke, üzerinde uzun uzadıya düşünmemiz gereken bir meseleye dikkat çekmektedir. 1994'te yayınlanan ikinci Lacandon ormanı bildirisinde bu mesele şöyle açıklanmaktadır: "Bu devrim yeni bir sınıfın, bir sınıfın hizbinin ya da bir grubun iktidarıyla sonuçlanmayacak. Politik mücadele için özgür ve demokratik bir alan yaratacak".[27] Peki *bu* ne anlama geliyor ve nasıl gerçekleştirilecek? Subcomandante Marcos'a göre "bu demokratik alan tarihsel olarak birbirinden ayrılmaz üç temel öncüle dayanıyor: Demokratik biçimde hangi sosyal projenin baskın çıkacağını belirleme hakkı, herhangi bir projeyi destekleme özgürlüğü ve her projenin adaleti hedeflemesi zorunluluğu".[28] Temmuz 2000 seçimlerinde Meksika'nın yetmiş yıllık "mükemmel diktatörlük" yönetimi PRI'nın tahtından edilmesi şüphesiz Zapatistaların Meksika'daki siyasi manzarayı değiştirmedeki başarısını gözler önüne seren bir ders niteliğinde. Kimi gözlemciler Zapatistaların bu tarihi olaydaki rolünü küçük görse de, otoriterliğin çöküşünü Chiapas'taki isyanın hükümetin meşruiyetini nasıl yerle bir ettiğini hesaba katmadan değerlendirmek güç. Nitekim yeni Vicente Fox hükümeti Zapatistalara pazarlıklara kaldığı yerden devam etmeyi önermiş ve bu öneri Zapatistalarca derhal kabul edilmişti; Meksika'nın iki güçlü muhafazakar partisi PRI ve Fox'un PAN'ı laftan anlamaz olduklarını kanıtlayınca görüşmeler yeniden kesilmişti. Görüldüğü gibi, isyanlar yeni meydan okumalarla karşı karşıyadır, ama kanımca talepleri demokratik ve daha akışkan bir siyasi iklimde dile getirmek, onların karşılanmasının sağlanması adına takınılacak en iyi tutumdur.

---

27 EZLN, "Second Declaration from the Lacandón Jungle: 'Today We Say: We Will Not Surrender!'" Tom Hayden (ed.), *The Zapatista Reader* (New York: Thunder's Mouth Press ve Nation Books, 2002), s. 226.

28 Subcomandante Marcos, *Shadows of Tender Fury: The Letters and Communiqués of Subcomandante Marcos and the Zapatista Army of National Liberation*, İngilizce'ye çev. Frank Bardacke, Leslie López ve Watsonville (ed.), California, Human Rights Committee (New York: Monthly Review Press, 1995), s. 85.

Yenilikçi bir Zapatista pratiği de "dar su palabra" (söyleyeceği olmak) ifadesinde cisimleşiyor. Bu ifade, ona dahil olan herkesin katıldığı, topluluğun her üyesinin kişisel bakış açısının ve görüşünün hesaba katıldığı bir diyaloğa gönderme yapıyor. Bu, genelde ortak kararı geciktiren bir ilkeymiş gibi görünse de, kararların topluluktan azami girdiyle alınmasını ve (ümitle) daha güçlü bir fikir birliğine (ya da en azından netliği ortada bir anlaşmazlığa) varılmasını garanti altına alıyor.

Öte yandan, Meksikalı sanatçı ve akademisyen Manuel De Landa, Zapatista pratiklerini gözlemleyerek, belki de göz korkutan örgütlenme sorununun çözümüne giriş yapıyor: Kendi kendini örgütleyen, hiyerarşik olmayan ve heterojen ağlar için "ağ örgüleri" terimini kullanıyor.[29] Bu izlenmeye değer bir fikir olup önce Kasım-Aralık 1999'da Seattle'daki sonra Nisan 2000'de başkent Washington'daki DTÖ ve G-8 karşıtı gösterilerde şekillenmeye başladı; bunları 2000'de Prag ve Melbourne'deki ve 2001 yazında Cenova'daki gösteriler izledi – bu liste, Dünya Ticaret Örgütü ve Amerikalar'daki Serbest Ticaret Bölgesi'nin [FTAA] küresel adalet hareketinin darbelerine maruz kaldığı, Cancún ve Miami'de 2003'te gerçekleşen gösterileri de kapsamakta ve uzayıp gitmektedir. "Söyleyecekleri olmak" ve örgütleyen ağ örgüleri bileşiminin ABD'de önemli ataları vardır: 1980'lerde pek çok meselenin yanı sıra, nükleer silahlara, ABD'nin Orta Amerika'ya müdahalesine ve sanayileşmiş hapishane kompleksine karşı doğrudan eylem hareketleri. Bu hareketlerin taktikleri şiddete başvurmama, fikir birliğiyle karar alma ve sürekli değişen liderlere sahip olmaydı. Gelgelelim, içerdikleri farklı gruplarla ulusal seviyede bir hareket inşa etme vakti gelip çatınca müthiş zorlandılar ve yerel seviyedeki grupların içinde yer alan eski ve yeni aktivistler arasındaki gerilimin tırmanması liderliğin erimesine ve üyelerin ayrılmasına neden oldu.[30]

---

29 Manuel De Landa, *A Thousand Years of Nonlinear History* (New York: Zone Books, 1997).

30 Frank Borgers, "War of the Flea, War of the Swarm: Reflections on the Anti-globalization Movement and its Future," s. 18-9, Massachusetts Üniversitesi,

İleride devrimlerin başarıya ulaştırılması için bu güçlüklerin üstesinden gelmek gerekmektedir. Devrimciler, tabandakiler [grassroots] ile küresel çekişme arasındaki bağları kurdukları müddetçe, mücadele *düzeylerine* dair problemin tartışmasında iyi bir konum elde edebilirler. Bu da bizi yeni küresel konjonktürde varsayıldığı gibi ulus-devletlerin öneminin azalıp azalmadığı sorusuna geri götürmektedir: Her ne kadar ulus-devletin iktidarı ve yeterlilikleri küresel finans kurumları ve ulusötesi olanlarca güçlü bir şekilde bastırılsa da, o hâlâ siyasi demokrasi, ekonomik kalkınma ve muhalifler arası ittifakların bir araya geldiği alan olarak devrimci faaliyetin yürütülmesinde başta gelen yerlerden biri olma özelliğini korumaktadır. Seviyeler arası bağ kurmayı sağlayan yeni iletişim teknolojileri de başka bir önemli devrimci faaliyet alanı olup Zapatistaların hem fakstan hem de internetten yararlanıyor olması bu teknolojilerin önemini çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır. Nisan 2001'de başkent Washington'da gerçekleşen küreselleşme karşıtı gösteriler kısmen, aylar öncesinde a16 (Nisan 16) grubunca kurulan bir web sitesi aracılığıyla organize edilmiştir.[31] Bu teknolojilerden baskıcı devlet ve şirket iktidarını güçlendirmek için de yararlanılıyor olsa, onların dipteki sosyal güçlerin eğitimi ve iletişiminin de aracı olması günümüzde "internet-vatandaşları" [netizens] olarak ifade edilebilecek ağ örgülerini geliştirmektedir. Geleceğin devrimcilerinin tüm bu konuları derinlik ve açıklıkla irdelemesi gerekmektedir.

Başka bir yazımda, bu tarz küreselleşmiş siyasi direniş kültürlerinin kumaşına aşkın ve hayalin dokunması gerektiğine değinmiştim.[32] Aşkın, zamanlar ve mekânlar boyunca sıradan

---

Amherst *Voice*, cilt XIV, no. ii (2000), alıntılanan Barbara Epstein, "The Politics of Prefigurative Community: The Non-violent Direct Action Movement," s. 63-92, yay. haz. Mike Davis ve Michael Sprinker, *Reshaping the U.S. Left: Popular Struggles in the 1980s* (Londra: Verso, 1988).

31 Bunu 2000 sonbaharında, Smith College'daki öğrencilerimden biri olan Sarah Macdonald'dan öğrendim. Pek çok web sitesi arasında özellikle bkz.www.a16.org.

32 John Foran, "Alternatives to Development: Of Love, Dreams and Revolution," s. 268-74, yay. haz. Kum-Kum Bhavnani, John Foran ve Priya A. Kurian, *Fe-*

insanları sıra dışı eylemlere iten yaşamsal gücün altında yatan en önemli duygu olduğu öne sürülebilir. Dile getirdiği umut ve iyimserlikle, yaşamın diğer güçlü duyguları nefret ve öfkeye yapıcı bir karşılık getirir. Yaşam sevgisi, insan sevgisi, adalet sevgisi, hepsi devrimci siyasi kültürlerin içinde rol sahibidir. Bu da geleceğin devrimcilerinin beslenmek ve büyümek için öğrenmesi gereken bir şeydir.

Devrimler hayallerle de beslenir. Patricio Guzmán'ın dikkate şayan, güçlü filmi *Şili: İnatçı Hatıra*'da [Chile: Obstinate Memory] Salvador Allende'nin Halkın Birliği (HB) hükümetinin eski halkla ilişkiler müdürü emekli profesör Ernesto Malbran şunları demektedir:

> HB, ortak bir hayalin peşinde koşan hayalcilerin karaya oturmuş gemisiydi. Hayal tüm ülkeyi ileri taşıyıp birleştirmekti. Bir adalet hayaliydi bu: Eğitim, sağlık, barınma hakkı hayali. Gerçekleşmeyen hayaller şunu doğrular: "Hayallere inanma çünkü onlar ileri götürülemez". Oysa yanlıştır bu. Bizimki asil bir hayaldi. Bir hayalin başarısızlığını kabullenmek zordur. Özellikle de hayal olmadan ilerlemenin de olmayacağını bildikten sonra. Çünkü hayal kurmak kısmen yaşamı nasıl kavradığımızı gösterir.[33]

Ya da Subcomandante Marcos'un bildirilerinde kullandığı mitsel bir Chiapaslı karakteri, "Yaşlı Antonio'nun" anlayışıyla:

> Antonio çalıştığı toprağın ona ait olduğunu hayal eder. Alınteri akıtarak adalet ve hakikat kazanacağını hayal eder; cahilliği tedavi eden okullar ve ölüme korku salan ilaçlar hayal eder. Evine elektrik geleceğini ve masasının dolu olacağını hayal eder; toprağının özgür olacağını, halkının aklın ışığında kendi kendisini yöneteceğini hayal eder. Hem kendisiyle hem de dünyayla barış içinde yaşayacağı günlerin hayalini kurar.

---

minist Futures: Re-imagining Women, Culture and Development (Londra: Zed Press, 2003).

33 Patricio Guzmán, *Chile: Obstinate Memory* (Les Films d'Ici and National Film Board of Canada, 1997), altyazıdan çeviri.

(...)

Bir fırtına gelir ve her şey hareket eder. Antonio kalkar ve diğerleriyle buluşmaya gider. Dileğinin pek çok kişinin de dileği olduğunu duymuştur ve o kişileri bulmaya gider. (...)

Bu ülkede herkes hayal kurar. Şimdi uyanma zamanı.[34]

Zapatistaların olağanüstü şiirsel hikâyeleri ve çarpıcı güzellikteki simgesel eylemleri dışında hiçbir yerde bu hayaller ve mitler böylesine güçlü bir dille ifade edilmemiştir.

Gerçekten de, şirket kapitalizmi ve küreselleşmesine karşı devrimci bir ekonomik alternatif kurma çabası aptalca bir macera olmaktan çıkmıştır. Siyasi bir kurtuluş kültürünün ortaya çıkardığı sihirli imkânlar bu konuda atacağımız ileri adımlara yol göstermektedir. Bu tarz bir siyasal ekonominin bir ilkesi, basitçe, "sosyal adalet" ekonomisi olarak adlandırılabilir. FZLN'de faaliyet yürüten bir kadın, "para todos todo, nada para nosotros" ilkesini hatırlatıp şunları söylemektedir:

> Zapatista hareketinde, insanlar kendilerinden daha büyük bir şey için çalışıyorlar (...) herkesin yararına olacak bir değişim için. Zapatistaların elinde halka dağıtacakları bir mülk yok demek istiyorum. Kazanılacak konutlar ya da güçlü bir siyasi konum yok. Bu sadece sizin kâr sağlamanıza yönelik bir iş değil. Tüm ülkenin kârına bir iş. Yerli halk gibi emdiği süt burnundan getirilen tüm insanların yararına bir iş.[35]

Sosyal adalet, devrimci siyasi kültürlerin ekonomi tarafının temelini oluşturmaktadır ve bu istek pek çok yerde ifadesini bulmuştur: 1910 Meksika'sında "Toprak ve Özgürlük"te, 1917 Rusya'sında "Ekmek, Toprak ve Barış"ta, 1789 Fransa'sından 1990 Güney Afrika'sına "Eşitlik"te, 1968 Çekoslovakya'sında "İnsan Yüzlü Sosyalizm"de, Orta Amerika'da 1970'lerde ortaya çıkan kurtuluş teolojisi diliyle "yoksullara tercih hakkı"nda, Chiapas'ta "Saygınlık"ta, Seattle'da "Adil Ticaret" ve "Demok-

34 Marcos, *Shadows of Tender Fury*, s. 50.

35 FZLN üyesiyle görüşen Zugman, "Mexican Awakening in Postcolonial America," s. 126.

rasi"de. Bundan dolayı, değişen zaman ve mekânlara göre farklı anlamlar taşıdığı unutulmamakla birlikte, tüm anlamlarının envanterinin çıkarılması ve onun ortak anlamının belirlenmesi devrimi amaçlayan aktivist ve akademisyenlerin acilen yerine getirmesi gereken bir proje, bazılarımızın üstlenmeyi arzulayabileceği önemli bir görevdir.

İkinci bir ihtiyaç da vahşi dünya-sisteminde devrimlerin korunup kollanmasıdır. Yeni küresel konjonktürün etkisini tam anlamıyla kavramak güçtür ama bu etkinin bütünüyle karanlıkta kalması da mümkün değildir. Soğuk savaşın bitişi, eğer diğer dört etken de mevcutsa, devrimcilerin faaliyet yürütmesi adına yeni fırsatların önünü açmış olabilir; zira, soruna dahil olan ülkeler artık ABD ve SSCB arasındaki geniş jeopolitik mücadelenin mahkumları olarak görülemez. Bu durumda, özellikle demokratik devrimciler ve şiddet içermeyen hareketler yeni manevra alanları bulabilir. ABD'nin 11 Eylül sonrasındaki Irak işgali, muazzam askeri bütçesi, aşırı derecede pahalı ve hayal ürünü uzaydan misillemeli bir "savunma" sistemi peşinde koşması, 2004'te Haiti'ye müdahalesi ve pek çok şey onun büyük emperyal niyetlerinden bir şey eksilmediğini göstermektedir. Ama ABD, olası düşmanları kadar müttefiklerini de uzaklaştırmıştır ve başgösteren yerel isyanları etkili bir şekilde bastırmaktan çok (kaldı ki ne Taliban ne Saddam Hüseyin küresel kapitalizme karşı demokratik, şiddet içermeyen *ve* devrimci bir meydan okumayı temsil etmemektedirler) oldukça sembolik bir biçimde küresel iktidarını gözler önüne sermeye heves etmektedir. 1999'dan beri devam eden yaratıcı küreselleşme karşıtı gösteriler karşısında tüm önde gelen Birinci Dünya uluslarının yaşadığı kargaşa, ABD iktidarının sınırlarını da ortaya koymaktadır. En büyük tehlike, yeni soğuk savaş sonrası dünyada ABD iktidarının oluşturduğu yeni karşı devrimci söylemde "komünistin" yerini "teröristin" almış olması ve bu söylemin artık gerçek hedeflere –ulusal ve küresel devrimcilere– yönelmesidir. Susan George "yanlış olmakla birlikte yer yer etkili olan siz küreselleşme karşıtısınız, o yüzden Amerikan karşıtısınız ve bundan dolayı da teröristlerin safında yer al-

maktasınız mantığı"na karşı uyarmaktadır.[36] Bu konuda daha pek çok şey söylenebilir ve sezgilerimde yanılıyor olabilirim; belirtmek istediğim nokta, devrimcilerin yakın gelecekte gerçekleştireceği eylemlerin, devrimcilerin karşı karşıya kalacağı müdahalelerin derecesini ve cinsini kesinlikle belirleyeceğidir.

Atılacak ileri bir adım, geçmişteki kökten demokratik devrimlerden çıkarılan derslerden yararlanmaktır. Jeff Goodwin'in "oy sandığının devrimcilerin tabutu olduğu"[37] görüşüne katılmıyorum; tersine, sayısız biçimiyle demokrasi, geleceğin devrimcilerinin en iyi silahı olabilir. 68 Mayıs'ı, Allende, Tiananmen, Musaddık, Arbenz ve Manley yenilgiye uğramış olsalar da, bugün Chiapas'taki, İran'daki, Uruguay'daki, Güney Afrika'daki, El Salvador'daki, Brezilya'daki, Venezüella'daki ve diğer pek çok yerdeki radikal reformcular ve devrimcilerce mülk edinilmişlerdir ve derinleştirilmeye çalışılmaktadırlar. Tüm bu hareketlerin içinde yeni amaçlar, taktikler, koalisyon olasılıklarının yanı sıra hiyerarşi karşıtı ve yaratıcı siyasi kültürler bulunmakta olup bunlar geleceğe mesaj niteliğindedir. Tüm bu demokratik devrimci hareketlerden bir *yapı*ya karşı nasıl mücadele etmek gerektiğine dair –ki bu bir diktatöre karşı mücadele etmekten daha zordur– yararlı dersler çıkarılabilir. Belki de şimdi, geçmişteki başarısızlıkların küllerinde başka bir dünyaya dümen kıracak bir geleceğin tohumları yeşeriyor.

Sonuç yerine

O halde, "sihirli (*magical*) gerçekçilik" dünyanın dört bir yanında yaşayan insanların engin yaratıcı gücüne gönderme yapan ve dayanan şiirsel bir yol olup Perry Anderson'ın bir seferinde "somut ütopyacılık" olarak adlandırdığı, David Harvey'nin "diyalektik ütopyacılık" ve Daniel Singer'ın "gerçekçi

36 Susan George, "Another World is Possible," *The Nation*, (18 Şubat, 2002), s. 12.

37 Jeff Goodwin, "Is the Age of Revolution Over?," makalesi Uluslar arası Çalışmalar Kurumu Toplantılarında sunuldu, Minneapolis (1998), s. 8, makalenin bir versiyonu da şurada yer alıyor: Mark Katz (ed.), *Revolution and International Relations: A Reader*, (Washington: Congressional Quarterly, 2001), s. 272-83.

ütopyacılık" dediği ütopyacılığı şekillendirendir.[38] Artık sosyal anlamda geçmişte olduğundan daha kapsayıcı olunması çok önemli bir gereklilik olup, FMLN temsilcisi ve eski gerilla Lorena Peña, El Salvador bağlamında bu gerçeğin anlamını şöyle çizmektedir: "Sol, artık sınıf, toplumsal cinsiyet ve ırk öğelerini bütünleştirmeyen bir öneriden yola çıkamaz; böyle bir öneri nesnel olamaz ya da problemlerin köküne inemez".[39] Karmaşık, çetrefilli meseleler konusundaki kararların güçlü ve imgesel bir fikir birliğiyle alınmak istenmesi, görevi her zamankinden zor hale getirmektedir. Kötümserlerin keyifsiz kısaltması HAY'a –"Hiçbir alternatif yok"– en uygun cevap elbette ki BAV'dır: "Binlerce alternatif var!"[40] Bana öyle geliyor ki, bu vaadi tek yerine getirebilecek olan, sihirli siyasi kültürlere şekil verecek, sosyal adalet ekonomisini görünür kılacak ve (belki de) ABD ve diğer küresel müdahaleci güçleri silahsızlandıracak, radikal şekilde derinleşmiş bir demokratik katılım sürecidir.

Öyleyse, yeni bir paradokslar ve meydan okumalar kümesine geliyoruz:

- Farklı güçleri birleştirecek ve onların her zaman ortaklaşmayan arzularının tümünün dile getirilmesine olanak tanıyacak bir dilin bulunması.
- Bu dile getirişleri ve tartışmaları besleyecek ve gerektiğinde, hem yerel seviyede hem de sınırlar boyunca karar almaya olanak tanıyacak bir örgütlenme biçiminin bulunması.

---

38 Anderson için Gregory Elliott, *Perry Anderson: The Merciless Laboratory of History* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998), s. 168; Harvey, *Spaces of Hope*; Singer, *Whose Millennium?*. "Sihirli gerçekçilik" kavramını kullanırken sadece Latin Amerika romanından değil, "sihirli devrimler" temasını işleyen Eric Selbin'den de esinlendim: *Modern Latin American Revolutions*, gözden geçirilmiş ikinci baskı (Boulder: Westview, 1999), s. 145. Selbin gibi ben de bu terimi sadece bir öneri, dünyada eyleme geçerken kullanılacak bir araç ve yöntem olarak ortaya atıyorum.

39 Erika Polakoff, "Gender and the Latin American Left," *Z Magazine* (Kasım 1996), s. 22.

40 Bu deyimi ilk olarak Massachusetts Amherst'teki Marksizm 2000 konferansında Robert Ware'den duydum. Ware, bu harika cevabın kendi icadı olmadığını hemen belirtti.

• Kendini neoliberalizm ve kapitalizme karşı, geçmişin sistemik ağırlığına ve mevcut küresel ekonomik sistemin yayılmacılığı ve saldırganlığına karşı sürdürebilecek bir ekonomik alternatifin yaratılması.

• Ve insan kurtuluşunun derin gücü ve zayıflığını gözetip, tüm bunların zaman içinde her yerde ve her farklı seviyede (yerel, ulusal, "küresel") gerçekleşmesinin sağlanması

Geleceğe damgasını vuracak çelişik akımları müzakere ederken ve keyifle izlenecek ama tehlike de barındıran bir patika bulurken, hem sihirli (be magical) hem de gerçekçi olmalıyız.

Yeni küreselleşme koşulları, geçmişteki devrimleri mümkün kılan geniş ittifakların yeni biçimlerinden yola çıkılmasını gerektirmektedir. Soğuk savaş sonrası dünyada ABD'nin yeni muhafazakar, dünyanın tek gücü olma hayalinin karşısına gitgide güçlenen "bir başka süper güç" dikilmiştir: Dünya ve ABD üzerinde sıra dışı bir etki bırakmış olan ve barış, ekonomik adalet ve tabandan yükselen gerçek bir eşitlik talep eden küresel adalet hareketi. Bu hareketin dünyanın her yanından destek bulduğu, milyonların alana çıktığı 15 Şubat 2003 günü görülmüştür. Bu hareket, DTÖ'nün Eylül'de Cancun'da gerçekleşen başkanlık toplantısına ve Aralık'ta Miami'deki FTAA görüşmelerine de darbesini vurmuştur. 2004'te Hindistan Bombay'daki ve 2005 Ocak'ında Brezilya'daki Dünya Sosyal Forumlarında görülmüştür ki, harekete katılan insanlar gitgide çeşitlenmekte ve artmaktadır. Kevin Danahar ve Roger Burbach şunu öne sürmektedir:

> Yakından bakarsak, dünyanın ilk küresel devriminin parçalarının yan yana geldiğini görebiliriz. Şimdiye kadar, gerçekleşen her devrim ulusal nitelikte olup ulusal iktidarın ele geçirilmesini amaç edinmişti. Ama IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi küresel karar alma kurumlarının şirketlere sunduğu açık destek, tabandan demokrasi hareketini küresel bir devrim planlamaya zorlamıştır. Bununla, mevcut para iktidarına dayalı sistemin yerine, insan yaşamının değerlerine

bağlı gerçekten demokratik bir sistemin geçirilmesi amaçlanmaktadır.[41]

Demokratik devrimlerin taşıdığı potansiyelleri değerlendirebilecek bir jüri yok; zira, tarihin son kararı, tarihin sonu gelmeden, önümüzdeki ufuk kaybolmadan yorumlanamaz. Ben tarihsel süreçlerin, geçmiş, bugün ve yarının ucunun açık olduğuna inanmayı yeğliyorum. Küresel adalet hareketinin dediği gibi başka bir dünya mümkün. Ya da Zapatistaların söylediği gibi "Arzuladığımız dünyada her dünyaya yer olacak".[42] Savaşı durdurmanın ve gerçek bir devrimi, ABD adına işleri tersine çevirecek ve artık dünyanın çözülmesi gereken *gerçek* problemlerle ilgilenmesini sağlayacak demokratik devrimi, başlatmanın hayalini kurmalıyız. Hiçbir şey imkânsız değildir; yeter ki eyleme geçelim. Devrimi gerçek kılacak yollara hep birlikte karar verelim.

ÇEVİREN Galip Doğduaslan

41 Kevin Danaher ve Roger Burbach, "Introduction: Making History," *Globalize This! The Battle Against the World Trade Organization and Corporate Rule* (Monroe: Common Courage, 2000), s. 9.

42 EZLN, "Fourth Declaration from the Lacandón Jungle," Tom Hayden (ed.), *The Zapatista Reader* (New York: Thunder's Mouth Press ve Nation Books, 2002), s. 250.

Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler*

SYDNEY TARROW**

Küreselleşme ve uluslararasılaşma, ulusal vatandaşın, ulus-sonrası vatandaşa dönüşmesine mi yol açıyor? Bu süreçler, bugün ulusal sınırlar arasında sürekli hareket halinde olan binlerce insanın, "köksüz kozmopolitler" haline gelmesine mi neden olacak? Yoksa bu insanlar, "ulusötesi turistler" sıfatıyla zaman zaman uluslararası protestolara katılan, ulusal devlete bağlı vatandaşlar olarak kalmaya devam mı edecekler? Ben, bu makalede, üçüncü bir tez öne süreceğim: Ulusötesi çekişmenin esas aktörleri, yerelden yetişen ve yerel kaynakları kullanan *köklü* kozmopolitlerdir. Bu aktivistleri diğerlerinden ayıran özellik, onların, *bilişsel* (cognitive) bir kozmopolitliğe sahip olmaları değil, kendi toplumlarıyla, diğer ülkelerle ve uluslararası kurumlarla *ilişkisel* bağlara sahip olmalarıdır.[1] Günümüzde, köklü kozmopolitlerin sayısında büyük bir artış

(*) Bu makalenin tam metni, yazara ait *The New Transnational Activism* [Yeni Ulusötesi Akitivizm] adlı kitabın üçüncü bölümünde yer almaktadır.

(**) Cornell Üniversitesi.

1 James N. Rosenau, David C. Earnest, Yale H. Ferguson ve Ole R. Holsti, *On the Cutting Edge of Globalization: An Inquiry into American Elites*, (Lanham: Rowman and Littlefield, 2006), özellikle bölüm 1.

olmasına yol açan, enternasyonal hislerin yükselmesi –kamuoyu araştırmaları böyle bir yükselişi hiçbir şekilde doğrulamamaktadır– ya da ekonomik küreselleşme değil, içinde git gide daha sıkı ağlar ören, karmaşık bir uluslararası toplumun ortaya çıkışıdır.

Kozmopolitlik yeni bir şey değildir; ancak o, sınırlar arasındaki bağlantıların artması ve vatandaşların, toplumları içinde ve dışında daha fazla hareket etme kapasitesi kazanmasıyla, müthiş bir ivme yakalamıştır. Kozmopolitlik, genelde bilişsel bir özellik olarak tanımlanır. Bense, bu makalede, bu fenomenle ilgili ilişkisel bir tanım ortaya atacağım. Bu modeli, yeni ulusötesi aktivizmin bazı yönlerini ve bu aktivizmin yarattığı yeni iletişim, uluslararası ağ kurma ve uluslararası kurumsallaşma biçimlerini açıklamada kullanacağım. Hem ulusötesi aktivizmin nasıl geliştiğini hem de bu aktivizmin karışık doğasını ortaya koymak adına, yaklaşımımı, emek aktivistleri, "küresel karşıtları" (no-globals) ve (esas olarak Kuzey Amerika'daki) göçmen aktivizmi ile ilgili bulgularla destekleyeceğim.

Günümüzde küreselleşmeye karşı müthiş bir ilgi doğmuş durumdadır; oysa, yabancı ülkeler gezen, evrensel diller öğrenen ve ulusötesi ağlara sahip kimseler, 20. yüzyılın sonlarından çok daha önce de vardı. Iris Origo, *Prato Tüccarı* adlı çalışmasında, 15. yüzyıl Floransa'sında yaşamış Francesco di Marco Datini'nin kurmuş olduğu ulusötesi ağları resmeder.[2] Datini, Akdeniz çevresinde iş bağlantılarına sahipti; ancak tüm yardımcılarını arkadaşlarından ve ailesinden seçmekte ve ülkesindeki vergi artışlarıyla savaşmak için yerel bağlantılarını kullanmayı iyi bilmekteydi. Datini, bu konuda tek örnek değildir; internetin ve ucuz havayolu dolaşımının onu hızlandırmasından çok önce, "köklü kozmopolitliğin" yine varolmasını sağlayan nedenler vardı ki, bunlar, ticaret, sürgün, göç ve insani müdahale idi.[3]

---

2 I. Origo, *The Merchant of Prato, Francisco di Marco Datini, 1335-1410*, (New York: Knopf, 1957).

3 S. Tarrow, *The New Transnational Activism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), bölüm 5.

Ulusötesi aktivizm ise çağımıza has kaynaklar ve fırsatlar üzerinde yükselmiştir; bunlar: hızlı kişisel iletişim biçimlerinin gelişimi ve ucuz uluslararası hava seyahati imkânı; yüksek öğretim görenlerin sayısının artması ve uluslararası dil haline gelen İngilizce'nin hızla yaygınlaşması; yerel aktivizmden uzmanlaşma ve harekete geçme becerilerinin edinilmiş olması; ve halkların yaşamlarını etkileyen kararların uluslararası alanda alındığının herkesçe bilinir hale gelmesidir. 1990'larda bu değişimlerin farkına varan felsefeciler, sosyal düşünürler ve diğerleri, kozmopolitlik tartışmasını başlattılar.

Felsefeciler Arasındaki Tartışma

> **Kozmopolit**, *a.* 1. dünyanın her yanına ait olan; herhangi bir ülkeyle veya o ülkenin üzerinde yaşayanlarla sınırlanmamış; 2. Farklı ülkelere ait veya uygun özelliklere sahip olan; ulusal sınırlamalardan ya da bağlılıklardan bağımsız olan (OED 1999);
> **Köksüz**, *a.* Kökü olmayan; kökten yoksun (OED 1999);
> **Köksüz kozmopolit** ("bezrodny kosmopolit") Joseph Stalin'in başlattığı, 1948-1953 yılları arasında vuku bulan ve "Doktorlar'ın suikast girişimi" entrikasıyla doruğa ulaşan, Yahudi karşıtı kampanyanın başvurduğu bir Rus örtmecesi (euphemism).[4]

Stalin ve diğerlerinin "kozmopolit" terimini Yahudileri ve yabancıları karalamak amacıyla kullanması, terimin kötücül bir anlam kazanmasına yol açtı. Ancak, Jeremy Waldron'un 1992'de kaleme aldığı "Azınlık Kültürleri ve Kozmopolit Alternatif" adlı makalede terim yeniden ele alındı.[5] Waldron, bu makalede kozmopolitleri övüyor ve onların, kültürel kimliklerini, dünyada halihazırda varolan herhangi bir sınırlı kültürel kaynak altkümesinden türetmemiş bireyler olduklarını söylü-

4 Alındığı yer: http://en.wikipedia.org/wik/Rootless_cosmopolitan.

5 Bu konuyla ilgili iyi bir giriş Vertocec ve Cohen'in yayına hazırladığı ve 2002'de çıkan kitapta, özellikle de bu kitabın Hollinger'ce kaleme alınan bölümünde bulunabilir.

yordu.[6] Bu konuda Waldron'la aynı ruha sahip olan David Held de, "Demokrasi ve Küresel Düzen" adlı makalesinde, kozmopoliti göklere çıkarıyordu.[7] Sosyolog Yasemin Soysal ise "ulus-sonrası vatandaşlığı" ele aldığı kitabında, aynı kanaldan ilerleyip, göçmenlerin statüsüne yön vermeye yönelik evrensel kuralların doğmakta olduğunu öne sürüyordu (1994).[8]

Martha Nussbaum, 1996'da yazdığı "Vatanseverlik ve Kozmopolitlik" adlı makalesinde, kozmopolitlik tartışmasını Birleşik Devletler'e taşıdı. Avrupalı meslektaşları gibi Nussbaum'da terimi bilişsel açıdan tanımladı ve yurttaşlık eğitiminin odağında dünya vatandaşlığının yatması gerektiğini öne sürdü.[9] Çok sonraları, kültürel çalışmaları başlatan isim, Stuart Hall, kozmopolitliği, "yaşamı, herhangi bir toplulukça yazılan ve senaryolaştırılan bir yaşamın dışında kılma becerisi" olarak görecek;[10] sosyolog Craig Coulhon ise, onun, küresel demokrasinin gelişiminin bir parçası olduğunu söyleyecekti.[11] Antropolog Ulf Hannerz de şunları yazarken kozmopolitliği bilişsel bir açıdan ele almaktadır:

> (...) her zaman eşit derecede açık olmayan şablonlar içinde, en bağlı uluslararasına serpişmiş; deneyimleri ve bağlantıları git gide çeşitlilik kazanan ve sayıları git gide büyüyen insanlardır. Bunlardan bazıları, belki de, ulusu yeniden tanımlamak istemektedir. (...) diğerleri ise ulusun içinde yer almakla bir-

---

6 J. Waldron, "Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative." *University of Michigan Law Review* 25, 1992, s. 5-14.

7 D. Held, *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, (Cambridge: Polity Press, 1995).

8 Yasemin Soysal, *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, (University of Chicago Press, 1994).

9 M.C. Nussbaum, "Patriotism and Cosmopolitanism," *For Love of Country*, J. Cohen (ed.), (Boston: Beacon Press, 1996), s. 11.

10 S. Hall, "Political Belonging in a World of Multiple Identities," *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice*, S. Vertovec ve R. Cohen (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 26.

11 C. Calhoun, "The Class Consciousness of Frequent Travellers: Towards a Critique of Actually Existing Cosmopolitanism," *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice*, S. Vertovec ve R. Cohen (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 90.

likte onun bir parçası değildir. Belki de gerçek kozmopolitler onlardır; ya da belki de onların, hayal edilmiş başka türden bir uluslararası topluluğa bağlılıkları, uluslarına olan bağlılıklarından daha güçlüdür (...) İkiye bölünmüş bağlılıklar, muğlaklıklar ve zıt rezonanslar arasında kalmış olabilirler.[12]

Bilişsel ve ilişkisel kozmopolitlik

Avrupalılar, yasal olmayan göçe karşı sınırlardaki delikleri tıkamakla daha fazla meşgul olmaya başlayınca ve Amerika'da –özellikle 11 Eylül 2001'den sonra– yabancılarla ilgili daha genel bir şüphe yayılınca, kozmopolitlik tartışmaları da sönüşe geçti. Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'de yaşayan halk ve seçkin kitleleri arasında yapılan ampirik araştırmalar, vatanseverlik hislerinde müthiş bir artışa işaret ediyordu. Bunun en uç örneği, yabancı düşmanı hareketlerin ve partilerin, 1990'larda, Batı Avrupa'da büyük mevzi kazanmasıydı.[13] Öte yandan, AB vatandaşlarının, yaşadıkları yerlerin ya da uluslarının ötesinde daha geniş bir ortaklığın vatandaşları olmaya karşı gösterdikleri inatçı direniş, bu duruma dikkat çeken bir başka örnekti.[14]

Kozmopolitlik tartışmasının sönüşe geçmesinin ikinci bir nedeni daha vardı: Bu da tartışmanın, kozmopolit *tutumlara* odaklanırken, kozmopolitleri, sosyal ve siyasi bir bağlam içine oturtmayı başaramamasıydı. Waldron'un 1992 yılında yazdığı makaleyi müteakiben yapılan çalışmalarda, kozmopolitlik, salt *bilişsel* bir kavram olarak ortaya konuluyor, bu da, kozmopolitin, kendi toplumu ya da uluslararası toplum içinde kapladığı konumun gözardı edilmesine neden oluyordu. Sözgelimi, Hannerz, *International Herald Tribune*'de, içlerine İngiltere'deki

12 U. Hannerz, *Transnational Connections: Culture, People, Places*, (Londra: Routledge, 1996), s. 90.

13 J. Rydgren, "Right-Wing Populist Parties in Denmark," *West European Politics* 27, 2004, s. 474-502.

14 Jai Kwan Jung, "Globalization and Global Identities: An Over-time and Cross-National Comparison from the World Values Survey in 1981-2001," Cornell University, Government, 2004.

yurttaşlarına satmak üzere kurutulmuş balık sakladıkları hafif-meşrep elbiseler giyerek Londra uçağına binen Nijeryalı kadınlara dair bir hikâye anlatmaktaydı. "Dönüş yolculuğunda" diyordu Hannerz, "kadınların elbiselerinin içine bu kez donmuş balık, süttozu ve bebek giysisi (Lagos'ta bunlara karşı büyük talep vardı) gizlenmişti." "Bu kozmopolit olmak mıdır?" diye soruyordu Hannerz; onun, bu soruya verdiği cevap olumsuzdu, zira, bu pazarcı kadınlar *kendilerini* hâlâ yerel *olarak görüyorlardı* (italikler bana ait).[15] Burada yapılan, tam anlamıyla bilişsel bir tanımlamadır.

Benim bu örneği verirken varmak istediğim nokta, pazarcı kadınların, seyahat ediyor olmaları nedeniyle, kozmopolit kimseler oldukları ya da kozmopolitliğin hiçbir bilişsel öğeye sahip olmadığı değil, diğer kimlikler gibi, kozmopolit kimliğinin de sosyal ilişkilerin bir ürünü olduğudur. G. March ve Johan P. Olson'un yazdığı gibi;

> Anlayışların, kimliklerin, çıkarların ve kurumların doğuşu, gelişmesi ve yayılması, siyasi faaliyetlere dahil olma ve bunların içinde birbirinden etkilenme sonucu şekillenir. Birbirine bağımlılık, birbirinden etkilenme ve iletişim, ortak deneyimlerin ve böylelikle de ortak bir anlamlandırmanın doğmasını, beklentilerin ve siyasetlerin birbirine yaklaşmasını ve ortak kurumların kurulmasını sağlar.[16]

Günümüzde kozmopolit kimliklerin neden gelişmekte olduğunu, bu kimliklerin sahip oldukları ilişkisel kökleri kavramadan anlayamayız.

Kozmopolitliği, salt bilişsel bir kavram olarak değil de ilişkisel bir kavram olarak ele alma yaklaşımı, felsefecilerin 1990'larda başlattığı tartışmaların kıyısında köşesinde kalmış-

---

15 U. Hannerz, "Cosmopolitans and Locals in World Culture." *Theory, Culture and Society* 7, (1990), 328; U. Hannerz, *Transnational Connections: Culture, People, Places*, s. 102-103.

16 J.G. March, ve J. Olson, "The Institutional Dynamics of International Political Orders," *Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, P.J. Katzenstein, R. Keohane ve S. Krasner (ed.), (Cambridge: MIT Press, 1999), s. 319.

tı. 1992'de kaleme aldığı makaleyle eski tartışmayı körükleyen Waldron, yazdığı ikinci bir makalede, kozmopolitliği daha ilişkisel olarak ele aldığı bir görüşe döndü. Şöyle yazmaktaydı Waldron: "bir kültürle ilgili düşüncelerin (...) o kültürün ait olduğu toplumun kültürel yaşamına dahil olunduğunda çok değişeceğini varsaymamalıyız. Topluluğa dahil birinin yaptıkları sadece konuşmak, evlenmek, dans etmek ya da ibadet etmektir. *Bir yaşam biçimini paylaşmaktır*" (italikler bana ait).[17] Waldron'un yeni görüşü, Robert Merton'un on yıllar evvel ortaya attığı kozmopolitlik görüşüne yakındır. Klasikleşmiş makalesinin etkileyici tipleri konu alan bölümcesinde Merton, yerliler ve kozmopolitler ile ilgili şunları yazmıştı:

> Temel yönelimlerdeki [örneğin kavrayıştaki] farklılık pek çok başka farka dayanmaktadır; bu farklar: (1) her tipin dahil olduğu sosyal ilişki yapıları; (2) etkileme-yapısı içinde bulunulan konumlara geliş biçimleri; (3) sahip oldukları statüyü, kişiler arası bir etki yaratma adına kullanış biçimleri; ve (4) iletişim biçimleri arasındaki farklardır.[18]

Kozmopolit tutumlar, insanların, önem atfettikleri ötekilerle kurdukları ilişkiler aracılığıyla şekillenir ki bu bizi "köklü" kozmopolitlik kavramına getirmektedir.

Köklü kozmopolitler

"Köklü kozmopolitlik" terimini ilk olarak, *Muhalif* [Dissent] adlı eserinde Mitchell Cohen kullandı. Hem Marksizmin "soyut proletarya enternasyonalizmi"ne hem de Birleşik Devletler'deki, olgulara at gözlüğüyle bakan "farklılık" savunucularının dar kafalılığına karşı çıkan Cohen, "kök ve dalların çeşitliliğini kabul eden ve pek çok çevrede ancak ortak zeminde kurulan çoklu bağlılıkların meşruluğuna dayanan diyalektik bir

17 J. Waldron, "What is Cosmopolitan?" *The Journal of Political Philosophy* 7, (2000), s. 233-34.

18 R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure,* (Glencoe, IL: The Free Press, 1957), s. 394-5.

kavram olarak şekillendirdiği *köklü* kozmopolitlik kavramı"nı ortaya attı.[19] Felsefeci Bruce Ackerman, Amerikan siyasetini incelediği bir makalesinde, Cohen'in izinden gitti.[20] Ganalı Kwame Anthony Appiah ise, aynı yolda, şunları yazdı: "Dar kafalı milliyetçinin biz kozmopolitlere karşı en çok attığı iftira, bizim köksüz kimseler olduğumuzdur. Oysa benim babam köklü bir kozmopolitliğe ya da başka bir ifadeyle, kozmopolit vatanseverliğe inanıyordu."[21]

Köklü kozmopolitler "köklü"dür çünkü mekânsal kökenlerinin bilişsel ve fiziksel olarak dışına çıkan bu bireyler, en başta ait oldukları yerle, oradaki sosyal ağlarla, bu yerin onlara sağladığı kaynaklar, deneyimler ve fırsatlarla ilişki içinde olmayı sürdürmektedir. İş dünyasında, uluslararası örgüt ve kurumlarda, dünya çevresindeki meslektaşları birbirine bağlayan "epistemik topluluklarda" ve yönetimötesi (transgovernmental) ağlarda, en başta yerellerine bağlı olmakla birlikte karmaşık uluslararası toplumun parçası olan bu tür bireylere git gide daha fazla rastlamaktayız.[22] Bunlardan bazıları, uluslararası rejimlere ve pratiklere norm taşımayı amaç edinmiş kimselerdir; diğerleri ise uluslararası alanı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır; ancak tüm bu bireylerin çok büyük bir bölümü, ulusötesi aktivizmlerini, yerel kaynaklar ve fırsatlardan yola çıkarak başlatmakta ve yine evine dönmektedir. Çoğu ulusötesi aktiviste uygulanabilecek şablon budur.

Ulusötesi aktivistler

Ulusötesi aktivistleri *dışarıdaki rakiplerine karşı dış aktörlerin tezlerini güçlendirmek adına ve ulusötesi müttefikleriyle ortak amaçları doğrultusunda, yerel ve uluslararası kaynak ve fırsatları seferber eden bireyler ve gruplar* olarak tanımlıyorum.

---

19 M. Cohen, "Rooted Cosmopolitanism," *Dissent*, (Güz 1992), s. 480, 483.

20 B. Ackerman, "Rooted Cosmopolitanism." *Ethics* 104, (1994), s. 535.

21 K.A. Appiah, "Cosmopolitan Patriots," *For Love of Country*, J. Cohen (ed.), (Boston: Beacon Press, 1996), s. 22.

22 (Tarrow 2005: bölüm 2).

İçinde bulunduğumuz dönemin sıradışı karakteri, bireylerin toplumlarından kopmasında değil, kendi toplumlarına has kaynakları ve fırsatları, Margaret Keck ve Kathryn Sikkink'in "sınırötesi aktivizm" olarak ifade ettiği faaliyet biçimi aracılığıyla, ulusötesi ağlara aktaran insan katmanlarının ortaya çıkmasında yatmaktadır.[23] Sözü edilen katmanlar: Tüm göçmenleri olmasa da, ulusötesi siyasi faaliyetler içinde düzenli olarak yer alan göçmenleri;[24] tüm işçileri olmasa da, yabancı sendikacılarla ve STK'larla yavaş yavaş bağ kuran emek aktivistlerini;[25] tüm çevrecileri olmasa da, uluslararası kurum ve örgütlerin yerçekimine kapılmış çevrecileri ve tüm aktivistleri olmasa da, yerel aktivistleri uluslararası kurumlara bağlayan ulusötesi savunuculuk (*advocacy*) ağlarının üyesi olanları[26] kapsamaktadır. Bu dönem, ulusötesi ilişkilerin "karanlık tarafında" yer alanları da üretmiştir; bunlar: din adına, vatandaşlara ve kurumlara saldırılar düzenleyen gizli militan grupları; uyuşturucu satıcıları; insan tacirleridir.

Bu bağlamda, üç düşüncemi daha dile getirmeyi gerekli görüyorum: Bunlardan ilki, ulusötesi aktivistlerin, kariyerlerine, genel olarak, uluslararası alandan başlamadıklarıdır. Bu konuda yapılan pek çok araştırma, onların, yaşadıkları yerlerde gerçekleşen siyasi ve sosyal faaliyetler aracılığıyla aktivist olduklarını ve bu aktivistlerin arasından da pek azının tam-zamanlı uluslararası savunucular ve aktivistler haline

---

23 M. Keck, ve K. Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, (Ithaca: Cornell University Press, 1998).

24 A. Portes, "Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities," *The Ends of Globalization: Bringing Society Back In*, D. Kalb, M. van der Land, R. Staring, B. van Steenbergen ve N. Wilterdink (ed.), (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2000), s. 265.

25 M. Anner, vd. "The Industrial Determinants of Transnational Solidarity: Global Interunion Politics in Three Sectors," Transatlantic Social Dialogue, "Union Renewel in International Economy" (2004) başlıklı ikinci toplantı; Waterman, P. Brussels. "Internationalists in the Americas: Agitators, Agents and Communicators," Tercer Congreso Internacional de Latinoamericanistas en Europa, Amsterdam, (2001).

26 M. Keck ve K. Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics.*

geldiğini göstermektedir. İkinci olarak, onların, kendi vatandaşlarının pek çoğundan daha iyi eğitimli, birbirine daha sıkı sıkıya bağlı, daha fazla dil bilen ve daha sık seyahat eden kimseler oldukları fikrindeyim. Üçüncü düşüncem ise, onların, eninde sonunda, belki deneyimleri sonucu dönüşüm geçirmiş olarak belki de olmayarak, evlerindeki faaliyetlere geri döndükleridir. Yerel aktivistler gibi, onlar da, siyasetle alakalı kaynaklardan ve fırsatlardan yararlanmaktadırlar: Onları, yerelde çalışan arkadaşlarından ayıran, yerel ve uluslararası seviyeler arasında yer değiştirme becerileri ve karmaşık uluslararası toplumun onlara sağladığı geniş fırsatlardan yararlanma imkânlarıdır.

Büyüyen bir fenomen

Bu konudaki veriler dağınık ve parçalı da olsa, son birkaç on yıldır, ulusötesine yönelen aktivistlerin sayısında muazzam bir artış olmuş gibi görünmektedir. Uluslararası protesto eylemlerine katılanların sayısını veren pek az istatistik mevcuttur. Protesto kampanyalarının doğasına bakıldığında, bu istatistiklerde yer alan rakamlardan da net bir kanıya ulaşılamamaktadır. Öte yandan, kulaktan kulağa yayılanlara göre, sözü edilen aktivistlerin, 1990'ların sonu ve bu yüzyılın başından itibaren, mantar gibi çoğaldığı söylenebilir. Uluslararası Dernekler Yıllığı (UDY), ulusötesinde örgütlü savunuculuk gruplarının sayısıyla ilgili, bize, somut bir veri sunmaktadır. Jackie Smith'in yaptığı çalışmalar, bu geniş listenin içinden, bir tür sosyal ve siyasi değişimi hedefleyen grupların tespitini sağlamıştır. Bu ulusötesi toplumsal hareket örgütlerinin (USHÖ) sayısı, "1950'lerde 100'ün altındayken, son yıllarda muazzam biçimde artarak 1000'in üzerine çıkmış durumdadır."[27]

Ulusötesi aktivizmdeki bu yükseliş coğrafyadan coğrafyaya düzensizlik göstermektedir; bu da, yerel yapıların, aktivizme

27 J., D. Smith vd., "Uneven Globalization: Understanding Variable Participation in Transnational Social Movement Organizations," *Department of Sociology*, SUNY Stony Brook, (2004).

sıçrama tahtası olma konusunda taşıdıkları önemin devam ettiğini göstermektedir. Smith ve Wiest, bu yüzyıla ait USHÖ'lere katılım oranlarında, sanayileşmiş Kuzey ülkeleri ile daha az gelişmiş Güney ülkeleri arasında müthiş bir eşitsizlik olduğu tespitini yapmaktaydı. Batı Avrupalılar bu grupların %80'den fazlasında faal olarak bulunurken, ABD ve Kanada vatandaşları için bu oran yaklaşık %70 idi. Öte yandan, Güney'in bu örgütlere katılım oranı her ne kadar 1980'ler ve 1990'larda artmış olsa da, gelişmekte olan dünyanın, ulusötesi toplumsal hareket sektöründe halen daha az varolduğu ortadadır.[28] Yeni yüzyılda, daha zengin olan, kaynakların daha yeterli olduğu ve uluslararası kurumların merkezlerine ev sahipliği yapan Kuzey'in birbiriyle daha iyi iletişim kurma olanağına sahip yurttaşları, hâlâ net bir üstünlüğe sahiptir.

Ulusötesi örgütlerin faaliyet yürüttüğü alanların tümü son elli yıldır büyük ama düzensiz bir şekilde genişlemiştir. Smith'in, Tablo 1'de tekrar elden geçirmiş olduğum bulguları bu konuda iyi bir özet sunmaktadır. İnsan hakları USHÖ'lerinin sayısı, 1973 UDY'sinde 41 olarak verilmişken, 2000'de bu sayı 247'ye yükselmişti; aynı zaman aralığında, çevreci grupların sayısı 17'den 126'ya çıkmıştı; kendi kaderini tayin hakkı ve etnik birlik temelinde örgütlenen grupların ise çok daha yavaş arttığı gözlemlenmişti.[29] Sayısal olarak en büyük artışı gösteren grupların, (son otuz yılda, tüm gruplar içindeki oranı, %4'ten %10'a çıkan) kalkındırma/güçlendirme grupları ve (aynı zaman aralığında, tüm gruplar içindeki oranı, %7'den %15'e yükselen) birden çok meseleyle uğraşan (multi-issue) gruplar olduğu bulunmuştu. Geniş bir "küresel adalet/barış/çevrecilik" gündemi etrafında örgütlenen gruplar da, benzer şekilde, hızlı bir ivme yakalamış ve bunların sayısı 1973'te %4 iken 2000 yılında %11'e ulaşmıştı.

---

28 *A.g.e.*, s. 3.

29 Jackie Smith, "Exploring Connections between Global Integration and Political Mobilization," *Journal of World-Systems Research* 10, (2004), s. 16.

İçerdekiler ve dışardakiler

Sayıları gittikçe artan savunuculuk gruplarının ve onlara güç veren aktivistlerin tümü benzer özelliklere sahip değildir; bazı aktivistler, derinden bağlı oldukları inançlarını dünyaya yaymaya çalışan "norm girişimcileri"dirler;[30] diğerleri ise, işçiler, kadınlar, yerli halklar ve köylüler gibi sosyal kategoriler yararına uluslararası çalışma yürüten kimselerdir. Bazıları uluslararası kurumlarda faaliyet yürütürken, bazıları Güneyli toplumların içinde, uluslararası STK'lar yararına, hizmet faaliyeti sunmaktadır; bu iki seviyenin arasında gidip gelenler de vardır. Aktivizmin aldığı bu biçimler ve yörüngeler göz önüne alındığında, iki tip aktivist vardır: bazı aktivistler, klasik "içerdekiler"dir ki, bunlar uluslararası kurumların cazibesine kapılmış ve yüksek seviyede kurumsallaşmış hizmet ve savunuculuk faaliyetlerinde görev alan kimselerdir; (sayıları giderek artan) ikinci tip aktivistler ise sözü edilen kurum ve örgütlere meydan okuyup "dışarıda" sosyal faaliyet yürüten kişilerden oluşmaktadır. Aşağıda vereceğim iki örnek, "içeridekiler" ile "dışarıdakiler"i daha iyi resmetmemizi ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

İşleyen ulusötesiler

Kapsamlı "karşı hegemonyacı küreselleşme" çözümlemesinde Peter Evans, örgütlü emeğin "henüz ulusötesi sosyal bir harekete dönüşmek için parlak bir aday gibi görünmediğini" belirtmektedir.[31] Bu konudaki gelenekselleşmiş kötümserliğin aksine, Evans, sendikacıların, ulusötesi siyasete üç biçimde dahil olduklarını söylemektedir: Temel hak, sosyal sözleşme

30 M. Keck ve K. Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics.*

31 P. Evans, "Counter-Hegemonic Globalization: Transnational Social Movements in the Contemporary Global Political Economy," *Handbook of Political Sociology*, T. Janoski, A. Hicks ve M. Schwartz (ed.), (Cambridge: University Press, 2005), s. 14.

ve demokratik yönetim arayışlarıyla.[32] Bu emek aktivistlerinin bir bölümü uluslararası düzeyde sürekli bir faaliyet yürütmektedir; kalanlar ise belli bir ülkede çalışan işçiler yararına ve küresel işçi dayanışması adına yerel faaliyetlerine devam etmektedirler.

İşleyen ulusötesicilik, gayet sıradan insanlara, yerel ile yerelötesi arasında ve (her zaman birbiriyle uyumlu olmayan) çeşit çeşit kimlik altında müthiş bir hareket etme becerisi kazandırır. Nathan Lillie, Uluslararası Nakliyat İşçileri Federasyonu'nun (ITF) düzenlediği "Kolay Bayrak" (FOC) kampanyasıyla ilgili araştırma yaparken, bu tarz bir gruba rastlamıştır.[33] FOC'lar, Liberya gibi ülkelerde, kayıtlı olarak denizcilik faaliyeti yürüten ve çalışanlarının iş koşullarını görmezlikten gelmekle meşhur gemilerdir. FOC uygulamaları, çalışanları "dibe doğru yarışa" (race to the bottom) sürüklemede çok etkilidir. Ancak "koordineli yürütülen pazarlıklar ve endüstriyel eylem sonucu" diye yazmaktadır Lillie, "ITF, maaşların yükselmesini ve deniz işçilerinin önemli bir bölümünün çalışma şartlarının iyileşmesini sağlayarak, bu dibe doğru yarışa son vermiştir."[34]

ITF, kampanyası esnasında, pek çok farklı strateji kullanmıştır; ancak bunlardan en ilginci bir yerel sendika "denetçileri" ağının kullanılışıdır ki, bu ağ, FOC eylemini "ulusötesileştirerek," alt tabaka liman işçilerini ve yerel sendika memurlarını, FOC gemilerine küresel ölçekli minimum maaş uygulamasını dayatan, küresel bir stratejide birleştirmiştir. Ağ, konfederasyona, bugün ITF'ye bağlı çalışanların da kullandığı liman-içi kaynaklardan yararlanma imkânı sunarak, standart minimum maaş uygulamasına tüm dünyada uyulmasına yönelik pratik zorlukların çözümü için gerekli örgütsel beceriyi ka-

---

32 *A.g.e.*, s. 15-21.

33 Nathan Lillie'ye, New York State School of Industrial and Labor Relations (New York State Endüstri ve Emek İlişkileri Okulu) için 2003 yılında hazırladığı doktora tezinden alıntı yapmama izin verdiği için teşekkür ediyorum.

34 N. Lillie, "A Global Union for Global Workers: The International Transport Workers' Federation and the Representation of Seafarers on Flag of Convenience Shipping," *NY State School of Industrial and Labor Relations*, (Ithaca: Cornell University, 2003), s. 1.

zandırmıştır.[35] ITF denetçileri en fazla kurumsallaşmış ulusal toplumsal hareket sektöründe –sendikal hareket sektörü– görev alıyor olsalar da, ulusötesi aktivizme katkıda bulunmayı sürdürmektedirler.

Yerel "Küresel Karşıtları"

Ruhuyla ve taktiğiyle, ITF'nin azimli liman denetçilerini geride bırakmada, protestoları, 1999 "Seattle Savaşı"ndan beri daha da güçlenen küresel adalet aktivistlerinin yeni jenerasyonundan başka kim daha fazla ileri gitmiş olabilir? Burada da, hem ulusötesi bir koordinasyona hem de ulusötesi aktivizmin yerelde sahip olduğu derin köklere rastlamaktayız. Seattle, her ne kadar yaygın olarak "Güney"in "Kuzey"le olan mücadelesi içinde vuku bulan bir olay olarak ilan edilse de, Seattle'da yer alan protestocuların çoğu Amerika'dan ve Kanada'nın kuzeybatısından gelmiş kimselerdi; eyleme katılanlar arasında en büyük orana sahip olanlarsa iş güvencesi talebiyle orada bulunan sendikacılardı.[36] Gillian Murphy ve Margaret Levi, Seattle eylemini planlayan koalisyonun izini sürdüklerinde, katılımcı kadronun ana damarının, Birleşik Devletler'deki yerel protesto eylemlerinde de birlikte çalışmış olan aktivistlerden meydana geldiğini gördüler.[37]

Donatella della Porta ve çalışma arkadaşları, 2001 Cenova G-7 protestosuna, 2002 Avrupa Sosyal Forumu'na ve 15 Şubat 2003'teki Irak Savaşı karşıtı protestoya katılan aktivistlerle görüşmelerde bulunmuş ve Batı Avrupa'da eylem yapan aktivistlerin yerel köklere sahip olduğuna dair kanıtlar toplamıştır. Özetleyecek olursak, della Porta ve Mario Diani, sözü edilen protesto eylemlerine katılanlardan geniş bir kesimin, İtalyan

35 *A.g.e.*, s. 115.

36 Mark Irving Lichbach,. "Global Order and Local Resistance: Structure, Culture, and Rationality in the Battle of Seattle." yayınlanmamış makale, University of Maryland, Political Science Department, 2003.

37 M. Levi ve G. Murphy, "Coalitions of Contention: The Case of the WTO Protests in Seattle," International Sociological Association Meetings, Brisbane, Australia, (2004).

aktivizminin geleneksel sektörlerinde görev aldığını bulmuştur: Bunlardan sendikacılık geçmişine sahip olanların oranı % 19 ile % 40 arasında değişmektedir; siyasi parti yandaşlarının oranı yaklaşık üçte birdir; dinsel aktivist oranı % 18 ile % 31 arasında değişim göstermektedir; gönüllülerin oranı % 30 ile % 40 arasında oynamaktadır ve aktivist öğrencilerin oranı % 40 ile % 52 arasındadır.[38] Bu ulusötesi aktivistler büyük ölçüde yerel siyasetten ve yerel derneklerden gelmekteydi.

Yukarıda anlattığımız iki örneğe bakılacak olursa, emek ve küresel adalet aktivistlerinin ne kısa bir yurtdışı seyahatine çıkmış ulusötesi turistler ne de dünyanın köksüz vatandaşları olduğu görülecektir. Her iki örnekte de, anlatılan kişiler, aktivizmin yerel biçimleri içinde kök salmış ve yeniden yerel aktivizme dönecek kimselerdir. Bunlar, ulusötesi koalisyonların ve hareket örgütlenmelerinin sürekli katılımcısı haline gelebilir de gelmeyebilir de; onların "küresel kimlikleri," dışarıda gerçekleştirdikleri yağmayı örtmek için giydikleri kostümler de olabilir, kendi kimliklerinin ayrılmaz bir parçası haline de gelebilir.[39] Ancak, şu kesin ki, şu an, hem içerdekilerle hem de dışarıdakilerle yüzleşen ve yerel aktivizm ve savunuculuk ile ulusötesi aktivizm ve savunuculuğu birleştiren aktivistlerin, geniş bir spektrumda, git gide çoğaldıklarına tanıklık etmekteyiz.

Ulusötesi göçmen toplulukları

Dünyadaki kesif uluslararasılaşma süreci, ulusötesi aktivizmin en aşina biçimini nasıl etkilemiştir –göçmenleri? Tıpkı ulusötesi aktivistler gibi, göçmen aktivistler de iki dünyada yaşa-

38 Bu verileri bizzat Donatella della Porta'dan ve Mario Diani'nin yeni çıkacak makalesi "*Contro la guerra senza se ne ma: Le proteste contro la guerra in Irak*"tan elde ettim. Porta'nın, Avrupa'daki küresel adalet ve barış hareketleri üzerine yürüttüğü araştırma programı çerçevesinde hazırlanan diğer raporlar della Porta ve Mosca tarafından yayına hazırlanan ve 2003'te basılan kitapta ve della Porta 2004'te bulunabilir.

39 D. della Porta, "Multiple Belongings, Flexible Identities and the Construction of 'Another Politics': Between the European Social Forum and Local Social Fora," *Transnational Protest and Global Activism,* D. della Porta ve S. Tarrow (ed.), (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2004), bölüm 8.

maktadırlar– yerleştikleri ülkelerin dünyasında ve anavatanlarının dünyasında. Bu onlar için her zaman geçerli bir durumdur ve onları tanımlarken bu hakiki küresel fenomen hakkındaki yüzlerce kanıta başvurabiliriz. Gelgelelim, göçmen ulusötesiciliğinin sınırlarında bugün müthiş bir genişleme olduğu göze çarpmaktadır; göçmenlerin geleneksel pratiği, seçim siyasetine, anavatanlarına döviz göndererek katılmaktı; bugün ise diaspora milliyetçiliğindeki artış dikkat çekici boyutlardadır. Diaspora milliyetçiliği ile geleneksel pratik arasındaki ilişki, ulusötesi aktivizmin zıtlıklarını ve çelişkilerini ortaya koymaktadır.

Tarihe dönüş

1906'da, İtalyan göçmenleri dışarıda korumakla suçlanan İtalyan avukat Gino Speranza, bugünkü ulus-sonrası vatandaşlık savunucularının kullandığına çok benzer bir dille şunları yazıyordu: "Eski sınırlar her yerde yıkılıyor. Yabancı "kolonilerin," anavatanın parlamenter yaşamına katılmayı hak edecek kadar, aramıza, toprağımıza ait olduğunu kabullenecek ve onları tanıyacak bir noktaya gelebiliriz"[40]

Speranza'nın, Amerika'daki yabancı "kolonilerin" tanınmasına yönelik umudu, Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen göçmenliği sınırlayıcı yasa ile altüst oldu; ama yine de bu örnek bize göçmen ulusötesiciliğinin yeni bir şey olmadığını hatırlatmaktadır. Tıpkı Meksikalı göçmenlerin bugünkü temsilcileri gibi, Speranza da Amerika'daki İtalyan-Amerikan "kolonisinin" İtalyan Parlamentosu'nda temsil edilmesini istiyordu; İtalyan limanları ile New York ve Buenos Aires arasında sürekli bir tra-

40 G.C. Speranza, "Political Representation of Italo-American Colonies in the Italian Parliament," *The Italians: Social Backgrounds of an American Group*, F. Cordasco ve E. Bucchioni. Clifton, NJ, Augustus M. Kelley. (1974 [1906]), s. 310; Nancy Foner'a, bu alıntıya dikkatimi çektiği için ve *Transnationalism Then and Now* (2001) adlı kitabında, eski ve yeni göçmen ulusötesiciliğiyle ilgili dile getirdiği aklıselim düşünceler dolayısıyla teşekkür ediyorum. Speranza'nın "koloni" terimini kullanırken, yabancı devletlerce kolonileştirilmiş toplumları değil, göçmen topluluklarını kastettiğine dikkat edilmelidir.

fik vardı – tıpkı bugün Kuzey Amerika ülkeleri ile Karayip ülkeleri arasında olduğu gibi ve güneyli İtalyan ailelerin ve toplulukların zenginleşmesinin en büyük sorumlusu onlara döviz gönderen göçmenlerdi. Göçmen ulusötesiciliği yeni değildir.

Ancak, geçmişe oranla bugün, göçmenlerin, anavatanları ile daha sık iletişim kurmasına ve onlar ile daha fazla entegre olmasına yol açan pek çok faktör vardır. İlk olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından 1920'lerin ortalarına kadar uzanan dönemde devlet sisteminde bir değişim yaşandı. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki göçmenler temelde büyük Avrupa imparatorluklarına tabi devletlerden –Habsburg'dan, Prusya'dan, Romanov'dan– geliyordu; savaşın ve Versaille antlaşmasının sonrasında ise, hemen hemen herkes, en azından imgede varolan, bir ulus-devletin vatandaşı olmuştu. Bu nedenle, göç, tamamıyla yepyeni bir renge bürünmüştü. Milletler Cemiyeti, siyasi olarak git gide güç kaybeden bir kurumdu; ancak, adı, o günün gerçeğini çok iyi ifade ediyordu. Artık, göçmenler, kendilerini tasavvur ederken, yeni evleri ile, eskiden tabi oldukları imparatorluklar arasında değil, ulusal kökenlerini yansıtan devletler arasında ilişki kuracaklardı.[41]

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya, 1918'den sonra kurulan ulus-devletlere yenilerini ekledi ve böylece emperyal dünyadan kalan son izler de silinmiş oldu. Birleşmiş Devletler, bu devlet yaratma ve meşrulaştırma süreçlerinde, anahtar bir rol oynadı. Ulusal sınırları, kabile, etnik grup, ulus farkı tanımayan emperyalistlerce ufacık çizilmiş Güneyli vatandaşlara, Birleşmiş Milletler –dayatılan değil– gerçek anlamıyla bir ulusal kimlik sundu.

Teknolojik değişim, havayolu ulaşımının ucuzlaması ve elektronik haberleşmenin kolaylaşması, dünyanın küresel bir köye döndüğünün kanıtı gibi sunulsalar da, bunlar yeni ekonomik ve siyasal entegrasyonun sadece görünen yüzleridir. Bu yeni entegrasyon süreci, parçalı üretim ağlarını, diasporaların anavatana yaptığı yatırımları ve aktüel tüketim seviyelerinin ol-

41 Bana aradaki farkı hatırlattığı için Benedict Anderson'a teşekkür ederim – konu, ancak, o bana bunu söyledikten sonra kafamda netlik kazandı.

masa bile, kitlesel tüketimin uluslararasılaşmasını[42] ve tabii ki kitlesel göçü içermektedir. 19. ve 20. yüzyıllardaki kadar kitlesel bir göç olmadığı için, anavatan ve yerleşilen ülke arasındaki bağlar daha yakın kalmaktadır; çifte vatandaşlığın varlığı ve göçmenlerin anavatanlarındaki seçimler için oy kullanabilmesi bunun göstergesidir.[43] Speranza'nın İtalyan göçmenleri Naples ya da Catania'ya pek seyrek dönebilirlerdi – ve genelde yerleştikleri yerlerde kalırlardı; onların ardılları ise, işleri için, Santo Domingo ya da Mumbai'den bir uçağa atlayıp anavatana gidebiliyor ya da çocuklarının yetişmesini telefonla izleyebiliyorlar.[44]

David Kyle, bu yapısal değişimlerin etkilerini, dağlık Ekvator'da yer alan ve geleneksel olarak giyim eşyası üretimi yapılan bir bölgeye dair verdiği örnekle açıklar.[45] İspanya'nın işgalinden bu yana Otavalo bölgesi giyim eşyası üretimi ve pazarlaması konusunda uzmanlaşmış bir bölgedir. Bugün ise, uluslararası ticaretin artması ve uluslararası seyahatin ucuzlaması ve kolaylaşmasıyla, bu bölgede bir dönüşüm yaşanmaktadır. Alejandro Portes, Kyle'ın tezini şöyle özetlemektedir:

> Geçen yüzyılın son çeyreğinde, Otavalolular, renkli ürünlerini, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın büyük şehirlerinde pazarlamak için seyahat etmeye başladılar. Böylelikle, gelişmiş ülkelerden evlerine, yeni insanlar da dahil pek çok yenilik getirdiler.[46]

---

42 L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class*, (Oxford: Blackwell, 2001).

43 N. Foner, "Transnationalization Then and Now: New York Immigrants Today and at the Turn of the Twentieth Century," *Migration, Transnationalization and Race in a Changing New York*, H.R. Cordero-Guzmán, R.C. Smith ve R. Grosfoguel (ed.), (Philadelphia: Temple University Press, 2001), s. 35-57; P.M. Graham, "Political Incorporation and Re-Incorporation: Simultaneity in the Dominican Migrant Experience," *Migration, Transnationalization and Race in a Changing New York*, s. 87-108.

44 N. Foner, *Transnationalization Then and Now: New York Immigrants Today and at the Turn of the Twentieth Century*, s. 42-43.

45 D. Kyle, "The Otavalo Trade Diaspora: Social Capital and Transnational Entrepreneuship," *Ethnic and Racial Studies* 22, (1999), s. 422-446.

46 A. Portes, "Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities," *The Ends of Globalization: Bringing Society Back In*, D. Kalb, M. van der Land, R. Staring, B. van Steenbergen ve N. Wilterdink (ed.), (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2000), s. 260.

Bugün Otavalo sokaklarında, ulusötesi tüccarların geleneksel yerli kıyafetleri giymiş Avrupalı eşlerine rastlamak sıradan hale gelmiştir.

Bu ulusötesi gezginlere "yuva yapan kuşlar" diyebiliriz, zira; onlar, belli bir yerde yaşamakla birlikte, göç zincirinin her iki yanındaki kaynakları ve fırsatları üst üste yığmaktadırlar. Geride kalanlara ise "göçmen kuşlar" diyeceğim çünkü bu kişiler, diasporadaki yaşamlarını yurtdışı yağmalarında bir paravan ve silah olarak kullanmaktadırlar. Her iki grubun üyeleri de, hem anavatanları hem de diaspora yerleşimlerindeki bağları kullanarak faaliyet gösterdikleri için, "köklü" kozmopolitlerdir; ancak, "yuva yapan kuşlar" anavatanlarının gelişmesi için çaba gösterirken, "göçmen kuşlar," kendilerini kabul eden toplumların kaynaklarını, anavatandaki hükümeti devirmek için kullanmakta ya da saldırılarını "Batıcı laiklik" gibi soyutlamalara ve Dünya Ticaret Merkezi gibi somut hedeflere yöneltmektedirler.

Yuva yapan kuşlar

Ulusötesi mübadele sistemleri, yuva yapan kuşlara, kendi vatanlarındaki siyasette etkili olmaları için, teşvik ve kaynak sağlamaktadır. El Salvador'daki küçük bir şehirde kurulu yerel bir yurttaş komitesinin başkanı olan Bay Gonzalez'in, onunla Los Angeles'ta görüşen Alejandro Portes ve çalışma arkadaşlarına söyledikleri bu konunun altını çizmektedir. Kendisine, ayrımcılık ve yerliciliğin (nativism) kol gezdiği Los Angeles'ta neden kalmaya devam ettiği sorulduğunda Gonzalez, soruyu şöyle yanıtlamıştır:

> Aslında Los Angeles'ta değil El Salvador'da yaşıyorum. La Esperanza için mali yardım topladığımız *fiestalar*da adım saygın bir lider olarak geçiyor. Katkılarımızla gerçekleşen işleri denetlemek için evime döndüğümde ise, belediye başkanı kadar önemli biri olarak görülüyorum.[47]

47 A. Portes, "Conclusion: Towards a New World-The Origins and Effects of Transnational Activities," *Ethnic and Racial Studies* 22, (1999), s. 466.

Bu ulusötesi aktivizm şablonu, göçmen topluluklar arasında ne kadar yaygındır ve siyasi olarak ne anlama gelmektedir? Eldeki kanıtların çoğu etnografik nitelikli olduğundan, bir genelleme yapmak zor gözükmektedir. Ancak, bu konuda sistemli bilgi veren bir kaynak mevcuttur: 1990'larda, ABD'de yaşayan Kolombiyalı, Dominikli, El Salvadorlu göçmenler arasında yapılan ve ulusötesi toplulukların ortaya çıkışının nedenlerini ve sonuçlarını ele alan karşılaştırmalı bir çalışma.[48] "Anavatandaki koşulları etkileme amaçlı, seçime yönelik olan veya olmayan, düzenli faaliyetleri" inceleyen Luis Guarnizo ve takım arkadaşları, araştırdıkları üç göçmen grubuna dahil kişilerden altıda birden daha az bir oranının "gerçek" ulusötesi aktivistler olduğunu, kalanlardan altıda birlik bir oranın ise bu tarz faaliyetlere zaman zaman katılan kişilerden oluştuğunu rapor etmektedir.[49]

Bunlar önemli oranlar mıdır, önemsiz oranlar mı? New York, Los Angeles, Toronto ve Londra'da muazzam bir göçmen nüfusun varolduğu göz önüne alındığında, bu oranlar çok düşük görünebilir. Ancak, bu toplumlarda yurttaş katılımının git gide azaldığı düşünülürse, bu oranlar etkileyicidir. Özellikle, ulusal seçimlere katılımın sabit olarak azaldığı ve vatandaşların siyasetten git gide elini eteğini çektiği ABD'de, Kolombiyalıların, Dominiklilerin ve El Salvadorluların altıda birinin düzenli olarak, diğer bir altıda birlik oranının ise zaman zaman anavatana yönelik siyasi faaliyetler içinde mücadele yürütmesi oldukça önemli gözükmektedir.

Bu aktivistler kimdir? Araştırmayı yapan yazarların bulguları, hem göçmen ulusötesiciliğinin istikrarını anlamamız

---

48 Üç ülkeyi kapsayan bu çalışma, Alejandro Portes ve Luis Eduardo Guarnizo yönetiminde gerçekleşti. Bu kişiler ve çalışma arkadaşları, 1996 ve 2000 yılları arasında, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti ve El Salvador'da üç aşamalı veri toplama işine giriştiler. Araştırmanın hedeflediği üç nüfusla ilgili veri toplama işlemleri, iki Kuzey Amerika yerleşiminde ve anavatanlarda yapıldı; bu işlemlerde, aynı araştırma araçları ve örnekleme modelleri kullanıldı. Projenin güncel sonuçlarına ulaşmak için Princeton'daki Göç ve Kalkınma Merkezi'nin web sitesine bakılabilir: http://cmd.princeton.edu/papers.html.

49 L.E. Guarnizo, A. Portes, vd. "From Assimilation to Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants," *American Journal of Sociology* 108, (2003), s. 1225.

hem de onun sınırlarını tayin edebilmemiz açısından yol göstericidir:

• İlk olarak, tahmin edilebileceği gibi, anavatanın durumunun, ulusötesi göçmen aktivizmi üzerinde etkisi vardır. İstikrarsız ve vahşi bir ülkeden gelen Kolombiyalı göçmenler, ülkelerindeki siyasette daha az rol oynarken, daha istikrarlı bir siyasi geçmişe sahip El Salvadorlu ve Dominikli göçmenler, ülkelerindeki siyasete daha fazla katılmaktadır.[50]

• İkinci olarak, bireylerin kurduğu ağların ve bireylerin bir gün eve döneceklerine dair beklentilerinin büyüklüğü, siyasi ulusötesicilik ile önemli ölçüde ilişkilidir.

• Üçüncü olarak, yazarlar, "gerçek ulusötesilerin çok büyük bir bölümünün, ABD'deki yerleşimlerine sıkışıp kalmamış, lise, üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip evli erkekler" olduğunu belirtmektedir.[51]

Bu bulgulardan genellemeye gidecek olursak, "yuva yapan kuşlar"ın, en eğitimsiz, en marjinal kişilerden ve en yeni yerleşimcilerden çıkmayacağı görülebilir; onlar, tersine, içine girdikleri topluma en iyi kök salmış kimselerden oluşmaktadır. Bu durumda, ulusötesi aktivizmin doğasını belirleyen ve bu imkânın önünü açan, sadece göçmenlerin anavatanlarındaki siyasi durum değil, yerleştikleri ülkelerin onlara sağladığı fırsat ve teşviklerdir.[52]

Sözgelimi, New York'un parçalı ve etnik tabanlı yerel siyaseti, şehirde yaşayan Dominikli göçmenlere, daha derli toplu bir sisteme sahip olan Los Angeles'ın Meksikalılara sunduğundan daha fazla fırsat sunmakta ve onlara, Los Angeles'ın Meksikalılara getirdiğinden daha az sınırlama getirmektedir.[53] Hollanda'nın Türk aktivistlerin yerel dernekler kurabilmesi için sunduğu iyi planlanmış fırsatlar, Fransız resmi makamlarının çok-

---

50 *A.g.e.*, s. 1232.

51 *A.g.e.*, s. 1238.

52 R. Waldinger, ve D. Fitzgerald, "Transnationalism in Question," *American Journal of Sociology* 109, (2004), s. 1171-1195.

53 Kişisel bir konuşmamızda, bu noktayı bana hatırlatan Roger Waldinger'e müteşekkirim.

kültürlülüğü tanımama konusundaki kurumsallaşmış isteksizlikleri ile tezat oluşturmaktadır. Yeni ve farklı bir siyasi çevrede "kök salmaya" başlanır başlanmaz, hem anavatandaki hem de yurtdışındaki göçmen aktivizmine, bu yeni çevrenin yerel yapıları ve siyasal kültürü yön verir.

Göçmenlerin, anavatanlarıyla alışveriş kurma biçimleri gelenekselliğini korumaktadır: Kamu yararına gerçekleşen projelere para yardımında bulunmaktadırlar. Ancak göçmenler, evlerindeki yerel seçimlere katılan adayları git gide daha fazla desteklemekte ve yerel yönetimlerin topluluklarına kaynak aktarması için daha sık lobi faaliyetine katılmakta ve anavatanlarındaki siyasete daha kolektif bir biçimde etkin olmaktadırlar. Sözgelimi, ABD'deki Meksikalı topluluklara ait örgütler, devlet [Meksika devleti] seviyesinde güç birliğine gitmeye başlamışlardı.[54] Bu da, sınırın kuzeyinde oturan göçmenlerin kaynak aktardığı, kendi şehirleri yararına Meksika hükümetleriyle pazarlığa girebilecek, güçlü bölgesel baskı gruplarının doğmasını sağlamıştır.

Ulusötesi aktivistler, zaman zaman daha kavgacı bir siyaset de yürütmektedirler. Mixtec liderleri Oaxaca'da tutuklandığında, California, Fresno'dan yayın yapan *Radio Bilingue* Meksika hükümeti üzerinde baskı uygulamıştı. "Eğer Oaxaca'da bir olay meydana gelirse" diyordu yerel bir örgütleyici; "Fresno, Los Angeles, Madera'daki konsoloslukların önünde eylem yapabiliriz".[55] NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği) antlaşmasının yürürlüğe girmesinden bu yana, Texas ve California'daki dayanışma grupları, Meksika'daki fabrika işçilerinin sömürüye, kötü sağlık koşullarına karşı verdikleri mücadeleyi desteklemek ve *maquilladora* fabrikalarında çalışan işçileri örgütlemek için çalışmaktadır.[56] Ve Batı Avrupa'da, göç-

54 R.R. Smith, "Migrant Membership as an Instituted Process: Transnationalization, the State and the Extra-Territorial Conduct of Mexican Politics," *International Migration Review* 37, (2003), s. 297-343.

55 A. Portes, "Conclusion: Towards a New World-The Origins and Effects of Transnational Activities," *Ethnic and Racial Studies* 22, (1999), s. 474.

56 H. Williams, "Of Labor Tragedy and Legal Farce: The Han Young Factory Struggle in Tijuana, Mexico," *Social Science History* 27, (2003), s. 532-6.

men örgütlerinin, kendi yerel kaynaklarını, anavatandaki siyasete müdahale etmede kullanmak için organize olduğu göze çarpmaya başlamıştır.[57]

"Gerçek ulusötesiler" –ki bunlardan üçte biri anavatanlarında düzenli siyasi bağlantılara sahiptir– ile bu tarz pratiklere zaman zaman iştirak eden diğer göçmen nüfus arasında büyük bir uçurum vardır. Gerçek ulusötesiler, rutin ve sakin bir göçmen siyaseti yürütmekte ve çoğunlukla, anavatanda yaşayan yurttaşlarının yaşamını iyileştirmek için çaba harcamaktadırlar; diğer ulusötesiler ise siyasetle daha seyrek uğraşmaktadırlar.

Peki bu uçurum nasıl açıklanabilir? Guarnizo ve çalışma arkadaşları, farkların, bağlamsal koşullara göre değiştiğini düşünmektedir. "Gerçek ulusötesiler anavatanlarındaki siyasete, hem seçim zamanında hem de seçim zamanı haricinde, sürekli olarak dahil olurken, diğerleri ancak özel bunalım anlarında faal hale gelmektedirler; sözgelimi, hayli tartışmalı seçimler sonrası ya da ulusal felaketlerde siyasete dahil olmaktadırlar" (2003: 1238).[58] Diğer durumlar, İslamcı radikaller, Hırvat milliyetçileri ve Tamil bağımsızlık hareketi destekçileri gibi birbirinden çok farklı gruplar arasında diaspora milliyetçiliğini körüklemektedir. Bu da bizi, göçmen ulusötesiciliğinin içindeki temel bir zıtlığa götürmektedir: Islaha yönelik faaliyetlerde bulunan "yuva yapan kuşlar" ile yıkımı amaçlayan "göçmen kuşlar" arasındaki zıtlığa.

---

57 Burada, göçmen siyasetini ve Avrupa'daki toplulukları konu alan muazzam literatürü araştırma işine girişmeyeceğim. Belki de, bu bağlamda en iyi araştırma Kürtler konusunda yapılmıştır. ABD dışındaki göçmen ulusötesiciliğine iyi bir giriş için bkz. E.K. Østergaard-Nielsen, "Transnational Political Practices and the Receiving State: Turks and Kurds in Germany and the Netherlands," *Global Networks* 1, (2001), s. 261-282; N. Al-Ali ve K. Koser (ed.), *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*, (New York: Routledge, 2002).

58 L.E. Guarnizo, A. Portes, vd. "From Assimilation to Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants," s. 1238.

1990'larda, Benedict Anderson "uzun mesafe milliyetçiliği" (long-distance nationalism) konusundaki kaygısını dile getiriyordu.[59] Anderson bu terimle evlerindeki hükümeti devirmek için diasporanın kaynaklarını seferber eden milliyetçi göçmenlere göndermede bulunuyordu. Bu tarz aktivistlerin –sözgelimi, Kanada'daki Hırvatların, Boston'daki İrlandalıların, Almanya'daki Kürtlerin– ucuzca, kolayca ve kendilerini büyük bir riske atmadan, anavatanlarındaki şiddeti teşvik ettikleri ve desteklediklerini gözlemini yapıyordu Anderson. Tabii o, 11 Eylül 2001'de, göçmen kuşların iki uçan bombayla tüm dünyada yaratacağı dehşeti tahmin edemezdi; öte yandan, uzun mesafeli dinci militanlık fenomeni, uzun mesafe milliyetçiliğine çok benzemektedir.

Elde edilen kanıtlar Anderson'un korkusunu destekler niteliktedir. Paul Collier ve Anke Hoeffler, son birkaç on yılda gerçekleşen ve dünya üzerinde yaşayan toplulukları paramparça eden iç savaşların olası nedenlerini araştırmak için nicel veriler topladılar; ülke içinde savaşanlarla, ülke dışında yaşayan nüfus oranı arasında bir örtüşme bulamadılar – bu oranı, kısmen, ABD'de yaşayan göçmen topluluklarının büyüklüğüne göre hesaplamışlardı. Ancak, ABD'deki diasporaların büyüklüğüyle "göçmenlerin anavatanlarında "yinelenen çatışmalar" arasında büyük bir örtüşme olduğunu tespit ettiler.[60] Diaspora milliyetçiliğinin saçtığı ölüm, elbette ki, onun coğrafi yayılımına veya yurtdışında yaşayan göçmen sayısına bağlı değildir. Terörizm gibi, onunla sık sık karıştırılan diaspora milliyetçiliği de, barışçı eylem yapma veya kitlesel örgütlenme imkânı olmayan ya da bunlardan sonuç alamayan küçük azınlıkların öfkeye kapılıp başvurdukları bir şeydir.[61]

---

59 B. Anderson, *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*, (New York: Verso, 1998).

60 P. Collier ve A. Hoeffler, "Greed and Grievance in Civil War," *Centre for the Study of African Economies*, (Oxford: Oxford University, 2003), s. 2.

61 D. della Porta ve S. Tarrow "Unwanted Children: Political Violence and the Cycle of Protest in Italy," *European Journal of Political Research* 14, (1986), s.

Uzun-mesafe milliyetçiliğini doğuran bir neden de, çoğu diaspora milliyetçisinin terk ettikleri ülkelerinin gerçeği ile kafalarında yaratıp "gerçek" addederek kutsadıkları anavatan arasında okuma güçlüğü çekmesidir. Örneğin, Zlatko Skrbis'in güney yarımkürede yaşayan Hırvatlar arasında yaptığı araştırma, onların anavatanlarıyla ilgili tasavvurlarının en az elli yıl geride kalmış olduğunu ortaya çıkarmıştır.[62] "Bu zamansal çarpıklık", demektedir Anderson, "Amerikalı İrlandalılar, Ermeniler, Çinliler vs. için de geçerlidir. Onlar, İrlanda'nın, Ermenistan'ın ve Çin'in içinde yaşadığı gerçek bugün konusunda müthiş derecede kördürler."[63]

Tarihi anılar, anavatanın gerçeğiyle özdeşleşmeyi zedeleyebilir; bu bir ilerlemeye işaret de olabilir, gericiliğe de dönüşebilir: Liberal Amerikan Yahudileri İsrail'i koşulsuz olarak desteklemeye devam etmektedirler çünkü hem onun pek de mümkün gözükmeyen çöküşünden kaygı duymaktadırlar hem de günümüzün gitgide şişen kapitalist devi ile elli yıl öncenin kibbutz* toplumunu birbirine karıştırmaktadırlar. Diaspora milliyetçiliği en çok, kendini artık varolmayan toplumlarla özdeşleştirmekten kaynaklanmaktadır.

Kozmopolit çelişkiler

Radikal amaçları ve eylemleriyle yeni yüzyılı saran dehşetten sorumlu dinci bağnazlar ve diaspora milliyetçileri ile ailelerine döviz gönderen, yerel girişimlere yatırım yapan ve anavatanlarında gerçekleşen seçimleri etkilemeye çalışan iyicil "yuva yapan kuşlar" arasında dünyalar vardır. Ancak her iki grup da anavatanlarına aynı mekanizmayla bağlıdır. Anderson'un yazdığı gibi;

607-632; N. Sambanis ve A. Zinn, "The Escalation of Self-Determination Movements: From Protest to Violence," *Department of Political Science,* (New Haven: Yale University, 2003).

62 Z. Skrbis, *Long Distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities*, (Brookfield: Ashgate Publishing, 1999).

63 Bunları, özel bir konuşmamızda, bu makalenin eski bir taslağı üzerine yorum yaparken söylemiştir.

(*) İsrail'deki kolektif çiftlikler – ç.n.

Amsterdam'da yaşayan Faslı inşaat işçisi, her gece, Rabat'tan yapılan yayınları dinleyebilmektedir ve ülkesinin meşhur şarkıcılarının korsan kasetlerini satın almada hiçbir güçlük çekmemektedir. *Yakuza*'nın adamı yasadışı bir yabancı olan Taylandlı barmen, Tokyo'nun varoşlarında, Taylandlı yoldaşlarına, Bangkok'ta üretilen Karaoke kasetçalarları göstermektedir. Hong Kong'da çalışan Filipinli garson Manila'daki kız kardeşine telefon etmekte ve Cebu'daki annesine, elektronik yolla göz açıp kapayıncaya kadar para gönderebilmektedir. Vancouver'daki başarılı Hintli öğrenci, Delhi'deki eski sınıf arkadaşlarıyla e-posta aracılığıyla her gün görüşmektedir.[64]

Söylemeye gerek yok, tüm göçmen ulusötesileri, potansiyel uzun mesafe milliyetçileri olarak görmek ya da uzun mesafe milliyetçiliğinin tüm biçimlerinin şiddet yanlısı olduğunu söylemek yanlıştır. Ancak, ülkelerindeki kalkınmayı hızlandırmak ve ailelerini bir arada tutmak için anavatanla olan bağlarını kullanan "yuva yapan kuşlar"ın yararlandığı mekanizmadan, "dünyanın öbür ucunda ulusal kahraman rolünü oynamak" için, ucuz, güvenli ve kendilerini tatmin eden bir biçimde "göçmen kuşlar"ın da yararlanması çarpıcıdır.[65]

Göçmen aktivizminin daha saldırgan biçimlerinin hem yola çıkılan hem de yerleşilen ülkeler üzerinde etkileri vardır. Uzun mesafe aktivistlerinin varlığı, bir yandan, Fransa'da Le Pen ve İtalya'da Bossi benzerlerinin körüklediği yabancı düşmanı milliyetçiliği beslemektedir. Alıngan *français de souche** peçe giymiş Arap bir kadını gördüğünde, bunu kadın bağımsızlığının bir ifadesi olarak değil, Akdeniz civarındaki bilinmeyen "öteki"yle olan bağları koparmaya isteksizliğin bir ifadesi olarak algılamaktadır. Hayali bir Padanya'da yaşayan orta sınıf *Milanes*inin, sokakları süpürürken ya da mahallesindeki pizzacıda bulaşıkları yıkarken gördüğü Arnavutlar ve Faslılar, ona

64 B. Anderson, *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*, s. 68.

65 *A.g.e.*, s. 74.

(*) Fransız soylusu – ç.n.

belki de Caltanisetta ve Matera'da yoksulluk içinde geçen yıllarını hatırlatmaktadır. Ve ebeveyni yerleştiği toplumlara şevkle adapte olmuş, iyi yetişmiş ikinci kuşak Amerikalı göçmen grupları, yeni gelen göçmenlerin çok kültürlülük bilincine sahip olduğunu görünce, bunu kendi asimile olmuşluklarına bir tehdit olarak algılayabilirler.

Yerlici yabancı düşmanlığı ile diaspora aşırılığı karşılıklı olarak birbirini beslemektedir. Aktivist göçmenler, ülkenin yerli nüfusu tarafından reddedildiklerini sezince, yerleştikleri ülkenin içinde asimile olma umudunu terk etmektedirler; bu da, onları istemeyenlerin, onlara yönelttiği, ülkeye uyum sağlamak istemiyorlar suçlamasının içini doldurmaktadır. Reddediliş, göçmen topluluğunun, asimile olduğunu hissedenler ile geçmişe has bir kimlik edinenler arasında iki gruba bölünmesine yol açmaktadır. İkinci gruba has fenomene, Fransa ve İngiltere'de tanıklık etmekteyiz; bu ülkelerde, Müslüman göçmenlerin yeni kuşağı, ebeveynlerinden daha radikal İslamcılara dönüşmektedir.

Güney'in zayıf ve otoriteden yoksun devletlerinde, diaspora aşırılığının etkilerine daha az rastlıyoruz. Ayodhya'daki Babri Mescidi'nin yıkılmasını takip eden ve Güney Hindistan'da, bölünmeden beri en fazla kanın aktığı olaylar, kısmen, diğer kıtada yaşayan Hintliler tarafından planlanmıştı; en fanatik bağımsız Halistan taraftarları Melbourne ve Chicago'da yaşıyordu; "Tamilnet," Toronto, Londra ve çeşitli yerlerde yaşayan Tamil topluluklarını Sri Lanka Kaplanları'nın şiddete dayalı mücadelesine ortak ediyordu ve Almanya, Avustralya ve Kuzey Amerika'da yaşayan Hırvatlar Franjo Tudman'ın ayrılıkçı devletini finanse etmede ve silahlandırmada ve Almanya ve Avusturya'ya onu tanıması için baskı yapmada "kötücül bir rol" üstleniyorlardı.[66]

Yuva yapan kuşlar ve göçmen kuşlar arasında büyük farklar olduğu gibi, benzerlikler ve bağlantılar da vardır. Dünya Ticaret Merkezi'nin katilleri, uçmayı beklerlerken, Hamburg'daki

66 *A.g.e.*, s. 73-74.

Müslüman toplum içindeki yuva yapan kuşların arasına saklandılar; Batı'nın liberal toplumlarında, Hırvat milliyetçiliğine, Hindu yabancı düşmanlığına ve İslamcı köktendinciliğe yapılan mali yardımlarla, anavatandaki hayır ve eğitim kurumlarına yapılan iyi niyetli yardımları birbirinden ayırmak hemen hemen imkânsızdır; Tamil Kaplanları, Sri Lanka hükümetine karşı, planlı isyanlarını, kısmen Tamil diasporasının desteğiyle sürdürmekteydi. 21. yüzyılın başlarına has bu karmaşık uluslararası çevrede, göçmen kuşlar, faaliyetlerini yuva yapan kuşların yuvalarına tüneyip gizlenerek icra etmektedirler.

Elbette bu durum, 11 Eylül 2001'den sonra ABD'de Müslüman topluluklara karşı başlatılan isterik cadı avını haklı çıkarmamaktadır. Ya da, Cumhuriyetçi laikliğe karşı Fransa'daki peçeli Müslüman kız öğrenci ile canlı bombaların aynı tehlikeyi barındırdığı anlamına gelmemektedir. Ancak bu, göçmen aktivizminin çok yüzlü olduğunu gösterir; bu aktivizme dahil olanlar arasında düşük siyasi bilince sahip olanların yanı sıra bilinçsiz destekçilere de çok sık rastlanmaktadır ve dünyanın bugünkü karmaşık uluslararasılığı, yerelleri ve kozmopolitleri birbirinden net bir şekilde ayırmayı iyice olanaksız hale getirmektedir – en azından ulusötesi aktivizm bağlamında.

Sonuç

"Köklü kozmopolitler", bugün, içinde hemen her türden sosyal aktivisti barındıran, geniş bir insanlar ve gruplar katmanıdır. Teknolojik değişim, ekonomik entegrasyon ve kültürel iletişimin desteklediği bu fenomen, kendini en iyi, genç insanların ülkelerinin dışında düzenlenen gösterilere katılışında açığa vurmaktadır. Ancak, gösterilerin sonunda, bu gençlerin toplumlarına hangi derslerle döndüğünü ve ülkeler arasında ne kadar düzenli bağlar kurduklarını anlamak, önemli olmakla birlikte, hiç de kolay bir iş değildir. Ulusötesi aktivizmin boyutlarını ya da büyüme oranını gösteren iyi bir veriden yoksun olsak da, uluslararası STK'ların git gide artması; Chiapas'a, Porto Alegre'ye ve Mumbai'ye daha fazla İtalyan aktivistin git-

mesi ve İtalya ve Avrupa'nın geri kalanındaki yerel sosyal forumların ördüğü ağın genişlemesi bize onun ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Bunların tümü, geleneksel solun 1990'ların başındaki çöküşünün yarattığı boşlukta doğmuştur; ancak tıpkı ilk Hıristiyanlardan kalan yıkılmış tapınaklardan yükselen kiliseler gibi, onlar da yeni bir kozmopolit aktivizmin doğmasında basamak rolü üstlenebilirler.

11 Eylül 2001'le yeniden canlanan güçlü hegemonyanın, yeni ulusötesi aktivizmin temellerini ortadan kaldırıp kaldırmayacağı merak edilebilir. Bu hegemonya, gelecekte ülkeler arasında iyi ilişkiler kurulacağına inanmak isteyenleri müthiş bir hayal kırıklığına uğratmıştır.[67] Ancak, ileri sürdüğüm gibi kozmopolitlik –sadece bilişsel olmayıp aynı zamanda– ilişkisel ise, o zaman, karmaşık uluslararası sistemin iç içe geçmiş ağları, köklü kozmopolitler yaratmayı sürdürecektir. Belki onlar, engellendikleri veya kamuoyu onlara karşı döndüğü zaman –tıpkı ABD'de olduğu gibi– yereldeki köklerine geri döneceklerdir; ancak, hegemonyacılığın iflası halinde –ki etmelidir– onlar, sınırlar arasındaki ilişkilerini yeniden inşa etme yetisini ellerinde tutmaktadırlar.

ÇEVİREN Galip Doğduaslan

67 S. Tarrow, *The New Transnational Activism*, bölüm 11.

Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor*

CHARLES TILLY**

16 Ocak 2001 Salı günü gece yarısına doğru Manila (Filipinler) ve çevresindeki cep telefonları *EDSA'ya Git, Siyah Giyin* mesajını yaymaya başladı. Manilalıların Edsa dedikleri Epifanio de los Santos Caddesi'ne bir saat içinde on binlerce kişi geldi. Bu cadde daha önce bir Halk İktidarı mabedinin (Barış Leydimizin) oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştı. Mabet, 1986 yılında dua eden rahibelerin Devlet Başkanı Ferdinand Marcos'un tanklarıyla yüzleştikleri ve Marcos'un iktidardan uzaklaşmasına katkıda bulundukları yerde duruyordu. Bunu takip eden 4 gün içinde çoğu siyah giysiler içindeki bir milyondan fazla insan Manila'nın merkezinde toplanarak o zamanki Devlet Başkanı Joseph Estrada'nın istifasını istedi. Bozguna uğramış bir Erap (Filipinliler Estrada'ya çoğunlukla Erap diyorlardı) ayın 20'sinde görevini bilfiil bıraktı.

Ayın 16'sında, Senato'daki Yüce Divan Mahkemesi hayati önemdeki bir kanıtı 10'a karşı 11 oyla incelememeye karar

(°) "Mücadeleci Siyaset ve Ekonomik Fırsat Yapısı: Akdenizli Bakış Açıları" başlıklı konferans için hazırlanmış tebliğin gözden geçirilmiş hali, Girit Üniversitesi, Rethimno, 17-18 Ekim 2003.

(**) Columbia Üniversitesi.

verdiğinde Estrada'nın Yüce Divan'daki yargılaması çıkmaza girmişti; bunun sonucunda da Senato başkanı istifa etmişti. O gece geç saatlerde göstericiler Edsa'da toplanmaya başladılar ve eylem mesajlarını cep telefonlarıyla yaydılar. O anda davacı Oscar Moreno şu açıklamayı yaptı: "Forum artık Senato salonlarında değil sokaklardadır. O artık kamuoyunun vicdan mahkemesindedir ve Filipinlilerin bu durumla başa çıkabileceklerinden eminim." Ayın 17'sinde davadaki savcılar da, Senato başkanının istifasını takiben istifa ettiler. İzleyen 2 gün içinde tüm Filipinler çapında sayısız grup harekete katılarak devlet başkanının istifasını istedi.

Örneğin eski Devlet Başkanı Fidel Ramos Hong Kong'dan gelerek havaalanından Edsa'ya 300 kişinin desteklediği bir protesto yürüyüşü düzenlerken, eski Devlet Başkanı Corazon Aquino ve Halk İktidarı'nın hamisi kardinal Jaime Sin de devlet başkanının istifasını isteyerek kalabalığa seslendiler. Tüm Manila bölgesinde 200 bin işçi işlerini bırakarak Estrada karşıtı mitinglere katıldılar.[1] 18'inin akşamı, el ele tutuşmuş 10 kilometrelik bir insan zinciri Ninoy Aquino'nun (1983 yılında Marcos'un birlikleri tarafından suikasta uğraması 1986 yılındaki Halk İktidarı hareketini dolaylı olarak hızlandırmış ve devlet başkanlığını dul kalan karısına getirmişti) anısına dikilmiş anıttan Edsa mabedine kadar uzanıyordu.

19 Ocak Cuma günü Estrada karşıtı güçler, iyice köşeye sıkışmış olan devlet başkanına karşı daha da ciddi adımlar attı. O gün 150 bin gösterici Halk İktidarı anıtında toplandı; ordunun komutanı onlardan önce davranarak başkanın saflarından ayrıldığını ilan etti ve Başkan Yardımcısı Gloria Macapagal Arroyo (eski bir devlet başkanının kızı) kendisini "başkomutan" olarak tanıtmaya başladı. Gün içinde çok sayıda üst düzey polis ve subay devlet başkanının saflarından ayrıldı ve Başkanlık Sarayı'na yapılan bir yürüyüşe müsaade etti.

Bu arada sokaklar rock grupları, lise yürüyüş bandoları, aynı tempoyu sürdüren Estrada karşıtları ve devlet başkanının

1 *Philippine Star*, 18 Ocak 2001, www.philstar.com, 20 Ağustos 2003'te bakılmıştır.

defolmasını talep eden pankartlarla dolmuştu. Sokak gösterileri devam ettiği sırada ordu komutanları, ordunun Estrada'yı artık desteklemediğini kendisine (o sırada yarı sarhoştu) açıkça bildirmek için yüksek rütbeli bir subay ve eski bir başkan yardımcısı yolladı. Devlet başkanı resmi bir istifayı kaleme almamış olmasına rağmen, Gloria Macapagal 19 Ocak akşamı ülkenin önemli otoritelerinin kendisini çabucak devlet başkanı olarak tanımasıyla iktidarı üstlendi. Estrada Başkanlık Sarayı'nı nihayet ayın 20'sinde terk etti.[2]

Filipinler yurttaşlarından oluşan sessiz sedasız ama gözle görülür ölçüde önemli bir topluluk, altüst olmuş bu ülkede yeniden büyük bir iktidar değişikliğine yol açtı. Bir hafta sonra *Time Asia* şunları yazdı:

> Geçtiğimiz hafta Manila'da meydana gelen olaylarda demokrasinin bütün gerekleri mevcuttu: Protestocular, heyecanlı demeçler, Halk İktidarı – tıpkı yaklaşık 15 yıl önce diktatör Ferdinand Marcos'u çarpıcı ve neredeyse kansız bir biçimde deviren şanlı devrim gibi. O anın heyecanı gün boyunca devam etti ve halkın harekete geçme nedenlerini ya da görevinden ayrılmış Devlet Başkanı Joseph Estrada'ya yönelik yolsuzluk suçlamalarını sorgulayan biri kendisini suçlayıcı hissetti. Ancak II. Halk İktidarı'nı meydana getirmek için perde arkasında neler olup bitti? Ve bir Filipinler devlet başkanının daha devrilmesine sebep olan bu güçler (ve halk), göreve yeni başlamış olan Devlet Başkanı Gloria Macapagal Arroyo da dahil olmak üzere herhangi birinin Filipinler'i etkin bir biçimde yönetmesini zorlaştıracak güçler olabilir miydi?[3]

Diğer bir deyişle Manila'nın sokaklarındaki bütün o hengame, kendisini uygunsuz bir kukla başkandan arındırmaya da-

---

2 Manila'dan (Filipinler) çeşitli haberler, 19-22 Ocak 2001, www.ananova.com, 20 Ağustos 2003'te bakılmıştır; *Philippine Star* 2001). *Philippine Star* (2001): çeşitli makaleler, 17-23 Ocak 2001, www.philstar.com, 20 Ağustos 2003'te bakılmıştır.

3 *Time Asia* (2001), "People Power Redux" [Halkın İktidarı Geri Geldi], www.tim.com/time/asia/magazine/2001/0129, 14 Ağustos 2003'te internetteki halinden kopyalanmıştır.

ha önceden karar vermiş olan ve bu kukla başkanın yerine gelecek kişiyi de yönlendirecek bir yönetici topluluğun aldığı belirleyici siyasi kararları kamufle etmekten başka bir işe yaramamış mıydı?

Derginin endişeleri, Manila'da yaşanan Ocak ayının tantanalı bir haftasının çok ötesine geçen soru işaretleri uyandırdı. 21. yüzyıl, toplumsal hareketleri tüm dünyada Halk İktidarı'nın uzun süredir hayal edilen doruk noktasına mı taşıyacaktı? Çağrıyı Manila'da böyle büyük bir hızla yayan cep telefonu mesajları gibi iletişim teknolojileri, taktik dengenin kapitalistler, askeri liderler ve yozlaşmış politikacılardan eylemcilere ve sıradan insanlara kaymasının araçlarını mı sağlayacaktı? Ya da tam tersine, orada ve başka yerlerde sokaklardaki binlerce kişilik insan toplulukları, küreselleşmenin koruyucu örtüsünün hemen arkasında, popüler siyasetin son altüst oluşunun mu işaretçisiydi?

Teknoloji analisti Howard Rheingold Filipinler macerasını Akıllı Topluluklar dediği şeyin müjdecisi olarak görüyor: "birbirlerini tanımasalar da uyum içinde hareket edebilen insanlar."[4] Rheingold Filipinlilerin, 1995 yılında ortaya çıkışından itibaren Kısa Mesaj Servisi'ne (SMS) duydukları olağanüstü coşkunun altını çiziyor. 2000 yılı itibariyle, Filipinler her bin kişiye düşen 84 cep telefonu aboneliğiyle, İzlanda'daki olağanüstü 783 rakamının ve Norveç'teki aynı oranda göz alıcı 751 rakamının gerisinde kalsa da, Kosta Rika (52) ve Belize (70) gibi kendisinden zengin ülkeleri geride bıraktı.

Üstelik Filipinler, bu üstünlükle ilgili bir konuda özel bir iletişim sınıfına giriyordu. Dünyada, sahip olduğu sabit telefon hattının iki katından daha fazla cep telefonu abonesine sahip ülkeler Paraguay, Gabon, Kongo ve Filipinler'di.[5] Özellikle yoksulluk, siyasi karışıklık ve/veya elverişsiz coğrafyanın dev-

---

4 Howard Rheingold, *Smart Mobs. The Next Social Revolution*, (New York: Perseus Publishing. 2003), s. xii.

5 UNDP [Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı] *Human Development Report 2002, Deepening Democracy in a Fragmented World*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 186-189.

let destekli telekomünikasyon altyapısının oluşturulmasına sekte vurduğu yerlerde, uydu destekli cep telefonları ve kısa mesajlar sabit hatlı telekomünikasyona ciddi alternatifler olarak belirmeye başladı. Mobil sistemler en azından görünüşte, kolay kolay devlet denetimi altına girmeme gibi popülist bir cazibeye sahipler.

Ancak Rheingold daha da ileri gidiyor. Ona göre, cep telefonu mesajlarıyla bağlantı kuran akıllı topluluklar 20. yüzyılın geleneksel toplumsal hareketlerinin yerini çoktan alıyorlardı. Rheingold şu örnekleri veriyor:

• 30 Kasım 1999'da, Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısını protesto eden özerk fakat birbirleriyle iletişim halinde olan gösterici toplulukları "Seattle Muharebesini" kazanmak için "toplu" taktikleri, cep telefonlarını, internet sitelerini, diz üstü bilgisayarları ve cep bilgisayarlarını kullandılar.

• 2000 yılının Eylül ayında İngiltere'de, benzin fiyatlarındaki ani artıştan mustarip olan binlerce yurttaş dağınık grupları koordine etmek için cep telefonlarını, kısa mesajları, diz üstü bilgisayarlardan atılan e-mailleri ve taksilerdeki Halk Bandı* (Citizen Band) radyolarını kullandı ve böylece belirli benzin istasyonlarındaki yakıt dağıtımını akıldışı bir siyasi protestoyla engelledi.

• Gördükleri her şeyi kameraya alan bir grup avare gazeteci-araştırmacı 2000 yılının baharında Toronto'da şiddetli bir siyasi eylemi kayda aldı.

• 1992'den bu yana binlerce bisikletli eylemci her ay "Critical Mass" [Kritik Kitle**] eylemleri için toplanarak San Francisco sokaklarında toplu bir şekilde zikzak çiziyor. Critical Mass birbirine gevşek bir biçimde bağlanmış ağlarla işliyor, cep telefonları ve e-posta zincirleriyle harekete geçiyor ve zamanı geldiğinde daha küçük, birbirleriyle koordinasyonlarını uzaktan sağlayan gruplara bölünüyor.[6]

(*) Başta sürücüler olmak üzere vatandaşların kısa mesafeden birbirleriyle konuşma yapabildikleri bir radyo dalga bandı – ç.n.

(**) İstenen sonucu elde etmeye yetecek kadar geniş bir kitle – ç.n.

6 Howard Rheingold, *Smart Mobs. The Next Social Revolution*, s. 158.

21. yüzyılın başındaki toplumsal hareket eylemcileri örgütlenmelerinde ve taleplerini duyurdukları etkinliklerde kuşkusuz yeni teknolojileri de kullandılar. Ancak ciddi sorunlar tam da burada baş gösterdi: Yeni teknolojiler toplumsal hareketleri dönüştürüyor mu? Hangi yollarla? Eğer dönüştürüyorsa etkilerini nasıl gösteriyorlar? Yeni taktikler ve yeni örgütlenme biçimleri, 21. yüzyılın toplumsal hareketleri içinde birbirlerini nasıl etkiliyorlar? Daha genel olarak, toplumsal hareketlerdeki son değişiklikler, insanların belirsiz bir biçimde küreselleşme dedikleri uluslararası bağlanmışlıktaki değişimlerden ne ölçüde ve nasıl kaynaklanıyor? Bu çalışma, 21. yüzyılın başlarında tüm dünyada toplumsal hareketlere gerçekte neler olduğu hakkında başlangıç niteliğinde bir inceleme sunuyor.

Bu çalışma, 21. yüzyılın başlarında toplumsal hareketlerde gerçekten de dikkate değer değişikliklerin meydana geldiğini gösteriyor. 20. yüzyılla karşılaştırıldığında, eylemcilerin uluslararası düzeyde örgütlenmiş ağları, uluslararası hükümet dışı örgütler (INGO), çokuluslu şirketler ve uluslararası finans kurumları gibi gözle görülür uluslararası hedefler hep son zamanlardaki toplumsal hareketlerde, özellikle de dünyanın daha zengin ve daha iyi irtibat sağlayan kısımlarında görülüyor. Filipinler'deki Estrada karşıtı kampanyada olduğu gibi ülke içinde yönlendirilen hareketler bile 20. yüzyıldaki hareketlere nazaran, ortalama olarak, daha fazla uluslararası ilgi ve müdahaleye maruz kalıyor.

Ancak bu çalışma aynı zamanda dört sert uyarıya da yer veriyor:

1. Teknolojik determinizmden kaçının; toplumsal hareketlerin birçok yeni özelliğinin aslında teknik yeniliklerden ziyade bunların toplumsal ve siyasal bağlamlarındaki değişikliklerden kaynaklandığını bilin.

2. 19 ve 20. yüzyıllarda olduğu gibi 21. yüzyıldaki iletişim yeniliklerinin de her zaman için iki yanlı bir biçimde işlediğinin farkında olun: Bir yanda, birbirleriyle zaten bağlantı halinde olan eylemcilerin arasındaki koordinasyon maliyetlerini azaltır; diğer yandan, yeni iletişim araçlarına erişim sağlaya-

mayanları daha da katı bir biçimde dışarıda bırakır ve böylece iletişimdeki eşitsizliği artırır.

3. 21. yüzyıldaki birçok toplumsal hareket etkinliğinin, 20. yüzyılın sonunda olduğu gibi, yerel, bölgesel ve ulusal örgütlenme biçimlerine dayandığını unutmayın.

4. Küreselleşmenin toplumsal hareketlerin dünyadaki dağılımını şekillendirdiğini göz önünde bulundururken, küreselleşmeyle karşı karşıya gelmenin ve küreselleşme karşıtlığının toplumsal hareket sahnesine hakim olduğu varsayımından kaçının.

Bu uyarıları göz ardı etmek sizi, toplumsal hareketlerdeki yerel, bölgesel ve ulusal meselelere olduğu kadar tüm dünyadaki kolektif talepleri etkileyen asıl toplumsal değişimlere de körleştirecektir.

Küreselleşme

Öncelikle küreselleşmeyi doğru anlayalım. Bir dizi ayırt edici toplumsal ilişki ve pratiğin bölgesel ölçekten kıta aşırı ölçeğe yayıldığı her durumda küreselleşme söz konusudur. Bir dizi kıta aşırı toplumsal ilişki ve pratiğin parçalandığı, dağıldığı ya da yok olduğu her durumda küreselleşmeden uzaklaşma söz konusudur. Sadece birinci durumdaki süreç ikinci durumdakini açık farkla geride bırakırsa insanlığın bir bütün olarak küreselleştiğini söyleyebiliriz.

1500 yılından bu yana, binyılın ikinci yarısında, üç temel küreselleşme dalgası meydana geldi. Birincisi 1500 yılı civarında gerçekleşti. Bu ilk dalga Avrupa'nın hızla artan nüfuzundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesinden ve bunlara paralel olarak Çinli ve Arap tüccarların Hint Okyanusu ile Pasifik'e doğru yayılmalarından kaynaklandı. Osmanlılar hakimiyetlerini Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'ya kadar genişletirken Batı Avrupalılar Afrika'da, Pasifik'te ve Amerika kıtasında ticari ve kıtasal imparatorluklar kuruyorlardı. Bu arada denizlerdeki Müslüman tüccarlar Afrika, Yakın Doğu ve Hint Okyanusu'ndaki limanlarla bağlantılarını sürdürdüler. Asya'da,

Avrupalıların ve Müslümanların ticari faaliyeti, Ming İmparatorluğu (1368-1644) yönetimi altında bulunan Çin'in Pasifik ticaretine faal bir şekilde açılmasıyla etkileşim içine girdi.

Osmanlı yayılması 19. yüzyılda sona erdi ve Avrupalılar Müslüman tüccarları Hint Okyanusu ve Pasifik'ten kısmen çıkardılar. Ancak Avrupalılar ve Çinliler 1500 sonrası ilk küreselleşme sürecindeki paylarını 20. yüzyıla da taşıdılar. Avrupalılar Afrika, Amerika ve Pasifik'teki imparatorluklarının daha ılıman bölgelerini sömürgeleştirmeye başladılar. Ayrıca milyonlarca Çinli göçmen Güneydoğu Asya ve Pasifik'e gitti. Dünyadaki artan bağlanmışlığın bir belirtisi şuydu: 17. yüzyılda Güney Amerika'da çıkarılan bol miktarda gümüş Çin hazinesine akıyordu, bu gümüşler değerli Çin mallarının Batı'ya ihracı sonucunda geliyordu.

1500 sonrasında gerçekleşen ikinci büyük küreselleşme dalgasının yaklaşık olarak 1850-1914 yılları arasına denk düştüğünü söyleyebiliriz. 1850 yılı ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki uzun mesafeli göçün şiddetini bir düşünün: 3 milyon Hintli, 9 milyon Japon, 10 milyon Rus, 20 milyon Çinli ve 33 milyon Avrupalı. Bu dönemde uluslararası ticaret ve sermaye akışları özellikle Atlantik boyunca daha önce görülmemiş seviyelere ulaştı. Ulaşım ve iletişim sektörlerinde yaşanan demiryolları, buharlı gemiler, telefon ve telgraf gibi gelişmeler bu akışların maliyetlerini azalttı ve bunları hızlandırdı. Muazzam boyuttaki emek, mal ve sermaye hareketleri ticarete konu olan malların fiyatlarını homojenleştirdi ve bu akışların yoğun bir şekilde gerçekleştiği ülkeler arasındaki ücret farklılıklarını azalttı. Bu durumdan en çok faydalananlar arasında Japonya, Batı Avrupa ve Kuzey ve Güney Amerika'nın zengin ülkeleri yer alıyordu. Küreselleşmenin ikinci dalgası bir bütün olarak dünyada, süreçten yararlananlarla diğerleri arasındaki servet ve refah eşitsizliklerini artırdı. Avrupalı yerleşimcilerin Avustralya gibi bölgeleri dışında, Avrupa sömürgeleri refahtan genellikle payını alamadı.

Göç, ticaret ve sermaye akışları iki dünya savaşı arasında yavaşladı. Ancak Avrupa ve Asya, İkinci Dünya Savaşı'nın yara-

larını sardıktan sonra, 1500 yılı sonrasındaki üçüncü küreselleşme dalgası başladı. Bu defa kıtalararası göç, 1850-1914 yılları arasında olduğundan daha küçük bir hızla arttı. 1850-1914 yılları arasındaki dönemle karşılaştırıldığında daha az ekonomi şiddetli emek kıtlığı çekti ve emek kesimi göçmenlerin yaratacağı rekabeti önlemek için daha etkin bir biçimde örgütlendi. Bunun sonucunda uzun mesafeli göç, bir yanda görece az miktarda profesyonel ve teknik işçi ile diğer yanda bol miktarda hizmetçi ve sıradan işçi olmak üzere ikiye ayrıldı. Zengin ve yoksul ülkeler arasında servet ve güvenlik konularında varolan farklılıkların gözle görülür biçimde artmasından dolayı yoksul ülkelerdeki potansiyel işçiler, sürekli olarak ya da yeterince uzun bir süre için kendi ülkelerindeki gelirlerinin yerine önemli paralar kazanmak amacıyla zengin ülkelere göç etmek gibi umutsuz bir çabaya girişti̇ler. Zengin ülkelere doğru gerçekleşen illegal, yarı legal ve legal ama insanca olmayan göç biçimlerinin kolaylaştırılması etrafında eksiksiz sanayiler gelişti.

Mal ve sermaye akışları 19. yüzyıldaki düzeylerin bile çok ötesinde hızlandı. Çokuluslu şirketler farklı ülkelerdeki piyasaları, imalat alanlarını, karar merkezlerini ve hammadde kaynaklarını içerdiğinden bu akışların büyük bir çoğunluğu şirketler arasında gerçekleşti. Ancak ülkeler ve şirketler arasındaki uluslararası ticaret de hız kazandı. Doğu Asya, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da üretilen yüksek teknolojiye sahip ve üst tabakalara hitap eden mallara dünyanın hemen her yerinden ulaşılmaya başlandı. En zengin ülkelerin kapitalistleri, emek maliyetlerinin kendi ülkelerinden daha düşük olduğu yerlere, gittikçe artan bir oranda, üretim amaçlı yatırım yaptılar ve düşük ücretli ülkelerde üretilmiş giyim eşyalarını, elektronik aletleri ve diğer malları getirerek kendi iç pazarlarında rekabete girişti̇ler. Aynı zamanda siyasi kurumlar, iletişim sistemleri, teknoloji, bilim, hastalıklar, kirlilik ve suç olayları giderek uluslararası bir boyut kazandı. 1500 yılı sonrasındaki küreselleşme dalgalarının üçüncüsü, 21. yüzyılın başlarında tüm hızıyla ilerliyordu.

1850-1914 yılları arasındaki dalgayla 1950 sonrasındaki dalga arasında bariz farklılıklar vardı. Japonya'nın emperyal yayılışı ve artan önemine rağmen 19. yüzyıldaki genişleme Atlantik'te yoğunlaştı. Bu genişleme önce Avrupa'nın büyük devletlerinin işine yaradı, daha sonra giderek Kuzey Amerika'nın lehine işledi. 20 ve 21. yüzyıllardaki küreselleşme Asya'yı çok daha yoğun bir biçimde kapsadı. Çin, Japonya, Kore, Tayvan, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Endonezya, Malezya, Singapur, Tayland, Filipinler ve diğer Asya ülkeleri küresel büyümeye üretim alanları, yatırım nesneleri ve giderek pazar olarak yoğun bir biçimde katıldılar.

Diğer bir fark şuydu: 1850-1914 yılları arasındaki küreselleşme dalgası sırasında ekonomik genişleme ağırlıklı olarak kömür ve demire dayanıyordu. Bunun sonucunda, sermaye ve işçiler sınırlı sayıdaki sanayi bölgelerine doluşarak su yolları ve demiryolu hatları boyunca sanayi şehirlerinin kirle kaplı tipik yoğunluklarını oluşturdular. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde petrol, doğal gaz, hidroelektrik jeneratörler ve nükleer reaktörler dünyanın zengin bölgelerinde kömürün yerini büyük ölçüde almıştı. 1945 sonrasındaki küreselleşme elektronik ve ilaç endüstrileri gibi yüksek teknolojili endüstrileri ön plana çıkardı. Bu endüstriler, Paris-Sud ve Silikon Vadisi (California) gibi bilimsel ve teknik uzmanlık becerisi gerektiren önemli kümelenmelere dayandılar. Ancak, yüksek değere ve görece düşük nakliye maliyetine sahip olan mallarla, üretimi emek ve pazarların mevcut olup olmamasına göre parçalara bölebiliyorlardı. Hizmet ve bilgi endüstrileri aynı doğrultuda daha da ileriye gitti: Örneğin Hindistan'ın güneyindeki düşük ücretli bilgi işlem memurları, verileri her iki yöne de anında ileten fiber optik kablolar ve uydu bağlantılarıyla New York ve Londra merkezli şirketler için bilgileri işlemden geçirdiler.

Küreselleşmenin 19. yüzyıldaki versiyonu devletleri güçlendirdi. Sınırları içinde bulunan kaynaklar, faaliyetler ve insanlar üzerindeki denetimlerini artırırken bu sınırlar arasında gerçekleşen akışları düzenleme yetilerini de artırdı. Örneğin devletler 1850 ile Birinci Dünya Savaşı arasında, ulusal pasaport-

ları ve yurttaşların belli devletlere sıkı bir şekilde bağlılıklarını düzene koydular.[7] Bu süreçte hükümetler, sermaye ve emek arasında, oturmamış ama etkin bir biçimde işleyen ulusal ölçekli anlaşmalar ortaya çıktı. Örgütlü emek, örgütlü sermaye, örgütlü siyasi partiler ve örgütlü bürokratlar sıkı bir mücadele verdiler ama çeşitli anlaşmalar yaptılar. Bu pazarlıklar devletleri serbest ticaretten uzaklaştırarak, bol miktarda emek gücüyle yoğun sabit sermayeyi bir araya getiren sanayilerin korunmasına yöneltti. Kimyasallar, metal işlemeye dayalı sanayiler ve çelik bu süreçte başı çekti.

Küreselleşmenin 20 ve 21. yüzyıllardaki türü, çarpıcı bir tezat içinde, kâr olanakları arttığından sermayeyi ülkeden ülkeye büyük bir hızla hareket edecek şekilde serbestleştirerek birçok devletin merkezi iktidarının altını oydu. 1945 sonrası devletler, sınırları boyunca gerçekleşen hızlanmış iletişim, bilimsel bilgi, uyuşturucu, silah, değerli taş ya da göçmen akışlarını zaptetmek söz konusu olduğunda etkinlik kaybına uğradılar. Egemen güç ABD bile önemli miktarda kaçak mal, kirli sermaye ve yasadışı göçmen akışını engelleyemedi. Diğer birçok devlet ABD'den daha çarpıcı bir biçimde denetimlerini yitirdiler.

Aynı zamanda, hükümet dışı ve hükümetler üstü örgütler herhangi bir devletin denetiminden kısmen kurtuldular. Yeni ortaya çıkan güçlü devlet dışı örgütlerin arasında çokuluslu şirketler, dünya finans kurumları, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi siyasi anlaşmalar, NATO gibi askeri ittifaklar ve Sınır Tanımayan Doktorlar gibi uluslararası eylemci gruplar yer alıyordu. Burada bir ironi ortaya çıkıyor: ABD bu tür ulusötesi örgütlerin birçoğunun ilk oluşumlarını himayesi altına aldı ya da en azından destekte bulundu. ABD bu örgütlerin ilk evrelerinde bunları genellikle kendi ulusal çıkarları doğrultusunda evriltti. Ancak 21. yüzyıl başladığında, dünyanın en büyük mali ve askeri gücü olan ABD bile bu örgütleri yönlendiremiyordu.

---

7 John Torpey, *The Invention of the Passport. Surveillance, Citizenship and the State*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Toplumsal hareketlerde yaşanan değişikliklerin bir bağlamı olarak, yukardan aşağıya bağlanmışlık, aşağıdan yukarıya uyum ve pazarlığın orta yolu arasında bir ayrıma giderek, küreselleşmenin işleyişini görebiliriz. Küreselleşme yukardan aşağıya doğru, güç merkezleri arasında bağlantılar meydana getirir: Finansal merkezler arasında ticari bağlantılar, askeri güçler arasında zora dayalı bağlantılar, dini ya da etnik gruplar arasında kültürel bağlantılar ve bu üçünün kombinasyonları. Küreselleşme aşağıdan yukarıya doğru daha farklı gözüküyor; küreselleşme bu haliyle uzun mesafeli göç akımları, sınır ötesi ve okyanus aşırı telefon konuşmaları, göçmenlerin memleketlerine yolladıkları havaleler ve hediyeler ve toplumsal hareketleri örgütleyenler tarafından bilginin bölüştürülmesi gibi bağlantıları içerdi. Eleştirmenlerin sık sık yakındıkları gibi bu durum, standartlaşmış tüketim mallarının ve hizmetlerin tüm dünyada yayılmasını kesinlikle içerir. Ancak küreselleşme, yerel kültürleri homojenleştirip dümdüz etmekten ziyade bu mal ve hizmetleri yerel kültürlerle bütünleştiren bir dizi şaşırtıcı uyarlamayı da içeriyor.[8]

İnsanlar pazarlığın ara yerinde, güç merkezleriyle yeni ilişkiler oluşturmak için aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşen ağları kullanarak, yukardan aşağıya doğru gerçekleşen süreçlerin yarattığı fırsat ve tehditlere karşılık verirler. Bu ara yer, sadece ABD'nin Irak'ı işgaline karşı 15 Şubat 2003'te tüm dünyada gerçekleşen hareketlilik gibi koordine eylemleri değil yasadışı çıkarılan madenler, uyuşturucu kaçakçılığı, kereste kaçakçılığı ve seks ticareti gibi tüm dünyaya yayılmış kaçak ticareti de içermektedir. Ara yer büyük ölçüde, küreselleşmenin yukardan aşağıya ve aşağıdan yukarıya gerçekleşen versiyonlarının ortaya çıkardığı bağlantılara dayanır. Örneğin kaçak mal akış-

8 Viviana A. Zelizer, "Multiple Markets: Multiple Cultures," Neil J. Smelser ve Jeffrey C. Alexander (ed.), *Diversity and its Discontents. Cultural Conflict and Common Ground in Contemporary American Society*, (Princeton: Princeton University Press, 1999).

ları genellikle malların çıkış noktalarından akrabalık bağları güçlü göçmenlere doğru ve bu göçmenler aracılığıyla gerçekleşiyor; yasadışı ticaretin daha kârlı biçimleri paralarını aklamak için uluslararası mali şebekeleri kullanıyor ve çok uzaklara yayılmış toplumsal hareket eylemcileri arasındaki uluslararası bağlantılar genellikle uluslararası örgütlerin düzenlediği konferanslarda başlıyor.

Howard Rheingold ve diğer birçok teknoloji hayranı yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal hareketlerin örgütlenmesini ve stratejisini tamamıyla yeniden şekillendirdiğini öne sürdüğünden, toplumsal hareket eylemcilerinin başından beri kitle iletişim araçlarına karşılık verdiğini kabul etmemizi sağlar. 19 ve 20. yüzyıllarda yazılı medyanın olağanüstü gelişiminin toplumsal hareketlere elektronik çağdan çok daha önce nasıl yeni bir boyut kazandırdığını çoktan fark etmiştik. 20. yüzyılda radyo ve televizyon önemli roller oynadı. Konuyla ilgili teknolojik yeniliklere ait bazı önemli tarihleri hatırlayalım:

1833: Telgrafın bulunması.

1876: Telefonun bulunması.

1895: Marconi'nin radyoyu bulması.

1920'ler: Deneme aşamasındaki televizyon.

1966: Uydu iletişiminin başlaması.

1977: İlk mobil iletişim sistemi (Suudi Arabistan).

1978: İlk bilgisayar modemi.

1989: Dünya Çapında Ağ (World Wide Web) için ilk plan.

1995: ABD'de kamuya açık internet kuruldu.

1996: Kablosuz Uygulama Protokolü (Wireless Application Protocol – WAP).[9]

İletişim determinizmini gerek genel gerek özel biçimiyle benimsemeden önce çok büyük özen göstermeliyiz: Genel olarak bu yeniliklerin her birinin tek başına toplumsal eylemi ve siyasal eylemi dönüştürdüğünü varsayarak; özel olarak da, internet ya da cep telefonunun insanları önceki toplumsal ilişki ve pratiklerinden koparacak kadar büyük iletişim gücü sağla-

9 UNDP, *Human Development Report, Making New Technologies Work for Human Development*, (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 33.

dığını tahayyül ederek. İnternet kullanımıyla ilgili yakın bir zamanda yapılan özenli ve kapsamlı bir araştırmada Caroline Haythornthwaite ve Barry Wellman genel olarak toplumsal etkiyle ilgili bir özet sunuyorlar:

> İnternetin ortaya çıkışından da önce, her şeyi kapsayıcı ve toplumsal olarak denetleyici topluluklardan bireyselleştirilmiş, parçalı, kişisel topluluklara doğru bir geçiş vardı. Toplumsal olarak yakın ilişkiler sürdürdüğümüz birçok arkadaş ve akraba fiziksel olarak yakın değil. Bu bağlar büyük şehirlerden genellikle ülkelerin ya da denizlerin öte tarafına yayılıyor. Posta, telefon, arabalar, uçaklar ve şimdi elektronik posta ve internet bu bağları devam ettiriyor. Birçok insan, tek bir toplulukla kısıtlanmış hayatlar yaşamıyor. Bunun yerine çok sayıda uzmanlaşmış kısmi topluluk içinde hareket ediyorlar ve her birine sınırlı bir bağlılık gösteriyorlar. Hayatları "küyerelleşti": Uzun mesafeli bağlarla hane içinde, mahallelerde ve iş yerlerinde süregelen ilişkileri bir araya getirerek.[10]

Elbette bu gözlemler zengin Batılı ülkelere, bir bütün olarak dünyaya uyduğundan çok daha iyi uyuyor. Ancak bu gözlemler, iletişimdeki yeniliklerin mevcut toplumsal ilişki ve pratiklerle bütünleşmesi tarafından, insanların zaten sahip olduğu tasarıların genişletildiği ve özellikle zaten yürürlükte olan ama sürdürmesi maliyetli olan bağlantıların vurgulandığı anlayışı açığa çıkarıyor. Bu gözlemler, 20. yüzyılın toplumsal hareketlerinde radyo gibi yeni iletişim araçlarının benimsenmesini tanımlayan çok önemli iki noktayı pekiştiriyor. Birincisi, iletişim bağlantılarındaki her yeni biçim belirli toplumsal ilişkileri kolaylaştırırken diğerlerini (ilgili iletişim araçlarına erişemeyenleri) dışlıyor. İkincisi, iletişim araçları simetri ve asimetri derecelerine göre çarpıcı bir biçimde farklılaşıyor; gazete, radyo ve televizyon bunları takip edenler arasında muazzam bir asimetri ortaya koyarken, dijital iletişim dengeyi bir ölçüde yeniden sağlıyor.

---

10 Caroline Haythornthwaite ve Barry Wellman "The Internet in Everyday Life: An Introduction," Caroline Haythornthwaite ve Barry Wellman (der.), *The Internet in Everyday Life*, (Malden, Mas.: Blackwell, 2002), s. 32.

Benzer bir biçimde esas olarak ekonomik ilişkilere bakan Viviana Zelizer "ticari şebekeler" olarak adlandırdığı toplumsal ilişkilerin varlığını zekice ortaya koyuyor. Bu şebekelerin her biri şu dört unsuru içeriyor: 1) Sınır ötesi işlemler üzerinde bir denetime sahip olan açıkça belirtilmiş bir sınır, 2) Bir dizi ayırt edici ekonomik işlem, 3) Bu işlemlerin takibiyle görevlendirilen ayırt edici araçlar (hesaplama sistemleri ve değer göstergeleri), 4) Üyeler arasında anlamlı bağlar bulunması.[11] Örnek olarak kredi ağları, değişik örgütlerde yer alan profesyoneller arasındaki karşılıklı yardım bağlantıları ve uzmanlaşmış para sistemleri gösterilebilir. Bu tür şebekeler kendi çevreleri içinde itimat, güven ve karşılıklılığı pekiştiren kurumsal bir yapı oluştururken, şebekenin dışında yer alanları dışlanma ve eşitsizliğe maruz bırakır. Şebekeler cemaatlerin, hane halklarının ve örgütlerin sınırlarını aşarlar ancak kendi üyelerini önemli koordinasyon, iletişim ve karşılıklı bağımlılık biçimleri altında birbirlerine bağlarlar.

Bu düşünce, *siyasi şebekeler* olarak adlandırabileceğimiz şeye uzanıverir: Sadece siyasi eylemciler arasındaki bağlantı ağları değil; sınırlar, denetimler, siyasi işlemler, medya ve anlamlı bağlardan oluşan eksiksiz bir kombinasyon. Toplumsal hareketler siyasi şebekeleri meydana getirirler, bunlara dayanırlar ve bu şebekeleri dönüştürürler. Bu açıdan, bu şebekelerin iletişim araçlarında çalışan üyeleri, tam olarak biraz önce belirtilen sebeplerden ötürü bir fark oluştururlar: her iletişim aracı kendi yöntemleriyle, bazı bağlantıları güçlendirir, kurması veya sürdürmesi maliyetli olacak bazı bağlantıları kolaylaştırır ve çok miktardaki diğer muhtemel bağlantıları dışlar. Üyeler bir siyasi şebekeye girer girmez medya, işlemler ve anlamlı toplumsal bağlar içindeki emsalleriyle irtibat kurarken, içerdekilerle dışarıdakiler arasında sınırlar oluşturup bunları denetim altında tutarlar. Siyasi katılımcılar iletişim araçları determinizminin yerine, aktif bir biçimde örgütsel yenilikle meşgul oldular.

---

11 Viviana A. Zelizer, "Circuits within Capitalism", Victor Nee ve Richard Swedberg (ed.), *The Economic Sociology of Capitalism*, (Princeton: Princeton University Press, 2004).

Daha önce sıralanan teknolojik yeniliklerin tamamı ya da bunların uygulamaları, sonunda toplumsal hareketleri örgütleyenlerin ve bu hareketlerdeki eylemcilerin kullanımına açıldı. Genel olarak, bu yenilikler toplumsal hareketlerin kullandığı iletişim araçlarının kapsadığı coğrafi bölgeyi genişletirken iletişim maliyetlerini düşürdüler. Bu yenilikler aynı zamanda, toplumsal hareketlere katılanları bu teknolojileri kullanmayanlardan ayırırken, bu katılımcıları aynı teknolojileri kullanan diğer insanlara daha sıkı bir biçimde bağladı; bu açıdan bunların dikkate değer bir seçilim etkileri vardı.

Onların zamanında, benzer bir biçimde, şehirlerarası buharlı trenler, elektrikli tramvaylar ve jet uçakları gibi buluşlar, aralarında uzun bir mesafe bulunan toplumsal hareketler arasındaki irtibatı kolaylaştırdı; ancak önemli ulaşım hatlarının uzağında yaşayan aynı kafadan insanlar arasındaki irtibatı engelledi. Ancak toplumsal hareketlerin örgütlenmesi, stratejisi ve pratiğindeki değişmelere, ne iletişim araçlarındaki ne de ulaşım sistemindeki teknolojik program egemen olabildi. Politik ve örgütsel bağlamdaki değişiklikler aslında teknik dönüşümlerden ziyade toplumsal hareketlerin işleyişini çok daha doğrudan ve ivedi bir biçimde etkiledi.

Ne olursa olsun, iletişim bağlantılarının dünya üzerindeki dağılımını biraz olsun düşündüğümüzde, elektronik mesajların çok geçmeden tüm dünyadaki toplumsal hareketleri koordine edeceği yönündeki yanılsama dağılıyor. Tablo 1 görece yoksul ülkelerden (Kongo gibi) en zenginlere (Norveç gibi) kadar bir dizi ülkeyle ilgili yeterli bilgi veriyor. Telefon hatları, cep telefonları ve internet bağlantılarındaki büyük farka dikkat edin. Telefon hatları, her 10 kişiye 7 bağlantıdan (İzlanda ve ABD) her 143 kişiye 1 bağlantıya (Kongo) kadar uzanıyor. Cep telefonu aboneliği ülkeler arasında hemen hemen aynı ölçüde değişkenlik gösterirken, internet bağlantılarında daha da büyük bir değişkenlik baş gösteriyor. 2000 yılıyla 1990 yılını karşılaştıran oranların işaret ettiği gibi, ülkeler arasında küçük bir eşitlenme sabit hatlı telefon erişiminde söz konusu oluyor. Ancak söz konusu olan cep telefonları ve internet bağlantıları

TABLO 1
Bazı Ülkeler İçin İletişim Bağlantıları, 1990-2000

Ülke	Bin kişiye düşen telefon hattı sayısı (2000)	Oran (2000/ 1990)	Bin kişiye düşen cep telefonu aboneliği (2000)	Oran (2000/ 1990)	Bin kişiye düşen internet (2000)	Oran (2000/ 1990)
Avustralya	525	1.2	447	40.6	85.7	5.0
Kanada	677	1.2	285	131.3	77.4	6.1
Çin	112	18.7	66	–	0.1	–
Kongo	7	1.0	24	–	–	–
Çek Cumhuriyeti	378	2.4	424	–	15.4	7.3
Gabon	32	1.5	98	–	–	–
İzlanda	701	1.4	783	20.1	143.0	4.6
Hindistan	32	5.3	4	–	–	–
Endonezya	31	5.2	17	–	0.1	–
İsrail	482	1.4	702	234.0	29.5	6.0
Kazakistan	113	1.4	12	–	0.5	–
Norveç	532	1.1	751	16.3	101.1	5.2
Paraguay	50	1.9	149	–	0.2	–
Filipinler	40	4.0	84	–	0.3	–
Suudi Arabistan	137	1.8	64	64.0	0.2	–
Birleşik Krallık	589	1.3	727	38.3	28.2	3.8
ABD	700	1.3	398	19.0	295.2	12.8
Dünya	163	1.6	121	60.5	17.8	10.5

–: 1990 yılı için bilgi yok ya da sıfır adet.
Kaynak: UNDP 2002: 186-189.

olduğunda, bu hizmetlerin zengin ülkelerde hızlı bir şekilde yayılması dünya çapındaki eşitsizlikleri artırıyor. Üstelik internet açısından, eşitsizlik bu rakamların belirttiğinden daha da derinlere gidiyor; örneğin ABD'li üreticiler İngilizce'yi Dünya Çapında Ağ'ın ortak dili yaparak dünyadaki web sitelerine egemen oluyorlar.[12]

Buradan iki sonuç çıkıyor. Birincisi, uluslararası olarak koordine edilen toplumsal hareketler elektronik iletişime dayandıkları ölçüde, zengin ülkelerdekiler yoksul ülkelerdekilere nazaran çok daha az sıkıntı çekeceklerdir. İkincisi, elektronik iletişim araçları gerek ülke içinde gerek ülkeler arasında, toplumsal

12 Paul DiMaggio, Eszter Hargittai, W. Russell Neuman ve John P. Robinson, "Social Implications of the Internet," *Annual Review of Sociology* 27, (2001), s. 312.

hareket eylemcilerini birbirlerine seçici bir biçimde bağlıyor. Norveçli bir örgütçünün sözgelimi Hindistan ya da Kazakistan'da elektronik yollarla ulaşabildiği herhangi biri zaten çok küçük bir iletişim elitinin içinde yer alıyor. Daha uzak bir gelecekte, yüksek teknolojili iletişim olanaklarının yayılması, nihai olarak, toplumsal hareketlerin sahip olduğu fırsatları uluslararası düzeyde eşitleyebilir. Orta vadede ise, küreselleşmenin bu önemli veçhesi dünyayı daha eşitsiz bir hale getiriyor.

Yüksek teknolojiye sahip dünyada, uluslararası toplumsal hareketlerin örgütleyicileri, muhakkak ki, dijital iletişim teknolojilerini etkinliklerinde yoğun bir biçimde kullandılar. Web siteleri, internet üzerinden verilen dilekçeler, elektronik tartışma ortamları, kişiden kişiye yayılan e-posta mesajları ve yerel eylemlerin cep telefonları veya portatif radyolar aracılığıyla koordine edilmesi iletişimi hızlandırıyor ve belli bir kişinin irtibatını sürdürebileceği insanların kapsamı artıyor. Ancak sorular tam da burada başlıyor: Dijital teknolojilerin toplumsal hareket pratiklerine takdim edilmesi bu pratikleri, telefon, televizyon ve uzun mesafeli otobüsler gibi daha önceki iletişim ve ulaşım teknolojilerinin dönüştürdüğünden daha hızlı ve daha yaygın bir biçimde mi dönüştürüyor? Bunun sonucunda eylemciler arasında yeni ilişki biçimleri ortaya çıkıyor mu?

Toplumsal hareketlerin, seçim kampanyaları ve çıkar gruplarının yönlendirmeleri gibi diğer siyaset biçimlerinden daha iyi durumda olduğunu unutmayalım; bu da toplumsal hareketlerin aşağıdaki ayırt edici bileşimlerinden kaynaklanıyor: 1) Kolektif talepler adına aralıksız kampanyalar, 2) Mitingler, gösteriler, basın açıklamaları ve özel amaca yönelik dernek, iletişim ağları ve koalisyonların oluşturulması gibi çeşitli etkinlikler, 3) Eylemciler, seçmenler ve/veya bunların uğraştığı amaçlar adına toplu WUNC (Worthiness, Unity, Numbers and Commitment - Liyakat, Birlik, Nicelik ve Bağlılık)* teşhirleri.

(*) Charles Tilly'ye göre toplumsal hareketler ilettikleri taleplere Layık olduklarını, Birlik içinde hareket ettiklerini, çıkarlarının arkasında duracak yeterli Nicelik'e sahip olduklarını ve her türlü bedel ve riski göz önünde bulundurarak taleplerine Bağlı olduklarını göstermek zorundaydılar – ç.n.

Bu nedenle, toplumsal hareket etkinliğinin bu özellikleri başka bir soruyu daha gündeme getiriyor: Elektronik iletişimdeki büyük ilerlemeler ve küreselleşme bağlamında, toplumsal hareketlerin kampanyaları, gösteri dağarcıkları ve WUNC teşhirleri daha önce hiç olmadığı kadar çarpıcı bir biçimde karakter mi değiştiriyor?

Abartılarla dolu bir alanda Lance Bennett'in konu üzerinde yaptığı alışılmadık derecede itinalı ve dengeli bir inceleme, dijital iletişim araçlarının uluslararası eylemciliği çeşitli önemli yollarla değiştirdiğini ileri sürüyor:

- Eylemciler arasındaki iletişim ve koordinasyonun sağlanması için elzem olan iletişim ağları konusunda, daha önceki toplumsal hareketlerin görece yoğun iletişim ağlarından ziyade gevşek olarak yapılandırılmış iletişim ağları oluşturarak[13]
- Hareketin söylemi içinde yerel sorunların takdimi için daha geniş bir alan yaratarak, yerel eylemcilerin kendilerini bir bütün olarak hareketle özdeşleştirmelerini zayıflatarak
- Toplumsal hareketlerle kurulan kişisel ilişkilerde ideolojinin etkisini azaltarak
- Toplumsal hareket eylemciliğinin temelleri olan sağlam, süreklilik gösteren ve kaynak zengini yerel ve ulusal örgütlerin göreli önemini azaltarak
- Toplumsal hareketler içindeki kaynak fakiri örgütlerin stratejik avantajlarını artırarak
- Çabucak değişen anlık hedeflerle sürekli kampanyaların (örneğin küreselleşme karşıtı kampanyalar ya da çevrenin korunmasına yönelik kampanyalar) oluşturulmasına önayak olarak
- Yüz yüze yapılan daha önceki etkinliklerle sanal etkinlikleri bir araya getirerek.

Bennett'a göre bu değişimler, daha sonra, toplumsal hareketleri koordinasyon, denetim ve bağlılık sorunlarına giderek daha hassas hale getirdi.

---

13 Mario Diani, "Introduction: Social Movements, Contentious Actions and Social Networks: 'From Metaphor to Substance'?" Mario Diani ve Doug McAdam (ed.), *Social Movements and Networks. Relational Approaches to Collective Action*, (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Ancak Bennett bile tarif ettiği eğilimlerin yerleşik olgulara tekabül ettiğini iddia etmiyor; temkinli davranıyor. Ani bir duruma karşı tedbirli davranalım. İletişim teknolojilerinin, daha önceki toplumsal hareketler içindeki yerini olduğu kadar bir bütün olarak toplumsal ilişkiler içindeki yerini düşündüğümüzde yalın teknolojik determinizme şüpheyle yaklaşmalıyız. Çok büyük bir ihtimalle, Bennett'ın ortaya koyduğu değişimlerden bir kısmı aslında dijital teknolojilerin benimsenmesinden ziyade toplumsal hareket eylemcilerinin siyasi ve ekonomik durumlarındaki değişikliklerden kaynaklanıyor.[14] (Gerek hükümetlere bağlı gerek hükümet dışı) uluslararası örgütlerin çoğalması, ulusötesi şirketlerin ve finansal ağların artan önemi, birçok devletin malların, insanların, sermayenin ya da kaçak eşyaların akışını denetleme yetisinin azalması ve toplumsal hareketlerin taleplerinin muhtemel hedefleri arasında iletişim araçlarının yayılması Bennett'ın listesindeki değişimlere katkıda bulunuyor. Bütün bunlar toplumsal hareket eylemcileri için yeni tehditler ortaya koydu. Bunlar, toplumsal hareketlerin harekete geçmesinin temellerini oluşturan yeni siyasi şebekelerin oluşumunu teşvik etti.

Bu durum bizi küreselleşmeye geri götürüyor. Temel olarak, küreselleşen değişimin üç akımının (yukardan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve bu ikisinin arası) tüm dünyadaki toplumsal hareketleri etkilediğini nasıl düşünebiliriz? Kampanyalar, gösteri dağarcıkları ve WUNC teşhirleri üzerinde ayrı ayrı düşünelim:

---

14 Paul DiMaggio, Eszter Hargittai, W. Russell Neuman ve John P. Robinson, "Social Implications of the Internet;" Saskia Sassen, "Towards a Sociology of Information Technology", *Current Sociology* 50: (2002), s. 29-52; Tom Mertes (ed.), *A Movement of Movements. Is Another World Really Possible?* (Londra: Verso, 2004); Barry Wellman, "Changing Connectivity: A Future History of Y2.03K," *Sociological Research Online* 4, no. 4. (2000); Barry Wellman, "Physical Place and CyberPlace: The Rise of Personalized Networking," *International Journal of Urban and Regional Research* 25, (2001), s. 227-252; Barry Wellman, "Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital? Social Networks, Participation, and Community Commitment" *American Behavioral Scientist* 45: (2001), s. 437-456; Barry Wellman, "The New Transnational Contention: Social Movements and Institutions in Complex Internationalism," Taslak Halindeki Tebliğ 2003, Ulusötesi Mücadele Projesi, Cornell University.

Yukardan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve bu ikisinin arasındaki değişimler aynı çıkarı paylaşan yerler arasındaki bağlanmışlığı artırdıklarından ve ortalama olarak, bu yerler arasındaki iletişimin maliyetini azalttıklarından, birçok farklı yerde eş zamanlı olarak benzer ya da aynı hedeflerle ilgili kampanyaların *sayısında bir artış bekleyebiliriz.*

Gösteri dağarcıklarına *gelince; program, kimlik ve (iletişimin uzun, ince kanallarıyla birbirine bağlanan yerel olarak kümelenmiş etkinliklerde katılımcıların fiziksel olarak bir arada bulunmalarını gerektiren) daimi taleplere olan güvenin azalmasını bekleyebiliriz. Bu eğilim en aşırı noktasında, herhangi bir fiziksel bir aradalık gerektirmeyen sanal etkinlikleri doğuracaktır.*

WUNC teşhirlerine *gelindiğinde ise; 2001 yılının Ocak ayında Manila'da gerçekleştirilen siyah giyinme eylemine rağmen ilginç bir ikiye ayrılma bekleyebiliriz: Bir yanda, dünyanın herhangi bir yerinde kolayca kabul gören liyakat, birlik, nicelik ve bağlılığı bildirme yolları; diğer yanda, kendi yerel çevrelerine iştirak eden grupların ilişkilerini belirten yerelleşmiş WUNC kodları. Yerel insanların anlayabileceği saç bantları takan, ancak televizyon kameralarına İngilizce levhalar tutan Endenozyalı göstericiler bu ikiye ayrılmayı yansıtıyor.*

Kampanyalar ve gösteri dağarcıklarında beklenen değişiklikler 20. yüzyılın sonundan beri neredeyse şaşmaz bir biçimde gerçekleşiyor. Ayrıntılı olay listelerinin yokluğunda WUNC teşhirleri belirsiz kalıyor, ama akla yatkın görünüyor. Eğer benim akıl yürütmem doğruysa, olayların ayrıntılı bir biçimde karşılaştırılması; uluslararası düzeydeki etkinliklerin (daha yerel toplumsal hareketlere nazaran), katılımcıları kendi yerelliklerine ve gruplarına yakından bağlayan kodlarla, barış sembolleri ve hep bir ağızdan tekrarlanan sözler gibi tüm dünyada geçerli olan diğer WUNC kodlarını bir araya getirdiğini gösterecektir.

Tam da basit teknolojik determinizmden kaçınmamız gerektiği gibi, toplumsal hareketlerde 21. yüzyılda gerçekleşen her değişimi de küreselleşmeye bağlamaktan sakınmalıyız; tesadüf nedensellik ilişkisini kanıtlamaz. Özellikle de, eylemci-

lerin bizleri yerel, bölgesel ve ulusal toplumsal hareketler devrinin bittiğine ikna etmek için taleplerini denizaşırı ve kıtalararası bir şekilde koordine ettikleri gösterişli olaylara fırsat vermemeliyiz. Uluslararası bağlantılar, çoğunlukla sınırları belirli ülkeler içinde hareket eden ve bu ülkelerin hükümetlerini ciddi olarak kabul eden insanları hâlâ birbirine bağlıyor. Birçok gözlemci ve katılımcı bütün uluslararası bağlantıları, sanki bu bağlantılar küreselmiş gibi tarif ediyor ve böylece sınırları belli, merkezileşmiş devletlerin eski siyasetinin ötesine geçiyor. Aslında devletler 21. yüzyılın başındaki toplumsal hareketlerin belirgin aktörleri, hedefleri ve mekânları olmaya devam ediyor. Manila'nın Filipinler Devlet Başkanlığı etrafında seferber olması buna bir örnek teşkil ediyor. Yeni yüzyıldaki toplumsal hareket siyasetinde ABD'nin aktör, hedef ve mekân olarak önemli bir oranda yer alması konuyu daha da dikkat çekici hale getiriyor.

Filipinler'e geri dönersek

2000 ve 2001 yıllarının Filipinleri'ne bakmak, 21. yüzyılın kamu siyasetindeki toplumsal hareketlerin yerini açıklığa kavuşturmamızı sağlayacak ve yeni iletişim teknolojilerinin ortadan kaldırdığı şüphecilik için biraz gerekçe sunacaktır. Uzun yıllar boyunca önce İspanya'nın, sonra da ABD'nin sömürgesi altında yaşayan Filipinler, daha sonra yarım yüzyıldan fazla bir süre bağımsız bir ülke olarak hüküm sürdü. ABD askeri güçlerinin önemli miktarda varlığı, onda dokuzundan fazlası Hıristiyan olan bir nüfus, büyük miktarda ticari akışlar, ABD'ye gerçekleşen önemli miktarda göç ve kamusal yaşamda kullanılan diller açısından İngilizce ile Filipinler dilinin (Tagalog diline dayalıydı) birbirinin yerine geçebilmesi gibi etkenler aracılığıyla Filipinler ABD'yle arasındaki güçlü bağları sürdürdü.

Filipinler 1946 ile 2001 yılları arasında, bir yanda Filipin adalarının toprak sahibi ve ticari elitleri içindeki üst düzey görevler için görece demokratik çekişme ile diğer yanda demokratik yöntemlere pek de uymayan zora dayalı yönetim arasında gidip

geldi.[15] Ferdinand Marcos'un devlet başkanlığı (1965-1986), "ahbap çavuş kapitalizmiyle" (crony capitalism) beraber, zora dayalı yönetimin doruk noktasını ulusal düzeyde uygulamaya koydu. Ancak 1986'da, Halk İktidarı adlı geniş bir halk seferberliği Marcos'u indirip onu Hawaii'ye gönderdi ve devlet başkanlığına (aynı derecede elit birisi olan) Corazon Aquino'yu getirdi. Bundan sonraki 15 yıl içinde, adil bir biçimde serbest rekabete dayalı seçimler, neredeyse düzenli bir şekilde yasama organları ve devlet başkanlarının birbirlerinin yerine geçmesini sağladı. Film yıldızı Joseph Estrada, Filipinli Kitlelerin Partisi adlı gevşek yapılı bir partinin desteklediği popülist bir programla 1998 yılında devlet başkanlığını kazandı. Ama Estrada kendisinden önce gelen bazı devlet başkanları gibi, çok geçmeden halkın parasına el uzatmaya başladı. İki yıl sonra Freedom House adlı kuruluş, Filipinler'in siyasal haklar notunu 2 (görece yüksek sayılır) olarak ve yurttaşlık hakları notunu 3 olarak açıklayarak ülkeyi Arjantin, Benin ve Bulgaristan'ın olduğu gruba koydu, ancak 2+2'lik notlarıyla Botswana, Şili ve Guyana'nın altına yerleştirdi. Büyük bölgesel, dini ve etnik çatışmaların yanında devlet başkanının asli demokratik sorumlulukları konusundaki şüpheler Filipinler'i daha yüksek notlardan alıkoydu.[16]

Aslında, Filipinler'de dönemin popüler kamu siyaseti katiyen toplumsal hareketleri içermedi. Filipinler'in birçok kırsal bölgesinde milisler ve diktatörler hâlâ hüküm sürüyordu. Mindanao'da İslamcı gerillalar 1971 yılından bu yana bağımsız bir devlet için savaşıyorlardı. Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin ana damarının 1996'da merkezi hükümetle anlaşmaya varmasına rağmen, Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi'nden (MNLF) 1984 yılında kopmuş olan 12 ila 15 bin arasındaki silahlı üyesi gerilla savaşını sürdürdü. Öte yandan, komünist Yeni Halk Ordusu (NPA) (muhtemelen 11 bin üye), MILF'yle

15 Benedict Anderson, *The Spectre of Comparisons. Nationalism, Southeast Asia and the World*, (Londra: Verso, 1998), s. 192-226.

16 Adrian Karatnycky (ed.), *Freedom in the World. The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, Piscataway, (New Jersey: Transaction. 2000), s. 389-390, 596-597.

gevşek bir ittifak içinde, Marksist bir devlet için kendi kampanyasını yürüttü.[17]

Joseph Estrada'dan önceki Devlet Başkanı Fidel Ramos MILF ve NPA'yla kısmi uzlaşmalara giderken, 1996'da MNLF'yle barış anlaşması yapmayı başardı. Estrada yönetimi altında bu anlaşmalar bozulmaya başladı. Estrada için daha da kötüsü, kimliği belirsiz saldırganlar (militan İslamcı ayrılıkçılardan oluşan Ebu Seyyaf grubunun üyeleri olduğu söyleniyordu) Filipinler ve Malezya'da turistleri, yabancı gazetecileri ve Filipinler vatandaşlarını kaçırmaya başlamasıydı. Sadece bazı rehineleri yüksek miktarda fidye karşılığında serbest bıraktılar. Bu arada Manila'da bir dizi ölümcül bomba patladı ve kesin kanıt olmadan bir kez daha Ebu Seyyaf sorumlu tutuldu.[18] Bütün bu çözümsüz çatışmalar, Estrada'yaa olan halk desteğini sarstı.

Estrada'nın Ocak 2001'de görevden ayrılmasına yol açan anayasal kriz aslında iki ay önce başlamıştı. Devlet başkanının yasadışı faaliyetlerden yüksek miktarda rüşvet aldığını öne süren güvenilir suçlamalardan sonra, Filipinler Meclisi Estrada'yı Yüce Divan'a çıkarmak için 13 Kasım'da oylama yaptı. 22 üyeden oluşan ve bir ön mahkeme görevi gören Senato'nun Estrada'yı mahkum etmesi için oyların üçte ikisi gerekiyordu; bunun sonucunda 16 Ocak'ta mahkemenin kanıtları örtbas eden 11-10'luk oylaması büyük bir şok yarattı. Yolsuzluk suçlamaları ortaya çıktığı sırada ve Yüce Divan'a sevk etme işlemleri başlamadan önce Devlet Başkanı yardımcısı Macapagal (Estrada'dan bağımsız olarak, halkın çok daha büyük bir oy oranıyla seçtiği, ABD'de eğitim görmüş olan bir iktisatçı) Sosyal Güvenlik Bakanlığı yaptığı görevinden istifa ederek, Estrada karşıtı bir koalisyonun önderliği için eski Devlet Başkanı Corazon Aquino ve Kardinal Jaime Sin'in saflarına katıldı. Eğer Halk İktidarı Joseph Estrada'yı alaşağı ettiyse, bunu güçlü bir elit desteği sayesinde yaptı.

---

17 SIPRI Stockholm International Peace Research Institute, *SIPRI Yearbook 2001. Armaments, Disarmament and International Security*, (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 39-40.

18 Annual Register, (2000), s. 326-327.

TABLO 2
***Philippine Star*'dan Bazı Başlıklar**
(Aralık 2000 ve Ocak 2001)

Aralık 2000

1 Estrada* Karşıtı Güçler Sivil İtaatsizlik Planını Başlatıyorlar
2 Hükümet NPA** ve MILF*** ile Tatil Öncesi Ateşkes İlan Etti
8 Estrada Karşıtı Protestocuların Senatoya Yürümeleri Engellendi
8 ABD, Estrada'nın Yargılanması Sırasındaki Darbe Söylentileriyle İlgili Endişelerini Dile Getirdi
9 Cotabato Katedrali ve Jollibee Alışveriş Merkezi Bombalandı; 4 Yaralı
11 Estrada Kilisenin ve Solun Desteğini Almaya Çalışıyor: Bütün İdam Cezalarını Müebbet Hapse Çeviriyor, Siyasi Mahkumları Serbest Bırakıyor
18 Edsa Mitingi Bugün Yapılıyor
24 Beraat Kararı Olağanüstü Bir Sivil İtaatsizlikle Karşılandı
27 CPP****, Estrada Karşıtı Protestoların Bastırılmasına Karşı Uyarıda Bulundu
28 Miriam***** Temyiz Mahkemesi'ne Gidiyor: Ülkemdeki Mitingleri Durdurun
31 Metro'da Patlama: 11 Ölü

Ocak 2001

7 Estrada MILF'e Yeniden Savaş İlan Ediyor
9 Göstericiler Senato Şoförünü Tartakladılar
10 Protestocular Senato'nun Miting Yasağı Karşısında Yılmıyorlar
15 Polis Antipolo'daki Protestoyu Dağıtmak İçin Tazyikli Su Kullandı
16 Malacanang****** Anarşiyi Ezmeye Hazır
16 Antipolo Sakinleri Çöp Kamyonlarına Saldırdı
17 Sanal Savaşçılar Miriam'ın Uluslararası Mahkemede Görev Alma Önerisini Engellemekte Kararlılar
18 II. Edsa'dan Erap'a*******: İstifa
19: Edsa Protestocuları İnsan Zinciri Oluşturuyor
19 Bugün Tüm Ülkede İş Bırakılıyor
19 Estrada Yandaşları Eli Sopalı Öğrencilerin Peşine Düştü
20 Estrada Hükümeti Düştü
20 Göstericiler Makati'de Çatıştılar
21 Mendiola'daki Çatışmada 3 Yaralı, 6 Gözaltı
21 Temyiz Mahkemesi: Halkın Refahı En Yüce Kanundur
21 ABD GMA [Gloria Macapagal Arroyo] Hükümetini Tanıdı

(*) Dönemin Filipinler Devlet Başkanı – ç.n.
(**) Filipinler Komünist Partisi'nin önderliğindeki Yeni Halk Ordusu (New People's Army) – ç.n.
(***) Moro İslami Kurtuluş Cephesi (Moro Islamic Liberation Front) – ç.n.
(****) Filipinler Komünist Partisi (Communist Party of the Philipinnes) – ç.n.
(*****) Estrada yanlısı bir senatör – ç.n.
(******) Filipinler Devlet Başkanlığı Sarayı – ç.n.
(*******) Estrada'nın lakabı – ç.n.

Tablo 2, Manila'daki günlük gazete *Philippine Star*'dan aktarıldığı kadarıyla genel durumun bir kısmını tarif ediyor. (Hemen hemen her durumda, belli bir yer ve zamanda geçtiği bildirilen olaylar bir önceki gün gerçekleşmiş oluyordu.) Başlıklardan çıkan sonuca göre, Aralık ayının başına gelindiğinde, Filipinli siyasi girişimciler Senato'ya, Edsa'ya ve Başkanlık Sarayı Malacanang'a yapılması planlanan yürüyüşlerle beraber geniş çaplı bir kampanya hazırlığı içindeydiler. Daha az radikal diğer birkaç örgütle beraber Filipinler Komünist Partisi (CPP) Estrada karşıtı kampanyayı destekledi. Estrada gerillalarla ateşkes yaparak, idam cezalarını hafifleterek ve mahkumları serbest bırakarak halkın ve kilisenin desteğini almaya çalıştı. Ancak önce taşrada, sonra da (Aralık ayının sonunda) Manila'nın toplu taşıma sisteminde bombalamalar devam etikçe, güvenilirliği darbe üstüne darbe yedi. Ocak ayının başında, Estrada MILF'e karşı askeri mücadeleyi yeniden başlatarak taktik değiştirdi.

Estrada'nın, kendi rejimine karşı düzenlenen gösterileri yasaklama girişimlerine karşın gösteriler Manila'da ve diğer yerlerde devam etti. Örneğin Akbayan Eylem Partisi'nden bir grup grev gözcüsü Queen City'de, Senatör Miriam Defensor-Santiago'nun (Estrada yanlısı olan bir Yüce Divan üyesi) evinin önünde yürüyüş düzenledi. Senatör, bu gösterilerin hukuken yasaklanması için 27 Aralık'ta Filipinler Yargıtay'ına başarısızlıkla sonuçlanan bir başvuruda bulundu. Birkaç hafta sonra, asıl olarak Estrada'nın istifasını talep eden elektronik bir dilekçe için imza toplamak amacıyla (150 bin kişi dilekçeyi "imzaladı") oluşturulmuş bir web sitesinin örgütleyicileri kampanyalarını, Senatör Defensor-Santiago'nun ("Miriam") Uluslararası Adalet Divanı'na atanmasına karşı çıkarak genişlettiler.

Bununla birlikte, dönemin bütün toplumsal hareket faaliyeti Joseph Estrada'yı görevden uzaklaştırmaya yönelik kampanyayla doğrudan ilgili değildi. Örneğin 14 Ocak'taki "Antipolo protestosunun" Manila'daki eylemlilikle pek az ilgisi varken, Manila'daki çöplerle çok ilgisi vardı. Manila, kalabalık sokaklarındaki devasa çöp yığınlarının sıkıntısını çekiyordu. Estra-

da, Manila'nın 30 kilometre doğusundaki San Mateo ve Antipolo şehirleriyle çakışan çöp deposunun yeniden açılmasını emretmişti. Antipolo'nun belediye başkanının önderliğindeki bin kadar protestocu (Antipolo'da 600 bin kişi oturuyordu), polis onları tazyikli suyla dağıtana kadar otoyolu trafiğe kapattı ve Manila'nın çöp kamyonlarının geçmesine izin vermedi. Ayın 15'inde, kimliği belirlenemeyen kişiler Antipolo'dan geçen çöp kamyonlarına ateş açtı ve kamyonları taşa tutarak camlarını paramparça etti. Yorumculara göre, yerel yetkililer protestoları destekledi çünkü, çöp sahasını alenen kabul etmeleri durumunda yaklaşan yerel seçimleri kaybetmekten korkuyorlardı.

Bununla birlikte, Yüce Divan'a yollama krizi büyüdükçe Filipinler'deki toplumsal hareket eylemi, Yüce Divan sorunu etrafında örgütlenmiş Estrada yanlısı ve Estrada karşıtı güçler arasındaki mücadeleler üzerinde yoğunlaştı. Ayın 19'una kadar Başkanlık Sarayı'ndaki (Malacanang) hükümet sözcüsü hükümet karşıtı göstericileri tehdit etmeye devam etti ve Estrada'nın halk arasındaki destekçileri (özellikle Manila'nın yoksul semtlerinden ve hizmetçi, şoför ve diğer hizmet işçilerinden oluşan göçmen ağlarından geliyorlardı) bu göstericilerle çatışmayı sürdürdü. Ancak ayın 20'sine gelindiğinde başkent polisi, Estrada yanlısı karşı-göstericileri Manila'nın Makati (şehrin finans bölgesi) ve Mendiola (Malacanang'ın yanı başındaydı ve Ferdinand Marcos'un görevden uzaklaştırılması sırasında büyük çatışmaların meydana geldiği bir geçiş alanıydı) gibi semtlerinde denetim altına almaya ve tutuklamaya başlıyordu. Rüzgar yön değiştiriyordu. Aynı gün ABD'nin Macapagal rejimini tanıması değişimin üzerini örttü.

Estrada'ya olan destek tamamen ortadan kalkmadı. 25 Nisan'da Macapagal hükümeti Estrada'yı tutuklayıp ona adi suçlu muamelesi yaparak çok daha önceden verdiği bir sözü yerine getirdi. Bunun üzerine Estrada'nın partisinin (artık adı Kitlelerin Gücü idi) örgütleyicileri ve onlarla ittifak halindeki dini gruplar kendi göstericilerini Edsa'ya getirerek liderleri adına sözlü taleplerini ilettiler. 1 Mayıs'ta Estrada yanlılarından

oluşan benzer bir grup Başkanlık Sarayı'na (artık orda Macapagal vardı) yürüyerek, geçtikleri yerlerde 20 milyon pezonun üzerinde bir hasara yol açtı. Mendiola'da Estrada yanlısı eylemcilerle hükümet güçleri arasında çıkan çatışmalarda iki gösterici ve iki polis memuru öldü. Estrada cephesi, tıpkı hasımları gibi, toplumsal hareket dağarcığından kendi uyarladıkları yöntemleri kullanmaya devam etti.[19]

2000 ve 2001 yıllarında Filipinler'de yaşanan mücadeleler 21. yüzyılın toplumsal hareketleri hakkında bize ne anlatıyor? Birincisi, ülkenin bazı kesimlerindeki gerilla savaşına karşın, en azından Filipinler'in merkez bölgesinin toplumsal hareketleri görünür biçimlerde kurumsallaştırdığını gösteriyor. Aralık ve Ocak aylarında gerçekleşen yürüyüşler, grevler ve basın açıklamaları, birçok yerel özelliğiyle beraber, açıkça uluslararası toplumsal hareket dağarcığının bir parçasıydı; devlet başkanını koltuğundan indirmek için düzenlenen aralıksız bir kampanyanın bir parçasını oluşturdu; bir programı, bir kimliği ve daimi talepleri ifade etti ve WUNC teşhirlerini kapsadı. Üstüne üstlük, Antipolo'daki çöp deposuyla ilgili olarak yaşanan çatışma, toplumsal hareket taktiklerinin Estrada karşıtı kampanyanın ötesine taştığını gösteriyor. Filipinler'in yarım kalmış demokrasisi toplumsal hareketler için elverişli bir ortam sunuyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısı için daha önce gözlemlediğimiz gibi, 21. yüzyılın başında da demokrasi ile toplumsal hareketler tüm dünyada birbirlerine refakat etti.

İkincisi, Filipinler toplumsal hareketler konusunda benzer sebeplerle, toplumsal ve coğrafi olarak bölümlere ayrılmış ülkelerin oluşturduğu dikkate değer kategoriye giriyordu. Estrada'nın Manila'daki yandaşlarının ve onların önderlerinin etkinliklerine rağmen, Filipinler'de yakın zamandaki toplumsal hareketlere katılanlar ağırlıklı olarak orta sınıflardan geliyordu.[20] Coğrafi farklılıklar Filipinler'i, sınıf farklılıklarından bile çok daha keskin bir biçimde böldü. Çatışmaların yaşan-

19 Vicente Rafael, "The Cell Phone and the Crowd: Messianic Politics in the Contemporary Philippines," *Public Culture* 15, (2003), s. 422-425.

20 *A.g.e.*

dığı Mindanao gibi bölgelerde kamu siyaseti toplumsal hareketleri değil askeri liderleri, dini liderleri, haydutları, rehine avcılarını, patronaj ağlarını (patron-client networks), milisleri ve gerilla güçlerini içermekteydi. Filipinlerin yanı başında, Malezya ve Endonezya benzer bir biçimde, toplumsal hareket kampanyalarının ilk siyasi girişimleri sürdürdüğü büyük bölgelerle, kimsenin şiddet içermeyen toplumsal hareket etkinlikleriyle WUNC teşhirlerini aralıksız kampanyalarda bir araya getirmekten siyasi bir kazanç elde etmeyi beklemediği geniş alanlar arasında parçalanmış durumdadır. Sadece otoriter ülkeler değil, aynı zamanda kısmen demokratik ülkelerin otoriter kısımları da toplumsal hareketler dünyasının dışında kaldı.

Üçüncüsü, bu ciddi ulusal çatışmada uluslararası bağlantıların önemi büyüktü. Belli ki ABD yetkilileri Estrada karşıtı kampanyayı yakından takip ettiler ve Macapagal rejimini diplomatik olarak derhal tanıdılar. Uluslararası medyada yapılan yoğun yayınlar (Ferdinand Marcos'un 1986 yılında koltuğundan indirilmesiyle kurulan kasıtlı paralellikler tarafından harekete geçirildi), Manila'daki eylemcilerin yerel ve uluslararası safhalarda aynı anda harekete geçmekten başka seçenekleri olmadığı anlamına geliyordu. Bu durum, 2000-2001'de yaşanan olayları küreselleşmenin bir dürtüsü ya da sonucu haline mi getiriyordu? Uluslararası bağlantıların yoğunlaşmasının Estrada'ya karşı gelişen hareketi meydana getirdiği ya da bunu hızlandırdığını kastetmiyoruz. En fazla şunu söyleyebiliriz: Filipinler 21. yüzyılın başlangıcıyla beraber dünyadaki güç şebekeleriyle ve iletişim ağlarıyla yeterince bütünleşti ve bu durumda Filipinli yöneticiler Myanmar, Belarus ve Liberya'daki muadillerinin hâlâ kullanabildiği zihinleri bulandırma, tecrit ve baskı seçeneklerini kullanamaz oldu.

Dördüncüsü, tek başına cep telefonlarının ve cep telefonu mesajlarının yaygın bir şekilde kullanılması Estrada karşıtı kampanyayı medyanın yönlendirdiği yeni tür bir toplumsal hareket haline getirmez. Manila'daki kalabalıklar ucuz ve hızlı iletişim araçları sayesinde öncesine oranla daha çabuk ya da

daha çok sayıda toplanmış olabilirler. Ancak Aralık ve Ocak aylarındaki halk hareketinin genel çizgileri (en azından bu mesafeden göründüğü kadarıyla) diğer demokratik ve yarı demokratik ülkelerde daha önceleri meydana gelen toplumsal hareketlere olduğu kadar Filipinler'de daha önceleri, cep telefonu öncesi meydana gelen toplumsal hareketlere de büyük ölçüde benziyor: Sivil itaatsizlik yönündeki planlar, yetkililere alenen meydan okuma, daha önceden belirlenmiş örgütlere çağrı yapma, sembolik olarak seçilmiş yerlerde toplantılar, gösteriler, yürüyüşler, insan zincirleri ve ulusal liderlerin göze çarpan bir biçimde işin içine katılması.

Ancak dördüncü husus, sırf *Philippine Star* gibi kaynaklara dayanan bilginin sınırlarını gösteriyor. Medyada çıkan haberler ne tür eylemleri açıklamak zorunda olduğumuzu, hangi önemli aktörlerin (bireysel ve kolektif) umuma açık yerlerde karşımıza çıktığını ve aktörler arasında alenen duyurulan hangi ittifakların oluştuğunu belirlemede son derece yardımcı oluyor. Ancak bu haberler kendi başlarına, *Time Asia* muhabirlerinin ortaya attığı kaygı verici soruları yanıtlamıyor: Halk seferberliğinin tek başına, netice üzerinde ne ölçüde bir etkisi oldu? Macapagal, Sin ve Aquino ile onların ordu ve finans sektöründeki gizli destekçilerinden oluşan bir klik, iktidarı ele geçirme amaçlarına bir kamuflaj olarak sokaktaki eylemleri kışkırtmış olabilirler miydi? Kampanyaya katılanlar arasındaki etkileşimi yakından gözlemlemeden kesin bir şey söyleyemeyiz.

Tahayyül edebildiğim kadarıyla, elimizdeki kanıtların en makul yorumu şöyledir: Estrada'ya uzun süredir muhalefet eden örgütler ve siyasi girişimciler, halkın Estrada'ya duyduğu yaygın hoşnutsuzluğu aralıksız bir kampanyaya aktarmada kayda değer bir rol oynadılar. Senato'nun Yüce Divan yargılaması bu kampanyayı bir ilgi odağı haline getirdi. Geniş çaplı yürüyüşler ve gösteriler kampanyanın ulusal ve uluslararası kamuoyunda kabul görmesini sağlarken, Estrada'nın muhaliflerine karşı güç kullanma kapasitesini azalttı. Estrada'nın destekçilerinin de (eylemlerini 2001 Ocak'ından sonra uzun süre devam ettirdiler) toplumsal hareket taktiklerini kullanma ı gerçek toplum-

sal hareket siyasetinin 2001 yılının Ocak ayında etkisini göstermeye başladığını ve (en azından Manila bölgesinde) toplumsal hareketin halkın taleplerini bastırma yolu olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başladığını akla getiriyor.

Uluslararası düzey

Bu arada toplumsal hareketler dünyanın büyük bir kısmında uluslararası bir nitelik kazanıyordu. Toplumsal hareketler 18. yüzyıldaki başlangıçlarından beri uluslararası bağlantılar kurmuştu. İngilizlerin köleliğe karşı başlattıkları seferberlik (ki ilk büyük toplumsal hareket olma iddiasını taşıyordu) çok geçmeden okyanusun her iki yakasında birçok ülkeye uzanan kollarıyla Atlantik ötesi bir hareket haline geldi. 19. yüzyıl boyunca ılımlılık, kadın hakları ve İrlanda'nın bağımsızlığı adına girişilen hareketler Atlantik'in dört bir yanında işbirliği yaratmaya devam etti.[21]

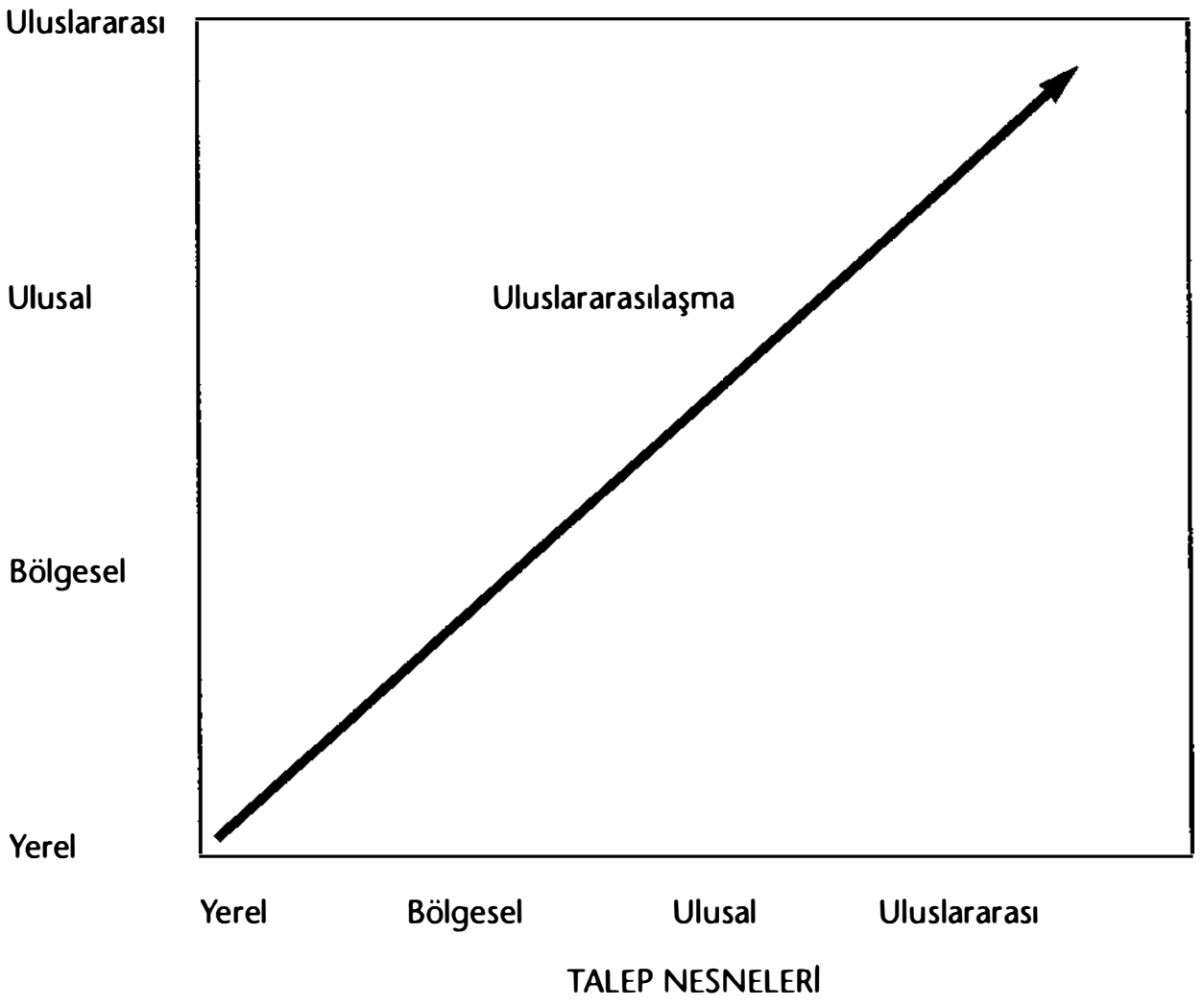
Bu durumda sadece toplumsal hareketlerin uluslararası etkileşimleriyle ilgili örnekleri değil, toplumsal hareketlerin konumlarındaki kayda değer bir değişimin belirtilerini de arıyoruz. Şekil 1 uluslararasılaşmayı gösteriyor ve şu ikisini ayırt ediyor: a) Toplumsal hareket etkinlikleriyle bütünleşmiş WUNC teşhirleri aracılığıyla program, kimlik ve sürekli talepleri ortaya koyan *hak talep edenler* (örneğin Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı kampanya düzenleyenler); ve b) Hak talep edenlerin cevap bekledikleri, tanınmayı talep ettikleri ya da ortadan kaldırılmalarını istedikleri *talep nesneleri* (örneğin Dünya Ticaret Örgütü). Toplumsal hareketlerin iki yüz yıllık tarihi boyunca, hak talep edenler ve talep nesneleri yerel düzlemden bölgesel, ulusal ve uluslararası düzlemlere kadar sıralandılar.[22]

---

21 Michael Hanagan, "Irish Transnational Social Movements, Migrants and the State System," Jackie Smith ve Hank Johnston (ed.), *Globalization and Resistance. Transnational Dimensions of Social Movements*, (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2002); Margaret Keck ve Kathryn Sikkink, *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, (Ithaca: Cornell University Press, 2000).

22 Charles Tilly, *Social Movements, 1768-2004*, (Boulder: Paradigm Press, 2004).

ŞEKİL 1
Toplumsal Hareketlerin Uluslararasılaşması

Genellikle şu ikisi aynı düzeyde hareket etti: Yerel hak talep edicilerle yerel talep nesneleri, bölgesel hak talep edicilerle bölgesel talep nesneleri vb. Ancak giderek yaygınlaşan bir model, belli bir seviyedeki birçok hak talep edicinin birleşik talepleriyle daha yüksek bir seviyedeki talep nesnelerini karşı karşıya getirdi; tıpkı Boston ve Philadelphia'da, köleliğin kaldırılmasını isteyenlerin köleliğe son verilmesi talebiyle Meclis'e dilekçe vermek için toplandıkları zaman ve Münih, Marburg ve diğer şehirlerdeki yerel Nazi eylemcilerinin Hitler'in Alman hükümdarı olması taleplerini hep bir ağızdan söylemeye başladıkları zaman olduğu gibi.[23]

23 Helmut K. Anheier, Friedhelm Neidhardt ve Wolfgang Vortkamp, "Movement Cycles and the Nazi Party. Activation of the Munich NSDAP, 1925-1930,"

Benzer bir biçimde, SSCB cumhuriyetlerinin ya da Sovyet uydu devletlerinin içindeki bağımsızlık yanlıları gibi ulusal düzeyde hak talep edenler 1989 yılında eş zamanlı olarak Sovyet yöneticilerini ve Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler'in de içinde yer aldığı uluslararası otoriteleri hedef aldılar. Bu ikinci durum, uluslararasılaşma doğrultusunda önemli bir aşamayı oluşturdu. Maksimumu (Şekil 1'in sağ üst köşesi) yetersizdi çünkü kesin bir biçimde uluslararası bir "biz" adına konuşan aktörlerden ziyade bölgesel ve ulusal düzeyde hak talep edenleri harekete geçirdi. Yine de, "biz" kavramının uluslararası düzeyde vücut bulması 21. yüzyılın toplumsal hareketleri için giderek aşina bir özellik haline geldi.

Aynı zamanda talep nesneleri de uluslararası bir nitelik kazandı. Birçok ülkede faaliyet gösteren ulusötesi ve ulusal şirketler (Nike, McDonald's, Coca-Cola ve Royal Dutch Shell'i düşünün) yayılıp çoğaldıkça, bunlar çokuluslu toplumsal hareket koordinasyonu için hedef haline geldiler. Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Birliği ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası otoritelerin oluşturulması da benzer bir biçimde önemli aktörleri ortaya çıkardı; bu aktörlerin nüfuzları, politikaları ve müdahaleleri de çeşitli ülkelerden toplumsal hareket taleplerinin konusu oldu.[24] Bu aktörler üst düzey toplantılar düzenlediklerinde bu toplantıların bizzat kendisi, uyguladıkları politikalara yönelik uluslararası çapta koordine edilmiş protestolara yol açtı. Jackie Smith, DTÖ'nün 1999 yılının Kasım ayında Seattle'da düzenlediği toplantıyla ilgili oluşan hareketliliği şöyle tasvir ediyor:

American Behavioral Scientist 41, (1998), s. 1262-1281; Rudy Koshar, *Social Life, Local Politics and Nazism. Marburg, 1880-1935*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1986); Rudy Koshar, *Social Life, Local Politics and Nazism. Marburg, 1880-1935*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1986).

24 Bkz. örneğin Ronald J. Deibert, "International Plug 'n Play? Citizen Activism, the Internet and Global Public Policy," *International Studies Perspectives* 1, (2000), s. 255-272; Lesley J. Wood, "Breaking the Bank & Taking to the Streets – How Protesters Target Neoliberalism," *Journal of World Systems Research*, (2003), çıkacak.

> 29 Kasım 1999 akşamı Seattle'daki iş çevrelerinin önde gelenleri ve siyasi liderler, Dünya Ticaret Örgütü'nün Üçüncü Bakanlar Konferansı'na gelmiş olan delegeler için şehrin futbol stadyumunda şaşalı bir hoşgeldin partisine ev sahipliği yaptılar. Aynı sıralarda binlerce eylemci, sonradan "Seattle Muharebesi" olarak bilinen ilk büyük yüzleşmenin hazırlığını yapma amacıyla şehir merkezindeki kilisede bir araya gelmişlerdi. Protestocular dolup taşmakta olan kiliseden çıktılar ve soğuk ve sağanak yağmur altındaki bir Seattle akşamında dans eden, şarkı söyleyen ve sohbet eden binlerce göstericiye katıldılar. Göstericiler şehrin birçok kesimini doldurdular ve "yüzyılın protestosunu" sergilediler. Birçok kişi Dünya Ticaret Örgütü'ne muhalefetlerini gösteren palto ve yağmurlukları giymişti. Binlerce gösterici ... stadyuma ilerledi ve borç krizinin felç edici etkilerini temsili bir biçimde sunmak için stadyumun etrafında bir insan zinciri (üç dört insan derinliğindeydi) oluşturdu. Protestolar, bu müsrif hoşgeldin etkinliğine gelmesi beklenen 5000 misafirin üçte ikisinden fazlasını etkinliğe katılmaktan caydırdı. İnsan zincirinin "borç zincirlerini" simgelemesi, Üçüncü Dünya borçlarına son vermek için yapılan uluslararası bir kampanyanın (Jübile 2000) bir parçasıydı. Bu, küresel ticaret sisteminin yarattığı olağanüstü eşitsizliklere protestocuların ve izleyicilerin dikkatini çekti ve küresel ticaret rejimine karşı düzenlenen sokak protestoları ve mitinglerle dolu bir haftayı başlattı.[25]

Jübile 2000 ilk olarak, ekonomik ve toplumsal gelişme sorunlarıyla ilgilenen İngiliz NGO'larının bir koalisyonu olarak ortaya çıktı. Koalisyon çok geçmeden Üçüncü Dünya borçlarının iptaline odaklandı. Uluslararası finans liderlerinin 1998 yılında Birmingham'da yaptığı bir toplantıda insan zincirinin tertiplenmesine öncülük etti. Jübile 2000'in eylemcileriyle diğer birçok siyasi ağı bir araya getiren Seattle Muharebesi, ulus-

25 Jackie Smith, "Characteristics of the Modern Transnational Social Movement Sector," Jackie Smith, Charles Chatfield ve Ron Pagnucco (ed.), *Transnational Social Movements and Global Politics. Solidarity Beyond the State*, (Syracuse: Syracuse University Press, 2002), s. 207.

lararası kurumları hedef alan uluslararası örgütçüler için bir model haline geldi.

Hak talep edenlerin ve talep nesnelerinin uluslararasılaşmasını anlamak için uluslararasılaşmanın iki veçhesini daha bilmeliyiz: a) Kendi başlarına bir şey talep etmekten ziyade başkalarına, taleplerini uluslararası düzeyde koordine etmeleri için yardımcı olmakta uzmanlaşan aracıların artışı, ve b) Kendi ülkeleri içinde benzer taleplerde bulunan eylemci gruplar arasındaki yan bağlantıların çoğalması. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi insan hakları örgütleri tüm dünyadaki insan hakları ihlallerini takip ederek, bu ihlallerle ilgili düzenli derecelendirmeler ve raporlar yayımlayarak, insan hakları ihlallerinde bulunanlara büyük devletlerin ve uluslararası otoritelerin yaptırım uygulamasını isteyerek, ama genellikle hak talep edenlere şablon, belge, bağlantı ve tavsiye vererek işin başını çektiler. Tüm dünyada sözüm ona yerli halkların oluşturduğu hareketler dünya çapındaki bir amacın katılımcıları olarak tanınmaktan önemli ölçüde yararlandılar.

Ancak profesyonel aracıların kısmi bağımsızlığı altında, benzer amaçlar güden eylemciler de (örneğin çevrecilik, kadın hakları, yoksul ülkelerde zengin pazarlar için düşük ücretle üretim yapan işyerlerine karşı oluşan muhalefet) okyanuslar ve kıtalar arasında sürekli bağlantılar oluşturdular. Fijili feminist eylemcilerin açıkladığı gibi,[26] bu bağlantıların bir kısmı ilk olarak, Birleşmiş Milletler'in de içinde yer aldığı uluslararası örgütlerin çağrısıyla yapılan toplantılarda oluşuyor. Diğerleri, internette tartışma listeleri ve web siteleri aracılığıyla kurulan ilişkiler yoluyla oluşuyorlar. Geçmişten örnek alınabilecek bol miktarda örneğe karşın, uluslararası düzeyde koordine edilen toplumsal hareket etkinlikleri ve bölgesel ve ulusal düzeyde düzenlenen toplumsal hareket etkinliklerine gelen uluslararası destekler 20. yüzyılın son yıllarından itibaren giderek artan bir sıklıkta meydana geldi. Üstelik, eylemciler ve araştırmacılar kimi zaman küreselleşme karşıtlığı, kimi zaman küre-

26 Annelise Riles, *The Network Inside Out*, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000).

sel adalet ya da küresel sivil toplum olarak adlandırılan dünya çapındaki hareketler için bölgesel ve ulusal olayları daha fazla talep eder oldular.[27]

London School of Economics'ten bir grup araştırmacı 2001 yılında, küresel sivil toplum başlığı altında, etkinlikler arasındaki (bu etkinliklerin çoğu dünyanın bir yerindeki toplumsal hareketlerin bir parçası olma özelliği taşıyordu) örgüt temelli bağlantılar konusunda yıllık yayımlamaya başladı. Tablo 3, 2001 yılının Ocak ve Şubat ayları için yıllığın yaptığı kronolojiyi özetliyor. Bunun içinde Filipinler'in artık aşina olduğumuz İkinci Halk İktidarı da vardır. Ancak tablo aynı zamanda, küreselleşme karşıtlığını ve küresel adaleti savunanların iyi bildiği bir dizi diğer etkinliği de sıralıyor: Fransa'da McDonald's'a saldıranların yargılanması, Brezilya'nın Porto Alegre kentindeki Dünya Sosyal Forumu, Davos (İsviçre) ve Cancun'daki (Meksika) Dünya Ekonomik Forumları sırasında düzenlenen militan karşı konferanslar, Meksika'da Zapatistaların her yanda duyulan yürüyüşü ve diğerleri. İki ayda yaşanan olaylar elbette bir eğilim oluşturamaz. Ancak takvim bize, 21. yüzyılın başlarıyla ilgili neden bu kadar çok gözlemcinin toplumsal hareketlerin büyük bir hızla küreselleştiğini söylemeye başladığını açıklıyor. Bu olayların çoğu, uluslararası düzeyde örgütlenmiş hak talep edenleri, uluslararası olarak önde gelen talep nesnelerini ya da her ikisini birden kesin olarak içermektedir.

21. yüzyılın başlarını daha uzun zamanlı bir perspektife yerleştirdiğimizde ne görüyoruz? Tüm dünyadaki toplumsal hareketlerle ilgili kapsamlı listelerin yokluğunda (ve toplumsal hareketlerin katiyen toplumsal hareket örgütlerine dönüşme-

27 W. Lance Bennett, "Communicating Global Activism," *Information, Communication & Society* 6, (2003), s. 143-168; Ruud Koopmans, "Movements and Media: Selection Processes and Evolutionary Dynamics in the Public Sphere," *Theory and Society,* (2004); Dieter Rucht, "Media Strategies and Media Resonance in Transnational Protest Campaigns," Ulusötesi Süreçler ve Toplumsal Hareketler başlıklı konferansa sunulan yayımlanmamış tebliğ, (2003), Bellagio, İtalya; Sidney Tarrow, "From Lumping to Splitting: Specifying Globalization and Resistance," Jackie Smith ve Hank Johnston (ed.), *Globalization and Resistance. Transnational Dimensions of Social Movements* (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2002).

TABLO 3
Küresel Sivil Toplum Olayları
(Ocak-Şubat 2001)

Ocak 2001

15-16 Montpellier, Fransa: Köylü Konfederasyonu üyeleri, 1999 yılında Millau'da bir McDonald's'ı tahrip etmekten temyiz mahkemesine çıktılar

17-20 Manila, Filipinler: II. Halk İktidarı

22 Zamfara Eyaleti, Nijerya: Bir genç kız evlilik dışı cinsel ilişkiye girmekten 100 kırbaç cezasına çarptırıldı; ceza başta Kanada hükümeti ve NGO'lar tarafından olmak üzere yaygın bir biçimde kınandı

25-30 Porto Alegre, Brezilya: Dünya Sosyal Forumu, neoliberalizme ve kapitalist küreselleşmeye muhalif programları tartışmak üzere 11,000 eylemciyi bir araya getirdi

26 Gujarat, Hindistan: Yirmi bin kişinin ölümüne yol açan deprem tüm dünyanın yardım elini uzatmasına ve müdahalede bulunmasına sebep oldu

29-3 Davos, İsviçre: Dünya Ekonomik Forumu, tazyikli suyla püskürtülene kadar eylemlerini sürdüren anti-kapitalist protestocuların gösterilerine sahne oldu

Şubat 2001

3 Arjantin: Arjantin, İspanya ve Meksika'daki NGO'ların baskısı sonucu, Meksikalı yetkililer Arjantinli eski yüzbaşı Ricardo Miguel Cavallo'yu, 1976-1983 yılları arasındaki askeri diktatörlük döneminde işlediği suçlardan yargılanması için İspanyol mahkemelerine teslim etti.

10 Addis Ababa, Etiyopya: Bini aşkın kadın ülkedeki şiddete karşı yürüdü, yürüyüşü Etiyopya Kadın Avukatlar Derneği destekledi.

12 Filipinler: İşçilerden ve katledilen işçi önderi Felimon Lagman'in dostlarından oluşan yirmi binden fazla kişi kızıl gömlekler giyerek ve adalet isteyerek yürüdü.

17 Osogbo, Nijerya: Polis, Ulusal Vicdan Partisi'nin bir araya getirdiği demokrasi yanlısı protestocuların yürüyüşünü dağıttı

20 Suriye: Hükümet, Devlet Başkanı Beşar Esat'ın 2000 yılında iktidara gelmesinden sonra toplanmaya başlayan sivil forumları sınırlama yönünde adımlar attı

22-27 Cancun, Meksika: Anti-kapitalistler ve onların Greenpeace gibi müttefikleri, (kapitalist) Dünya Ekonomik Forumu'na benzer bir toplantıya karşı büyük çaplı protesto faaliyetleri yürüttüler

25 Meksika: Zapatistalar Chiapas'tan Mexico City'ye, Zapatur adını verdikleri ve tüm dünyadan katılımın sağlandığı bir yürüyüş düzenlediler (yürüyüş 6 Mart'a kadar devam etti)

26 Edo State, Nijerya: Gençler Shell Petrol'e ait petrol ve benzin istasyonlarını işgal ettiler

Kaynak: Glasius, Kaldor ve Anheier 2002: 380-381'den özetlenmiştir

diği yönündeki bıktırıcı ama önemli uyarıyla birlikte), 20. yüzyıla girerken Uluslararası Hükümet Dışı Örgütlerin (INGO) kuruluş sayılarında bir artış olduğu hissine varabiliriz. 1870'ler ve 1880'lerde yılda 2 ya da 3, 1890'larda yılda 5 ya da 6 INGO kurulurken, bu sayı Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yılda 30 civarına çıktı. Daha sonra INGO'ların kuruluşu savaş sırasında ve savaştan sonra azaldı, 1920'lerdeyse yılda yaklaşık 40'a çıktı; İkinci Dünya Savaşı boyunca azaldı, daha sonra 80, 90'lara fırladı ve son olarak 1980'lerde yılda 100'ün üzerinde yeni INGO kuruluşu gerçekleşti.[28]

Bulgular INGO'ların kurulmalarıyla hükümetlere bağlı ya da yarı bağlı örgütlerin (Milletler Cemiyeti, Uluslararası Çalışma Örgütü, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi) oluşumu arasında çarpıcı benzerlikler sergiliyor; gerçekten de Boli ve Thomas, INGO'larla hükümetlerarası örgütlerin kurulmaları arasında yıldan yıla 0.83'lük bir korelasyon hesaplıyor.[29] Boli ve Thomas'ın verileri aynı zamanda, INGO'ların kurulmalarıyla küreselleşmenin daha önce ileri sürdüğüm dalgalı çizelgesi arasında geniş paralellikler açığa çıkarıyor.

Daha sınırlı (ve amacımıza uygun olarak daha inandırıcı) bir biçimde "bir tür toplumsal ve siyasi değişim amacını geliştirmek için örgütlenmiş olan ve en az üç ülkede üyesi olan müstakil hükümet dışı dernekler" üzerinde yoğunlaşan Jackie Smith 1973'ten 2003'e kadar mevcut örgütlerin sayısındaki (yeni kurulanların sayısını değil) değişimi saptadı. Bu tür ulusötesi toplumsal hareket örgütleriyle ilgili yaptığı sayımlar aşağıda belirtildiği gibidir (2003 yılıyla ilgili tahmin de yer almaktadır - Tablo 4).

---

28 John Boli ve George Thomas "World Culture in the World Polity: A Century of International Non-Governmental Organization," *American Sociological Review* 62, (1997), s. 176; 1900-2000 yılları arasında var olan INGO'ların sayısı için bkz. Helmut Anheier ve Nuno Themudo (2002): "Organisational Forms of Global Civil Society: Implications of Going Global," Marlies Glasius, Mary Kaldor ve Helmut Anheier (ed.), *Global Civil Society*, (Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 194.

29 John Boli ve George Thomas "World Culture in the World Polity: A Century of International Non-Governmental Organization," s. 178.

TABLO 4
Ulusötesi Toplumsal Hareket Örgütlerinin Sayısı

Yıl	Sayı
1973	183
1983	348
1993	711
2000	959
2003	1011[30]

Sayı, 1973'ten 1993'e kadar her on yılda kabaca iki katına çıktı, daha sonra 1993 ile 2003 arası yarım kat daha arttı. Smith'in listesindeki ulusötesi toplumsal hareket örgütleri barış, kadın hakları, kalkınma, küresel adalet, etnik grupların kendi kaderlerini tayin hakkı ya da sağcı amaçlardan ziyade, daha çok insan hakları ve çevre sorunlarıyla ilgilendi. Ancak 1990'larda ekonomik sorunlar daha çok önem kazandıkça etnik sorunlarla ilgilenen örgütler azaldı. Belirsiz bir adlandırmayla küreselleşme karşıtı hareketler, özellikle ekonomik sorunlar üzerinde uzmanlaşan örgütleri çekti; ancak bunlar insan haklarına, çevre sorunlarına ve uluslararası toplumsal hareketlerin diğer önde gelen talep nesnelerine odaklanmış örgütlerle sık sık ittifak yaptılar.

Eldeki verilerin gösterdiği gibi, uluslararası toplumsal hareket etkinliğinin örgütsel temelleri, diğer hususlardaki uluslararası bağlantıların çoğalmasıyla hemen hemen aynı tempoda yayıldı.[31] Uluslararası olarak aktif olan hükümet dışı örgütler kendilerini oransız olarak şehirlerde konuşlandırdılar (bu şehirler aynı zamanda, karar alma mekanizmalarına sahip büyük kurumlara da ev sahipliği yapıyordu). Birçok Avrupa Bir-

30 Jackie Smith, "Globalizing Resistance: The Battle of Seattle and the Future of Social Movements," Jackie Smith ve Hank Johnston (ed.), *Globalization and Resistance. Transnational Dimensions of Social Movements*, (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2003), s. 32; aynı zamanda bkz. Jackie Smith, "Characteristics of the Modern Transnational Social Movement Sector," *Transnational Social Movements and Global Politics. Solidarity Beyond the State.*

31 Margaret Keck ve Kathryn Sikkink, *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, (Ithaca: Cornell University Press, 1998).

liği kurumunun merkezi olan Brüksel 1392 INGO ile önde gidiyordu. 2001 yılı rakamlarıyla dünyadaki tüm INGO'ların bulunduğu belli başlı yerler şöyleydi: Brüksel (1392), Londra (807), Paris (729), Washington (487), New York (390), Geneva (272), Roma (228), Viyana (190), Tokyo (174) ve Amsterdam (162).[32] Üstelik, uluslararası düzeyde koordine edilen toplumsal hareket eylemleri, benzer bir biçimde, önemli siyasi ve ekonomik güç merkezlerinde veya bunların yakınlarında yoğunlaştı; buna Dünya Ticaret Örgütü toplantıları gibi olayların oluşturduğu geçici merkezler de dahildi.

Ne yazık ki uzun vadede, toplumsal hareketlerin kampanyaları, gösteri dağarcıkları ve WUNC teşhirlerinin yerine, örgütlerin (uluslararası ya da başka türlü) sayılarına ve tariflerine güvenemeyiz. Birisi toplumsal hareket eylemlerini uygun şekilde listeleme gibi zor bir işi yerine getirmelidir. Bu açıdan Lesley Wood önemli bir ilk çabada bulundu. Wood, 1998 ile 2001 yılları arasında uluslararası ticaret kuruluşlarının toplantılarıyla çakışacak şekilde örgütlenen neoliberalizme karşı beş "eylem gününe" gerçekleşen katılımı incelemek için standart iletişim kurumlarını olduğu kadar toplumsal hareketlerin oluşturduğu elektronik kaynakları da kullanarak uluslararasılaşmanın önemli bir veçhesini zekice ortaya çıkardı:

16-20 Mayıs 1998: G-8 toplantısı (Birmingham, İngiltere) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) bakanlar toplantısı (Geneva)

18 Haziran 1999: G-8 toplantısı (Cologne, Almanya)

30 Kasım 1999: DTÖ bakanlar konferansı (Seattle, ABD)

26 Eylül 2000: Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası toplantıları (Prag, Çek Cumhuriyeti)

9 Kasım 2001: DTÖ bakanlar konferansı (Doha, Katar).

Bir eylem günü, resmi ticaret toplantısının yapıldığı yerde ya da bu yerin yakınlarında önceden örgütlenerek hazır bulunanlarla, bu yerin uzağındaki gözle görülür diğer birçok yerde eş zamanlı olarak koordine edilen mitingler, gösteriler ve basın açıklamalarını bir araya getirdi.

32 Marlies Glasius, Mary Kaldor ve Helmut Anheier (ed.), *Global Civil Society*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 6.

Wood'un eylem günleri sadece "Seattle Muharebesini" değil, aynı zamanda dört yıllık süre zarfındaki diğer önemli uluslararası eylemliliklerden dördünü de içeriyor. Bunlar gerçekten de hedefleri ve bu hedeflerin yaygın görüşleri üzerinde etkide bulundular. *Annual Register* şu yorumu yaptı:

> 1999 yılının sonunda Seattle'da yapılan bakanlar toplantısında bir muhabirin deyimiyle "gözden düşen" DTÖ 2000 yılını, "nekahat" dönemi ya da daha az iyi niyetli bir tanımlamayla "felç" dönemi olarak geçirdi. 1999'daki toplantıda çarpıcı bir biçimde su yüzüne çıkan karmaşık sorunları çözmek için çok az şey yapıldı. Gelişmiş ve gelişmekte olan uluslararasındaki sürtüşme, gelişmekte olan ulusların DTÖ'de daha fazla etkinlik talebi üzerinden devam etti. Özellikle AB, Japonya ve ABD gibi güç merkezleri küresel ticaret görüşmelerine yönelik önerilen yeni bir tur için bir program ve gündem üzerinde hâlâ anlaşma sağlayamıyor. Ve küreselleşme karşıtı eylemcilerin protestoları devam ediyordu: Diğer şeylerle birlikte, DTÖ'nün faaliyetlerinin çalışma standartları ve çevrenin korunması üzerindeki olumsuz etkilerine karşı mücadele ediliyor ve DTÖ kararlarının birçok ülkedeki yoksulluğu azaltmadığı, tersine daha da ağırlaştırdığı ileri sürülüyor.[33]

Benzer bir biçimde, ülkelerin ticaret temsilcileri 2003 yılının Eylül ayında Meksika'nın Cancun kentinde gıda maddelerinin uluslararası mübadelelerine yönelik politikayı görüşmek için bir araya geldiklerinde, gözlemciler, sokaktaki göstericilerle yeni oluşan G-21 bünyesindeki gelişmekte olan ülkelerin gıda ihracatçılarının, Avrupa Birliği ve ABD'nin (çiftçilerine bulundukları geniş desteklemelerle) kolay kolay görmezden gelemeyeceği müthiş bir ittifak oluşturduğunu belirttiler.[34] Buna rağmen, Cancun toplantısından çıkan taslak DTÖ anlaşması, G-21 ülkelerine ve onların sokaktaki destekçilerine çoğu sözde kalan

---

33 *Annual Review* 2000: 385-386.

34 Elizabeth Becker, "Hark! Voices From the Street Are Heard in the Trade Talks," *New York Times*, 13 Eylül 2003.

küçük tavizler verdi.[35] Aslında, G-21 ülkeleri zengin ülkelerin önerilerinin yetersizliğini protesto ederek çekildiğinde görüşmeler sona erdi. Bu yüzden, DTÖ'nün tutumu üzerine gelişen bu tür eylem günlerinin etkisini tam olarak ortaya çıkarmak için daha yakından bir incelemede bulunmak gerekiyor. Ancak asgari düzeyde, uluslararası eylemci ağları bu tutumun kamuoyunda tartışılmasını şekillendirmeyi başardılar.

Wood, en az 10 kişinin taleplerini iletmek için toplandığı ve aralarında belirgin bağlar bulunan olayları belirledi.[36] Her bir durumda, uluslararası eylemci ağları ya da Halkın Küresel Eylemi (PGA), Jübile 2000 ve Birleşmiş Sendikalar Uluslararası Konferansı gibi INGO'lar sadece ticaret kuruluşlarının toplantılarının yapıldığı yerde ya da bu yerin yakınlarında hazır bulunmaya çalışmıyorlar, aynı zamanda başka yerlerdeki stratejik mekânlarda da paralel protesto eylemlerine çağrı yapıyorlardı. Wood beş gün boyunca birbirleriyle ilişkili 462 tane (ya da eylemlilik başına yaklaşık 90 tane) olay listeledi. En çok olay Batı Avrupa'da yer aldı, onu ABD ve Kanada izledi; azınlıkta kalsa da bir miktar önemli olay da Doğu ya da Orta Avrupa, Okyanusya, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da meydana geldi. Toplamda, eylemlilik başına olay sayısı 1998 yılında 43 iken, 2001 yılında 158'e çıktı. Wood'un bulguları, uluslararası olarak koordine edilmiş eylemlerin herhangi bir yerde tüm toplumsal hareket etkinlikleri içindeki payının artıp artmadığı hakkında bir şey söylemiyor. Ancak coğrafi olarak ayrı yerlerde ve eş zamanlı olarak yapılan etkinliklerin uluslararası eylemcilerin bir taktiği olarak arttığını kesin olarak gösteriyor.

Bununla birlikte, dalganın görünen ucuyla dalganın bütününü karıştırmayalım. Doug Imig ve Sidney Tarrow uluslararasılaşmayla ilgili en titiz analizlerden birini yürüttüler; analizlerinde 1984'ten 1997'ye kadar Avrupa Birliği'ne baktılar. Imig ve Tarrow "mücadeleye konu olan olayları" saptamak için Re-

35 Ginger Thompson, "Protesters Swarm the Streets at W.T.O Forum in Cancún," *New York Times,* internet baskısı, 14 Eylül 2003.

36 Lesley J. Wood, "Breaking the Bank & Taking to the Streets – How Protesters Target Neoliberalism," *Journal of World Systems Research*, (2003).

uters'in internetteki haber servislerini taradılar. Daha sonra bu olayların hangilerinin, a) hak talep edenler arasında uluslararası koordinasyonu içerdiğini ve/veya b) taleplerini AB'ye ya da onun kurumlarına yönelttiğini sorguladılar. Imig-Tarrow'un listesindeki 9872 olaydan sadece 490'ında (yüzde 5'i) AB'ye yönelik talepler yer alıyordu.[37] Üstelik bu 490 olaydan sadece 84'ünde uluslararası koordinasyon söz konusuydu; kalan 406'sı AB'ye yönelikti ama bunlar ulusal sınırlar içinde kaldı ve birincil taleplerini kendi ülkelerindeki yetkililere yönelttiler. 1994 ile 1997 yılları arasında, doğrudan AB kurumlarını hedef alan olayların oranı, toplam olayların yaklaşık yüzde 5'inden 30'una fırladı. Trif ve Imig'in bunu takip eden araştırmaları 2002 yılı için, Avrupa'daki olayların yüzde 20'sinin koordinasyonunun ulusötesi düzeyde gerçekleştiğini, ancak daha sadece yüzde 5'inin AB kurumlarına yöneltildiğini gösteriyor.[38] Yeni yüzyıl başlarken, Avrupa'daki toplumsal hareket etkinliği için mütevazı bir uluslararasılaşma nihayet gerçekleşmeye başlıyordu.

Imig-Tarrow'un bulgularını çok farklı iki yoldan şekillendirebiliriz. Uluslararası düzeyde hak talep edenlerin ve uluslararası taleplerin oranında son zamanlarda bir artış eğilimi sergilendiğinden, toplumsal hareketlerin büyük çapta uluslararasılaşacağını kestirerek, bu eğilimi 21. yüzyıla da yansıtabiliriz.[39] Anekdotlarla dolu bir sürü örnek (özellikle de Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Dünya Ticaret Örgütü ve ulusötesi şirketlere karşı gelişen eylemlilikler) böyle bir okumayı destekliyor.

---

37 Doug Imig ve Sidney Tarrow "Mapping the Europeanization of Contention: Evidence from a Quantitative Data Analysis," Doug Imig ve Sidney Tarrow (der.), *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*, (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2001), s. 32-34.

38 Maria Trif ve Doug Imig, "Demanding to be Heard. Social Movements and the European Public Sphere," Taslak Halindeki Tebliğ 2003-06, Cornell University, Ulusötesi Mücadele üzerine Seminer.

39 W. Lance Bennett, "Communicating Global Activism," *Information, Communication & Society* 6, (2003), s. 143-168; Jackie Smith, "Characteristics of the Modern Transnational Social Movement Sector," Jackie Smith, Charles Chatfield ve Ron Pagnucco (ed.), *Transnational Social Movements and Global Politics. Solidarity Beyond the State*, (Syracuse: Syracuse University Press, 2002).

Bununla birlikte başka bir açıdan bakıldığında, Imig ve Tarrow'un vardığı sonuçlar 20. yüzyılın sonu için, toplumsal hareketlerin dillendirdiği taleplerin çoğunun devlet sınırları içinde kalmaya devam ettiği ve taleplerin çoğunlukla aynı devlet içindeki mevzulara yöneltildiği bir Avrupa gösteriyor. Dahası, Jübile 2000 gibi uluslararası ağlar (elektronik dilekçeler ve eş zamanlı insan zincirleri gibi bir zamanlar girişikleri eylemlerdeki bütün görkemli etkilerine rağmen) sürekli faaliyet gösterdiklerinde genellikle parçalanmaya ya da sönümlenmeye yüz tuttular; genel olarak, dünyadaki büyük güç merkezlerinin yakınlarında konuşlanmış olan hükümet dışı örgütler daha fazla süreklilik gösterdiler.[40] Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bu merkezlerin esas kısmını hâlâ barındırdıklarından ve buradaki eylemciler uluslararası toplumsal hareketlerin talep oluşturma mekanizmasına dünyadaki diğer bölgelerden çok daha fazla müdahil olduklarından, dünya çapında gerçekleşecek ciddi bir uluslararasılaşmanın daha kat edecek çok yolu var.

Eğer Howard Rheingold ve Lance Bennett anlaşmanın dijital olarak sağlandığı toplumsal hareketleri doğru tarif ettilerse, demokrasi taraftarları gerçekten de uluslararasılaşmanın halihazırdaki eksikliğine alkış tutmak isteyebilirler. Ne Akıllı Topluluklar ne de birbirlerine zayıf bağlarla bağlı ağlar, önceki yüzyılların bize toplumsal hareket dağarcıklarının tamamlayıcısı olarak gösterdikleri programları adına aralıksız bir siyasi çalışma yürütecek kapasiteye sahiptiler. Milyonlarca insanın DTÖ politikalarına ve McDonald's hamburgerine muhalefet ederek girişikleri hızlı eylemlilik, bu hedefleri halkla ilişkilere daha duyarlı hale getiriyor ve onları sınırlarını korumaya itiyor. Açıktır ki, sıradan insanlara karar alma hakkı tanımıyor. Hintli eylemci-analist Neera Chandhoke üçlü bir tehditten endişe duyuyor: DTÖ ve IMF'nin demokratik sorumluluktan kaçındıkları ölçüde INGO'ların da bu sorumluluktan kaçınmaları; küresel Kuzeyde konuşlanmış olan örgüt ve eylemcilerin,

40 Helmut Anheier ve Nuno Themudo "Organisational Forms of Global Civil Society: Implications of Going Global," Marlies Glasius, Mary Kaldor ve Helmut Anheier (ed.), *Global Civil Society*, (Oxford: Oxford University Press, 2002).

daha yoksul ve iletişim bağları daha zayıf olan ülkelerdeki örgütlerin ve insanların zararına olacak şekilde, uluslararası arenada talep oluşturma mekanizmasına egemen olmaları; ve vasıflı siyasi girişimcilerle sıradan insanlar arasındaki ayrımın keskinleşmesi:

> Tedirgin olmak için nedenlerimiz var. Çünkü küresel sivil toplum örgütlerinin önderliklerinin önemli bir kısmı kendi kendini atamış durumda ve üyelerine karşı sorumlu değil; bu üyelerin çoğu da pasif durumda ve eylemciliklerini, e-posta yoluyla dolaşan dilekçelere imza atmakla sınırlıyorlar. Aynı zamanda şunu da görmek lazım: DTÖ'ye karşı yapılan gösterilerde ya da Dünya Sosyal Forumu gibi alternatif forumlarda geniş kalabalıklarla karşılaşmamıza rağmen bu olaylar arasındaki etkinlik NGO'ların çekirdek bir grubu tarafından yürütülüyor. Gösterilere katılanlara, başka yerlerde son hali verilmiş siyasi bir platform ve gündem sunulması mümkündür. Bu ne demokratik, ne de politiktir; hatta burada katılımcı olayların bürokratik yönetimi söz konusu olabilir. Bu durum insanları ... başka yerlerde oluşturulan seçeneklerin tüketicileri haline bile getirebilir.[41]

Belki de toplumsal hareketler çatırdıyor: Bir yanda, karar alma gücünün söz konusu olduğu hususlara sürekli bir politik müdahaleyi destekleyen eski eylem ve örgüt tarzları; diğer yanda, büyük ölçüde uzmanlaşmış örgütler ve girişimciler tarafından araları yapılan, kıtalar arasındaki görkemli ama geçici bağlantıların gözler önüne serilmesi. Bu durumda, toplumsal hareketlerin kendi tarihi boyunca sadık bir yol arkadaşı olan demokrasideki böyle bir çatırdamanın etkileri üzerine daha fazla kafa yormak zorundayız.

ÇEVİREN Emre Ergüven

---

41 Neera Chandhoke, "The Limits of Global Civil Society," Marlies Glasius, Mary Kaldor ve Helmut Anheier (der.), *Global Civil* Society, (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 48.

Yok Olmanın (!) Diyalektiği: Via Campesina ve Gıda Egemenliği

AHMET BEKMEN*

Klasik Marksizmin önemli öngörüsüzlüklerinden birisi köylülükle ilgili olmuştur. Bu öngörüsüzlüğün en saf ifadelerinden birisini Engels'in, Fransız sosyalistlerinin tarım programlarına müdahale etmek için kaleme aldığı, *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu* isimli yazısında görmek mümkündür: "Kısacası bizim küçük köylümüz, aşılmış bir üretim biçiminin her kalıntısı gibi karşı konulmaz biçimde yıkıma mahkumdur. Geleceğin proleteridir."[1] Bu, elbette ki, basitçe Marksizme özgü bir bakış zaafiyeti değildir. Daha sonra "bazı başka Marksizmler"in de eklemleneceği modernleşme paradigması çerçevesinde dünyayı okuyan her türlü zihni yönelim, köylülüğü tarih sahnesinin arkaik bir öğesi olarak görmeye meyletmemiş midir? Hatta bu durumu herhangi bir zihni yanılgı haline indirgemek de hatalı olacaktır. Çelişik doğasına rağmen, kapitalizmin kır ile ilişkisi, köylülüğün ortadan kalkması doğrultusunda gerçekleşmemiş midir? Olaya başka bir açıdan bakmak da mümkün. Kapitalizmin en temel eğiliminin emeği işe, özgün

(*) İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi

1 Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, çev. Okay Gönensin (İstanbul: Payel Yayınevi, 1978), s. 180.

yaratıyı tekdüze meta üretimine ve tüm insanlığı işçiliğe indirgemek olduğu göz önünde bulundurulduğunda, belki de, bu paragrafın en başında yaptığımız belirlemeyi, başka bir açıdan tekrar gözden geçirmek durumunda kalabiliriz. Tarımsal üretim üzerindeki kontrolünü giderek kaybeden köylülüğün, *köylülük olarak*, kapitalizmin tarihsel seyri içersinde giderek yok olduğunu iddia edemez miyiz?[2]

Fakat öte yandan küresel kapitalizme karşı gelişen direnişin önemli mevkilerinin başında köylü hareketinin geldiği inkâr edilemez bir gerçek olarak önümüzde duruyor. Üstelik bu hareket, bu sefer, köylülüğe atfedilegelen "yerel ve izole" olma özelliklerinden de sıyrılmış ve küresel bir boyuta taşınmış durumda.[3] Marx'ın, küçük mülkiyete dayalı Fransız köylülüğü için sarf ettiği ve aralarındaki kopukluğa bağlı ortaklaşmazlığı vurgulamak için kullandığı "patates çuvalı" nitelemesini bugünkü köylü hareketi için kullanmak gayet mesnetsiz olacaktır bu nedenle. Zira bu yazıda, en temel iddiası olan "gıda egemenliği" (food sovereignty) kavramsallaştırması çerçevesinde ele alacağımız küresel köylü hareketinin adresi olan *Via Campesina* (Köylü Yolu), "*Endonezya Köylüleri Sendikası Konfederasyonu*'na (FSPI) bağlı pirinç üreticilerinden *Ulusal Çiftçi Sendikası* (NFU) üyesi Kanadalı küçük aile üretimi yapan çiftçilere, *Uniano Nacional de Camponeses* (UNAC) bayrağı altında geçimlik üretim yapan Mozambik çiftçilerinden *Sindicato Obrero del Campo* (SOC) tarafından örgütlenen Andaluzyalı tarım işçilerine, *Consejo Andino de Productores de Coca*'da örgütlü Bolivyalı Koka üreticilerinden *Avrupa Çiftçi Koordinasyonu* (CPE) altında bir araya gelen Avrupa'nın aile çiftliği üreticilerine, ABD'deki *Ulusal Aile Çiftlikleri Koalisyonu*'nun (NFFC) üye kurumlarından olan *Rural Vermont* çatısı altında örgütlü

2 Köylülük üzerine gelişen literatürün ve yapılan tartışmaların derleyici bir değerlendirmesi için bkz; Teodor Shanin, *Defining Peasants* (Oxford-Cambridge: Basil Blackwell, 1990).

3 Bkz; Marc Edelman, "Transnational Peasant Politics in Central America", *Latin American Research Review* 33, no. 3 (1998) ve Marc Edelman, "Towards an Anthropology of Some New Internationalisms: Small Farmers in Global Resistance Movements", *Focaal-European Journal of Anthropology*, no. 40 (2002).

Vermontlu organik tarım üreticilerinden *Karaib Çiftçileri Organizasyonları Birliği*'ne (WINFA) bağlı plantasyon işçilerine kadar uzanan, kıtalararası dağılmış, ekonomik, kültürel ve ideolojik açıdan farklı kırsal halkları içeren büyük bir nüfusu ve kurumları temsil eder haldedir."[4]

Yekûnda yüze yakın farklı ülkeden yüz kırk civarında farklı organizasyonun biraraya gelmesiyle oluşmuş bir üst-örgütlenme olan Via Campesina, bugün için, tarımsal üretim alanında küresel kapitalizm karşıtı tezlerin şekillendiği ve bu yönde eylemlerin planlandığı küresel bir platform görevi görmektedir. Biraz önce andığımız üzere, üretilen tezlerin merkezinde "gıda egemenliği" kavramı bulunmaktadır.

Bugünün tarihi: Otonominin kaybı

Öncelikle kısa bir tarihsel arka plan vermekte fayda var. Tarımsal üretimin küresel bir rejim altında birleştirilmesinin sembolik miladını, İkinci Dünya Savaşı sonrasına yerleştirmek mümkündür. ABD hegemonyasında gerçekleşen –ve kapitalist blok sınırları içersinde tanımlamak durumunda olduğumuz– küresel entegrasyonun tarım açısından en önemli özelliği, endüstriyel kompleksin bu sektör içindeki artan gücüydü. Gerçekten de McMichael'in belirttiği gibi, tarımla kapitalizm arasındaki bağ, İngiliz ve ABD hegemonyalarında farklı bir yapı kazanıyordu. İngiliz hegemonyası, tarımsal ve sanayi üretimin küresel ölçekteki işbölümüne dayanıyordu. Bu işbölümünde merkez güçlere sanayi, kolonilere de tarımsal üretim düşmekteydi. ABD hegemonyasının bundan farkı bu ikisinin küresel ölçekte kaynaşmasına dayanmasıydı.[5]

Tarımsal üretimin endüstriyelleştirilmesi bu sürecin bir nevi tarifiydi ve taşıyıcısı da Marshall Planı veya Yeşil Devrim gibi

---

4 Saturnino M. Borras Jr., "La Via Campesina: An Evolving Transnational Social Movement", http://www.tni.org/reports/newpol/campesina.pdf (13 Kasım 2006), s. 23.

5 Philip McMichael, "Global Food Politics", *Monthly Review* 50, no. 3 (Temmuz-Ağustos 1998), s. 99.

stratejik atılımlardı. Özellikle "Yeşil Devrim", tarımsal üretimin endüstriyelleştirilmesi açısından son derece başat bir rol oynadı. Yeşil Devrim'in devrim niteliği hiç şüphesiz ki kent kökenli endüstriyel devrimin kıra yayılmasından kaynaklanıyordu. Kimyasal ilaçlama, sulama projeleri ve sentetik nitrojen gübre bu devrimin başlıca araçlarıydı. Traktöre dayalı makineleşme ve buna paralel olarak ortaya çıkan kredi olanaklarını tamamlayan unsur, ulusal ölçekte kurulan tarımsal gelişme/geliştirme kurumlarının ve onların "uzmanlarının", "teknisyenlerinin" kırsala yayılışıydı. Öncelikle Meksika ve Hindistan'da yayılan Yeşil Devrim'in arkasındaki finansal güçlerin arasında Rockefeller ve Ford Vakıfları'nın olması da dikkate şayandı. Makine, hibrid tohum, kimyasal gübre gibi faktörlerin tarımsal üretime girmesinin ilk eldeki sonucu, tarımsal üretimin girdi açısından endüstriyel kapitalizmle eklemlenmesiydi. Tarım böylelikle küresel anlamda sermaye yoğunlaşmasının alanlarından biri haline geldi. Bunun toplumsal sonucu ise, sermaye isteyen bu türden endüstriyel girdileri karşılayamayan veya kredi alarak kredileri ödeyemez duruma gelen küçük ve orta üreticilerin süreçten elemine olmaya başlamasıydı.

Bu eleminasyonun sebebini küresel tarım rejiminde aramakta fayda var. Üçüncü Dünya ülkelerinin ABD ve Avrupa merkezli tarım endüstrisine olan bağımlılığının, özellikle 70'li yılların sonlarından itibaren ABD tarafından desteklenmeye başlanan tarımın serbestleştirilmesi politikalarının öncesine dayandığını hatırlayalım. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, *New Deal* politikalarına bağlı olarak devlet desteğini arkasına alan ABD tarım sektörünün oluşturduğu üretim fazlasının, gıda yardımı olarak veya anlaşmalar sonucu piyasanın çok altında fiyatlarla uluslararası dolaşıma girmesinin en temel sonucu, Amerikan gıda tüketimi alışkanlıklarının tüm küreye yayılması oldu. Fakat daha da önemlisi bu yayılmanın küresel tarım şirketleri üzerinden gerçekleşmesiydi. Şemalaştırmak gerekirse; ABD hükümeti tarımsal üreticileri finansal olarak üretime teşvik ediyor, buradan ortaya çıkan tarımsal artık ucuz bir şekilde küresel şirketler tarafından mülk ediniliyor ve sonra yine

ABD hükümetinin uluslararası anlaşmaları uyarınca bu şirketler tarafından "azgelişmişlere" dağıtılıyordu. Dolayısıyla aslında ABD hükümetinin uyguladığı tarım politikaları, bu küresel devlere bir nevi kamu kaynağı aktarımı işlevi de görmekteydi. Cargill ve Continental gibi devler bu politikaların ürünü olarak ortaya çıktılar.

Bu yayılmanın kabul görmesinin temelinde, "azgelişmişlerin", "gelişme iktisadı kuralları uyarınca", politikalarını –ve dolayısıyla bütçelerini– sanayiye yönlendirmeleri yatıyordu. Böylelikle ortaya çıkan yeni gıda üretimi ve gıda rejimi rahatlıkla kabul görüyordu. Aslına bakılırsa son derece çelişik karakterde bir süreç yaşanmaktaydı. Zira bir yandan Yeşil Devrim siyasası uyarınca tarımsal teknolojiler yüksek verim için bu ülkelere girerken, diğer yandan da, ABD kaynaklı yardım veya çok ucuz krediler, aynı ülkeler açısından tarımsal ithalatı son derece cazip bir hale getiriyordu. Sonuç ise hem teknolojik açıdan hem de gıda tüketimi açısından küresel şirketlere giderek artan bağımlılıktı. Bunun ilk yansımasıysa bu ülkelerde tarımsal üretimin düşmesi ve bu ülkelerin harcamalarında tarıma yönelik kalemin şişmesi oldu. Bir bütün olarak azgelişmiş dünyada gıda ithalatının ihracatına oranı 1955-60 arası yüzde elli iken, bu oran 1975'te yüzde seksene çıktı.[6] Bu, uluslararası piyasalardan bedelsiz veya ucuz tarımsal gıda temini üzerinden, tarımla uğraşan yerel nüfusun, özelikle de küçük üreticilerin elenerek sürekli karakterde bir yoksulluğa sürüklenmeleri anlamına gelmekteydi. 1970-80 arasında dünyanın en büyük tarım/çiftlik ürünü ihracatçısı durumundaki ABD'nin ihracatının yüzde yüz elli, onu takip eden Fransa'nınkinin de yüzde yüz arttığı göz önünde bulundurulduğunda, bunun, özellikle yoksul ülkelerin yerel üretimlerinde yarattığı tahribatın derecesi de tahmin edilebilir.[7] "Kaybedenlere" ait olanlarla değil de, başka sayılarla verildiğinde "kazananlar" da ortaya çıkmaktaydı: "1921'de ABD tahıl ihracatının yüzde sek-

6 Farshad A. Araghi, "Global Depeasantization, 1945-1 990", *The Sociological Quarterly* 36, no. 2 (1995), s. 348-350.

7 Marc Edelman, "Transnational Peasant Politics in Central America", s. 106.

sen beşi otuz altı şirketin elindeydi. 1970'lerin sonunda ABD, Kanada, Avrupa, Arjantin ve Avustralya'nın tahıl ihracatının yüzde doksanından fazlası altı dev 'tahıl taciri' tarafından kontrol edilmekteydi."[8]

1980 sonrası iyiden iyiye hızlanan serbestleşme ve kuralsızlaştırma dalgasının tarımsal üretimin kıyılarına vurmaması beklenemezdi. Neoliberal yapısal uyum programları çerçevesinde azaltılan tarımsal destekler, gittikçe finans-kapitalin kontrolüne giren tarımsal krediler, özellikle küçük üreticilerin elemine olmalarına ve halihazırda süren yoğunlaşmanın daha da hızlanmasına zemin hazırladılar. Buna ek olarak, ABD ve Avrupa Topluluğu arasında küresel tarım piyasalarını ele geçirmek için yaşanan yarışta ABD'nin, 1980'lerin ortasından itibaren tarımda serbestleşme kurallarını küresel düzeyde kurumsallaştırma doğrultusunda politika değiştirmesi en önemli meyvesini, 1994 Uruguay görüşmeleri sonucu ortaya çıkan DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ile verdi. DTÖ'nün tarımla ilgili anlaşmasına imza koyarlarken Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunun aklında, tarımsal ürün ihracatlarını artırarak döviz gelirlerini çoğaltmak olduğu söylenebilir. Fakat hesaplayamadıkları, Kuzey ülkelerinin çeşitli yollarla devam ettirdikleri ihracat destekleri ve mekanize tarımsal üretim yapan şirketlerin ölçeğe dayanan ekonomik maliyet avantajları idi. Bu avantajlara dayanarak küçük üreticilerin dayanamayacağı bir rekabet gücü edinen büyük tarım şirketleri, üretimle tüm bağı kopmuş bir "dünya fiyatı" üzerinden piyasaları hızla ele geçirdiler. Döviz gelirlerini artırma düşüncesi içinde anlaşmaya imza koyan ve gıda açığı bulunan ülkelerin, gıda alımına harcadıkları miktar, 1994-99 arasında %20 seviyesinde artış gösterdi. Herhangi bir devlet desteği alamayan ve aslında kamu müdahalesi anlamına gelen küresel damping uygulamalarına bağlı olarak ortaya çıkan sözde serbest "dünya piyasa fiyatları" karşısında üretim kapasitesini tümüyle kaybeden Güney'in küçük üreticisinin boşalttığı yeri alacak aktörlerse, biraz önce bahsedildiği

8 Vandana Shiva, *Çalınmış Hasat*, çev. Ali K. Saysel, (İstanbul: BGST Yayınları, 2006), s. 39.

üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktürden itibaren dünya sahnesinde ortaya çıkmaya başlamışlardı.[9]

Neoliberal dönemi, endüstriyel tarım kompleksinin çiftçilerin otonomisi üzerinde kurduğu hakimiyetin derinleştirilmesi olarak ele almak mümkündür. Bu ise hakimiyet ilişkilerinin küresel düzlemde hukuki-kurumsal bir niteliğe bürünmesiyle mümkün olmaktadır. DTÖ bu bağlamda, yani bu hakimiyet ilişkilerine hukuki-kurumsal düzlemde gardiyanlık yapma bağlamında anlam kazanmaktadır. Bu rolünü yerine getirmesindeki en büyük dayanağı ise fikrî mülkiyet hakları ile ilgili yeni düzenlemelerdir hiç şüphesiz. 1994 kuruluş anlaşmasıyla beraber imzalanan ve ticarete konu olan fikrî mülkiyet hakları ile ilgili anlaşma (TRIPS-Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights), bugün için kırsal üreticilerin önünde en tehdit edici unsur olarak durmaktadır. Zira bu anlaşma uyarınca –en bilindik örneği vermek gerekirse– yüzyıllardır Hint köylülerince üretilen, çoğaltılan ve zenginleştirilen Basmati pirinci, ulus-ötesi bir şirket tarafından patentlenebilecek ve bunun sonucu olarak da Hint köylüleri "kendi çocukları" olan bu pirinç tohumu için bu şirkete para ödemek durumunda kalacaklardır. Üstelik, küresel kapitalizm koşullarında bu anlaşmayla göbek bağı olan gen teknolojisinin, tohumların içine yerleştirmeye muktedir olduğu ve terminatör olarak da adlandırılan "gen polisinin", tohumun bir sonraki sene için kullanımını olanaksızlaştırabildiği ve dolayısıyla bu paranın "tohumluk" olarak şirkete her sene ödenebileceği de akılda tutulmalıdır.[10] Genetik olarak modifiye edilmiş ürünlerin kullanımı, hükümet politikalarının doğrudan etkisiyle çığ gibi büyümektedir. Bu ürünlerin ilk ticarileştiği 1996 yılından sonraki on yıl içersinde, bu türden tohumların kullanıldığı arazi miktarı tüm

9 Philip McMichael, "Food Security and Social Reproduction: Issues and Contradictions", Isabella Bakker ve Stephen Gill (ed.) *Power, Production, and Social Reproduction: Human in/Security in the Global Political Economy* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2003); Philip McMichael, "Global Food Politics", Harriet Friedman, "The Political Economy of Food: A Global Crisis", *New Left Review* no. 297 (Ocak-Şubat 1993).

10 Bkz; Vandana Shiva, *Çalınmış Hasat*.

dünyada elli kez artmış durumdadır. 2005 yılı itibariyle, yirmi bir ülkede toplam sekiz buçuk milyon çiftçi bu tohumları kullanarak ürün yetiştirir duruma gelmiştir.[11]

Küresel köylü hareketinin belki de en tanıdık simâsı olan Jose Bove'nin genetik olarak modifiye edilmiş ürünleri "bir hakim olma tekniği" ve bunlarla ilgili patent hukukunu da, bu hakimiyeti sağlayan en önemli araç olarak nitelendirmesi boşuna değildir.[12] Suçun tarifi kapitalizmin kurucu unsurlarından biridir ve kapitalizmin kendi içindeki dönüşümlerini anlamak için de mükemmel bir olanak sağlar. Modern işçi sınıfının atalarının gündelik hayatları içerisinde yaptıkları ve geçimliklerine katkı sunmaya yarayan –tahıl veya şeker yüklü gemilerden yük taşıyan dok işçilerinin artıkları toplaması gibi– birçok "hakkın", özel mülkiyet düzeninin oturtulmaya başlanmasıyla birlikte nasıl suç haline dönüştüğünü hatırladığımızda,[13] çiftçilerin, belki de yüzyıllardır yaptıkları tohum değiş tokuşunun, patentlenmiş tohumların ticari değerinin küresel anlaşmalar üzerinden garanti altına alınmasıyla birlikte nasıl suç haline geldiğine dair tarihsel bir derinlik kazanabiliriz örneğin. Böylelikle ticari tohum devi Monsanto'nun, Kanadalı çiftçi Schiemer'e, Schiemer'in arazisi, çevre arazilerden gelen Monsanto'nun genetik kanola polenleri tarafından istila edildiği halde, bu istilayı kendisine yorarak, Schiemer'e mülkiyet hırsızlığından dava açabilmesini açıklayabilmek de olası hale gelir.[14]

Harvey'in "el koyarak birikim" olarak nitelendirdiği yeni emperyal temellük döneminde[15] ortaya çıkan çeşitli muhale-

---

11 2005 verileri için bkz; Clive James, "Ticarileşmiş bio-teknoljik/genetik modifiye ekinlerin küresel durumu: 2005 yılı", *Tarımsal Bio-Teknolojik Uygulamalar Edinme Uluslararası Servisi (ISAAA) İcra Özeti, Yazı 34*, (çevrimiçi) http://www.isaaa.org/ (13 Kasım 2006).

12 Jose Bove ve François Dufour, *Dünya Satılık Değildir*, çev. Tülin Yaylagül Gürsel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 95.

13 Mark Neocleous, *Toplumsal Düzenin İnşası*, çev. Ahmet Bekmen (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006).

14 Vandana Shiva, *Çalınmış Hasat*, s. 113.

15 David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü (İstanbul: Everest Yayınları, 2003).

fetlerin "ahlâki ekonomi" bağlamı içersinde ortaya çıkması beklenebilir bir durumdur. Toplumsal olarak doğal kabul edilenlerin sermaye tarafından sarsıldığı ve "katı olan her şeyin buharlaştığı" bir devirde, kitlelerin buharlaşan haklarını, toplumsal açıdan ahlâkileşmiş bir adalet söylemi içinde savunmaları anlamına gelir bu. Tarımın geçirdiği yapısal dönüşümün köylüler üzerinde yarattığı etkinin de bu olduğu söylenebilir. Örneğin Edelman'a göre, "adil fiyat, toprağa erişim, adaletsiz piyasa ve güçlünün açgözlülüğü hakkındaki eski ahlâki ekonomi söylemleri, bugünün küresel ticari serbestleşmesine, Dünya Bankası'nın piyasa merkezli tarımsal reform programlarına, gıda arzı ve bitki tohumu üzerinde daha fazla kontrol sağlamaya yönelik şirket girişimlerine karşı mücadelelerde yankılanmaktadır."[16] Bu elbette ki yanlış bir tespit değildir. Sadece tarım alanında değil, yeni emperyal temellük düzenine karşı gerçekleştirilen hemen tüm muhalefetlerde böyle bir yankıyı hissetmemek mümkün değildir. Fakat, Via Campesina'da tecessüm eden küresel köylü hareketini, Edelman'ın yaptığı gibi, ahlâki ekonomi alanına sıkıştırmak ne kadar doğrudur? Küresel köylü hareketini, olagelenin ahlâki içeriğine sahip çıkmak olarak nitelemek mümkün müdür? Yoksa bu hareket içersinde, daha "büyük" iddialar ve "yeniye" dair açılımların izini sürmek mümkün müdür?

Gıda egemenliği

Öncelikle yine kısa bir tarihçe verelim. Via Campesina'nın, yukarıda ana hatlarıyla anlatmaya çalıştığımız endüstriyel tarım kapitalizmine karşı geliştirdiği muhalefetin tarihini, 1992'de Nikaragua'da düzenlenen bir kongrede biraraya gelen sekiz çiftçi örgütü temsilcisinin ortaya çıkardığı Managua Deklarasyonu'na kadar götürmek mümkün. Resmi kuruluşu ise bundan tam bir sene sonra, bu sefer Belçika'nın Mons şehrinde 46

16 Marc Edelman, "Bringing the Moral Economy back in . . . to the Study of 21st-Century Transnational Peasant Movements", *American Anthropologist* 107, no. 3 (Eylül 2005), s. 341.

çiftçi liderinin toplanmasıyla tamamlanıyor.[17] Uluslararası düzeydeki ilk görünümü 1995'te Kanada-Quebec'de düzenlenen Gıda Güvenliği Küresel Toplantısı'nda gerçekleşen Via Campesina, esas çıkışını bir sene sonra Roma'da, FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı) tarafından düzenlenen Gıda Güvenliği Konferansı'nda yapıyor. Bu konferans sonucu sivil toplum kuruluşlarının hazırladığı deklarasyonu imzalamayı reddeden Via Campesina, böylelikle uluslararası alanda tarım konusunda o zamana kadar söz söyleme hakkını ellerinde tutan resmi kurumlardan ve sivil toplum örgütlerinden ayrılığını ortaya koymuş oldu. Bundan sonra bu alanda, çiftçi ve köylü hareketinin küresel çaptaki öz örgütlenmesi olma yolunda ilerleyen Via Campesina'nın da ağırlığı hissedilecektir. Gıdayı temel bir insan hakkı olarak tanımlayan Via Campesina'nın kendi deklarasyonu, giderek merkeze oturacak olan gıda egemenliği yaklaşımını, gıda güvenliğinin ön şartı olarak nitelendirir.[18]

Via Campesina'nın mücadele hattını belirleyen "gıda egemenliği" kavramının, aslında, FAO gibi uluslararası resmi kurumlarca kabul gören "gıda güvenliği" kavramını aşmak amacını taşıdığını da söyleyebiliriz. Gıda güvenliği kavramının en güncelleştirilmiş içeriği, 1996'da da gerekleştirilen Dünya Gıda Zirvesi'nde tanımlanmış durumdadır: "Gıda güvenliği; tüm insanların, her durumda, aktif ve sağlıklı bir hayat için lüzumlu gıda gereksinimlerine ve gıda tercihlerine tekabül eden güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak ulaşabildiklerinde gerçekleşmiş olur."[19] Ulaşılması arzu edilen bir durumun tarifinin ötesine gitmemesinin ve kamu otoritelerine

---

17 Via Campesina'nın tarihçesi, yapısı ve politik yönelimi için bkz; Annette-Aurelie Desmarais, "The Vía Campesina: Consolidating an International Peasant and Farın Movement", *The Journal of Peasant Studies* 29, no. 2 (Ocak 2002) ve Saturnino M. Borras Jr., "La Via Campesina: An Evolving Transnational Social Movement."

18 Via Campesina (1996 Roma), *The Right to Produce and Access to Land: A Future without Hunger*, http://www.voiceoftheturtle.org/library/1996%20Declaration%20of%20Food%20Sovereignty.pdf (13 Kasım 2006).

19 UK Agricultural Biodiversity Coalition (2005), Food Sovereignty: Towards Democracy in Localized Food Systems, http://www.ukabc.org/foodsovpaper.htm (13 Kasım 2006), s. 21.

bu yönde herhangi bir hukuki yükümlülük yüklememesinin yanı sıra, kavramın en temel açmazı, tarif edilen duruma nasıl ulaşılacağı ile ilgili olarak hiçbir şey ortaya koymamasıdır hiç şüphesiz ki. Bu şekilde ortaya koyulduğunda gıda güvenliği kavramı, tarımın serbest ticarete açılmasına hizmet eden bir işlev kazanmaktadır. Zira gıdaya ulaşım imkânı üzerinden şekillenen kavram, lokal düzeydeki tarımsal gıda üretiminin geri plana atılmasına ve küresel piyasalar üzerinden gelişen tarımsal gıda ticaretinin merkeze konmasına dair argümantatif zemini hazırlamaktadır. Bu bağlamda, McMichael'in dikkat çektiği, gıda güvenliği kavramının kendi içinde geçirdiği anlam değişikliği önem kazanmaktadır.[20] İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası düzende ticareti düzenlemek için oluşturulan GATT anlaşmasından tarımın muaf tutulması, dönemin "gıda güvenliği" anlayışını ortaya koymaktadır. Her ne kadar yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, tarihsel süreç tam tersi şekilde işlemiş olsa da, bu dönemde ana prensip gıda açısından kendi kendine yeterliliktir. İşte DTÖ ile değişen tam da budur. Fakat bu dönüşüm daha önceden ABD tarafından ortaya konmuş durumdadır. DTÖ'nün kuruluşu ile sonlanacak olan GATT Uruguay görüşmelerinin başladığı 1986'da, dönemin ABD Tarım Bakanı John Block'un düşünceleri gayet nettir: "Gelişmekte olan ülkelerin kendi kendilerini beslemeleri gerektiği düşüncesi geçmiş gitmiş bir döneme ait bir anakronizmadır. Bu ülkeler gıda güvenliklerini, Birleşik Devletler'in, çoğu durumda daha ucuz fiyatlarla ulaşılabilir olan tarımsal ürünlerine dayanarak daha iyi sağlayabilirler."[21] Böylelikle Monsanto, Bayer, Cargill, Nestle, Novartis gibi devasa ölçekli tarımsal işletmelerin hakim oldukları küresel tarım piyasalarıyla ilişkilenmek, kitlelerin tarımsal gıdaya ulaşmalarının en güvenilir ve en efektif yolu haline gelmiş olmaktadır. Yerel

---

20 Bkz. Philip McMichael, "Global development and the corporate food regime", *XI World Congress of Rural Sociology*, Trondheim. (Temmuz 2004) ve Philip McMichael, "Food Security and Social Reproduction: Issues and Contradictions."

21 Akt. Philip McMichael, "Food Security and Social Reproduction: Issues and Contradictions", s. 174.

üretimin bu şekilde bağlam dışı bırakılması ve onun yerine tarımsal ürün ithalatının konması, tarımsal üretim ile uğraşan kırsal kitlelerin giderek üretim dışı kalmalarına ve sonuç olarak da kırsal yoksulluğun çığ gibi büyümesine neden olmaktadır. Ayrıca, FAO'nun da ortaya koymak durumunda kaldığı gibi, döviz gelirleri artma ihtimali zayıf olan ve halihazırda dış borç yükü altında ezilen ülkeler için, tarımsal açığı ithalat ile gidermeye çalışmak gerçekçi bir imkân değildir.[22]

Bunun karşısında, 1996'da ortaya konan ve biraz önce bahsi geçen deklarasyon, Via Campesina'nın gıda egemenliğine ulaşmak için öngördüğü yedi temel prensibi içermektedir (bkz. Ek 1). Bu yedi temel prensip –ki daha sonra artan vurgu açısından kadın köylülerin, çiftçilerin hakları sekizinci prensip olarak alınabilir– Via Campesina'nın yürüttüğü mücadelenin eksenini de tarif etmektedir.

Uluslararası tarım politikasının yeniden düzenlenmesi, toprak dağılımı adaletinin sağlanması gibi somut siyasa önerilerinin ötesinde, Via Campesina'nın merkezi çıkış noktasını, endüstriyel tarım karşısında, ekolojik temelli, küçük üreticilerin üretimine dayanan sürdürülebilir bir tarım perspektifi oluşturmaktadır. Bu noktada ilk elde anlaşılması gereken, Via Campesina'nın savunuculuğunu yaptığı alternatif modelin pozitif içeriğidir. Bu, endüstriyel tarımla her konuda kıyaslanabilecek bir modeldir. Endüstriyel tarım modeli ihracat merkezli bir üretimi savunurken, bu model ağırlıklı olarak yerel, bölgesel ihtiyacı esas almaktadır. Endüstriyel model makina ve kimyasal kullanımını teşviki ile sermaye-yoğun iken, ekolojik tarım modeli, yoğun kimyasal girdi kullanımı ile ekolojik dengenin uzun vadede çökmesine yol açmak yerine, üreticilerin tarihsel deneyimi ile ekolojik çevre arasındaki dengeyi temel alan emek-yoğun bir karakter göstermektedir. Alternatif model, endüstriyel tarımın kısa vadede yüksek verim arayışı karşısında, uzun vadeli, sürdürülebilir bir tarımı esas almaktadır. İlki şirketleri

22 Steve Suppan, "Food Sovereignty in the Era of Trade Liberalization: Are Multilateral Means Toward Food Sovereignty Feasible?", *GSC Quarterly* 9 (Yaz 2003), s. 4.

EK 1

Gıda: Temel bir insan hakkı

Gıda temel bir insan hakkıdır. Herkesin; güvenli, besleyici ve kültürel olarak uygun gıdaya, eksiksiz insani haysiyet dahilinde sağlıklı bir hayat sürdürmek için gerekli olan yeterli miktarda ve kalitede gıdaya ulaşma hakkı vardır. Her ulus, gıdaya ulaşımın anayasal bir hak olduğunu ilan etmeli ve bu temel hakkın somut olarak gerçekleşmesi için birincil sektörün gelişimini garanti altına almalıdır.

Gıda egemenliği için tarım reformu

Başta kadınlar olmak üzere, topraksız ve toprağı işleyen insanlara, işledikleri toprağın mülkiyetini ve kontrolünü veren, toprakları yerli halklara iade eden, sahih bir tarım reformu talep ediyoruz. Toprak hakkı, cinsiyet, din, ırk, toplumsal sınıf veya ideolojiye bağlı ayrımcılıktan azade olmalıdır. Toprak, işleyene aittir.

Çiftçi ailelerin, özellikle kadınların, verimli toprağa, krediye, teknolojiye, pazarlara ve bağlı hizmetlere ulaşabilmeleri gerekir. Hükümetler, gıda egemenliğini garanti altına almak için, yerel tüketime yönelik üretimi üstün tutan, özerkleştirilmiş kırsal kredi sistemlerini kurmalı ve desteklemelidirler. Toprak yerine üretim kapasitesi, kredi için garanti olarak kullanılmalıdır. Genç insanların üretici vatandaşlar olarak kırsal topluluklarda kalmalarını özendirmek için, gıda üretimi ve toprak bakımı işinin değeri, gerek ekonomik gerek sosyal olarak yeterli düzeyde olmalıdır. Hükümetler, sosyal ve ekolojik olarak uygun kırsal altyapının gelişimi için kamu kaynaklarından uzun vadeli yatırımlar gerçekleştirmelidirler.

Doğal kaynakları korumak

Gıda egemenliği, başta toprak, su ve tohumlar olmak üzere, doğal kaynakların sürdürülebilir bakım ve kullanımını içerir. Toprağı işleyen bizlerin, doğal kaynakların sürdürülebilir işletimini hayata geçirme ve biyolojik çeşitliliği koruma hakkını haiz olmaları gerekir. Bu, yalnızca, toprak hakkının garantisini, sağlıklı toprakları ve tarımsal kimyasal kullanımın azaltılmasını içeren iyi bir ekonomik arkaplan üzerinden gerçekleştirilebilir. Uzun vadeli sürdürülebilirlik, kimyasal girdilere, ticari amaçlı monokültür ekimine ve entansif, endüstriyel üretim modellerine bağımlılıktan kurtulmayı gerektirmektedir. Dengelenmiş ve çeşitlendirilmiş doğal sistemlere ihtiyaç vardır.

Genetik kaynaklar, milyonlarca yıllık evrimin ürünüdürler ve tüm insanlığa aittirler. Genetik kaynakların, özel şirketler tarafından patentlenmesi ve ticari hale getirilmesi yasaklanmalıdır. Dünya Ticaret Örgütü'nün Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması kabul edilemez. Çiftçi topluluklar; tarihsel süreç boyunca kendileri tarafından üretilen tohumlar da dahil olmak üzere, çeşitli genetik kaynakları özgürce kullanma hakkına sahiptirler. Bu, gıda egemenliği için temel teşkil etmektedir.

→

Gıda ticaretini yeniden düzenlemek
Gıda, öncelikle bir beslenme kaynağı ve ancak ikincil olarak ticari bir kalemdir. Ulusal tarım politikalarının, yerel tüketim için üretimini ve gıda açısından kendi kendine yeterliliği üstün tutmaları gerekir.

Gıda ithalatı ne yerel üretimin yerini almalıdır ne de fiyatları baskı altında tutmalıdır. Bu, ihracat dampinginin veya desteklenmiş ihracatın sona erdirilmesi anlamına gelir. Köylü çiftçiler, ülkeleri için önemli gıda kalemlerini üretme ve ürünlerinin pazarlanmasını kontrol altında tutma hakkına sahiptirler. Yerel ve uluslararası pazarlardaki gıda fiyatları düzenlenmeli ve bu fiyatlar ürünün gereçek üretim maliyetini yansıtmalıdır. Bu durum, köylü ailelerin yeterli gelir elde etmelerini garanti altına alacaktır. Gıda ticaretinin, saldırıya en açık olanların –en düşük gelirli üreticilerin– ekonomik olarak sömürülmeleri ve çevrenin giderek daha fazla ayaklar altına alınması üzerinden gerçekleşmesi kabul edilemez. Gıda üretimi ve ticaretine dair kararların, giderek daha fazla bir şekilde, yüksek borç yükünü karşılamaya yönelik döviz ihtiyacı tarafından dikte edilmesi de aynı şekilde kabul edilemez. Bu borç, kırsal halkların sırtına orantısız ağırlıkta bir yük yüklemektedir. Bu borçların silinmesini talep ediyoruz.

Açlığın küreselleşmesine son vermek
Gıda egemenliğinin altı çok taraflı kurumlar ve spekülatif sermaye tarafından oyulmaktadır. Tarım politikaları üzerinde çok uluslu şirketlerin giderek artan kontrolü, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF gibi çok taraflı kuruluşlar tarafından kolaylaştırılmaktadır. Spekülatif sermayenin düzenlenmesini, vergiye tâbi kılınmasını ve ulus-ötesi şirketler için sıkı biçimde tatbik edilecek İşleyiş Kuralları'nın hayata geçirilmesini talep ediyoruz.

Toplumsal barış: Gıda egemenliği için bir önkoşul
Herkesin şiddetten azade olma hakkı vardır. Gıda bir silah olarak kullanılmamalıdır. Kırsal bölgelerde yoksulluk ve marjinalleşmede giderek tırmanan oran ve bunun yanısıra etnik azınlıkların ve yerli nüfusların ezilmelerinin giderek artması, adaletsizlik ve umutsuzluk durumlarını daha da çekilmez hale getirmektedir. Süregelen yerinden etmeler, mecburi şehirleşme ve köylülerin baskı altına alınması tolere edilemez. Kırsal alanda giderek artan ırkçılığı reddediyoruz.

Demokratik kontrol
Köylüler ve küçük çiftçiler, tarım politikalarının her düzeydeki üretimine doğrudan katkı sunmalıdır. Bu, dışlandığımız FAO-Dünya Gıda Forumu'nu da içermektedir. Bunun gerçekleşmesi içinse, Bileşmiş Milletler'in ve bağlı kuruluşlarının bir demokratikleşme sürecinden geçmeleri gerekmektedir. Herkesin dürüst ve doğru bilgiye ulaşım hakkı ve açık ve demokratik karar vermeye katılma hakkı vardır. Bu haklar; iyi yönetişim, hesap verebilirlik ve her türlü ayrımcılıktan azade olarak ekonomik, politik ve sosyal hayata eşit katılımın temelini teşkil ederler. Özellikle kırsal kadınlar, gıda ve kırsal meselelerle ilgili konularda doğrudan ve aktif olarak karar verme hakkı ile donatılmalıdırlar.[23]

23 Via Campesina (1996 Roma), *The Right to Produce and Access to Land: A Future without Hunger.*

esas alırken, ikincisi aile ve topluluk üretimini ön plana çıkarmaktadır. Alternatif model üretim ile tüketim arasındaki coğrafi mesafenin artmasını sorun edinirken, endüstriyel model tam da buna dayanmaktadır.[24] Ayrıca mesele sadece üretimle de ilgili değildir. Endüstriyel model standart bir diyeti empoze ederken, alternatif model ürün ve buna bağlı olarak da diyet çeşitliliğini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda alternatif tarım kültürel çeşitliliği de savunur bir pozisyondadır: "Gıda, kültürün önemli parçalarından biridir ve neoliberal ajanda hayatlarımızın ve kültürlerimizin zeminini tahrip etmektedir. Açlığı ve yerinden edilmeyi kabul etmiyoruz. Kendi gıdamızı üretme hakkı anlamına gelen gıda egemenliğini talep ediyoruz."[25]

Kısacası, Via Campesina'nın tarım modeli hiç de bir tepki modeli değildir; aksine, gıda üretim ve tüketiminin, yani insan hayatının en temel süreçlerinden birisinin nasıl örgütlenmesi gerektiğine dair şûmullü bir bakış açısına dayanmaktadır. Kırsal yoksulluğun önlenmesi, kırsal alandaki kadın emeğinin değerlenmesi, üretim ve tüketimin mekânsal boyutu, insan-ekolojik çevre ilişkisi, çeşitlenmiş gıda tüketimi gibi birçok konunun entegre bir biçimde savunulduğu bir modeldir bu. Via Campesina'nın en büyük bileşenlerinden biri olan Brezilya Topraksızlar Hareketi'nin liderlerinden Stedile, Via Campesina'nın içinde gelişen harmanlanmanın bir yönünü şöyle özetlemektedir:

> Meksika'daki Zapatistalardan veya Brezilya'da Juliao'dan beri tarım reformuna dair ilham, toprağın, onu işleye ait olduğu düşüncesinden kaynaklanıyordu. Bugün artık bunun ötesine geçmek durumundayız. "Eğer işliyorsan, o toprağın mülkiyeti de sana ait" olur demek yetmez. Vietnam ve Hindistan'dan gelen çiftçiler bu konudaki tartışmalarımıza büyük katkı sundular.

---

24 Via Campesina (2002), *Proposals for Family Based, Sustainable Agriculture*, http://www.viacampesina.org/main_en/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=50 (13 Kasım 2006).

25 Via Campesina, *Bangalore Declaration* (2000), http://www.viacampesina.org/main_en/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=28 (13 Kasım 2006).

> Onların, bizim Via Campesina'da sentezlemeye çalıştığımız, değişik bir tarım ve doğa anlayışları var. Çiftçileri toprağın gardiyanlarına dönüştüren bir tarımsal pratik, ekolojik dengeyi koruyan ve toprağın özel bir mülkiyet olarak görülmemesini garanti eden değişik bir çiftçilik yapma tarzı istiyoruz.[26]

Dolayısıyla salt buraya kadar anlatılanlara dayanarak bile, küresel köylü hareketinin ahlâki ekonomi istemleri ile sınırlı olarak yorumlanamayacağını söyleyebiliriz. Ortada bunu aşan, küresel sermaye ile fikren karşılaşmaya hazırlanan bir alternatif tarım modeli ve buna dair bir toplumsal mücadele vardır. Gıda üzerindeki egemenlik ilişkileri bu mücadeleye bağlı olarak gelişecektir.

Egemenlik: Gerilimler ve potansiyel

Egemenliğin modern devletle olan sıkı bağı göz önünde bulundurulduğunda, "güvenlik" gibi bir kavramın karşısına bu kavramı çıkarmanın kendisi bile yeterince anlamlıdır aslında. Egemenlikleri sorgulanan ulus devletlerin, bu özelliklerini küresel ekonomik ağ karşısında kaybettiklerinin akademik ve popüler olarak kabul gördüğü bir dönemde, egemenlik tartışmasını başka bir düzeyde gündeme getirmektedir Via Campesina. Bu düzeyin bilindik, ana akım siyaset bilimi ile bir bağlantısının olduğu söylenemez. McMichael göre, "gıda güvenliği, devlet/sistem bağlantılı bir kavram iken, gıda egemenliği temelde, gıda güvenliğinin ön şartı olarak çiftçilerin politik ve ekonomik hakları ile ilgili devlet-dışı (non-state) bir kavramdır."[27] Egemenlik nosyonuna dair bu iki kavramın içeriklerinin farkları tam da buradan kaynaklanmaktadır. Gıda güvenliği, egemenliği devletlere atfedip, nüfuslarına yeterli derecede besin sağlama yükümlülüğünü yüklemektedir ve bu anlamda

---

26 Tom Metres (ed.), *Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* (Londra: Verso, 2004), s. 43.

27 Philip McMichael, "Global development and the corporate food regime", *XI World Congress of Rural Sociology*, Trondheim. (Temmuz 2004), s. 4.

da gıda ve üretimi ile ilgili tüm irade oluşturma süreçlerini ulus devletlere veya ulus-devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem yapılanmalarına terk etmektedir. Gıda egemenliği kavramı ise, biraz sonra değinilecek olan gerilimleri içinde barındırıyor olsa da, temelde, üretim ve insan-doğa ilişkileri açısından endüstriyel kapitalist tarımın karşısında konumlanan başka bir tarımsal üretim mantığını ve bunun politik açılımlarını içerisinde potansiyel olarak taşımaktadır. Bu minvalde, Via Campesina'ya ya da Via Campesina'ya üye oluşumlara ait dokümanlardan, kavrama dair bazı tarifler vermek faydalı olabilir (Bkz. Ek 2).

Ek 2'de alıntıladığımız bu tariflerden çıkarılabilecek sonuç, kavramın, kendi içerisinde, devlet/sistem bağımlı olma veya olmama hususunda halen bir gerilimi taşıdığıdır. Bazı tariflerde, gıda egemenliği kavramının öznesi olarak "üreticilerin", "köylülerin", "halkların", "ülkelerin" veya "devletlerin" aynı anda gösterilmesi bu gerilime işaret etmektedir adeta. Bu gerilimin bir ucu, kavramı, klasik Marksist anlamıyla, üreticilerin üretim sürecine hakim olmaları doğrultusunda yüklerken; diğer ucu, ülkelerin/ulus-devletlerin bağımsız tarım ve gıda politikaları uygulayabilme yetilerini ön plana çıkarmaktadır. Başka bir deyişle, yapılan çeşitli tariflerden ortaya çıkan sonuç, kavramın, çeşitli düzeylerdeki kolektiflere çeşitli haklar atfettiği ve böylelikle de içerisinde bir takım potansiyel çelişkiler barındırdığıdır. Zira "üreticilerin, halkların, ülkelerin ve devletlerin" otonomilerinin ve otoritelerinin her daim uzlaştığını söylemek zordur.[28]

Via Campesina'nın bu türden bir gerilimi kendi içinde barındırmasının temel sebebi, yine bizzat kendi yapılanmasıdır. Her ne kadar ulus-ötesi bir muhalefet odağı olsa da, Via Campesina'nın bileşenleri ulusal çaptaki örgütlerlerdir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, Via Campesina'nın ayakları ulusal ölçeğe basmaktadır. Ulusal çaptaki örgütlenmelerin bazı konu-

28 Rajeev Patel, "International Agrarian Restructuring and the Practical Ethics of Peasant Movement Solidarity", *Journal of Asian and African Studies* 41 no:1-2 (2006), s. 83.

EK 2

Gıda egemenliği, halkların, ülkelerin veya devletlere dayalı birliklerin, üçüncü ülkeler karşısında herhangi bir damping olmaksızın, kendi tarım ve gıda politikalarını belirleme hakkıdır.[29]

Gıda egemenliği;...toprak, su, genetik ve diğer kaynaklar üzerindeki şirket mülkiyeti karşısında, üretim kaynakları üzerindeki topluluk kontrolünü gerektirir.[30]

Gıda egemenliği; köylülerin, halkların ve her ülkenin, kendi tarımını ve gıda politikasını, ulus-ötesi sermayenin işgali ve tarımın, tarımsal ürün ihraç eden ülkeler tarafından tekelleştirilmesi karşısında şekillendirme hakkı anlamına gelir. Gıda egemenliği, üretimin öznesi olarak köylülerin, üretimi, toprağı, tohumu ve suyu kontrol etme hakkı olduğu gibi, tüketicilerin de güvenli gıdayı seçme hakkıdır.[31]

Gıda egemenliği, halkların; kendi gıda ve tarımlarını tanımlama/belirleme, sürdürülebilir gelişme amaçlarına ulaşmak amacıyla yerel tarımsal üretim ve ticareti koruma ve düzenleme, ne dereceye kadar kendi kendilerine yeterli olacaklarını belirleme, kendi pazarlarında ürün dampingini engelleme ve yerel balıkçı topluluklara, su kaynaklarının kullanımını ve bu kaynaklara dair hakları belirleme konusunda öncelik sağlama haklarıdır.[32]

Gıda egemenliği, sadece, devletlerin demokratik olarak güçlendirilmeleri üzerinden ve tüm toplumun öz-örgütlenmeleri, insiyatifi ve mobilizasyonu aracılığıyla gerçekleştirilir, savunulur ve uygulanır. Gıda egemenliği, uzun erimli devlet politikaları, kamu politikalarının etkin olarak demokratikleştirilmesi ve dayanışmaya dayalı bir toplumsal kurulumun gelişimini gerektirir.[33]

Haklarını savunmak için harekete geçen ve direnen köylüler, işçiler, kadınlar, yerliler, balıkçılar ve halk hareketleri, devlet, ulus-ötesi şirketler ve uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından bastırıldılar ve terörize edildiler. Gıda hakkı, gıda güvenliği ve egemenliği için yapılan mücadele, içsel olarak, siyasi güçlenme ve katılımcı demokrasi için verilen mücadele ile bağlantılıdır.[34]

---

29 Via Campesina, *What is Food Sovereignty* (2003), http://www.viacampesina.org/main_en/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=47 (13 Kasım 2006).

30 Political Statement of the NGO/CSO Forum for Food (2002), *Food Sovereignty: A Right for All*, http://www.altragricoltura.org/fse/doc/political_statement-ing.doc (13 Kasım 2006).

31 Federasi Serikat Petani Indonesia (FSPI), *Rice and Food Sovereignty in Asia Pacific*, http://www.viacampesina.org/main_en/images/stories/2006_07_13_Rice_and_Food_Sovereignty_in_Asia_Pacific.pdf (13 Kasım 2006)..

32 People's Food Sovereignty Network (2001), *People's Food Sovereignty Statement*, http://www.peoplesfoodsovereignty.org/content/view/32/26/ (13 Kasım 2006).

33 *Final Declaration of the World Forum on Food Sovereignty* (Havana 2001), http://www.ukabc.org/havanadeclaration.pdf (13 Kasım 2006).

34 *Asian NGO/CSO Declaration to the World Food Summit* (Kathmandu 2002), http://www.ukabc.org/wfs5+asia_cso.htm (13 Kasım 2006).

lardaki tutumları da, içinde bulundukları ulus devletin politikaları doğrultusunda şekillenmektedir.[35]

Ulusal ölçek küresel politikalar açısından ne anlama gelmektedir? Modern devlet, toplumsal ilişkiler bütünü, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkinin, mücadelenin cisimleşmiş halidir.[36] Başka bir şekilde söylemek gerekirse, toplumsal mücadeleler idari ve hukuki alanda belirginleşir ve adeta devletin üzerine kazınır. Bu anlamıyla devlet, sadece hakim sınıfın baskı aygıtı olarak nitelendirilemez. Hegemonyanın tesisi açısından da çeşitli sınıfların amaçlarını içselleştirme özelliğini de haizdir ve bu anlamda bu sınıflar arasındaki mücadelenin alanıdır da. Neoliberal yeniden yapılanmanın en temel karakteristiğiyse, miladını belki de Marx'ın, İngiltere'de 10 saatlik işgününün hukuken kazanılmasını, "işçi sınıfının ilk siyasi zaferi" olarak selamlamasıyla belirlediği, devletin toplumsal mücadelelere açıklığı özelliğini tersyüz etme temayülüdür. Neoliberal devlet diye bir şeyden bahsedeceksek, bu kesinlikle, toplumsal mücadelelerin içeriğinden soyutlanmış, teknokratların devleti olarak tasarlanmaktadır. Sermaye erki, neoliberal düzen içersinde, toplumsal mücadeleler ve onların sonuçlarından arındırılmaya çalışılan bir kamu erki olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, neoliberal küreselleşmenin ulus devleti zayıflatması bir yana, idari yapısını teknokratik bir biçimde otonomlaştırmak suretiyle yeni erklerle donattığı bile söylenebilir. Dolayısıyla sermaye güçleri açısından sorun, "küresel ve ulusal" gerilimi altında konamaz, zira küresel olan tam da ulus devlet mekanizmalarının teknokratik dönüşümü üzerinden gerçekleşmektedir.[37] Via Campesina

---

35 Bkz; Saturnino M. Borras Jr., "La Via Campesina: An Evolving Transnational Social Movement".

36 Ulus-devletin bu türden ele alınışının ve geç kapitalizm döneminde geçirdiği dönüşümün belki de en yetkin anlatımı için bkz, Nicos Poulantzas, *State, Power and Socialism*, (Londra-New York: Verso, 2000).

37 Bkz.; Leo Panitch, "Globalisation and the State", *The Socialist Register 1994*, Miliband Ralph ve Leo Panitch (ed.) (Londra: Merlin Press, 1994), Panitch, Leo. "The New Imperial State", *New Left Review* (Mart-Nisan, 2000), Leo Panitch, "Rethinking the Role of the State", *Globalization: Critical Reflections*, J. Mittelman (ed.) (Boulder CO, Lynne Rienner, 1996), Bob Jessop, "Globalizati-

gibi direniş güçleri açısındansa sorun, kamu erkinden yalıtılan toplumsal öznelerin çıkarlarının cisim bulabileceği, kazanımlarının sabitlik kazanabileceği ulus devleti aşan bir yapının halihazırda mevcut olmamasıdır. Dolayısıyla her ne kadar, Via Campesina'nın gerçekleştirmeye çalıştığı gibi, ulus-üstü iddiaları taşıma yönünde hareket etseler ve küresel politikalara müdahil olma doğrultusunda ilerleseler ve hatta bu konuda kazanımlar elde etseler de dayandıkları kitlelerin gündelik çıkarlarının somutlaşacağı, sabitleneceği mekân, bugün için büyük oranda halen ulus devletler olarak belirmektedir.

Bu nedenden dolayı da Via Campesina gibi, bu temel gerilimi içinde barındırarak yoluna devam etmeye çalışan bir örgütün ortaya attığı bir kavramın, bu gerilimden âzâde kalması beklenemez. Fakat kavramın kendisinin referans gönderdiği tek alan, devlet/sistem alanı değildir. Gıda egemenliği kavramının özgünlüğü, egemenlik mevzuunu başka bir alana çekebilme, bu sorunsalı başka bir dolayımda kurma potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Gıda egemenliği, gıda güvenliği kavramına benzer bir şekilde, devlet/sistem bazlı açılımları içinde barındırsa da, içinde taşıdığı potansiyelin, üreticilerin üretim sürecine hakim olmaları ile ilgili olduğu belirtilmelidir.

Bu vurgu, elbette endüstriyel tarım kapitalizminin ilerleyişiyle bağlantılı olarak gelişmektedir. Kırsal üreticiler, tarımsal kapitalizmin gelişiminin önünde duran iki gücü ellerinde bulunduragelmişlerdir: Neyin, ne miktarda ve hangi girdi ile yetiştirileceğine, yani üretimin fiziki koşullarına dair doğal ve yerel şartlara bağlı olarak görece özellik taşıyan tercih hakları ve tohum, gübre gibi tarımsal girdilerin doğal üreticileri olarak, bu girdilerin temininin tamamen ticarileşmesinin önünde durabilme kudretleri.[38] Çok açıktır ki bunlardan ikincisi patent hakları düzenlemeleri ve gen teknolojisi tarafından tehdit

---

on and the Nation State", *Rethinking the State: Miliband, Poulantzas and State Theory*, S. Aaronwitz ve P. Bratsis (ed.) (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002), Jan Art Scholte, "Global capitalism and the State", *International Affairs* 73:3 (1997).

38 R.C. Lewontin, "The maturing of capitalist agriculture: Farmer as proletarian", *Monthly Review* 50, no. 3 (Temmuz-Ağustos1998), s. 75.

edilmektedir. Diğeri ise gıda üretiminin dikey entegrasyonu yoluyla sekteye uğramaktadır. Sektör devlerinin girdi sağlamaktan çıktıları satın alıp, paketleme ve satışa kadar işin içinde olması ve bunu giderek çiftçilerle birebir sözleşmeler imzalayarak yapması, üreticiyi adeta şirketlerin sözleşmeli elemanı haline getirmiş durumdadır. Hatta "adeta" ibaresini kullanmak bile hatalı olabilir, zira bu şirketlerin çoğu kendi genetik üretim plantasyonlarında ihtiyaç duydukları tarımsal çıktıyı, az sayıda "tarım işçisi" ile üretebilmektedir. Dolayısıyla, endüstriyel tarımın tehdit ettiği şey, tam da, çiftçinin üretim üzerindeki görece egemenlik alanlarıdır, otonomisidir ve gıda egemenliği kavramının orijinal potansiyeli de, bu otonomi kaybını hedef almasıyla ilgilidir.

Köylü direnişinin bu noktadaki en ilginç özelliği, otonomisinin yeniden tesisine doğrudan yönelebilmesidir. Endüstriyel kapitalist tarımın, toprak ile köylü arasındaki ilişkiyi, işçi ile endüstriyel üretim birimi arasındaki ilişkiye dönüştürme yönündeki atağına rağmen, köylü üretimi halihazırda buna direnebilme ve otonomisini tesis etme olanaklarını koruma noktasında direnmektedir. Üstelik bu direniş her zaman için, Via Campesina örneğinde olduğu gibi doğrudan politik bir düzeyde gerçekleşmemektedir de. Hatta Via Campesina'nın politik bir düzleme taşıdığı gıda egemenliği nosyonunun, ismen telaffuz edilmeden, üreticilerin doğrudan direnişlerine içsel olarak, Via Campesina'yı önceleyecek bir şekilde ortaya çıktığını iddia etmek dahi mümkündür. Üreticilerin üretim sürecine hakim olmaları anlamında kullanırsak şayet, gıda egemenliği kavramının köklerini çeşitli üretici tabanlı örgütlenmelerde bulabiliriz. Örneğin Orta Amerika merkezli *Campesino a Campesino* (Köylü Köylüye) hareketi bu açıdan gayet verimli bir kaynak olarak görünmektedir.[39]

---

39 Doğrudan hareket ile ilgili olarak İngilizce literatürde bulunabildiğimiz tek kaynak Eric Holt-Gimenez'in çalışması oldu: Eric Holt-Gimenez, *Campesino a Campesino: Voices from Latin America's Farmer to Farmer Movement for Sustainable Agriculture* (Food First, 1997). Burada aktarılan bilgiler bu kaynağa dayanmaktadır.

Hareketin temelinde, 1960'lar ve 70'ler boyunca, ABD hegemonyasında tüm "azgelişmiş" coğrafyada yayılan ve endüstriyel tarımın küresel ölçekte yayılmasını sağlayan "Yeşil Devrim"in başarısızlığının olduğu söylenebilir. Kimyasal girdilere ve makine kullanımına dayanan Yeşil Devrim'in kırsal bölgede iki önemli sonucu oldu. İlki, kamu destek ve kredilerden büyük ölçüde avantajlı durumda olanların yararlanması sonucu varolan eşitsizliklerin daha da artmasıydı. İkincisiyse, yoğun şekilde kullanılan kimyasal girdilerin, ilk elde artış sağlasa da, yaşanan ekolojik kirlenmeye bağlı olarak, daha sonra tarımsal verimi düşürmesi idi. Tüm bunlara, 1980 sonrasında bu ülkelerde yaşanan borç krizi ve buna mukabil olarak devlet kaynaklı tarım desteklerinin çekilmesi, altının oyulması da eklenince, sonuç tarımsal üretimin içindeki kırsal kitleler açısından tam bir yıkım oldu.

Bu süreç karşısında, özellikle küçük üreticilerin alternatif çıkış yolları aramak dışında bir seçeneği yoktu. 1970'lerin başında Guetemala-Chimaltenengo bölgesinin Maya köylüleri arasında başlayan alternatif tarım yöntemleri, kısa süre içersinde önce Meksika, daha sonra da Sandinista Devrimi üzerinden Nikaragua'da yayıldı. Bu noktada hemen belirtilmesi gereken husus, hareketin Orta Amerika'nın hareketli siyasi gündemi ile iç içe geliştiğidir. Yani hareketi, köylülerin endüstriyel tarıma karşı başlattıkları, kendiliğinden bir hareket olarak anlamak yanlış olacaktır. Her ne kadar temelde üretici köylülerin kendi bilgilerini yaygınlaştırma ağları varsa da, hareketin yaygınlaşması ve gelişmesinde siyasal süreçlerin ve öznelerin ve hatta Avrupa ve ABD kökenli hükümet-dışı kuruluşların etkisi büyük olmuştur. Özellikle Sandinista Devrimi'nin yarattığı ortamı burada anmak gerekir. Devrimde köylülerin oynadığı etkin rol, akabinde bu devrimin bölge açısından yarattığı canlı örgütlenme hayatı bölgenin tamamında neredeyse bir "Aydınlanma" etkisi yaratmıştır denebilir. Örneğin Edelman, Orta Amerika'nın isyan, devrim ve savaşlarla geçen on yıllarının, özellikle genç köylüler arasında yeni bir kuşak yarattığından ve bölgede konuşlanan kooperatif hare-

ketleri, yerel kiliseler, hükümet kuruluşları siyasi partiler, gerilla hareketleri, sivil toplum örgütleri ve *campesino* örgütleri üzerinden birçok köylü aktivistin ortaya çıktığından bahsetmektedir.[40] Belirtmek gerekir ki, Campesino a Campesino için en büyük şans Sandinistalar'ın kitle örgütlerinin, özellikle Sandinistalar'a bağlı olan UNAG'ın (Union Nacional de Agricultores y Ganaderos-Ulusal Çiftçiler ve Çiftlik Sahipleri Sendikası) kırsal bölgedeki varlığı olmuştur. Hareketin sahiplenicileri ile ağırlıklı olarak büyük ve orta ölçekli üreticilerin hakim olduğu UNAG arasında gerilim sürekli var olduysa da, UNAG alternatif tarım hareketinin kırsal bölgeye yayılmasındaki temel yapı olmuştur.[41]

Hareket, temelde ekolojik tarım anlayışına –kimyasal girdiye dayalı tarımsal üretim karşısında organik tarıma ve biyolojik çeşitliliği tehdit eden mono-kültür ekim yerine, doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunan poli-kültür ekime– dayanmaktadır. Bu anlamda endüstriyel tarımın karşısında konumlanmaktadır. Ekolojik tarımın bir sonucu, kimyasallarla bozulmamış toprak üzerinden uzun erimli verim artışını sağlamak iken, diğer bir sonucu da yapay tohum ve kimyasallar gibi tarım üreticilerini sermayeye bağımlı kılan endüstriyel girdilerden çiftçiyi azat etmesiydi. Dolayısıyla burada söz konusu olan sadece ekolojik kaygıların tarımsal üretime yedirilmesi değildir. Hareket, küçük üreticilerin, endüstriyel tarım akımının tehdidi karşısında, bizzat yaşamsal kaygılardan doğmuştur. Bu durum, Marx'ın bundan aşağı yukarı 150 yıl öncesinde ortaya koyduğu perspektifi yineler gibidir; üretime dayalı insani ilişkilerin düzenlenişi ile insan-doğa ilişkilerinin düzenlenişi arasında bir koşutluk ortaya çıkmaktadır.

---

40 Marc Edelman, "Transnational Peasant Politics in Central America", *Latin American Research Review* 33, no. 3 (1998), s. 53.

41 Küba'yı da aynı minvalde ele almak mümkündür. SSCB'nin çöküşü ve ABD ablukası nedeniyle kendi kendine yetme konusunda gayet somut zorlamalara maruz kalan Küba'nın ulusal çiftçi sendikasının (ANAP), hareketin Küba'da yaygınlaşmasındaki öneminden bahsedilebilir. Bugün için Küba, Campesino a Campesino hareketinin en geniş yaygınlığa ulaştığı, hareketin Tarım Bakanlığı tarafından neredeyse "resmi politika" haline getirildiği ülke konumundadır.

Üreticilerin azat oldukları tek şey tarımsal endüstrinin çıktıları da değildir üstelik. Bu çıktıların "örgütlediği" tarımsal metottan da azat ederler kendilerini. Hareketin belki de esas önemi buradan, içerdiği yöntem ve pedagojik farklılıktan kaynaklanmaktadır. Kırsal refahı, kırsal üretimin teknik bilgiyle donatılarak endüstriyelleştirilmesi çerçevesinde tarif eden Yeşil Devrim'in izlediği metodu kabaca "dışardancı" olarak nitelemek mümkündür. Kamu kurumlarına bağlı tarım teknisyenlerinin veya kırsal alanda çalışma yürüten hükümet-dışı kuruluşların uzmanlarının tarımsal üretimle ilgili endüstriyel, teknik bilgiyi üreticilere ulaştırmasına ve zerk etmesine dayanan Yeşil Devrim'in pedagojisi karşısında Campesino a Campesino, üretime dair bilginin yatay ve merkezileşmemiş bir şekilde yayılımına dayanmaktadır. Bu, bir nevi toplumsallaşmış kendi kendine öğrenimdir. Hareketin uzmanları, teknisyenleri mevcut değildir. Üretimi geliştirmeye dair girişimler, üretime dair bilgisi teknik düzeyden öteye gitmeyen uzmanlardan değil, bizzat üreticilerden gelmektedir. Verimi artırmaya yönelik deneysel girişimler ve bunların sonuçlarının yaygınlaştırılması, ekolojik tarıma dair toplu eğitimlerin verilmesi gibi işlerin hemen hepsi bizzat hareket içersinde kendileri de bir öğretici durumuna gelen üreticiler tarafından yapılmaktadır. Başka bir şekilde söylemek gerekirse hareketin temelinde öğretici-öğrenen arasındaki açıyı kapamak vardır.[42] Öğretenin devamlı suretle, diğer *campesino*'lar tarafından üretilen toplumsal deneysel bilgiden faydalandığı ve bu anlamda öğrenen pozisyonuna geldiği ve akabinde bu bilgiyi yaygınlaştırma doğrultusunda öğretici kimliğine büründüğü bir akışkanlık söz konusudur.

Bu türden bir yaklaşımın en önemli fırsatı ise üretimin kendisini bir yaşam tarzı olarak belirleyebilme kapasitesidir. Zira endüstriyel tarzda örgütlenen tarımda üretici, kendisine verilen malzemeyi kendisine verilen bilgiler doğrultusunda işle-

42 Eric-Holt Gimenez, tam da bu noktaya dayanarak hareketin pedagojisi ile Brezilyalı eğitmen Freire'nin yaklaşımı arasındaki paralelliğe dikkat çekmektedir: Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991).

meye yönlendirilirken, hareketin öngördüğü tarımsal üretim, *campesino*'ların kendi yaratıcılıklarını ve dayanışmalarını ön plana çıkarmaktadır. Böylelikle aslında üretime dair ortaya konan farklı bir perspektif, kültüre dair de farklı bir yaklaşımı öne çıkarmaktadır. İmecenin (*kuchubal*) hareketin temelini oluşturmasını bu şekilde anlamak gerekir. Üretimin kolektif olarak örgütlenmesini ve geliştirilmesini hedefleyen bir hareket açısından kültürel hafızanın yeniden pratik alana çağrılması anlamına gelmektedir bu.

Campesino a Campesino'nun bir "hareket" olarak nitelendirilmesi dikkati çekmiş olabilir. Gimenez'in de belirttiği gibi, Campesino a Campesino'nun üretimi örgütlemeye dair bir metodoloji mi yoksa politik ve kültürel anlamda bir hareket mi olduğu sorusunun cevabı bazen çok da net olmayabilmektedir. Özellikle Oxfam ve World Neighbors gibi küresel çapta faaliyet gösteren kuruluşlar, hareketin başlangıcından itibaren destekçi konumda bulunmuşlardır. Özellikle üreticiler arasında, bazen sınır-ötesi de olabilen irtibatlanmaların ve ziyaretlerin hazırlanışında veya bazı eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesinde bu örgütlerin katkısı gayet açıktır. Sivil toplum örgütlerinin yürüttüğü bu faaliyetlerin Campesino a Campesino'ya bir "proje" karakteri kattığı, bu "hareketin" aslında kırsal yoksulluğu önlemeye yönelik olarak "katılımcı" ve "çiftçi-merkezli" (farmer-led) alternatif bir tarım metodunun yaygınlaşmasına yönelik bir "proje" olduğu düşünülebilir, hatta bazı çalışmalarda bu karakterin ön plana çıktığını söylemek gayet olasıdır. Fakat "katılımcı" ve "çiftçi-merkezli" tarımsal metotların, çiftçileri biçimsel program ve projelere katmak amacıyla tarımsal araştırma ve geliştirme kuruluşları tarafından ortaya konan araçlar olduğunu söyleyen Gimenez, Campesino a Campesino'nun direniş karakterinin altını çizmekte ısrarlıdır:

> Mesele şudur ki, küçük üreticilerin, kendi geçim yollarına 'katılımı' sağlamaları için metodolojilere ihtiyaçları yoktur. Campesino a Campesino hareketi içersinde, kendi tarımlarını geliştirmek için çiftçilerin bilgi üretme ve bilgeliği paylaşma

> yolları kültürel bir pratik –dinamik ve çoğulcu bir fenomen– olarak anlaşılmalıdır. *Campesino* pedagojisinin amacı 'katılım' değil, sürdürülebilir, kırsal geçim için mücadeleye girişmiş küçük üreticiler arasındaki toplumsal ve politik ilişkilerin kültürel olarak güçlendirilmesidir. Ekolojik tarımsal bilginin üretilmesi kırsal alandaki kaynakları kontrol etmede anahtar bir bileşen olduğu için, bu anlamda, Campesino a Campesino, en doğru biçimde, katılımcı bir metodoloji olarak değil, kültürel bir direniş pedagojisi olarak tarif edilmelidir.[43]

Yukarıda bıraktığımız "egemenliğe" dair tartışmaya bu noktada dönmekte fayda var. Zira Gimenez'in "katılımcılık" üzerine söyledikleri ile bu tartışma arasında yakın bir bağlantı var. Katılım, 1980 dönemecinden sonra ortaya çıkan "sağlı-sollu" her türlü siyasi projede sihirli bir anahtar işlevini yerine getirmekte adeta. Fakat bu sihirli anahtarın, her kapıyı açmak yerine, neredeyse her kapıyı kapamak özelliğini haiz olduğu söylenebilir. Zira bu söylem siyaseti oyunun kuralları çerçevesinde sınırlama eğilimindedir. Başka bir şekilde dile getirmek gerekirse, siyasetten antagonizmayı tasfiye etme eğiliminin önemli bir bileşeni olarak işlev görmektedir. Gimenez'in, Campesino a Campesino'yu salt alternatif, üreticilerin katılımına dayanan bir tarım metodu olarak görenlerin perspektifini, üreticileri –başka bir form içinde olsa da– onları yine biçimsel araştırma ve geliştirme paradigması içine hapsetme niyetleri dolayısıyla mahkum etmesine benzer bir şekilde, siyasetin nihai amacı olarak katılımı gören paradigma da, toplumsal öznelerin "katılmayı manasız/imkânsız kılıcı" veya bu paradigmayı aşan potansiyel güçlerini göz ardı ettiği için aynı şekilde mahkum edilebilir. Yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı gibi, Campesino a Campesino'da kendini pratik olarak ifade etme olanakları bulan, Via Campesina'nın geliştirdiği "gıda egemenliği" kavramındaysa kendisini bilişsel/siyasi bir proje haline getiren potansiyel tam da bu türden bir güçtür. Bu güç, en

43 Eric Holt-Gimenez, *Campesino a Campesino: Voices from Latin America's Farmer to Farmer Movement for Sustainable Agriculture*, s. 110.

kısa haliyle özetlemek gerekirse, toplumsal öznelerin insani yetilerinin özgürleşmesi ile ilgili kadim Marksist izlekle ilgilidir hiç şüphesiz ki. Ve Gramsci'nin Torino'da fabrika yönetimlerini ele geçiren işçilerle ilgili şu sözlerinde tarihi tınısını bulmaktadır:

> Proleter devrimin gerçek süreci siyasi parti veya sendika gibi gönüllü ve sözleşmeye dayanan devrimci organizasyonların gelişimi ve aksiyonlarıyla özdeş kılınamaz. Bunlar, siyasi özgürlüklerin onaylanması ve gelişmesi olarak, burjuva demokrasisi ve siyasal özgürlüklerin alanında doğmuş yapılanmalardır... Bunlar burjuva devletinin yerini almazlar: amansız bir sömürü ve baskı makinesi olan kapitalizmin kustuğu devrimin çoğul deprem merkezlerini kucaklamaz, kucaklayamazlar. Burjuva sınıfının ekonomik ve politik hakimiyeti sürerken, aktüel devrimci süreç, fabrikanın karanlığında ve kapitalizmin kendi yasalarına tabi kıldığı yığınların bilinçlerindeki bulanıklıkta alttan alta ilerler.[44]

Gramsci'nin devrimin gerçek sürecini bizzat yığınların yaşamında aramasının bir adım sonrası, bu yığınların yeni bir toplumsal düzeni yaratıp yaratamayacakları sorusuydu. İtalyan işçi hareketinin en önemli tarihsel deneyiminin içinde bulunan Gramsci, bu süreç içerisinde işçilerin kendi kendilerini yönetip ve yeni liderler üretebildiklerine, üretimi devam ettirebilip ve hatta daha önceden varılan üretim düzeyini aşabildiklerine ve en son olarak da, meşru müdafaadan işgal edilen fabrikalarda organize edilen teatral performanslara kadar inisiyatif alma ve yaratıcılıkları konusundaki sınırsız kapasitelerine şahit oldu.[45]

Bu gücün, bugün için ifadesini, tarlalarda ve çiftliklerde bulma yolunda olduğu söylenebilir mi? Hiç şüphesiz ki ihtiyatlı olmak gerekir. Campesino a Campesino gibi hareketlerde ruşeym halinde mevcut bu gücün, belirtildiği üzere mevcut ya-

---

44 Robin Blackburn (der.), *Revolution and Class Struggle: A Reader in Marxist Politics* (Glasgow: Fontana/Collins, 1977), s:378.

45 C. Buci-Glucksman, *Gramsci and the State* (Londra: Lawrance & Wishart, 1980), s. 169.

pıya alternatif bir tarımsal metod olarak eklemlenme durumu da söz konusudur. Ya da, biraz önce tartışmaya çalıştığımız gibi, gıda egemenliği kavramı kendi içinde halen bir gerilimi barındırmaktadır. Fakat yine de, endüstriyel tarım kapitalizminin, tarımsal gıda üreticilerinin (görece) özerk güçlerini kontrol altına alma, onları işçileştirme atağı karşısında, küresel köylü hareketi, otonomisine, üretim alanındaki "egemenliğine" sahip çıkmakta, hatta bu konuda endüstriyel tarımın karşısına başka bir tarım kurgusunu ortaya koymaktadır. Ve bu kurgu sadece kırsal yaşamla sınırlı kalmamakta, daha bütüncül bir dünya kurgusunu içinde barındırmaktadır.

Yok olmak (!)

Böyle bir durumda köylülüğün yok olup olmadığına dair yapılan tartışma ne anlama gelmektedir o halde? Sayı olarak baktığımızda olay net bir tablo çizmektedir aslında. Zira en azından 1970'lerden itibaren, köylülüğün azalmasının hızlandığını söylemek mümkün görünüyor. Küresel şirketlerin denetimi altına giren tarım sektörü, ABD hükümetinin, tarımı nüfusa dayalı bir sektör olarak elemine etmeyi düşünmesine olanak tanıyacak kadar endüstriyel hale gelmiş durumda örneğin. Zira ABD'de, "tarımsal üretimin yüzde ellisi çiftliklerin yüzde ikisi tarafından üretilirken, ortalama bir çiftçi ailesi gelirinin ancak yüzde on dördünü çiftlikten kazanmakta ve Amerikan gıdasının yüzde doksan beşi de şirketler tarafından üretilmekte ve satılmaktadır."[46] Fakat mesele sayılara bırakılabilecek nitelikte değildir. Zira bu yazıda da belirtilmeye çalışıldığı üzere, tartışmanın ekseninin tarımsal gıda üreticilerinin otonomilerine döndürülmesi, politik olarak farklı açılımlara neden olacaktır.

Köylülüğe dair yapılan tartışmalarda, otonominin, aslında, "farklılıkla" içiçe tarif edildiğini görmek mümkündür. Shanin, köylülük üzerine çalışanların çoğunun köylülüğe dair yaptıkları tanımlarda; köylülüğün, onu diğer üretici topluluklardan,

46 Philip McMichael, "Global Food Politics", s. 104.

"ötekilerden" ayıran bir hayat biçimi olarak görülmesinin etkin olduğunu söylemektedir. Aile emeğine dayanması itibariyle öz-istihdamı esas alması, üretim araçlarıyla –yani ekolojik çevre ile– kurduğu ilişki bakımından diğer üretici topluluklardan ayrılması, tüketiminin bir kısmını kendisinin üretmesi, tarımsal üretim dışında da iş edinebilmesi gibi hususlar, köylü üretimini değişik kılan unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.[47] Ve yine yukarıda belirtilmeye çalışıldığı üzere, endüstriyel tarım kapitalizminin tehdit ettiği unsurlar tam olarak bunlardır. Bu unsurlar tehdide maruz kalıp, yok olma sürecine girdikçe, köylülüğün anlamlı bir kategori olarak tarih sahnesinden çekildiğine dair inanç yaygınlık kazanmaktadır.

Fakat gözden kaçırılmaması gereken husus, bunun bir mücadele süreci olduğu ve toplumsal öznelerin bu süreç içerinde kendi kendilerini inşa ettikleridir. Araghi'nin, Thompson'a referansla hatırlattığı gibi "sınıf formasyonu bir süreçtir" ve bu süreç köylülüğün yok olması doğrultusunda düz bir hat izlememektedir.[48] Aksine, köylüler bu sürece müdahildirler. Ve öyle görünmektedir ki müdahil oldukça da, kendi sınırlarının ötesine taşmakta, kendilerine atfedilen "izole" sıfatından sıyrılmaktadırlar. Bu süreci köylülerin yok olması olarak anlamak mümkün olduğu gibi, kırsal üreticiler ile diğer üreticiler arasındaki sınırların ortadan kalkması olarak ele almak da mümkündür. Örneğin Hardt ve Negri, tarımsal emeğin halen diğer emek çeşitlerinden farklılığını sürdürdüğünü kabul etse-

---

47 Teodor Shanin, *Defining Peasants*, s. 52. Hemen belirtelim ki bu türden özelliklerin belirli bir toplumsal sınıfı, kategoriyi tanımlama noktasında ne kadar yeterli olduğu tartışmalı bir konudur. Örneğin Wolf, bu türden üst-belirlemelerin köylülüğü bir sınıf olarak, hatta belirli bir köylülük (*the pesantry*) olarak, tarif etmek açısından son derece zayıf kalacağını, bu üst-belirlemelerin ötesinde geçim stratejileri, ekolojik etkilenme, toplumsal katmanlaşma gibi birçok sebebe bağlı çeşitliliğin hüküm sürdüğünü ve dolayısıyla köylülüğü bir makro-sınıf olarak değil de, yerel ve bölgesel mekânla bağımlı bir mikro-sınıf olarak görmenin daha doğru olacağını belirtmektedir; Eric R. Wolf, *Pathways of Power* (Berkeley-Los Angeles- Londra: University of California Press, 2001), s. 252-59.

48 Farshad A. Araghi, "Global Depeasantization, 1945-1 990", *The Sociological Quarterly* 36, no. 2 (1995), s. 359.

ler de, köylülüğün, bu farklılığını giderek kaybettiğini, ve süreç içersinde "çokluk" içerisindeki yerini aldığını belirtmektedirler.[49] Hardt ve Negri'nin belirtmekte gecikmediği diğer önemli bir husus ise bunun yok olma olarak anlaşılmaması gerektiğidir. Zira "örneğin, Fransa'daki Confédération Peysanne (Köylü Konfederasyonu) ve Brezilya'daki Movimento Sem Terra (Topraksızlar Hareketi) gibi günümüz tarımcılarının en yenilikçi mücadeleleri nüfusun tek bir sektörüne ait kapalı mücadeleler değil; bunlar hepimize ekoloji, yoksulluk, sürdürülebilir iktisat ve hatta yaşamın tüm boyutlarına dair yeni perspektifler sunmakta" olduğunu unutmamak gerekir.[50] Başka şekilde belirtmek gerekirse, karşı karşıya kaldıkları yeni durum "toplumsal dünyayı, ve köylüler olarak kendilerinin bu dünya içindeki yerlerini yeniden anlamlandırmalarına"[51] neden olmaktadır. Olup bitene "tarih meleğinin" gözünden bakmaya çalışanların göremediği tam olarak budur.

49 M. Hardt-A. Negri, *Çokluk*, çev. Barış Yıldırım, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), s. 129-143.

50 M. Hardt-A. Negri, *Çokluk*, s. 141.

51 Marc Edelman, *Peasants Against Globalization: Rural Social Movements in Costa Rica* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1999), s. 192.

Foucault Aracılığıyla Direnişi Teorileştirmek ve Toplumsal Cinsiyeti Kavramsallaştırmak: İslamcı Politik Partilerde Kadın Aktivistlerin Durumu

SARA ABABNEH*

> Kadın, yaşamının her aşamasında toplumun yükünü sırtlanır. O, daha annesinin karnındayken bile problem teşkil eder. [Toplum] anneyi endişe duymaya sevk eder; zirâ, onun (...) bir kızı olacaktır. Ve kızın dünyaya gelişi, problemin de başlangıcıdır; insanlar anneye "Tanrı'ya şükür sana bir şey olmadı" diyerek yollarına devam ederler. Oysa ki, erkek çocuğun dünyaya gelişini peygamberlere lâyık bir şölenle kutlarlar.[1]

Pek çok feminist, aileyi, Arap toplumunda kadının bağımlı konumunun üretildiği ana mekânlardan biri olarak tanımlar. Sözgelimi, Suad Joseph, akrabalığa dayalı bir grubun, üyelerini, devlet de dahil tüm diğer sosyal yapılara oranla daha yoğun denetim altına aldığını yazmaktadır.[2] Ürdün'de, kimlik oluşumu aileyle yakından ilişkilidir.[3] Erkekler ve kadınlar nadiren ilk isimleriyle çağrılırlar. Onlara daha çok falancanın ba-

(*) Oxford Üniversitesi, St. Antony's College.

1 F.S. Hasso, *Resistance, Repression and Gender Politics in Occupied Palestine and Jordan*, (Syracuse: Syracuse University, 2005), s. 87. alıntılandığı yer: PWWC, 1985, 46.

2 S. Joseph, "Brother/Sister Relationships: Connectivity, Love and Power in the Reproduction of Patriarchy in Lebanon," *American Ethnologist*, 21, 1994, s. 55.

3 W. Jansen, "Contested Identities: Women and Religion in Algeria and Jordan", K. Ask ve M. Tjomsland (ed.), *Women and Islamization: Contemporary Dimensions of Discourse on Gender Relations*, (Oxford: Berg, 1998), s. 81.

bası, anası, çocuğu, kardeşi diye hitap edilir. Wilhelmina Jansen, Ürdün'de kadının kimliğinin aileye erkeğin kimliğinden daha fazla tabi olduğunu öne sürmektedir. Şöyle yazmaktadır Jansen: "[Ailenin] adı, kadının seçimlerinin başkalarının seçimi olduğunun simgesidir. Evlilikten önce, kadının nasıl giyineceğine, nereye ve kimlere gideceğine, ne zaman nerede evleneceğine X [babanın ailesi] karar verir. Evlilikten sonra babanın yerini koca alır ve kadının nereye gidip kimlerle görüşeceğine Y [kocanın ailesi] karar vermeye başlar".[4]

Dolayısıyla, Arap kadınının bağımlı konuma itilişinin (ve güçlendirilmesinin) aileye bağlı olduğu iddia edilebilir.[5] Her ne kadar Ürdün hukuku, aile hukuku hariç tutulursa, toplumsal cinsiyet konusunda nispeten ayrım yapmaz gözükse de, kadının seçimleri [gideceği, okuyacağı, yaşayacağı yerler, evleneceği kişi vs.] genel olarak erkek velilerinin tekelindedir.[6] Şayet kadının babası ya da erkek kardeşi onun evden çıkmasını uygun görmüyorsa, kadın evlenene kadar pek yerinden kımıldayamaz. Öte yandan baba daha az geleneksel biri ise ve kadının istediği yere gidebileceğini düşünüyorsa, kızı hareket özgürlüğüne sahip demektir. Kısacası kadınların "iffet"ini denetleyip onları disipline eden, aile, daha doğrusu ailenin erkekleridir. Namus cinayetleri ise, kadının ailenin namusunu kirlettiği algısına dayalı

---

4 *A.g.e.*, s. 81.

5 S. Joseph, "Brother/Sister Relationships: Connectivity, Love, and Power in the Reproduction of Patriarchy in Lebanon," s. 62.

6 Ürdün ve Filistin medeni kanunları ve suç yasaları erkek ve kadını eşit tutmaktadır. J.A. Massad, *Colonial Effects: the Making of National Identity in Jordan,* (New York: Columbia University Press, 2001). UNIFEM Arap Devletleri Bölge Ofisi (2006) *Towards Political Empowerment of Jordanian Women.* Buna karşın, suç yasasının 340. madde gibi (Yasa 16, 1960) belli başlı hükümlerinde şu söylenmektedir: Eşini ya da mahremliğini (yakın akrabası bir kadını) biriyle zina halinde yakalayan erkek, basılan kişileri öldürmesi ya da yaralaması durumunda bu suçlardan muaf tutulur. N. Shalhoub-Kevorkian, "Femicide and the Palestinian Criminal Justice System: Seeds of Change in the Context of State Building?" *Law and Society Review* 36, 2002, s. 577-606. Sadece erkeğin kadını öldürmesi durumunda suçtan muaf tutulduğu belirtilmelidir; aynısı, bir erkeği öldüren kadın ya da erkek için geçerli değildir. Dolayısıyla, aile hukukunda erkek ve kadınlar yükümlülük ve hakları yönünden eşit değildir. J.A. Massad, *Colonial Effects: the Making of National Identity in Jordan,* s. 50.

olup, yine baba ya da erkek kardeşçe işlenmektedir.[7] Namus cinayeti işleyenler, kendilerini dinsel yükümlülükleri nedeniyle bu fiili işlediklerini söyleyerek savunmaktadır.

Bu söylemlerin pek çoğunda kadının iffeti, namusu ve hayâsıyla ilgili dinsel tonlarda yargılar ortaya konsa da, kadınlarla ilgili bu tarz uygulamalara *Kuran*'da hemen hemen hiç rastlanmamaktadır.[8] Bundan dolayı da, kadınlar kendilerine revâ görülen muamelelerin İslam'a uygun olmadığını ispatlamak için sık sık *Kuran*'a başvurmaktadırlar. "Çoğu kadın, İslam'ın içinde kendi karar alma güçlerini artıran bir strateji keşfetmiştir. Akrabaları kadının haklarını görmezden geldiğinde, kadın onlara elindeki kutsal metni göstermektedir".[9] Bu bağlamda dinsel alan, Arap dünyasında kadının bağımlı konuma getirilişinin de, kadının yetkilerini ele alarak güçlenmesinin de zeminini oluşturmaktadır.

Kadınlara dönük söylemlerin üretildiği alanlardan biri de İslami politik partilerdir. Bu denemede, İslami politik partilerin kadın üyelerinin, bu partilere katılarak hem kendilerini hem de diğer kadınları güçlendirdikleri öne sürülüyor. İslami politik partilerin kadın üyelerinin, parti üyeliğiyle yaşamlarını nasıl daha iyi kılmayı amaçladıklarını inceliyorum. İslami politik partilere katılan kadınların hayatlarının değişip değişmediğini ve bu katılımın toplumlarındaki diğer kadınları da etkileyip etkilemediğini tartışıyorum. Parti üyeliğinin, kadına yönelik sosyal düzenlemelere karşı direniş yolu olarak görülüp görülemeyeceği de inceleyeceğim bir başka mesele.

Bu denemede, direnişi kavramsallaştırabilmek adına teorik bir çerçeve çizilmektedir. Kadınların, parti üyeliği aracılığıyla, günlük sosyal etkileşimlere karşı nasıl direndiğini ve onları

---

7 L. Abu Odeh, "Crimes of Honour and the Construction of Gender in Arab Societies." M. Yamani (ed.), *Feminism and Islam: Legal and Literary Perspectives*, (Reading, Ithaca Press for the Centre of Islamic and Middle Eastern Law School of Oriental and African Studies University of Londra, 1996), s. 151.

8 L. Ahmed, *Women and gender in Islam: historical roots of a modern debate,* (New Haven: Yale University Press, 1992), s. 5.

9 W. Jansen, "Contested Identities: Women and Religion in Algeria and Jordan," s. 93.

nasıl değiştirdiğini açıklayabilmek adına iktidarın politik alan haricindeki gündelik işleyişini de hesaba katan bir direniş teorisine ihtiyaç vardır. İktidarın gündelik biçimlerine dair bir iktidar teorisi, kadınların, hiçbir şekilde nüfuz edemedikleri ya da çok az nüfuz edebildikleri günlük durumlarla karşılaşmalarının nedenini de açıklayabilmelidir. Feministler, iktidarın kuruluşunun "politik" alanla sınırlandırıldığı teorilerin, toplumun kadın üzerindeki baskısını açıklamak için yeterli olmadığını nicedir vurgulamaktadır. Kadınlar pek çok toplumda doğrudan askeri şiddet ve hâkimiyet altında yaşamasa da, sosyal yapıların çoğunda kadına ayrımcılık söz konusudur. Başkalarının yanında Ctnthia Enloe'de kişisel olanın politik olduğunu öne sürmektedir.[10]

Enloe gibi feministlerin görüşlerini desteklemede bilhassa Foucault'nun direniş ve iktidar kavramlarının önemli olduğunu, çünkü bu kavramların iktidarın gündelik işleyişlerini anlamamıza yardım ettiğini düşünüyorum. Foucault'nun direniş nosyonu insanların kendi koşullarını nasıl değiştirdiğini göstermesi açısından kullanışlıdır. Üstelik bize direnişin başarısını değerlendirme imkânı da tanımaktadır. İktidar ilişkileri ve direniş üzerine aşağıda süren tartışma, bu noktalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Pek çok feminist, iktidar ilişkileri analizine toplumsal cinsiyeti katmadığı gerekçesiyle Foucault'yu eleştirmektedir.[11] Foucault gerçekten de analizinde toplumsal cinsiyete pek dikkat etmemiştir. Ancak feministlerin çoğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin inşasının Foucault'nun iktidar anlayışına dayanarak açık-

---

10 C.H. Enloe, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, (Berkeley: University of California Press, 2000).

11 L. Alcoff, "Feminism and Foucault: The Limits of a Collaboration," Dallery, A.A.S., Charles (ed.), *Crises in Continental Philosophy*, (New York: State University of New York Press, 1990); M. Deveaux, "Feminism and Empowerment: A Critical Reading of Foucault," *Feminist Studies* 201, 1994, s. 223-247; N. Fraser, *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*, (Oxford: Polity, 1989); N. Hartsock, "Foucault on Power: A Theory for Women?", L. Nicholson (ed.), *Feminism/Postmodernism*, (Londra: Routledge, 1990); L. McNay, *Foucault and Feminism: Power, Gender and the Self*, (Cambridge: Polity Press, 1992).

lanabileceğini başarılı şekilde göstermiştir. Sandra Lee Bartky, Jana Sawicki, Susan Heckman, Judith Butler, Joan Scott, Jennifer Terry ve Susan Bordo'nun çalışmaları, Fukoyen iktidar nosyonunun toplumsal cinsiyet eşitsizliğini nasıl başarılı şekilde açıklayabildiğinin mükemmel örnekleridir.[12] Bu yazarlar, direniş ve değişim fırsatlarını açığa çıkarabilme adına, kadınların gündelik yaşamlarına damgasını vuran toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kültürel özgüllüğe sahip biçimlerini ifşa etmişlerdir.

Her ne kadar çoğu feminist Foucault'nun disipliner iktidar[13] tartışmasına odaklanıyor olsa da, ben onun "özgürlük pratikleri" kavramını, kadınların gündelik karşılaşmalarda etkileme ve toplumsal rol ve konumlarına direnme yeteneklerini inceleyebilme adına daha yararlı buluyorum. Gelgelelim, Foucault'nun

---

12 S.L. Barkty, *Foucault, Femininity and the Modernization of Patriarchal Power* 1988; I. Diamond ve L. Quinby (ed.), *Feminism and Foucault, Reflections on Resistance*, (Boston; Northeastern University Press, 1988); S. Bordo, "Anorexia Nervosa: Psychopathology as the Crystallization of Culture," *Feminism and Foucault;* J. Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity,* (New York; Routledge, 1990); I. Diamond ve L. Quinby (ed.), *Feminism and Foucault, Reflections on Resistance*, (Boston; Northeastern University Press, 1988); S. Heckman, *Feminist Interpretations of Michel Foucault,* (Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 1996); J. Sawicki, *Disciplining Foucault: feminism, power, and the body,* (Londra: Routledge, 1991); J. Terry, "The Body Invaded, Medical Surveillance of Women as Reproducers," *Socialist Review* 19, 1989, s. 13-40; J.W. Scott, "Experience," J. Butler ve J.W. Scott (ed.), *Feminists Theorize the Political*, (Londra: Routledge, 1992).

13 Foucault'nun disipliner iktidar nosyonu uzun uzadıya tartışılmıştır ve bu makalede merkezi konumda değildir. Bu konuda daha fazla bilgi almak için lütfen şu eserlere bakınız: S.L. Barkty, "Foucault, Femininity and the Modernization of Patriarchal Power," I. Diamond ve L. Quinby (ed.), *Feminism and Foucault, Reflections on Resistance*, (Boston: Northeastern University Press, 1988); S. Bordo, "Anorexia Nervosa: Psychopathology as the Crystallization of Culture," I. Diamond ve L. Quinby (ed.), *Feminism and Foucault, Reflections on Resistance*; J. Butler, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity,* (Londra: Routledge, 1990); M. Deveaux, "Feminism and Empowerment: A Critical Reading of Foucault," *Feminist Studies,* 20, 1994, 223-247; I. Diamond ve L. Quinby (ed.), *Feminism and Foucault, Reflections on Resistance*, (Boston: Northeastern University Press, 1988); M. Foucault, *Discipline and Punish: the Birth of the Prison,* (Harmondsworth: Penguin Books, 1979); A. Loomba, *Colonialism/postcolonialism,* (Londra: Routledge, 1998); L. McNay, *Foucault and feminism: power, gender and the self,* (Cambridge: Polity Press, 1992); L. McNay, *Foucault: a critical introduction,* (Cambridge: Polity, 1994); J. Sawicki, *Disciplining Foucault: feminism, power and the body,* (Londra: Routledge, 1991).

iktidar nosyonunu kadına yönelik baskının ve kadınların direnişinin anlaşılması adına kullanırken belli başlı bağlantıların kurulması gerekmektedir. Foucault, özgürlük pratikleri gibi kavramlar geliştirerek pratikler ile (benim daha aşağıda iktidar yapıları olarak adlandıracağım) iktidar ağlarını birbirinden ayırmıştır. Ancak bu kavramları birbiriyle bağlantılandırmayı başaramamıştır. Bu denemede, gündelik iktidar ilişkilerinin içine sinen toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklarken bu nosyonların bir araya getirilmesi gerektiği öne sürülüyor.

Foucault'nun iktidar anlayışından çıkan, kadınlar için mümkün günlük seçimlerin kavramsallaştırılması ve kadınların bu alternatifleri değiştirme olanağı ile en ilgili iki kavram iktidar ilişkileri ve direniştir. Dolayısıyla, ilk olarak bu nosyonları açıklamak istiyorum. Daha sonra ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yapısal analizden yalıtılmış şekilde tartışılamayacağını vurguluyorum. Bu nedenle de, Foucault'nun çizdiği kavramsal çerçeve dahilinde, mikro iktidar ilişkileri ile makro iktidar yapıları arasındaki bağlantıyı değerlendiriyorum. Son olarak ise, Foucault'nun temas ettiği ama hiçbir zaman bir arada düşünmediği çeşitli kavramlarını birleştiren bir analizin bize, nasıl olup da toplumsal cinsiyet farklılığının etkisini hesaba katan bir direniş biçimi tahayyül etme imkânı doğurduğunu gözler önüne seriyorum.

Foucault'da iktidar kavramı

> İktidar ilişkilerini içermeyen bir toplum sadece soyutlamada vardır (...) İktidar ilişkileri, sosyal olanın ağlar bütününe kök salmıştır.[14]

İktidar ilişkileri

Foucault'nun iktidar teorisinin kadının günlük hayatta zapturapt altına alınışı üzerine çalışan feministlerce en çok başvu-

14 M. Foucault ve J.D. Faubion, "The Subject and Power," *Power The Essential Works of Michael Foucault, 1954-1984,* (Londra: Penguin, 2002), s. 345.

rulan yanı iktidar ilişkileri tartışmasıdır. Foucault tüm ilişki ve etkileşimlerin iktidar ilişkileri olduğuna inanır. Bunun sebebi, birbirleriyle herhangi bir türden ilişki içinde olan insanların, birbirlerinin davranışlarına bir yere kadar da olsa nüfuz etmeleridir. Sosyal etkileşimler iktidar ilişkileridir; zirâ, sosyal etkileşime dahil olanların, temaslarından çıkan sonucu değiştirerek, tersine çevirerek ya da manipüle ederek yeni bir sosyal gerçeklik yaratma güçleri vardır. Foucault'nun sözleriyle:

> insan ilişkilerinde, bu ilişkiler ister sözel iletişime dayalı (...) ister aşksal, kurumsal ya da ekonomik ilişkiler olsun, iktidar her daim mevcuttur: (...) Bir kimsenin diğerinin davranışını kontrol etmeye çalıştığı bir ilişki. (...) Bu iktidar ilişkileri (...) değişken, tersine çevrilebilir ve istikrarsızdır. İktidar ilişkilerinin sadece öznelerin özgür olması halinde mümkün olduğu belirtilmelidir.[15]

İktidarı tahakkümle eşleştiren modern teorilerin[16] tersine Foucault'nun teorisi iktidar ilişkilerinin ancak özgürlük aracılığıyla işlediğini öne sürmektedir. "Her sosyal alanda iktidar ilişkisinin olmasının sebebi her yerde özgürlüğün olmasıdır".[17] Foucault iktidar ilişkilerinin varolabilmesi için önce özgürlüğün varolması gerektiğini iddia eder; zirâ, aksi halde ortada bir *ilişki*den söz edilemez. 'İlişki' kelimesi en az iki taraflı bir iktidar oyununu gerektirir. Eğer taraflardan biri hiçbir özgürlüğe sahip değilse ve kendi eylemlerini belirleyemiyorsa, iktidar tek yönlü akıyor demektir ve iki ya da daha fazla insan arasında kurulacak bir etkileşim söz konusu değildir. "Belirleyici faktörler eksiksiz olduğunda, iktidar ilişkisi yoktur: Kölelik, köle eğer zincire vuruluysa bir iktidar ilişkisi değildir; sa-

---

15 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Ethics: subjectivity and truth; the essential works of Michael Foucault, 1954-1984*, s. 291-2.

16 K. Marx, F. Engels ve S. Moore, *Manifesto of the Communist Party,* (Londra: William Reeves, 1888); M. Weber, G. Roth, C. Wittich, ve E. Fischoff, *Economy and society: an Outline of Interpretive Sociology,* (Berkeley: University of California Press, 1978).

17 M. Foucault, J.W. Bernauer ve D.M. Rasmussen, *The Final Foucault,* (Cambridge: MIT Press, 1988), s. 12.

dece kölenin az da olsa hareket etme imkânından ya da kaçma şansından söz edebiliyorsak iktidar ilişkisi olabilir".[18] Dolayısıyla, Foucault iktidar ilişkisini, özgürlüğün olmadığı mutlak tahakkümden ayırır.

İktidar *ilişkisi* içinde olmaları için her iki tarafın da ilişkinin sonuçlarını etkiliyor olması gerekir. Tarafların her biri bir yere kadar da olsa özgür ya da Foucault'nun deyimiyle özgürlük pratiğine sahip olmalıdır ki, iktidar ilişkisinin sonucuna nüfuz edebilsin.[19] Bu nedenle, iktidar ilişkisinin tüm kısımları, ilişkinin tanımı gereği, belli başlı *özgürlük pratiklerini* içerir.[20] Denememiz bağlamında, özgürlük pratikleri, iktidar ilişkisi içindeki öznelerin seçimleri anlamında kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, özgürlük pratikleri, öznelere içinde bulundukları iktidar ilişkilerinin sonuçlarını etkileyebilme imkânı doğuran seçeneklerdir. Foucault daha da öteye giderek, iktidar ilişkisine dahil tüm tarafların ilişkinin sonuçlarını etkileme yetisine sahip olması nedeniyle, iktidar ilişkilerinin sonuçlarının hiçbir zaman önceden belirli olmadığını söyler.

Özgürlük pratiklerine örnek olarak kavga eden iki arkadaşın olası seçimleri gösterilebilir. Bu kişiler için pek çok seçenek söz konusudur; ortadaki sorunu oturup adam akıllı konuşabilirler, birbirlerine bağırıp çağırabilirler, kapıyı çekip çıkabilirler ya da birbirlerini anlamamazlıktan gelebilirler. Ancak yine de seçenekleri sınırlıdır; zirâ, birbirlerine şiddet uygulamak gibi belli başlı seçenekler toplumca hoş görülmeyen ve yasal cezası olan seçeneklerdir. Dolayısıyla, belli başlı iktidar yapılarında bazı sonuçlar diğerlerine oranla daha olasıdır. Ne

---

18 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Power,* (Londra: Penguin, 2002), s. 342.

19 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Ethics: subjectivity and truth; the essential works of Michael Foucault, 1954-1984*, s. 283.

20 Özgürlük pratikleri terimi ilk olarak, Foucault ile 20 Ocak 1984'te gerçekleşen bir röportajın Robert Hurley'ce yapılan çevirisinde su yüzüne çıkmıştır (M. Foucault ve J.D. Faubion, *Ethics: subjectivity and truth; the essential works of Michael Foucault, 1954-1984.*) Aynı röportajın diğer çevirilerinde (sözgelimi Gauthier çevirisi, M. Foucault, J.W. Bernauer ve D.M. Rasmussen, *The Final Foucault,* (Cambridge: MIT Press, 1988) hem özgürlük pratikleri hem de özgürleşme pratikleri terimleri kullanılırken, Hurley bunlardan sadece ilkini kullanmayı tercih etmiştir.

var ki, iki arkadaş arasındaki iktidar ilişkisinin sonucu önceden belirli değildir; her iki tarafın da sonucu belirlemede payı vardır. Arkadaşlar, seçim yapma imkânına sahip oldukları için özgürdürler.[21]

Bununla birlikte, tüm iktidar ilişkileri yukarıdaki örnekte olduğu gibi özgürlük pratiklerinden eşit ölçüde yararlanan taraflar arasında yaşanmaz. Öyle iktidar ilişkileri vardır ki, taraflardan biri hiçbir özgürlük pratiğine sahip değildir. Foucault bu tarz iktidar ilişkilerine tahakküm durumları der. *Tahakküm durumu* ile *mutlak tahakkümü* karıştırmamak gerekir. Tahakküm durumunda "iktidar ilişkileri öylesine sabitlenmiştir ki daimi bir asimetriyi içermekle birlikte çok çok az da olsa bir özgürlük aralığına izin verir".[22] Üstelik tahakküm durumuna has iktidar ilişkileri "onları değişikliğe uğratabilecek stratejileri devreye sokabilecek türden katılımlara açık; yani, değişken" değildir.[23] Tahakküm durumunda, iktidar ilişkileri oldukça sabittir. Özgürlük pratikleri de oldukça küçük ve sınırlı ölçüde de olsa mevcuttur. Mutlak tahakkümde ise tersine özgürlük pratiklerine hiç yer yoktur.[24] Kaçamayacak hatta intihar bile edemeyecek haldeki zincire vurulmuş köle mutlak tahakküm altındayken, bu seçimleri (özgürlük pratiklerini) gerçekleştirebilecek haldeki köle tahakküm durumu altındadır. Foucault'nun tahakküm durumuna verdiği bir örnek, Viktoryen İngiltere'de karı ile koca arasındaki iktidar ilişkisidir. Kocanın

21 Buradaki özgürlük nosyonuyla kastedilen istendiği kadar seçim yapabilme özgürlüğü değildir. Foucault öznelerin iktidarca yaratıldığına inanır; demek ki, bir iktidar ilişkisi içinde bulunan öznelerin seçimleri o iktidar yapısının el verdikleriyle sınırlıdır.

22 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Ethics: subjectivity and truth; the essential works of Michael Foucault, 1954-1984*, s. 292.

23 *A.g.e.*, s. 283.

24 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Power*, s. 342. Iris Marion Young ve John Allen iktidar ilişkisi çeşitlerini ayrıntısıyla incelemişlerdir. Allen, otorite, tahakküm, manipülasyon, ifsat, müzakere ve iknayı ayrı ayrı mercek altına almıştır (J. Allen, *Lost Geographies of Power*, (Oxford: Blackwell, 2002). Young ise tahakküm (ya da onun deyişiyle baskı) durumlarını daha da genişletmiştir. Ona gore bu baskı biçimleri sömürü, marjinalleştirme, kültürel emperyalizm, iktidarsızlaştırma ve şiddet biçimlerini almaktadır (I.M. Young, *Justice and the Politics of Difference*, (Princeton, Princeton University Press, 1990a).

yasal hakları daha fazla olduğu halde, eşi sınırlı seviyede de olsa hâlâ iktidar ilişkisinin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Sözgelimi, kocasıyla yatmayı reddedebilmektedir. Dolayısıyla, kadının sınırlı da olsa belli başlı seçimleri gerçekleştirme şansı vardır. Karı ile koca, kadının sınırlı seçeneklere (özgürlük pratiklerine) sahip olduğu bir iktidar ilişkisinin tarafları olarak görülebilirler. Özgürlük pratiğine erişimdeki asimetri ve kadının sınırlı seçeneğe sahip olması ise bu ilişkiyi bir tahakküm durumu kılar.

Ürdün'deki şeriata dayalı aile hukukunda kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik,[25] Ürdünlü ve Filistinli kadınların baskı altında olduğu iddialarına yol açmaktadır. Aslında bu yasal sınırlamalar göz önüne alındığında bir tahakküm durumundan söz etmek daha uygundur; zirâ, kadınların hiçbir gücü olmadığını düşünmek yerine, kadınların yaşamları konusunda gerçekleştirebilecekleri farklı seçim olasılıklarını ve bu olasılıkları artırma imkânını hesaba katan bir dil önemlidir. Ürdün ve Filistin'deki kadınlar hukuken kendi kendilerinin velisi değildirler. Kadının velisi onun en yakın erkek akrabasıdır: Evli kadınınki ise kocasıdır. Kadının mali durumu ve yaşı ne olursa olsun, dışarı çıkma izni velisine bağlıdır.[26] Ne var ki, kadınların özgürlük pratiklerine erişimini engelleyen sadece yasalar değildir; geleneksel normlara ve tutumlara göre de kadınların yalnız seyahat etmesi uygunsuz addedilmektedir. Erkeklerin yasal hakları daha fazla olsa da, kadınlar sınırlı seviyede de olsa hâlâ iktidar ilişkilerinin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, kadınların sınırlı olmakla birlikte belli başlı seçimler yapma şansı vardır. Özgürlük pratiğine erişimdeki asi-

25 J.A. Massad, *Colonial Effects: the Making of National Identity in Jordan*, s. 50.

26 Bu noktada, kadının yasal statüsüyle gündelik uygulamalar arasındaki ayrımı belirtmek önemlidir. Bir koca eşinin dışarı çıkmasını engelleyebilir de, müzakereye gerek kalmadan onaylayabilir de. Ayrıca hangi kadınların bu yasalardan daha fazla etkilendiğini araştırırken sınıfsal dağılımlara bakmak önem taşır. Uçakla seyahat edecek kadınlara havaalanlarında velilerinden aldıkları izinlerin sorulduğunu hiç hatırlamıyorum; ama Suriye-Ürdün sınırında görev yapan Ürdün sınır polisinin arabayla seyahat eden kadınlardan erkek velilerinden aldıkları yazılı izni istediğini çok duydum.

metri ve kadının sınırlı seçeneğe sahip olması, koruyucularla kadın arasındaki sosyal etkileşimi bir tahakküm durumu haline getirir. Bundan dolayı, güçlenme ve direnişten bahsederken, kadınların bu tahakküm durumlarını ne şekilde özgürlük pratiklerine erişim şansına sahip oldukları iktidar ilişkilerine çevirdiğini incelemek gerekmektedir. Ben bu mücadeleye direniş adını veriyorum.

Direniş

Fukoyen iktidar kavramını kullanacak olursak, direniş iki biçimde işlemektedir. Direnişi ilkin gündelik iktidar ilişkilerinin içkin bir bileşeni, diğer bir deyişle, sabit bir varolma biçimi olarak görebiliriz.[27] İkinci olarak ise, direnişin halihazırdaki özgürlük pratiklerinin artırılması yoluyla tahakküm durumlarından kaçmaya yönelik *bilinçli* bir çaba olduğu söylenebilir. Bu bölümde, direnişle ilgili bu ikinci anlayış üzerinden bir tartışma yürüteceğim.

İktidar ilişkileri her yerde olduğundan ve onlardan kaçılamayacağından dolayı, tartıştığım direniş biçiminde amaç iktidarı tamamıyla ortadan kaldırmak değil, iktidar ilişkilerinin içindeki özgürlük pratiklerini artırmaktır. Bu nedenle, direniş, aşk ilişkisi gibi tüm taraflara özgürlük pratiklerinin eşit derecede açık olduğu iktidar ilişkilerinin tersine tahakküm durumlarını hedef alır.[28] Foucault'nun kelimeleriyle, direniş "bu iktidar oyunlarını mümkün olan en az tahakkümle oynamamızı sağlayacak hukuk kurallarını, yönetim tekniklerini, ahlâkı, ethosu, benliğin pratiğini edinmemizi" amaç edinir.[29] Direniş iktidarın ortadan kalkmasını amaçlamaz –zirâ bu imkânsızdır– özgürlük pratiklerini artırarak *iktidar ilişkilerinin içindeki tahakkümü ortadan kaldırmayı* amaçlar. Dolayısıyla, direniş, daha fazla özgürlük pratiğine ulaşma mücadelesi demektir. Kimi

27 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Power*, s. 346-7.

28 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Ethics: subjectivity and truth; the essential works of Michael Foucault, 1954-1984*, s. 298.

29 *A.g.e.*, s. 298.

Müslüman kadınların, ailelerindeki erkek otoriteye dine başvurarak gitgide daha güçlü karşılıklar vermesi bir direniş örneğidir. Çoğu Müslüman başlıca yükümlülüğünün İslam'a yönelmek olduğunu düşünse de, sosyal etkileşimde çoğu zaman "kadının kocasına itaati onun inancını yaşamasının önüne geçmektedir."[30] Kadına dönük pek çok adaletsizlik, sözgelimi kadının miras hakkından men edilmesi ya da zorla evlendirilmesi, *Kuran*'ın ana akım anlayışlarıyla bile tezat içindedir. Bu nedenle, çoğu kadın, yaşamlarını patriyarkal gelenekler yerine İslam yönettiği takdirde şanslarının önemli ölçüde açılacağını iddia etmektedir.[31] Kadınların üzerlerindeki aile denetimini protesto etme biçimlerinden biri dine sadakat ile baba/erkek kardeş/kocaya sadakat arasındaki tutarsızlığı vurgulamaktır. "[Kadınlar] dinsel sorumluluklarını öne sürerek, dinsel alanın ötesine geçip üzerlerindeki erkek denetimine karşı geliyor, aile içindeki hiyerarşiye başkaldırıyorlar (...) Farklı bağlılıkları (sözgelimi, aile yerine dini otoriteye bağlılığı) ön plana çıkaran kadınlar, kendi kararlarını kendileri verme konusunda uygun bir alan açıyorlar".[32] Dolayısıyla kadınlar ailenin üstünde yer alan bir otoriteye sığınma çabası içindedir. Şu halde, dinin kadınlara sağladığı sığınak onların ailenin getirdiği düzenlemelere karşı koymasına olanak tanımaktadır.[33]

İslami bir politik partiye üyelik, Ürdünlü ve Filistinli kadınların özgürlük pratiklerini artırmada potansiyel bir araç olarak görülebilir. Ürdün ve Filistin'de, kadınların hareketliliği genelde sınırlıdır. Pek çok genç kız ve kadın gelenekler ve dinsel yorumlar nedeniyle okula ve işe gitmek haricinde tek başlarına evden dışarı çıkamamaktadır.[34] İslami politik partilere katılım ise saygınlık uyandırıcı bir şey olduğundan, kadınların bu

30 W. Jansen, "Contested Identities: Women and Religion in Algeria and Jordan," s. 84.

31 D. Kandiyoti, *Women, Islam and the state,* (Basingstoke: Macmillan, 1991), s. 13.

32 W. Jansen, "Contested Identities: Women and Religion in Algeria and Jordan," s. 84-5.

33 D. Kandiyoti, *Women, Islam and the state,* s. 18.

34 R. Roded, *Women in Islam and the Middle East: A Reader*, (Londra: I.B. Tauris, 1999), s. 217.

partilere katılımının onları otomatikman toplum önünde saygın bir yere yerleştirdiğini düşünüyorum. İslami politik partilerin onurlu ve saygı uyandıran faaliyetlerde bulunduğuna inanarak, pek az babanın kızını ya da pek az kocanın eşini parti toplantılarına gitmekten alıkoyduğunu tahmin ediyorum.[35] Üstelik insanların bu partilere duyduğu saygıdan dolayı, parti üyeleri ve fikirleri oldukça kaale alınmaktadır. Kadının bu şekilde itibarının yükselişinin kadın yaşamının tüm alanları üstünde potansiyel etkileri vardır. Parti üyesi kadınların dile getirdikleri, diğer kadınların (hatta erkeklerin) söylediklerinden daha fazla saygı uyandırmaktadır.

Özgürlük pratiklerinin genişlemesi, İslami parti üyeliğinin otomatik sonucu olarak görülebilir. Ne var ki, kadınlar İslami politik partiye üye olduktan sonra daha doğrudan yollarla da özgürlük pratiklerini artırabilirler. Bu yollardan biri, partiye yeni üye olan kadınların politik partiyi, *Kuran*'ın öğretileriyle çelişen geleneklere ve kültürel sınırlamalara meydan okumada kullanmasıdır. *Kuran*'da kadınlarla ilgili ayetlerin yeniden yorumlanması da başka bir yoldur.

Ürdün'de İslami politik partilerin Müslüman kadınların özgürlük pratiklerini artırmada özel bir işleve sahip olmasının nedeni, İslam'ın insanların gündelik yaşamlarının merkezinde olmasıdır. Çoğu kişinin günlük seçimlerini kilit İslami figürler belirlemektedir. Müslümanlar, *Kuran*'ın Tanrı'nın kelamı olduğuna ve Sünnet'in de peygamberleri Muhammed'in ağzından çıktığına inandıkları için, *Kuran* ve Sünnet'i yorumlama yeteneğine sahip olan kişi büyük bir güce sahiptir. Tanrı'nın ve peygamberinin sözlerini yorumlayabilen birine, eğer bu sözler için farklı bir yorum önerilmiyorsa, karşı gelmek güçtür. Bundan dolayı, İslam içinde verilen kadın hakları mücadelesi genelde farklı yorumlar arasında bir savaş biçimine bürünmektedir. Müslüman feministlerin çoğu, kadınlar lehine tezler öne sürerken *Kuran* ve Sünnet'in alternatif yorumlarına başvur-

35 S. Duval, "New Veils and New Voices: Islamist Women's Groups in Egypt," K. Ask ve Marit Tjomsland, (ed.), *Women and Islamization, Contemporary Dimensions of Discourse on Gender Relations.* (Oxford: Berg, 1998), s. 62.

maktadır.[36] Sözgelimi türban giymenin zorunlu olup olmadığı, *Kuran* ve Sünnet'in ilgili bölümleri ve bunlara getirilen çeşitli yorumlar aracılığıyla tartışılmaktadır.

Kadın ve İslam meselesine bir metin okuma ve yorumlama sorunu olarak bakıldığı takdirde, metnin yeniden yorumlanması toplumsal hareketliliği sağlama yolu olarak görülebilir; bu yol, insanların tanımlanma biçimlerini ve Müslüman toplumlardaki hegemonya dahilindeki konumlanmaları değiştirme potansiyeline sahiptir. İslami politik partiler kadın üyelerine *Kuran* ve Sünnet'in alternatif yorumları üzerinden süren tartışmalara dahil olabilecekleri bir platform sunmaktadır denilebilir. Dolayısıyla, *Kuran*'ı yeniden yorumlama yeteneği, kadın aktivistlerin kendilerinin ve toplumdaki diğer kadınların özgürlük pratiklerini artırmalarına imkân tanıyan başlıca yol olarak görülebilir.[37]

Yukarıdaki tartışmada, kadınların özgürlük pratiklerinin İslami politik partilere katılım yoluyla artabildiğini öne sürmüş-

---

36 L. Ahmed, *Women and gender in Islam: historical roots of a modern debate*; A. Barlas, *Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'ân*, (Austin: University of Texas Press, 2002); F. Mernissi, *Women and Islam: an historical and theological enquiry*, (Oxford: Blackwell, 1991); F. Mernissi, *The harem within*, (Londra: Doubleday, 1994); F. Mernissi, *Beyond the veil: male-female dynamics in modern Muslim society*, (Londra: Saqi Books, 2003), F. Mernissi, ve M.J. Lakeland, *The forgotten queens of Islam*, (Cambridge: Polity, 1993).

37 Kevin McDonald, kadınların örtünmesinin (ya da daha genelde dine dönmesinin) bir direniş biçimi ya da daha fazla hareket imkânı sağlama yolu olarak anlaşılmaması gerektiği konusunda bizi uyarmaktadır. Direniş çerçevelerinin probleminin, dinsel eylemi seküler kimlik paradigmasının içine yerleştirmelerinde, dolayısıyla da sözgelimi tesettürün dinsel pratikteki önemini göz ardı etmelerinde yattığını öne sürmektedir. K. McDonald, *Global Movements: Action and Culture*, Malden, Mas.; (Oxford: Blackwell, 2006). Sadece tesettürün dinsel anlamını dikkate almakla kalmayıp, dinin kadınları direniş yönünden değil dindarlık yönünden de nasıl güçlendirdiğine bakmalıyız. Kadının dindarlığa yönelmedeki amacı zorunlu olarak bir şeye direnme amacı taşımayabilir; kadın belki de Tanrı'ya daha yakın olmak istemektedir. Dolayısıyla, kadınlar toplumlarında dindarlığa verilen önem nedeniyle de güçlü bir konum elde edebilirler. Ne var ki, buradaki güçlenme amaçlanan bir şey değil, sadece bir netice ya da getiridir. Bu nedenle, kadınların İslami politik partilere katılarak özgürlük pratiklerini artırdıklarını öne sürerken, bu partilere üyeliğin dinsel anlamda taşıdığı önemi altüst etmek niyetinde değilim. İncelemek istediğim daha çok kadınların bu partilere katılarak "dünyevi" ve dinsel yaşamlarında nasıl güçlendikleridir ki güçlenmek onların başlıca amacı olmayabilir de.

tüm. Özgürlük pratikleri kavramı kadınların nasıl direndiklerini kavramsallaştırma konusunda kullanışlı bir kavramdır. Kadınların yaşamında iyileşmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini görmemize olanak tanıdığı için, direnişin sonuçlarını ve başarısını ölçmemiz açısından da faydalıdır. Gelgelelim, özgürlük pratikleri nosyonu, belli başlı grupların, bizim durumumuzda da Müslüman kadınların, özgürlük pratiklerine erişiminin neden erkeklere oranla daha düşük düzeyde gerçekleştiğini açıklamaz. Feministler uzun süredir, kadınların erişiminin düşük olmasının, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadınları toplumda bağımlı konuma getirecek şekilde inşa edilmesinden kaynaklandığını öne sürmekteler. Bu nedenle, iktidar ilişkileri kavramı tek başına, grup üyeliğinin özgürlük pratiklerine erişim üzerindeki etkisini açıklamaya yeterli değildir. Belli başlı toplumlarda kadınların özgürlük pratiklerine neden erkeklerden daha düşük seviyede erişiğini sadece iktidar ilişkilerinden yola çıkarak anlayamayız. Belli başlı grupların bu tarz pratiklere sınırlı seviyede erişecek bir konuma niçin ve nasıl getirildiğini incelememiz zorunludur. Bazı grupların özgürlük pratiklerine neden daha az eriştiğini anlayabilmemiz için bir iktidar yapısı kavramsallaştırmasına ek olarak bölücü pratikleri (dividing practices) de devreye sokmamız şarttır. Belli başlı iktidar yapıları birbirleriyle hiyerarşik ilişki içindeki farklı toplumsal cinsiyet rollerini üretir. Kişiler bu iktidar yapıları içinde bulundukları öznel konuma göre farklı deneyimlere sahiptir ve özgürlük pratiklerine erişimde farklı seviyelerde yer almaktadır. Bölücü pratikler, iktidar yapıları, iktidar ilişkileri ve özgürlük pratikleri kavramlarını birbirine bağlayarak, toplumsal cinsiyete dayalı zapturaptın nasıl kavramsallaştırılabileceğini göstermek amaçlanmaktadır.

Foucault'yu yeniden okumak: Mikro ve makro iktidar yapılarının yeniden incelenmesi

Foucault, hiçbir yazısında iktidar yapısı kavramını kullanmamıştır. Bu da Foucault'dan ilham alan teorilerin çoğunun, direnişi mikro iktidar ilişkilerinin içinde aramasına neden ol-

muştur.[38] Makro iktidar yapısı ise toplumsal cinsiyet odaklı bir iktidar analizi açısından asli önem taşımaktadır. Belli başlı iktidar ilişkilerinin neden o biçimlerde gerçekleştiğini ve kadınların bir grup olarak neden dezavantajlı konuma sahip olduğunu açıklayabilmek için yapısal seviyede bir iktidar anlayışı şarttır. Bu bölümde, Foucault'nun iktidar ilişkilerinin örgütlenmesine dair tartışmasında, hiç 'yapısal' ifadesini kullanmamış da olsa, makro iktidar yapılarını hesaba kattığını öne süreceğim. Foucault'nun analizinin Ürdün ve Filistin toplumlarındaki Müslüman kadınların yaşadığı yapısal eşitsizliği nasıl aydınlattığını açıklayacağım.

Foucault, iktidardan iktidar ilişkilerinin çokluğunun anlaşılması gerektiğini yazmaktadır; iktidar ilişkileri birbirleriyle etkileşerek kendi örgütlenmelerini oluşturmakta, dolayısıyla da, bir sistem zincirine yol açmaktadır. İktidar ilişkileri, "genel tasarım ya da kurumsal kristalleşme devlet aygıtının, hukuk formülasyonunun, çeşitli sosyal hegemonyaların içine gömülüdür."[39] Başka bir deyişle, Foucault, mikro seviyede kanunlaşan iktidar ilişkilerinin *makro* iktidar *yapıları* oluşturduğunu öne sürmektedir. Bu iktidar yapıları, büyük bir mimarca tasarlanmamıştır ve bir grup insanca yönetilmemektedir; farklı iktidar ilişkilerinin etkileşiminin sonuçlarıdır. Bir tasarımcı eliyle yaratılmamalarına rağmen, iktidar ilişkileri hâlâ kendi mantığına ya da mantıklarına sahip ayrı bir sistem oluşturur. Foucault'yu iktidar ilişkilerinin hem maksatlı (intentional) hem de aynı zamanda öznellik dışı olduğunu söylemeye iten de budur: Bu yapılar çok somut bir mantığa sahip olduğu için maksatlıdırlar; bu mantığın gerisinde hiçbir büyük güç olmadığı için de öznellik dışıdırlar.

> İktidar ilişkileri hem maksatlı hem de öznellik dışıdır (...) hesaplanmışlardır: amaçlar ve hedefler olmadan ortaya çıkan bir

38 J. Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity,* bunun sadece bir örneğidir.

39 M. Foucault ve R. Hurley, *The Will to Knowledge: The History of Sexuality*, cilt 1, (Harmondsworth: Penguin, 1990), s. 92-3.

> iktidar yoktur. Ama bu iktidarın bireysel öznenin seçim ve kararlarının sonucu olduğu anlamını taşımaz. (...) İktidarın rasyonelliği *kapsamlı sistemler*de son bulan taktiklerle karakterize edilir; mantık tamamıyla nettir, amaçlar okunmaktadır ama gene de genelde onları icat edecek kimse çıkmamaktadır.[40]

İktidarın gerisinde kimse olmasa da, yine de iktidar yapıları belli başlı grupların lehine bir mantık oluşturur. İktidar ilişkileri, –başka şeylerin yanı sıra– tahakküm kuran ve üzerlerinde tahakküm kurulan özneler üreten bir sistemde son bulur.[41] Foucault bir tahakküm sisteminin icat edilmediğini ya da belli başlı bir grubun denetiminde olmadığını kabul etmektedir. Ama bu, iktidar ilişkilerinin iktidar yapısı içindeki düzenleniş biçiminden hiçbir grubun yarar sağlamadığı anlamına gelmez.

Mikro iktidar yapıları belli başlı örüntüler oluşturduğunda, makro iktidar yapılarını oluşturmuş olurlar. Dolayısıyla, makro seviyeden bahsedilmesi, eylemin gündelik seviyenin üstünde bir seviyede belirlendiği anlamına gelmez (sözgelimi, ipler hiçbir egemenin elinde değildir), mikro iktidar ilişkilerinin belli başlı biçimlerde örgütlendiği anlamına gelir. Bu okumaya göre, patriyarka, iktidarı elinde tutan tek bir patriyarkın olması demek değil, kadınlar ve erkeklerin gündelik iktidar ilişkilerinde, kadınların özgürlük pratiklerine erişiminin erkeklerden daha düşük seviyede gerçekleşmesi demektir. Dünyanın tüm erkekleri kadınlar üzerinde baskı kurmak konusunda hemfikir olmayabilir; ama kadınların daha az nüfuz edebildiği günlük iktidar ilişkileri hep birlikte, kadınlara karşı farklı sınıflara mensup erkeklerin yararına bir patriyarka sistemi oluşturur. Öyleyse patriyarka kendini (onlara dahil olan farklı katılımcılara özgürlük pratiklerinin açık olduğu) gündelik iktidar ilişkilerinin şekillerini dikte eden durumlar, yapılar ve yasalar biçiminde, iktidar yapısı ise tahakküme dayalı yönleri çoğunlukla teşhis edilemeyen günlük süreçler biçiminde kristalleştirir.

---

40 M. Foucault ve R. Hurley, *The Will to Knowledge: The History of Sexuality,* vurgular bana ait, s. 94-5.

41 S. Bordo, "Anorexia Nervosa: Psychopathology as the Crystallization of Culture," s. 92.

Örüntülenmiş bir mantığa denk düşen iktidar ilişkilerine yol açan ama aynı zamanda o ürettiği iktidar ilişkilerinin sonucu da olan bu maksatlı ve öznellik dışı sistemi, iktidar yapısı olarak adlandıracağım.[42] Bir makro iktidar yapısı belli başlı mikro iktidar ilişkileri üretirken, o makro iktidar yapısını üreten bu iktidar ilişkilerinin örüntülenmiş örgütlenmesidir. Iris Marion Young, yapısal baskının normal gündelik hayat süreçleri aracılığıyla işlediğini ileri sürer.[43] Önceki tartışmaya dönecek olursak, kadınların özgürlük pratiklerine erkeklerden daha düşük seviyede erişmesine neden olan patriyarkadır. Aynı zamanda, patriyarkanın varolmasının nedeni de kadınların özgürlük pratiklerine düşük seviyede erişimidir.

Direnişi düşünürken, mikro iktidar ilişkileri ile makro iktidar yapıları arasındaki bu döngüsel ağ büyük önem taşır. Erkekler ve kadınlar arasındaki günlük iktidar ilişkileri iktidar yapılarından kaynaklanır; iktidar yapıları ise günlük iktidar ilişkilerince üretilir. Mikro, makroyu yarattığı ve makro da belli başlı bir mikro iktidar ilişki tipini desteklediği için, direnişi bu seviyelerden yalnızca birine bağlamak yetersizdir. Direniş her iki tarafı da hedeflemelidir: Hem gündelik iktidar ilişkilerini hem de bu iktidar ilişkilerinin belli başlı örüntülere uygun şekilde üretilmesini sağlayan mekanizmaları. Makro iktidar yapısı gündelik iktidar ilişkilerini şekillendiren örüntüler içinde işlerken, bilgi yapıları, söylemler[44] vs. gibi bu örüntülere biçimini sağlayan belli başlı mekanizmalar da ortaya çıkar. Özgürlük pratiklerinin artırılabilmesi için mikro iktidar ilişkilerini belirleyen iktidar yapılarının değişmesi gerekir. Benzer

---

42 Foucault'nun yapısal iktidar kavramını rakip yapısal iktidar teorilerinden daha yararlı bulmamın nedeni, mikro ve makro iktidarlar arasındaki bu bağlantıdır. Ayrıca Marksist teorilerin ve Giddens'ın yapılaşma teorisinin dışarıda bıraktığı mikro özgürlük pratikleri kavramına da yer vermektedir. Bu da, baskı çoğunlukla yapısal nedenlerden kaynaklansa bile, direnişi kişisel seviyede teorileştirmemize olanak tanımaktadır. A. Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration,* (Cambridge: Polity, 1984).

43 I.M. Young, *Justice and the Politics of Difference,* (Princeton: Princeton University Press, 1990), s. 41.

44 Foucault'ya gore söylem maddi gerçeklikleri üreten iktidar/bilgi bileşimidir.

şekilde, mikro seviyede varolacak direniş, özellikle de yaygınlık ve tutarlık kazanacaksa nihayetinde makro manzarayı yeniden şekillendirecektir. Dolayısıyla direnişi hem mikro hem de makro bir fenomen olarak düşünmeliyiz. Gerçekten de, özellikle politik bir harekette mikro direnişin taşıdığı niyet yapının kendisinde kalıcı ve devamlı bir değişim yaratmaktır.

Sözgelimi, Ürdün'deki patriyarkal iktidar yapısının değişimi için ne kadınların evlerinin (günlük mikro ailesel iktidar ilişkileri) içinde daha çok hak kazanması ne de hukukun insanların algılayışlarına dokunmadan makro iktidar yapılarını değiştirmesi yeterlidir. Gündelik iktidar ilişkilerinin değişimi iktidar yapılarının yeniden inşasını engellemeye dönük bir direnişin önemli bir veçhesini oluştursa da, iktidar yapıları somut iktidar ilişkilerini çeşitli seviyelerde ürettiği için bu değişim yetersizdir. Hem kadının hem de erkeğin evin ekmeğini kazandığı ve ev işlerini eşit olarak paylaştığı evler Ürdün'de de kesinlikle mevcuttur. Ne ki, Ürdünlü bir kadın evinde özgürlük pratiklerinin tadını ne kadar çıkarırsa çıkarsın, onun sözgelimi velisinin izni olmadan Ürdün'ün dışına çıkması hâlâ yasalarca engellenmektedir. Yasal engelin yokluğunda bile kadınlara karşı hâkim olan tavırlar kadının seyahatini sınırlandırmaktadır.[45] Dolayısıyla, bizim durumumuzda hukukun ve hâkim tavırların temsil ettiği yapısal eşitsizlik de hedef alınmalıdır. Üstelik, yapısal eşitsizlik kadınlar için halihazırdaki özgürlük pratiklerinin sayısını daha en baştan azaltmaktadır. Dik başlı bir Ürdünlü kadın bile, kocasının onun seyahatine izin vermeme tehdidine boyun eğmektedir.

Peki nasıl olup da belli başlı gruplar özgürlük pratiklerine daha fazla erişime sahip olurken diğerleri bu pratiklere daha az erişime sahiptir? Farklılıkları üreten ve daha sonra da toplumdakileri bu farklılıklar doğrultusunda hiyerarşik olarak örgütleyen mekanizmalardan biri bölücü pratiklerdir. Bölücü pratik-

45 Bu tavırlar mikro iktidar ilişkilerinin makro iktidar yapılarını şekillendirdiği biçimlerden biri olarak görülebilir. Yasaların değişmesinin yetersizliğini de açıklarlar; zirâ, mikro inançlar, makro inanç sistemlerini hukuktan bağımsız olarak üretmektedir.

ler, iktidar yapıları mekanizmasının asli ama göz ardı edilen parçalarından birini oluşturur. Foucault, "benliğin" üstünlüğünü yaratmak için "ötekinin" yaratılmasını tarif ederken bölücü pratikler terimini kullanır. Bölücü pratikler kavramını tam anlamıyla geliştirmeyen Foucault, bu kavrama 'öteki'yi yaratan pratiklerden bahsederken şöylece bir değinmekle yetinir.[46] Ne var ki, farklılaştırma pratikleri ile *hiyerarşikleştirme pratikleri* arasındaki bağlantıyı yine de teorileştirir [a.b.ç.]. Bu tema postkolonyal teorisyenlerce daha ileri taşınmıştır ki,[47] bu konuda başlıca örnek, Edward Said'in, Batı'nın olumsuz bir Şark imgesi üreterek kendini olumlu bir varlık olarak ortaya koyduğu Şarkiyatçılık kavramıdır.[48] Bu denemenin amaçlarıyla bağlantılı olarak, bölücü pratikler terimini, benliği ötekileriyle hiyerarşik bir ilişki içinde yan yana getirme amacı doğrultusunda sosyal yapılar içinde çeşitli ötekilik biçimlerinin yaratılmasıyla sonuçlanan pratikleri tarif etmek için kullanıyorum. Foucault'nun bölücü pratiklere verdiği örnekler bir aklı başındalık ya da normallik nosyonu oluşturmak için belli başlı insanların deli addedilmesi ve sağlıklı ve sağlıksız arasındaki genel ikiliktir.[49]

Kadın ve erkeklerin pek çok toplumda ast ve üst olarak üretilmesi bölücü pratiklere bir başka örnektir.[50] Belli başlı söylemler ve iktidar yapıları kadınlık biçimleri inşa etmekte ve

---

46 M. Foucault ve J.D. Faubion, *Power,* s. 326, 460-1.

47 H. Bhabha, "Remembering Fanon," F. Fanon (ed.), *Black Skin White Masks,* (Londra, Pluto Press, 1986); H.K. Bhabha, *The location of culture,* (Londra: Routledge, 1994); F. Fanon, *A dying colonialism,* (New York: Harmondsworth, Penguin, 1970); F. Fanon ve C.L. Markmann, *Black Skin, White Masks,* (New York: Grove Press, 1968); A. Memmi ve H. Greenfield, *The colonizer and the colonized,* (Londra: Souvenir, 1974); E.W. Said, *Orientalism,* (New York: Vintage Books, 1979); G.C. Spivak ve S. Harasym, *The post-colonial critic: interviews, strategies, dialogues,* (Londra: Routledge, 1990); R. Young, *White Mythologies: Writing History and the West,* (Londra: Routledge, 1990); R. Young, *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race,* (Londra: Routledge, 1995).

48 E.W. Said, *Orientalism,* (New York: Vintage Books, 1979).

49 M. Foucault, *Madness and civilization: a history of insanity in the Age of Reason,* (New York: Vintage Books, 1973); M. Foucault, *The Birth of the Clinic: an Archaeology of Medical Perception,* (New York: Vintage Books, 1975).

50 S.L. Bartky, "Foucault, Femininity and the Modernization of Patriarchal Power," s. 71.

olumsuz anlamlarla yüklü bu biçimleri kadınlarla bağlantılandırarak onları zayıf, duygusal, irrasyonel ve huysuz varlıklar olarak sergilemektedir. Kadınlığın olumsuz çağrışımının yaratılması, onun karşısına konulan erkekliğe (ya da belli başlı bir erkeklik biçimine) olumlu bir imge kazandırır. Dolayısıyla, erkeklik sıkça güçle, rasyonellikle, disiplinle, birinin duygularından sorumlu olmayla ilişkilendirilir. Bu özellikler, kadınlığa yüklenen olumsuz özelliklerin karşısında olumlu olma niteliği kazanır. Böylelikle, bölücü pratikler, sosyal düzen içinde kadına erkek karşısında olumsuzluk atfeden bir güç olma işlevine sahiptir. Demek ki, toplumsal cinsiyet belli başlı bölücü pratiklerin bir sonucu olarak görülebilir.

Burada esas olarak, tahakküm ve direniş biçimlerini sadece mikro iktidar ilişkileri, makro iktidar yapıları ve bölücü pratikler gibi farklı kavramları birleştirmek suretiyle doğru şekilde kavramsallaştırabileceğimiz öne sürülmektedir. Yalnızca mikro seviyeye odaklanırsak, özgürlük pratiklerine erişimin yapısal değil de bireysel nedenlerce belirlendiği sonucuna varabiliriz. Böylece, kadın ile erkek, zenginle fakir, aklıbaşındayla deli arasındaki, gruplardan birine diğerinin üstünde özgürlük pratiklerine erişim sağlayarak tümünü hiyerarşik bir yapı içinde konumlandıran farkları yaratan bölücü pratikleri göz ardı etmiş oluruz.

Bu noktayı daha fazla aydınlatmak için Filistin toplumundaki namus kavramını inceleyelim.[51] Namus pek çok Filistinli kadının yaşamında büyük rol oynar. Çoğunlukla kadının cinsel perhiziyle ilintili olarak tanımlanan bir kavramdır. "Ailenin namusu kadının bekaretine oldukça bağlıdır. (...) Kadının bekareti, çevresindeki erkeğin malıdır; başta babaya ait olan bu mal daha sonra hediye olarak kocaya sunulur."[52] Benzer şekil-

51 Ürdünlüler ve Filistinliler arasındaki benzerliklerden dolayı, bu tartışma Ürdün toplumu için de yürütülebilir. Dahası, Batı Şeria'da halen Ürdün hukuku uygulanmaktadır. S. Ruggie, "Commodifying Honor in Female Sexuality Honor Killings in Palestine," *MERIP Middle East Report,* Power and Sexuality in the Middle East, MERIP206, 1998, s. 12-15.

52 S. Ruggie, "Commodifying Honor in Female Sexuality Honor Killings in Palestine," s. 13.

de, erkek kardeşin namusunu koruması da kız kardeşinin namusunu koruması demektir. Kız kardeşin namusunu koruması için ise en başta diğer insanların gözünde namuslu addedilmesi gerekir; ama ayrıca evlilik öncesi ilişkiden kaçınması ve gösterişsiz giysiler giymesi de gerekir. Aileye ve sosyo-ekonomik duruma bağlı olarak, kadının namusunun korunması, kadın üzerinde zor kullanmaya ve onun artık namussuz sayıldığı durumlarda onu öldürmeye kadar varır.

Suad Joseph, Arap ailelerinde erkek ve kız kardeş arasında kurulan sevgi ilişkisinin biçimiyle, Arap kızlarının sevginin erkek otoriteye sadakat, fedakarlık ve saygıyla bağlantılı olduğunu erken yaşlarda öğrendiğini yazmaktadır. Oğlan çocuklar, bu sevginin kız kardeşleri üzerinde denetim ve otorite kurmak demek olduğunu öğrenmektedir. "Erkek-kız kardeş ilişkisini Arap patriyarkasının yeniden üretiminin merkezi haline getiren, sevgi ve iktidar" arasındaki bu bağlantıdır.[53] Joseph bu ilişkinin erkek ve kız çocuklarının toplumsal cinsiyet konumlarına yerleşmesinde asli öneme sahip olduğunu ileri sürer. "Kardeşler arasındaki ilişkiler (...) toplumsal cinsiyet sosyalizasyonunda önemli araçlardır. Kardeşler karşılıklı olarak kurdukları ilişkiler yoluyla toplumca kabul gören erkeklik ve kadınlık, tahakküm ve boyun eğme nosyonlarını öğrenir ve uygular. (...) İdeal erkek kardeş-kız kardeş ilişkisi (...) kültürel bir taahhüde dayanır: erkek kardeş, kız kardeşini korumalıdır; kız kardeş de ailenin namusunu devam ettirmelidir".[54]

Bu düzenlemede erkek çocukların ve erkeklerin kendi namuslarını korumak için herhangi bir şey yapmaktan kaçınmalarına gerek yoktur (çünkü namus kadın akrabalarının yapıp ettikleriyle ölçülmektedir ve erkeklerin kendi yapıp etmelerine bağlı değildir). Ergen bir çocuk evlilik öncesi cinsel ilişkide bulunmuş da olsa kız kardeşi namusunu koruduğu müddetçe namuslu sayılır. Öte yandan, Lama Abu Odeh, Arap dünyasındaki erkeklerin çoğunun bakirliğini koruduğu-

53 S. Joseph, "Brother/Sister Relationships: Connectivity, Love and Power in the Reproduction of Patriarchy in Lebanon," s. 55.

54 *A.g.e.*, s. 56-8.

nu belirtmektedir.[55] Ne var ki, erkeklerin bakir olmasının başka nedenleri vardır. Erkeklerin bekaretini kaybedip kaybetmediğinin fiziksel bir emaresi olmasa da, kadınların bekaretlerini kaybetmekten duydukları korku erkekleri de kendi bekaretlerini korumaya iter. Dolayısıyla, namus kültürünün sonucu olarak genellikle erkekler de evlenene kadar bekaretlerini korurlar. "Namus sistemi erkeklere bakir olma talimatı vermez ama bakirliklerine son vermeyi de oldukça güçleştirir."[56] Gelgelelim, erkeklerin genelevlere gitme, diğer erkeklerle ya da yerli ve yabancı kadınlarla cinsel ilişki kurma ayrıcalığı da küçümsenmemelidir.[57]

Kadının bekareti kızlık zarıyla ölçülür. Kızlık zarının iki işlevi vardır; ilk olarak, bekaretin simgesidir, ikinci olarak ise, kadın bedeninin sınırlarını tayin eder. Kızlık zarının bedenle olan fiziksel bağı umuma açılır ve düğün gecesi kanlı çarşafın gösterilmesinde olduğu gibi toplumsal gözlemciler önünde sergilenir.[58] Dolayısıyla bekaret sadece bir işlev değil, kadın bedenini yaratan bir mekanizmadır. Toplum erkek bedeniyle bekaret arasında ilişki kuracak bir araç bulamadığı için de, kadın bedenini erkek bedeninden ayıran sınırdır.[59] Bundan dolayı, ailenin namusuna ihanet eden bir kadın, sadece fiziksel bekaretini değil sosyal bekaretini de bozmuş demektir.[60] Demek ki, namus sistemi bekaret aracılığıyla belli başlı bir kadınlık tipi üretir.

Dahası, Abu Odeh namus kavramının sadece kadınlığın değil erkekliğin de inşasında asli rol oynadığını ileri sürer. "Namusunu korumak için kız kardeşini öldüren bir erkek, toplumsal cinsiyetin biçtiği rolü oynamaya dramatik bir örnektir."[61] Eğer

---

55 L. Abu Odeh, "Crimes of Honour and the Construction of Gender in Arab Societies," s. 153.

56 *A.g.e.*, s. 178.

57 *A.g.e.*, s. 179.

58 *A.g.e.*, s. 150.

59 *A.g.e.*, s. 149.

60 *A.g.e.*, s. 151.

61 *A.g.e.*, s. 151.

erkek, kız kardeşinin namussuzluğuna ses çıkarmazsa, toplumsal cinsiyetinde kayıp yaşar. "Namus sadece kadınların hayatta kalabilmek için ona el sürdürmemeye çalıştıkları bir şey değil, erkeklerin de kadın mertebesinde görülmemeleri için şiddetle savunmak zorunda kaldıkları bir kavramdır."[62] Namus ve hayâ sadece bağımlı kadınlıkları inşa etmekle kalmaz, Nancy Lindisfarne'ın öne sürdüğü gibi, bağımlı ve hegemonik erkeklik tiplerini de inşa eder.[63] Kadının namusu erkeğin namusunu imlediği için, erkekler kadınlar üzerinde kurdukları denetim düzeyine göre sınıflandırılırlar. Demek ki, bu sistem kadınları kategorileştirmenin yanı sıra erkekleri de güçlü ya da zayıf ve bağımlı olarak ayrı kategorilerde tasnif eden bir sistemdir. Düğün gecesi kadın –kızlık zarının yırtılıp kanın akmasıyla– iffetli olduğunu ispatladığı zaman, onun bekaretine son veren damat da erkek konumuna yükselir. Dolayısıyla, "namus ve bekaret kavramları erkeğin prestijini kadının iki bacağı arasına hapseder. (...) Gelinin kızlığının bozulması, 'gerçek' erkeğin kuvvetini, 'gerçek' kadının da iffetini ispat ettiği bir ritüeldir."[64] Dahası, Lindisfarne namus sisteminin kadınları zorunlu olarak iktidardan (özgürlük pratiklerinden) yoksun bırakmadığını gösterir. Namuslu kadın pek çok sosyal ayrıcalıkla birlikte prestij de kazanır.

Bu örneğin de gösterdiği gibi, ilk önce farklı kimlikler üretip sonra da insanların bunlar doğrultusunda yönetilmesini

---

62 *A.g.e.*, s. 154.

63 Connell şunu öne sürmektedir: "Bu toplumda kadınlığın tüm biçimleri kadının erkeğe tabiyeti bağlamında inşa edilmektedir. Bu nedenle, kadınlar arasındaki hiçbir kadınlık biçimi erkekler arasında hegemonik erkekliğin tuttuğu yeri tutamaz". R.W. Connell, *Gender and power: society, the person and sexual politics*, (Cambridge: Polity, 1987). Bu yine de belli başlı kadınların özgürlük pratiklerini artırarak kendi konumlarını ileri düzeye taşıyamayacağı anlamına gelmez. Kadınlığın bir biçimi kadınların bağımlı konuma getirilmesi konusunda suç ortağı olup erkek çıkarlarını yükseltmeye yönelmiştir. Connell bunu vurgulanan kadınlık olarak adlandırır. Vurgulanan kadınlık varolan iktidar yapılarınca güçlendirilmekte ve hegemonik erkekliğe meydan okumak yerine onu yeniden üretmektedir (Connell, s. 186-7).

64 N. Lindisfarne, "Variant Masculinities, Variant Virginities: Rethinking 'Honour and Shame,'" A. Cornwall ve Nancy Lindisfarne (ed.), *Dislocating Masculinity*, (Londra: Routledge, 1994), s. 94-5.

sağlayan kurallar ve düzenlemeler vardır. Bu kural ve düzenlemeler keyfi değildir; bir araya geldiklerinde derinden toplumsal cinsiyet ve hiyerarşiyle donatılmış iktidar yapıları oluştururlar. Bölücü pratikler aracılığıyla, yukarıda hegemonik ve bağımlı erkeklikler örneğinde gördüğümüz farklı kimlikler yaratılmakla kalmaz bekarete dayalı kadınlık da yaratılır. Öyleyse, baskın iktidar yapılarının mantığı uyarınca bir grubun üyesi olmak özgürlük pratiklerinin kısıtlanması için yeterlidir. 'Bağımlı' bir erkeğin, sözgelimi ailesindeki hegemonik bir erkeğe göre özgürlük pratiklerine erişimi daha kısıtlıdır. Ürdün ve Filistin'deki aileleri yöneten iktidar yapısında erkek ile kadın ve namuslu ile namussuz arasında bölünmeler ortaya çıkar. Bölücü toplumsal cinsiyet pratiğinde, namusun erkek için geldiği anlam kadınınkinden oldukça farklıdır. O, kadın için evden çıkamamak ya da sadece bir eşlikçiyle birlikte çıkabilmek, belli bir tarzda giyinmek ve diğer cinsiyete mensup kişilerle konuşmamak gibi anlamlar taşır (dolayısıyla onun, kadının gündelik yaşamındaki özgürlük pratikleri üzerinde gerçek bir etkisi vardır). Erkek için ise, kız kardeşinin, annesinin ya da eşinin daha önceden çizilmiş ana hatlara uymasını sağlamak anlamına gelir. Uymadıkları zaman da onları disipline etmek demektir. Ayrıca erkekler de pek cinsel münasebette bulunamazlar. Namus ve hayâ sadece kadınların yaşamını sınırlandırmamaktadır. Kadınların velisi konumuna gelen erkeklerin yaşam alanı da kısıtlanmaktadır. Erkek kadının çevresine duvarlar örerken diğer erkeklerce örülmüş duvarlara toslar.[65] Bu da erkeklerin yaşam alanlarının da oldukça kısıtlı hale gelişi demektir. "Namus sadece kadınların hayatta kalabilmek için ona el sürdürmemeye çalıştıkları bir şey değil, erkeklerin de kadın mertebesinde görülmemeleri için şiddetle savunmak zorunda kaldıkları bir kavramdır."[66] Dolayısıyla, hem erkekler hem de kadınlar farklı derecelerde de olsa namus sisteminin yükü altında ezilir. Beliren iktidar yapıları, bö-

65 L. Abu Odeh, "Crimes of Honour and the Construction of Gender in Arab Societies," s. 152.

66 *A.g.e.*, 154.

lücü pratiklerce yaratılan farklı grupların üyelerinin özgürlük pratiklerine farklı seviyelerde erişmesine neden olan iktidar ilişkilerine yol açar.

Namusun dayatılma biçimleri toplumsal cinsiyet ve sınıfa göre farklılık göstermektedir. Namus cinayetlerinin kurbanı hiçbir zaman erkekler değil, namus dışı davrandıklarından şüphelenilen kadınlar ya da kızlardır.[67] Dahası, öldürülen kadınlar her zaman düşük seviyeli sosyo-ekonomik gruplara mensuptur: Köylüler, bedeviler, Filistinli mülteciler ya da şehirli işçi sınıfından gelmektedirler.[68] 2005'te Ürdün'de yirmi kadın namus cinayetine kurban gitmiştir.[69] Bu da namus kurallarına riayet etmediği düşünülen fakir kadınların erkeklerin şiddet ve ölüm tehdidiyle karşılaştığını göstermektedir; aynı durumdaki erkekler ise en kötü ihtimalle babalarınca dövülmektedir. Namus meselesiyle bağlantılı olarak, erkeklerin esnek iktidar ilişkilerine sahip olduğu, sosyo-ekonomik durumu kötü olan kadınların ise şiddet aracılığıyla oldukça katı iktidar ilişkilerine zorlandığı ve özgürlük pratiklerine erişimlerinin oldukça kısıtlandığı söylenebilir.

Dahası, erkeklerin ve kadınların özgürlük pratikleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Hegemonik erkeklik sadece bağımlı erkeklik ve kadınlıkların olması şartı altında üretilebilir. Dolayısıyla, bölücü pratikler, farklı iktidar tiplerini, farklı öznelerin yönetimini ve aynı hâkim yapı altında farklı grupların yaratılmasını açıklamada kilit öneme sahiptir. Belli başlı insanların neden onların özgürlük pratiklerini kısıtlayan iktidar ilişkilerinde konumlandırıldığını sadece bölücü pratikler, ikti-

---

67 N. Shalhoub-Kevorkian, *Mapping and Analyzing the Landscape of Femicide in Palestinian Society*, Women's Centre for Legal Aid and Counseling (WCLAC), 2004. S. Ruggie "Commodifying Honor in Female Sexuality Honor Killings in Palestine," s. 13.

68 L. Abu Odeh, "Crimes of Honour and the Construction of Gender in Arab Societies," s. 185.

69 *Amnesty International Report on Jordan* (2005).

Aynı sayılar Filistin için de geçerlidir. Al Hayyat Al Jadida'daki Kadını Güçlendirme Projesi'nin 1997 tarihli raporuna gore, 1996'da Filistin'de öldürülen kadın sayısı yirmidir S. Ruggie "Commodifying Honor in Female Sexuality Honor Killings in Palestine."

dar yapıları ve özgürlük pratikleri arasında bağ kurduğumuz takdirde anlayabiliriz.

Sonuç yerine

Bu denemede Foucault'nun iktidar ilişkileri, özgürlük pratikleri ve bölücü pratikler kavramlarının kadının gündelik direnişinin kavramsallaştırılması konusunda oldukça faydalı olduğunu öne sürdüm. Ayrıca, konuya iktidar yapıları açısından yaklaşmamız gerektiğini belirttim. Ancak bu kavramlar önemli olsa da, iktidar yapılarının nasıl toplumsal cinsiyet ve hiyerarşi yarattığını ve iktidar ilişkilerinin bunlara göre nasıl çeşitlilik kazandığını anlayabilmek için bahsedilen kavramların arasında bağlantı kurulması gerekir. Bölücü pratikler kavramı iktidarın toplumsal cinsiyete ve hiyerarşiye yol açan dinamiklerini anlamamızı sağlar. Bu nedenle, farklı iktidar tiplerinin neden farklı özneleri yönettiğini ve aynı yönetim yapısı içinde farklı gruplar yarattığını açıklamada bölücü pratikler merkezi önem taşır. Benzer şekilde, bölücü pratikler, iktidar ilişkilerinin neden farklı grupların üyelerince farklı deneyimlendiğini ve bu grupların neden özgürlük pratiklerine farklı seviyelerde eriştiğini de açıklar.

Bu yazıda verdiğim örneklerde, İslam'ın Ürdünlü ve Filistinli Müslüman kadınların yaşamlarında oynadığı merkezi rolü vurguladım. İnsanlar İslami öğretileri yaşamlarını sürdürmede belirleyici görmektedir. Ne var ki, Müslüman feministler kadınlara nasıl davranılacağını (ya da onlara yönelik kötü davranışları) belirleyenin çoğunlukla kültür ve gelenek olduğunu öne sürmektedir. Bu kültür ve gelenekler kadınların günlük ilişkilerini tahakküm durumlarına dönüştürür ve kadınların özgürlük pratiklerine daha düşük seviyede erişmesine neden olur. Bundan dolayı, Müslüman feministler insanların yaşamlarının yönetiminde gelenekler ve kültürün yerini İslami öğretilerin alması durumunda kadın haklarının müthiş ölçüde artacağını ileri sürmektedirler.

Çoğu akademyanın dışından yazan Müslüman feministler, geleneksel ve kültürel adaletsizliklere karşı İslam üzerinden akıl

yürütmenin kadınlara oldukça güçlü araçlar sağladığını söylemektedir. İslami gruplara,[70] politik partilere[71] katılan, camiye giden[72] ve daha genelde de gündelik yaşamlarında İslam'a yönelen kadınların sayısındaki artış, İslam'ın kadınların günlük yaşamlarındaki ve direnişindeki merkeziyetini gözler önüne sermektedir.[73] Kadınların duyumsadıkları adaletsizliklere karşı dile gelişinde ve üzerlerinde sözgelimi ailenin kurduğu patriyarkal denetime direnişlerinde İslam'ın rolü büyüktür.[74]

Kadın parti üyelerinin, parti üyeliği sayesinde eriştikleri yöntemleri kullanarak günlük iktidar ilişkilerine nasıl meydan okuduğu konusunda başka araştırmalar yapmak gerekmektedir. Yine de İslami politik parti faaliyeti Müslüman kadınların İslami mantığı kullanarak günlük özgürlük pratiklerini artırma imkânı bulduğu pratik bir platform olarak görülebilir. İslami politik partilere üye kadınların hem kendi hem de kendi toplumlarına mensup diğer kadınların yaşamlarının üzerinde önemli değişimleri gerçekleştirmesinin nedeni budur. Bu denemede, Müslüman kadınların İslami politik partilere katılım yoluyla özgürlük pratiklerine nasıl daha fazla erişim sağladıklarını inceledim. Kadın parti üyeleri toplumlarında daha fazla saygı görmekte, daha fazla hareket özgürlüğü kazanmaktadır. Ayrıca, kadınların bir karşı söylemi inşa etme şansları vardır. Bu karşı söylem namus gibi kavramları sorgulayarak, kadınların erkekler karşısında uğradığı çifte standardı açığa çıkartabilir. Ayrıca, zor da olsa, kadın aktivistler İslami partileri *Ku-*

---

70 K. Hroub, *Hamas: political thought and practice,* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 2000).

71 W. Jansen, "Contested Identities: Women and Religion in Algeria and Jordan," s. 94.

72 A. Hèofert ve A. Salvatore, *Between Europe and Islam: Shaping Identity in a Transcultural Space,* (Oxford, Peter Lang, 2000); S. Mahmood, *Politics of Piety: the Islamic Revival and the Feminist Subject,* (Princeton: Princeton University Press, 2005).

73 Genel olarak direnişi günlük iktidar ilişkileri içindeki özgürlük pratiklerinin artırılması yoluyla yaşamı iyileştirme mücadelesi anlamında kullanıyorum. Dolayısıyla, bir kişiye ya da otoriteye karşı direnişten bahsetmiyorum.

74 W. Jansen, "Contested Identities: Women and Religion in Algeria and Jordan;" D. Kandiyoti, *Women, Islam and the State.*

ran'ın çeşitli yorumlarına karşı gelmelerini sağlayan forumlar haline getirebilir. Dahası, kadınların İslami aktivizm sayesinde gitgide daha fazla görünürlük kazanması politik partilerin kadınlar hakkındaki katı söylemlerini yumuşatabilir. Bu tarz faaliyetlere katılan kadın aktivistler erkekler ve kadınlar arasındaki günlük ilişkileri dönüşüme uğratarak bölücü pratikleri değiştirmeye katkıda bulunma şansı yakalamaktadırlar.

ÇEVİREN Galip Doğduaslan

Üçüncü Kısım

Macaristan'da Toplumsal Hareketler: Bir Taslak

GÁBOR HALMAI – FERENC LACZÓ*

Giriş

Bu makalede, Macar toplumunda son elli yılda gerçekleşen toplumsal hareketlerin ve bu süreçte toplumdaki siyasallaşma seviyesinin genel bir portresi çizilerek, Macaristan'ın bugünkü durumunun aydınlatılması hedeflenmektedir. Metin, esas olarak üç kısma ayrılmıştır. İlk kısım, diğer komünist diktatörlüklerde olduğu gibi Macaristan'da da hakiki bir toplumsal hareketin yeşermesinin mümkün olmadığı 1989 öncesi dönemi konu almaktadır. Gene de, Macar Kádárizm (ya da ona verilen adla, "gulaş komünizmi") deneyimi ve Macaristan'ın 1989 yılında komünizmden çıkış biçiminin diğer ülkelerde olduğundan ciddi şekilde farklı oluşu dikkate alındığında, bu yakın geçmişin "mucizevi" bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir; zira, bu geçmişin 1989 sonrasında, yakın zamanda yaşanan gelişmeler üzerinde ciddi sonuçları olmuştur. İkinci kısım, liberal demokratik rejimin kurulmasından bu yana geçen on beş yıllık zamanın ve bu süreçte Macaristan'ın kapitalist ekonomiye geçi-

(*) Central European Üniversitesi, Budapeşte, Sosyoloji Bölümü ve Tarih Bölümü doktora öğrencileri.

şinin bir taslağını sunmaktadır. Burada, bu dönemde, halkın çoğunluğu için ekonomik zorlukların ortaya çıkmasına ve eşitsizliklerin hızla artmasına rağmen, sosyal aktivizmin yeni elde edilen özgürlüklere karşın nispeten yerinde saydığı gösterilmektedir. Üçüncü kısım, 1990'dan bu yana beliren en geniş toplumsal hareket ile ilgili bulguları kapsamaktadır. Bu hareket, eş zamanlı kurulan, doğrudan, Macaristan'ın iki büyük partisinden biri olan Fidesz-Magyar Polgári Szövetség'den (Fidesz-Genç Demokratlar Birliği) etkilenen ve kısmen tabandan başlayan Yurttaş Çevreleri (Civic Circles) hareketidir. Bu hareket, ayrıca, sağcı muhafazakar ve milliyetçi düşüncelerin tuhaf bir harmanını temsil etmekle birlikte Macarların başa çıkmaya çalıştığı yeni çağın ve küresel sosyoekonomik düzenin solcu, bazen de radikal bir eleştirisini de ifade etmektedir. Bize göre, Yurttaş Çevreleri, siyasetin, geçen yüzyılın otoriterlikle geçen on yıllarında, sahip olduğu muazzam güçten, toplumun kısmi olarak kurtuluşunu yansıtmaktadır. Gel gelelim, parti siyasetinden ne kadar bağımsız hareket ettikleri hâlâ net değildir.

Kádárist Macaristan: Toplumun hareketsizleştirilmesi ve siyasetsizleştirilmesi

Birbirinden farklı pek çok Sovyet tipi komünist sistem modeli, *kitlelerin rejim tarafından yukarıdan aşağıya doğru sürekli hareket halinde tutulmasının* bu tarz sistemlerin tanımlayıcı özelliklerinden biri olduğu konusunda hemfikirdir. Bir demokraside yurttaşların siyasallaştırılması kısmi olarak gerçekleşir; siyasallaşma, siyasi olduğu düşünülen belli başlı alanlarla sınırlıdır. Bu alanların yanı sıra, siyasetin temelde özerk bıraktığı (kişiye özel olan) başka alanlar da vardır. Totaliter hırsların egemen olduğu bir sistemde, siyasi alan net bir sınıra sahip değildir; yasal açıdan ise ona hiçbir sınır yoktur. Demokratik sistemlerle karşılaştırıldığında, böyle bir sistemdeki siyasallaşma seviyesi daha yüksek ya da daha düşük olarak düşünülebilir zira burada siyaset farklı biçimde işlemektedir. Garip bir biçimde, o hem sistemin her yerindedir hem de hiçbir yerinde.

Sovyet tipi rejimler, büyük ölçüde, günün gerçeklerini yansıtırken başarıları abartıp varolan koşulları açıkça çarpıtan merkezi propaganda aygıtlarıyla ("propaganda makineleri") işlediler. Bu tarz sistemlerde, tasarlanan yönde işlemeyen ve bunun da ötesinde, tasarlandığı gibi olmayan her şeye karşı yaygın bir hoşnutsuzluk ve inançsızlık vardı. Toplumun (iktidardakilere göre muhalefet ile bir tutulan) sosyal aktivizme karşı cesaretini kırıyordu. Bunu da aşan biçimde kontrol ve tedhiş aygıtları, sosyal aktivizm savunucularını yok ederek (sonraki post-Stalinist dönemlerde de marjinalleştirerek) sosyal aktivizmin dile getirilişini engelliyor ve geniş halk kesimleri arasında korku yayıyordu. Böylece, sisteme karşı yaygın hoşnutsuzluk ve güvensizliğe rağmen, siyasi gündemlerle, sosyal inisiyatifler felce uğratılıyordu.

"Toplumun silahsızlanması" sürecinde, Stalinist tek parti devleti, vatandaşlarının, akıl dışı olsun olmasın devletin tüm projelerine destek vermesini ve verdiği desteği açıkça dile getirmesini zorunlu tutuyordu. Diğer bir deyişle, *toplumsal hiçbir inisiyatifin rol oynamadığı bir toplumsal aktivizm durumu* söz konusuydu. Sosyal aktivizm ve çeşitli hareketler Stalinist dönemde de açıkça mevcuttu, ancak ikincil ve bu nedenle de *yapay* bir statüye sahiptiler. Açıkça ve sürekli olarak sistemin yanında yer almayanlara kolayca sistem düşmanı yaftası yapıştırılıyordu ki, bu sıfatın onlar için yaratacağı sonuçlar malumdu. Bu Stalinist toplum yaklaşımı "bizim tarafımızda olmayanlar bize karşıdır" ifadesiyle özetlenebilir.

Macaristan örneğinde ise, katı Stalinist devir beş yıldan uzun sürmedi. Bu rejim Mátyás Rákosi'nin komünist iktidar piramidinin zirvesinde yer aldığı 1948-53 yılları arasında varolabildi. (Ortadan kaldırılacak sınıf düşmanları haricinde) herkesin rejime destek vermesini sürekli kılmak sadece (özellikle insani bakımdan ama ayrıca rejimin bu yalan dolanı devam ettirmek için harcadığı onca dikkat ve çaba da göz önüne alınacak olursa) çok masraflı bir iş değildi. Bu yapay siyasi ve toplumsal hareketlendirme, tıpkı Macaristan'da olduğu gibi, geri tepebilirdi de. 1953'te "Yeni Dönem"e girilmesiyle birlikte

rejimin uyguladığı baskıdaki nispi hafiflemeyi, katı Stalinistlerin zamanı geri alma çabaları izledi. Parti içi savaş başladı.

Tedhişçi rejime karşı beslenen nefretin ilerlemeler ve reformlar konusunda yaşanan düş kırıklıkları ile birleşmesi ve parti içinde birliğin olmayışı ve belirsizliğin hüküm sürüşü gibi faktörler, 1956 Macaristan'ında Sovyet tipi komünist sisteme karşı ani bir kitlesel ayaklanmaya zemin hazırladı. Avrupalı ulusların ulusal özelliklerinin, gerçekleştirdikleri devrimlere göre belirlendiğini savunan Rosenstock-Huessy teorisi, modern ulusları anlamada kesinlikle işe yarayan bir teoridir (buna göre, örneğin püriten İngiliz devrimi "içine kapanık ve soğuk İngiliz tipi"ni yaratmıştır). Bu anlamda (1848-49 olaylarının yanı sıra) 1956, Macaristan için ayırt edici bir andı. Devrim, Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesi ve sonraki ağır misillemelerle yenilgiye uğramasına rağmen, 1956 olayının, Macaristan'daki komünist rejimin tarihsel akışını belirlemede derin etkisi oldu – her ne kadar, 1956-63 yıllarında liderlerin siyaseti, "her yönden sağlamlaşma" olarak ifade edilse ve eski toplum yaklaşımının revize edildiğine dair pek az emare göze çarpsa da. Bu dönemle ilgili yakın zamanda yapılan çalışmalar, (komünist seçkinler için şok edici ve korkutucu olan) 1956 olaylarına tepki ve ağır misillemelerle eş zamanlı olarak yeni bir toplum yaklaşımının icat edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu, sonraları "iktidarı elinde tutanlar ile toplum arasında eşitsizliğe dayalı uzlaşma" olarak ifade edilecek, alışılmış pratiğe dayanan, bir tür gayrı-resmi sosyal sözleşmeydi.

1956'dan çıkarılan dersler, her ne kadar komünist yönetimde yapısal bir değişikliğe yol açmasa da, rejim temsilcilerinin Macar toplumuna yaklaşımını önemli ölçüde değiştirdi. Diğer bir deyişle, biçim aynı kalsa da içerik değişti. Sistem yeniden sağlamlaştırılır sağlamlaştırılmaz, Kádárist yönetim kitleleri yukarıdan aşağıya doğru hareketlendirmeye ve gündelik yaşamı yapay olarak siyasallaştırmaya dayalı totaliter projeyi terk edip, bunun (tüm pratik amaçlarıyla) tam tersi bir yöntemi denedi: toplumu *hareketsizleştirmeyi ve siyasetsizleştirmeyi*. Başka bir deyişle, 1956 sonrasındaki yeni anlayışa göre iktidarı devam et-

tirmenin en güvenli yolu toplumu siyasetsizleştirerek, sisteme açık desteğe ihtiyaç bırakmamaktı. Bu anlayış, en net anlatımını, Kádárizmin "bize karşı olmayanlar bizim tarafımızdadır" temel ilkesinde buluyordu. Bu ilke, başka şeylerin yanı sıra, "yapıcı eleştiri"ye hoşgörü gösterilmesine, kısmi problemlerin dile getirilmesine, bütünün iyiliğinin ya da meşruiyetinin sorgulanmaması şartıyla, izin veriyordu. İstikrarı sağlamak amacıyla sistemin içine Stalinizm döneminde varolmayan çeşitli "güvenlik subapları" monte edildi. Kavrayış düzeyi yüksek bir Macar tarihçisi olan Miklós Szabó bir Kádár sisteminden bahsedilip bahsedilemeyeceğini tartışır ve Kádár dönemi ifadesini kullanmayı tercih eder. Ona göre bir sistemin amaçları vardır; Kádárizmin ise en büyük hedefi "geçinip gitmek"ti.[1] Liderlerin statükoyu korumaktan başka hiçbir amacı yoktu.

Katı, Stalinist tutumlara toplum sert yanıtlar verirken, daha yumuşak diktatörce tutumlar halkı siyasete ve siyasetçilere karşı daha dolaylı direniş biçimleri bulmaya zorladı. Kádár yönetimi altında, sadakat sadece siyasal muhalefetten, sosyal aktivizmden kaçınmak demekti ancak bu düzenlemeler delinebilirdi ve sıklıkla delindi de. Bu, yukarıda bahsedilen gayrı-resmi sosyal sözleşmenin, sessiz antlaşmanın bir parçasıydı. Düzenlemeler şiddetli biçimde eleştirilmediği müddetçe, otoriteler, onlara itaatsizliği sessizce kabullendiler. Siyasetsizleştirme politikası, rejimin geçmişe yaklaşımı için de söz konusuydu. Komünist rejimlerce kullanılan ve "tüm tarihin komünizmin iktidarıyla son bulacak bir ilerlemeler zinciri" olduğu ilkesine dayalı abartılı tarihsel meşrulaştırma biçimi, Kádáristlerce bir yana bırakıldı. Bunun yerini, yaşamın ebedi değişmezliğini öne süren daha gösterişsiz görüşler ve siyasetçe yaratılan ve daha kapsamlı dünya görüşlerinin anlamsızlığı fikrine dayalı bir apolitikleştirme aldı. Böylece, toplumda siyasetin hiçbir olayın cereyan etmediği bir alan olduğu, liderlerin sıradan ve saçları ağırmış kişiler olduğu ve bugün olup bitenlerin sonsuza dek süreceği gibi bir anlayış yerleştirildi. 1956'nın hatırası

1 Orijinal metinde *továbblötyögé*, bkz. "Minden kornak renszere van?" Miklós Szabó, *Múmiák Öröksége*, (Budapeşte: Új Mandátum, 1995).

dahi rejimin kendi tasavvuruna dahil edilmeden susturuldu; bu durum, yenilgiye uğramış Macar toplumuna önerilen asimetrik antlaşmanın ürünüydü. Rejim, insanların 1956'da sergiledikleri davranışlarla, onlar o tarihi günleri hatırlamaya yeltenmedikçe ilgilenmedi bile. İstikrar, çalışma ve (mütevazı ama güvenilir) ekonomik büyüme hem rejim hem de Macar toplumu için ana değer oldu ve yeniden formüle edilen post-totaliter projenin başarı kazanması için büyük önem taşıdı. Kádár diktatörlüğünde, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamın yapısal özellikleri orijinal Sovyet modelindekilere aşırı ölçüde benziyordu ve bu yüzden ona totaliter demek yanlış olmaz; her ne kadar bu totaliterlik, "mukaveleye dayalı" (conventional) otoriter bir sistemin bazı özelliklerine sahip olmakla totaliterliğin Stalinist biçiminden açıkça ayrılsa da. Paradoksal gibi görünen bir tanımlama yapmak gerekirse, Kádárizm *totaliter muhafazakarlık*tı.

Belli başlı özel ekonomik inisiyatiflere izin verilmesi (bununla birlikte, toplumun siyasi inisiyatif alması konusunda tam bir güvensizlik vardı) rejimin on yılı aşkın süre kabul görmesine olanak tanıdı. Zorluk ve yaygın şiddetle geçen yıllardan sonra, 1960'ların başında, rejimin (tepeden), yenilgiye uğramış bir topluma yaptığı teklif, yani insanların açıkça rejimi alaşağı etme isteği göstermedikleri müddetçe istedikleri gibi yaşayabilecekleri sözü, toplumca makul bulundu. Zira, "malum koşullarda kabul edilebilir" bir teklifti bu. Macar toplumuna ihtiyacı olan nefes alma imkânını sundu. Son günlerine kadar Kádárizm değişik türden bir meşruiyete sahip oldu: göreceli meşruiyet. Diğer Doğu bloku ülkeleriyle karşılaştırıldığında Macaristan daha iyi durumda görülüyordu ve iktidardakiler, yönetimin, Macaristan için mümkün olan en iyi yönetim olduğu, sözgelimi, onun yerine ancak daha kötüsünün gelebileceği ve bu yüzden ciddi bir değişim aramanın mantıksız olduğu konusunda halkın çoğunluğunu ikna etmeyi başardılar. Toparlamak gerekirse, Kádárist iktidarın "toplumsal getirisi," *ölçülü bir gerçekçilik*ti; *ılımlılık ve pragmatizmde artış*tı. İnsanların sistemden pay alma (interest articulation) miktarı orta

bir seviyede kaldı ancak katı Stalinist devletlerde olduğunun aksine an azından böyle bir imkân vardı. Kádárizm ne kendinden aşırı ölçüde nefret edilmesine yol açtı, ne de kendisine büyük bir inançla bağlanılmasına.

Kádárizm ne Polonya'daki komünist rejimin karşısına dikilen kitlesel Dayanışma hareketi gibi muhalif bir kitle hareketinin doğmasına sebep oldu, ne de Romanya'daki rejimin 1989'da büyük bir sarsıntıyla çökene dek yaptığı gibi, herhangi bir muhalefetin ortaya çıkmasına engel oldu. 1970'lerin ve 1980'lerin başlarında, Macaristan'da bir takım muhalif inisiyatifler belirdi. Sayıları çok olmasa da belli sayıda muhalif, sahip oldukları hakları çarpıcı biçimde kullanarak, bağımsız öğretimin ("uçan üniversite"), bağımsız yayıncılığın (yeraltı basını) ve de ayrıca toplumca varlıkları resmi olarak inkar edilen yoksullara (yıkıcı, kabul edilemez bir tabir olan "yoksul insanlar" yerine "muhtelif nedenlerle mağdur durumda bulunan insanlar" deyimi kullanılıyordu) yardım sağlama amaçlı bir yurttaş inisiyatifi olan SZETA'nın doğmasını sağladı. Marjinal ama genellikle sıra dışı kimseler olan bu aydınların önderliğinde, yoksullukla ilgili derslerin verilmesi, yayınların yapılması ve yoksulluk düzeyinin aşağı çekilmesi çabaları, demokratik muhalefetin başlıca faaliyetleriydi. Onlar, siyasi alana hükmetmeyi değil siyasetten bütünüyle sıyrılmayı hedefliyorlardı. Bu düşünce, (aslında hiçbir programa sahip olmayan) siyaset karşıtlığı programı olarak formüle ediliyordu. Siyaset karşıtlığı düşüncesini dile getirmeleriyle en fazla ünlenen kişiler György Konrád ve oyun yazarlığından başkanlığa geçiş yapan Çek Vaclav Havel'di. Bu kişiler, toplumun öz örgütlülüğüne, heybetli devlete karşı güçlü bir sivil toplumun varlığına inanıyorlardı. Komünist diktatörlüklerin çöküşü göz önüne alındığında, siyasetten sıyrılma düşüncesi anlaşılabilirdi; ancak, 1990'larda gitgide ve haddinden fazla ağırlık kazanan siyaset karşıtı tutumlara hizmet eden de bu düşünceydi. Dünyanın iki yarımküreye ayrılmış olduğu inancı, 1989'dan sonra da varlığını korudu: yaygın kanaat, toplumun "bize," siyasetinse "onlara" ait olduğuydu.

Neticede, Macaristan'daki komünist rejim her ne kadar 1960'larda ve 1970'lerde diğer komünist rejimlere göre kendini halkına daha fazla kabul ettirmiş olsa da, onun kapsamlı büyümeyi sağlamaktan aciz kusurlu bir Sovyet ekonomi modeline sahip oluşuna, bu rejimin genel muhafazakarlığı ve yetersiz uzmanlaşma seviyesi de eklendiğinde, ortaya çıkan görüntü, Birinci Dünya ülkeleriyle karşılaştırıldığında zamanla gitgide daha da geri kalan bir Macaristan'dı. 1970'lerde ve 1980'lerde ülke hızla Batılı devletlerin gerisine düşüyor ve ciddi şekilde borçlanıyordu. András Bozóki'ye göre, gerileme gerçeği ve algısı 1980'lerin öylesine merkezinde yer alır ki, o, bu on yılı karakterize etmede yararlanılacak en iyi araçtır.[2] Pek çok kişi bu devrin bir gün sona ereceğini ve sistemin değişeceğini hissediyor ama kimse bunun nasıl ve ne zaman olacağını kestiremiyordu. Macar ekonomisi aleni biçimde daha da kötüleşmeye başlayınca ve esasen Sovyetler Birliği'nin başına Gorbaçov'un geçmesiyle uluslararası durumda büyük değişimlerin yaşanmaya başlamasıyla birlikte, Macarlar barışçıl bir biçimde Kádárizm'i terk etmeyi başardılar. 1989 olayı, Macaristan için devrimsel sonuçlara, siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda muazzam değişimlere yol açan bir olaydı. Seçkin grupları arasında yapılan pazarlıklarla, hukuka uygun biçimde gerçekleşen bir devrimdi. En başta, komünist seçkinlerle çeşitli muhalif grupları içeren EKA (Muhalif Yuvarlak masa) arasında gerçekleşen bir antlaşmaydı. Àkos Szilágy'nin de esprili bir dille söylediği gibi, Macaristan 1989'unun belki de en devrimsel yanı bir devrimin olmayışıydı.[3] Dünya tarihi sahnesine büyük bir patırtıyla çıkan komünistler, sahneyi sessizce terk ettiler; bu sessizlik artık tamamen gözden düşmüş olan komünistler hakkında çok şey anlatıyordu. Komünizm terk edilirken ciddi bir muhalefetle karşılaşılmadı; onun devamını savunan pek az kimse vardı. 1990'larda yoldaş Lenin'in şu sözlerinin hâlâ tek-

2 András Bozóki, *Politikai Pluralizmus Magyarországon*, (Budapeşte: Századvég, 2003).

3 Christopher Bryant ve Edmund Mokrzycki, *The New Great Transformation?: Change and Continuity in East-Central Europe*, (Londra: Routledge, 1994), s. 104.

rarlanıyor oluşu bu durumu çok iyi açıklar: "İşlemeyeni, zorla işletmeye çalışmayacağız"...

Devrimin yol açacağı vahşetin ülkenin geçiş sürecini kolaylıkla rayından çıkarabileceği düşünülecek olursa devrimin olmamasına ne kadar şükredilse azdır; ancak, şu da bir gerçektir ki, kapalı kapılar ardında başarıyla gerçekleştirilen 1989 devrimi, halkın devrimci deneyimlerden mahrum kalmasına neden oldu. Değişimin, halk arasında öyle büyük bir coşkuya yol açmadığı ortadadır. Halk, özgürlük için savaştığını ve ona kavuştuğunu hissedemedi (bu hissi diğer Doğu Avrupa halkları daha fazla yaşadılar) ve sonuç olarak bu, 1989'da Macaristan'da olup bitenlerin nadiren devrim olarak nitelendirilmesine yol açtı. Devrim yerine, "sistemlerin mübadelesi" ya da "sistem değişimi" gibi daha renksiz, kapalı ifadeler tercih edildi. 1989'daki en büyük ruhsal boşalım olayı, 1956 devrim hükümetinin başı olan ve idam edilen Başkan Imre Nagy'nin yeniden defnedilmesiydi. Bunda bile kitleler sadece edilgin bir şekilde (daha doğrusu sadece hissi olarak) yer aldılar. Bunun yanı sıra, eski liderlerin ve baştaki muhaliflerin arasındaki antlaşma, kişisel açıdan kesinlikle her şeyin aynı şekilde sürüp gitmesine yol açtı. Barışçıl geçişin bir bedeli vardı. 1980'lerin diktatörlük zamanlarında sosyal hiyerarşinin en yüksek seviyesinde bulunanlar, büyük ölçüde, o seviyede kalmayı başardılar. Her ne kadar intikam vahşeti doğursa da, Macaristan'da olduğu gibi onlara göz yummak da halkın ahlak seviyesini çok kötü etkileyebilir ve kinizmi artırabilir.

Belki de en mühimi, ("kutsal üçlemeleri" demokrasi, liberal pazar reformları ve hukukun üstünlüğü olan) seçkinlerin öncelikleri ile halkın öncelikleri ve beklentileri arasındaki ayrılıktı. Kádárist ideolojisizleştirmeyle geçen on yıllardan sonra Macaristan'da müthiş bir maddeciliğin (ve ciddi seviyede dar görüşlülüğün) hüküm sürdüğü açıktı. İnsanların çoğu için en önde gelen, hayat standartlarını yükseltmekti ki onlara göre hayat standardı özgürlükle değil, ekmekle yükseltilen bir şeydi. Onlar, Batılılaşmayı Macaristan'da tüketimin ve refahın "altın çağının" başlaması olarak gördüler. Çoğuna göre, hem bu

çağı yaşamak hem de Doğu modelinin iyi yönlerini yani, parasız sağlık ve eğitimi, iş ve barınak güvencesini,. kültürel ürünlere kolay ulaşmayı vs. içeren sosyal refah sistemini korumak birbiriyle çelişmiyordu.

"Büyük geçiş," kirlenmiş idealler: "Siyaset-karşıtlığı" ve "sivil toplum"

1989 yılı, Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Sovyet uydu devletlerinde, uzun süredir göz dikilen bir ideal olan demokrasinin sözümona zaferiyle sonuçlandı. Özgür Dünya'nın yeni doğan ulusları, liberal demokrasi ve pazar kapitalizmi uyarınca acımasız geçiş süreçlerine doğru yelken açarken, Batılı "ebeler", komünist iktidarın son günlerinde "sivil toplum" idealinin bayraktarlığını yapan popüler liderleri, halklarını bu idealle beslemeye devam etmeleri konusunda cesaretlendirdi. Sivil toplum, Batılı demokratik dünya görüşünün totaliter Sovyet paradigmasına karşı kazandığı zaferden sonra, büyük ölçekli bir tasavvur olan insanoğlunun güçlendirilmesi (empowerment) ve kurtuluşu tasavvurunun yerini tutar oldu. Her şeyin ötesinde bu ideal, yerel yurttaşların, komünist çağın baskıcı ve eşi görülmemiş devlet aygıtlarının yıkıntılarından yükselecek olan demokratik kurumsal çerçevelere faal katılımını temsil etti. Gel gelelim, Batı'da demokratik rejimlerin yaratıldığı ve daha önce totaliter olan devletlerin serbestleştiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olduğu gibi, demokratik bir toplumun nasıl oluşturulacağına (kurumsal çerçeve bir yana demokrasiye uygun bir siyasi kültürün [?] nasıl yaratılacağına) dair ikilem ufukta hazır bekliyordu.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Macar halkı –ve bölgedeki emsalleri– demokrasinin getirdiği yeni özgürlüklerin ihtişamına rağmen, filizlenen katılımcı yurttaş kültürünün dış beklentilerine uygun yaşamayı başaramadı. Polonya'daki Dayanışma türü toplumsal hareketlerin veri olarak alınıp, bu veri üzerinden, sanal olarak, Orta ve Doğu Avrupa'nın tamamı ile ilgili çıkarımlar yapmanın gelenekselleşmesi, bölgedeki tüm olayların

vahim biçimde yanlış yorumlanmasına neden oldu: Oysa, Polonya haricindeki "devrimler" esasen seçkinlerin işiydi ve bunun da ötesinde, Polonya'daki devrim coşkusu bile, demokratik kurumsal değişimler irtifa kaybettiği anda, sönüvermişti. Latin Amerika'daki benzeri rejim değişikliklerini bu post-komünist şablonla karşılaştıran Greskovits, iki bölgenin yakın tarihlerini karakterize ederken, Latin Amerika'daki için "asi" geçiş dönemi, diğeri için ise "sabırlı" geçiş dönemi demektedir.[4] Peki ateşli idealler olan "siyaset karşıtlığı" ve "sivil toplum" idealleri nasıl olup da böyle bir toplumsal boyun eğişe dönüştüler?

Özetlemek gerekirse, 1980'lerde "siyaset karşıtlığı" terimi bölgedeki muhaliflerin *ars poetica*sını tasvir etmede kullanılıyordu: Vaclav Havel'e göre "siyaset, iktidar ve manipülasyon teknolojisinin karşısında yer almalı ve insan yaşamını korumaya ve ona anlam kazandırmaya yönelik bir çaba olmalıdır. Siyaset, pratikteki ahlak, hakikate hizmet, diğer insanlara gösterilen samimi bir ilgi olmalıdır."[5] Bu, despot ve baskıcı (komünist) devlet karşısında, sivil toplumu ve kamusal alanı, ussal-eleştirel bir düşünce alanı olarak ortaya koyan liberal idealleştirmeyi yansıtmaktadır. Bu ifadeler, bölgenin çeşitli aydınlarınca üretilen ve (daha rahat bir planlı ekonomiye doğru atılan ileri adımlar ve bir "ikinci ekonominin" doğuşundan alınan cesaretle) "kesintiye uğramış burjuvalaşma" tezi içinde öne sürülen bir tasavvuru akla getirmektedir. Buna göre,

> "İkinci ekonomi" sadece "sosyalist burjuvalaşmayı" değil, sivil toplumun klasik bir biçimini de doğurmuştur. Sivil toplumun yaratılması sürecinde, eski proleterler, köylüler ve tarım işçileri yarı-zamanlı girişimcilere dönüştüler. 'Derebeyinden' belli bir ekonomik özerklik kazandılar; ancak, bu aşamada, vatan-

4 Béla Greskovits, *The Political Economy of Protest and Patience*, (Budapeşte: Central European University Press, 1998).

5 M. Kopecek, "Politics, Antipolitics and Czechs in Central Europe: The Idea of Visegrád Cooperation and Its Reflection in Czech Politics in the 1990s," A. Bove, (ed.), *Questionable Returns*, (Viyana: IWM Junior Visiting Fellows Conferences, cilt 12, 2002).

daşlıkla ilgili net bir anlayışa ya da vatandaşlığın beraberinde getirdiği kurumlara sahip değildiler. Bu Macar sosyalist burjuvalaşma sürecinde, biraz paradoksal bir biçimde, eski proleterler önce burjuvaya, daha sonra vatandaşa dönüşmektedir.[6]

Sonradan bakıldığında, bu oldukça naif bir görüştür. Öncelikle, ikinci ekonomi, gelişen bir orta sınıfa yol açmamıştır; o daha çok, özellikle de 1982'den sonra eşitsizliklerin daha da artmasına neden olmuştur ki, "pazar sosyalizminin" getirdiği kârlarla derinden ilgilenen parti-devlet bu artışa dur dememiştir. Róna-Tas, bu durumu, özel sektörün 1970'lerdeki "zayıfın ekonomisi"nden 1980'lerdeki "güçlünün ekonomisi"ne geçişi olarak koyar.[7] Bu nedenle, Kádár'ın Macaristan'ında genel burjuvalaşma olmamıştır. Diğer yandan, burjuvanın yurttaşa dönüşümü de –ki Macarca da her iki terimin de *polgár* kelimesiyle karşılanıyor oluşu göstergebilimsel bir totolojidir– benzer şekilde, diktatörlükten demokrasiye sözümona büyük geçişte yolundan sapmıştır. Hankiss'in belirttiği gibi, 1980'lerin "ikinci toplumu" bir tür "tarafsız bölge"dir (no man's land):

> *İkinci kamusal alan* gizliliğe dayanan resmi ilkinin tahrif edilmiş bir benzeriydi ve onun kendi gizliliğine sahip oluşu, halk arasında, tarafların birbirine açıklığı ve şeffaflığı olarak ifade edilebilecek, farklı türden bir iletişim yolunun açılmasını bile sağlamadı.[8]

Öyleyse, komünist dönemin sonlarında görülen sivil toplum serabı, Macaristan'da sosyal aktivitenin büyük bölümünün otoriter devletçe örgütlendiğinin gözden kaçmasına sebep oldu. "Sivil toplumun halihazırda varolduğu fikri, bizzat aydınlarca

---

6 C.M. Hann, "Second Economy and Civil Society," *Market Economy and Civil Society in Hungary*, (Londra: Frank Cass, 1990), s. 30.

7 Ákos Róna-Tas, *The Great Surprise of the Small Transformation. The Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary,* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1997).

8 Elemér Hankiss, "'The Second Society': Is There an Alternative Social Model Emerging in Contemporary Hungary?" *Social Research*, cilt 55, no. 1-2, 1988, s. 35-37.

işlenen bir göz boyamadır"[9] Ehrenberg, Macaristan'daki "siyaset karşıtı sivil toplum" projesinin naifliğine son darbeyi indirir:

> "Demokrasi," "kamusal alan," "çoğulculuk" ve benzeri yakarışlarda bulunurken, [muhalif Doğu Avrupa entelijansiyası] pazarın etkisini es geçti ve "sivil toplum"un hiçbir saldırıya uğramadan kurulabileceğini hayal etti. Profesyonel siyasi partiler, özerk siyasi yapılar ya da kurumsallaşmış bir siyasi yaşam olmaksızın "kendi kendini yönetecek" bir sivil toplumun varolabileceği düşüncesi, başından beri bir fanteziydi.[10]

Szelényi'nin burjuvaların *gerçek* (örneğin ussal-eleştirel, katılımcı vs.) yurttaşlara dönüşeceği kehanetine gelecek olursak, 1989 sonrası gerçekleşen olaylar maalesef bu tasavvuru da destekler gözükmemektedir.

Seçkinlerin iktidarının reelpolitiği

"Tarihin sonu" doğarken, neoliberal sivil toplum parolası, bir zamanların muhalifleri olan seçkinlerin, 1989'daki anlaşmalı geçiş sonrası Macaristan'da siyasi iktidara yükselişlerine eşlik etti. "Dönüşüm"ün kendine has ve ereksel olmayan karakterini vurgulayacak bir üçüncü yol ideolojisi yerine, ortaya atılmış olan burjuvalaşma tasavvuru siyasi belleği ele geçirdi. Sonuç olarak, tüm siyasi partiler, komünist "tarafsız bölge" propagandasının yıkıntıları üzerinden yükselecek demokratik toplumu yaratacak orta sınıfların gelişmesini hızlandıracak planlar hazırladılar.[11] Bu oyunda başrolü kapan *polgár* (burjuva/yurttaş) oldu; ideal tip oydu, çünkü,

---

9 C.M. Hann, "Second Economy and Civil Society," s. 36. Polonya bağlamında ise "sivil toplum" teriminin düşünsel ağırlığı ve geçerliliği daha fazlaydı; Frentzel-Zagorska'nın belirttiği gibi, burada, "muhalefet aracılığıyla adaptasyon" güçlüydü ve esas vurgu muhalefeteydi. Macaristan'da ise adaptasyon ön plana geçti, Janina Frentzel-Zagorska, "Civil Society in Poland and Hungary," *Soviet Studies*, cilt 42, no. 4, 1990, s. 762.

10 John Ehrenberg, *Civil Society. The Critical History of an Idea*, (New York: New York University Press, 1999.), s. 197.

11 Ákos Róna-Tas, *The Great Surprise of the Small Transformation. The Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*, s. 184.

> ussallık ile ahlakı, mal düşkünlüğü ile kültürü, pazar ile demokrasiyi uzlaştırması, onu, aydınların ve girişimcilerin yanı sıra, sıradan halk ve inançlı partililerin pek çoğu tarafından da kabul gören bir simge haline getiriyordu. (...) Bu açıdan bakıldığında, *polgár,* birbirlerinin üstüne basıp yükselmeye çalışan girişimciler ya da tiksindirici *nouveaux riches* (yeni zenginler) yerine, daha çok, Batı'daki rahat orta sınıf üyelerine benziyordu.[12]

Gel gelelim, *polgár* kendini göstermeyi başaramadı. O –eski kadronun/eski sınıflandırmanın tipik bir üyesi olarak– "ikinci toplum"da kazanılan bir sosyalizasyon tekniğinin neticesinde, siyasi arenadan çekildi ve kendini bireysel (güvencesi olmayan) ekonomik yükselişe adadı. Böylece de, parlamento, ideal demokratik kalkınma senaryosunda ona atfedilen temsil kudretinden mahrum kalmış oldu. Siyasi partiler, vatandaşlar yararına çalışacakları temelinde kuruldukları anda, "kamu," komünizm sonrası Macaristan'ın siyasi seçkinlerinde kemikleşti.[13] Bu seçkinler, temsili demokrasi adına, kamu söylemini tekellerine aldılar: ilk merkez sağ hükümet, iktidarını komünizm karşıtı bir platformda meşrulaştırmakla birlikte, "her şeye kadir kapitalizm"i getireceği sözünü yerine getiremezken, 1994'te eski komünistlerin yeniden canlanışı, Gulaş Komünizmi'nin getirdiği göreceli güvenliğe duyulan nostaljiyle birlikte neoliberal uzmanlaşma ve teknokrasi parolasının zaferine işaret ediyordu.

> Günümüzün Doğu Avrupası'nda sivil toplum tabirinin kullanılışının açıkça reelpolitik bir karaktere sahip olduğunu anlamak için sadece günümüz Macaristan'ına bakmak yeterlidir. Bu terim, 1987-1989 yılları arasında muhalefetin şiarıyken, komünist rejimin çöküşüyle, yeni hükümeti meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmaya başladı. Sivil toplumu kurma uğraşı-

12 *A.g.e.*, s. 186.

13 David L. Bartlett, *The Political Economy of Dual Transformations. Market Reform and Democratization in Hungary.* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1997), s. 257-8.

nın, seçilmiş bir parlamento ve Macaristan'daki demokratik seçimlerden çıkan Antal hükümetiyle başarıya ulaştığı öne sürüldü. Sivil toplum –yeni devlet aygıtı eliyle– kurulmuştu.[14]

Pratikte, sivil toplum ve devlet iç içedir, ancak bu dönemde sivil toplum, devlet tarafından bir kez daha tasfiye edilmiş gibi görünmektedir: bu tasfiye, bu kez "proletarya diktatörlüğü" adıyla değil, neoliberal ve seçkinci bir kisveye sığınılarak gerçekleştirilmiştir. 1990'larda olup bitenlerle ilgili suçlamalarda bulunan Miszlivetz, politikacıların "toplumu, sanki sirkteki bir kalabalıkmışçasına tehdit ettiğini ve onu, siyasetin kaba ve ciddiyetsiz bir iş olduğuna inandırdığını" belirtmektedir.[15] Parlamentonun kibrine koşut olarak, Macaristan'da, küresel mali kurumlar olan IMF ve Dünya Bankası'nın ülkeye zorla dayattığı yapısal uyum programlarının uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla meşhur STK kültürü de serpilip gelişmiştir. Bu kültür, finans/bağış sağlayan uluslararası örgütlerle yakın işbirliği içindeki siyasi-ekonomik bir seçkinler bloku yaratarak, neoliberal hegemonyanın katılaşmasının üstünü örtmüştür.* Sözü edilen kuruluşlar (STK), liberal jargonda, gönüllü cemiyetler olarak lanse edilse de, Macar sivil toplumu, ne pazardan ne de devletten katiyetle bağımsız değildir. Tüm bunlar, halk, "Büyük Geçiş"in müessesesi ve sonucu konusunda gitgide daha fazla hayal kırıklığına uğrarken, 1980'lerin sonunda ortaya atılan siyaset karşıtı sivil toplum idealine son darbeyi vurur.

Bununla birlikte, siyaset karşıtlığı ideali, sivil toplumun siyasi muharebelerin geçtiği alanın dışında tanımlandığı Macaristan yasalarında varlığını korudu. Yeni dernekler yasası, siyasi amaçla kurulacak herhangi bir sivil örgütü yasaklıyordu.[16]

---

14 Adam B. Seligman, *The Idea of Civil Society*, (New York: The Free Press, 1992), s. 7.

15 Ferenc Miszlivetz, *Illusions and Realities: The Metamorphosis of Civil Society in a New European Space,* (Szombathely: Savaria University Press, 1999), s. 62.

(*) Örneğin, meşhur Macar "şok terapisti" Lajos Bokros, 1990'larda Dünya Bankası'nın başkanlığına getirilmiştir.

16 György Petöcz, ve Márk Solymos, "Dísz téri üres körök," [Empty Circles of Dísz Square] *Élet és Irodalom*, no. 46, 2002, s. 20.

Dünya Bankası ve Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD), ülkenin Batılı liberal demokrasilere yaklaşmasını sağlama beklentisiyle, apolitik bir sivil toplumun yaratılması çabasını cömertçe destekledi. Ancak, hükümetler Batı'dan gelen yardımları sıklıkla onlara sadık gruplara aktarsalar da, ortaya "sahte" bir apolitik sivil toplum çıktı.[17] Böylelikle, "sivil toplum bir kez daha birinci toplum tarafından yutuldu" ve "sivil olduğunu iddia eden hareketler ve örgütler siyasi partilerin ya da doğrudan devlet bürokrasisinin verdiği inisiyatifler doğrultusunda varolmaya başladı."[18] Bu eğilim, 2002 parlamento seçimlerinde bozguna uğrayan hükümet partisinin *polgári körök* ("yurttaş çevreleri") denilen yapıları kurmasıyla doruğa ulaştı.

"Rahat vermeyen geçişin dayanılmaz hafifliği"

Macaristan'ın 1990'lardaki "geçiş" dönemi, çalkantılı parti dönüşümlerine sahne oldu. "İlk toplum"daki parti kadrolarını miras alan solcu post-komünist parti (Macaristan Sosyalist Partisi, MSZP), Macaristan siyasetinde uzun süredir tek gerçek kitle partisi olma özelliğini koruyordu. Sağ kanatta yer alan partiler ise hâlâ kendileri için bir oy tabanı yaratmaya çalışmakta ve bu nedenle de "medya" ya da "seçim" partisi işlevi görmekteydiler.[19] Öte yandan, ekonomik değişimler de az çalkantı içinde geçmiyordu. Üretime dayalı büyüme, işsizlik, doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ve hatta enflasyon ile ilgili göstergeler göz önüne alındığında, Macar ekonomisi, geçiş ekonomileri içinde üst sıralarda yer alıyordu. Gel gelelim, bu durumla açık bir çelişki arz edecek biçimde, içeriden bakıldığında, geçiş iç karartıcı ve kötümserliğe yol açan bir görünüme sahipti ki, bu bakış açısı sıradan Macarın en belirleyici,

---

17 *A.g.e.*

18 Erzsébet Szalai, *Baloldal új kihívások elõtt* (The left facing new challenges), (Budapeşte: Aula, 2003), s. 27.

19 Csaba Tóth, ve Gábor Török, "A tematizáló Fidesz" [The Thematizing Fidesz], *Élet és Irodalom,* no. 46, 2002, s. 20.

toplumsal ruh halinin en baskın özelliğiydi.[20] İstikrar, müthiş oranda iç sermaye akışı sağlasa da, hayat standartlarında yükselmeye yol açmamıştı. İstikrarı tasvip etmek şöyle dursun, eski maliye bakanı Bokros ve 1995'te çıkarttığı ve onunla anılan istikrar paketi, "en ufak özgürlükleri" ve Gulaş Komünizmi'nin 1970-1980'lerdeki mütevazı başarılarını bile ortadan kaldırdıkları gerekçesiyle, Macaristan'a en büyük kötülüğü yapanlar olarak addedilip günah keçisi ilan edilmişlerdi.[21] 1995-96'da reel maaş oranlarında gerçekleşen %17'lik düşüşe çocuk sübvansiyonlarının ve diğer refah devleti yardımlarının kaldırılmasının eşlik etmesi halk için çok sarsıcı olmuştu. Öte yandan, bu olayları takip eden üç yıl içinde toplumun sergilediği yumuşak başlı tavır, Macaristan'a, yukarıda adı geçen, "sabırlı politik ekonomi" yaftasının yapıştırılmasına neden oldu.

Sosyalist-liberal hükümetin rüşvet skandalları ve muhalefetin oluşturduğu coşkulu milliyetçi-sosyal demokrat siyasi platform, en sonunda, 1998'deki seçimlerden sürpriz bir şekilde orta ölçekli partilerden oluşan merkez sağ bir koalisyonun zaferle ayrılmasıyla sonuçlandı. Gel gelelim, sonraki dört yıl, Macaristan'ın dünya sistemindeki yapısal konumundan kaynaklanan çelişkilerle geçti. "Milliyetçi" hükümet, tutturduğu ulusa eski büyüklüğünü kazandırma retoriğine rağmen –ki bu, ulusun kuruluş yılı ilan edilen yıl gerçekleştirilen gösterişli bin yıl kutlamalarında kendini iyice açığa vuran bir siyasi yaklaşımdı–, izlediği güncel ekonomi siyasetinde, küresel neoliberal hegemonyanın pençesinden kurtulmayı başaramadı. Szalai'nin gösterdiği gibi, bu dönemde neoliberalizm siyaset çevrelerine de hakimdi ve sermayenin uluslararası çıkarları –özelleştirme, liberalleşme ve tam istikrar– Macaristan'da sahip olduğu ayrıcalıklı konumu korumaya devam etti. FIDESZ (Genç Demokratlar Birliği) ve MPP (Macaristan Yurttaş Partisi) önderliğindeki merkez sağ hükümet, seçimin ikinci turun-

---

20 R. Tökés, "Political Transition and Social Transformation in Hungary," *10 años de España en la Unión Europea*, CIDOB d 'Afers Internacionals, no. 34-35, 1996, http://www.cidob.org/Castellano/Publicaciones/Afers/tokes.html

21 *A.g.e.*

da yaptığı ve ulusu büyüleyen gövde gösterilerine dönüşen mitinglere rağmen 2002 seçimlerini, daha köklü sol-liberal koalisyon önünde kaybetti; bu nedenle de daha sağlam bir toplumsal oy tabanı yaratma problemiyle karşı karşıya kaldı. Bu problemi çözme stratejisini, seçim yenilgisinin ardından henüz görevi bırakmamışken taraftarlarına yaptığı bir konuşmada ortaya koyan Başbakan Orbán oldu. Orbán şöyle diyordu: "Az sayıda insandan oluşan küçük gruplar, arkadaş ekipleri, yurttaş çevreleri yaratın. Klasik yasal biçimlerde örgütlenmeye değil, bir arada durmaya, güçleri birleştirmeye ve tetikte beklemeye ihtiyaç var."[22] "Yurttaş çevreleri"nin ufak broşüründe ise şunlar yazıyordu:

> 2002 seçimlerinde oy kullananlar, seçimlerini iki rakip görüş ve değer sistemi arasında, "yurttaşların" Macaristan'ı ile sosyalist vaatler arasında yaptı. Sonuçlar pek çok vatandaşta hareket geçme isteği, yurttaş hükümeti tarafından temsil edilen siyaset ve değerler için faal olarak ayağa kalkma ihtiyacı uyandırdı. Yurttaş çevreleri bu harekete geçme isteğinin vücut bulduğu örgütlerdir. Ortak değerlere sahip vatandaşlara, bir araya gelme ve düşüncelerini gerçekleştirme imkânı veren ve kendiliğinden ortaya çıkan örgütlerdir. (...) Bundan dolayı, yurttaş çevreleri, sadece oy sandığında değil gündelik yaşamlarında da kendi kaderlerinin şekillenmesinde pay sahibi olmak isteyen Macaristan vatandaşlarının özgürce örgütlendiği topluluklardır.[23]

Yurttaş çevreleri: Siyasi toplum mu, yoksa sivil olmayan toplum mu?

2002'deki seçim mücadelesi, böylece, gözünü Macaristan'daki sivil topluma çeviren bir söylemin doğmasına yol açtı. Oysa daha 2000 yılında Cumhurbaşkanı Mádl, yurttaş örgütlerinin liderlerini, topluluklarını, partilerin "hizmetkarlarına" dönüş-

22 Viktor Orbán, "Beszéd a Dísz téren" [Speech in the Dísz Square], 7 Mayıs 2002, http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=4&id=58.

23 Körök Polgári, [Civic Circles] "Kiskáté" [FAQ]. 16 Haziran 2002, http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=2&id=51.

türmemeleri ve onları "devlete, başka bir siyasal güce ya da sivil topluma dışarıdan dayatılan hiyerarşiye" tâbi kılmamaları konusunda uyarmıştı.[24] Gel gelelim, yukarıda da belirtildiği gibi, mağlup Başbakan Orbán "temsili demokrasinin gelenekleriyle bağları koparttı" ve taraftarlarına "siyasete sokakta ve 'ufak çevrelerde' devam etmelerini" salık verdi.[25] Bu çağrılar siyasetin bir "hizmet" olarak tanımlanmasına hizmet etti. Orbán şöyle diyordu:

> Sadece siyasetçilerin katılımcı olduğu bir kamu yaşamı, yalnızca garsonların olduğu bir resepsiyona benzer. Bundan dolayı da, kamu yaşamı parlamentonun dört duvarı arasına sıkışıp kalmamalıdır. (...) Macaristan vatandaşlarının gereksinim duyduğu partinin ötesinde bir şeydir; bu da, kamu yaşamının bizim üstümüzde değil aramızda yaşanmasını sağlayacak gerçek bir birliktir.[26]

Malgot'un söylediği gibi (MNO 2002), "Yurttaş Çevreleri yardımıyla vatandaşlar ve iktidardaki hükümet arasında bir bağ kurulmalıdır." Yurttaş çevreleri broşürüne göre, bu cemiyetler "kendi topluluklarının yaşama şansını artıracak herhangi bir görevi amaç edinebilir"; "bunlardan en önemlisi de katılımcılıktır."[27] Avrupa Birliği'nin merkezsizlik ilkesini ve bu nedenle de komünizm döneminin "ikinci toplumunu" hatırlatır bir şekilde, yurttaş çevreleri de, "ağlar" (networkness) prensibiyle işler. "Yerellik, örgütlenmede en ön planda kalır. Ağın temel özelliği, yardımcılıktır (subsidiarity); sözgelimi ulusal seviye sadece yardımcıdır ve ön plana geçemez."[28]

---

24 Gábor Czene, "Körökbe vett polgárok" [Encircled Citizens], *Népszabadság*, 14 Haziran 2002.

25 Mihály Dobrovits, "A posztmodern manicheizmus" [Postmodern Manicheism], *Magyar Narancs*, 2003.http://www.mancs.hu/legfrissebb.tdpazon=0221publ2.htm.

26 Viktor Orbán, "Európai Néppárt született" [A European People's Party Was Born]. 27 March 2004, http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=4&id=3844.

27 Körök Polgári, [Civic Circles] "Kiskáté" [FAQ].

28 *A.g.e.*

FIDESZ, böylece, toplumsal tabandan yoksunluğunu, yukarıdan aşağıya doğru bir kitle hareketi yaratarak telafi etmeye karar vermişti. Yurttaş çevrelerinin, doğrudan hiçbir partiyle bağı olmayan, tüm sağ kanat örgütleri kapsayan bir "çatı örgütlenmesi" olacağı varsayılıyordu.[29] Yurttaş çevrelerinin ortaya çıkış biçimi, başlangıçta çizilen görevleriyle tam bir uyum arz etmedi. İşin özü, partisinin seçim yenilgisini omuzlamaktan kaçan Orbán, 2003'te, sağcı kitle hareketi içinde seçilmemiş ama koşulsuz olarak saygı duyulan bir lider haline geldi.[30] İlginç olan, konuşmalarında yurttaş çevrelerinin bağımsızlığı konusunda halkı rahatlatan ve onlara katılması için cesaretlendiren Orbán'ın, takipçilerine (onlar, paradoksal bir şekilde, "özerk" ve tabandan gelen vatandaşlardı) çok net emirler vermesiydi:

> Ödevimiz kendi partilerimizle yarışmak ya da onların yerine başkalarını getirmek değildir. Görevimiz bizde olmayanı temin etmektir. Rakiplerimiz, buna 50 yıldır sahip olmanın avantajını kullanmaktadır. Yani, isim vermek gerekirse, örgütlü bir hinterlanda. Bunu yaratmak çok güçtür zira parlamentoda ve zaman zaman da hükümet içinde devamlı birbirleriyle boğuşan partilerimiz, bunu yaratma enerjisinden yoksundur. Öte yandan, bu hinterland tüm ahlaki, entellektüel, ruhsal, ekonomik ve siyasi gücün kaynağıdır. Bu bizim çağrımızdır. (...) Yerel seçimlere hazırlanmaları konusunda Yurttaş Çevrelerine *çağrıda* bulunuyorum. Partilerimizle ve evinize kadar gelen siyasi örgütlerimizle iletişim kurmanız ve onların adaylarını desteklemeniz için size *çağrıda* bulunuyorum.[31]

Macaristan'daki, sol-liberal entelijansiyanın "komünist" propagandasıyla kirlenmemiş, alternatif kamusal alanı hareke-

29 Csaba Tóth, ve Gábor Török, "A tematizáló Fidesz" [The Thematizing Fidesz].

30 Gábor Gavra, "Minden szinten szinte mind megy" [Almost everything goes on all levels], *Magyar Narancs*, 2004. http://mancs.hu/0413nagyit.htm.

31 Viktor Orbán, "Kedves Barátom!" [Dear Friend – The Founding Declaration of the Alliance for the Nation Civic Circle], 8 Haziran 2002, http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=2&id=26, italikler bize ait.

te geçirmeye yönelik bir çağrı da yapıldı. Sivil toplum ideali, Yurttaş Çevrelerinin kurulmasıyla esas anlamından iyice saptı.[32] Parti, parlamentodan muhalefete düşmüştü; buna uygun olarak, "muhalefet ve itaatsizlik ile sosyalistler arasındaki kavga, demokrasi ile diktatörlüğün arasındaki kavga olarak resmedilmektedir. Ve cumhuriyete bağlılığın yerini, ait olunan cemaate bağlılık almaktadır."[33]

Tamás'ın iddia ettiği gibi, göründüğü kadarıyla, siyasi üslup git gide daha fazla siyaset dışı bir hal almaktadır: zira, söylemde, Yurttaş Çevreleri hareketi, vatandaş/burjuvaların ve Macarların özne olarak yer aldığı, parti siyasetinin ötesinde bir hareket olarak sunulmaktadır.[34] Konuşmalarda, kinayeye şu şekilde başvurulmaktadır:

> Anavatanımıza ve ulusumuza bağlı vatandaşlar/burjuvalar olmaya çalışan bizler muhalif olamayız çünkü burası insanların hükümetten bağımsız vatandaşları/burjuvaları olduğu [onların ürettikleri] yurttaş Macaristan'ıdır. Yurttaş Macaristan'ı, bundan dolayı, ülkenin bir yarısı ya da diğer yarısı değil, onun tamamıdır. Vatanımız siyaset değil, yaşamlarımızdır; kişisel, özel ve kamusal yaşamlarımızın tümüdür. Bu nedenle, biz, Yurttaş Çevrelerini yaratmış olanlar, muhalif değiliz ve olmayacağız çünkü vatana muhalif olunamaz.[35]

Sonuç olarak, hükümet gibi, Yurttaş Çevrelerinin parçası olmayan herhangi bir kimse de ulusa ait değildir. Macar sivil toplumunun sözde siyasallaşması tamamlanmış, insanların kamu yararı için "ussal-eleştirel" düşünce üretimine katılımının önüne –nahoşça söylemek gerekirse– set çekilmiştir.

---

32 György Petöcz, ve Márk Solymos, "Dísz téri üres körök."

33 Mihály Dobrovits, "A posztmodern manicheizmus."

34 Gáspár Miklós Tamás, "Két vita két baloldalról" (Two debates on two lefts) *Népszabadság*, 7 Kasım 2002.

35 Viktor Orbán, "Kedves Barátom!", [Dear Friend – The Founding Declaration of the Alliance for the Nation Civic Circle], 8 Haziran 2002, http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=2&id=26.

Aşırı militanlar mı?

Macaristan'daki yurttaş çevrelerinin aşırı militanlarla özdeşleştirilmesinin dayandığı siyasi ve göstergebilimsel nedenler vardır. Rejim değişiminden kısa bir süre sonra Macaristan'da faşist benzeri bir hareketlenme baş gösterdi: 1993'te, yönetimdeki merkez sağ partinin (MDF) içindeki aşırı sağcı milliyetçilerin yarattığı sarsıntı, partiden kopanların Macar Adalet ve Hayat Partisi'ni (MIÉP) oluşturmasına kadar devam etti; MIÉP, "Macar Yolu Çevreleri" olarak adlandırılan hareketten, daha sonra parti başkanı olacak István Csurka'nın çağrısıyla kurulmuştu.[36] Böylece, çağdaş hareketin içinde geçen "çevreler" (*körök*) terimi, aşırı sağı bir araya getiren bu tarihi öncüde geçmişine dönüyordu. Bununla birlikte, 2002 seçimleri bir yandan MIÉP'in parlamento dışında kalmasına neden olurken, bir yandan da FIDESZ'in radikalleri kazanmak umuduyla sağcı söylemini daha da artırmasına yol açtı. Seçim başarısızlığından sonra MIÉP daha fazla parçalanmaya ve seçmenlerinin büyük bölümü de yurttaş çevrelerine katılmaya başladı ki, bu durum, yukarıda değinilen, çevreler ile ilgili basmakalıplaşmanın geçerliliğini ispat eden bir siyasi argüman sunmaktadır bizlere. Yurttaş çevreleri MIÉP'in düşüncelerini yansıtan sloganları yükselttiler: milli-Hıristiyan kimliği git gide üyeliğin önkoşulu olarak daha fazla vurgulayan ve sağ/sol ikiliklerinden kaçınan yurttaş çevreleri, meşhur MIÉP vecizesinde cisimleşmiş gibi görünmektedir (Macarca da kafiyelidir): "Ne sağ ne sol, [temsil ettiğimiz] Hıristiyan ve Macar."

Bununla birlikte, böylesine basite indirgemeci bir siyasi tavır, neoliberalizm karşıtı ortak söylemin suçlanmasına ve siyasi arenanın dışına itilmesine hizmet etti. Bilinçli bir şekilde "faşistlerle" işbirliği kurmaları sebebiyle, yurttaş çevrelerinin hükümete karşı yaptığı eleştiriler özselleşti ve değersizleşti. Yurttaş çevreleri sadece FIDESZ sempatizanlarını değil, neoliberal "geçiş"in kaybedenleri olduklarını düşünen pek çok bileşeni bir araya getirdi. Macaristan'da toplumsal hareketin, yukarıda bahsedildiği

36 Gábor Czene, "Körökbe vett polgárok."

gibi, yumuşak başlı olmasına neden olan başlarda gerçekleşen ateşli neoliberalizm karşıtı mücadelenin beklentilerinin boşa çıkmasıydı: 1990'da sürücülerin gaz fiyatlarındaki radikal liberalleşmeyi protestosu olarak doğan "taksi ablukası"nı takip eden on yıllık sessizliği sadece tren yolu işçilerinin yalnız bırakılan grevleri bozdu.[37] Öte yandan, 2001 yılı civarında ekonomi politikasında gerçekleşen bir değişim, halkın "sesini" duyurmasını sağladı. İlk olarak, FIDESZ hükümeti, orta sınıfı desteklemeye yönelik reformları başlattı – bunlardan en önemlileri, orta gelir seviyesindeki ayrıcalıklı kişilerin ev sahibi olması için çıkarılan sübvansiyon sağlama sistemi ve küçük ve orta ölçekli girişimciliği destekleyen bir mikro kredi sistemi olan Széchenyi Planı idi. Gel gelelim, bu yapılan refah devleti benzeri reformların yaklaşan seçimlerde oy olarak geri dönüşü sağlanamadı: Sosyalist Parti refaha yönelik popülist vaatlerinde merkez sağ hükümeti geride bırakıp seçimlerden zaferle ayrıldı. Yeni Medgyessy hükümeti, seçim öncesi vaatlerin zafer kazanıldıktan sonra tutulmaması geleneğini bozarak, iktidara gelince acil olarak yapacağını söylediklerini yerine getirmeye başlayarak sözünü tuttu: "Refah Geçiş"ini tamamlamak için kamu sektörü çalışanlarının maaşlarında %50 oranında artışı da içeren iki adet "100 günlük program" uygulanmaya başladı.

Gel gelelim, tahminen ekonomi seçkinlerinden gelen yoğun baskılar, geçici çözümler yoluyla iyi çizilmiş neoliberal yoldan sapılmasını engelledi: artan sermaye hareketleri ve Macar parasına karşı gerçekleştirilen spekülatif saldırılar hükümeti mali konularda sertliğe zorladı ve muhaliflerin "yeni bir Bokros paketinin" pusuda beklediği uyarısını haklı çıkardı.[38] Sonuç

---

37 Küresel modaya uygun olarak, ancak komünist rejimdeki önderlerinin de suç ortaklığıyla, sendika üyeliği oranı, Macaristan'da ciddi şekilde düşmüştür. Bundan dolayı, işçi sınıfının hareketlenmesini sağlayacak yapısal kriterler hemen hemen ortadan kalkmıştır; bu durum, öğretmenler ve sağlık işçileri gibi yeni neoliberal yapılanmanın açık kaybedenleri olan meslek sahiplerinin, güçlerini birleştirmek yerine, düşük maaşlar uğruna birbirleriyle boş yere rekabet etmelerine yol açmaktadır.

38 Bu, yurttaş çevrelerinin elektronik posta listesinde dolaşan yazışmalarda sıklıkla işaret edilen bir tehlikeydi.

olarak, parlamento içinden, iktidardan indirilmiş ancak tetikte bekleyen merkez sağ partilerce (en başta FIDESZ) ve parlamento dışından da, "Büyük Birader" tipi bir İşçi Partisi'nce[39] desteklenen neoliberalizm karşıtı birleşme çağrıları şiddetlendi: Refah Geçişi'nin gerçekleşmesini bekleyen eski ayrıcalıklı orta sınıf ve "batağa yeni düşmüş" yoksullar (işsizler, emekliler ve geniş aileler) böylece şikâyetlerini haykırma olanağı buldular. Bundan dolayı, yurttaş çevreleri sadece "aşırı militanları" değil, hükümetin yürüttüğü seçkinci ve teknokratik siyaseti tasvip etmeyen ciddi halk katmanlarını da temsil etmektedir. Gel gelelim, sol-liberal siyasi seçkinlere yöneltilen neoliberalizm eleştirisinin yerele inmesi, yurttaşların, sağcı partilerin neoliberal siyasetlerini unutmasına neden olmakta ve "ulusal" ve "komprador" burjuvazi arasında açık bir ayrımın yapılmasına yol açmaktadır; ulusal burjuvazi, Macar ulusuna eski büyüklüğünü kazandırma projesini destekleyen doğal bir müttefik olarak görülmektedir.

Dünyada, küreselleşme karşıtlığı esas olarak solcu –genelde de anti-kapitalist– bir fenomen olarak betimlense de, ilginçtir ki, Macaristan'ın en kalabalık toplumsal hareketi hem küreselleşme karşıtı hem de ulusal-korumacıdır. Bu ideolojik özellik, yapısal-bilişsel faktörler yardımıyla açıklanabilir: yukarıda değinildiği gibi, komünizmin sendikasızlaştırmayla ilgili suç ortaklığı ve genel komünizm deneyimi, siyasette sınıf mücadelesi ya da Marksizme gönderme yapmayı devre dışı bıraktı ve eski komünist siyasetçiler, 1989'dan sonra dönüp dolaşıp tüm

39 İşçi Partisi, ideolojik olarak, "*siyasal sol*"un bir parçasıdır ve büyüyen neo liberalizm karşıtı histen yararlanmaya çalışmaktadır. Hastanelerin özelleşmesine karşı yakın zamanlarda yaptığı referandum çağrısı FIDESZ tarafından da desteklenmiştir. FIDESZ'in başkan yardımcısının da söylediği gibi, yurttaş çevreleri üyeleri, karşıt siyasal ideolojilerdeki partilerle kurdukları ittifak geçici olsa da, her zaman imza toplanmasına yardım eder: "FIDESZ dürüsttü çünkü FIDESZ onlarla birlik olursa artık [imza] toplamam diyen pek çok üyemiz vardı. Bu aptalca bir şey. Onlara, siyasetin ötesinde, halkın temel çıkarlarıyla ilgili ortak bir amaca sahip olduğumuzu ve bu noktada, siyaset yapmaya önem vermediğimizi söyledik. Elbette, toplanan imzalara FIDESZ'in yararına bir "hükümeti düşürelim" hissinin damga vurduğunu, imza atan pek çok gencin "hükümetin düşmesi için imzalıyorum" dediğini de kabul ediyorum." (2004'teki röportaj)

kalpleriyle neoliberalizmi şampiyon ilan ettiler. Bundan dolayı, Sosyalist Parti her ne kadar sol bir siyaset izliyormuş gibi algılansa da, o, esas olarak, ekonomik liberalizmi savunan ve refah rejimlerinin ortadan kalkmasına katkıda bulunan, Blair ya da Schröder tarzı bir "Üçüncü Yol" solculuğunu benimsemiştir. Öte yandan FIDESZ çaresizlik içindeki toplumun hisleriyle çok iyi oynadı ve "büyük olmaya cüret ettiğini"[40] söyleyerek –ki bu komünizm döneminde gururu kırılmış Macar halkı için çok etkili bir ifadeydi– kendini ortak taleplerin temsilcisi olarak ortaya koydu. Bir yurttaş çevresi katılımcısı bu durumu şöyle bir perspektifte ortaya koyar:

> [O zamanlar] onlar gerçekten bize "küçük" olduğumuzu, kusurlu bir ulus olduğumuzu, Trianon'u* kabul etmemiz ve 1945'ten sonra olup bitenlerin tümü [Stalinizm, Rus işgali] nedeniyle zayıflığımızı devam ettirmek zorunda kaldığımızı öğrettiler. (...) Her ne kadar parasal anlamda "süt ve bal ülkesi" olduğumuzu bize hissettiremese de, [FIDESZ hükümetiyle] geçen dört yıl çok iyiydi. Çünkü ruhumuzu, kimliğimizi "okşayan" pek çok önlem alındı ki buna Macar halkının çok ihtiyacı vardı. (2004'teki röportaj)[41]

Yukarıda da belirtildiği gibi, yurttaş çevreleri temel olarak FIDESZ'in yöneldiği ve sosyal tabanını kurmak istediği esasen apolitik sosyal ağları bir arada tutan bir simsar işlevi gördü. Yurttaş çevreleri işledikleri temalarda sürekli "dayanışma," "birlik" ve ittifak benzetmelerine başvurmaktadır –sözgelimi Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy verenleri harekete geçirmeye yönelik son kampanyanın sloganı "Ancak Birlikte Başarabiliriz" sloganıdır; bu benzetmeler, FIDESZ'in sağı birleş-

---

40 Bu slogan ve *Hajrá Magyarország* (İleri Macaristan!) şarkısı Silvio Berlusconi'nin *Forza Italia* hareketini hatırlatmaktadır. Orbán'ın İtalyan PM ile iyi arkadaş olması da önemli bir noktadır.

(*) 1920'de imzalanan ve Macaristan topraklarının 2/3'ünün parçalanmasına yol açan barış antlaşması – ç.n.

41 MNO. "A margitszigeti találkozó beszédeinek rövid összefoglalója" [Brief Summary of the Speeches at the Meeting on the Margaret Island], 2002, http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=4&id=62

tiren siyasi parti olma vizyonunu yansıtmaktadır. Yurttaş çevrelerinin simsarlığında aracı rolünü, bir yandan ayrı hücrelerin koordinasyonunu sağlayan Demokrasi Merkezi, bir yandan da yenik Başbakan Orbán'ca yaratılan "alternatif kamusal alan" oynamaktadır; Orbán, her yurttaş seçmenin "uygun" bir medya ürününü okumasını istediğini belirtirken şunları demekteydi:[42]

> Son haftalarda 6000'den fazla yurttaş çevresi oluşturuldu ve bu çevreler harekete geçmek için tetikte bekliyor ve ne zaman harekete geçeceklerini tartışıyor. İlk görevimiz şudur: karşıtlarımızı destekleyen resmi medyanın yanında ulusun diğer propaganda kaynağı olarak işlev görecek bir "yurttaş propagandasının" [*polgári nyilvánosság*] yaratılması. Bu doğrultuda, her üyemizden ve bizi destekleyen herkesten *Magyar Nemzet, Demokrata* ve *Heti Válasz* yayınlarına [sağcı gazete ve dergiler] abone olmalarını istiyorum. Mali durumları müsait olanlar, parasal durumları abone olmaya el vermeyen kişilere bu yayınları ulaştırmalıdır.[43]

Macaristan'da iki yakasını bir araya getirmek için sürekli çalışmak zorunda olan çoğu insan, kapsamlı haber analizlerini takip etmeye çok az zaman ve güç bulabilmektedir. Böylece, herkesin kendi "güvenilir" gazetesini –yani her ne kadar parti kontrolünde olsa da (!) bir büyük gazeteyi– okuması fikri işleri kolaylaştırmakta ve kamusal alanın işlevini basite indirgemektedir. Bunun sonucu, ya sosyalist-liberal(?) medyaya ya da sağın "propaganda" yayınlarından birine koşulsuz olarak itimat edilmesidir ki, bu da ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel ikiye bölünmüşlüğünü git gide daha içinden çıkılmaz bir hale

---

42 FIDESZ'in kendisi, bundan dolayı, simsarlık konusundaki en büyük araçtır. Demokrasi Merkezi üyesi, kendisine FIDESZ ile Demokrasi Merkezi arsındaki bağlantı sorulduğunda, kendini FIDESZ'e yakın hissettiğini ve Merkez'in de "bir siyasi örgütün [partinin] herhangi bir birimi" gibi işlediğini söylemektedir [2004'teki röportaj]. Bahis konusu Merkez, FIDESZ'in genel merkezinde yer almaktadır.

43 Viktor Orbán, "Kedves Barátom!" http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=2&id=26

getirmektedir.[44] Bu karmaşık simsarlık ağı, yurttaş çevrelerinin büyük bölümünü ve tüm "partiler üstü" bir iş yaptıkları teranelerine rağmen (en başta FIDESZ olmak üzere) sağın bütün bileşenlerini birbirine bağlamaktadır.

Uyarıcı uyuşturucular

FIDESZ'in ve yurttaş çevrelerinin yarı karşı hegemonyacı projesi, toplumun kendini yetkiyle donatması gibi maddi olmayan istekler üzerinden işliyor olsa bile, küresel neoliberal hegemonyanın tokadını yeme tehlikesi yarı-periferik mevzilerdeki manevra alanını oldukça daraltmaktadır. Bu nedenle, milliyetçi, neoliberalizm karşıtı bir hareket olan yurttaş çevreleri hareketi, Macarların kolektif ruh durumu üzerinde "uyarıcı bir uyuşturucu" işlevine sahiptir. Böylece, ideolojik küreselleşme karşıtlığı yapısal olarak oldukça dar bir vizyon olan "ulusa dönüşe", örneğin, tek başına, küreselleşme karşıtlığına, indirgenmektedir.[45]

FIDESZ ve yurttaş çevreleri, neoliberalizmin küresel (ve sosyalist-liberaller aracılığıyla da yerel) olarak yürüttüğü "hegemonyacı birikim stratejisine" karşı, ulusal seviyede yürütülecek, ulusal korumacı bir "karşı hegemonyacı birikim stratejisini" savunmaktadır.[46] FIDESZ'in projesi, "tek ulus" hegemonyası ile "iki ulus" hegemonyasının tuhaf bir birleşimidir – bu "Ulus kendisine muhalif olamaz" ifadesinde de göze çar-

---

44 Bu durum, 2003 yılında gerçekleşen ARC sergisinde yer alan bir ilanda müthiş bir çarpıcılıkla ortaya konulmaktaydı. İlanda, yatakta, biri *Magyar Nemzet* (FIDESZ'in gazetesi) diğeri *Népszabadság* (sosyalistlerin gazetesi) okuyan bir çift görülmekteydi. Başlıkta, 19. yüzyılda yaşamış Macar şair Kosztolányi'den bir vecize yer alıyordu: "Paylaşılan yataktır, yastık değil."

45 Bu konudaki hizipleşme küresel ölçeklidir; küresellik karşıtları –ya da bugünkü adlarıyla, alternatif küreselleşmeciler– küreselleşmenin yapısal özelliklerini kabul etmekte ve "sadece" küreselleşmeye, küresel sermayenin serbest dolaşımının egemen olmasına karşı savaşmaktadırlar. Öte yandan, küreselleşme karşıtlığını savunanlar, ulusal sınırları koruma derdindedir ki, bu tavır, radikal İslamcıların da benimsediği gerici ve dar görüşlü bir tavırdır.

46 Bob Jessop, *State Theory: Putting States in their Place,* (Penn State University Press, 1990).

pan açık bir paradoksa işaret etmektedir. Bir yandan, ekonomi retoriğindeki Keynesyen öğeler, onun "tek ulus" hegemonyası özelliğine işaret etmektedir; zira, burada "maddi ayrıcalıklar ve sembolik ödüllerle tüm halkın desteğini sağlayarak genişleyen bir hegemonya amaçlanmaktadır." Öte yandan, FIDESZ, komünizm ve alt sınıflar karşıtı sağlam bir retorik kullanarak bir *böl ve yönet* siyaseti uygulamakta ve sonuç olarak da "halkın stratejik açıdan önemli görülen diliminin desteğini sağlayıp, projenin bedelini kalan dilime ödetmek üzerine kurulmuş daha kısıtlı bir 'iki ulus' hegemonyasını" gündeme taşımaktadır.[47]

Arrighi ve Silver küresel neoliberal birikim stratejisinin ufukta beliren krizinin dalgayı tersine çevirebileceğini öne sürmektedirler.[48] Szalai de, günümüzdeki küresel kapitalizm rejiminin kendi kuyusunu kazmakta olduğuna inananlardandır zira, ona göre bu rejim, insanların geçim kaynaklarını ellerinden alıp –su gibi doğal ihtiyaçları bile metalaştırıp– tüketicinin alım gücünü kademeli olarak azaltmakta, bu da, talebin, fiyatların, kârın ve nihayetinde de üretimin düşmesine yol açmaktadır. İbreler, yeni bir hegemonyacı birikim stratejisine dönüleceğini göstermektedir. Bu stratejinin, kapitalizmin tarihsel akışını, kendini yeni krize uyarlayarak ve yeniden üreterek devam ettirmesine olanak sağlayacak içe yönelik korumacı türden bir strateji olup olmayacağı belli değildir; belki de gidişat, aşağıdan yukarı bir demokrasi ağıyla kurulacak neo-marksist, komüniter, eşitlikçi ve demokratik bir düzen getirecektir. Gelecekle ilgili ikilem bu noktada yatmaktadır.

Macaristan'a dönecek olursak, solcu karşı hegemonyacı inisiyatifler, kısa (ve hatta orta) vadede başarısızlığa mahkum gibi görünmektedir. İçinde bulundukları yapısal, bilişsel ve ilişkisel koşullar, zaten gözden düşmüş olan ideolojileri doğrultusunda insanları harekete geçirme hırslarına ket vurmaktadır. Bu da, insanların "yeni kıyılara" sürüklenmesine neden ol-

47 *A.g.e.*, s. 211.

48 Giovanni Arrighi ve Beverly J. Silver, Chaos and Governance in the Modern World System, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

maktadır – sivil toplumu telaffuz edenlerin yanına. Gel gelelim, "gerçekte varolan sosyalizm" nasıl (yarı) periferiden fışkıran Marksist ideolojiyi saptırdıysa, sivil toplumu savunanların bu konudaki iddiaları da bütünüyle sahte görünmektedir. Gelecekle ilgili en makul senaryoya göre, Macaristan AB üyesi olup yavaş yavaş Batı'yı yakalayacak ve geldiği konum itibariyle, dünyanın geri kalanına karşı Batı'yla aynı kibirli pozu takınacaktır. Bu senaryo, Batı'nın son küreselleşme anlatısını karakterize eden şovenist genişlemeci ancak dışlamacı stratejiye/hegemonyacı projeye tıpatıp uymaktadır. Daha az akla gelen bir senaryo ise, Doğu Avrupa bölgesinin içinde bulunduğu yarı periferi statüsüne saplanıp kalacağını ve tarihten aldığı ideolojik miraslar olan şüpheciliği ve kötümserliği göz önüne alındığında, Macaristan'ın, bugünkü Macar sağının savunduğu sahte sivillik anlayışına sıkı sıkıya tutunacağını söylemektedir. Ne diyordu Macar sağı: Siz sadece ve sadece Hıristiyansanız, etnik açıdan Macarsanız, komünistlerden nefret ediyorsanız ve partiye koşulsuz destek vermeyi kabul ediyorsanız gerçek "yurttaş"larsınız. Sosyalist hegemonyadan neoliberal hegemonyaya geçiş, her halükarda, tamamlanmış gibi gözükmektedir. Kalb'in de söylediği gibi, "güçlüler kutlama şöleni için toplanmaya başlamışken, sivil toplum programları, zayıfların elde kalan silahlarını çalmıştır."[49]

Sonsöz

Özetlemek gerekirse, 1956 devriminden sonra, Macaristan'daki komünist yönetim yeni bir post-totaliter proje formüle etti ve toplumu siyasetsizleştirmeyi benimseyip toplumu hareketsizleştirmeyi amaçlayan stratejiler uyguladı. Buna 1960'lar ve 1970'lerin ekonomik büyümesi ve Macaristan'da "refah devletinin erken doğumu" eşlik edince, rejim, nispeten yüksek seviyede meşruiyet kazandı. Somut gelişmelerle geçen on yıllar-

49 Don Kalb, "Afterword: globalism and postsocialist prospects," Hann, C.M. (ed.), *Postsocialism: Ideals, Ideologies and practices in Eurasia*, (Londra: Routledge, 2002), s. 319.

dan sonra, Macaristan ekonomik bir çöküş aşamasına girdi ve bu 1989'da rejimin tuhaf bir şekilde yenilgiye uğratılmasına (rejimin içe doğru patlamasına) yol açtı. Bu değişim, baskının açık biçimlerinin ortadan kalkmasına neden olsa da halkın üstündeki sömürü seviyesinin, üstelik halka doğrudan bir yarar da getirmeden, artması sonucunu doğurdu.

Siyasi, ekonomik ve toplumsal alandaki bu heybetli değişimleri gören ideologlar hayale kapıldılar ve Batılılaşmanın, Macaristan için hem arzulanan hem de mümkün bir seçenek olduğunu varsaydılar. Batı'ya adaptasyon "sivil toplum"un güçlendirilmesi ile sağlanacaktı ve bu kelime o dönem sıkça başvurulan bir parola oldu. Plan, tamamıyla gözden düşmüş olan Doğu modelinin tüm özelliklerinin, halkın benimsedikleri de dahil, terk edilmesiydi. Büyük bir ütopya olan hızlı ve başarılı geçiş gerçeğe dönüşmedi. Bunun yerine belirsiz ve pek çok önemli açıdan kusurları olan bir dönüşüm yaşandı (sağlık hizmetleri, eğitim altyapısı vs. daha da kötüleşti). Buna rağmen, toplumsal aktivizm ve muhalefet görece yerinde saydı. Kádárizm'le geçen, ölçülü realizm, materyalizm ve ılımlılık değerlerinin halkça içselleştirildiği on yılları müteakiben, 1989 sonrasında, halk müthiş bir sabra sahip olduğunu kanıtladı.

Toplumun on yıllar süren faaliyetsizliği, bugün bitmiş gibi gözüküyor. 2002'den bu yana çok sayıda yurttaş çevresinin kurulmuş olması bunun en açık örneği. Bu çevreler, küreselleşme karşıtı bir eleştiriyi de barındırıyor; tabii, Macaristan'daki ideolojik anlamdaki genel kafa karışıklığını yansıtırcasına, bu eleştiriye gelenekçilik ve etnik milliyetçi hisler karışmış durumda. Yurttaş Çevrelerinin doğuşu, toplumun siyasetin iktidarından kısmi olarak kurtuluşu olarak görülebilir ancak bu hareketin getirdiği yeni aktivizmin gerçek karakterinin ne olduğu hâlâ net değildir. Onların, toplumun aktif üyeleri için siyasete nüfuz edebilecekleri bir kanal mı yaratacağı, yoksa siyasi parti FIDESZ'in "ileri kolları"na mı dönüşeceği hâlâ yanıt bekleyen bir sorudur.

2006 sonbaharında patlak veren ayaklanmalar üzerine düşünceler*

Budapeşte'yi uluslararası haber ajanslarının gündemine sokan ve yurttaş çevrelerinin aktif rol oynadığı son ayaklanmalar bize hem evvelce örgütlenmiş hem de kendiliğinden örgütlenen toplumsal kesimlerin komünizm sonrası dönemde seslerini nasıl duyurduğuna dair bilgiler sunuyor. 2002'de oluşmaya başlayan yarı örgütlü yurttaş çevreleri deneyimi ne kadar coşku dolu bir deneyim olduğunu kanıtladı. Yurttaş çevreleri, kurulmalarını izleyen ilk iki yıl boyunca düzenli protestolar ve gösterilerle yoğun bir faaliyet düzeyi tutturdu; FIDESZ ise, partiye tam üyeliğe geçişi cesaretlendirip kolaylaştırarak toplumsal tabanını güçlendirme hedefini gerçekleştirdi. Gelgelelim, yeni yeni eklemlenen FIDESZ bileşenlerini de içine alarak güçlenen seferberlik kampanyası Sosyalist-Liberal koalisyonunun sonunu getiremedi. 2006 seçimleri, komünizm sonrası Macaristan'da yeni bir tarih yazıyordu; zira, vatandaşların çoğunluğu ilk kez demokratik bir araç olan protesto oylarını kullanma gereği hissetmemiş ve seçimi kazananları bir dönem daha iktidarda bırakmıştı.

Ne var ki, ortaya çıkan karışıklıklar bu sonucun neden "demokratik konsolidasyonun işareti" sayılamayacağını açıklığa kavuşturuyor. Önceki hükümetin cömert refah harcamalarına ve modern sayılabilecek seçim kampanyasına rağmen, Gyurcsány'nin başkanlığında kurulan ikinci kabine işe bilinmeyen bir arazinin haritasını çiziyormuşçasına başlayarak ufukta görünmeyen mali krizi önleme adına bütçe kesintilerini ortadan kaldıracak planlar hazırlamaya girişti. Açıklanan yeni neoliberal yapısal düzenlemeler paketi politik yaz sezonunda ses getirmezken, bu paketin kararname niteliğinde uygulamaya konması işçi ve öğrenci sendikalarını ayağa kaldırdığı gibi,

(*) Bu bölüm, 2006 senesi yazında Macar başbakanının yöneticilerin halkı hep aldatmış olduklarına dair açıklamasından sonra meydana gelen toplumsal olaylar ve sokak gösterileri sonrasında, yazarlarca makalelerine ek olarak kaleme alınmıştır.

muhalefet seçmenlerini de hoşnutsuzluklarını ilk kez 'komünistlerle' birlikte ifade edecek kadar harekete geçirdi.

Yurttaş çevreleri, Gyurcsány'nin seçim sonrası yaptığı konuşmanın dışarı sızmasıyla 18 Eylül'den itibaren yeni bir boyut kazanan gösterilere katılmaya ne kadar hevesli olduklarını bir kez daha kanıtladı. (Mayıs 2006'daki seçim zaferinden hemen sonra yapılan bu talihsiz parti içi konuşmanın yayınlanan kayıtlarında başbakan "gerçekleri dile getirirken yakalanıyordu"). Yukarıda bahsedilen grupların önüne faşist sembolleri kullanan ve öfkelerini sergileme biçimleri sıkça futbol holiganlarını anımsatan aşırı sağcı kesimler geçti. Medya ise ortaya çıkan bu imajı sömürdü ve yurttaş çevrelerine oluşumlarından bu yana reva görülen muameleyi anımsatır şekilde, göstericileri kontrolden çıkmış çapulcular olarak gösterip onları yaylım ateşine tutan hükümetin elini güçlendirdi. Politik partiler (ve devlet yetkilileri) bu toplumsal patlamaya hazır gözükmese de, devlet televizyonunun işgali medyada öylesine etkili bir şekilde kullanıldı ki işler daha fazla kızışmadan önüne geçildi. Sosyalistlere oy verenler hükümet karşıtlarıyla birleşme kararını, her ne kadar buna daha önceden niyetlenmiş olsalar da, bahar aylarında verdiler. Olup bitenlerin en komik tarafı ise, yalan söylenen, kandırılan ve ihanete uğrayan bu seçmenlerin hiç de şaşırmış ya da hayal kırıklığına uğramış gibi görünmemesiydi. "Dinsel savaş mantığı", düşüncelerini en fazla etkileyen şey olmaya devam ediyor gibiydi.

Hükümet yaptığı gaf sebebiyle 1 Ekim'de gerçekleşen belediye seçimlerinde ilk kez kan kaybederken, muhalefet kanadı büyük bir zafer kazanıyordu. Böylesine bir politik malzemeyle donanmış ve başbakanın meclisteki mevkii konusunda güvenoyu talep eden başkanlık konuşmasına sırtını dayamış FIDESZ, Orbán önderliğinde sokak olaylarının denetimini resmen ele geçirdi. Koalisyonun Gyurcsány'ye güvenoyu vermesinin ardından muhalefet başbakan istifa edene kadar gösterilere devam etmeye ant içti. Artık statükoyu ortadan kaldıracak anayasal bir yol kalmadığından ve sokak gösterileri FIDESZ seçmenleri haricindeki kesimlerin hâlâ ilgisini çekmediğin-

den, Orbán'a yoluna azimle devam etmekten başka çare kalmıyordu. Bu esnada, radikalleşen grupların faşist sembolleri kullanmaya devam etmesi çeşitli aydın çevrelerince onlara yöneltilen suçlamaları artırıyordu. Gelgelelim, FIDESZ bu kesimler konusunda kararsızlık sergiliyor ve sağın potansiyel desteğini kaybetmek istemiyordu. Manevra alanı sınırlıydı, anayasal olarak uygulanamaz ya da ahlaken kabul edilemez çözümlerin arasındaki ince çizgide dolanmak zorunda kalıyordu.

Günlük hükümet karşıtı gösteriler 1956 devriminin 23 Ekim'de gerçekleşen 50. yıl kutlamalarında doruğa ulaştı; tam da aşırı sağcı protestocular FIDESZ destekçisi barışçıl göstericilerin arasına karışırken polis kalabalığı vahşi şekilde dağıttı. Bu olay FIDESZ'in mecliste geri adım atmasına ve daha seyrek gerçekleşen gösterilerle yetinmesine neden olurken, meydanı da sokak gösterilerine devam eden "sert" aşırılara bıraktı.

Kısacası, yaşanan son olaylarla ilgili hikâye oldukça tartışmalı olup (bazı yönleri halen devletçe gizlenmektedir ve kamuoyunca bilinmemektedir) politik elitler arasında müthiş çekişmelere yol açmıştır; her iki taraf da "şeytan" addettiği karşıtını suçlamaktadır. Güncel gelişmelerin Macaristan'daki toplumsal seferberlik yönünden önemi ve uzun vadeli etkileri hakkında mantıklı ve nispeten güvenilir tahminler yürütmek için belki de çok erken. Ne var ki, devam eden neoliberal reformlar "raunt"u, 1995'teki Bokros paketine karşı olduğundan daha fazla direnişe sebep olmuştur. Macaristan "politik sabır" ülkesi olma özelliğini kesinlikle kaybetmiştir. Bu içinden çıkılmaz durum konusunda bir şeyler söylemek güç olsa da, yaşanan değişimlerin *Macaristan'ın küresel siyasetin yüksek derecede hoşnutsuzluk yaratan mevcut modeline dahil oluşuna tekabül eden yeni bir dönemin işareti olabileceği* söylenebilir; bu yeni dönem oldukça karışıktır ve ileriye dair herhangi bir politik alternatifi açığa çıkarmaktan da uzaktır. Açıkçası, bu dönemden hoşnut olmayanlar daha iyi örgütlenerek ve daha fazla görünürlüğe kavuşarak sayılarını artırmaktadır; ancak teşkil ettikleri alternatif iç tutarsızlığa sahiptir ve hem kullanılan araçlar hem de politik semboller faşizmi anımsatmaktadır. 2006

sonbaharındaki bu yeni seferberlik dalgası çoğunlukla aşırı sağla bağlantılı grupların faaliyetlerini öne çıkarmaktadır ki iyi entegre olmuş bu gruplar, ileride politik olarak daha iyi yerlere gelemeyecek bile olsalar, genç neferleri saflarına çekerek gelecek yıllarda da varlığını sürdürecek gibi görünmektedir. Esasen dışa vurulan şey ise hoşnutsuzluktur.

İkinci olarak, politik elitler, hükümet ve ülkenin şu anki başbakanı Gyurcsány'nin uygulamalarının nereye varacağı konusunda asgari bir müşterekte birleşmekten uzaktır. Ortak (liberal demokratik) normlara dayanan bir liberal demokraside başbakanın istifasının gerekli olduğu bir zamanda, ülkenin umudunun maksatlı bir şekilde köreltildiği açık görünmektedir. Politik elitlerin tutumları sorumsuzca ve utanç vericidir; liderlerin bu tarz vahim durumlarla yapıcı bir şekilde başa çıkabilme yetenekleri ise oldukça sınırlı gözükmektedir. Politik seçkinlere yönelik güvenin ve inancın Macaristan'da kamuoyunun nabzının ölçülmeye başlandığı zamanlardan beri en düşük seviyeye düştüğü şüphesizdir; yine de arzu edilir olan şey, politik dışavurumların sokaklarda rastladığımız ve son günlerde uluslararası medyada yankı bulan biçimlerinden sıyrılmasıdır.

ÇEVİREN Galip Doğduaslan

Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine

M. GÖRKEM DOĞAN*

Bir toplumsal hareket olarak modern Türkiye işçi hareketinin gelişimini aktarmak, hareketin tarihçesini bilmenin yanında önceden belirlenmiş bir kuramsal çerçeveyi de gerektirmektedir. Hangi tarihlerde neye ve ne açıdan bakacağınızı iyi tanımlamazsanız ortaya çıkacak sonuç tarihsel verilerin bilimsel bir yorumuna cevaz vermeyecektir. Toplumsal üretim sürecinin kimi uzun erimli yapısal süreçleri, sanayileşme, kentleşme, ülke ekonomisinin küresel kapitalist ekonomiye eklenmesi gibi süreçler, işçi hareketinin ortaya çıkışının zeminini oluştursa da; toplumsal hareketleri inşa edenler eninde sonunda bu süreçlerde biçimlenen ve süreçleri biçimlendiren insanlardır.[1] Bu bakımdan toplumsal hareketleri inceleyenlerin birbirine paralel işleyen birden fazla zaman sürecinin; uzun erimli daha derin bir hareketle, genelde tarihçilerin kaydettiği toplumsal olayların daha göze görünür hareketlerinin; birbirlerini karşı-

(*) İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

1 Burada kastettiğim "ortam ve koşullar insanları yarattığı kadar, insanlar da ortam ve koşulları yaratırlar" ifadesinden algıladığım tarihsel mekanizmanın ifadesinden başka bir şey değildir. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s. 64.

lıklı olarak biçimlendirerek ortak bir devinim geliştirdiklerini göz önünde bulundurmalıdır.[2] Derin hareketle kastettiğimiz yapısal süreçlerdir; göze görünür hareketlerden bahsederken ise büyüklüklerine ve etkilerine bakılmaksızın her türden kitle eyleminin yarattığı istatiksel etki kastedilmektedir. Öyle ki bu etki, bugün bile hatırlanan 1 Mayıs 1977 gibi büyük olaylardan nitel olarak ayrı değerlendirilmemelidir.[3] Bu yazıda aktarılacak Türkiye işçi hareketinin bir kesitinin tarihsel gelişiminin arkasındaki temel mekanizma böyle telakki edilmelidir.

Emek hareketinin toplumsal ilişkilerden doğru bu mekanizma temelinde ortaya çıkışı kimi kurumsal düzenlemeleri tetiklemiştir. Ortaya çıkan bu kurumsal düzenlemeler ise emek hareketinin belli bir kalıp doğrultusunda biçimlendirilmesinde etkin olmuştur. Bu karşılıklı etkileşim sürecinin oluşturduğu tarihsel izlek emek hareketinin geleceğinde, onun önündeki seçenek ve bunlar karşısında takınacağı tavırları sınırlandırarak, koşullandırıcı bir fail olmuştur. Yani hareketin tarihselliği geleceğini koşullandırmıştır. Türkiye işçi hareketi söz konusu olduğunda böyle bir tarihsel kurumsalcı hat daha da anlamlıdır; zira iş ve sendika yasaları, çalışma müfettişliği ve benzeri kurumsal düzenlemeler hareketin kimi taleplerini içerirken, kimilerini bastırmış böylelikle subjektif niyetlerden bağımsız olarak kelimenin tam anlamıyla onu "dizginlemişler" ve belli bir yöne sevk etmeye çabalamışlardır. Hareketin geldiği noktaya baktığımızda bu çabada bütünüyle başarısız oldukları iddia edilemez.

Modern Türkiye sınırları içinde zanaatkarların mülksüzleşerek ya da yoksul köylülerin şehirlere akarak sanayileşme sürecini besleyecek biçimde proleterleşmeleri tarihi uzun bir sürece yayıldığı gibi, gerek iç siyaset gerekse uluslararası gelişmeler dolayısıyla kesintiye de uğramıştır. Anadolu'nun 19. yüzyılın

---

2 William H. Sewell, "Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology". Terrence J. McDonald (ed.), *The Historic turn in the Human Science* içinde, Ann Arbor: 1996, University of Michigan Press, s. 245-80.

3 Tarrow, Sewell'in eleştirileri karşısında Tilly'nin yöntemini açıklarken benzer bir tespite dikkat çekmektedir. Sidney Tarrow, "The People's Two Ryhthms: Charles Tilly and the Study of Contentious Politics. A Review Article" *Comparative Studies in Society and History*, cilt 38 n.3, Temmuz 1996, s. 586-600.

ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşadığı dönem, hem bir önceki cümlede bahsettiğimiz sürecin ilk evrelerine, hem de yoğun nüfus değişimleriyle kanlı çatışmalara karşılık gelir. Bu ortam söz konusu tarihi bir proleterleşme tarihi olarak anlatmanın kuramsal dayanaklarını zayıflatmaktadır. O dönemde bu coğrafyada sanayi işletmeleri kurulmuştur; bunlarda çalışan kişilerin kendi çıkarlarını korumak üzere çeşitli aktif ya da pasif eylem biçimleri geliştirdikleri de bir vakıadır.[4] Fakat bunların, varlığının bilincinde olan bir sınıftan çok oluşmakta olan bir toplumsal grubun tepkileri olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin Avusturya Macaristan boykotunun örgütlenmesinde kilit rol oynayan[5] İstanbul limanının emekçilerini liman işçilerinden ziyade hamal ve kayıkçı esnafı diye nitelemek daha doğrudur. Kendi toplumsal gerçeklikleri bu yöndedir. Keza ulusal harekete eklemlenen emekçilerin kendi işkollarında sadece Müslüman Türklerin çalıştırılması yolundaki talepleri de benzeri eğilimlere işaret eder.

Osmanlı ekonomisinin tüm dünyayı sarmalamakta olan Batı Avrupa kapitalizmine bağları güçlendikçe ortaya çıkan alt sınıf kaynaklı direniş eğilimi, söz konusu kesimin tam da belirttiğimiz işçi karakterini haiz olmadığından kolaylıkla ulusal harekete eklemlenmiş ve kendi bağımsız programını yaygın bir biçimde ortaya koyamamıştır.[6] 1930'larda Kemalist rejimin Avrupa'da yayılan siyasi havaya uyarak içine kapanmasından önceki son büyük işçi hareketleri döneminde gerçekleşen 1927 Adana demiryolcuları grevinde[7] dahi temel taleplerden biri hattı işleten Fransız firmasının millileştirilmesidir ve bu nokta

---

4 Bu dönem için bkz. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923." Donald Quataert, E.J. Zürcher (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

5 Söz konusu boykot için bkz. Yusuf Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

6 Bu hareketlerin bir bilançosu için bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara: Yurt Yayınevi, 1987.

7 Bu greve dair bkz. Şeyda Oğuz, *1927 Adana Demiryolu Grevi*, İstanbul: Tüstav, 2005.

iktidar partisinin greve karşı kısmen hayırhah davranması hatta sonuçları itibariyle kullanmasının yolunu açmıştır. Bu bakımdan oluşum dönemi toplumsal hareketlerinin incelenmesinin ayrı bir konu başlığı olarak görülmesi gerekir.

Toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği kesin tarihleri saptamak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Otuzlarda planlama anlayışının benimsenmesiyle inşa edilen kamu işletmelerinde işçi sorunları yaşandığını biliyoruz. Yarı köylü yarı işçi olan bu emekçilerin türlü gerekçelerle ihtiyaç duydukları nakit parayı kazandıktan sonra ücretli çalışmayı yeğlemedikleri o dönem bürokratlarının çok yakındıkları bir temayüldür. Benzer bir sorun Zonguldak havzasındaki nispeten daha köklü maden kömürü işletmesinde dahi mevcuttur. Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sonrasını ayrı bir dönem olarak ele almak bu noktada gerçekçi bir yaklaşım sayılabilir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası iki açıdan bir toplumsal hareket olarak işçi hareketini incelemeye başlamanın uygun olduğu bir konjonktür sunmaktadır. Bunlardan birincisi savaş döneminin Türkiye toplumunda yarattığı dönüşümdür. Savaş dönemi sömürüsü hem emekçilerin mülksüzleşmesi hem de yerli burjuvazinin sermaye birikiminin olgunlaşması bakımından belirleyici olmuştur.[8] İkincisi, bu dönemde ilk defa olarak sendikal örgütlenmelerin yasal olarak tanınması ihtiyacı hissedilmiştir.[9] Osmanlı dönemi dahil greve izin veren yasal düzenlemeler bile sendikal yapıları yasaklamıştır. İşçi dernekleri ve yardımlaşma sandıkları yasa koyucuların tercih ettiği örgütsel biçimlerdir. Bu bakımdan sendikal görevler üstlenen bu yapılar gerçek anlamıyla işçi sendikası sayılamazlar. Kırklı yılların sonundan itibaren sendikalar toplumsal yaşamın aktörleri arasına girmiştir. Bu nedenlerle bir toplumsal

8 Dönemin bu bakımlardan bir incelemesi için bkz. M. Şehmus Güzel, "İkinci Dünya Savaşında İşçiler ve Sermaye" *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, no. 150, Aralık 1992, s. 31-41.

9 İlk sendika yasası için bkz. Mustafa Görkem Doğan, *Governmental Involvement in the Establishment and Performance of the Trade Unions during the Transition to Multi Party Politics: The Case of the Worker's Bureau of the Republican People's Party*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) BÜ ATA, İstanbul, 2003.

hareket olarak işçi hareketinin gelişimine İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinden itibaren bakabiliriz.

Dünya Savaşı'ndan ilk darbeye: Emeğin hareketinin örgütlenme çabaları

İşçi meselesinin İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'sinin temel sosyal meselelerinden biri olacağının CHP iktidarı tarafından da fark edildiği, Çalışma Bakanlığı'nın daha 1945 Haziran'ının sonunda ihdas edilmesiyle belli oldu. Bu fark edişin artan bir toplumsal huzursuzluğa vakıf olmaktan mı yoksa uluslararası politikanın gereklerini koklamaktan mı kaynaklandığını tahmin etmek güçtür. Bununla beraber varolan toplumsal huzursuzluk görmezden gelinemez.[10] Çalışma Bakanlığı'nın gündeminin ön sıralarına aldığı maddeler daha çok işçi sigortalarının kurulması, işçi eğitimi ve iş ile işçi bulma meselelerine dairdi. Ayrıca başka temel bir sorun da İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yürürlüğe giren ve 3008 sayılı İş Kanunu'nun işçi lehine kimi düzenlemelerini askıya alan Milli Koruma Kanunu'nun hâlâ yürürlükte oluşuydu. Bunların tedrici olarak yeniden yürürlüğe gireceği varsayılıyordu.[11]

Mayıs 1946'da toplanan CHP olağanüstü kongresi parti programının dört maddesini değiştirdi. Bu değişikliklerin esas amacı CHP'yi çok partili siyasal yaşama uyarlamaktı. Değişen maddelerden biri de sınıf esaslı cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan yirmi ikinci maddeydi; o gün işçi meselesinden ziyade siyasi partilere dair görünen bu değişiklik iktidarın hiç hesaplamadığı bir harekete de bir anlamda kaynaklık etti. İstanbul ve Kocaeli'de birden bire sendikalar ve işçi dernekleri kurulmaya başlandı. Bunların pek çoğu komünist eğilimli Türki-

10 Bu konuda bkz. Murat Metinsoy, *Wars Outside the War: Social Impact of the Second World War on Turkey*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) BÜ ATA, İstanbul, 2004.

11 Çalışma Bakanlığı'nın bütçe konuşmalarında işaret edilen noktalar bunlardı. M. Şehmus Güzel, "İsmet İnönü, Sosyal Politika, Sendika ve Grev" *Yapıt* no. 10 (Nisan, 1985), s. 67-86.

ye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası'nın teşvikiyle kurulmuştu.

Bu kendiliğinden gelişen sendikacılık hareketi komünist siyasetin ülkede etkinliğinden ziyade İkinci Dünya Savaşı boyunca fakirleşen ve Milli Koruma Kanunu hükümleri uyarınca insanlık dışı koşullarda çalışmaya zorlanan işçilerin tepkisini göstermekteydi.[12] Komünistlerin milli mücadele döneminden beri işçi hareketinin içinde devamlılığı olmayan çalışmaları mevcuttu, Ankara ve Eskişehir'de imalatı harbiye işçileri arasında ve İstanbul'da tütün işçileri arasındaki bu çalışmalar iyi bilinir.[13] Özellikle Rumeli göçmeni olan tütün işçileri arasındaki etkinliği o dönemde de söz konusuydu. Yine de politik ajitasyonun hareketin oluşumundaki temel etken olduğunu kabul etmek için yeterli neden yoktur. İstanbul ve Kocaeli dışındaki etkinliği sınırlı olan bu sendikalaşma hamlesi hükümeti şaşırtmış ve hazırlıksız yakalamıştır. Hareket bu anlamda 1908 devrimi sonrasında ortaya çıkan grev dalgasına[14] benzemektedir. Birdenbire ortaya çıkmış, iktidarı ve elitleri şaşırtmış, yasalar ve baskı yoluyla kısa bir süre içinde sönümlendirilmiştir.

Hiç beklemediği bu işçi tepkisini kontrol altına almak isteyen CHP iktidarı o güne değin fikir jimnastiği düzeyinde yürüttüğü işçi örgütlenmesi çalışmalarını bir an evvel kuvveden fiile çıkarması gerektiğine hükmetti.[15] Aralık 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı marifetiyle yukarıda adı geçen komünist eğilimli siyasi partiler ve bunların desteklediği sendikaların pek çoğu kapatıldı. Geriye kalanlar ve Şubat 1947'de

---

12 1946 sendikacılığının genel bir değerlendirmesi için bkz. Zafer Toprak "1946 Sendikacılığı *Sendika* Gazetesi, İşçi Sendikaları Birlikleri ve İşçi Kulüpleri," *Toplumsal Tarih* no. 31, (Temmuz 1996), s. 19-29. İkinci Dünya Savaşı boyunca işçilerin kötüleşen durumu için bakınız M. Şehmus Güzel "1940'larda İşgücünün (İşçilerin) Özellikleri," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* no. 119, (Mayıs 1990), s. 31-41.

13 Güzel, M. Şehmus. "1919-1922 Dönemi İşçi Hareketleri ve Grevler." *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, no. 89 (Ekim 1987), s. 34-38.

14 1908 grevleri için bkz. Güzel, M. Şehmus. "1908 Grevleri-İki Rapor." *Yapıt*, no. 2 Ekim-Kasım 1983, s. 45-49; Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, İstanbul: TÜSTAV yayınları, 2004.

15 Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık* İstanbul: Vakit Matbaası, 1955, s. 54-55.

yasalaşan Sendikalar Kanun tasarısı uyarınca kurulanlar ise hükümetin sıkı mali ve ideolojik denetimi altına alınmaya çalışıldı. 46 sendikacılığından geriye kalan en önemli miras belki de çok korkulan sendika ifadesinin "işçi derneği" ve benzeri ifadeler yerine kullanıma sokulmasıydı.

5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nun çalışma bakanınca dile getirilen dört temel özelliği vardı.[16] Buna göre bu kanunla öngörülen sendikalar hürriyetçi ve milliyetçi olacak, siyasetle uğraşamayacak ve sadece İş Kanunu'ndaki tanımları uyarınca kol işçilerini kapsayacaktı. Hürriyetçilikten kasıt sendikalara üye olma ve üyelikten ayrılma hürriyeti ile işkollarında ve işyerlerinde sendika tekelinin öngörülmemesiydi. O dönemde ikinci sendikalar diye de adlandırılan pek çoğu sarı sendikacılık yapan oluşumlara cevaz vermesinin dışında bu hüküm, aynı zamanda, işçi sınıfının gelişmemiş olduğu durumlarda işçi örgütlenmelerinin zayıf kalmasına da yol açan pluralist liberal bir düzenlemeydi. Milliyetçilik, Kemalizmin altı okunun neredeyse sadece özel olarak işçiler için düşünülmüş olan kısmıydı. Yasadaki kasıt açıkça "beynelmilelci" hareketlerin önünün alınmasıydı. Bu anlamda sadece komünist dünyayla değil Batı kampıyla da sendikaların ilişki kurmaları 27 Mayıs'a kadar fiilen yasaklanmış, böylece sendikaların uluslararası bağlar vasıtasıyla hükümetten özerk bir güç edinmesi engellenmeye çalışılmıştır. Siyasetle uğraşmamak sendikal taleplerin hangisinin yalnızca mesleğe ve çalışanların iktisadi durumuna ilişkin olduğunun belirlenmesinin mümkün olmamasından dolayı tamamen keyfi olarak uygulanmıştır. Sendikalar özgürce açıkça siyasi bir mesele olan "komünizmi tel'in" konusunda özgürce miting yapabilirken, tekstil işkolunda işsizliğe yol açan ihracat liberalizasyonuna karşı siyasi bir konu olduğu gerekçesiyle miting yapmalarına hükümetçe izin verilmemiştir.

Son temel ilke yani sendikalara sadece işçilerin üye olabilmesi CHP'nin tamamen keyfi olarak ve kendi personelinin sendikaları rahatça yönlendirebilmesi için kullandığı bir ge-

16 Kanunun gerekçesinde de bu ilkeler belirtilmiştir. Bkz. T.C. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, cilt 4, 1947, (88 sayılı ekli komisyon raporu), s. 1-2.

rekçe haline gelmiştir. İşçi sendikalarına kendi denetiminde olmayan aydınların ve siyasetçilerin müdahil olmasını yasa gücüyle engelleyen CHP kurduğu İşçi Bürosu aracılığıyla kamu iktisadi teşekküllerinde kurulu bütün sendikaları, bunların dışındakilerin de pek çoğunu ve dönemin en büyük işçi teşekkülü İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni kontrolü altında tutmuştur. Büronun başındaki Zonguldak Milletvekili Dr. Rebi Barkın, yardımcısı Sabahattin Selek, işçi Milletvekili Ali Rıza Arı gibi isimler bu yasa hükmüne hiçbir şekilde aldırış etmeden söz konusu kuruluşları fiilen yönetmiştir.[17] Bu noktada özel sektörde örgütlü sendikaların CHP'nin denetimindeki oluşumlar içinde yer alsalar da, kamu işletmelerinde sendikacılık yapan arkadaşları ile kıyaslanabilir bir korunmadan yararlanamadıklarının altını çizmek gerekir. Bu sendikacılar CHP eğitimi almış olsalar da daha ileriki yılların daha radikal sendikacılık deneyimlerinde yer alacaktır. Burada önemli olan hem militan, hem de uzlaşmacı sendikal geleneğin aynı kaynaktan beslendiğine işaret etmektir.

Mayıs 1950 seçimleri yaklaştıkça DP'nin işçi kesimindeki etkinliği artmaktaydı. Özellikle tekstil işçilerinin ücretsiz fazla mesaiye zorlanmalarından kaynaklanan yaygın hoşnutsuzluğu,[18] Ereğli yöresinde savaş yılları boyunca madencileri canından bezdiren zorunlu çalışma gibi uygulanmaların 1947 yılına kadar sürdürülmüş olması ve benzeri nedenler özellikle özel sektör işletmelerinde çalışan işçilerle madencileri DP'ye yakın-

17 Lütfü Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (özet olarak)*. Ankara: Kebikeç Yayınları, 1997. Kemal Sülker ise bu müdahalenin cemiyetçilik konusunda tamamen tecrübesiz olan sendikacıları bu konuda eğitmek yönünden faydalarının da olduğunun altını çizer. Gerçekten de Türkiye sendikacılığının takip eden on yıllarına damgasını vuran Seyfi Demirsoy, İsmail İnan, Bahri Ersoy vs. gibi isimlerin hepsi CHP'lilerin kontrolündeki bu sendikalarda onların vesayetinde yöneticilik yaparak yetişmiştir.

18 Tekstil sektöründe savaş döneminde çıkarılan Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak işçiler sekiz saat yerine on bir saat çalıştırılıyorlardı. Bunun için fazla mesai ödemeye yanaşmayan işverenler, yedek işgücünün yarattığı işsizlik tehdidiyle –işçi basınında sık sık eleştirilen bu uygulamayı– kırkların sonuna kadar Çalışma Bakanlığı'nın özellikle yerel bürolarının göz yummasıyla sürdürebilmişlerdir. Bu durumun yarattığı sömürü ortamı ve dolayısıyla sermaye birikimi fırsatı ortadadır.

laştırmaktaydı. Bunun sonucunda CHP kontrolünde olduğu bilinen sendikalardan özellikle tekstil işkolunda kopuşlar yaşandı ve DP'yi destekleyen işçilerce yeni sendikalar kuruldu.[19] Demokrat Parti programının da grev hakkı gibi işçi taleplerini içeren hükümleri haiz olması kuşkusuz bu yakınlaşmayı kolaylaştırmıştır. Gene de belirtmek gerekir ki işçi meselelerine değinmeye muhalefet ancak 1949'dan sonra cesaret edebilmiştir. Bu noktada hareketin kimi yerel önderlerinin –özellikle İstanbul Haliç havzası gibi işçi mahallelerinde– Demokrat Parti'nin yerel yapılarını oluşturmuş olması önemli bir unsurdur. Altmışların ortasından itibaren daha radikal bir işçi hareketi tahayyülünü geliştiren kimi sendikacılar o dönem DP'li olmuşlardı.

Demokrat Parti'yi iktidara getiren Mayıs 1950 seçimleri aynı zamanda politik bir grev eylemine de sahne olmuştur. 1946 seçimlerine usulsüzlüklerin karıştığına dair yaygın inanış oylara sahip çıkmayı seçimlerin temel bir meselesi haline getirmişti. Bu noktada işçi hareketi içinde en ileri eylemliliği Ereğli Havzası maden işçileri gerçekleştirmiştir. O dönem iki haftalık vardiyalar halinde çalışan işçiler oy vermek için madeni terk etmiş ve seçim sona ermeden madenlere dönmemişlerdir.

1950'deki iktidar değişikliği hükümet ile işçi örgütleri arasındaki ilişkinin doğasını dönüştürme yönünde bir gelişmeye vesile olmadı. Siyasi ve ekonomik güçleri tamamen hükümete bağımlı olan, bu anlayışla hazırlanan bir yasaya göre kurulmuş bulunan sendikalar aralarındaki parti ayrılıklarını bir yana bırakarak hızla bütünleşmeye başladılar. Ücretli hafta tatili ve asgari ücret gibi meselelerde hükümet seçim vaatleri arasında bulunan reformları gerçekleştirirken, grev hakkı gibi daha netameli konular gündemin arka sıralarına atıldı. Bu alandaki reformların gerçekleştirilmesi konusunda önceki dönem iktidarıyla yöntem, gündem ve tarz sürekliliği bulunmaktadır. Bu anlamda CHP'nin 1953 Kurultayı'nda programında gerçekleştirdiği değişiklikler sonrası hep gündemde tuttuğu kendi dö-

19 Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1," *Praksis* no. 5, Kış 2002, s. 131-176.

nemlerinin çalışma yaşamının iyileştirilmesine yönelik reformların yoğunluğu açısından benzersiz olduğu iddiası temelsizdir.[20] CHP o dönem çok iş yapmıştır çünkü yapacak çok iş vardır. DP döneminde Çalışma Bakanlığı'nın gündeminde[21] bir değişiklik ve farklı bir yönelim yoktur.

Ellili yılların işçi hareketi açısından önemli bir açılım, birleşme süreçlerinin gelişmesidir. Kuruluşundan itibaren güçlü sendikalar inşa etmenin birlikten geçtiği inancını haiz olan hareket hem yerel ve işyeri düzeyindeki sendikaların arasında federasyonlar teşkil edilmesi, hem de ulusal işkolu sendikalarının kurulması yoluyla bu amaca yaklaşmaya çalışmıştır. Federasyonlar istikrarlı olmasa da, bugün yasal açıdan zorunlu tutulan sendikal biçim olan ulusal işkolu sendikalarının kurulmasından pratikte daha kolay olduklarından ve o yönde atılmış bir adım sayıldıklarından, o dönemde hareketin tercihi olarak öne çıkmaktadır. Otel, lokanta ve eğlence yerleri çalışanlarını örgütleyen sendikalar bir araya gelerek TOLEYİS'i 1951 Mart'ında kurduklarında bu tür sendikaların Türkiye'deki ilk mühim örneklerinden birini vermiş oldular. Aynı yıl aralık ayında tekstil işkolunda kurulan TEKSİF federasyonu ise başka bir örnektir. Açıkçası bugün hâlâ varolan kimi sendikaların kökü neredeyse dolaysız bir biçimde ellili yılların en başına gitmektedir.

Tüm Türkiye'yi kapsayacak bir konfederasyonun kurulması ise hareketin kendi saiklerinden ziyade uluslararası etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla özellikle Batı'daki işçi hareketlerini Sovyet etkisinden korumak amacıyla harekete geçen ABD, kendi ulusal sendikal hareketinin de yardımıyla Türkiye ve benzeri ülkelerde sendikalaşma süreçlerine müdahil olmaya çalışmıştır. Bu durum Tür-

---

20 Örneğin bakınız Rebi Barkın, *Cumhuriyet Halk Partisinin Sosyal Politikası Sosyal Adalet ve Sosyal Emniyet, İşçi Meseleleri, Sendika, Grev ve Lokavt Üzerinde Mütalaalar*. Ankara: Karınca Matbaası, 1956.

21 Çalışma Bakanlığı'nın ileriki döneme dair planlamaları için bakınız Suat Seren, (1947). Buradaki hedefler genel anlamda Demokrat hükümetler tarafından da takip edilmiştir; bu anlamda milli bir işçi ve çalışma rejimi siyasetinin güdüldüğü söylenebilir.

kiye işçi hareketinin içinde ham bir fikir ve ideal olarak varolan konfederasyonlaşma ülküsünün hayata geçmesinde temel bir rol oynamıştır. Amerikalı sendikacı Irwing Brown'ın hem hükümet hem de işçiler arasındaki çalışmaları bu noktada anılmalıdır.[22] Türk-İş 31 Temmuz 1952'de kurulmuştur.

Olaylara bugünden bakarken anakronizmine düşmeyen herkes, Türk-İş'in kurulmasına rağmen bölgesel federasyonların işçi hareketi içindeki ağırlığının elliler boyunca gerilemediğini teslim edecektir. Gene de şunu belirtmek gerekir ki Demokrat Parti hükümeti özellikle mali açıdan örgütlü emeğin kendisinden bağımsızlaşmasına izin vermemek için bu uluslararası bağa ancak bir yere kadar göz yummuştur. Zaten finansal güçsüzlük, uluslararası sendikal merkezlerden mali yardım alamamak konfederasyonu yerel birlikler karşısında zayıf bırakmış, 27 Mayıs sonrası bu durum değişince Türk-İş hızla örgütlü emeğin baş aktörü haline gelmiştir.

Demokrat Parti ile işçi hareketi arasındaki flört, ellilerin ortasına doğru gündeme gelen ekonomik krizi aşamamıştır. Esas olarak köylülüğü kollayan bir siyasi partinin kentli ve nispeten güçsüz bir toplumsal hareketi zor zamanlarda kollaması söz konusu değildir. Gene de işçi örgütleri ile hükümetin arasının açılmasının temel nedeni Demokrat iktidarın muhalefete tahammülsüzlüğüdür. İşçi hareketi hükümete karşı toplumsal muhalefetin önderliğini almasa da, özellikle DP'li olmayan sendika yöneticilerinin ağzından eleştirel tutumunu dile getirmiştir. Hükümet ise CHP'li oldukları gerekçesiyle kimi sendikacıların yetkili görevlere getirilmelerine karşı çıkmış, kanundaki bir boşluktan yararlanılarak kimi yerel sendika birliklerini[23] kapatmıştır. 1957 seçimlerinden sonra özellikle Mümtaz Tur-

22 Kenan Öztürk, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye: İlk İlişkiler*, İstanbul: Tüstav Yayınları, 2004.

23 Sendika birlikleri aynı il ya da coğrafi bölgede, farklı işkollarında kurulmuş sendikaların bir araya gelmesiyle oluşturulan yapılardı. 1963 sonrasında Türk-İş bölge temsilciliklerinin kurulmasıyla hayatiyetlerini kaybettiler. Fakat Türk-İş'in kuruluşundan altmışlı yılların başına kadar, özellikle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin, sendikal hareketteki önemi Türk-İş'e neredeyse rakip düzeydeydi.

han'ın bakanlığı sırasında gündeme gelen bu baskı etkili olmuş ve Türk-İş yönetiminden İsmail İnan gibi CHP'li sendikacılar uzaklaştırılırken, DP'li Nuri Beşer başkanlığa getirilmiştir.

İşçi hareketi İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve farklı dönemlerde hakikaten etkin olmuştur. Fakat bu etkinlik devreleri ne ulusal ölçektedir ne de süreklidir, bu bakımdan geleceğe etkileri de dolaylıdır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusal ölçekte ve kesintisiz bir gelişim tarihçesinden bahsedebiliriz. Bu durum yukarıda ana hatlarını aktardığımız dönemi önemli kılmaktadır. Bu yüzden işçi hareketinin kurumsallaştığı ve kökleştiği devrin, hareketin sonraki tarihi içindeki belirleyiciliğini göz önünde bulundurarak bu noktada tarihsel akışa bağlı kalmaksızın bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır.

İşçi hareketinin bu ilk döneminin başlıca özellikleri hem CHP hem de Demokrat Parti hükümetleri sırasında da ana hatlarıyla hep yeniden üretilmiştir. 27 Mayıs sonrasında oluşan yeni rejimin etkisi ise, yetmişlerin başıyla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki kimi yönelim değişikliklerine de paralel olarak söz konusu partinin işçi örgütleri ile kurduğu siyasi ilişkiyi bir anlamda yeniden konumlandırmasına yol açmıştır. Altını çizmek gerekir ki burada söz konusu olan yeniden konumlandırma radikal bir transformasyon değil varolan anlayışın yeni koşullara uyarlanmasıdır. Bunun beylik bir tespit olduğu ileri sürülebilir fakat burada işaret edilmek istenen nokta 27 Mayıs öncesinde hatta altmışlar boyunca Demokrat Parti geleneği (DP ve siyasi varisi Adalet Partisi) ile CHP geleneği arasında işçi örgütleri ve siyasi partiler arası ilişkiler konusunda bir fark olmayışı, fakat yetmişli yılların hemen başında bu durumun değişmesidir. Değişimin nedenleri altmışlar boyunca Türkiye siyaseti ve sosyoekonomik yapısında yaşanan dönüşümde yatmaktadır.

Adalet Partisi'nin siyasi ömrü boyunca, eski CHP ve DP'den devraldığı sendikalarla ilişki kurma biçimini yeni koşullar altında da idame ettirdiğini söyleyebiliriz. Bu biçim, temelinde sendika yöneticilerine, özellikle kamu kesiminde örgütlü olanlarınkilere, siyasi liyakatleri oranında rant/ulufe dağıtma-

ya dayanmaktadır. Bu ulufeler milletvekillikleri gibi kişisel ödüller kadar, genelde kamu işletmelerinde uygulama alanı bulan işçi hakları gibi sınıfsal kazanımları da içerir.

Askeri darbenin politik etkilerinin zayıflamasıyla yeniden erime sürecine giren CHP ise bu durumdan çıkmak için "ortanın soluna" kayarken bir önceki dönemde izlediğinden daha farklı bir siyasete savrulmuştur. Bunu basite indirgersek Gomperizm[24] diye de bilinen Amerikan sendikacılığı savunusundan İngiliz-İskandinav sendikacılık modeline bir kayışın söz konusu olduğunu öne sürebiliriz. Bu anlayışın çok partili hayata geçişle birdenbire değiştiğini iddia etmek mümkün değildir. 1946 sonrasında aralarında Türkiye'nin ilk Çalışma Bakanı Sadi Irmak'ın da bulunduğu kimi CHP'li çevrelerin ortaya attığı bir ikilik vardır. Buna göre eğer Türkiye devletçi bir rejim güdecekse işçi örgütlerinin yardım sandığı işlevi görmesi ve devletin üretici kesimleri düzenlemesinde yardımcı olacak korporatist ödevler üstlenecek sendikalar olması öngörülüyordu. Öyle ki "sendika" adının kullanılmasının meşrulaşması bile, bir veçhesi de 46 sendikacılığı olan halk hareketi ile ilgilidir. Öte yandan, dönemin dış politika gereklilikleri ve halktan gelen talepten dolayı liberal bir rejim izlenecekse o zaman daha sahici sendikalar öngörülebilir; tabii bunların örgütsel ve ideolojik denetimi sıkıca sağlanmalıdır.[25] DP'nin ellili yıllardaki tutumu ve CHP siyasetleri işte bu bağlamda değerlendirilmelidir.

İngiliz-İskandinav modelinin gündeme gelişi ise CHP'nin, yeniden geçerli bir iktidar alternatifi olmak için geçirdiği dönüşümden kaynaklanıyor. Ortanın Solu hareketinin parti içinde kökleşmesine bağlı olarak yeniden tanımlanmaya çalışılan

---

24 Terim Amerikalı işçi önderi ve Amerikan işçi sendikalarının şemsiye örgütü AFL'nin ilk başkanı olan Samuel Gompers'in adından türetilmiştir ve sendikal mücadeleyi siyasetten özenle ayırıp işyeri ve geçim meseleleri ile sınırlandırmayı öngörür. Bkz., Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: İmge Yayınları, 1990.

25 Sadi Irmak tabii ki ilk seçeneği desteklemekte, ikincisinin ise Türkiye işçileri için bir felaket olacağını öngörmekteydi. Bkz. Sadi Irmak, "Devletçilik Anlayışları" *Ulus* 19 Ocak 1947; Sadi Irmak, "İşçi ve Devlet," *Ulus* 10 Aralık 1946; Sadi Irmak, "Devletçilik Tartışmalarından Sonra," *Ulus* 11 Aralık 1947.

halkçılık ilkesi doğrultusunda[26] işçi sendikalarının doğası gereği kendi çıkarlarını savunabilecek tek gerçekçi siyasi alternatif olan CHP'yi desteklemeleri gerektiği vazedilmeye başlandı. Bu yaklaşımın sendikaların siyasetten uzak durması gerektiğini yüksek sesle söylerken bu örgütlerin kontrolünü elden bırakmayan eski yaklaşımdan ne gibi bir farkı olduğu sorulabilir. Bunun yanıtı söz konusu olan yeniliğin sıkı bir ideolojik kontrolün ötesinde rejimin diğer müesses partisine (Adalet Partisi) karşı neredeyse resmi bir ilişki talebi içermesidir. Bu değişimin diğer saikleri de sosyalist solun ve Kemalizmin üçüncü dünyacı yorumunun Türkiye'de yaygınlaşması olabilir.

27 Mayıs sonrasında işçi hareketi

Askeri darbe işçi kesimi arasında işbirliğine çok yatkın bir topluluk buldu, öyle ki darbenin kurbanlarından biri de DP'li bilinen sendikacılar oldu. Bu hararetli desteğin nedenini basitçe sabık iktidar devrinde yaşanan sorunlara bağlamak eksik olur. İşçi hareketi iktidarın uzağında durmaya alışık değildi. Hükümet darbesi işçi örgütlerinin uzun zamandır talep ettikleri haklarını kazanmalarına vesile oldu. Yeni anayasa grev ve toplu sözleşme rejimini sağlam bir biçimde Türk çalışma hukuku sistemi içine yerleştirdi. Grev hakkını 1950 seçiminin öncesinden beri alçak sesle talep eden sendikalar için toplu sözleşme rejiminin kağıt üstünde kalmaktan kurtarılması daha yakıcı bir sorundu ve grev hakkı daha çok buradaki işlevselliğinden dolayı talep ediliyordu.[27] Toplu sözleşme ilkel bir bi-

---

26 Yetmişli yılların hemen başında Ecevit çevresinde kümelenen hareketin sözcüleri "Halk için, halka rağmen" anlayışını "Halk için, halkla beraber" anlayışıyla değiştirmek gerektiğini yüksek sesle söylemeye başladılar. Bakınız Emin Alper, *An Indigenious social democracy: The democratic left thought in Turkish politics 1972-1975*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) BÜ ATA, İstanbul, 2003.

27 Orhan Tuna Metin Kutal, *Grev hakkı: Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi*, (Sermet Matbaası, İstanbul: 1962). Hiç değilse bu yazarlar için grev sadece bu maksatla yapılmalıdır. Yine de bu görüşün bizzat Orhan Tuna'nın Sosyal Siyaset Konferansları'na konuşmacı olarak katılan önde gelen sendikacılar tarafından Temsilciler Meclisi kürsüsünün de içinde bulunduğu pek çok platformda dile getirildiğini belirtmek gerekir.

çimde daha çok büyük çiftliklerdeki tarım işçilerinin geleneksel akit biçimlerini kapsamak üzere 1936'da çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu'nda yer almıştı.[28] Toplu sözleşmenin önünde yasal engel bulunmamasına rağmen 1961 öncesinde etkin ve yaygın bir biçimde kullanılamamıştır. Bunun nedeni sendikacıların bu konudaki tecrübesizliği ve işverenlerin bireysel akitleri tercih etmesinin yanı sıra gerekli hukuksal siyasi altyapının oluşturulmasında hükümetin isteksiz tutumu olmuştur. Bu isteksiz tutum bir önceki cümlede zikredilen işveren tutumuyla kuşkusuz bağlantılıdır.

Temsilciler Meclisi'nde yeni anayasanın grev hakkını düzenleyen 47. maddesinin tartışılması esnasında söz alan hemen hepsi kamu kesimi kökenli, tecrübeli sendika yöneticileri olan işçi temsilcilerinin kimi ifadeleri[29] olağanüstü rejimin özgül koşullarının bu saydığımız hakların elde edilmesinde işçilerin kendi taleplerinden daha önemli bir rol oynadığını düşündürmektedir. Fakat bu durum anayasa maddelerinde zikredilen düzenlemelerin gecikmesine karşı yükselecek işçi tepkisi sürecinde değişecektir. Anayasada yazılanın işyerlerinde uygulanır hale gelmesi büyük oranda işçi mücadeleleri sayesinde olmuştur. Aslında tabanda yer alan sendikacıların bu anlamda hükümete yakın durarak iş görmeyi içselleştirmiş liderlikten daha radikal olduğu varsayılabilir.

Askeri müdahalenin işçi örgütlerine verdiği bir başka taviz de uzun süredir Türk-İş'ten yasada varolmasına rağmen esirgenen uluslararası örgütlere üyelik hakkının tanınmasıdır. Eski yasa bu hakkın hükümetin iznine bağlı olduğunu belirtiyordu, hükümetler ise bu izni vermekte tamamen gönülsüzdü. Aslında Batı kampının temel ideolojik bir kurumu olan Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üye olunmasına niye cevaz verilmediği tartışmalı bir konudur. Pek çok yazar bunun nedeninin UHİSK'teki Avrupa sendikacılığı etkisinin Türk işçi hareketine sızmasının Amerikalı sendikacılarca istenmemesi

---

28 Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1992, s. 120-122.

29 TC, *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi* cilt 2, 17.4.1961, s. 294-299.

olduğunu ileri sürmektedir.[30] Her ne kadar Irwing Brown gibi figürlerin Türkiye'deki işçi örgütlenmesi ve Çalışma Bakanlığı üzerindeki etkisini bilsek de, bu görüş temelsiz görünmektedir zira Amerikan sendikaları da UHİSK üyesidir ve üyeliklerini askıya aldıkları dönemden önce Türk-İş'in UHİSK'e girmesi gerektiğini belirtmişlerdir.[31] Bu açıdan daha belirleyici olan siyasi iktidarın işçi örgütlenmesinin kendinden özerkleşecek bir güce kavuşmasını istememiş olmasıdır. Milliyetçiliğin eski sendikalar kanununun temel bir dayanağı olmasında sendikaları köksüz ve desteksiz bırakma mülahazasının rol oynadığı, işçi örgütlerinin iktidarın kucağına düşecek şekilde oluşturulmasında milliyetçilik ilkesi kaynaklı uygulamaların bulunduğu su götürmez.[32] Gerçekten de UHİSK üyesi olduktan sonra Türk-İş hükümetten mali özerkliğini sağlamıştır. Bütçesinin yarısından fazlasını dış yardımlardan sağlamayı başaran bu konfederasyon, yurt içindeki mali özerkliğini böyle sağlamıştır. Fakat dış yardımlara böylesi bir muhtaçlık ileriki dönemde DİSK'in Türk-İş'e karşı sürekli gündeme getirdiği bir konu olacaktır.

27 Mayıs sonrası dönemin işçi örgütlerine sağladığı tek avantaj sadece askeri rejim desteğinde gerçekleştirilen hukuki değişikliklerle sınırlı değildi. Anayasa değişikliği aynı zamanda Türkiye'nin sermaye birikim rejimindeki bir değişime de tekabül etmekteydi. İthal ikameci sanayileşme modelinin gerektirdiği iç pazar zorunlulukları işçilerin alım güçlerinin artırılmasını öngörmekle kalmıyor, aynı zamanda korunaklı iç pazardaki işçi maliyeti artışlarının kâr marjlarından çok da taviz vermeden artan işçi maliyetlerinin ürün fiyatlarına yansıtılmasına olanak sağlıyordu. Kuşkusuz bu durum militan bir sendikacılık anlayışı benimseyenlerin işlerini kolaylaştırmakta, işçi eylemliliklerinin sonuç almasına katkı sağlamaktay-

30 Örneğin Yüksel Akkaya, a.g.m., (2002).

31 Irwing Brown, "Türkiye'de Sendikal Hareket", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1989.

32 CHP adına konuşan Vedat Dicleli'nin yasa görüşülürken 46 sendikalarına dair söyledikleri buna işaret etmektedir. T.C., *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, cilt 4 (1947), s. 296-297.

dı.[33] Bu durum militan sendikacılığa yabancı olan, iktidara yakın olarak çalışmaya alışık kamu kesiminde örgütlü sendikacıların orta vadede yakınmalarına yol açacaktı. Birikim rejimi çıkmaza girdiği oranda bu sendikacılar yakınmalarına destek bulacak ve özel kesim işverenleri ile müesses partilerle aynı noktada buluşup, sendikal özgürlüklerin kısıtlanması ve neokorporatist uygulamaların hayata geçirilmesi için mücadele verecektir.

Olağanüstü rejim bitip, Türkiye siyaseti normal akışına döndükten sonra yeni anayasada ana hatları çizilen yeni çalışma rejiminin ve bunun işçi örgütlerine ve işçi hareketine getireceği varsayılan kazanımların hayata geçmesinin gecikmesi Türkiye işçi sınıfı içerisinde farklı tepkilere yol açtı.[34] Bir yandan toplu sözleşme bağıtlama çabaları ve bunların engellendiği durumlarda grev ve benzeri direniş eylemlerine girişilirken –ki bunların en çok etki bırakanı Kavel Kablo fabrikasında gerçekleştirilen olacaktır–,[35] şemsiye işçi örgütleri de hükümet nezdinde ve siyasi alanda yeni dönemden umut edilen kazanımların hayata geçmesi için türlü girişimlerde bulunmaktaydı. Bu noktada işçi hareketi içinde iki odak gözükmektedir. Bunlardan birincisi 1948'deki kuruluşundan sonra Türkiye'nin en önemli şemsiye işçi örgütlenmesi olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, diğeri ise 1952'deki kuruluşundan sonra elliler boyunca neredeyse bir tabela örgütü olarak kalan Türk-İş konfederasyonunun merkezi yönetimidir.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin bütün yöneticileri 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin kurucuları olmuşlardır. Parti-

---

33 İlhan Akalın, *Güdümlü İşçi Hareketi: Sendikaların Mahzun Öyküsü*, (Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2000).

34 M Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)*, (Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996).

35 Maden-İş sendikasının örgütlü olduğu işyerinde anayasada yer alan grev hakkı yasayla düzenlenmeden önce Ocak 1963'te başlayan iş bırakma eylemi, 275 sayılı Toplu iş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası'nın çıkış sürecini hızlandırmakla kalmamış, aynı yasaya eklenen ve Kavel maddesi diye bilinen geçici bir maddeyle kanunun yayınlanmasından önce ama anayasanın yürürlüğe girişinden sonra gerçekleştirilen iş bırakma eylemlerini cezadan muaf tutmuştur.

nin ilk genel başkanı olan Avni Erakalın aynı zamanda 27 Mayıs sonrasında seçilen İİSB başkanıdır. İİSB içinde mücadele eden sendikacılar aynı zamanda özellikle asker kökenli İstanbul Valisi Refik Tulga'nın muhalefetine ve engelleme çabalarına rağmen 1961 Aralık'ında, İstanbul Saraçhane meydanında o güne kadar gerçekleştirilen en kitlesel katılımlı ve görkemli işçi mitingini düzenlemişlerdir. Bu mitingin amacı da sendika ve toplu iş sözleşmesi ile grev hakkını düzenleyecek olan ve yasalaştırılması geciktirilen düzenlemelerin bir an evvel ve işçi lehine çıkarılmasını talep etmekti. Görüldüğü gibi İİSB'deki sendikal unsurlar radikal ve militan bir siyasi eylemlilik içine yeni dönemin avantajlı durumundan da yararlanarak girişmişlerdir.

Türk-İş genel merkezi ise yeni dönemde giderek güçlenecekti, öyle ki 1962'den itibaren yerel birliklerin Türk-İş bölge temsilcilikleri haline gelmesini talep ettiler ve 1964 yılına gelindiğinde bunu başardılar. Aralarında İİSB'nin de bulunduğu bütün yerel birlikler kapandı. Bu Türkiye işçi hareketinde bir dönemin de kesin sonuydu, merkezileşme eğiliminin önünde hiçbir engel kalmamıştı. 27 Mayıs sonrası iş başına gelen yönetimin en temel avantajı dış yardımlara dayanan mali kuvvetin ve sendikalaşmanın işçiler arasında normalleşerek yaygınlaşmasıydı. Montaj sanayinin Türkiye'deki gelişimi de sendikalaşma hareketine fayda sağlamaktaydı.

Kasım 1960'ta toplanan dördüncü genel kurulda, Türk-İş'in takip eden yirmi yılına damgasını vuracak olan ekip iş başına geldi. Genel başkan Seyfi Demirsoy, genel sekreter Halil Tunç, muhasip üye ise Ömer Ergün oldu. Seyfi Demirsoy ölümüne kadar bu görevde kaldı, vefatının ardından Halil Tunç bu göreve geldi. Demirsoy kamu sendikacılığından gelme bir CHP'liydi ve sendikaların ilk kurulduğu dönemde CHP İşçi Bürosu'nda yetiştirilen örgütçülerdendi.[36] Bu anlamda CHP'nin girişte bahsedilen eski geleneğine mensuptu ve hep öyle kaldı. Halil Tunç'ta CHP'li bir sendikacıydı, 12 Eylül sonrasında ön-

36 M. Şehmus Güzel , *İsmet İnönü, Sosyal Politika, Sendika ve Grev", *Yapıt*, no. 10 (Nisan 1985), s. 67-86.

ce Demokratik Sol Parti'de yöneticilik yaptı; Ecevit ile yıldızı yetmişlerin sonlarına doğru DİSK ile CHP'nin arasındaki mesafe açıldıktan sonra barışmıştı.

Demirsoy hükümete yasaların çıkması için baskı yapmak üzere daha değişik bit metot izlemekteydi. *Yön* dergisi çevresiyle birlikte Çalışanlar Partisi kurma girişiminde bulundu. *Yön*'de çıkan haberlere göre sadece işçilere dayanan TİP'ten farklı olarak bu parti aydınları da kapsayacaktı, genel başkanlığını ise sosyal politika profesörü Orhan Tuna yürütecekti. Yine bu yakınlaşmanın bir başka göstergesi olarak *Yön* çevresinden iki aydın Türk-İş'te görev aldı; Atilla Karaosmanoğlu Türk-İş araştırma bürosunun, İlhami Soysal ise basın bürosunun başına getirildi. 1963 Temmuz'unda beklenen tasarıların yasalaşmasıyla bu parti kurma girişimi de bıçakla kesilmiş gibi ortadan kalktı.[37] Yıldırım Koç'a göre bu durum Demirsoy'un Çalışanlar Partisi girişimini hükümete karşı bir tehdit unsuru olarak kullandığını göstermektedir, aslında niyeti parti kurmak değildir.

Türkiye işçi hareketinde merkezileşme ve bölünme

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yönetimini 27 Mayıs sonrası devralan, TİP'i kuran ekiple Türk-İş'in genel merkezi arasında bir yöntem farkı olduğunun altını önceden çizmiştik. Bu yöntem farkı Ocak 1964'te toplanan beşinci genel kurulda iyice açığa çıktı ve konfederasyon tüzüğüne "partiler üstü politika ilkesi" eklendi. Temmuz 1963'te 274 sayılı Sendikalar Kanunu çıkana kadar zaten mutlak bir siyaset yasağı rejimi altında çalışmalarını sürdürmeye çalışan işçi örgütleri, keyfi kullanılmaya müsait ve geçmişte de böyle kullanılan bu düzenlemenin ortadan kalkmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden, kendi kendilerini sınırlama yoluna gidiyorlardı. Bu gelişmede TİP'li sendikacıların varlığının ve Türkiye sendikal hareketinin uzun süredir yaşamadığı bir eylem bolluğunun etkisi aşi-

37 Yıldırım Koç, *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (tarihten sayfalar)*, (Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, Ankara: 2000).

kardır. CHP'nin yetiştirdiği sendikal liderlik muhafazakarlığının ve elliler boyunca Birleşik Devletler'e yaptıkları eğitim gezilerinin doğal tepkisini veriyordu. Gerçektende genel kurulda "partiler üstü politika teklifini" gündeme getiren CHP'li oldukları bilinen sendikacılardı.[38]

Gomperist sendikacılık anlayışının bir uzantısı olan "partiler üstü politika" diye bilinen yaklaşım plüralist varsayımlara uygun olarak herhangi bir baskı grubu gibi konumlandırılan sendikaların, kendilerini belli bir politik merkeze ya da programa bağlamaksızın, siyasi karar alma merkezlerinde lobicilik faaliyetleri yapmasına dayanmaktadır.[39] Kurumsal lobicilik, 1947'de ilk kurumsallaşmasından itibaren Türkiye'deki işçi örgütlerinin hükümetler karşısındaki tutumudur. Tabii bu saptamayı yaparken kırkların sonundan itibaren işçi örgütlenmesinin giderek artan oranda kurumsallaştığını görmezden gelmemek gerekir. Özellikle konfederasyonun mali yapısının düzelmesi bu kurumsallaşmayı kolaylaştırmıştır.

Türk-İş'teki bölünmenin kişisel nedenlerinin üstünde durmak yararsızdır. Kimya ve metal işkolu gibi özel sektörün bulunduğu ve montaj sanayinin hakim olduğu işyerlerinde daha radikal bir sendikal anlayış hakimdi ve Türk-İş içinde azınlık olan ve bu işkollarında örgütlü olan Lastik-İş, Maden-İş gibi sendikaların yönetimleriyle Türk-İş genel merkezi arasındaki bölünmede bu durum etki yaratıyordu. Bunun ötesindeki gerekçeler talidir. Konfederasyon içindeki kamplaşmanın en çok ortaya çıktığı durumlar kamuoyunda da yankı bulan kimi önemli işçi eylemliliklerine verilen ya da verilmeyen tepkiler de görülmekteydi. Örneğin Mart 1965'te Kozlu'da iki madencinin jandarma tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan olaylara dair Seyfi Demirsoy "komünist provokasyon olasılığından"

---

38 Önerinin altındaki üç imzadan ikisi 1969'da CHP'den meclise girecek olan Burhanettin Asutay (daha sonra CHP sendikal konulardaki geleneksel pozisyonunu terk edince AP'ye geçti), geleceğin 2. ve 3. Ecevit hükümetlerinin Çalışma Bakanı Bahir Ersoy ve CHP DİSK yakınlaşması sırasında DİSK'e katılacak olan OLEYİS'ten Nusret Aydın'dı.

39 Engin Ünsal, "Partilerüstü Politika," *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 2, Tarih Vakfı (İstanbul 1998), s. 509-512.

bahsetmekteydi,[40] Mehmet Ali Aybar ise jandarma müdahalesinin ölçüsüzlüğüne işaret etmekteydi. Kozlu olayları gelecek on beş yıl boyunca pek çok işçinin ölümüne yol açacak olan işçi direnişlerinin ilkiydi ve daha bu ilk olayda Türk-İş tavrını ortaya koymuş bulunuyordu.

Türk-İş'in altıncı genel kurulu Mart 1966'da toplandığında konfederasyon içi bir kriz bütün hızıyla sürmekteydi. 1965 seçimlerinde TİP'li sendikacıların bir kısmı meclise girmişti ve Türkiye siyasal tarihinin bu anlamda istisnai bir devresi yaşanmaktaydı; sosyalist sol mecliste temsil ediliyordu ve işçi hareketinin önderliği içinde göz ardı edilemeyecek bir desteğe sahipti. Konfederasyondaki kriz, Paşabahçe'de süren grev karşısında çok önemli sendikaların farklı tavır almalarından kaynaklanıyordu. Bu ayrılık baştan beri bahsettiğimiz bölünmenin de üstüne oturmaktaydı.

Paşabahçe krizinin nedeni işkolu düzeyinde eskiden örgütlü olan Cam-İş'in bağıtladığı toplu sözleşmeden daha iyi şartlarda bir sözleşme sağlamak isteyen ve sadece Paşabahçe işyerinde örgütlü olan Kristal-İş'in[41] konfederasyonun muhalefetine karşı grev kararı almasıydı. Türk-İş önce grev kararını desteklemiş fakat daha sonra işyeri sendikasına danışmadan kendisi işveren temsilcisiyle bir toplu sözleşme bağıtlamıştı. Bu durum İstanbul'u ve çevresini kapsayan Türk-İş birinci bölgesinin en önemli sendikaları tarafından protesto edildi. Bu sendikalar,[42] birinci bölge yönetimini üye ağırlığı dolayısıyla elinde tutan Petrol-İş, Lastik-İş, Maden-İş ve Basın-İş'ti; son üç sendikanın yönetiminde TİP'liler vardı. 28 Mart'ta konfederasyon genel merkezi grevin bitirilmesine ve birinci bölge yönetiminin Kristal-İş'i desteklemeyi bırakmasına dair bir bildirge yayımladı ve ipler koptu.[43] Aynı zamanda genel kurulda teamül-

---

40 Kemal Sülker, *Sendikacılar ve Politika*, May Yayınları, İstanbul: 1975.

41 Kristal-İş bugün kendi işkolunda örgütlü en büyük sendikadır ve hâlâ Türk-İş üyesidir.

42 Ankara'da örgütlü küçük bir sendika olan Tez-Büro İş'te grevi desteklemekteydi.

43 Söz konusu grev sürecine dair en kapsamlı monografiyi hazırlayan Zafer Aydın ve Aziz Çelik, Paşabahçe sorununun zaten kopmuş olan ilişkileri yansıt-

lere aykırı olarak TİP'lilerin yönetimde olduğu sendikalar Türk-İş idare kurulundan tasfiye edilmişti. Grev Mayıs ayında uzlaştırma kurulunun kararı doğrultusunda toplu sözleşme imzalanmasıyla sona erdi. Konfederasyon genel kurulu ise grevi destekleyen sendikaları onur kuruluna sevk etti. Bu sendikalara değişen sürelerle ihraç cezaları verildi.

1967'de geçici ihraç cezası alan sendikalardan TİP'lilerin yönetimde olduğu üçü ve iki bağımsız sendika bir araya gelerek Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu kurdu.[44] Konfederasyon başkanlığına ise Maden-İş başkanı Kemal Türkler seçildi. Konfederasyon tüzüğünün amaçlar kısmının e bendi işçi haklarını elde etmek için mesleki mücadelenin yetersiz olduğunu, bunun siyasi mücadeleyle desteklenmesi gerektiğini savunuyordu. Bu tarihten sonra işçi örgütlenmeleri siyasal saflaşmada ister aktif, ister pasif olsun yer tutmak durumunda kalacaktı. DİSK hem bağımsız sendikaları kendine çekmek, hem de Türk-İş üyesi işçilere DİSK'e üye olan sendikaları tercih ettirmek konularında çok başarılı oldu. DİSK, özellikle özel sektör işyerlerinde Türk-İş'in geleneksel kamu sendikacılığı anlayışıyla ulaşamadığı bir üye sayısına erişti. Şubat 1968'de toplanan DİSK ikinci merkez genel kurulunda alınan karar gereği varolan partilerin tüzük ve programlarını inceleyecek bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyonun tespitleri doğrultusunda desteklenecek bir siyasi parti belirlenecekti. Açıkçası bu ilk dönemde yöneticilerin pek çoğu aynı zamanda TİP üyesi, hatta bu partiden milletvekili olan konfederasyonun hangi partiyi destekleyeceği çok tartışma konusu değildi. Görüldüğü gibi DİSK'in siyasi partilerle ilişki kurma anlayışı Türk-İş'e zıttı.

27 Mayıs sonrasında Türkiye'nin içine girdiği yeni siyasal atmosfer, politika alanında değişiklikler yaratmaktadır. Bunların en önemlisi toplumsal karşılığının kendini iktidara taşıma-

maktan öte bir işlevi olmadığını iddia etmektedirler. Bakınız Aziz Çelik, Zafer Aydın, *Paşabahçe 1966: Gelenek Yaratan Grev*, TÜSTAV, İstanbul: 2006.

44 Bu sendikalar şunlardı: Türk-İş üyesi olanlar Lastik-İş, Maden-İş, Basın-İş (İstanbul); bağımsızlar Gıda-İş ve Türk Maden-İş. Bu sonuncu sendika Kozlu olayından sonra madenciler arasında kurulmuştu ve kısa süre içinde DİSK'ten ayrıldı.

ya yetmeyeceğini gören CHP'nin politik hattını yeniden belirleme çabasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi çizgisi değişirken sendikalara yaklaşımı da dönüşmektedir. 1969 sonrasında Bülent Ecevit, katıldığı Türk-İş genel kurullarında konfederasyon yöneticilerini uygulamakta ısrar ettikleri partiler üstü politika anlayışı nedeniyle eleştirmekteydi.[45] Altını çizdiği nokta Adalet Partisi'nin programı ve destek gördüğü kesimler itibariyle işçi dostu politikalar güdemeyeceği, buna karşılık tıpkı güçlü kuzey batı Avrupa sendikaları gibi Türk-İş konfederasyonunun da kendisine bu anlamda çok daha yakın olan CHP'yi desteklemesi gerektiğiydi.

Türk-İş de DİSK'in kurulmasından sonra biraz daha politik bir hattı savunmak durumunda olduğunu görmüş, Nisan 1968'de toplanan yedinci genel kurulunda 23 maddelik bir ilkeler bildirisini kabul etmiştir.[46] Bu ilkeler konfederasyonun sadece mesleki sorunlarla ilgili taleplerini değil, iktisat ve sosyal siyaset sahasındaki reform taleplerini de içermekteydi. Bu ilkeler orman köylüsünün sorunlarından, sınıf farklılıklarının derinleşmesini engellemek için uygulanması istenen sosyal adalet önlemlerine kadar geniş bir alanla ilgili konuları kapsamaktaydı.

Türk-İş, DİSK'e karşı Ankara'daki ağırlığını da kullanmaya niyetliydi. Bunun için 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun kimi hükümlerinin değiştirilmesine yönelik bir tasarıyı da, gerek AP'li, gerek CHP'li sendikacı milletvekilleri aracılığıyla hayata geçirmek niyetindeydi. Tasarı kamuoyunun gündemine geldiğinde özellikle DİSK ve TİP tarafından muhalefetle karşılandı. 1970 yılı geldiğinde DİSK çoktan kuruluş dönemi sıkıntılarını atlatmıştı, her yerde sendika seçme özgürlüğünü savunuyordu ve yetkili sendikanın belirlenmesi için işyeri düzeyinde referandum talep etmekteydi. 274 sayılı kanunda yapılması düşünülen değişikliğin DİSK'i hedeflediği su götürmez bir gerçekti.

---

45 Ufuk Tufanoğlu, *Labor union-political party relations in Turkey:The failure of the People's Party's experience*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) BÜ Siyaset Bilimi Bölümü, İstanbul, 1988.

46 1970'te toplanan sekizinci genel kurulda bu listeye bir ilke daha eklendi ve Türk-İş'in 24 ilkesi diye anılmaya başlandı.

Tasarı görüşülürken TİP Milletvekili Rıza Kuas, Mayıs 1970'te Erzurum'da toplanan 8. Türk-İş genel kurulunda AP'li Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk'ün DİSK'i kapatmayı hedeflediklerini söylediğini belirtmiştir. Kendi konuşması sırasında bakan, kapatma yetkisinin mahkemelerde olduğunu belirtmiş ama ben böyle bir şey söylemedim dememiştir.[47]

Değiştirilmesi istenen hükümler uyarınca bir sendikanın işkolu düzeyinde faaliyet gösterebilmesi için o işkolundaki sigortalı işçilerin üçte birini örgütlemiş olması gerekmektedir. İşyeri sendikalarının birleşip işkolu federasyonu oluşturması için de söz konusu yerel sendikaların toplam üye sayısının aynı barajı aşması gerekecektir. Bir konfederasyonun kurulabilmesi için ise toplam sendikalı işçi sayısının üçte birini örgütlemiş ve yukarıdaki hükümleri haiz sendikaların bir araya gelmesi gerekir. Ayrıca sendika üyeliğinden istifa zorlaştırılmakta uluslararası sendikal kuruluşlara üyelik hakkı ise sadece en çok üyesi olan konfederasyona tanınmaktaydı. Bu hükümlerin pratikteki anlamı şuydu: Her şeyden önce sendikadan istifa zorlaştırılarak Türk-İş'in kan kaybı durdurulmak istenmektedir. İşkolu barajları yükseltilerek sendikalı işçilerin çoğunluğunun bulunduğu kamu işyerlerindeki ağırlığı sayesinde işkolu düzeyinde sendikacılık Türk-İş'in tekeline bırakılmakta, radikal sendikacılık ve özel sektör sendikacılığı işyeri düzeyine hapsedilerek zayıflatılmaktadır. Konfederasyon sayısı üçle sınırlandırılmakla kalmamakta yine kamu işyerlerinde Türk-İş'e kayıtlı işçilerin ağırlığına dayanarak DİSK üçte bir barajının altına itilip kapatılmak istenmektedir. Zaten kapanmasa da uluslararası ilişkiler kurması engellenmiştir.

Bu değişiklikler, kuruluşundan itibaren sendika çoğulculuğu noktasında plüralist bir yönelimi olan Türkiye'deki çalışma rejimini bu noktada da korporatistleştirmeyi[48] amaçla-

---

47 1317 sayılı kanun diye bilinen, 274 sayılı kanunun bazı hükümlerini tadil eden bu yasa 11 Haziran 1970 günü Meclis'in 101. birleşiminin birinci oturumunda görüşüldü. Bakınız T.C. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, cilt 6, 1970, s. 260-309.

48 Roberto Bianchi, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, (Princeton NJ: Princeton University Press, 1984) bu dönemi Schmitter'den aldığı

maktadır. Sendikal çoğulculuğun özellikle işçi sınıfının bir güç olarak siyaset hayatında bulunmadığı bağlamlarda sendikal hareketi zayıflatmaktan başka bir işe yaramadığı ve ilk tasarıda amaçlananın da bu olduğu yukarıda belirtilmişti. Şimdi tam da işçi hareketi güçlenirken yönelim değiştirilmekte ve bu kuvvet kazanma olasılığı bastırılmak istenmektedir. Türk-İş'in güçlü bir sendika haline gelmesi istenen bir gelişme olabilir, fakat aslında esas güçlenen Türk-İş tipi sendikacılık yapma biçimidir.

Bu tasarının hazırlanmasına katkıda bulunan ve Mecliste savunan Türk-İş'in sendikacı milletvekilleri şunlardır: AP'li Enver Turgut, Şevket Yılmaz (seksenlerin Türk-İş başkanı) ve Meclis'te AP gurubu adına konuşan Hasan Türkay, CHP'li Abdullah Baştürk ve Meclis'te CHP adına savunan Burhanettin Asutay. Asutay temsil ettiği zihniyeti Meclis'te şöyle açığa vuruyordu:

> İşçi ile işveren memleketin kalkınması menfaat çatışması halinde değil, menfaat dayanışması halinde olduklarında hizmet edebileceklerdir. İşçi ile işveren eğer aralarında menfaat çatışması yerine, böyle bir menfaat dayanışması kurarlarsa, iktisadi kalkınma çabasının birçok toplumda açtığı sosyal yaradan Türk toplumu masum olacaktır. Türkiye'de sosyal adalet, içtimai adalet dediğimiz şeyin bir sınıfın elinde başka bir sınıfa karşı mücadele bayrağı olmayıp, milli bir dava haline gelmesini ve görülmesini Türk işçileri ve Türk sendika yöneticileri istemektedir.[49]

---

kavramsallaştırmaya dayanarak toplumsal korporatizm diye adlandırmaktadır. Bilindiği gibi Schmitter ikili bir ayrım yaparak devlet korporatizmi ve toplumsal korporatizmden bahseder (Philippe C. Schmitter "Still the Century of Corporatism," *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Philppe C. Schmitter ve Gerhard Lembruch (ed.) içinde (Londra: Sage Publications, 1979). Yetmişli yıllarda yaygın olarak kullanılan bu sınıflandırmaya göre ilk kavram korporatist düzenlemeleri devletin tepeden kurmasını ikincisi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında kuzey batı Avrupa'da olduğu gibi kapitalist genişleme dönemlerinde görülen sınıf uzlaşmasının sonucudur. Tepeden inme bir yasada, bundan çıkar sağlayacak sendika liderlerinin desteğinin bulunmasını toplumsal korporatizm kategorisinin kullanılması için yeterli bir koşul olarak görmüyorum.

49 T.C. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, cilt 6, 1970, s. 262.

Belirtmek gerekir ki Asutay CHP tasarıdan desteğini çekince AP'ye geçti. Tasarının oylanmasına iştirak etmeyen 214 milletvekilinin ağırlığı da CHP'lidir. Bu noktada CHP'nin ikircikli tutumu ortadadır.

Tasarı yasalaştıktan sonra İstanbul ve Kocaeli'de DİSK ve Türk-İş üyesi işçiler 15-16 Haziran direnişleri diye bilinen eylemi gerçekleştirdiler. DİSK anayasal temelde sendika seçme özgürlüğü üzerinden bir söylem benimseyip bu hattın arkasına kitle desteğini yığmak niyetindeydi. Bu amaçla anayasal direniş komiteleri oluşturulmuştur. Fakat işçi hareketi özellikle DİSK'in kuvvetli olduğu İstanbul ve İzmit'te sokağa çıktığında DİSK yöneticilerinin öngörülerini aşmıştır. 15 Haziran'da her iki konfederasyondan ve bağımsız sendikalardan yetmiş bin işçi direnişe geçmiştir. Bunlar yürüyüşler düzenlemiş güvenlik kuvvetlerinin oluşturduğu barikatları aşmış ve bazı işyerlerini işgal etmiştir. 16 Haziran günü sayı yüz elli bine yükselmiştir. Aynı günün akşamı İstanbul ve İzmit'te sıkıyönetim ilan edildi. Direnişin sonucunda üç işçi, bir polis ve bir sivil ölmüştür. Dört bin kadar işçinin direnişin ertesinde işlerinden atıldığı bilinmektedir. Bu Türkiye'de daha önce benzeri olmayan bir eylemlilikti.

İşçi hareketinin direngen tutumu üzerine Cumhuriyet Senatosunda CHP yasadan desteğini çekmiştir. Yine de yasalaşan tasarıyı daha sonra Anayasa Mahkemesi iptal etti. Bu değişiklikten hemen sonra gündeme getirilmesi beklenen 275 sayılı Grev ve Toplu Sözleşme Yasası'ndaki değişiklik tasarısı ise işçi direnişinin etkisiyle gündemden çekilmiştir. 15-16 Haziran 1970 tarihi bu bakımdan simgesel bir önem taşır CHP'nin sendikal harekete yaklaşımının değişmesi kuşkusuz bir süreç meselesidir ve buraya kadar anlatılanlar da bu görüşü desteklemektedir. Fakat muhakkak bir değişim tarihi göstermek gerekirse 15-16 Haziran 1970 en iyi seçim olacaktır. Daha önce zaman zaman dile getirilen daha doğrudan bir sendika-siyasal parti ilişkisi modeli bu tarihten sonra hem sendikal hareket içinden hem de CHP içinden aktif olarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Kuzey batı Avrupa benzeri bir işçi örgütü-parti ilişki-

sine ihtiyaç bu tarihten sonra daha güçlü bir biçimde hissedilmiş olmalıdır. Tabii ki CHP'nin önünü açan bir başka gelişme de darbecilerin TİP'i kapatması olmuştur.

15-16 Haziran sonrası işçi hareketi

Türk-İş'in partiler üstü politikasına karşı konfederasyonun içinden ilk temel ve açık eleştiri Ocak 1971'de yönetime sunulan dörtler raporunda dile getirilmiştir. Doğrudan yönetim kuruluna sunulan rapora göre partiler üstü politika doğası gereği iktidar yanlısı olmakta ve Türk-İş'in partileri değil, partilerin Türk-İş'i etkilemesi sonucunu doğurmaktaydı, üstelik dünyanın hiçbir yerinde işçi örgütlerinin liberal kapitalist bir iktidarın oy deposu olduğu görülmemişti. Rapor ima yoluna çok az tenezzül ederek konfederasyona bir siyasi hedef göstermekteydi ve bu hedef Ecevit'in CHP'ye gösterdiği hedefti:

> Türkiye'de sosyal demokrasi mücadelesinin lokomotifliğini yapacak en güçlü organize kuruluş Türk-İş'tir. Türk-İş'in yeni bir hedefe ve politikaya yönelmesi gerekmektedir ki bu da sosyal demokrasinin ülkemizde gerçekleşmesi yoludur. Kanımızca en doğru teşhis, Türk işçi hareketinin demokrasi ve özgürlüğe bağlı olan sol bir çizgide, sol bir karargahta yerini almasıdır. Türk işçi hareketimin bu yeri hiç şüphesiz demokratik sol ideolojidir.[50]

Rapora adını veren dörtler, dört sendika genel başkanıydı. Bunlar, Genel-İş'ten Abdullah Baştürk, Deniz Ulaş-İş Federasyonu'ndan Feridun Şakir Öğünç, Yol-İş'ten Halit Mısırlıoğlu ve Petrol-İş'ten İsmail Topkar'dır. Bütün bu isimler tanınmış CHP'li sendikacılardı ve bu başlangıç çıkışının ardından aynı yılın Temmuz ayında, başka sendikacıların da katılımıyla dört yüz sayfalık bir çalışmayı kamuoyuna sundular. Harekete yeni

50 *1971 Türkiye'sinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız. Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar Raporu*'ndan alıntılayan Filiz Aslan, "Dörtler Raporu" *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 1, Tarih Vakfı (İstanbul, 1996), s. 333-334, (orijinal metin DİSK tarafından teksirle çoğaltılmıştır).

eklenen sendikalar ise şunlardı Besin-İş, OLEYİS, Ges-İş, Kristal-İş, Sağlık-İş, Tez Büro-İş, Harb-İş ve DYF-İş federasyonu. İmzacı sendika sayısından dolayı Onikiler Raporu diye de bilinen bu çalışma *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen İlkeler Amaçlar Yöntem* adıyla yayınlandı. Çalışmanın girişinde sosyal demokrat sendikacılık bir üçüncü yol olarak tanımlanmak istenmişti. Çalışmaya imza atanlar kısaca niye liberal olmadıklarını ve daha uzun bir biçimde niye Marksist olmadıklarını açıklamışlardı. Bu yönüyle çalışma sıradan bir üçüncü yol iddiasını öne sürmekten öteye gitmiyordu. Girişi takip eden on ayrı bölümde tıpkı Türk-İş'in yirmi dört ilkesinde olduğu gibi Türkiye'nin çalışma rejiminin ve kökleşmiş sosyal ve iktisadi kimi sorunlarının nedenleri ve çözüm yolları üzerine değerlendirmeler yer alıyordu.[51] Burada ifade edilen ilkelerin Ecevit'in temsil ettiği fikirlerle akrabalığının bir başka kanıtı da demokratik sol anlayışa yakınlığıyla bilinen *Özgür İnsan* dergisinin ilk sayısında Şükrü Koç imzasıyla yayınlanan yazıda öne sürülen görüşlerin burada dile getirilenlerle paralelliğiydi.[52] Türk-İş genel kurulu bu raporu çok daha acil sorunlar bulunduğu gerekçesiyle reddetti.

Mücadeleden kolayca yılmaya hiç de niyetleri olmayan ve artık kamuoyunda sosyal demokrat sendikacılar diye adlandırılan bu grup, Türk-İş dışından bağımsız sendikaların da katılımıyla Aralık ayında Sapanca'da OLEYİS tesislerinde bir toplantı düzenlediler. Böylece Sosyal Demokrat Sendikacılık Hareketi bir platforma da kavuşmuş oldu. Fakat buradaki sendikalar hiçbir zaman Türk-İş yönetimindeki güçler dengesini lehlerine çevirmeyi başaramadılar. Bu durum bazı sendikaların takip eden yıllarda Türk-İş'ten kopmasına yol açtı, bunların çoğu DİSK'e katıldı. Türk-İş içinde kalan Petrol-İş gibi çok üyeli sendikalar ise konfederasyonun sol kanadını oluşturdu.

Türk-İş'teki yerleşik düzeni kıpırdatmasının çok zor oldu-

---

51 *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen: İlkeler Amaçlar Yöntem*, (Oleyis yayınları, Ankara, 1971).

52 Sükrü Koç, "Türk İşçi Hareketinde Sosyal Demokrat Düzen," *Özgür İnsan*, Haziran 1972.

ğunun farkına varan CHP'yi, TİP'in kapatılmasıyla siyasi muhatapsız kalan DİSK 1973 seçimlerinde destekleme kararı aldı. DİSK'i bu işbirliğine iten diğer etkenler Ecevit liderliğindeki CHP'nin yeni siyasi yönelimiyle, Türk-İş'teki bölünmeyi kollamak olabilir. Nitekim, Türk-İş'ten kopan kimi sosyal demokrat sendikacılık hareketine bağlı sendikalar DİSK'e katıldı. Bunlardan ilki 1975 yılında iç çekişmeler sonucu ikiye bölünen Ges-İş'ti. Aslında yaşanan basitçe, konfederasyon merkezinin desteğine sahip olmayan kısmın rakip konfederasyona katılmasıydı. Esas büyük katılım bir yıl sonra gerçekleşti. Bağımsız Çağdaş Metal sendikası ile Abdullah Baştürk'ün liderliğindeki Genel-İş, DİSK'e geçti. Bu katılımlar DİSK'te gelişmekte olan bir yönelimin de önünü kestiler. Özellikle Basın-İş'ten İbrahim Güzelce'nin 1975'teki beşinci genel kuruldan, 1976'daki ölümüne kadar sürdürdüğü genel sekreterliği sırasında DİSK içinde Toplumsal İlerleme diye bilinen Türkiye Komünist Partisi eğilimli grup hakimiyetini pekiştirdi. Bu durum DİSK eylemliliklerinde ortaya çıktığı gibi[53] başka sol eğilimlerden sendikalara verilen çeşitli disiplin cezalarında da beliriyordu. Sosyal demokrat sendikacılık hareketinin bir kısmının DİSK'e katılımı bu gelişmenin de önünü aldı.

Aralık 1977'de toplanan altıncı genel kurulda genel başkanlığa Baştürk, genel sekreterliğe ise Çağdaş Metal'in eski başkanı Fehmi Işıklar seçildi. Yeni yönetim konfederasyon genel merkezinde çalışan pek çok profesyonelin görevine son verdi, bunlar ağırlıklı olarak komünist eğilimliydi. Takip eden aylarda artık sosyal demokrat sendikacılar tarafından yönetilen konfederasyona OLEYİS de kolayca katıldı. Bu dönemde eski genel başkan Kemal Türkler'in de aralarında bulunduğu pek çok sendikacı eylemlerde farklı sloganlar atmak gibi nedenlerden geçici ihraç cezaları aldılar.[54] Bir önceki dönemde başlayan farklı siyasi görüşteki sendika ve sendikacıları tasfiye etme eğilimi bu defa yaratıcılarının aleyhine işlemeye başlamış-

53 DİSK kortejlerinde "TKP'ye Özgürlük" sloganının atılması ya da pankartlartaşınması olağanlaşmıştı.

54 İlhan Akalın, *a.g.e.*

tı. Bu sayede sosyal demokrat sendikacılık işçi hareketi içinde örgütlenmeye çabalayan komünist eğilimi de bertaraf etmiş oluyordu.

Yetmişlerin sonuna yaklaşırken işçi hareketi hızla politikleşti. Siyasi akımlar doğrultusunda konfederasyonlaşma eğilimi gibi sıradan[55] göstergelerin yanı sıra, özellikle DİSK tarafından yürütülen "DGM'lere Hayır" kampanyası gibi eylemler, işçi hareketinin içinde yeşerdiği topluma paralel olarak kendi dar çıkarları dışında sorunlarına çözüm arama eğiliminin ifadesidir. Dönem için aktarılan sayısal veriler de grevle geçen gün sayılarının artması gibi kimi bu ölçümlerde çok kullanılan verilere yer vermektedir. Fakat işçi hareketinin militanlaşmasına eşlik eden politikleşme süreci daha önemli gözükmektedir. Yeniçeltek maden işletmesindeki grevde, lokavta rağmen işçilerin üretimi devam ettirip çıkarılan kömürün tanzim ve satışını örgütlemeleri gibi eylemler işçi hareketinin en azından kimi kesimlerinin ulaştığı aşamayı göstermesi açısından önemlidir.

İşçi hareketinin etkinliğinin bir göstergesi 1976 yılının 1 Mayıs'ında çok uzun bir aradan sonra İstanbul'da yığınsal bir kutlamanın DİSK öncülüğünde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ertesi yıl düzenlenen çok daha kitlesel kutlama bugün bile faili meçhul kalan bir provokasyona sahne olmuştur. Otuz yedi kişinin hayatına mal olan 1 Mayıs 1977 katliamı sadece işçi hareketinin değil Türkiye solunun da toplumsal belleğinde bugün hâlâ kapanmayan bir yara açmıştır. 1978 kutlaması aynı kitlesellikle gerçekleşse de alana hakim olan kitle işçi kimliğinden ziyade solcu kimliğiyle orada bulunmuştur. Bu durum günümüz 1 Mayıs kutlamalarında da devam etmektedir. Açıkçası 1978 tarihi yığınların sokaklardan çekilmeye başladığı bir tarihtir. İşçi hareketi de bu durumun istisnası değildir. Terör yöntemleriyle yığınları sokaktan koparmak politikasını güdenler amaçlarına ulaşmıştır. İşçi hareketinin sendikal önderliği bu noktada alternatif üretmekte yetersiz kalmıştır. Sendi-

55 Milliyetçi İşçi Sendikaları Federasyonu (MİSK) 1970'te, 15-16 Haziran eylemlerinin hemen ardından kurulsa da, kamuoyunca tanınması yetmişlerin ikinci yarısıdır. Hak-İş ise 1976'da kurulmuştur.

kal geleneğin geçmiş deneyimleri ve alıştığı mücadele biçimleri bu alternatifsizlikte etkendir.

DİSK ve CHP yakınlaşması, CHP'nin Türk-İş ile bağlarının koptuğu anlamına gelmiyordu. Ayrıca, yetmişlerin sonuna doğru Ecevit ile Abdullah Baştürk'ün arasının da milletvekili adayları üzerine çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı açıldığını da belirtmek gerekir. Petrol-İş gibi Ecevit'i destekleyen sendikaların Türk-İş içinde hâlâ kuvvetli olmasının yanı sıra, Seyfi Demirsoy'un 1973'teki ölümünden sonra sosyal konfederasyonun başına geçen Halil Tunç da CHP'ye yakın bir isimdi. Türk-İş partiler üstü politika ısrarından da 1976 yılındaki genel kurulunda bu hükmü tüzüğünden çıkararak vazgeçmişti. Bu koşullar altında CHP ve Türk-İş'in en önemli işbirliği 20 Temmuz 1978'de Ecevit hükümetiyle Türk-İş'in imzaladığı toplumsal anlaşmadır.

Bu anlaşmanın hükümlerine göre çalışma rejiminde işler lehine reform ve kamu işletmelerinde yönetime işçi katılımı gibi taleplerinin yerine getirilmesi karşılığında 1976 fiyatlarını temel alan bir ücret politikası izlenecek, böylece emek maliyetleri kontrol altına alınmış olacaktı. Yaklaşım olarak benzese de, bu önlemler dizisi Keynesçi iktisat siyasalarının sıkıştığı yetmişli yıllar boyunca Avrupa'da yaygın olarak uygulamaya konulmaya çalışılan neo-korporatist siyasalardan önemli bir fark içermekteydi. Sadece kamu kesimini kapsıyordu, uzlaşmaya işveren kesimi dahil olmadığı gibi daha ziyade özel sektörde örgütlü DİSK de dahil değildi. O dönem hükümetlerinin istikrarsız doğası da göz önünde bulundurulduğunda söz konusu uzlaşmanın ölü doğduğu rahatça söylenebilir. Zaten kaderi de böyle olmuştur.

Bu noktada önemli olan örgütlü işçi hareketi ile ilişkilerinde CHP'nin yaklaşımında değişmeyeni görmektir. 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nu çıkardıktan onlarca yıl sonra hâlâ esas olarak kamu kesiminde çalışan işçilerin sosyal hakları ve benzeri konuları düzenlemeyi esas alırken özel sektörde çalışanları işverenlerin insafına terk etmekte, komünizmin işçiler arasında yayılmasıyla mücadeleyi öncelikli hedef olarak öngör-

mekte ve korporatist düzenlemelerden medet ummaktadır. Yukarıda özellikle 15-16 Haziran direnişi sonrasında AP ve CHP'nin işçi örgütleri ile siyasi parti ilişkilerinin niteliği konusunda bir ayrışma yaşandığını iddia ettik. Buna göre AP, DP'den –ve 1950 öncesi CHP'sinden– deruhte ettiği anlayışa sadık kalırken, CHP'nin özellikle Ecevit'in önderlik ettiği yeni yönelimin etkisiyle kuzey batı Avrupa benzeri bir yaklaşımı benimsediği öne sürülmüştü. Yetmişli yıllarda bu yöndeki uygulamalar gerçekleştirilirken, işçilerin kendi lehlerine aktif politik mücadeleye CHP çatısı altında katılmaları çağrıları yapılırken ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde bu tür uygulamaların zaten politikleşen işçi örgütlerinin bu yönde daha da ilerlemesine bir katkı sağlanmamış, daha ziyade bu politikleşme dalgasının üstüne binilmesi, yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bakımdan da, bu çalışmada 15-16 Haziran direnişinin sembolik bir kırılma noktası olarak seçilmesi anlamlıdır, zira bu politikleşmenin iktidara açık bir uyarı gönderdiği tarih budur. İktidar odakları takip eden yıllarda tavırlarını bu uyarıya göre şekillendirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki CHP değişirken aynı kalmayı hep başarıyla becerebilmektedir.

12 Eylül darbesinin bağlamı

12 Eylül 1980 darbesi Türk siyasal yazınında sıklıkla bir milat olarak ifade edilir. Bu tarihi milat yapanın basitçe bir askeri darbe olduğunu varsaymak birkaç açıdan gerçekçi değildir. Her şeyden önce darbe sonrası dönemde giderek kurumsallaştırılarak oluşturulan yeni Türkiye, küresel bağlamda tekil bir örnek değildir; yetmişler boyunca aşağı yukarı tüm dünyada gözlenen politik ve iktisadi bir yeniden yapılanma eğiliminin bir ayağını oluşturur. Bu yeniden yapılanmanın kanlı bir darbe yoluyla gerçekleştirilmesi de istisnai bir durum değildir. Bu karşılaştırmalı boyutu bir yana bırakacak olursak yerel düzeyde de yaşanan değişimin kapsamı dahi 1980 yılının niye Türkiye için bir milat olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koyar. Seksen sonrası pek çok politik kurum ve iktisadi yapı geçmiş-

le kopuş sayılabilecek biçimde dönüşmüş ya da yeni kurumlar ve yapılar oluşmuştur.

Bununla beraber en az darbe kadar önemli bir tarih de aynı yılın Ocak ayında açıklanan IMF destekli iktisadi programdır. Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu ile ilk karşılaşması olmasa da yetmişlerin krizli ortamında IMF'nin küresel ölçekte takındığı yeni tutumla Türkiye'nin bu ilk karşılaşması muhakkak seksen sonrasındaki dönüşümün başlangıç olaylarından biri olarak anılmalıdır. Bu tarihten sonra örgütlü emek siyasal süreçlerden kurumsal olarak dışlanacaktır. Seksen sonrasında siyasetin yeniden yapılandırılma sürecinin örgütlü emeğin kurumsal dışlanması pratiği üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini yazının bu bölümünde özellikle vurgulamak istiyorum.

Refah devleti ve sosyal uzlaşma[56] gibi kavramlar otuzların kaotik ortamında ilk defa ortaya çıksa da, İkinci Dünya Savaşı sonrasının ideolojik ikliminde müesses nizamın alışıldık parçaları haline geldiler. Yani Türkiye işçi hareketinin gelişiminin burada ele alınan döneminin uluslararası bağlamını bu parametreler oluşturuyordu. Yetmişlerin gelişiyle eskimiş küresel rejimin sürdürülebilirliği yapısal olarak zorlanmaya başladı. İktisat biliminin "doğal dengelerinin" korunması ve ulusal ekonomilerin uzun vadeli "gerçek" çıkarları adına, yurttaşların büyük bölümünün hayatta kalmaya yetecek bir refah seviyesinden daha fazlası için politik taleplerde bulunmaması gereği vazedilmeye başlandı.

Dünya kapitalizminin değişen yüzünün bayrak taşıyıcısı, küresel bir fenomen olarak yeni muhafazakarlığın yükselişiydi. Fakat İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi yeni muhafazakar akımın başat ülkelerinden önce, daha yetmişlerin başında çıkmaza giren sermaye birikim modeli, ilk politik değişikliklere Latin Amerika ülkelerinde yol açtı. 1973'te Şili ve 1976'da Arjantin ve Uruguay'da gerçekleştirilen askeri müda-

56 İşçi, işveren ve devlet arasında ilk genel uzlaşma İsveç'te P.A. Hansson'un sosyal demokrat hükümeti tarafından 1934 yılında gerçekleştirildi. Sosyal demokrat parti parlamentoda güçlendiği oranda bahsi geçen sosyal reformlar için uğraşmış ve kimi başarılar da kazanmıştı.

halelerin, bunlardan evvelkilerden yapısal olarak farklı olduğunu iddia eden Schamis,[57] bu anlamda O'Donnell'in Latin Amerika cuntalarının birikim rejimleri sıkıntıya girdiğinde yaptıkları askeri müdahalelerin ertesinde kurdukları rejimleri tanımlamak için kullandığı bürokratik otoriteryanizm[58] kavramının da 1973 ve sonrasındaki politik rejimleri anlatmakta da yetersiz kaldığını belirtir. Buna göre altmışlar ve öncesinin cunta rejimleri esas olarak kalkınmacılık hedeflerinin tutturulması ve ödemeler dengesi açıklarının küresel sisteme muhalefet etmeden tasfiye edilmesi için gereken siyasaların uygulanması yolunda popüler talepleri baskı altına almakla yetinirken, Pinochet ve takip eden diğer Latin Amerika cuntaları toplumsal iktisadi konfigürasyonu yeni muhafazakar dogmalar doğrultusunda radikal bir biçimde dönüştürüyorlardı. ABD ve İngiltere'de de, genel anlamda küresel olarak para arzının kontrolüne dayalı makro iktisat politikaları, refah devleti harcamalarının kısılması, finans piyasalarının deregülasyonu ve benzeri iktisat siyasalarının tercih edilmesi sonucunda, Üçüncü Dünya'da darbeler yoluyla gerçekleştirilen dönüşümlerin benzerleri yaşanmıştır.

Bu siyasaları destekleyen argümanlar her iki örnekte de benzeri şekilde ortaya konuyordu; sisteme yöneltilen talepler karşısında bunların hepsini karşılamak durumunda kalan devlet ve bürokrasi aşırı genişlemiş ve bu yükü kaldıramaz hale gelmişti. Siyasi sistem "doğal" haline döndürülmeli, merkezi idare bu aşırı yüklenmeden kurtarılmalıydı. Bu iddianın pratik sonucu aslında yurttaşların siyasi karar alma süreçlerine dahil olma biçimi yapısal olarak dönüştürülemeden gerçekleştirilemezdi. Yurttaşların sistemden –özellikle ekonomik sonuçlar yaratan– politik taleplerde bulunması engellenmeliydi. İktisat

57 Hector E. Schamis, "Reconceptualizing Latin American Authoritarianism in the 1970s from Bureaucratic-Authoritarianism to Neoconservatism" *Comparative Politics* (Ocak 1991), s. 201-220.

58 Guillermo A. O'Donnell, "Corporatism and the Question of the State", James M. Malloy (ed.), *Authoritarianism and Corporatism in Latin America* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1977).

alanının politikadan ayrıştırılmasına dayalı liberal dogma tam da bu noktada işlevseldir.[59]

Üçüncü Dünya'da darbelerin yerine getirdiği "yapısal uyum" için toplumsal muhalefeti ezme görevini, Batılı örneklerde ne üstlenmiştir sorusunun yanıtı bütün çıplaklığıyla Thatcher deneyiminde yatar. Yeni başbakanın daha ilk göreve geldiği 1979'da bile, yetmişler boyunca politik ve toplumsal ağırlıkları olabildiğince artan sendikaların simgesi haline gelmiş Ulusal Kömür Madencileri sendikasını yenilgiye uğratmayı planladığı belirtilir.[60] Önce sendikal hakları kısıtlayan kimi yasal düzenlemeler yapılmış, polis teşkilatı iş uyuşmazlıklarına da karışabilecek şekilde tekrar biçimlendirilmiş ama bu dönemde dahi örgütlü emek muhalefeti ile açık bir çatışmaya yol açacak adımlardan kaçınılmıştır. Ancak 1984 Mart'ında doğru zaman geldiğine hükmedilmiş, bu tarihte sendika önce tam 358 gün sürecek bir greve zorlanıp sonra da yeni yasal avantajlar da kullanılarak ezilmiştir.[61]

Türkiye söz konusu olduğunda, yetmişlerin popüler halk hareketlerinin politikleşmesinin de kısmen sorumlu olduğu kaotik siyasal ortam bir yana bırakılırsa, bir türlü atlatılamayan döviz dar boğazının dönemin hakim birikim rejiminin sonunu getirdiği söylenebilir. Gerçekten de, küresel kapitalizme eklemlenmenin bir biçimi olarak ithal ikameci sanayileşme her ne kadar "milli" gözükürse gözüksün, aslında yüksek oranda yatırım malı ithalatına dayanmaktadır. Katma değeri yüksek olan kalemleri ithalatıyla, katma değeri düşük son

---

59 Klasik liberaller iktisadı politikadan ayrıştırarak iktisat alanını demokratik kontrol mekanizmasının dışında tanımlamaya çalışırken Carl Schmitt gibi kuramcılar da, siyasalı kitlelerin müdahale edemediği bir alan olarak tanımlama çabasındaydı. Yeni küresel iktisadi yönelimin bu bağlamda tartışılması için bkz. Werner Bonefeld, "European Integration: The Market, the Political and Class" *Capital & Class*, Yaz 2002, 77, s. 117-142.

60 Peter Riddell, *The Thatcher Era and its Legacy* (Oxford: B. Blackwell, 1991). Riddell, Thatcher'ın Downing Street 10 numaradaki ikametinin uzun bir kısmını *Financial Times* siyaset haberleri editörü olarak geçirmiştir.

61 İngiltere'de siyasi etkileri bugün bile devam eden bu grevin hikâyesi için bkz. Tayfun Ertan, "İngiltere'de Kömür İşçileri Grevi –1984\1985" *11. Tez*, 5. Kitap, Şubat 1987, s. 110-149.

ürünler elde edilir, bunu finanse edecek bir döviz akışının yokluğunda rejim sıkıntıya girer ve kısa zamanda sürdürülemez hale gelir. Türkiye için bu nokta işçi dövizlerinin yurda akışının durduğu noktaydı. Yetmişlerin ikinci yarısına denk gelen o andan itibaren ithal ikameciliğin de sonu görünmüştü.

Dünya ekonomisindeki dönüşümle birlikte küresel ekonominin papalarının krizlere karşı önerdiği reçeteler de değişmiştir. Yapısal uyum programları denilen bu istikrar programlarının dayandığı mantık sarih ve basitti. Enflasyon ve ödemeler dengesindeki sorunların temel kaynağı talep fazlasıydı, bunu kısmak içinde kamu harcamaları azaltılmalı, devalüasyon yapılmalı kısaca ekonomi daraltılmalıydı.[62] Şevket Pamuk elliler ve altmışlardaki başarısızlıklardan sonra bu kurumlardaki iktisatçıların önce Üçüncü Dünya ülkelerindeki alt sınıflara karşı tavizkar politikaları suçladığı, bunun sonrasında ise daha yapısal sorunları çözmek üzere yeni siyasetler önerme yolunu seçtiğini söyler. Bu uluslararası finans kurumlarının bahsettiğimiz dönüşüm çerçevesinde kendilerini program önerileri bağlamında revize ettiklerini göstermektedir. İlk çıkarımın sonucu bu ülkelerdeki darbe rejimlerinin zımnen de olsa desteklenmesi; ikinci çıkarımın sonucu ise küresel kapitalizmle daha doğrudan bütünleşmiş bir birikim modeline geçilmesidir.

"Her bir sermaye birikim süreci, farklı sınıfsal ittifaklar anlamına geldiği ve farklı sınıfsal mücadele biçimleri içerdiği ölçüde, farklı siyasal rejimlere denk düşmektedir".[63] Haldun Gülalp'in bu çıkarımından hareketle 24 Ocak kararlarının ülke siyasetini derinden etkileyecek sonuçları olacağını tahmin etmek güç değildir. Aslında bu durum Schamis'in yukarıda bahsettiğimiz tespitiyle birlikte değerlendirildiğinde niye eski dönem darbelerinden daha şumullü siyasi değişikliklere yol açtığı ve hatta niye daha kanlı ve vahşi oldukları konusunda bizi ilginç sonuçlara götürebilir. Pamuk'a göre dar anlamda istikrar ön-

62 Şevket Pamuk, "24 Ocak Sonrasında Sınıflar ve Gelir Dağılımı" *11. Tez* 2. Kitap, Mart 1986, s. 87-101.

63 Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1987).

lemleri ve ulusal iktisadın yapısal dönüşümünü hedefleyen politikaların yanında bunların başarıyla uygulanması için, diğer benzeri örneklerde de olduğu gibi askeri rejimlerin desteği gerekiyordu ve bu destek aynı yılın Eylül ayında sağlandı.

Bu kısa bölümde dikkat çekmek istediğimiz, Büyük Britanya örneğinde açık bir işçi işveren mücadelesi şeklinde geçen hesaplaşmanın yolunu açtığı yasal ve kurumsal dönüşümlerin, Türkiye ve Şili gibi örneklerde askeri darbeler biçiminde yine popüler halk hareketinin kırılması yoluyla uygulanabilir hale geldiğidir. Takip eden bölümde ise Türkiye'de darbe döneminde çalışma ilişkileri alanında gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemelerin neler olduğuna bakıp bunların geçmiş dönemlerle olan bağlarını ve kopuş noktalarını irdelemeye çalışacağım.

Darbe döneminde çalışma ilişkileri düzeni

12 Eylül darbesinin çalışma ilişkileri konusundaki ilk uygulaması 16 Eylül'de yayınlanan Milli Güvenlik Komitesi (MGK) bildirisinde yer alır. Buna göre ikinci bir emre kadar grev ve lokavt yapılabilmesine cevaz veren tüm yasal düzenlemeler askıya alınmıştır, halen sürmekte olan grev ve lokavtlar da böylece ertelenmiş oluyordu. Ertesi gün yani 17 Eylül'de ek ücret ve yan ödemelere yüzde yetmiş oranında ve avans niteliğinde ek ödeme yapılmasına dair bir genelge yayınlandı. 6 Ekim'de yayımlanan bir başka genelge ile toplu iş sözleşmeleri düzeninin ne şekilde oturtulacağı belirlenene kadar ücret meselesinin bu şekilde düzenlenmek istendiği ortaya çıkıyordu.

Darbe hükümetinin 29 Eylül'de açıkladığı hükümet programı 24 Ocak kararlarının uygulanmasına sadık kalınacağını açıkça belirtiyordu. Zaten IMF destekli bu programın son Demirel hükümeti döneminde oluşturulmasına ve uygulanmasına katkı yapmış Turgut Özal ve Kaya Erdem gibi üst düzey bürokratlarda yeni hükümette bakan olarak ekonomiden sorumlu koltukları işgal etmekteydiler. Yeni hükümetin Çalışma Bakanlığı'nda iş hukuku profesörü Turhan Esener, Sosyal Güven-

lik Bakanlığı'nda ise Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide oturmaktaydı.

Darbenin hemen sonrasında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ve bir süre sonra Hak-İş kapatıldı.[64] Bu sendikaların yönetimleri kayyumlara devredildi. Genel sekreteri bakan yapılan Türk-İş'inse toplu sözleşme imzalama hakkı yoktu. Bu konfederasyon, sendikal anlayışı gereği Ankara'nın yeni yöneticileri içerisinde lobicilik etkinliklerini sürdürmekteydi.

Darbecilerin şıkça başvurdukları argümanlardan biri de çalışma ilişkilerinin radikalleşmesinin toplumsal barışa zarar verecek düzeye gelmesiydi. Gerçekten de grevde kaybedilen gün sayısı istatistiklerine bakıldığında[65] 1980 yılına doğru grevlerde bir yoğunlaşma gözlemlenmektedir. Aynı zamanda dönemin gazeteleri ve o günleri yaşayanların anlatımlarına bakılacak olunursa söz konusu grevlerin epey çatışmacı ortamlarda gerçekleştirildikleri de görülebilir. Fakat bu durumun nedenini yapısal gerekçelerde aramak daha doğru olur. Türkiye'de genel ekonomik durumun bozulmasıyla 1977'den itibaren reel ücretler hızlı bir gerileme trendine girmiştir.[66] Bunun dışında unutulmamalıdır ki bahsi geçen dönem popülizmin radikalleşerek alt sınıflar adına önemli bir siyasal güç odağı oluşuna cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak tanık olunan dönemdir.

Darbe hükümeti emek kesimini kolladığı izlenimini veren işten çıkarmaların sıkıyönetim iznine bağlanması gibi kimi uygulamaları ilk anda gündeme getirmiştir. Fakat özellikle sendikaların kapatıldığı o ortam, Türkiye çalışma yaşamının eski bir hastalığının olanca şiddetiyle ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Sosyal mevzuat ne kadar otokratik bir hükümet tarafından çıkarılsa da, bu düzenlemelerin özel kesim işyerlerinde uygulanacağı çok şüphelidir. Tek parti döneminin kolek-

---

64 Hak-İş'in faaliyetine 1983 yılı içerisinde yeniden izin verildi.

65 M. Şehmus Güzel, "1946 ve Sonrasında Türkiye'de Grev Tartışması." *Toplum ve Bilim*, no. 40 (Kış 1988), s. 46-50.

66 Yıldırım Koç, "Türkiye'de Ücretlilerin Maddi Durumu" *11. Tez* 2. Kitap, Mart 1986, s. 159-195.

tif hakları kısıtlarken bireysel işçi haklarını tanıyan düzenlemeleri için de bu yargı geçerlidir,[67] 12 Eylül darbecilerinin sözde işçi işveren dengesini gözeten uygulamaları için de. Türkiye'de sosyal mevzuat esas itibariyle kamu iktisadi teşekküllerinde uygulanması için çıkarılır.

Yukarıda bahsedilen nedenle toplu iş sözleşmesi rejimini askıya aldıkları süre içerisinde grev ve lokavtı, işçi çıkarılmasını yasaklayıp yüzde yetmişlik sabit bir zam oranını belirleyen darbe hükümeti, bu düzenlemeleri esas olarak memur ya da işçi statüsündeki kamu çalışanları için uygulamıştır. Özel kesim işyerlerinde sabit zam uygulaması ile işten çıkarma yasağına riayet edilemediği gibi, daha göze batacak örneklerde hükümetin özel izniyle mücbir neden gösterilerek işçi çıkarılması yoluna da gidilmiştir. Bu özel izinlerden faydalanan kuruluşlardan biri de OYAK'tır.

12 Eylül rejiminin iş uyuşmazlıklarını çözmek üzere öngördüğü sistem zorunlu hakem uygulamasıdır. Bu amaçla 27 Aralık 1980'de çıkarılan bir yasaya dayanarak yeniden düzenlenen Yüksek Hakem Kurulu, toplu iş sözleşmelerini sonuçlandırma görevini üstlenmiştir. Kurul çok partili hayata yeniden start verilmesiyle ömrünü tamamlamayacak ve yeni Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasındaki (TİSGLY) görevi ve şekliyle varlığını devam ettirecektir. Tahkim uygulaması aslında 27 Mayıs sonrasında yayınlanan 275 sayılı TİSGLY'de de vardır. Fakat darbe döneminde iş barışının sağlanmasında temel bir yöntem gibi sunulmuş ve bu amaçla kullanılmıştır. Bu dönemde hakem kurulu kararlarını işyerlerinde zorlayacak sendikalar olmadığından tıpkı yukarıda bahsettiğimiz cunta genelgeleri gibi özel kesim işyerlerinin bazılarında uygulanmamıştır. Mustafa Sönmez[68] özel işyerlerinde kurul kararlarının görmezden gelinmesinin kimi örneklerini sıralamaktadır. Bunun ötesinde doğal olarak zorunlu tahkim kurumu serbest

---

67 Ahmet Makal. *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946.* (Ankara: İmge Yayınları, 1999).

68 Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1982).

toplu sözleşmelerden çok daha geri hükümlerle sözleşmelere imza atmış, kazanılmış hakların işveren lehine geriletilmesine vesile olmuştur.

Bir önceki dönemin militan işçi mücadelesinin gerisindeki en önemli etken olan DİSK ise MGK'nın 7 numaralı bildirisiyle faaliyetinin durdurulması, kimi yöneticilerinin yurt dışına çıkması ve malvarlıklarının kayyuma devredilmesi sonucunda büyük ölçüde tahrip edildi. Fakat bu sonucun ortaya çıkmasında DİSK yönetiminin de payı vardır. 14 Eylül'de yayınlanan 49 numaralı bildiriye uyan pek çok DİSK yöneticisi kendi kendilerine gidip sıkı yönetim makamlarına teslim olmuştur. Bunlar yüz günden fazla gözaltında tutulmuş ve çeşitli işkencelere maruz bırakılmışlardır.[69] Ancak 1981 sonunda başlayan davada 78'i idamla olmak üzere 1477 sendikacı ve sendika uzmanı yargılandı. DİSK anayasal düzeni yıkmaya teşebbüsle suçlanıyordu. Daha ilk duruşmada davada savaş hali hükümlerinin uygulanmasına karar verildi. Sanıkların dava dosyasına konan dilekçeleri kaybedildi.

DİSK davasının bu özellikleri, darbe dönemi boyunca sermaye kesiminin en büyük isimlerinin olan biten hakkındaki hayırhah ve demokrasi düşmanı açıklamalarıyla birlikte düşünüldüğünde, tıpkı İngiltere'de maden işçileri grevinin ezilmesi örneğinde olduğu gibi, burada da esas belirleyenin birikim rejiminin alacağı yeni biçimin –doğası gereği–, bir sınıfın diğeri üzerindeki politik tahakkümünün simgesel anlamda kurulması gerekliliği olduğu görülür.

2821 ve 2822 sayılı yasalar

15-16 Haziran eylemlerine yol açan yasal değişiklikten ve bunların işçi hareketinin direnişi ve Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla akim kalmasından bahsetmiştik. Fakat çok partili hayat süresince gündeme getirilemeyen bu değişiklikler darbe ile birlikte yeniden uygulanılabilir hale geldi. Yasa metinleri

69 Faruk Pekin, "DİSK'in Yirmi Yılı" *11. Tez* 5. Kitap, Şubat 1987, s. 203-208.

yakından incelenecek olursa işkollarının belirlenmesi vesaire gibi işçi örgütlerinin uzun süredir istediği kimi değişikliklerin yanı sıra işverenlerin özellikle 1977 sonrasında yakındıkları sendika aidatlarının check-off sistemiyle toplanması gibi kimi uygulamaların budandıkları, hak grevi örneğinde olduğu gibi eski yasanın cevaz verdiği bazı başka kazanımlar ise tümüyle kaldırılmıştır.

Aslında 1982 Anayasası gelen değişikliğin habercisiydi.[70] Maddelerin genelde ilk paragrafta bir hakkın var olduğunu söyleyen, takip eden paragraflarda ise o hakkın sınırlandığı durumları sayan, en son paragrafında ise o hakkın anayasanın en başında sayılan kısıtlamalara ters kullanılamayacağını hükme bağlayan bir şekilde yazılması, çalışma rejimini düzenleyen hükümlerde de geçerlidir. Üstelik anayasal düzenlemeye tabi olması gerekmeyen detaylar da anayasal metne sokularak grev hakkı örneğinde olduğu gibi kısıtlayıcı biçimlerde kullanılmaktaydı. Lokavt ise anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

Yasal değişikliklerden en çok hoşnut olan kurumlardan biri yukarıda da işaret edildiği gibi Türk-İş'tir. Zaten yasanın görüşülmesi sırasında dönemin Sosyal Güvenlik Bakanı, Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide'nin Milli Güvenlik Kurulu'ndaki tavırları da bu yargıyı doğrulamaktadır. Türk-İş'in isteği tekellerinin güçlendirilmesi ve finansal kaynaklarının güvence altında kalmaya devam etmesiydi. İstediklerini aldılar. Grev hakkının neredeyse uygulanamaz hale getirilmesi ve sendikaların üzerindeki idare vesayetinin artırılması onları ilgilendirmiyordu. Zira hem konfederasyonları genel olarak kamu kesiminde örgütlüydü hem de TCDD kökenli Şide gibi pek çok yöneticisi sendikacılıklarını hep kamu işletmelerinde yapmışlardı. Çıkarlarını idarecilerle girdikleri klientalist ilişkiler sonucu elde etmeye yatkındılar. Militan sendikacılık onlara yabancıydı. Esasen sert iş mücadeleleri dünyada da genelde özel sektör işletmelerinde yaşanır.

---

70 Aslında toplu iş sözleşmesinin uygulanmaması ya da sözleşme hükümlerinin taraflarca farklı yorumlanması nedeniyle greve gitme anlamını taşıyan hak grevini yasaklayan 2822 sayılı TİSGLY'dan ziyade anayasanın ilgili hükmüdür.

Gerekçesinde iş mücadelelerinin devletin iktisadi, sosyal ve siyasi düzenini sarsmasına imkân vermemek gibi ilkelerin öne çıkarıldığı yeni sendikalar yasasının ve TİSGLY'nin son müzakeresinin tutanakları[71] yasalardan beklenen faydaların neler olduğuna dair ipuçları içermektedir. Konsey toplantısına üyeler dışında adalet, çalışma ve sosyal güvenlik bakanları ile bu bakanlıklardan üst düzey bürokratlarla, Sosyal Güvenlik İş ve İşçi İlişkileri Komisyonu üyeleri katılmıştır. Genel olarak siyasi partilere getirilen kısıtlamaların[72] sendikalara da uygulanması ilkesi gözetilmiştir.

Bunun dışında yasa hazırlanırken dikkat edilen ilkeleri Sosyal Güvenlik İş ve İşçi İlişkileri Komisyonu başkanı şu şekilde açıklamıştır: "Türk sendikacılığına bir karakter ve ruh kazandırılması, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarımız ile geleneklerimiz ve kültürel yapımıza uygun bir sendika modelinin oluşturulması ve böylece geçmiş dönemin dağınık, zayıf ve karaktersiz sendikacılığının izale edilmesi."[73] Bu satırlarda ifade edilen fikirler 1983'ten tam otuz altı yıl evvel ilk sendikalar yasası çıkarılırken de edilmişti.[74] Hükümet o zamanda ısrarla sendikaların kendilerinden önce bir tarihi olduğunu yadsıyor, hele ki evrensel işçi hareketleriyle aralarında bir bağın olduğunu ima edilmesine dahi katlanamıyordu. 1983'e gelindiğinde bu iddia artık iyice yersiz hatta komiktir. Geçen yirmi yıl boyunca zayıf olduğu iddia edilen sendikalar hak alma mücadelesinin her veçhesinde kendilerini ispatlamış, Türkiye sosyal tarihinde unutulmayan izler bırakmıştır. Ama darbecilerin yapmaya çalıştığı tam da budur, altmışların ve yetmişlerin yaşanmamış olmasını istediklerinden, yaşanmamış saymaktadırlar.

---

71 T.C. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi* cilt 9, 144-146. birleşimler (146. Birleşim sadece ilk oturumu).

72 Siyasal partilere 12 Eylül rejimiyle getirilen kısıtlamalar için bakınız Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, (İstanbul: İletişim, 1995), s. 111-119.

73 T.C. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi* cilt 9, 144. birleşim, 1. oturum, 2 Mayıs1983, s. 79.

74 T.C. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, cilt 4 (1947), s. 294-324.

Yeni sendikalar yasasının en temel özellikleri sendika çoğulculuğuna indirdiği darbe ve sendikayı olabilecek en dar anlamıyla tanımlayarak, sendikal faaliyeti kısıtlamasıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bugün dahi eleştirdiği yüksek işkolu ve işyeri barajlarını getirerek ve sadece bu barajları geçen teşkilatlara çeşitli haklar tanıyarak güçlü ve merkezi sendikaları teşvik etmekte, bu yolla da sendikal etkinliği ve militanlığı bütünüyle örselemektedir.[75] Daha önce de belirtildiği gibi bunlar Türk-İş'in desteklediği düzenlemelerdir. Sadık Şide tutanaklardan izlendiği kadarıyla kimi zaman Çalışma Bakanı Turhan Esener'e muhalefet ederek, konfederasyonunun tekelleşmesine olanak verecek hükümleri savunmuştur.

2822 sayılı TİSGLY ise grev hakkının hem uygulanmasını zorlaştırmakta hem de çeşitli kısıtlamalar ve yukarıda değindiğimiz yüksek barajlar yoluyla grev hakkının, işgücünün sadece küçük bir azınlığı tarafından yasal olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır.[76] Yasadışı grev ve işçi eylemliliklerine dair ceza maddelerinin de olabildiğince ağır olmasına özel bir özen gösterilmiştir.[77] Çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinde iş yasalarından ziyade ceza yasalarına yapılan bu atıflar Büyük Britanya'da 1981-82'de yapılan değişikliklerde de yer almaktaydı. Bu hükümler daha sonra özellikle büyük maden işçileri grevinin bastırılmasında ve grevcilerin halktan soyutlanmasında etkin bir biçimde kullanıldı.

Özal dönemi ve işçi hareketi

Kasım 1983'te yapılan seçimler iktidara, bürokratlıkları sırasında 24 Ocak kararlarına mimarlık etmiş kadroyu taşıdı. Seçim sonuçları genel olarak yeni birikim rejiminin siyasi tem-

---

75 M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)*. İstanbul: Kaynak yayınları, 1996, s. 268-278.

76 M. Şehmus Güzel, "Grev Hakkı, Anayasa ve Lokavt" *AYKO Eğitim ve Bilim Dergisi*, sayı 1, Haziran 1982, s. 112-122.

77 Darbe dönemindeki hak gerilemeleri için bakınız, M. Şehmus Güzel, "1980 Sonrasında İşçi Haklarında Gerilemeler" *11. Tez* 5. Kitap, Şubat 1987, s. 76-91.

silcilerinin ülkenin iplerini eline aldığı anlamına geliyordu. Anavatan Partisi'nde temsil olunan bu grup, darbe döneminde elde edilen politik zaferin üstüne oturduğu ve kendisini zafer kazanırken kirlendiği için yıpranmış askeri kadroların doğrudan devamı olarak göstermemekteki maharetinden dolayı kısa sürede ülkede ideolojik hegemonyasını tesis etmeyi becerdi. Bu hegemonyanın kendini ortaya koyduğu yerlerden biri o dönemde özellikle elit çevrelerde diyametrik karşıtlık içerisindeymiş gibi tartışılan kavramların yakından incelenmesinde görülebilir. Korumacılık karşısında serbest ticaret, plancılık karşısında piyasacılık iki farklı birikim rejimi gibi değil de, radikal anlamda birbirlerine alternatif politik toplumsal konfigürasyonlar gibi tartışılmaya başlandı.[78] Kuşkusuz bu iki model arasında bir kopuş vardı ama bu devrimci bir kopuşa tekabül etmemekteydi.

İşçi örgütleri yeni sendikalar yasasına uyum sağlamak için hızla kongrelerini topladılar, işyeri sendikaları ve federasyonlar ya kendilerini feshetti, ya ulusal işkolu sendikaları biçiminde yeniden örgütlenmeye başladılar ya da işkollarında zaten varolan diğer ulusal sendikalara katıldılar. Yasa amacına ulaştı ve ülkedeki sendika sayısı önemli oranlarda azaldı. Açıkçası halen çalışabilen sendikaların çoğu Türk-İş üyesiydiler, zaten onların dışında açık olan tek sendika konfederasyonu Hak-İş'ti. DİSK'in Yargıtay'da beraat etmesi ve tekrar faaliyete geçmesi ancak 1991 yılından sonra mümkün olacaktı. Seksenlerde ise varolan konfederasyonların dışında kalmak isteyen sendikaların tek seçeneği bağımsız kalmaktı.

Otomobil-İş, seksenli yıllarda bağımsız sendikalar arasında en önemlisidir. Onun hikâyesi genel olarak dönemin çalışma rejiminin nasıl işlediğini de yansıtır. Türk-İş üyesi Metal Federasyonu'nun dağılması ile 1974 yılından itibaren bağımsız kalan sendika metal işkolunda örgütlüydü. 12 Eylül sonrasında iki ay faaliyetten men edildi, daha sonra darbe dönemi boyunca açık olmasına rağmen fiilen işlevsizdi ve yönetim kurulu

78 Korkut Boratav, ""İktisat Politikası Alternatifleri, Bölüşüm İlişkileri ve Sol" *11. Tez* 2. Kitap, Mart 1986, s. 41-51.

toplantıları polis nezaretinde yapılmaktaydı.[79] DİSK üyesi Maden-İş'in açılmayacağı ortaya çıkınca 1983 sonrası eski Maden-İş üyeleri Otomobil-İş'e üye olmaya başladılar. Maden işkolunda seksen öncesinde de DİSK'in en etkin, büyük ve militan sendikalarından biri olan Kemal Türkler başkanlığındaki Maden-İş'e karşı çeşitli çevrelerin desteğiyle kimi zaman ölümlü olaylara da yol açan bir mücadele sürdüren Türk Metal, halen örgütlü ve eskisinden çok daha güçlüydü.

Otomobil-İş'in bu hızlı gelişmesi, 97 işyerinde örgütlenmeyi başarması Türk Metal'le aralarında derhal bir yetki mücadelesine neden oldu. Türk Metal, rakibinin yüzde onluk işkolu barajını aşamadığını öne sürerek dava açtı. Çalışma Bakanlığı Ocak 1984'te sendikanın yüzde sekizde kaldığını ilan etti. Bunun anlamı Otomobil-İş'in toplu iş sözleşmesi imzalama hakkı bulunmadığıydı, böylece çoğunlukta olduğu işyerlerinde de hızla istifalar yaşanmaya başladı. İşçiler herhangi bir yetkisi olmayan bir sendikaya üyelik aidatı ödemeyi doğal olarak istemiyordu. İşyerlerinde işverenler tarafından sarı sendikaların kurulmasını engellemek amacıyla bu yüksek barajları savunan Türk-İş[80] aslında sadece sarı sendikaları bertaraf etmekle kalmıyor, üyesi olan sendikalara alternatif sendikal kuruluşlar oluşturulmasının da önüne geçiyordu. Herhangi bir işçinin, ulusal çaptaki böylesi yüksek bir barajı aşması için bir sendikaya gereken yıllar boyunca toplu iş sözleşmesi ve grev[81] hakkından fiilen feragat ederek beklemesi pek mümkün gözükmüyordu.

Temmuz 1984'te Çalışma Bakanlığı Otomobil-İş'in yüzde onu bulduğunu açıkladı. Bu sonuç kimi işyerlerindeki üyelik

---

79 Darbe döneminde bir üyesi bakan olan Türk-İş'in yönetim kurulu toplantıları hariç diğer tüm sendikalar her tür toplantılarını güvenlik kuvvetlerinin kontrolünde yapmak zorundaydılar.

80 Yıldırım Koç, "İşçi Hakları ve Sendikacılık" *11. Tez* 5. Kitap, Şubat 1987, s. 32-75.

81 Türkiye'deki çalışma rejiminde grev hakkı fiilen işçilere tanınmamıştır, grev hakkı sendikalara tanınmıştır. Seksen öncesi bu hak işyerinde yetkiyi haiz sendikanınken, 2822 sayılı yeni yasaya göre işyerinde çoğunluk olmak yetmez işkolunda da yüzde on barajını aşmış olmak gerekir. Toplu sözleşme imzalamak için işverenle müzakereye oturabilme hakkı da aynı biçimde düzenlenmiştir.

meselesinin iş mahkemelerinde Otomobil-İş lehine sonuçlanması ile işçilerin önemli bir kesiminin sendikalarına sahip çıkmasıyla mümkün olmuştu. Gene de aynı işkolundaki iki sendika arasındaki yetki davalarının sonu gelmedi. Örneğin, seksen öncesi Maden-İş ve Türk Metal arasında büyük mücadelelere neden olan Erdemir'de yetki davaları işçilerin yıllarca kendi adlarına toplu iş sözleşmesi imzalayamamasıyla sonuçlandı.

Seksen sonrasının ilk önemli grevini de Otomobil-İş örgütledi. 1986 sonunda Netaş işvereniyle sürdürülen toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin uyuşmazlıkla sonuçlanması üzerine sendika grev kararı aldı. Grev süresince hükümetin desteğiyle işyeri kimi zaman memur statüsündeki PTT teknisyenlerinin kimi zamanda stajyer öğrenci adı altında işçi çalıştırılması sayesinde grev kırıcılığı yoluyla açık tutulmaya çalışıldı. Grev süresince her türlü engelleme eyleminin ağır cezai müeyyidelerinin olması işçileri zor durumda bırakmaktaydı. Hükümet sendikanın muhakkak yenilmesini istiyordu. Şubat 1987'de sendikanın talepleri kabul edildi, bunun ertesinde örgütlü işçiler hızla işten çıkarılmaya başlandı. Otomobil-İş, Netaş'taki yetkisini kaybetti. İşten çıkarmalara karşı iş yavaşlatma, iş yerini terk etmeme gibi eylemlere başvurulduysa da, bu tür eylemler 2822 sayılı TİSGLY'da açıkça yasaklandığı için işyerine sivil polis ve çevik kuvvet davet edilerek bu eylemler de ezildi.

Netaş grevi yeni yasal düzenlemenin işçi hareketleri üzerindeki kurumsal etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Özel kesim işyerlerinde sendikalaşan işçiler kolayca işten atılabilmekteydi. Özellikle işyerlerinde öne çıkan işçiler çoğu zaman işten çıkarılmayla yüz yüze kalıyordu.[82] 1993'te iki yıl evvel yeniden açılan Maden-İş ile Otomobil-İş birleşti. Kurulan yeni sendika bugün hâlâ DİSK üyesi olarak faaliyet gösteren Birleşik Metal'dir.

---

82 Sendika üyeliği nedeniyle işten çıkarmada ispat yükümlülüğünün işverene ait olması Türkiye'de ancak 2000'den sonra gündeme gelen bir ILO standardıdır. İşveren kesimi kamuoyunda iş güvencesi yasa tasarısı diye bilinen bu uygulamanın karşısında kıdem tazminatı alanında bazı kazanımlar elde etmiştir.

Özel kesim işyerlerinde süreç bu biçimde işlerken ANAP iktidarı boyunca fakirleşen ve yeni birikim modeli uyarınca neredeyse yarı devlet memuru statüsünde çalıştıkları işlerini özelleştirme nedeniyle kaybetme tehlikesi yaşayan kamu işçileri giderek radikalleşmekteydi. Kamu kesimi sendikaları her ne kadar uzlaşmacı olsalar da zengin ve yüksek oranda örgütlüydüler. İlk rahatsızlık belirtileri 1989 baharında kamudaki toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin uzaması üzerine gerçekleştirilen eylemlerde ortaya çıktı. Türk-İş'in ihtiyatlı tutumuna rağmen iktidarın yerel seçim yenilgisiyle de cesaretlenen kamu işçilerinin hızla politikleştirdiği eylemler, yasa hükümlerinin çevresinden dolaşan yaratıcı eylem biçimlerinin de geliştirilmesiyle o döneme dek sürekli reel anlamda düşen ücretlerin[83] ilk kez reel kazanımlarla telafi edilmesine yol açtı. Dipten gelen bir dalga olan bu eylemlilik süreci Türk-İş içinde de kısmi bir yenileşme yaratmıştı. Fakat kamu kesimini daraltmayı hedefleyen hükümetle işçiler arasındaki esas çatışma, ANAP'ın seçim yenilgisinin etkisinden de çıkmasıyla 1990 sonbaharında kapatılması son derece simgesel bir önem taşıyan Türkiye Taş Kömürü İşletmeleri'nin Zonguldak işletmeleri özelinde yaşandı.

Keynesçilik sonrası ortaya çıkan yapısal uyum programlarının dar anlamda istikrar önlemlerinden ayrı ve bunlara ek olarak Üçüncü Dünya ülke ekonomilerinin küresel kapitalizme eklemlenme biçimini değiştirmeye yönelik iktisat siyasalarını içerdiğini önceki bölümlerde iddia etmiştik. Askeri darbelerin hem Türkiye'de hem de başka ülkelerde bu anlamda işlevsel olduğunun altını çizmiştik. Yapısal uyum ve ülke ekonomilerinin yeniden biçimlendirilmesi, basitçe iktisat siyasalarının değiştirilmesi ve kimi kurumsal ve yasal düzenlemelerle sınırlandırılamaz. Özellikle dışa açılma, ki seksenlerin sonuna gelindiğinde bu Türkiye ekonomisi için bir vakıa haline gelmişti, belirli bir aşamadan sonra yeni dönemin mantığı olan piyasa düzenlemelerinin o döneme dek, görece

83 Şevket Pamuk, "Gelir Dağılımına Ne Oldu" *11. Tez* 5. Kitap, Şubat 1987, s. 213-216.

serbest piyasa mantığının dışında hareket eden toplumsal alanlara da sızmasını yeni dönemin küresel bağlamına uygun olarak zorlamaktadır. İşte özelleştirme uygulamaları da seksenli yılların sonuna doğru özellikle bu çerçevede daha da güçlenerek Türkiye'nin gündemine girmiştir. Türkiye'de özelleştirme uygulamalarının önünün açılması da politik bir zaferin ertesine rastlar.

Ereğli taş kömürü havzası işletmeye açıldığından itibaren, bir işçi bölgesi olarak hep ülkenin geri kalanından yalıtılmış halde bırakılmıştır. Havza tarihinde önemli eylemler yaşanmış fakat başka ülkelerdeki madenci eylemlerinin tersine bunların ulusal etkisi beklenenden az olmuştur. 1990 yılında toplu sözleşme görüşmelerinin çıkmaza girmesinin bir nedeni de hükümetin zarar ettiğini öne sürdüğü TTK Ereğli işletmesini küçültme isteğiydi. O dönem tüm ekonomisi taş kömürüne bağlı Zonguldak'ta bu durum infial yaratsa da, gerek yukarıda bahsettiğimiz yalıtılmışlık, gerekse de emek dayanışmasının seksen sonrasında iyice zayıflayan karakteri, Zonguldak içinde düpedüz özgürleştirici politik bir süreç yaratan madenci grevinin politik hedeflerine varmak için Ankara'ya yürüyüşe geçişinden sonra şehirden uzaklaştıkça siyasi anlamda zayıflamasına yol açmıştır.[84] Kış soğuğunda Mengen'e kadar yürüyen yüz bini aşkın bir kalabalık buradan geri dönmek durumunda kalmıştır.[85] Hem 1991'deki iktidar değişikliği ve yeni hükümetin kamu kesimi çalışanlarıyla eski klientalist ilişkileri daha dar anlamda yeniden harekete geçirmesi, hem de bu başarısızlık kamu işçileri arasındaki hareketlenmenin daha da ilerletilmesini engellemiştir. Koalisyon hükümeti çeşitli özelleştirme uygulamalarına karşılık olarak kimi tazmin edici yöntemleri sınıfsal bağlamın dışında olmak şartıyla kullanmaktan çekinme-

84 Zonguldak grevi ve yürüyüşünün tanıklığı için bakınız N.S. Karakaş, *Eylem Günlüğü*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1992).

85 TİSGLY'nin olumsuz bir etkisi burada da ortaya çıkmaktadır. Yasal süreç uygulandığında sendika ancak rastlantısal olarak kendisi için en avantajlı anda greve çıkabilir. İşveren kesimi ise yasal süreçleri kendi lehine kullanarak grevi istediği zaman başlatabilir. Bu mekanizmanın işleyişi için bkz. M. Şehmus Güzel, "Grev Hakkı," *Bilim ve Sanat*, sayı 18, Haziran 1982, s. 35-39.

miştir. Bu durum liberal iktisat yanlısı çevrelerce eleştirilse de, ki bu eleştirilerin hakim iktisadi mantık açısından haklı olduğu su götürmez, uygulanan reçetelerin politik olabilirliği böylece garanti altına alınmıştır.

Doksanlar ve kamu sendikacılığı

Kamu işçileri arasındaki hareketlilik sönümlenirken darbe döneminden itibaren uygulanan iktisat siyasetinin mağduru başka bir toplumsal grup sahne almaktaydı. 27 Mayıs Anayasası'nda sendika hakkı olan fakat 12 Mart dönemindeki değişikliklerle bu hakkını kaybeden memur statüsündeki kamu çalışanları, özellikle Türkiye Öğretmenler Sendikası ve TÖB-DER gibi kuvvetli örgütlülükleri seksen öncesi gerçekleştirebilmiş öğretmenler, sendikalaşma hareketi içerisine girdiler.

12 Eylül Anayasası memurların sendika kuramayacağını hükme bağlamayı unutmuştu. Bu anayasal boşluktan faydalanan kamu çalışanları Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere atıfla örgütlenmeye girişti̇ler. Öncülüğü seksenli yılların ortasından itibaren Eğit-Der ve bu derneğin yayın organı Abece dergisinin etrafında birleşen öğretmenler yapıyordu. Eğit-Der, memurların derneklere üyeliği yasak olduğundan seksen öncesi TÖB-DER ve TÖS içerisinde çalışmış ve o sırada meslekte olmayan ya da emekli öğretmenler tarafından kurulmuş, kısa sürede öğretmenler arasında geniş bir kitleye ulaşmıştı.

Seksen sonrasında kurulan ilk memur sendikası eğitim işkolundaki Eğitim-İş'tir. 28 Mayıs 1990'da Ankara'da valiliğe kuruluş dilekçesi verilmek istenmiş ama memurların sendika kurması yasal olarak mümkün olmadığı gerekçesiyle dilekçe kabul edilmemiştir. Memur sendikacılığının ilk dönemi Ankara meydanlarında ve mahkeme salonlarında geçmiştir. Hükümet kurucular hakkında derhal cezai ve idari soruşturma başlatmakta, bu kuruluşları tanımamaktaydı. 1992 Kasım ve Nisan aylarında Danıştay'ın verdiği iki karar bu konudaki hukuki tartışmayı bitirmiş ve memur sendikalarının kurulmasının

yasal bir engeli bulunmadığı ortaya çıkmıştı.[86] Yine de ortada bir yasanın olmaması idare tarafından bu kuruluşların fiilen hiçbir faaliyette bulunamayacağı biçiminde algılanmıştır. Üstelik hukuk kararlarının siyasi olmadığını iddia etmek de mümkün değildir. Nitekim, Tüm-Haber Sen 1995 yılında Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun verdiği karar uyarınca kapatılmıştır.

Açıkçası hukuk mücadelesi aşamasındayken enikonu politikleşen memur sendikacılığı hareketi, yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle sönümlenmeye yüz tutmuştur.[87] Bu durumun birkaç nedeni sayılabilir, her şeyden önce 1992'deki kararlardan sonra iktidar yanlısı kimi memurlar hızla bir örgütlenme faaliyetine girişip ilk memur sendikaları konfederasyonunu kurmuşlardır. Haziran 1992'de kurulan Türkiye Kamu-Sen'e üye sendikalar bu örgütten sadece bir hafta önce kurulmuştu. Bundan daha önemli bir neden ise memur sendikacılığının tabanını oluşturan kişilerin profillerinde yatmaktadır. Bu insanlar seksen öncesinde ilk gençliklerini yaşamış ve o ortamda politize olmuş kişilerdir. Çalışma hayatına darbe döneminde ya da onun hemen ertesinde atılsalar da sosyalleştikleri dönem popüler siyasetin radikalleştiği yetmişli yılların sonudur. Memur sendikalarının bu militan üyeleri yaşları ilerledikçe çok çeşitli nedenlerle mücadelenin uzağında kalmaktadırlar. Bu sendikaların kitleselliğine darbe vurmaktadır. Yine de kabul etmek gerekir ki doksanlı yılların en politik toplumsal kesimi özellikle Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) etrafında örgütlenmiş memurlar ve özellikle Eğitim-Sen'li öğretmenlerdir.

Değerlendirme

Türkiye işçi hareketinin bugün neredeyse görünmez halde olması ve kamusal etkinliğinin aşınmasının yüksek işsizlik oranı gibi konjonktürel nedenlerinin yanı sıra, küresel ekonominin

86 Mesut Gülmez, "Hukuk Savaşımı ve Yargı Kararları" *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 2, Tarih Vakfı (İstanbul 1998), s. 362-363.

87 Hasan Oğuz, *1980 Sonrası İşçi Hareketinde Durum*, (İstanbul: Scala Yayıncılık, 1995).

aldığı biçim gibi derin yapısal nedenleri de vardır. Bu yazıda bunların yanında, kendi tarihselliğinin işçi hareketinin bugününe nasıl etki yaptığını incelemeye çalıştım. Seksenlerin sonu ve doksanlarda yükselen kamu kesimi işçi ve memurlarının mücadelesinin bugün bu kadar gerilemesinin nedeni 12 Eylül ertesinde küresel kapitalizmin aldığı yeni biçime uygun olarak oluşturulan kurumsal ve yasal düzenlemeler olduğu kadar, ülkemizde kamu sendikacılığına tarihsel sürecin kimi kritik anlarındaki tercihlerinin birikmiş etkisidir. Türkiye'de hem aşağıdan kurulan memur sendikalarının kitleselleşememesinde hem de Türk-İş'te cisimleşen ama bu konfederasyonla kesinlikle sınırlı olmayan sendikacılık algısının zayıflığında, bu kurumların kuruluş aşamasından itibaren hükümetlerce ısrarlı bir biçimde izlenen kimi politikaların büyük payı vardır. Kurumsallaşan sendikal anlayış ve kimliğin tarihi onun bugün bağımsız ve devrimci tercihler yapmasının önünde de bir noktaya kadar engeldir. Bu bakımdan örgütlü işçi hareketinin geriletilmesinin başlangıcını, Türkiye ve daha pek çok başka örnekte milat sayılan yetmişlerin ortalarından itibaren küresel çapta gerçekleşen dönüşümden başlatmak doğru değildir. Zaten bu tutum tarihi kendilerinin iktidarıyla başlatan egemenlerin görüş açısını da kabullenmek anlamına gelmektedir. Tek parti rejimi ve sonrasındaki hükümetler çıkardıkları yasalarla emek hareketi, kadın hakları gibi meseleleri yoktan var etmemiş, varolan nüveleri geriletme ve kontrol altına alma yoluna gitmiştir. Bu bakımdan işçi hareketinin de geriletilmesi dendiğinde ilk bakılması gereken tarih o alanda çıkarılan ilk yasanın tarihidir. 24 Ocak kararları ertesinde ve 12 Eylül darbesiyle ancak bu geriletme ve kontrol altına alma eğiliminin özgül politik biçimi, yeni küresel temayüle de uyumlu bir şekilde, değişmiştir. Emeğin küresel gerileyişi, Türkiye işçi hareketini biçimlendiren olaylar ve kurumsal faktörlerin tarihselliği ile karşılıklı etkileşim halinde işçi hareketini bu coğrafyada görünmez kılmış, sendika bürokrasilerinin ötesini göremeyen akademi de ülkede "yeni toplumsal hareket" aramaya başlamıştır.

Güney Kore'nin *Minjung*'u ve *Minjung* Hareketi

DONGYOUN HWANG*

1970-1980'lerin Güney Koresi, askeri rejimlere karşı kesintisiz, zaman zaman şiddetlenen siyasi mücadele ve toplumsal ayaklanmalara tanıklık etti. 1960'larda başlayan ancak asıl gelişimini 1980'lerde yaşayan siyasi ve toplumsal demokratikleşme hareketinin temeli, 1950'li yıllarda yaşanan ulusal parçalanmada ve temelde Güney Kore'nin hızlı fakat bağımlı kapitalist gelişmesi ile ortaya çıkan toplumsal ve ideolojik "çelişkilere" karşı oluşan tepkide yatmaktaydı. Bu tepki toplumda yıllardır birikmiş, toplumun içine işlemişti. Bu durumda demokratikleşme, askeri diktatörlük yönetimi altında bulunan ve aynı zamanda bağımlı Güney Kore toplumunun "milliyetçi ve minjung demokrasi"yi isteyen ilerici dönüşümünü yürütmek için gerekli görülüyordu.

Bu anlayışın altında, 1945 sonrası Kore tarihinin ulusal bölünme[1] tarihi olduğu yönündeki yaygın bir biçimde kabul edi-

(*) Amerikan Soka Üniversitesi, Asya Çalışmaları yardımcı doçenti.

1 Bu bölünme sonucunda da komünizm karşıtlığının, Güney Korelilerin bilinçlerini ve tutumlarını denetim altına alarak ve böylece Kore yarımadasının güney kesiminde aşırı sağcı diktatörlüğün hüküm sürmesine yol açarak, devletin hakim ideolojisi haline geldiği ileri sürülmüştür.

len uzlaşma yatıyordu. Özel olarak, ABD tarafından desteklenen ve 1950'lerin Syngman Rhee rejiminden sonra 1960-1980'lerin askeri rejimlerince devam ettirilen komünizm karşıtı ideoloji, Kore insanının demokrasi, eşit ekonomik dağılım, ulusal bağımsızlık ve son olarak, iki Kore'nin birleşmesi istek ve çabasının bastırılmasında kullanılan gayri meşru rejim kanunlarının temel aracıydı. 1970 ve 1980'lerdeki devlet destekli hızlı modernleşme de askeri yönetimi güçlendirmiş ve özellikle işçilerin, çiftçilerin ve fakir şehir insanının hayatlarını ve çıkarlarını feda ederek zenginle yoksul arasındaki uçurumu daha da artırıp genişletmişti. Bu durum ilerici entelektüellerin ve uzmanların endişelerinin artmasına neden oldu. Ayrıca, Güney Kore'de "çelişkilerin" asıl sebebinin ulusal bölünme olduğuna dair yavaş yavaş genişleyen ve bölünmenin hakkından gelip bu durumu sona erdirmeyi amaçlayan bir fikir birliği oluşmuştur. Bu fikir birliği bölünmenin sorumluları olan neokolonyal güçlerden kurtulup ulusal özgürlüğe ulaşma görevini Koreli insanlara tevdi ediyordu. İşte, bastırılmış ve marjinalize edilmiş insanlar anlamında *minjung* kelimesinin güçlü olarak ortaya çıkıp, 1970 ve 1980'lerin diktatörlük karşıtı siyasi mücadelesi ve onu izleyen toplumsal demokratikleşme hareketi için yaygın olarak kullanılması ve uygulanması bu bağlam ve zeminde gerçekleşmiştir.

Aslında, *minjung* (halk ve kitleler) bir kavram olarak, Güney Kore'nin 1970 ve 1980'li yılların muhalif siyasal ve toplumsal hareketinin bir icadıydı. Bu muhtemelen, temel olarak 1970'lerde siyasetle uğraşan entelektüel ve öğrenciler arasında toplumsal ve siyasal değişimin öznesi olarak minjung'a olan ilginin artmasından dolayıydı. Kore "maske-dans tiyatrosu (*talchum**)" ve Kore "yer tiyatrosunun (*madang geuk*)" 1970'lerde üniversite öğrencileri arasındaki popülerliği, entelektüel ilginin minjung hayatı ve kültüründe yoğunlaşmasında önemli bir role sahipti ve bu da "minjung çizgisi" olarak ad-

(*) Talchum (Maske Dansı): Halkın yönetici sınıfla dalga geçtiği bir danstır. Oyuncular geleneksel kostümlerle ve ahşap ya da kağıttan yapılmış maskelerle rol yaparlar – ç.n.

landırılan çizginin zamanın siyasal, toplumsal ve ekonomik mücadelelerinde işlenmesini sağladı. Üstelik, minjung hareketinde demokratikleşme sorunu, toplumda (devam eden ve derinleşen) "çelişkilerin" temel nedeni olarak görülen neokolonyal güçlere karşı tamamlanmamış bir ulusal bağımsızlık göreviyle içiçe geçmişti. Diğer bir deyişle, bir öğretim görevlisinin cümlesini kullanırsak, minjung aslında Paik Nak-chung'un "[ulusal] bölünme sistemi (*bundan cheje*)"[2] dediği bir rejim altındaki Güney Kore toplumunun, demokratik dönüşümünün ve bağımsızlık çabasının ortasında "keşfedilmişti."[3] Diğer bir açıdan bakarsak minjung, bağımlılık teorisinin etkili olduğu ve minjung kelimesinin içinin kavram olarak doldurulmasında önemli bir rol oynayan 1970'lerin ortasında, ulusal ve toplumsal çelişkileri çözmek için "bulunmuştu". Minjung artık ulusal tarih ve dönüşümün öznesi ve iki çelişkinin çözümünün bağlı olduğu şeydi ve entelektüel praksisin aracı olarak entelektüel tartışmanın merkezindeydi.[4]

Şunu belirtmek gerekir ki, minjung kelimesi, 1970 Güney Koresinin bir gecede oluvermiş bir "keşfi" ya da icadı değildi, tersine, Kore kelime dağarcığında uzun süredir, özellikle Shin Chaeho'nun 1931'de *Chosun Günlük Gazetesi*'nde yazı dizisi olarak yayınlanmış olan *Eski Kore Tarihi* (*Joseon Sang'go sa*) kitabında ve 1923 "Kore Devrimi Deklarasyonu"nunda kullandığından beri varolan bir kelimeydi. Ünlü bir milliyetçi tarihçi, gazeteci ve anarşist olan Shin, kitabında "hükümet görevlilerinin" Kore toplumunun önemsiz bir sınıfı olmaması gereken minjung'a dahil edilmediklerini öne sürdü ve aksine minjung'un "çiftçi, balıkçı ve işçileri"[5] içeren toplumun çoğunluğunu oluşturması gerektiği konusunda ısrarcıydı. Shin'in minjung'u kullanımını özel kılan şey, minjung'un Kore

---

2 Paik Nak-Chung, *Bundan cheje byeonhyeok eui gongbu gil* (Bölünme Sistemini Dönüştürme Çalışmalarına Bir Yol) (Seoul: Changjak gwa bipyeongsa, 1994).

3 Seo Jungseok, "Yeoksa hyeonsil gwa yeoksa insik (Tarihsel Gerçekler ve Tarihsel Bilinç)" *Yeoksa Bipyeong* (Tarihsel Eleştiri), no. 1 (Eylül 1987), s. 20.

4 Seo Jungseok, s. 20, 24.

5 Seo Jungseok, s. 20'den alınmıştır.

toplumunun dönüşüm veya değişiminin öznesi olma potansiyelini ilk fark eden kişi olmasıydı. Onun bu tutumu 1923'te Çin'deki Koreli ünlü bir bağımsızlık yanlısı anarşist terör örgütü olan Adil Grup (*Euiyeol dan*) için yazdığı "Kore Devrim Deklarasyonu"nda çok daha açıktır. Shin deklarasyonda "bugünün devrimi kitlelerin (minjung) kendileri için yaptığı ve bu yüzden 'kitlelerin devrimi' ve 'doğrudan devrim' diyebileceğimiz bir devrimdir ve bizim devrimimize doğru ilk adımdır, bu nedenle kitlelerin uyanmasını sağlayacaktır"[6] demektedir. Kısaca Shin, minjung'un mücadelenin öznesi ve daha ötesi olduğu Kore devrimini, Japon sömürgeciliğine karşı, ulusal özgürlük için şiddet yanlısı bir mücadele olarak görüyordu. Tarihçi Henry Em'in, Shin'in "halk (minjung)"tan "ulus (minjok)"a yönelişini, onun "milliyetçiliğin ötesine geçmiş bir siyasi program"ının göstergesi olduğunu savunduğu gibi, Shin'in minjung'u kullanışı, uygulamada, uluslarüstüydü.[7] Aynı şekilde 1920'lerde ve 1930'larda yapay ulus (minjok) kavramıyla hareket eden Koreli anarşistler, tahayyül ettikleri toplumun gerçekleşmesi için minjung'la yapılacak koalisyonu çok önemli görmeye başladılar.[8] Minjung, Shin'in ve Koreli anarşistlerin kullandığı şekliyle, 1970 ve 80'lerdeki minjung teorisyen ve eylemcilerinin tersine (aşağıya bakınız), katıksız milliyetçilikten çok, sınıf temelli ve uluslarüstü bir kategori olmasına rağmen değişim ve tarihin öznesi haline gelmişti bile.

Yukarıda kısaca bahsettiğim gibi, 1970'lerin başlarında minjung yeniden ortaya çıkmıştı ve siyasetle uğraşan öğrenciler ile toplumsal/siyasi aktivistler tarafından siyasal ve toplumsal bir terim olarak yaygın bir şekilde kullanılıyordu ve daha sonra da ilerici entelektüeller ve öğretim görevlileri tarafından ente-

---

6 Shin Chaeho, "Declaration of the Korean Revolution (1923)", Robert Graham (ed.), *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas*, cilt 1 (From Anarchy to Anarchism: 300 CE to 1939) (Montreal: Black Rose Books, 2005), s. 373-374.

7 Henry Em, "Nationalism, Post-Nationalsim and Shin Ch'ae-ho", *Korea Journal* (Yaz 1999), s. 313.

8 Dongyoun Hwang, "The Korean Anarchist Press in China and Japan, 1920s-30s", (yayımlanmamış yazı).

lektüel bir praksis olarak kullanıldı. Başkan Park Chung Hee 1972'de kendi başkanlığını ilan ettiğinde ve askeri rejimi devam ettirmek için, meşru olmayan yeni bir anayasa ve *yushin* (gençleşme) denilen bir sistem oluşturduğunda, minjung terimi öğrenciler, ilerici entelektüeller ve öğretim üyeleri, yazarlar, gazeteciler, kilise liderleri ve hatta bazı muhalif siyasi liderler tarafından hemen kabul edilerek popülerlik kazandı ve kısa sürede mücadelenin ve hareketin parolası ve sembolik ve temsili sloganı haline geldi.

Ekim 1979'da başkan Park'a yapılan suikast demokrasiye ve meşru, bağımsız bir sivil hükümet kurulmasına yol açıp 18 yıllık askeri rejime son verebilecek gibi göründüyse de, kısa süre sonra yeni bir askeri diktatörlüğün hazırda beklediği anlaşıldı. 1980'lerin başlarında, yeni askeri diktatörlüğün aynı yılın mayıs ayında Kwangju şehrinin vatandaşlarının acımasız ve kanlı şekilde katletmesiyle sonuçlanan kısa ömürlü "Seul Baharı"ndan hemen sonra, 1980'lerin Güney Kore toplumunun acil görevinin askeri yönetimi sona erdirmek ve devamında öznesi minjung olan demokratik, meşru, birleşme yönelimli bir ulus devlet inşa etme yönünde bir beklenti oluşturmak olduğuna daha önce hiç olmadığı kadar inanıldığı bir zamanda, minjung kelimesi dikkatleri üzerine çekti. 80'ler boyunca, bu terim siyasi mücadele ve toplumsal hareketin merkezinde bir kelime haline geldi ve 1980'lerin ortasında demokratik hareket ve siyasi mücadele doruk noktasına ulaştığında yaygın olarak kabul ediliyor ve kullanılıyordu. Minjung'un ortak sınıf bilinci ve ortak kimlik olarak anlaşılmaya başlaması da yine 1980'lerdeydi.

Aşağıda öncelikle minjung kelimesinin minjung uzmanları ve entelektüelleri tarafından yapılmış çeşitli tanımlamalarını vererek başlayacağım. Böylece, Nancy Abelmann'ın minjung'un 1970 ve 80'lerin Güney Kore'sine dönüşünü anlamlandırmada çok ilginç ve yararlı bulduğum "minjung projesi" iddiasını, "hafıza ve hareketlilik üzerine bir söylem"[9] olarak

9 Nancy Abelmann, "Minjung Theory and Practice", Harumi Befu (ed.), *Cultural Nationalism in East Asia: Representation and Identity* (Berkeley, CA.: Institute of East Asian Studies, University of California, 1993), s. 139-165.

göz önünde tutacağım. Bundan sonra, özellikle Tonghak Köylü Ayaklanması'nın (1894-1895) tarihsel önemi konusunda tarihçi ve diğer minjung eylemcilerinin, minjung'u tarihin merkezi ve öznesi sayarak, nasıl modern Kore tarihini yeniden okuyup yeniden yazdıklarının açıklamasına geçeceğim. Son olarak, Charles Tilly'nin toplumsal hareketin "iktidarı ellerinde tutanların yargılama yetkisi altında yaşayan bir halk adına, bu halkın liyakat, birlik, nicelik ve bağlılık* eylemleri aracılığıyla bu iktidar sahiplerine karşı girişilen aralıksız bir meydan okuma"[10] olarak yaptığı tanımını akılda tutarak, toplumsal bir hareket olarak açıklayacağım.

Minjung'u tanımlamak

Bir Güney Kore sözlüğü *minjung*'u her ne kadar, "bir toplum ya da ulusun seçmeni olan sıradan yurttaşların (*ilban kukmin*) çoğunluğu" ve "genellikle sıradan insanlar (*ilban daejung*)" yani "yönetilen sınıf"[11] olarak tanımlasa da, minjung'un tanımı ve anlamı aslında (ve her zaman) uzmanların ve entelektüellerin kendi kullanım ve vurgularına göre çeşitlilik göstermiştir. Anlam ve tanımlamada anlaşmazlıklar olsa da, minjung'un özne (*juche*) ve hatta tarihin temeli (*juin*) – tarihin merkezi (*jungsim*) olduğu şüphesiz herkesçe kabul ediliyordu.

1970'lerde minjung kelimesi yeniden uzmanların ve entelektüellerin tartışmalarının ön sıralarında yer almaya başladığında, teorisyenler ve eylemciler bu kelimenin, sadece Güney Kore tarihinin ve toplumunun bağlamına has olan milliyetçi

(*) Charles Tilly'nin makalesindeki çevirmenin notuna bakınız.

10 Charles Tilly, "Conclusion: From Interactions to Outcomes in Social Movements," Marco Giugni, Doug McAdam, ve Charles Tilly (ed.), *How Social Movements Matter* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), s. 257, 260.

11 Bkz *Minjung Essence gukeo sajeon* (Minjung's Essence Dictionary of National Language) (Seoul: Minjung seolim, 1971, gözden geçirilmiş 5. baskı, 2001), s. 955. Tabii ki, *minjung* aynı sözlükte "büyük sayıda insan topluluğu" ya da "toplumun çoğunluğunu oluşturan insanlar" olarak tanımlanmış *daejung* kelimesinden farklıdır. Nancy Abelmann 1980'lerde birçok *minjung* aktivistinin hiçbir neden göstermeden *daejung* için *minjung*'u terk ettiğini işaret ediyor. Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice," s. 155, no. 9.

karakterine işaret etmekte aceleci davrandılar. Bu yüzden minjung, daha önceleri Shin Chaeho'nun kullanımından farklı olarak, ulus (*minjok*) kelimesinin karşılığı haline geldi ve yabancı ve yerli kuvvetlere karşı ulusal bağımsızlık ve demokratikleşme için mücadelede pratik sorumluluk alabilecek esas özne olarak görülmeye başlandı. Mücadelede entelektüellerin basit aracı ve yorumlayıcı rollerinin ötesine geçerek minjung'un öncüsü olduklarına inanılıyordu:[12] sözde onlar da minjung idi.

Radikal uzmanların ve entelektüellerin yaptığı tanımlamalar, bence, kabaca üç kategoride toplanabilir: (1) Sınıf çözümlemesini kullanan Marksist tanımlar, (2) minjung'u sadece siyasi olarak direnen bir güç gibi gören "siyasi" tanımlar, ve son olarak, (3) sınıf çözümlemesini kullanan fakat işçi ve köylüleri merkezî güçler olarak konumlandırmayı reddeden ve hatta minjung'un orta sınıfı da kapsayan tüm sınıfları içeren bir koalisyon olduğunu vurgulayan tanımlar.

İlk olarak, önde gelen Marksist minjung teorisyenlerinden ve bir ekonomist olan, Bak Hyeonchae, minjung'un Marksist bir tanımlamasını öne sürer. Bak, minjung'un bileşenleri ve kapitalizmin kurbanları olarak "dört sınıf" konumlandırarak şunu savunuyor: "Minjung, merkezî unsuru işçi sınıfı olmak üzere, küçük çiftçiler, küçük bağımsız üreticiler, kent yoksulları ve bir kısım ilerici entelektüelden oluşur." Bak'a göre, işçiler "minjung'un temel bileşeni", çiftçiler "genel çiftçilik tabakası" ve kent yoksulları "en alt tabaka"dır ve bunların tamamı "kapitalist düzenin nihai ürünleri"dir. Bu teorik yaklaşımda "Marx'ın kapitalist toplumda köylü ve zanaatkarın konumu kavramıyla birebir aynı olduğu" kabul edilir.[13] Kore Minjung'u Tarihi Çalışma Derneği'nce (Hanguk minjungsa yeon'gu hoi) hazırlanan ve Chun Doo Hwan'ın 1980'den 1987'ye kadar sü-

12 Seo Jungseok, s. 34.

13 Hagen Koo, "The State, Minjung and the Working Class in South Korea," Hagen Koo (ed.), *State and Society in Contemporary Korea* (Ithaca: Cornell Univesity Press, 1993), s. 145 ve Kim Hyung-A, "Minjung Socioeconomic Responses to State-led Industrialization," Kenneth Wells, (ed.), *South Korea's Minjung Movement* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1995), s. 40-43.

ren askeri rejimine karşı sürdürülmekte olan siyasal mücadele ve demokratikleşme hareketlerinin tam ortasında, 1986'da basılan *Kore Minjung'unun Tarihi*, zamanın radikal uzmanlarından oluşan bir grup için ortak bir Marksist minjung tanımı sunmaktadır. Milli Güvenlik Yasası'nı ihlalle suçlanıp, Kore tarihi hakkındaki radikal ve "Kuzey Kore yanlısı" yorumlarından dolayı yargılanan bu grup, minjung'u öncelikle yeni sömürgecilik çağında ulusal bağımsızlığın öznesi olarak tanımlar. Bu grup aynı zamanda minjung'u işçi sınfını Kore tarihinin merkezine yerleştiren ve ayrıca köylüler, kent yoksulları (*dosi binmin*) ve ilerici entelektüelleri de içeren bir kavram olarak görüyordu. Minjung, kısacası, çağdaş Güney Kore toplumunun ve aynı zamanda ulusal bölünme döneminin tarihsel öznesiydi. Zamanın radikal uzmanlarının kitaplarında da kabul edildiği gibi minjung'un içerik ve mahiyeti farklı tarihsel zaman ve mekâna[14] göre değişmektedir; bu grubun minjung'u, geçmişte varolmuş ve Güney Kore toplumunun hizmetine girmek için günümüze geri dönmesi gereken bir özneye dönüşmüştü.

1970'lerin bilinen bir minjung şairi ve aktivisti olan ve Güney Kore toplumsal reformuna tarihsel göndermeler yapmak için yerel dinler *Tonghak* ve *Chungsangyo*'ya dönmüş olan Gim Jiha (Kim Chi-ha), mahkumiyeti sırasında en etkili minjung kavramı tanımlamalarından birini şöyle yapmıştır:

> Dünyadaki hedefleri yükselten ve gerçekleştiren özne olmuş olan minjung, dünyayı değiştirmiş, toplumlar oluşturmuş ve insan tarihinin ilerleyişini hızlandırmıştır. Minjung fiziksel ola-

14 Hanguk minjungsa yeon'gu hoi ed., *Hanguk minjungsa* (Kore Minjung'unun Bir Tarihi), cilt 1 (Seoul: Pulbit, 1986), s. 32-33. 36. Yi Seyeong'a göre, radikal uzmanlarca her tarihsel gelişimsel döneme göre minjung'un niteliği ve içeriğinin değişiklik gösterebileceği konusunda fikir birliğine varmışlardı. Bkz.Yi Seyeong, "Hyeondae hanguk sahak eui donghyang gwa gwaje (Çağdaş Güney Kore Tarih yazımının Yönelsimleri ve Görevleri)," Üniversite Kulüpleri Birleşik Sempozyumu Düzenleme Komitesi (ed.), *80 nyeondae hanguk inmunsahoi gwahak eui hyeondangey wa jeonmang* (İnsan Toplulukları ve 1980'ler Güney Koresinin Sosyal Bilimleri: Sahanın Durumu ve Araştırmalar), Üniversite Kulüpleri Birleşik Sempozyumu'nda Sunulan Çalışmalardan Bir Derleme (Seoul, Yeoksa bipyeong sa, 1988) [bundan sonra *80 nyeondae* olarak anılacak], s. 88.

rak insanlık olarak adlandırdığımız varlığı oluşturmuştur. Başka bir deyişle, minjung kendi emeğiyle yarattığı besini yiyen, toprağı işleyip ekip biçen ve ülkesini ve kültürünü sadece sözle değil kendi öz yaşamlarıyla koruyanlardır. Ben minjung'un tam olarak bu şekilde ifade edileceğini düşünüyorum.[15]

Gim Hıristiyan bir şair olarak ayrıca "minjung'un tanrıya ortak ve insanlık tarihinin gerçek öznesi – yeryüzüyle mücadele eden, yaşamın değerlerini yaratan, dünyayı kökten değiştiren ve insanlık tarihini ileri götüren özne" olduğunu savunuyordu. Beri yanda ise sosyolog Han Wan-sang, Weberci çözümlemeyi benimseyerek, minjung'u bir sınıf kategorisi olarak değil, siyasi güçten, ekonomik dağılımdan ve aynı şekilde toplumdaki kültürel yaşamdan dışlanmış ya da bunlara yabancılaşmış çeşitli toplumsal gruplardan oluşan "yabancılaşmış" bir kategori olarak kabul ediyordu. Bu yüzden onun tanımında, minjung "çoğunluğu oluşturmalarına rağmen 'yönetilen' konumunda olan" ve "asla tek bir tabakadan değil, birçok farklı grup ve tabakadan olan ve birleşik bir grup olarak bir arada bulunan insanlardı." Minjung aynı zamanda, "adil olmayan siyasi güce karşı açıkça mücadele eden direnişin gücüydü." Özetle, minjung üç tür insandan oluşuyordu – siyasi olarak yönetilen insanlar, ekonomik olarak yönetilen insanlar ve kültürel olarak yönetilen insanlar.[16]

Son olarak, önde gelen "minjung tarih yazımı" (aşağıya bkz.) savunucularından Kang Man-gil, minjung'u "belli değer ve amaçları paylaşan sınıfların federasyonu" olarak görür. Yine benzer bir şekilde tarihçi Jeong Changyeol da minjung'u "birçok sınıf ve toplumsal tabakanın birlikte hareket ettiği bir vücut" olarak tanımlar.[17] Muhalif siyasetten bir şair olan Ko Un, minjung'un soyut bir birim olarak değil, aksine "ulusal mücadelenin yaratıcı bir birimi" olarak görülmesi gerektiğini

15 Akt. Suh Nam-dong, "Historical References for a Theology of Minjung" (der.), *Minjung Theology: People as the Subjects of History* (Londra: Zed Press, 1981, göden geçirilmiş baskı, 1983), s. 155.

16 Bkz. Hagen Koo, s. 145 ve Kim Hyung-A, s. 39, 47-48.

17 Yi Seyeong, *a.g.e.*, s. 88, no. 23.

savunarak bu tanımlara kendi tanımını ekler.[18] Radikal fakat Marksist olmayan başka bir sav da sosyolog Han Sangjin tarafından öne sürülmüştür: "minjung ekonomik olmaktan ziyade öncelikle siyasal bir kategori olarak ve sadece işçileri ve köylüleri değil, otoriter yönetime onlar kadar karşı olan orta sınıfların geniş bölümünü de içeren bir kategori olarak kabul edilmeli."[19]

Eğer minjung Hagen Koo'nun savunduğu gibi "yabancılaşmış sınıfların geniş bir ittifakı"[20] ise, o halde minjung sadece Kore tarihi ve toplumunda varolmuş başka yerde benzeri olmayan bir sınıflar grubudur. Başka bir deyişle minjung daha geniş anlamda, "askeri rejime karşı ve ayrıca yabancı hükümetler veya yabancı çıkar çevreleri tarafından doğrudan veya dolaylı olarak, yabancıların bu emellerini destekleyen kişiler (aralarında entelektüellerin, yazarların, siyasetçilerin ve uzmanların da olduğu) aracılığıyla empoze ettiği kültürel ve ekonomik sistemlere karşı Koreli kitlelerin duygularını temsil eden; çoğunluğunu tarım ve şehir endüstrisi işçilerinin oluşturduğu Korelilerdir."[21] Bu tanımlamadan, "fabrikada makineleri çalıştıran ve tarlada mahsulü üreten yani çalışan insanların *(geullo inmin)* Kore'nin sahipleri olduğu ve [bu nedenle] [Kore'nin] tüm sınıflarının çalışan insanların sadık işbirlikçileri olması gerektiği" anlamı çıkmaktadır.[22] Yukarıda üçüncü kategoride belirtilen tanımlamaların hâlâ yaygın ve popüler olanların her biri belirli ölçüde Marksist çözümlemeden oldukça etkilenmiş ve içinde toplumsal sınıf kavramı geçen tanımlardır.

Minjung kavramı ulusal meselenin çevresinde biçimlendiği ve buna göre, ulusal sorunları ve çelişkileri çözecek özne ola-

18 Kim U-chang, "The Agony of Cultural Construction: The State and Culture in Korea", "State and Society in Contemporary Korea" (9-10 Haziran 1989) başlıklı atölye çalışması için taslak, s. 49. Alıntılayan Nancy Abelmann, s. 141.

19 Akt. Hagen Koo, s. 145.

20 Hagen Koo, s. 131.

21 Kenneth M. Wells, "Introduction" Kenneth Wells (ed.), *a.g.e.*, s. 2.

22 Jeon Seokdam, *Minjung josen sa* (Minjung'un Kore Tarihi) (Seoul: Beomu sa, 1947, yenilenmiş baskı, 1989), s. 19-20.

rak tanımlandığı için, minjung'un katılımcılarını genelde tüm "ulusal güçlere" (*minjok seryeok*) yayması anlaşılır bir şeydir.[23] Bu yüzden, minjung'un özne olarak tarihsel işlevini göz önüne alarak onların aynı zamanda ulusal görevlerin, yani ulusal kendine güven, demokrasi ve ulusal bölünmeyi sona erdirme görevlerinin müşterek eylemcileri olduğunu görüyoruz. Güney ve Kuzey Kore'nin birleşmesinin minjung'un siyasal, toplumsal ve kültürel eylemleriyle gerçekleşeceği umulmaktadır.[24]

Nancy Abelmann'ın da yazdığı gibi, genel anlamda minjung hem tarihin merkezindeki devrim eylemlerinin öncüsü "siyasi özne" olarak hem de "alternatif ve bir bakıma ütopik bir toplumsal düzenleme öneren" "kültürel eylem" olarak belirmiştir. Siyasal özne olarak eyleme geçen minjung aynı zamanda önemli bir entelektüel proje haline gelen minjung'un kültürel niteliğinin oluşturulması konusunda sessiz kalmıştır. Siyasi tarihsel aktörler (özne aktörler) olarak kendine güvenen minjung ile karşı bir siyaset ve kültürün eylemcilerinin projesinde[25] varolan iki farklı minjung'tan ikincisi, bir projenin nesnesi haline gelmiştir.

Minjung Güney Kore toplumunun gerçek üreticileri ve yabancılaşmış insanları olarak tanımlanıyordu. Onlar yaratıcı ve aktif olan öznelerdir fakat aynı zamanda pasiftiler ve bu "minjung projesi"nin neden minjung'u "keşfetme"ye kalkıştığını ve minjung'u siyasal ve toplumsal mücedelenin canlandığı dönemlerde değişimin ve tarihin sorumlusu olarak gördüğünü açıklar. Şimdi aşağıda kısaca minjung'un "keşfi"ni ve ulusal özne statüsünün verilmesinde tarihsel olarak nasıl kullanıldığını açıklayacağım.

---

23 Yi Seyeong, *a.g.e.*, s. 89.

24 Bak Hyeonchae, "Bundan 43 nyeon, bangong ideologi wa minjung euisik (43 Years After National Division: Anti-Communist Ideology and Minjung Consciousness), *Yeoksa Bipyeong* (Historical Criticism), no. 3, (Kış 1988), s. 56-57.

25 Bkz. Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s. 139-140.

Minjung ve tarih

Eğer minjung tarihin öznesi ve temeli olarak görülüyorduysa, şu ana kadar yazılmış ve oluşturulmuş Kore tarihinin yeniden ele alınıp yeniden okunup ve buna göre yeniden oluşturulması gerekir. Daha önemlisi, 1970 ve 1980'lerde Güney Kore toplumunun ulusal özgürlüğü ve demokratik dönüşümünü isteyen toplumsal/kültürel minjung hareketi ve mücadelesinin hızlı gelişimine tanıklık eden Güney Koreli tarihçiler, bunun yankısını yaratma (kayda alma) çabasıyla, içinde Kore tarihinin yeniden okunduğu ve sonuçta minjung'un merkezde olduğu, minjung'un kültürel pratiklerinin toplumun merkezî unsurları olduğu ve minjung'un tarihin itici gücü ve ilerlemenin sembolü olarak yeniden kurulduğu bir tarihin oluşturulduğu; "minjung tarih yazımı (*minjung sahak*)" adında yeni bir tarihsel yazın alanı kurdular. Bu yüzden, devam eden minjung mücadelesinin kökenine dair tarihte bir bağlantı bulmak, en önemli görev ve tarihçilerin yapmak zorunda oldukları bir iş olarak görülmeye başlandı, çünkü, bir tarihçinin de bir zamanlar belirttiği gibi, "Tarih eylemin kaydıdır. Tarih eylem tarafından oluşturulur ve aynı zamanda eylemin yaratıcısıdır. Bu yüzden, sadece tarihi yapanlar tarihi anlayabilir."[26] Daha açık bir ifadeyle, akademisyenler "hareketi (*undong*) gerçekleştiren özne olarak" "yeniden doğuş tecrübesine sahip olmaya" zorlanıyorlardı.[27] Bu görev ve eylemi yerine getirmek için, minjung tarihçileri de, Kore'nin tarihsel gelişimini, 1980'ler boyunca Güney Kore tarih yazımında baskın olacak olan sınıf determinizmi ve toplumsal uzlaşma[28] perspektifiyle açıklayan ve oluşturan, "bilimsel bir tarihçilik" ileri sürüp önerdiler.

---

26 Jeon Seokdam, *a.g.e.*, s. 21

27 Jo Hiyeon, "Hanguk hyeondae sahoi eui seonggyeok gwa haksul yeonguja eui gwahe cahrater of modrn Korean Society and the Task of Academic Researcher)," *Yeoksa Bipyeong* (Historical Criticism), (Ilkbahar 1988), s. 55.

28 Yi Seyeong, *a.g.e.*, s. 76 ve ayrıca bkz. Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s. 141.

'Özne olarak minjung' tezinin görüldüğü tarihsel yazılar 1970'lerde, tarihçilerin icraatı olarak meydana çıktı; fakat tarihsel yazıların (en büyük önemi taşıyan) amacı, başka bir deyişle, o zaman ulusal bölünmenin üstesinden gelmek ve ulusal birleşme amacına hizmet etmekti. Mesela, önde gelen minjung tarihçilerinden Kang Man'gil, 1978 yılında yapılan Kore Tarih Kurumu'nun 18. yıllık konferansında, çağdaş Güney Kore tarih yazımının sadece ulusal bölünme döneminde kullanılması için varolduğunu ve "minjung milliyetçi tarihçiliği'ne (*minjung minjok sahak*)" gereksinim duyduğunu savunmuştur.[29] İşte Güney Koreli tarihçiler arasında popüler olmuş, "minjung tarih yazımı" olarak adlandırılan şey, tarihçilerin "bilimsel dönüşüm teorisi"ne dayanarak, zamanın toplumsal yapısını etkilemiş tarihi gerçeklerin okunmasıyla elde edilmiş doğru idrak temelinde tarihi açıklayıp analiz etmeleri, toplumun çelişkili yapısını kavramaları, minjung'u çelişkileri çözecek özne olarak kurmaları ve son olarak birleşik, bağımsız, demokratik ulus-devleti korumalarıydı.

Bu bakımdan, 19. yüzyılın sonlarında yaşanan, Japon ve feodalizm karşıtı olan, "General Mung-Bean" lakaplı dini lider Cheon Bongjun (1855-1895) liderliğinde, yerel/ulusal elite ve yabancı güçlere karşı çıkan *Tonghak* (Doğu Bilimi) Köylü Ayaklanması, minjung tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Tonghak dayanışmayı ve tarihte özne olarak minjung'un rolünü ve bu sayede potansiyel gücünü gösteren ve ayrıca Güney Kore'nin neokolonyal yapısını ve kolonyal mirasını sürekli kılan yerel ve yabancı güçlere karşı güncel siyasi faaliyetlere uygulamalar sunan anlamlı bir tarihsel örnek olarak minjung, tarih yazımına girmiştir. Başka bir deyişle, minjung tarihçileri için Tonghak köylü ayaklanması, minjung kavramı ve bu kavramın tarihsel yazılarda kullanılmış olması açısından ve Güney Koreli tarihçiler tarafından "ya bir dönüm noktası ya da –hatta– bir minjung'un ya da minjung bilincinin doğumu – olarak" görülmesi bakımından apayrı bir öne-

29 Yi Seyeong, *a.g.e.*, s. 87.

me sahiptir.[30] Şu anki bağlamda minjung tarih yazımına göre Tonghak minjung'u, Kore yarımadasını saran uluslararası emperyalist rekabet jeopolitiğinin olduğu kadar Güney Kore'nin toplumsal ve ekonomik problemleri içinde yapılanmış çelişkilerin, minjung tarafından aşamalı olarak fark edilmesi olarak yorumlanan, Tonghak şikâyetlerinin kökeninin, "sadece yerel adaletsizlik olarak değil ulusal bir problem olarak" farkına varıp, bilince çıkardı. Bir kez minjung'un kökenleri Tonghak'a dayandırılınca, minjung tarih yazımı aslında "şimdiki zamana yönelik" siyasi bir proje ve hafıza ve hareketlilik için bir söylem haline geldi. Bu durumu Nancy Abelman da Tonghak'ı şöyle tarif ederek ortaya koymuştur: "çağdaş bir tarih ve kültürel hazine" ile "*minjung* bilinci ve faaliyetini teşvik etmeye devam eden bir miras."[31] Bu "şimdiki zamana yönelik" görünüş, yukarıda bahsettiğim *Kore Minjung'unun Tarihi*'nin yazılış amacıydı; bu (eser) minjung'u "ulusal bölünme döneminin tarihsel öznesi" olarak kabul eder ve "tarihin, tarihi yaratan gerçek efendi olan minjung'un ellerine geri döndüğü noktada" olduğunu savunur.[32]

Minjung tarih yazımında, 19. yüzyılın ortalarından itibaren modern Kore tarihi, Japon sömürgeciliği ve onun mirası (askeri diktatörlük ve ulusal bölünme) tarafından beslenen, yabancı (emperyalizm ve sömürgecilik) ve yerel (feodallerden, orduya ve birleşme karşıtlarına) güçlerce "tahrip edilmiş tarih" olarak görülür. Minjung tarih yazımının ortaya çıkmasından önce, Güney Kore tarih yazımına pozitivist tarih yazımının hakim olduğu düşünülüyordu; bu da kaçınılmaz olarak, Kore toplumunu edilgen bir nesne ve kapitalist gelişmenin eksikliğiyle beraber "modern kapitalist toplumun artıkları" olarak olumsuz bir biçimde tanımlayan Japon sömürgeci tarih yazımının bir mirasıydı.[33] Şimdi, Kore tarihi ezilmiş ve hiçe sayılmış minjung'un hem yabancı emperyalist/sömürgeci güçlere

30 Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s. 139.

31 Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s. 148.

32 Hankuk minjungsa yeon'gu hoi, s. 36.

33 Yi Seyeong, *a.g.e.*, s. 80-81.

hem de yerel feodal güçlere karşı mücadelesinin tarihi olarak düşünülerek yeniden okundu ve bu tarihin bir temsili çağdaş toplumsal ve siyasi değişimler için bir örnek olarak kullanılacaktı. Minjung'un "asıl arenaya çıkması ya da tarihin faili olması"[34] ve aynı zamanda tarihi değiştirmesi bekleniyordu.

Köklerini Tonghak'ta arayan minjung tarihi her tür yabancı güce direnir ve muhtemelen Güney Kore'nin 1945'ten beri, ilk ve birbirini izleyen diktatörlük rejimlerinin varsayılan siyasi meşruluğunun tam temelini oluşturan sömürgeci mirasları yayarak, yeniden üreterek ve sağlamlaştırarak Kore'nin yörüngesinden sapmasına yol açmış olan burjuva, militarist ve faşist milliyetçiliği değiştirmeye çalışır. Minjung tarihinde milliyetçiliğin ulusal bölünmenin derinleştirilmesinden ziyade ulusal birleşmeyi amaçladığı düşünülür. Bu da "yaralı tarihi" iyileştirip, egemen sınıflar hariç herkese aşina olan popüler kültürü yeniden inşa ederek, yörüngesinden sapmış tarihi olması gereken yere geri getirmek için bir yoldur.

Minjung tarih yazımı su yüzüne çıktıkça, minjung kültürel hareketi de aynı şekilde onu izledi.

Beklendiği üzere, minjung tarihçileri 1922 Mayıs'ında yazılmış Yi Kwangsu'nun "Ulusal Yeniden Kalkınma (*minjok gaejo ron*) Tezlerince" temsil edilen 1920'lerin milliyetçiliğini eleştirirler. Yi bilinen bir milliyetçi yazardı; fakat sözde, tezlerinde gerçek, sağlıklı yerli Kore insanının kültürünün doğruluğunu kabul etmemesi nedeniyle Batılılaşmış Japon kültürü ve aydınlanma temelinde Kore kültürünü değersizleştirip itibarını düşüren bir vatan haini olarak damgalandı. Minjung tarihçileri minjung milliyetçiliğini teşvik ederek kayıp ve tahrip edilmiş tarihi onarmaya ve aynı zamanda Korelilerin çoğunluğu, yani minjung, için ortak bir popüler ve yerli kültürü, günün Güney Kore'sinde kaybolmuş ya da en iyi ihtimalle yok sayılmış olduğunu iddia ettikleri kültürü, yeniden canlandırıp oluşturmaya niyetlendiler. Bu kültürün aynı zamanda, özellikle Japon sömürgeciliğine karşı 1945'te gerçekleştirilen ulusal kurtuluştan

34 Chungmoo Choi, "The Minjung Culture Movement and the Construction of Popular Culture in Korea", Kenneth Wells (ed.), *a.g.e.*, s. 117.

sonra ülkeyi birleştirme çabalarının başarısızlığa uğramasından beri gömülü olduğu iddia edilir.

Aslında, minjung kültürünü yeniden canlandırmak gibi bir çaba, bazı minjung tarihçileri tarafından 1945'ten hemen sonra zaten gösterilmişti. Mesela, 1947'de, tarihte "minjung'un nasıl tereddüt etmeden büyük ülkeye hizmet fikrini frenlediğinin ve yabancı güçlerle savaşıp onlara nasıl direndiğinin yollarını göstererek" Kore tarihini "minjung bakış açısından" yeniden oluşturmaya çalışan Jeon Seokdam'ın yazdığı *Kore'nin Minjung Tarihi* adlı bir kitap basılmıştı. Son baskısının editörüne göre, Jeon tarafından denenen Kore tarihinin yeniden oluşturulması, "tarihsel olarak bilimsel" olduğundan, tarihçiler için "fiili uygulama" imkânı taşımaktadır.[35] Jeon'un minjung'u Marksist analizden çıkarılmış, siyasal olarak olduğu kadar kültürel olarak da kendine güvenen ve bağımsız bir özneydi, diğer yandan, Kim Longgyu daha sonradan 1988'de basılan *Modern Kore'nin İdeolojisi* adlı kitabında, "ulusal özne perspektifi"nin *daejung*'lu minjung'un yerine geçmesini talep etmektedir. Tonghak onun tarafından yabancı ideolojik dogmalardan (Marksizm) ve entelektüelcilikten bağımsız bir ulusal özgürlük hareketi olarak yeniden okundu. Bu kitap "yerelci popüler milliyetçiliğin" 1980'lerin sonlarındaki temsilcisi olarak görülebilir.[36]

Özetle, minjung tarih yazımı tarafından teşvik edilen ve yüceltilen şey, amacı minjung'u yani sömürgeci mirasın ve kapitalizmin bastırılmış ve yabancılaşmış kurbanlarını, "sömürülenin, kendini acınacak halde ve düşkün görme psikolojisinden" kurtarmak olan minjung kültür hareketiydi. Tonghak ayaklanmasının anlatılmayan anılarını canlandırmak, bu anıları çağımız toplumuyla ilişkilendirmek ve bunun sonucunda toplumu meşru olmayan devlete ve Güney Kore'nin kapitalist düzenine karşı mücadele etmesi için harekete geçirmek, bir entelektüel projenin eylemi haline geldi. Ayrıca Tonghak diğer minjung eylemcileri tarafından da sadece Japonya'ya karşı bir

35 Jeon Seokdam, s. 8, 9, 11.

36 Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s. 155.

bağımsızlık hareketi olması nedeniyle değil, toplumsal ve muhalif hareketle güncel bir ilgi kurulabilecek olan tarihsel bir olay olarak yüceltiliyordu. Mesela Sin Dongyeop *Kum Nehri* romanında (1967), Tonghak köylü savaşını dünya kapitalizm tarihinde konumlandırır ve 1945 sonrası Kore toplumunun harap olmuş halini "bu savaşın bir tekrarı" olarak betimler. Sin'in Tonghak savaşını küresel bağlamda yeniden yorumlayıp konumlandırması yeni bir "tarihsel ve toplumsal bilince" yol açtı.[37] Minjung tarih yazımında minjung "hafıza ve hareketlilik üzerine bir söylem" aracılığıyla tarihsel, siyasal bir proje ve eylemdi.

Minjung ve Minjung hareketleri

Güney Kore toplumsal hareketinin köklerinin 1920'lerin Japon karşıtı ulusal özgürleşme mücadelesinden önce olduğu iddia edilir. Bu kökler göz önünde tutulduğunda, 1970'ler öncesi Güney Kore toplumsal hareketi her biri farklı odaklı olan üç ana döneme ayrılır: 1) Japon karşıtı mücadele dönemi (1920-1945), 2) Bağımsız ve birleşik bir Kore ulus devleti kurma çabası ve bu çabaların başarısızlığa uğraması (1945-1953), 3) Toplumsal hareketlerin birleşme yerine komünizm karşıtı söylemin altına gömülmesinin bir ulusal ideoloji haline gelmesi sonucunda ulusal ayrışmanın sağlamlaştığı dönem (1953-1970). Park Chung Hee ve Chun Doo Hwan'ın (ve onun yerini alan Roh Tae Woo'nun) 1961 ve 1993 yılları arasında süren askeri rejimleri, Bruce Cumings'e göre "Bürokratik Otoriter Sanayileşen Rejimler (BOSR)"[38] olmaları ve ortak siyasal meşruluktan yoksun olmaları konusunda aynıydılar. Ayrıca bu rejimler sermaye birikimini ve bunun sonucunda ekonomik eşitsizliği kolaylaştırıp ulusun yüce amacının bir-

37 Chungmoo Choi, s. 112-114 ve Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s 149.

38 Bruce Cumings, "The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycles, and Political Sequences" *International Organization*, 38-1 (Kış 1984), s. 1-40.

leşme olduğu herhangi bir anlamlı anlaşmayı engelleyen komünizm karşıtı ideolojiyi desteklediler ve sonuçta Güney Kore devletinin toplumsal ayrılıkları ve bağımlılık hali derinleşti. Üçüncü dönemde, rejime karşı 80'lere kadar süren toplumsal harekete temel ve öncelikli olarak öğrencilerin öncülük ettiği göze çarpar. Fakat üçüncü dönemde aşamalı olarak oluşturulan demokrasi, insan hakları ve işçi hakları yanlısı hakiki bir toplumsal hareket, 1970'lerde tüm toplumsal sınıfların bir bütün ve güç birliği içinde olduğu varsayılan minjung hareketi şeklinde gelişti. Fakat üçüncü dönemde; demokrasi, insan hakları ve işçi hakları için basamak olarak hakiki bir toplumsal hareket oluşturuldu ve bu 1970'lerde egemen sınıfların haricindeki bütün toplumsal sınıfların birliği ve ittifakı varsayımıyla nihai olarak minjung hareketine evrildi. 1970'lerden itibaren; askeri devlet ("gücü elinde tutan"); minjung hareketinin katılımcıları (mesela öğrenciler ve ilerici entelektüeller) ve minjung'un kendisi ("tebaa") arasında "sürekli talep üreten bir etkileşim" olacaktı.[39]

Tekstil fabrikalarındaki insanlık dışı koşullara, işçilerin ve işçi haklarının ihlal edilmesine karşı bir protesto da, Seul'deki bir tekstil fabrikasında çalışan genç işçi Jeon Tae-il'in (1948-1970) 13 Kasım 1970'te kendisini yakmasıydı. Demokratik işçi hareketleri onun kendini kurban etmesiyle harekete geçerek, yavaş yavaş örgütlenmeye başladı. Bu nedenle, minjung birden işçi mücadelesi için (siyasi mücadele ve toplumsal hareketler için de öyle olduğunu belirtmeye bile gerek yok) 1970'lerde (ve aynı şekilde 1980'lerde) Güney Kore'de yaygın olarak kullanılan güçlü bir kelime haline geldi. Diğer bir deyişle, minjung hareketi 1970'lerin ortasında, her şeyden önce, toplumsal ve iktisadi taleplerde bulunan fakat kendini idare edebilme gücüne (*jasaeng ryeok*) sahip olamayan alt tabaka (*gicheung*) minjung'un hayatta kalması için bir mücadele olarak ortaya çıkmıştı. Bilhassa, minjung hareketinin amacı, ezilen insanların demokrasi, insan hakları, işçi özgürleşmesi,

39 Bkz. Charles Tilly, *a.g.e.*, s. 258.

ulusal bağımsızlık ve barışçıl birleşmenin farkına varmaları için yetkin kılınması oldu. Minjung kültür hareketi, demokrasi ve insan haklarının iyileştirilmesi amaçlı hareketlerce takip edililiyordu ve Güney Kore "minjung teoloji"si tarafından temsil edilen katılımcı Protestan ve Katolik liderleri bir araya getiren entelektüel ve uzmanlarca da kabul görüyordu.[40] Park Chung-Hee'nin askeri yönetimi altındaki Güney Kore'nin 1970'lerdeki *Yushin* sistemi olarak adlandırılan toplumsal hareketi, hâlâ çoğunlukla öğrencilerin liderliğinde fakat aynı zamanda siyasi muhaliflerce de desteklenir durumdaydı. Entelektüeller, uzmanlar ve minjung teologlarından, düşük seviye minjung hareketini kendilerini de içerecek daha geniş çaplı ve sınıfları kapsayan bir harekete dönüştürmeleri gerektiği önkabulüyle, toplumsal hareketi etkileyecek ve baskın ideolojiye karşı koyacak muhalif bir ideolojiye teorik yorumlamalar getirmeleri bekleniyordu.

1970'lerden itibaren toplumsal hareket, öğrencilerin etkin olduğu bir önceki dönem hareketinin sözde "küçük-kahramanlığı"nın üstesinden gelerek, gündemi ve yönü itibariyle gitgide daha çok "minjung'a dönük" bir hal aldı. Bu dönemde, Güney Kore toplumunun demokratikleşme sorununun ulusal birleşme sorunuyla yakından bağlantılı olduğu yönünde bir konsensus oluşturuldu ve bu konsensus minjung hareketinin ileriki yıllardaki stratejisini şekillendirdi; Güney Kore toplumunun içine işlemiş ulusal ve toplumsal çelişkiler arasındaki ilişkinin artık farkına varmış, politize toplumsal hareket liderleri de bu stratejiyi paylaşıyordu. Sonuç olarak, 1970'lerden itibaren, niteliği bakımından ulusal demokrasi hareketi olan minjung hareketi, hedeflerini bağımsızlık (*jaju*), demokrasi (*minju*) ve birleşme (*tong'il*) olarak belirledi.[41]

---

40 Minjung teorisyenleri, minjung'un "Tanrı'yla varılmış mutabakatın tarafı ve insanlık tarihinin gerçek özneleri (yeryüzünü evcilleştiren, hayatın değerlerini üreten, dünyayı değiştiren ve insanlık tarihini ileri götüren özne) olmalarına" rağmen yabancılaşmış, bastırılmış olduklarını ve düşük tabaka insan ve günahkar konumuna düştüklerini düşünüyorlardı. Bkz.Suh Nam-dong, *a.g.e.*, s. 156.

41 Yi Jong'o, "Hyeondae hankuk sahoi wa sahoi undong (Çağdaş Güney Kore Toplumu ve Toplumsal Hareketler)" *80 nyeondae*'nde s. 332-333, 336.

Hem komünizm karşıtı ideoloji hem de aşırı sağcı rejimlerin sürekli askeri yönetimleri nedeniyle Güney Kore'nin demokrasiden yoksun oluşunun, minjung'un yoksulluğuna ve ulusal bağımlılığın artmasına (ki her ikisi de ulusal bölünmenin en önemli sonuçlarıydılar) neden olduğuna inanılıyordu. Bu anlamda ulusal bölünmüşlüğün üstesinden gelmek minjung'un belirlediği en yüce hedefti. Öğrenciler ve ilerici entelektüeller ile uzmanlar, işçiler ve çiftçiler arasında bir bütünlük ve güç birliği olduğu varsayılsa da siyasal, toplumsal ve kültürel hareket olarak minjung hareketi çeşitli şekiller almıştır.

1980'lerin minjung hareketi Mayıs 1980 Kwangju Katliamı'yla şiddetlendi; bir uzmanın da öne sürdüğü gibi, "[1980'lerde] Minjung hareketi Kwangju'nun küllerinden yükselmiştir".[42] Hareket hâlâ ağırlıkla, asıl itici güç temel olarak ve yaygın bir biçimde öğrenciler, entelektüeller ve minjung teorisyenlerinden gelse de, entelektüelleri, uzmanları, işçileri, köylüleri, minjung teorisyenlerini ve diğer kilise aktivistleriyle liderlerini de içeren çeşitli demokratik güçlerle işbirliği içindeki radikal öğrenciler tarafından yönlendiriliyordu. Bu da hareketin temel hedefinin kadın ve erkek işçiler, köylüler ve şehir yoksulları olduğu anlamına gelir. Askeri devlet kontrolündeki 1980'lerin Güney Kore kapitalizminin siyasi ve ekonomik olarak görece istikrarına rağmen, sermayenin tekeli ve bundan kaynaklanan dengesiz gelir dağılımı toplumda gitgide daha belirgin olmaya başladı, bu da sonuç olarak, buna maruz kalan insanlar arasında, hem toplumsal ilişkilerdeki (yani sınıf ilişkilerindeki) hem de "ulusal bölünmedeki" çelişkilerin, özellikle Kwangju katliamından sonra Güney Kore'nin siyasal ve askeri olarak, ABD'ye bağımlılığının artmasından kaynaklandığının fark edilmesini sağladı. Toplumsal hareket bu durum ve onun idraki sayesinde yukarıda belirtilen bağımsızlık, demokrasi ve birleşme amaçları etrafında örgütlendi.

---

42 Miriam Ching Yoon Louie, Minjung Feminism: Korean Women's Movement for Gender and Class Liberation" Bonnie G. Smith (ed.), *Global Feminisms since 1945* (New York: Routledge, 2000), s. 124.

Minjung hareketinin liderleri işçi ve çiftçilere ulaşıp sonra da onları bağımsızlık (ulusal özgürleşme) ve demokratikleşme için siyasal, toplumsal ve ekonomik mücadeleleri için harekete geçirmek istiyorlardı. Birleşme âdeta minjung hareketinin sorgulanamaz amacı olsa da, bağımsızlık (*jaju*) ve demokrasi (*minju*) öğrenci ve entelektüelleri cezbeden iki güçlü kelimeydi. 1980'lerin *minjung* hareketi temel olarak hem popülist (ama Latin Amerika'dan farklı) hem de sosyalistti; ayrıca minjung hareketi hangi yönden bakıldığına bağlı olarak, *han* (keder ve kırgınlık) siyaseti ya da "bastırılmış keder ve kırgınlığı ya da öfkeyi ifade eden estetik bir kavram"[43] olarak görülebilirdi.

Hafıza ve hareketlilik üzerine bir söylem olarak minjung projesi konusunda önemli olan, uzmanlar ve entelektüeller tarafından 1980'lerde minjung tarih yazımının "pratiğini", kendi entelektüel ve toplumsal praksisleri olarak oluşturmaları çabasıyla ortaya atılması ve "akademik (ya da bilimsel) hareket" olmasıdır. O zamana kadar çıkan akademik/entelektüel çalışmaların çoğunun, bilinçli ya da bilinçsizce, ideolojik olarak Güney Kore'nin bağımlı düzenini ve ulusal bölünmüşlüğünü meşrulaştırıp minjung'un hayatında sömürgeci mirası pekiştirdiğine inanan ilerici entelektüellerin ve uzmanların şiddetli bir özeleştirisinden Akademik hareket (*haksul undong*) ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, 1980'lerin ilerici akademik çalışmalarının misyonunun gerçekten minjung'un çıkarlarını ve kültürünü temsil eden "milliyetçi (*minjok jeok*) ve minjung (*minjung jeok*) bir bilim"in oluşturulması ve bu amaca yönelik olarak Kore toplumunun ve tarihinin yeniden oluşturulması olduğuna inanılıyordu. Bu bakışın temsilcileri "minjung tarih yazımı" ve "minjung edebiyatıdır" (*minjung munhak*).[44] Bilim çalışmalarını somutlaştırma çabasıyla 10 ilerici akademik kulüp (top-

43 Chungmoo Choi, *a.g.e.*, s. 117. *Han* minjung teolojisinde, edebiyatında ve hareketlerinde sıkça merkezî bir grup olarak kullanılırdı.

44 Edebiyatla birleşme arasındaki ilişki için ve minjung edebiyatı için, bkz. Paik Nak-chung, "The Reunification Movement and Literature", Kenneth Wells, *a.g.e.*, s. 179-208, ve Jo Jeonghwan, "Minjung munhakundong eui mokpyo wa bangbeob munje e daehayeo (Minjung Edebiyat Hareketinin Metodları ve Amaçları üzerine)," *80 nyeondae*, s. 412-427.

luluk) tarafından 3-4 Haziran 1988'de düzenlenen "Akademik Kulüplerin Birleşik Sempozyumu"nun iki temel slogan vardı: "akademinin demokratikleşmesi ve ilerici akademik çalışmalar." Bu sempozyum katılımcı kulüplere ilerici araştırmaları derinleştirme ve ideolojik yönelimlerini genişletme fırsatı sağlayan "entelektüel bir zemin" işlevi gördü, ki sempozyumun açılış konuşmasını yapan tanınmış bir ilerici sosyolog Kim Jinkyun "milliyetçi ve minjung bilim çalışmaları oluşturulmasını" savunmuştur.[45]

Minjung teorileri ve bilimi, uzmanlar ve entelektüeller tarafından öne sürülse de, öğrenciler bilfiil fabrikalara (işçileri örgütlemek için "sözde işçiler" olarak) ve "gerçek" minjung'a yakınlaşmanın bir yolunu bulmak için kırsala giden en açık eylemcilerdi; böylece teorileri eyleme dökme sayesinde ulusal bütünleşmeden önce kültürel bütünleşmeye ulaşmayı amaçlıyorlardı. Onlar Kore toplumunun çoğunluğunun paylaştığı yerli kültürü yeniden eski haline getirmenin, her şeyden önce ithal edilen, pazara yönelik kültürü ve yerel baskıcı güçleri sağlamlaştıran yabancı gücü bertaraf etmeyi mümkün kılacağını düşünüyorlardı. İşte bu bağlamda, öğrenciler, özellikle yerel popüler kültürlerini ve çiftçilerin yaşam tarzını yeniden eski haline getirmeye odaklanarak bütün faaliyetlerini ve enerjilerini minjung hareketine ve işçileri örgütlemeye ayırmaya başladılar. Bu gayretle, öğrenciler yaz tatillerinde *nonghwal*'a (tarımsal köy çalışma hareketi) katılarak ve maske-dansı tiyatrosunda (*tal chum*) ve yer tiyatrosunda (*madang geuk*) kaybolmuş hayatı ve minjung sanatını canlandırmayı sağlamak için sahneye çıkarak kırsal yaşama müdahil oluyorlardı. Maske-dansı tiyatrosu kısa zamanda insanların direnen ruhlarının sembolü (icon) ve minjung kimliğinin işareti haline geldi; 1970 ve 80'lerde çoğu Güney Kore üniversitesinin maske-dan-

45 Üniversite Kulüpleri Birleşik Sempozyumu Hazırlama Komitesi, ed., *80 nyeondae hanguk inmunsahoi gwahak eui hyeondangey was jeonmang* (İnsan Toplulukları ve 1980'ler Güney Koresinin Sosyal Bilimleri: Sahanın Durumu ve Araştırmalar), Üniversite Kulüpleri Birleşik Sempozyumu'nda Sunulan Çalışmalardan Bir Derleme (Seoul, Yeoksa bipyeong sa, 1988), s. 2-9. Kim'in açılış konuşması için, bkz s. 13-25.

sı tiyatrosu için bir kulübü olması ve bu kulüplerin genelde polisten kaçan radikal minjung öğrencileri için bir yuva haline dönüşmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Güney Kore'nin 1945'ten sonra karşılaştığı tüm çelişkileri ulusal bölünmeye bağlayan ve ulusal bütünlüğünü çözüm olarak gösteren bir gelenek olan *Kut* da (çeşitli tanrıların ve hayaletlerin geri çağırıldığı bir şaman geleneği) "ulusal birleşme için mücadelenin bir metaforu" haline gelmişti.[46]

Nancy Abelmann'ın Güney Koreli kiracı çiftçilerin 1980'lerdeki protestolarını incelediği çalışması, Tonghak ayaklanmasından beri modern Kore tarihinde bulunduğuna inanılan "minjung dayanışması"nın 1980'lerde çiftçi protesto hareketine katılmış olan *nonghwal* faaliyetlerindeki öğrenciler tarafından abartıldığını göstermektedir. Fakat bu öğrenciler "resmi olmayan" Kore kaynaklarının kırsaldaki minjung ve onun hayatına dayandığına inanırken, sorunları ve konuları, yerel toplumsal değişiklikler, devletin kalkınmacılığının etkisi ve kent minjung'unun yani işçilerin hayatında daha belirgin olarak yükselen modernite sorunuyla ilişkilendirme ikilemiyle karşı karşıya kaldılar. Abelmann'ın gösterdiği gibi, *nonghwal* öğrencileri ve Kochang'taki çiftçiler arasındaki uçurum, birincinin teoriye saplanıp kalması, ikincisinin de maddi ve günlük çıkarlarla ilgilenmesinden kaynaklanmaktaydı. Abelmann ayrıca, doğru olarak, *nonghwal* faaliyetlerine katılan öğrencilerle çiftçiler arasında minjung'un anlamına dair bir gerginlik olduğunu belirtir.[47]

İşçi ve çiftçilerin minjung'un merkezi olduğuna şüphe olmasa da Kore kadınının da "minjung'un minjung'u" olduğuna inanılıyordu ve bu yüzden "ezilenin ezileni" ve aynı zamanda "minjung'un çekirdeği" idiler, bu da kadınların minjung hareketinin "temel seçmen çekirdeği" olduğu sonucunu getiriyordu.[48] Fakat, "paylaşım sistemi" Kore toplumunun muhafaza-

---

46 Chungmoo Choi, *a.g.e.*, s. 110, 116-117.

47 Nancy Abelmann, *Geçmişin Echoes of the Past, Epics of Dissent: A South Korean Social Movement* (Berkeley: University of California Press, 1996) ve Abelmann, "Minjung Theory and Practice," özellikle. s. 158-161.

48 Miriam Ching Yoon Louis, *a.g.e.*, s. 121, 135.

kar, ataerkil özelliğini güçlendirerek, askeri rejimin komünizm karşıtı tutumunun işine yaradı ve toplumun zaten varolan anti-demokratik ataerkil unsurlarını sağlamlaştırarak kadın haklarını feda etti. Bu noktada toplumun demokratikleşmesi, nihayetinde ataerkil bir aile yapısının hüküm sürdüğü Güney Kore toplumunun, ataerkil özelliğinin pekişmesinin üstesinden gelmek için tasarlanmıştı.[49] Minjung aktivistleri arasında "doğru demokratik değişimlerin kadın hareketleri sayesinde sürdürülebileceği" ve "demokrasinin kadınların demokrasisini de içermesi gerektiği" beklentisi güçlüydü.[50]

Bu yüzden, 1980'ler Kore'sinde kadın hareketinin amacı; demokratikleşme, ulusal bağımsızlık ve ulusal bütünleşme olduğu kadar, aynı zamanda "minjung kadınının (*minjung yeoseong*)" çıkarlarını temsil etmek ve kadınların baskı ve sömürüden kurtulabileceğini fark etmesi konusunda kendilerini güçlü hissetmelerini sağlamaktı. Aynı zamanda Güney Kore kadın hareketi, kökleri ihracata yönelik sanayi dönemindeki fabrika işçisi genç kadınların çileleri sonucu patlak veren minjung hareketiyle bağlantılı olarak gelişti. Güney Kore'nin 1970 ve 80'lerdeki ihracata dayalı ekonomisine ucuz iş gücü sağlayanların, çoğunlukla Serbest Ticaret Bölgeleri'ndeki (ya da İthalat Dönüşüm Bölgeleri) kadın işçiler olduğu çok iyi bilinmektedir. Sonuç olarak, kadın hareketi örgütleri, kapitalist ve bölünmüş bir ülkede kadınların meselelerinin toplumsal ve yapısal (bu yüzden siyasi) olduğu tespitiyle minjung hareketinin bir parçası olarak varoldu. Bu da ilginin orta sınıf kadınından minjung kadınına ya da "düşük tabaka kadınına (*gicheung yeoseong*)" kayması anlamına geliyordu.[51] Minjung hareketinin "yoksul kadınların sınıf ve cinsiyet özgürleşmesi mücadelelerine" çok büyük katkıları olmuştur.[52]

---

49 Ji Eunhi, Gang Yisu, "Hanguk yeoseong yeongu eui jasengjeok pyeongga (Güney Kore'deki Kadın Çalışmalarının Özeleştirel bir Değerlendirmesi), *80 nyeondae*, s. 144.

50 Miriam Ching Yoon Louie, *a.g.e.*, s. 124.

51 Ji Eunhi, Gang Yisu, *a.g.e.*, s. 146; Miriam Ching Yun Louie, *a.g.e.*, s. 135.

52 Miriam Ching Yoon Louie, *a.g.e.*, s. 136.

Minjung toplumsal, siyasi ve kültürel bir hareket olarak harekete geçmişti, nitelik olarak sınıfa dayalı olan bu minjung hareketinin amacı toplumsal, siyasi ve ekonomik demokratikleşme ve barışçıl bütünleşmeyle birlikte özgürleşmeydi; fakat minjung'un içeriği ve biçimi, devletin kendine has doğası ve bunu izleyen ekonomi politikası ve şartları ile 1945'teki ulusal bölünme tarafından şekillendirilmişti. Burada bir kavram olarak minjung, minjung hareketi olarak adlandırılan demokratik toplumsal hareketler için ideolojik ve örgütsel destek sağladı. Minjung, "özne ve değişim olarak minjung" şekliyle yaygın şekilde kullanılan ulusal, siyasal ve kültürel bir kategoridir. Bu şekliyle meşru Güney Kore devleti ve meşru bir birleşik Kore devleti oluşturarak minjung'u kendine güveni hedefleyen ulusal mücadelede ve demokrasiye yönelik siyasal mücadelede özne haline getiren hareketlerde kullanılıyordu. Minjung 1970'lerde ve 1980'lerde geçmişi yeniden okuyup yeniden şekillendirme gereğini ve böylece asr-ı saadetin yeniden düzenlenebileceğini savunan; tarihsel, entelektüel ve siyasi bir eylem ve projeydi. Mesela, Tonghak anılarından alıntılar yapılıp ve bunlar günün minjung'unu sömürgeciliğin, emperyalizmin ve neokolonyalizmin mirası olan gayri meşru, demokratik olmayan ve ulusal bütünleşme önünde engel teşkil eden devlete karşı hareketlendirmek amacıyla çeşitli şekillerde sunulmuştur.

Nancy Abelmann (ki bu tespitine katılıyorum) şunu belirtmektedir: "Güney Kore'deki toplumsal ve ulusal hareketler aynı zamanda çoğunlukla birleşme hareketleridir." Doğrudan birleşme konusuna değinmese de o toplumsal hareket "özne olarak minjung anlayışına dayalı Güney Kore devleti" oluşturma ve "halkların bütünleşmesi ve halka dayalı birleşik devlet" konularına sadıktır diye yazar.[53] Böylece minjung hareketi, çiftçileri, işçileri, entelektüelleri ve öğrencileri, hem eliti hem de mülksüzleştirilenleri, toplumun kenarına itilmiş olanları içerip, birçok insanı birleştirerek demokrasi ve ulusal birleşme yolunda ortak mücadele için bir zemin sağladı. Fakat, min-

53 Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s. 142.

jung teorisyenleri ve eylemcileri, tarih boyunca minjung'un dayanışması ve birlikteliğini varsayarak ve tarih sayesinde bunu sürekli bu şekilde üreterek aslında toplumsal hareketlerde "hatalı fikirlere" kapılmış olabilirlerdi. Charles Tilly de toplumsal hareketlerde ortak olan iki hatalı fikirden bahseder. Tilly'nin argümanını kullanırsak, 1970'lerin ve 80'lerin minjung hareketindeki minjung'un *nonghwall* (tarımsal köy çalışma hareketi) faaliyetlerindeki öğrenciler gibi "dayanışmacı ve birbirine bağlı gruplardan" oluştuğunu söylemek yanıltıcı olabilirdi. Bu anlamda minjung daha çok, demokrasi ve birleşmeye "liyakat, birlik, nicelik ve bağlılık" varsayımıyla, sürekli karşılıklı olarak birbirini etkileyen toplumsal ve siyasal sınıflar ve gruplardan oluşan bir vücut olarak anlaşılabilirdi, fakat aynı zamanda gerekirse ilgili muhalif öğrenciler, entelektüeller ve uzmanlar tarafından yeniden kurulup yaratılabiliyordu.[54]

Güney Kore minjung'u ve minjung hareketi, çoğu uzman ve eylemcinin köklerini 19. yüzyıldaki Tonghak köylü ayaklanmasında aradığı, Güney Kore'ye has bir olgu olsa da aynı zamanda, "yerel hayatı etkileyen küresel hareketlere" Güney Kore tarzı verilen tepki olarak, küresel bir bağlama oturtulması gerektiği ileri sürülmüştür.[55] Minjung milliyetçi hareketinin ulusal birleşme yanlısı oluşu bu anlamda aynı zamanda, 1945'ten beri Güney Kore toplumundaki "soğuk savaş sistemi" ve sömürgeciliğin miraslarını yayıcı ve sağlamlaştırıcı rol üstlenen kapitalist dünya düzenine karşı bir mücadele olarak görülebilir. Ayrıca, 1945'teki ulusal bölünme, sömürgecilik mirası ve çekişmelerinin bir sonucu olarak görüldüğünden ulusal birleşme minjung hareketinin temel odağı haline gelir. Güney Kore'nin minjung hareketi, Chungmoo Choi'nin belirttiği gibi, aynı zamanda Asya'da hâlâ devam eden sömürgeciliğin sona erdirilmesi çabalarının bir parçası olarak da görülebilir.[56] Son olarak, "emperyal ve otoriter yönetimlere karşı geniş

54 Akt. Charles Tilly, *a.g.e.*, s. 257.

55 Bu minjung hareketiyle ilgili cilde katkıda bulunanların vardığı bir fakir birliğidir. Bkz. Kenneth Wells, "Introduction", Kenneth Wells, *a.g.e.*, s. 6.

56 Chugmoo Choi, *a.g.e.*, s. 106.

tabanlı sömürgecilik karşıtı eylemin mirasını sunan bir geçmiş hayali için yaratıcı bir tabir olarak" minjung, ne zaman "hafızayı canlandıran hareket ve hareketi canlandıran hafıza diyalektiği" söz konusu olsa ve buna ihtiyaç duyulsa, tarihte, siyasette ve toplumsal hareketlerde hep ön plana çıkmıştır, hâlâ çıkmaktadır (ve çıkmaya da devam edecektir). Bu da, Nancy Abelmann'ın yazdığı gibi, minjung'un "popüler hafızayı tazelemesini ve edebi ve metaforik olarak eylemlilikleri canlandırmasını" sağlar.[57]

Çeviren Cihan Aslı Filiz

57 Nancy Abelmann, "*Minjung* Theory and Practice", s. 162-163.

Bir Değişim Siyaseti: Otoriter Yönetim Sonrası Tayvan'da Refah, Kimlik ve Toplumsal Hareketler

YA-CHUNG CHUANG*

Bir ciddiyet dönemi

1990'ların Tayvanı'nda hayat; güvenlik ağlarının ortadan kalktığı, daha önceki toplumsal kümelenmelerin parçalandığı ve kimliklerin yok olduğu değişen bir iktisadi ve toplumsal koşullar bağlamında bulunuyordu. Sıkıyönetimin 1987'de resmi olarak kaldırılmasından sonra yalnızca birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen, neredeyse 40 yıl süren siyasi ve askeri baskının sona ermesi toplumsal ve siyasi katılımda bir patlamayı mümkün kıldı. Daha büyük ölçekli siyasi arenada ise, yönetimdeki Milliyetçiler ya da Kumintang (KMT) eski Başkan Lee Teng-hui'nin reform politikası ve yerlileri kayırma yönündeki seferberliği altında meşruluğunu tekrar kazanmaya uğraşırken; ona rakip olan Demokratik İlerici Parti (DİP), ulusal kimlik ve sosyal güvenlikten ekonomik etkinliğe kadar çeşitli meselelerde bir mücadele başlatmak için her fırsatı değerlendirdi.

Pek farkına varılmasa da, toplumsal ve siyasi ilişkilerin yeniden şekillendirilmesinde toplumsal hareketler muazzam bir

(*) Hakka Çalışmaları Koleji, Ulusal Chiao Tung Üniversitesi.

rol oynadılar. Toplumsal hareketlerin sahip olduğu etkinin gelişen gücü toplumsal eylemcilerin ve yeni oluşmuş bir profesyoneller kadrosunun[1] sosyal güvenlik ve kültürel kimlik konularındaki (bence, toplumsal adalete ve bir özerklik duygusuna yönelik olarak yeniden başlanan bir mücadelede iki büyük etmen) taleplere daha büyük bir beceri ve tutkuyla müdahil olmalarına imkân tanıdı. Bu yazı toplumsal hareketleri, bu etmenlerin siyasi bir dönüşüm bağlamında tabandan gelen sorumluluk mücadelesiyle diyalektik bir biçimde birbirine dolandığı bir çerçevede inceleyecek. Her şeyden önce, toplumsal refah konusunda, toplumsal hareket örgütlerini, siyasi partileri, cemaatleri, yeniden inşa edilen devleti ve iş dünyasını işin içine katmış olan bir tartışmayı deşeceğim. Refah devleti ideolojisi Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yoğun bir saldırı altında olmasına rağmen, birçok eylemci için, evrensel bir güvenlik ağının kurulması ve sağlamlaştırılması için küreselleşen ve genellikle acımasız bir hal alan dünyada bireylere etkin ve anlamlı bir koruma sağlayacak yegane yol haline geldi.

Kimliğe duyulan özlem, toplumsal mücadelenin diğer yanını oluşturdu. Tayvan bağlamında kimlik siyasetinin ve kimlikler sorununun, tarihi yeniden oluşturma çabası içindeki toplumsal hareketler için çokça ihtiyaç duyulan eleştirel mekânı nasıl dengede tuttuğunu inceleyeceğim. Öncelikle Tayvan'daki kimlik siyasetinin ilkel bir biçimiyle, yani Tayvan *renton*guyla (Tayvan kimliği) ilgileneceğim. Bekleneceği üzere böyle yaparak, kendimi, ulusal çıkarları ve egemenliği insan hakları ya da siyasi dürüstlük gibi şeylerin hepsinin üzerine koyan milliyetçi eleştirmenlerden ayırt edilemeyecek bir konuma koyma riskini taşıyorum. Bununla birlikte milliyetler sorunuyla küresel bir bağlamda ilgilenememe, eleştirel düşünürlerin ulusal-tarihsel tahayyül alanıyla meşgul olamamalarına sebep olurken, fırsatçı politikacılar siyasi kazançlar uğruna bu sorunu istismar ettiler.

---

1 Ya-Chung Chuang, "Democracy in Action: The Making of Social Movement Webs in Taiwan," *Critique of Anthropology*, 24 (3), 2004, s. 235-55.

1993'teki yerel seçimlerde Demokratik İlerici Parti (DİP) yaşlılar için bir mali destek programı vaadinde bulundu; buna göre, parti adaylarının seçildiği bölgelerde 65 yaşını geçmiş her yurttaşa ayda 5,000 Tayvan doları (200 Amerikan doları) verilecekti. DİP için çalışmış olan bir arkadaşımın bana söylediğine göre, kampanya sırasında bu albeni, zaten gergin olan yarışlarda oldukça büyük bir karışıklığa yol açtı. Bir sonraki yıl, eski meclis üyesi Chen Shui-bian Taipei belediye başkanlığına seçildi ve kampanya vaatlerinden bir tanesi tüm şehirde çocuk yetiştirme konusunda mali destek programı oluşturmak ve daha pek çok refah önlemi almaktı. Seçimlerden 3 yıl sonra, araştırmam için Taipei'yde bulunduğum sırada, şehir yönetimi, kötüye giden kent sorunları ve yükselen geçim fiyatları nedeniyle şehirde azalan nüfusun yıllardan sonra, tekrar arttığının farkına vardı. Medya bu beklenmedik artışı, insanları kentin curcunasına geri dönmeye teşvik eden ve çokça ihtiyaç duydukları desteği veren, yeni yürürlüğe konmuş refah programlarına bağladı.

Bu gelişmeler 1990'larda toplumsal refah yönündeki yaygın bir talebin, değişen küresel ekonomi ve devlet iktidarı bağlamında refah sisteminin evrenselleşmesine yönelik bir talebin işaretiydi. Kapitalizme destek olmak için Avrupa'nın icat ettiği refah devleti düşüncesi, Tayvan'a Japon sömürgeciliği sırasında girdi ve Kumintang'ın adadaki yönetimi ele almasından sonra devlet tarafından geliştirildi. Ku Yeun-wen'in Tayvan'ın refah kapitalizmiyle ilgili çalışmasına göre,[2] Kumintang, askeri personel, devlet memurları, devlet okulundaki öğretmenler ve işçiler için sosyal sigortayı daha 1950'lerde başlattı. Bu önlemler, halk sağlığı ve eğitim politikalarının uygulanmasıyla beraber, savaş sonrası Tayvan'da en dikkate değer refah başarısı olmuştu. Bununla birlikte bu son derece seçici ve parça parça önlemler aynı zamanda sınırlıydı ve sadece bu önlemleri alan-

2 Yeun-wen Ku, *Welfare Capitalism in Taiwan: State, Economy and Social Policy*, (New York: St. Martin's Press, 1997), s. 151-161.

ların çıkarlarına yönelikti. Refah bir müzakere alanı olmak yerine, daha başlangıcından beri, sadık ve eğitimli bir memur/asker kadrosu ile sağlıklı bir işgücü oluşmasını sağlayarak devletin çıkarlarına hizmet etti.[3]

Başlangıçta, genişletilmiş refah politikalarının asıl savunucularının birçoğu, Kumintang'ın egemenliğini zayıflatmaya ve seçmenlere cazip gelmeye çalışan muhalefettendi. *Dangwai*'deki (DİP'in 1986 yılında resmi olarak kurulmasında önceki muhalefet koalisyonu) birçok eylemci bir refah devleti düşüncesini savundu ve artan harcamaların Kumintang'ın kamulaştırılması umulan geniş varlıklarıyla dengelenebileceğini ileri sürdü. DİP kurulduktan sonra, ideolojisi neo-liberalizm ile sosyal demokrasi arasında bocalamasına rağmen, eski bir siyasi tutuklu olan Shih Ming-teh partinin başkanı iken, 1994 yılında girişken bir biçimde daha sistematik refah programları önerdi. 1995 yazında DİP'in merkez bürosunda staj yaptığım sırada, DİP'in iki başkan yardımcısından biri Ulusal Tayvan Üniversitesi'nde profesör olan Lin Wan-yi idi. Wan-yi refah kuramında uzmanlaşmıştı ve partide ulusal refah politikaları konusunda çalışan bir ekibin başındaydı.

Çevre kirliliğine, kötüleşen işyeri koşullarına, artan yasa dışı işten çıkarmalara ve cinsiyet ayrımcılığına karşı savaşılan yıllardan sonra, 1990'ların başından bu yana daha örgütlü toplumsal hareketler tamamen yeni talepler altında bir araya gelmeye başladı: Sağlık hizmetleri, çocukları koruma, işsizlik yardımları, emekli maaşları, daha liberal bir eğitim, çevrenin korunması, cinsiyet eşitliği ve duyarlılığı ve engellilere diğer yardımlar. Birkaç tanesinden bahsetmek gerekirse, 1991 yılında Xinzhi Derneği (öncü bir feminist örgüt) Meclis'e bir eşit haklar tasarısı götürdü. 1993 yılında bir dizi işçi örgütü ve sendikası bir araya gelerek işsizliğe ve iş kazalarına karşı daha iyi bir iş kanunu çıkarılması ve etkili önlemler alınması talebinde bulundular. Yaşlı ve engelli yurttaşların haklarını savunan örgütlenmeler, sağlığa daha fazla yatırım yapılması ve daha iyi dü-

3 *A.g.e.*

zenlenmiş sağlık sistemleri için beraber hareket ettiler. Çevre örgütleri aralıksız bir mücadele yürüttü ve 1998 yılında nükleer santral karşıtı hareketlerin onuncu yılını kutladı.

Bu yurttaşların güvenlik için verdikleri mücadeleler toplumsal bir soyutlanmışlık içinde gerçekleşmediği gibi basit bir biçimde Avrupalı refah devletlerinin önderliğini de izlemediler. Değişik disiplinlerden bilim insanları, Tayvan bağlamındaki refah talebinin toplumsal hareketlerin gelişimindeki etkisine değinmeyerek, bu talebin özel tarihini genellikle göz ardı ediyorlar. Genellikle neo-liberal iktisatçılar, Batı'da refah devletinin yaşadığı krize atıfta bulunarak refah ideolojisinin modasının geçtiği uyarısını yapıyorlar. Wang Jenn-huan gibi eleştirel düşünürler bile, refah programlarının seçmenlerin gözüne girmek amacıyla başvurulan bir hileden ibaret olduğunu ileri sürerek birçok refah programını önemsiz gösteriyor.[4] Solcu, bilim insanı Chen Kuan-hsing,[5] daha iyi kamu hizmeti için feminist eylemcilerle devlet arasındaki işbirliği dahilindeki herhangi bir mücadeleyi reddeden süreçte, "muhafazakarlığa doğru feminist yöneliş" adını verdiği durumu eleştiriyor. Chao Kang[6] refah konusunda Kuzey Avrupa modeline şüpheyle yaklaşıyor. Toplumsal refahı savunan bilim insanları bile Tayvan örneğinin özgüllüğünün farkına varamazlarken, yaratıcılıktan ve hayal gücünden yoksun olan bir Avrupa modeli geliştiriyorlar.

Refahın bütün bu yandaşları ve karşıtları, değişmekte olan küresel bir ekonomi, toplumsal hareketlerin talepleri ve ulusal siyaset tarafından üstbelirlenen bir mekân olarak gördükleri Tayvan'daki refah talebini açıklamakta yetersiz kalıyorlar. Bir

---

4 Jenn-hwan Wang, *She tongzhi taiwan: zhuanxingzhong de guojia jiqi yu quanli jiegou* (Tayvan'ı Kim Yönetiyor: Dönüşmekte Olan Bir Ülkede Devlet Aygıtı ve İktidar Yapısı), (Taipei: Juliu, 1996).

5 Kuan-hsing Chene (ed.), *Trajectories: Inter-Asia Cultural Studies,* (Londra: Routledge, 1998), s. 42-3.

6 Chao Kang, "Tiaochu duhen de rentong zhengzhi, jinru jiefang de peili zhengzhi – chuanlian nichai han gongyun (Gücenmenin Dışında ve Yasal Hak Dahilinde: Nietzsche ve Emek Sorunu)," *Taiwan shehui yanjiu jikan* (Tayvan: Üç Aylık Radikal Toplumsal Araştırmalar Dergisi) no. 30, 1998, s. 155.

nesil Avrupalı bilim insanı, Avrupa'daki refah devleti ile onun 1970'lerden sonraki krizi arasındaki çelişki üzerine kafa yorarken, refah devletini "gelişmiş kapitalist demokrasilerin barış reçetesi –bilhassa sermaye ile emek arasında–"[7] ya da farklı siyasi ideolojiler arasındaki bir uzlaşma[8] olarak gördüler. Dolayısıyla refah devletinin mevcut krizi, küresel yeniden yapılanmayla başa çıkma sürecinde değişik güçlerin rekabet ettiği, müzakere yürüttüğü ve işbirliği yaptığı bir siyasetin içinde anlaşılmalıdır.[9] Giddens'a göre refah devleti, ulus devlet siyaseti içindeki risk yönetiminin toplumsallaşmış bir mekanizmasıyla ya da rasyonelliğin iki ölçütünün kesişimiyle ilgiliydi; Offe'nin belirttiği gibi, bu iki ölçüt, "genel kurallar altındaki bürokratik eylemin kapsanmasıyla ilgili olan *örgütsel* ölçüt ile toplumsal çevrelerindeki işlevsel gerekliliklerin bürokratik olarak yerine getirilmesiyle ilgili olan *sistematik* ölçüttü".[10] Bu şartlar altında, refahla ilgili Avrupa tarihi bize, refah devletinin bazı merkezi fikirlerinin uygulama biçimleri içine gömülü, ahlaki bir siyaset olarak bir refah önlemleri modeli sunmaz.

Tayvan'daki toplumsal hareketlerin refah talebi, yeniden inşa edilen devletin, meşruluk ve destek arayışına girdiği sırada refah önlemlerinin hayata geçirilmesine müdahil olma yönündeki yurttaşlıkla ilgili kolektif bir çaba olarak görülmelidir. Diğer bir deyişle bu talep servetin yeniden dağılımı ve eşitlik için büyük ölçekli eylemlere girişebilecek örgütlü eylemcilik aracılığıyla, rasyonelleştirme olarak demokratikleşme sürecini ahlakileştirmek istedi.[11]

---

7 Claus Offe, *Contradictions of the Welfare State*, (Cambridge: MIT Press, 1984).

8 Anthony Giddens, *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, (Cambridge: Polity, 1994).

9 Aynı zamanda bakınız Bill Jordan, *The New Politics of Welfare: Social Justice in a Global Context*, (Londra: Sage, 1998); Peter Leonard, *Postmodern Welfare; Reconstructing an Emancipatory Project*, (Londra: Sage, 1997); Alexi Waddan, *The Politics of Social Welfare: The Collapse of the Center and the Rise of the Right*, (Cheltenham: Edward Elgar, 1997).

10 Claus Offe, *Disorganized Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics*, (Cambridge: Polity, 1985), s. 302, vurgular bana aittir.

11 Bu eylemler genellikle seçim siyasetinde, idari danışmanlıkta, tabana dayalı ittifakta ve ulusötesi ağ oluşturma konusunda ortaya çıktı.

Bu talebin iki ayağı vardı. Bir yandan, bu ahlak siyaseti gerek ulus-devlet alanında gerekse küresel bir ölçekte, çok çeşitli toplumsal hareketler arasında bir ittifak gerektiriyordu. Diğer yandan, eşgüdüm halindeki bu güç aynı zamanda, toplumsal hareketlerin iş dünyasının çıkarlarına ve siyasi oportünizme, yani sermayeye ve sermayenin sadece kendi çıkarlarına hizmet edecek bir devlet aygıtı yaratma arzusuna karşı stratejik olarak mücadele verdiği (ya da müzakere yürüttüğü) bir eşitsizlik yapısı içinde işliyordu.

Geçtiğimiz on yılda toplumsal hareket örgütleri, mahalle dernekleri ve akademik ve siyasi gruplar bir arada hareket ederek, kent bağlamında değişik amaçlar doğrultusunda yürütülen eylemcilik açısından ağ oluşturucu bir süreci mümkün kıldı. 1990'ların ortalarından sonra yoğunlaşan refah talebi bu süreci daha değişken ve karmaşık hale getirdi. Yetersiz kamu hizmeti, iş güvenliğinin olmayışı ya da kötüleşen yaşam koşullarıyla ilgili çatışmalar ve çözümler sistematik refah önlemleri hakkı üzerinde (Gramsci'nin tabiriyle) bir mevzi savaşına dönüştü. Mücadeleyi mümkün kılan şey öncelikle örgütlerarası işbirliğiydi; bunun ardından, refah hesapları bu işbirliği ve ağ oluşturma süreçlerini daha da yoğunlaştırdı.

Gerçekten de Tayvan toplumu çarpıcı bir ekonomik ve demografik dönüşüm geçiriyordu ve bu dönüşüm evrensel bir güvenlik ağının hayata geçirilmesini daha önce hiç olmadığı kadar zorunlu kıldı. 1980'lerin sonlarından bu yana Çin'deki ucuz emek, hükümetin çıkardığı yeni izinle iş çevrelerinin ülkeyi terk etmelerine neden olmaktaydı. 1990'ların başlarındaki işçi-işveren anlaşmazlıklarının çoğu, işyerlerinin kapanmasıyla ve Tayvan Boğazı'nın diğer yakasındaki işlerle ilgiliydi. Geçtiğimiz yirmi yılda orta ve küçük ölçekli işletmelerin hakim olduğu ekonomik yapı dağılmaya başladı; aynı zamanda, bu işletmelerle ilişkili olan ve gelir, karşılıklı yardım ve aile desteği sağlayan enformel destek ağları da ortadan kalktı. Ulus hızlı bir biçimde yaşlandıkça bu sorun daha da ivedi bir hal aldı. Yüzyılın sonuna doğru nüfusun % 7'sinden fazlası 65 yaşın üzerindeydi ve doğum oranı sıfıra yakındı.

1994 yılında merkezi hükümet, daha önceden işçiler, devlet memurları, askeri personel, öğretmenler ve çiftçilerle sınırlı olan sağlık sigortasını bütün insanlara yayarak sağlık hizmetlerini genelleştirdi. Hiç şüphesiz bu genişletilmiş program özellikle yaşlıların, ev kadınlarının, çocukların, engellilerin ve işsizlerin, diğer bir deyişle iş piyasasının dışında olan ve daha önceden koruma altında olmayan insanların işine yaradı – bu tarihi bir başarıydı ya da hükümet böyle böbürleniyordu.[12] Ancak bazı şeyler, görünürdeki bu zaferden daha karmaşıktı. Yeni programın 1994 yılında hayata geçirilmesinden daha önce, emek örgütleri primlerin sorunlu hesaplama yöntemini protesto ediyordu ve yaşlılar ve çocuklara ücretsiz sigorta yapılmasını ve çalışan bir kişinin katlanmak durumunda olduğu yükün azaltılmasını talep ediyordu. Bu talep aynı oranda karmaşık bir karşı hesaplamayla mümkün hale geldi ve emek örgütlerinin başlattığı bir dizi protesto dalgası buna eşlik etti. Maalesef, 1994 yılının Temmuz ayında yasama organı işverenlerin lehine olan ve hükümeti daha fazla sorumluluk almaktan kurtaran sağlık hizmetleri yasasını çıkardığı zaman hareket bir yara aldı. Kasım ayında emek örgütleri, ittifak halindeki sendikaların desteğiyle, işçilerin hoşnutsuzluğunu dile getiren bir saatlik bir grev örgütledi. Hareketlilik 1997 yılında kadın örgütlerinin ve bir bağımsız doktorlar derneğinin de içinde bulunduğu grupları dahil ederek daha da genişledi.

Refah çatışmaları yalnızca örgütlü emek ile devlet arasında değil aynı zamanda toplumsal hareket örgütlerinin kendi aralarında da meydana geldi. Toplumsal hareket grupları, toplumsal hareket toplulukları ve toplumsal refah yanlısı bilim insanları arasındaki işbirliği her zaman pürüzsüz olmadı, aksine çatışmaları ve farklıkları içerdi. Emek örgütleri mevcut Emek Komisyonu'nun ulusal bir Emek Bakanlığı'na yükseltilmesinden yanaydılar. Bu hamleyle, sendikaların lehine sağlam

---

12 Po-ya Chang, Chi-chiung Lo, Su-fen Liu, ve Han-chuan Yang, *Zhuanye qiji vs minzhong mishi: quanmin jiankang baoxian guihua jishi* (Profesyonel Mucize Halkın Mitine Karşı: Ulusal Sağlık Hizmetleri Siyasetinin Oluşturulması), (Taipei: Quiguan, 1997).

bir toplu pazarlık gücünün yanında artan idari gücün, genel bir iş güvenliği, mesleki emniyet, ulusal sağlık/emeklilik hizmetleri ve ekonomik demokrasi çerçevesini mümkün kılacağı bekleniyordu. Bu arada engellileri, yaşlıları ve çocukları temsil eden gruplar yine de toplumsal refahla halk sağlığını bir araya getirmeyi tercih ettiler ve daha iyi sağlık hizmetine öncelik vererek Sağlık ve Toplumsal Refah Bakanlığı'nın kurulmasını savundular. Bu iki konum illa ki çelişkili olmamasına rağmen, bu çatışma farklı çıkarları ve görüşleri açığa çıkardı. Toplumsal Yasama için Eylem Koalisyonu adlı bir koalisyonun düzenlediği bir konferansa katılmıştım. Birlikte çalıştığım Emek Cephesi bu koalisyonun içindeki gruplardan bir tanesiydi. Konferansta söz alıp Emek Cephesi'yle birlikte hareket ettiğimi söylediğim zaman diğer gruplardan birçok katılımcı bana Emek Cephesi'nin bu işbirliğinde pek de istekli görünmediğini söyledi. "Toplumsal refah" grupları kamu hizmeti sağlayan devlet kurumlarıyla yakından çalışma eğiliminde oldu ve dolayısıyla vergilendirmenin, bütçenin tahsisinin ve üretilen politikaların içinde saklı olan sınıf mücadelesi meselelerinden kaçarak dikkatinin büyük bir kısmını idari etkinliğe yöneltti.

Örgütlerarası işbirliğiyle ilgili bu sorunlar, topluluklar "komüniter refah" (*fuli shequhua*) konusunda bir arada hareket etmeye başladıklarında daha da karmaşıklaştı. Komüniter refah kavramı topluluklardaki üyelerin, siyasi olan ile özel olan arasındaki sınır boyunca neyin iyi olduğu ve bir şeyleri yapmanın daha iyi yolunun ne olduğu konusunda örgütlenmelerini ve seslerini yükseltmelerini mümkün kıldı, bunu yaparken de refah üzerindeki çatışmalara insani bir yüz ve bir toplumsal konum hissi kazandırdı. Daha önce ele alınan diğer topluluk meseleleri gibi "komüniter refah" da, (refah programlarının kapsamı için) devleti ve (tabana dayalı katılım ve sahip oldukları uzmanlık için), (mahalle derneklerinde ifadesini bulan) topluluklarla beraber çalışma yürüten toplumsal hareket örgütlerini içerdi. Örneğin mahallelerdeki hareketliliklerle ilgili saha çalışması yaptığım Yongkang'daki mahalle derneği 1997 yılında, topluluk içindeki yaşlıların bakımıyla il-

gili bir ağ kurma yönünde bir proje başlattı. Özel bakım evlerine kuşkuyla yaklaşan ve birçok yaşlı yurttaşın aileleriyle kalmayı tercih edeceğinin ama onların çalışmakta olan çocuklarının onlara bakmak için vakit ayıramadıklarının farkında olan dernek, topluluk tabanlı bir bakım ağı kurmak amacıyla hem şehir yönetiminden mali destek hem de Yaşlı Yurttaşlar Derneği gibi "toplumsal refah" gruplarından uzmanlık desteği arayışına girdi.

Bilhassa kadın örgütleri "komüniter refah" girişimleri ve pratikleriyle yakından ilgiliydi. 1995 yılında Kadın Araştırmacılar Derneği Tayvanlı kadınların durumuyla ilgili bir "beyaz broşür" yayımladı ve bu broşüre katkıda bulunanlardan birisi refah önlemlerini kadınların bakış açısından yeniden ele aldı.[13] Dernek 1997 yılında, bir bilim insanı ve eylemci olan Liu Yu-shiu'nun derlediği *Kadınlar, Devlet ve Bakıcılık Yapmak* başlıklı başka bir kitap yayımladı; kitap, bakıcı olarak kadınların rolü ile refah devletinin çelişkileri arasındaki ilişkiye odaklandı. Aile içinde, özellikle de Tayvan'daki ataerkillik bağlamında, kadınlara kurulmuş bir tuzak olarak bakıcılık yapmak, kadınların Finlandiya, Danimarka ve İsveç gibi Kuzey Avrupa ülkelerindekine benzeyen toplumsal cinsiyete duyarlı bir refah devleti talep edebilecekleri stratejik bir konum haline gelebilirdi. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki refah devletlerinden farklı olarak bu ülkeler katılıma, eşitliğe ve paylaşıma değer veren bir "yaşam tarzı" oluşturdular; en azından Liu Yu-hsiu'nun derlediği cilde göre böyleydi.[14]

Birçok ev kadını örgütlenmeye ve kamusal olan ile özel olan arasındaki ayrıma meydan okumaya başladıklarında, Liu'nun "feminizmi hem aşağıdan hem yukarıdan oluşturma" düşüncesi sınamadan geçirildi. Bakıcılık yapma ve diğer aile sorunları toplumsallaştı ve yerel yönetimlerin dikkatine sunuldu;

---

13 Li-yie Fu, "Jiangou nuren de fuliguo (Bir Kadın Refah Devleti İnşa Etmek)," Yu-shiu Liu (ed.), *Taiwan funu chujing baipishu: 1995nien* (Tayvanlı Kadınların Konumu İçin Bir Beyaz Kitap: 1995), (Taipei: Shibao, 1995).

14 Yu-hsiu Liu (ed.), *Nuxing guojia zaogu gongzuo* (Kadınlar, Devlet ve Bakıcılık Yapmak), (Taipei: Nushu wenhua, 1997).

Liu'ya göre bu, sorunlara ilgili olan feminizm için diğer bir müdahale zeminiydi. Topluluk içindeki kadın hareketlilikleri işbirliğine dayalı bu yeni ilişkiyle daha da pekiştirildi. Devlet feminizmi başta eşcinsel gruplar olmak üzere kendisiyle çekişen gruplar tarafından eleştirilmesine rağmen, birçok kadın örgütü kadınların haklarının ve çıkarlarının geliştirilmesi için belediyenin özel komisyonunda yer aldı. Topluluğa dayalı bu kadın örgütleri ve onlarla ittifak halindeki mahalle dernekleri 1998 yılının sonuna kadar refah sistemini şekillendiren en dinamik toplumsal hareketlilikler arasında yer alıyordu.

Bu başarılarına rağmen, toplumsal hareketlerin bir refah toplumunun oluşturulmasına yönelik katkıları fazla abartılmamalıdır. Refah tedbirleri açısından hareketin içinde ve dışında sorunlar vardı. Merkezi hükümet 2000 yılı içinde bir ulusal emeklilik planı başlatma vaadinde bulunmuştu, bu belki de 1994 yılında sağlık hizmetleri sigortasının hayata geçirilmesinden bu yana en önemli refah planıydı. Ancak 21 Eylül 1999'da merkezi orta Tayvan olan ve 2.400 kişinin ölümüne, binlercesinin yaralanmasına ve 10.000 evin yıkılmasına sebep olan deprem bu planı askıya aldı. Keskin küresel rekabetçilik ile vergi yapısında gelişmiş endüstrilerden daha yüksek bir katkı bekleyecek çarpıcı bir reform doğrultusundaki siyasi irade eksikliği bir değişim fırsatını ortadan kaldırdı. Son zamanlarda daha yüksek sesle duyulmakla birlikte, emek örgütleri ve işçi sendikaları büyük sermayenin lobi gücüyle boy ölçüşebilecek etkin kolektif araçlardan hâlâ yoksundu; bunun sebebi kısmen, işçilerin örgütlenmesini kolaylaştırmaktan ziyade sınırlamak için tasarlanmış olan eskimiş sendika yasasıydı.

Kimliğe duyulan özlem

Tayvan'daki kimlik oluşumu, hem hızlı bir biçimde dönüşen küresel bir durumla yakından ilişkili olan değişen devlet iktidarından kaynaklandı, hem de bu değişen devlet iktidarına yanıt olarak gelişti. Bu yeni devirde kimliğe olan özlem sorunu, Tayvanlılığın durağan bir uç noktasıyla değil, öznelerarasılığın

temsilinin farklılığın, çelişkinin ve iletişimin üzerinde inşa edildiği, bozulduğu ve yeniden tanımlandığı devam etmekte olan bir süreçle ilgiliydi.[15] Kimliğe duyulan özlem bell hooks'un* tabiriyle[16] "bütün bu farklılıkların buluşabileceği ve birbirlerine kenetlenebilecekleri bir ortak zemin imkânı sunuyor."

İlk olarak, sıkıyönetim sonrası Tayvan'daki kimlik siyasetinin ilk biçimine, yani Tayvan *rentong*una (Tayvan kimliği), onun gücüne ve görünmeyen tehlikelerine dönmek istiyorum. Demokrasi öncesi dönemde Tayvan *rentong*u, özellikle *dangwai* (70'lerde ve 80'lerde muhalif bir güç) içinde, Kumintang'a ve onun Çin ulusuna ait olma şeklindeki hegemonik kavramına karşı bir savunma mekanizmasını temsil etti. Kumintang gelenekçilik üzerine kurulu adaya ve onun ulusal kültür olarak yeniden icadına bir ölçüde egemen oldu.[17] Ayırt edici bir Tayvan *rentong*u düşüncesi, 1950'den beri yerel kültürlerin ifade edilmesini bastıran, kamusal alanda Mandarin dışındaki dillerin kullanılmasını engelleyen ve sıradan Tayvan halkının pek az temsil hakkına sahip olduğu merkezi bir siyasal sistemi destekleyen bu resmi ideolojiye alternatif bir alan oluşturdu.

Bu koşullarda Tayvan *rentong*u daha başından itibaren resmi kültürel ayrımcılığın bir yadsıması olarak oluşturuldu ve Japon sömürge yönetimiyle diğer sömürge yönetimlerinin uygunsuzluğu düşüncesiyle ilişkilendirildi. Tayvan *rentong*u, tarih, ulus, halk, ülke toprağı, demokrasi, modernlik ve öznellikle ilgili

---

15 Ya-Chung Chuang,. "Taiwanese Identity in a Global/Local Context: the Use and Abuse of National Consciousness in Taiwan." C. Aspalter (ed.), *Understanding Modern Taiwan: Essays in Economics, Politics and Social Policy*, (Aldershot: Ashgate, 2001), s. 53-65; Stuart Hall, "Old and New Identity, Old and New Ethnicities" Anthony King (ed.), *Culture, Globalization and the World-system: Contemporary Conditions for the Presentation of Identity*, (Binghanton: SUNY, 1991).

(*) Amerikalı siyah feminist; adından ziyade yazdıklarının ön plana çıkması için adını özellikle küçük harfle yazıyor – ç.n.

16 bell hooks, *Yearning: Race, Gender and Cultural Politics*, (Boston: South End Press, 1990), s. 13.

17 Allen Chun, "From Nationalism to Nationalization: Cultural Imagination and State Formation in Postwar Taiwan," *The Australian Journal of Chinese Affairs*, 31, 1994, s. 49-69.

olan ve resmi sansürün engelleyemediği örtülü kanallar yoluyla isimsiz yazarların eserlerinde "metinlerarası bir biçimde" dolaşan alternatif olayların geçtiği anlatılarda varoldu. Ya da birçok durumda, Kumintang polis devletinin dedektiflerine çok az iz bırakarak, kendisini küçük gruplarda, aile sohbetlerinde ve sokak toplantılarında sözlü olarak açığa çıkardı.

Ancak Tayvan *rentong*unun anlamları sıkıyönetim sonrası dönemde değişti ve çeşitlilik kazandı. Yeniden inşa edilen devlet 1980'lerin sonlarından bu yana, yerlileştirilmiş devlet oluşumu içinde Tayvan *rentong*uyla ilgili söylemler kullanmaya başlamıştı; bunu yaparken de Tayvan *rentong*unu partinin (güçlü siyasi simgecilik alanından kültürel imgelem alanına çekilmekte olan) eski Çin milliyetçiliği ideolojisiyle bağdaştırıyordu. Diğer bir deyişle, Çinlilik hem geçmişin hem de geleceğin alanına çekildiğinden mevcut zaman, kendisini (bürokratik) rasyonelleştirme, (evrensel) temsil, (iktisadi) özelleştirme ve (kültürel) yerlileştirme yoluyla açığa vuran demokratikleşme bağlamında yeni kimlik siyasetine kaldı.

Şehirli radikal entelektüellerden oluşan "Savaş Makinesi" grubu Tayvan *rentong*unun belki de en ateşli eleştirmeniydi. Tayvan *rentong*u devlet biçimi, etnisite ve tabana dayalı demokrasi sorunları üzerinden çok ciddi saldırı altındaydı. Grup daha 1991'de *Tayvan'ın Yeni Muhalefet Hareketi*[18] adlı bir kitap çıkardı ve burada "halk" demokrasisi (süregelen bir koalisyon –*jiemeng*– sürecinde birbirine bağlanan farklılaştırılmış insan gruplarının çoğulcu bir görüşü) olarak adlandırdığı bir yaklaşımı şiddetle savundu. 1993 yılında grubun yayın organı *Isle Magrin* (*Daoyu Bianyuan*) sıkıyönetim zamanında etnisiteyle ilgili siyasi olarak doğru anlatıya (yani belli başlı dört etnik gruba –*Fulao*, *Hakka*, taşralılar ve yerliler– ve onlarla bağdaştırılan sözde –özellikle *Fulao* merkezli– Tayvan *rentong*una) daha da yoğun bir biçimde meydan okudu. "Savaş Makinesi" grubu 1994 yılında Chao Kang'ın kaleminden *Ulus-Devletten Kaçının* adlı başka bir kitap çıkardı; yazar kitapta savaş sonrası

18 (Jiqi zhanjing 1991).

Tayvan'da etnisite sorununun şeceresini ve Lee rejiminin *Fulao* etnik şovenizmini kullanmasını eleştirel bir biçimde inceledi.[19] Bu arada Savaş Makinesi'nin asıl sözcüsü Chen Kuan-hsing *Tayvan: Üç Aylık Radikal Toplumsal Araştırmalar Dergisi*'nde tartışma yaratacak bir makale[20] yayımlayarak, yeni Tayvan devletinin hakimiyetini, işbaşına getirilmiş eski muhalif eylemcilerin yardımına sık sık başvurarak Tayvan milliyetçiliği zemininde yeniden oluşturduğunu ileri sürdü.[21] Chen'e göre bu süreçte yerli kimlik eleştirel gücünü kaybetti ve yeni devletin iktidar arzusunun ideolojik temelinin bir parçası haline geldi. Chen son makalesinde[22] eski muhalefetin yalnızca ölümünü değil, aynı zamanda onun devlet aygıtının bir parçası olarak Tayvan kimliğini üstlendiğini de bir kez daha doğruladı.

Hiç şüphesiz "Savaş Makinesi" grubunun makalesi yeni sosyo-politik durumun, yani küreselleşme çağında yeniden millileştirme sürecinin ve yeni bir etnisite siyasetinin birçok eylemcisini andırıyordu. Yine de, grubun Tayvan *renton*gunu bir farklılık siyaseti olarak incelemeyi reddetmesi ve hayal edilen ütopik bir geleceğe olan yaklaşımları grubun üyelerini toplumsal hareketler, kurumlar ve kimlik siyaseti arasındaki dinamik ilişkiyi somut bir biçimde anlamaktan alıkoydu. Bu ret aynı zamanda onları, diğer kimlikleri belirleyen (kültür biçiminde) durağan bir şeyleşme ya da (kurumların sahneye koyduğu) siyasi simgecilik olmaktan ziyade devlet milliyetçiliğinin ya da herhangi bir gücün denetiminin ötesinde bir fazla olarak Tayvan *renton*gunu anlamaktan da alıkoydu.

---

19 Chao Kang, *Xiaoxin guojiazu* (Ulus-Devletten Kaçının), (Taipei: Tangshan, 1994).

20 Kuan-hsing Chen, "Diguo zhi yan: cidiguo yu guozu – guochia de wenhua xiangxiang" (Emperyalist Göz: Bir Alt İmparatorluğun ve Bir Ulus-Devletin Kültürel İmgelemi," *Taiwan shehui yanjiu jikan* (Tayvan: Üç Aylık Radikal Toplumsal Araştırmalar Dergisi), no. 17, 1994, s. 149-222.

21 Chen devletin, "otoriter rejimin çöküşünden sonra ortaya çıkan toplumsal güçleri içine aldığını" anlatıyor.

22 Ming-tse Cheng, "Taidu yundong jendeshi zichanjieji yundong ma?" (Tayvan Bağımsızlık Hareketi Bir Burjuva Hareketi Midir?) Min-hui Shih (ed.), *Taiwan yishi lunzhan xuanji* (Tayvan Bilinci Hakkındaki Tartışma Üzerine Yapılan Derlemeler), (Taipei: Quanwei, 1988), s. 119-32.

Tayvan *rentongunun* olumlu potansiyelini görmek için özellikle toplumsal hareketler bağlamında, Tayvan *rentongu*, yerlicilik (ya da yerli kültür) ve (devlet biçimi/küreselleşme hakkında birbirine zıt yaklaşımları ve ulusal kültürle/gelecekle ilgili birbiriyle rekabet halindeki imgelemleri de içeren) birleşme-bağımsızlık çekişmesi arasındaki ilişkileri yakından incelemeye ihtiyacımız var. Frantz Fanon'un ulusal kültür üstüne yaptığı şahane yorum, ütopik olsa da, burada işe yarayabilir:

> Ulus yalnızca kültürün durumu, onun bereketi, onun aralıksız bir biçimde yenilenmesi ve onun derinleşmesi değildir. O aynı zamanda bir zorunluluktur. Ulus, kültürü harekete geçiren ve ona yaratmanın kapılarını açan ulusal varlık için verilen bir savaşımdır. Dahası, kültür için gerekli olan koşulları ve çerçeveyi sağlayan şey ulustur. Ulus, bir kültürün oluşumu için gerekli, olmazsa olmaz nitelikte çeşitli unsurları bir araya getirir; bu unsurlar kültüre tek başına itibar, geçerlilik, yaşam ve yaratıcı güç katar. Aynı şekilde, bu tür bir kültürü diğer kültürlere açık hale getiren ve bu kültürün diğer kültürleri etkilemesini ve onlara nüfuz etmesini mümkün kılan şey onun ulusal karakteridir... İlk zorunluluk, kelimenin tam olarak biyolojik anlamıyla ulusal kültüre hayat vermek için ulusun yeniden inşa edilmesidir.[23]

Ancak Fanon'un burada, ulusal kurtuluşun diğer mücadele biçimleri karşısında en öncelikli yol olduğundan bahsettiği yanılgısına düşmeyin:

> Kültüre daha sonradan geçerlilik ve kuvvet kazandıran şey yalnızca [ulusal] mücadelenin başarısı değildir; bu çatışma sırasında kültür rafa kaldırılmaz. Kültürün gelişimindeki ve onun iç ilerlemesindeki mücadelenin kendisi kültürü farklı yollara savurur ve onun için yeni yollar bulur.[24]

---

23 Fanon, Frantz, *The Wretched of the Earth*, (Harmondsworth: Penguin Books, 1963), s. 197.

24 *A.g.e.*, s. 197.

Üstelik, bu süreç elbette onun kurumsal anlamında (Fanon'un tanımladığı şekliyle biçimselcilik içinde ulusal bilinç) milliyetçilik değildir: "Eğer milliyetçilik iyice izah edilmezse, bir toplumsal ve siyasi ihtiyaçlar bilincine (diğer bir deyişle insancıllığa) doğru gerçekleşecek çok hızlı bir dönüşümle geliştirilip derinleştirilmezse bunun sonu bir çıkmaz olur."[25]

Toplumsal hareketlerin Tayvan *rentong*uyla olan karşılaşmaları farklılaştırıldı. Öncelikle "birleşme-bağımsızlık" çekişmesi (Tayvan *rentong*unun son derece politikleşmiş milliyetçi bir görünümü) işçi hareketi içinde önemli bir sorun oldu. 1980'lerin başlarında muhalefet içinde, birleşme yanlısı entelektüellerle bağımsızlık yanlısı eylemciler arasında Tayvan'ın tarihinin, kültürünün ve edebiyatının birbirleriyle çatışan okumaları üzerinden bir tartışma yaşanıyordu – Çinli bilinç ile Tayvanlı bilinç arasındaki tartışma denilen şey (*zhongguo jie yu taiwan jie lunzhan*). Bu tartışma, özellikle siyasi alanda Tayvan rentonguyla bağımsızlık yanlısı konumun bir araya getirilmesinin ilk dönemlerinin tarihi türünden bir şeydi. Ancak, öncü bir işçi örgütü olan Laozhi 1984 yılında kurulduğunda bu tartışmanın her iki tarafındaki insanlar beraber çalışma yürütmek için farklılıklarını bir kenara bırakmayı başardılar. Sıkıyönetim sonrası yıllarda farklı gruplara bölünene kadar, her bir grup ilişkilerini açıklayan bir çerçeve arayışına girmişken, ulusal imgelemler ve sınıf aidiyeti gergin bir biçimde bir arada var oldu. Solcu DİP üyeleriyle yakınen çalışan Laozhi, uzun dönemli yabancı hakimiyetini sona erdirmek için bağımsızlığın tek yol olduğunu ve bunun da işçilerin yararına olduğunu öne sürerek DİP yanlısı bir işçi örgütü haline geldi.[26] Öte yandan birleşme yanlısı işçi eylemcilerin isteklerini karşılamak için 1987 yılında İşçi Partisi kuruldu;[27] bu parti anakara Çin ile Tayvan arasındaki ayrılığın Batı emperyalizminin ve Soğuk Savaş'ın sonucu olduğunu ve gerçek bir ulusal kurtuluşun an-

25 *A.g.e.*, s. 165.

26 Ming-tse Cheng, "Taidu yundong jendeshi zichanjieji yundong ma?"

27 J.J. Chu, Political Liberalization and the Rise of Taiwanese Labour Radicalism, *Journal of Contemporary Asia*, 23, (2), 1993, s. 179.

cak ulusal birleşme gerçekleştiği zaman sağlanacağını ileri sürdü. "Milliyetçiliğe hayır" sloganını savunan bir İşçi Eylem Komitesi'nin birleşme-bağımsızlık meselesinde stratejik bir duruşa vurgu yaparak 1993 yılında kurulmasıyla işçi hareketi daha da farklılaştı.[28]

Emek örgütlerinin "ulusal sorun" konusundaki belirgin konumlarının aksine, 1980'lerin kadın hareketleri birliklerini sürdürmek amacıyla bu siyasi tartışmanın içine girmekten kaçındılar. Ancak daha sonra birçok eylemci hareketin gelişiminin bazı noktalarında bu ulusal sorunun birçok eylemin, kararın ve stratejinin dönüm noktası olarak kaldığını açığa çıkardı. 1990'larda bu farklılık, toplumsal cinsiyet ve ulusla ilgili feminist tartışmalarda kendisini daha da belli etti. Örneğin *Stir* (*Saodong*) (1996) dergisinin ilk sayısı "Kadınlar, Devlet ve Partiler"i özel konusu olarak seçerek milliyetçi tartışmanın içinde kadınların konumuna hitap etti. Bu sayıdaki makaleler bir nesil Tayvanlı feminist arasında milliyetçi siyaset hakkında alınan bir dizi konumu gösterdi. Chiu Kuei-fen[29] kadın hareketlerinin ulusal kurtuluş biçimindeki bağımsızlık hareketinde faal bir biçimde yer alması gerektiğini ileri sürdü ve kadınların bakış açısından bir ulus oluşturmak ve kadınların çıkarlarına yönelik bir devlet kurmak için uğraş verdi. Li Yuan-chen[30] DİP'in demokrasi hareketine olan katkısını kabul ediyordu ancak sıkıyönetim sonrası dönemde partinin Tayvan milliyetçiliğinin içinde kendisini gösteren etnik şovenizme karşı ihtiyatlıydı. Ho Chun-jui[31] etnisiteye, siyasi partilere, bölgelere, dinlere ve ulusa dayalı bütün kimlikleri reddetti ve

---

28 Daha sonra bağımsız sendikacılık daha büyük çaplı olarak ön plana çıktı ve bölünmüş işçi sınıfı içinde işbirliğine yönelik yeni bir fırsatın kapısını açan yeni bir pragmatizmi ortaya çıkardı.

29 Chiu, Kuei-fen. "Zai Taiwan fujie yundong han guozu zhuyi nengbuneng qianshou (Tayvan'da Kadının Kurtuluş Hareketi Milliyetçilikle Bir Arada Gider Mi?)," *Saodong*, (1), 1996, s. 58-62.

30 Yuan-chen Li, "Funu, minzhu, guojia de rentong jingyan (Kadınlar, Demokrasi, Ulusal Kimlik)" *Saodong*, (1), 1996, s. 63-8.

31 Chun-jui Ho, "Funu dulanpiao de zhengzhi (Kadınların Geçersiz Oylarının Siyaseti)," *Saodong*, (1), 1996, s. 81-8.

kurumsal siyaseti sekteye uğratmak için kadınların *negatif bir stratejisi* olarak kadınları son seçimlerde geçersiz oy kullanmaya teşvik etti. Ku Yen-ling[32] ulus-devletin küresel süper güçlerin ve şirketlerin çıkarlarına hizmet eden ataerkil bir mekanizmadan başka bir şey olmadığını ileri sürdü.

Bu tartışmanın orta yerinde, giderek daha fazla eylemci kendi siyasi konumlarını belirginleştirmeyi tercih ederken bazıları daha suskun kaldı. Örneğin kurucuları DİP'e yakın olan Taipei Kadın Hakları Derneği bağımsızlık yanlısı konumunu açıklamakta tereddüt etmedi. 1994 yılındaki kuruluşundan bu yana örgüt, değişik kadın sorunlarının desteklenmesi karşılığında muhalefete yardım etmişti. Bir tür ilkel geçmişe geri dönüşten ziyade günümüzün somut bir anlayışı olarak örgütün "yerlici" stratejisi, üyelerinin eylemcilik doğrultusunda reel politika alanını keşfetmelerine yol açmıştı. Xinzhi Derneği'ndeki birçok eylemci aynı zamanda DİP ve Yeni Parti (1993 yılında Kumintang'dan ayrılmış olan birleşme yanlısı bir parti) gibi değişik siyasi partilerle çalışma yürüttü. Bunlardan bazıları kendilerini siyasi görevler yürütür halde bulurken ya da "parti içinde feminizm" olarak adlandırdıkları şeyi başlatmak amacıyla partide kalırken, diğerleri tabana yöneldi ve mahallelerdeki kadınlarla birlikte çalışma yürüttü.

Bu çeşitli gelişmeler, ulusal sorunun tek çözüm yolunun devlet milliyetçiliğinde, kendine dahil etmede ya da toplumsal hareketlerin değişik türden milliyetçi köktenciliklere dahil edilmesinde ve nihai olarak (etnik) bir kin siyasetinde yattığını ileri süren birçok "Savaş Makinesi" entelektüeliyle farklı fikirde olmama yol açtı.[33] Muhtemel sonuçlar bunlar olmasına rağmen Tayvan *rentong*unun siyaseti için *a priori* bir yazgı olmadığını düşünüyorum. Daha da kötüsü, bu tartışmalara anlayışlı fakat eleştirel bir biçimde katılamamak yerlici siyasetin

---

32 Yen-ling Ku, "Mutu yu fuguo (Ana-Yurt ve Devlet-Baba)," *Saodong*, (1), 1996, s. 89-94.

33 Chao Kang, "Tiaochu duhen de rentong zhengzhi, jinru jiefang de peili zhengzhi – chuanlian nichai han gongyun ve Kuan-hsing Chene (ed.), *Trajectories: Inter-Asia Cultural Studies.*

muhafazakarlarca sahiplenilmesini kolaylaştırdı. Aksine, Fanon'u örnek aldığımda ve yeni bir küresel konumda yerel sorunları göz önünde bulundurduğumda, daha geniş bir kimlik siyaseti içinde Tayvan *rentong*unun kötü yanlarını değil yararlarını görüyorum.

Başka bir yerde açıkladığım gibi,[34] Tayvan *rentong*unun siyaseti, insanları kültüre yeniden bağlama yolunda bir süreçti. Kültürün bir türdeşlik ve uyum duygusunu, belirlenmiş bir bütünlük duygusunu iletmek için oluşturulduğunu anlıyorum. Milliyetçilik içinde kültür genellikle, tarihten bağımsız, nesne benzeri ve türdeş bir varlık (bir "gelenek") olarak maskelenmiş olan ulusun varlığını güvence altına almak için icat edilir. Bunlar hiç şüphesiz burada anımsatmak istediğim kültürle ilgili kavramlar değildir. Bilim insanları küreselleşme çağında her yerde "bağlantı kurucu şeyleri" bulmak için yapılan girişimleri (diğer bir deyişle öznelerarası iletişimin Habermasçı anlamında "yaşam felsefesini" ya da topluluk/toplumsal konum hissini yeniden var etme girişimlerini) incelemek için pek az çaba gösterdiler.[35] Yeniden canlandırılmış bir Tayvan *rentong*u olarak adlandırdığım durumu tanımlayan şey, siyasal ve toplumsal eylemcilik yoluyla "bağlantı kurucu şeylere" olan bu arayıştı. Burada söz konusu olan, bütün sınırlamalarıyla beraber, toprakla (manzarayla), halk (olmayla), etnisiteyle, erkek (ve kadın) bakış açısıyla sunulan tarihle ve toplulukla yeniden bağlantı kurmaya duyulan bir özlemdi.

Aynı zamanda 1998 yılından bu yana Emek Cephesi'nin başını çekmekte olan Liu Po adlı bir sendika lideriyle görüştüm. Bana neden işçi hareketinin içinde yer aldığından bahsetti. Bana şaşırtıcı gelen bir biçimde, bir kapitalist sömürü öyküsüyle değil, bir elektrik şirketinde çalıştığı ilk yıllarda başından geçen bir olayla başladı. Liu bir gün, deniz kıyısı yakınlarındaki geçici bir sığınakta tek başına yaşayan ve elektrik parasını

---

34 Ya-Chung Chuang, "Re-theorizing Social Movements in a Changing Global Space," *Social Analysis*, 46, (2), 2002, s. 131-8.

35 Jurgen Habermas, *The Theory of Communicative Action: Vol. I One Reason and The Rationalization of Society*, (Boston: Beacon, 1984).

ödeyemeyen (Liu bu adamın yanına bu yüzden gönderilmişti) yaşlı bir adamı baskına gitti. Liu, "bu adamın yemek için alabileceği tek et denizden gelen etti, ancak iyi günleri ve kötü günleri oluyordu ve günlerinin çoğunda diğer evlerden arta kalanlardan başka bir şey yemiyordu" diyor ve yoksulluğun gerçekten ne olduğunu ilk olarak o zaman anladığını belirtiyor. Liu bu durumu şehirlerde yaşayan zengin akrabaları ya da arkadaşlarından bazılarıyla karşılaştırdı ve ortadaki zıtlık onu rahatsız etti. Başka bir olaydan daha bahsetti. O sıralarda bir kitapçıdan genellikle *dangwai* dergileri alıyordu. Bir gün kitapçının kapanmış olduğunu fark etti ve komşuları, kitapçının sahibinin siyasi faaliyetlere katılmaktan dolayı tutuklandığını söylediler.

Liu'nun insanların topraklarından, siyasi yaşamlarından ve amaçlarından ayrılmaya zorlanmalarını hatırlaması, bir kısmı karşı koymakla ilgili olan diğer birçok hikâyeden etkilenmişti. Bir gün Meinung Halkı Derneği'ne davetli olduğumu ve geceyi güneydeki bu küçük Hakka kentinde geçirdiğimi hatırlıyorum. Geceleyin, derneğin başkanı Chung Yung-feng'in ailesinin evinde (Hakka karakteristiklerine sahip olan, *sanhe* tarzı geleneksel bir Çin eviydi) misafir oldum. Chung bana gelip üniversitedeki öğrenci eylemciliğinden, bir süre geçici olarak Florida'da kaldığından ve hükümetin baraj inşa planına karşı verilen mücadelede halkının yanında yer almak için geri dönüşünden bahsetti. ABD'den aldığı caz ve dünya müziği albümlerini dinlerken onun kelimeleriyle aile, etnisite, toplumsal konum ve yolculuk deneyimleri arasındaki durumlara bir gezinti yaptım; bunlar genellikle rahatsız edici ve çelişkili bir biçimde de olsa, mücadelesi boyunca Chung'a bir güç kaynağı oluşturdu. Hakka geleneğinin katı ataerkil aile yapısından genel olarak rahatsız oldu, ancak halkının direngen, çalışkan kişiliklerine ve güçlü topluluk duygusuna hayrandı.

Bu öyküleri anlatıyorum çünkü bunlar Tayvan *rentong*unu tanımlıyorlar. Tayvan *rentong*u, toplumda çeşitli hareketlerin konumlarını yeniden tanımlayan ve bütün toplumsal yapının dönüşümü için uğraşan (genellikle ütopik) bir proje tahayyü-

lünü temsil ediyordu. Sendikacılık, toplumsal konum temelli etnik hareketlilik, ev kadınlarının kendi kendilerine yeterli gruplaşmaları, entelektüellerin kendilerini adamaları gibi kolektif eylemler bu özdeşleşme sürecini inşa etti. Son eylemlerden birindeki "Şafak Sökene Kadar Tayvan'la Beraber" başlıklı bir bildirinin bir paragrafını tekrarlamaktan kendimi alıkoyamayacağım:

> Yaşadığımız topluluklara geri döneceğiz.
>
> Yarıda kalmış işleri tamamlayacağız: Eğitimde reform yapmak, insan haklarını düzenlemek, kadın hareketlerini ilerletmek, işçilerin haklarını ve çıkarlarını geliştirmek, yaşlı/aciz/engelli/hasta insanlara yarım etmek ve çevreyi korumak.
>
> Harap olmuş toprakları eski durumuna getireceğiz ve yerle bir olmuş evleri yeniden inşa edeceğiz.

Özcülüğe karşı çıkan bu kimlik siyaseti toplumsal mücadelenin değişik biçimlerini doğrudan kesiyor.* Toplumsal hareketler için birleşmiş bir gücün bir bütün olarak ortaya çıkması, hatta hakim konuma gelmesi bu süreçte gerçekleşecekti.[36]

Hiç şüphesiz Tayvan *rentong*unun da suskunluk anları ve belirsiz yanları vardı. 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında tüm yerlilerin, toprak talep eden ve kabilelere dönüşü savunan dikkat çekici bir hareketliliği olmasına rağmen, ekonomik zorluklar, kültürel yabancılaşma ve yurtlarının yerle bir edilmesi yüzünden geniş toplumsal hareket alanında yerli halkın sesinin duyulması yaygın bir biçimde engellendi. Diğer yandan, etnik önyargılar bu özdeşleşme sürecine belli bir ölçüye kadar hâlâ düşmandı. Eskiden beri anakarada oturanların üstünlüğüyle, yeniden canlanmış Fulau şovenizmi hâlâ birbirlerinin yakasını bırakmıyordu. Buna ek olarak her geçen gün yeni kimlikler ve mücadeleler oluşuyordu ancak bunlardan bazıları trajik bir biçimde hâlâ sabit fikirlerin ve ayrımcılı-

---

(*) Bu tutumun genel bir eleştirisi için derleyenin birinci ayrımdaki makalesinin "Toplumsal Hareketlerin Doğusu Batısı" bölümüne bakınız – e.n.

36 Karşılaştırma için bkz. Alain Touraine, *Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society,* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988).

ğın tuzağına düşüyordu. Eşcinsel hareket (*tongzhi yundong*) ve gençlik kültürü son yıllarda ortaya çıkan kimlik hareketlerinden belki de en fazla yanlış anlaşılanlarıydı.

Sonuç: Yeni sinizme karşı koymak

2000 yılı Tayvan'ın siyasi manzarasında önemli fakat tartışmalı bir gelişmeye sahne oldu. Muhalefetteki DİP'in başkan adayı Chen Shui-bian üç turlu yarışı kazandı ve Kumintang dışındaki ilk devlet liderliğini, Xinzhengfu'yu (yeni hükümet) kurdu; bu yeni hükümet daha liberal bir siyasi yapılaşmayı savunuyordu. Yeni yönetim çalışma saatlerinin indirilmesi, anti-nükleer santral ve sosyal güvenlik uygulaması önerilerinin de içinde yer aldığı birçok önemli reform tasarısı konusunda, düşmanca davranan Meclis'e karşı kaybedecek kadar beceriksiz olduğundan, toplumsal eylemciler arasındaki umut duygusu ortadan kayboldu. Daha da rahatsız edici olanı, allak bullak olmuş yönetimin, partinin ilk başta rakibini eleştirdiği duruma yavaş yavaş dönüştüğünü açığa çıkaran skandallara bulaşmasıydı. Başkan Chen 2004 yılında yeniden seçilmek için yarıştığında, eski seçim kampanyası stratejistlerinden biri (aynı zamanda tanınmış ve önde gelen bir işçi eylemcisiydi) ondan ayrıldı ve daha fazla siyasi reform talep eden Mor Koalisyon adlı bir toplumsal hareket oluşturdu – bu durum Xinzhengfu için büyük bir utançtı.

İhanet duygusu çok yıkıcı olmamasına rağmen daha büyük ölçekli siyasi bağlamdaki olumsuz değişim, toplumsal örgütlenmeyi karmaşıklaştırdı. Evvela, her iki siyasi kamp içindeki güç farklılaşması ve mücadelesi toplumsal örgütleyicilerin düşünüp bir sonuca varmaları için ivedi bir sorun oldu; zira amaç iki büyük siyasi parti içindeki olası ilerici güçleri (eğer hâlâ mevcutlarsa) konumlandırırken çok daha gelişmiş strateji ve ağ oluşturma yetenekleri gerektiren bir koalisyon siyasetini öğrenmekti.

Daha da problemli olan nokta duyarsız toplumun geri dönüşüydü. Bu kez duyarsızlık halini oluşturan şey baskıcı rejin

değil, daha çok aşırı seferber olmuş ve dehşet içindeki kamuoyunun kendisini terk edilmişliğin atıllığı ve riski içinde hissetmesiydi. Yeni oluşmuş sivil toplum yaygın ve yıldırı abartılarla dolu bir yere doğru hızlı bir biçimde evriliyordu. (Muhtemelen Çin tarafından desteklenen) bir küreselleşme dalgası içerisinde marjinalleştirildiğine inanarak dehşete düşen ulusun verili gerçekliği karşısında kamuoyu son yirmi yılın demokratik değişimlerinin savunulmaya değer olup olmadığı konusunda bocalıyordu.

Şimdiye kadar, bir ilerleme için gerekli muhtemel çözümler tanınmamaktadır ve genel olarak toplumsal hareket alanı bedel ödemektedir. Belki de ihtiyaç duyulan şey, son on yılda ortaya çıkmış olan toplumsal hareket ağlarının daha da sağlamlaştırılmasıdır, bu durumda devasa iş dünyasıyla eşit güçte bir birleşik cephe gelişebilir. Bu sağlamlaştırma toplumsal eylemcileri, gün be gün yeni ihtiyaçların ve zorlukların ortaya çıktığı sivil toplumun belirsiz yanını, kafalarında köklü bir demokrasi fikri barındırarak araştırmaya zorlayacaktı. Bu araştırmalarla toplumsal hareketler, kendilerini günlük yaşamın karmaşıklıklarından ve çeşitliliklerinden ileri gelen sorunları hafifletmeye ayarlayabilecek çok amaçlı toplumsal güçlere dönüşebilir.

ÇEVİREN Emre Ergüven

Yugoslavya'da 1968 ve 1971 Öğrenci Hareketleri: Komünist Gençleştirmenin İki Hatası

MARKO ZUBAK*

Modernleşmenin komünist versiyonun gerçekten büyük, nadir başarılarından biri de kesinlikle eğitim sistemindeki müthiş büyümedir. Komünist Yugoslavya da bundan nasibini almıştır. (Okuryazarlıktan, ilk, orta ve yüksek öğretime kadar) iç savaş dönemine kıyasla, süreç üzerinde doğrudan pek çok etki bırakan, büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu deneme, alınan bu mirasın belli bir bölümünün, özellikle de kendine özgü çıkarları ve talepleri olan, politik beceri sahibi vatandaşlardan oluşan yeni, farklı ve nispeten geniş bir sosyal grubun –öğrencilerin– üzerinde durmaktadır. Geleceğin aydın sosyal seçkinler grubunu oluşturacak olan öğrenciler, bu niteliklerinden dolayı her tip rejim için ciddi problem oluşturur. Ama karar alma sürecinin tamamen aydınlara, yani üniversite eğitimi almış kişilere, eski öğrencilere bırakıldığı komünist rejimler için bu problem daha büyük önem taşır.[1] Öte yandan, gençlikleri ve entelektüel geçmişleri, öğrencilerin politik ve sosyal dış gerçekliğe karşı aşırı duyarlı olmasının temel nedenidir. Öğ-

(*) Central European Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1 George Konrad Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979).

renci oluşlarının ancak belli bir ölçüde belirlediği, nesillerine has ortak çıkarları daha geniş sosyal koşulların etkisinde olup diğer sosyal gruplarla ortaklaşma potansiyeline sahiptir, ki bu da öğrencileri, toplumun yenilikçi ve olasılıkla devrimci gücü haline getirmektedir.

Bu deneme, Yugoslavya'da üç yıl zarfında patlayan, devrimci potansiyel barındıran ve ülkedeki büyük sosyal ve ulusal çatışmanın varlığını aydınlatan iki öğrenci hareketi üzerine odaklanmaktadır. Özellikleri pek çok anlamda komünizmin Yugoslav varyantının paradoksal karakterini gözler önüne sermekte olup her iki hareket de, kendilerine has biçimde, onun içkin kırılganlığının, yarattığı çelişkiler ve getirdiği eksik çözümlerin altını çizmektedir.

Öte yandan, komünizmin Yugoslav biçimine paradoksal bir doğa kazandıran kuşkusuz ki onun merkezine yenilikçi şekilde öz-yönetim ideolojisini eklemesiydi ki böylece ortodoks ideolojik yapıya gerçek demokratikleşmenin tohumlarını ekmişti. Gelgelelim öz-yönetim pratiğinde nihai başarı sağlanamadığı ya da o istenilen yüksek seviyeye getirilemediği –sadece kısmi olarak gerçekleştirilebildiği– için bu tohumlar filizlenemedi. Pazar eğilimi ise, Yugoslav komünistlerin getirdiği başka bir büyük yenilikti ki onun da sonuçları ilkinin benzeridir. Şu kesindir ki, planlı ekonomiye pazar unsurlarının sokulması Yugoslav ekonomisinin durumunun doğudaki komşularınınkinden daha iyi olmasını sağlamıştır. Kalıcı başarının sağlanması için, yine de, bu işin daha adamakıllı, tereddütsüz ve tüm toplumda daha geniş bir demokratikleşmeyle yürütülmesi gerekiyordu. Ulus probleminin karmaşıklığı, Yugoslavya Federasyonu içinde merkeziyetçi ve ademi merkeziyetçi seçenekler arasındaki bir dengeyle süren ilişkiler Yugoslav komünist deneyimine sadece yeni, adı geçen öğrenci hareketlerinin dile gelişinde etkisi olacak, bir katman ekledi.

Denememde bu hareketlerin nasıl geliştiğini açıklıyor ve onların bastırılmasının gelecekteki tarihsel gelişim üzerinde yarattığı ciddi sonuçların bazılarına işaret ediyorum. Şöyle ki, 1968 öğrenci hareketi, arkaplanında yatan eleştirel düşünce-

nin pratiğe geçirilememesine dayalı bir başarısızlık olarak da, Yugoslavya rejiminin eşitlikçiliği kullanarak yaptığı meşrulaştırmanın kamuoyunca reddedilmesi olarak da okunabilir. Öte yandan, 1971 hareketi, Yugoslav cumhuriyetlerinden birinin ulusal çıkarlarının savunulmasıyla yakından bağlantılı olup reform sürecini yaymaya yönelik daha geniş bir radikal hareketi yansıtmaktaydı. Nihayetinde, bu hareketin çöküşü Yugoslav rejiminin başka bir meşrulaştırma stratejisinin inkarı anlamına geliyordu; zira o, pratikte hem yönetim sistemindeki resmi ademi merkeziyetçi federal çözümü etkisizleştirmiş hem de başlatılmış sosyal reformların yarı yolda bırakılmasının imkânsızlığına işaret etmişti.

Her iki hareketin de çökertilmesi ve bastırılır bastırılmaz tarihsel tabular haline getirilmesi önemlidir. Yugoslav rejimi adına yukarıda değindiğimiz özelliklere ve etkilere sahip oldukları göz önüne alındığında, her iki öğrenci isyanının da akademik dünyanın ilgisini çekmesi kulağa şaşırtıcı gelmemelidir.

Partinin 1968 öğrenci hareketi konusunda verdiği hüküm daha belirsiz olduğundan bu konuda sadece bir tek monografinin yazılması mümkün olmuştur. Bu konuda yazılmış neredeyse yegane eser olan Nebojša Popov'un çalışması, hareketten 15 yıl sonra kaleme alınmış ve kısaltılmış biçimde yayımlanmış olsa da, onun güçlü ve bazen hiç de eleştirel olmayan 1968 duruşundan kaygı duyan resmi sansür otoritesinin gözünden kaçmamış ve tüm baskı derhal imha edilmiştir.[2] Resmi makamların 1971 öğrenci hareketiyle ilgili verdiği olumsuz hüküm ise hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmayacak şekilde netti. Akademisyenlerin bu konuda çalışmalarının değişmez önkoşulu bu olumsuz hükme riayet etmeleri olduğu için, düzgün bir çalışma gerçekleştirilemedi. Genelde komünizmin ve Yugoslavlığın olumlu olanlar da dahil tüm miraslarının terk edilmesine dayalı farklı nedenlerden ötürü, 1971 hareketinin tabu olma özelliği komünizmin çöküşünden sonraki yıllarda da Yugoslavya'daki ardıl devlet yöneticilerince devam ettirildi.

2 Nebojša Popov, *Društveni sukobi – Izazovi sociologiji* (Toplumdaki Yüzleşmeler: Sosyoloji Mücadelesi), (Belgrad, 1983).

Yeri gelmişken yabancı tarihçilerin de bu hareketleri yorumlamada başarısız olduğunu belirtmek gerek. 1968 hareketiyle ilgili olarak yazılan az sayıdaki eserin hemen hemen hepsinde bu hareket yanlış anlaşılmış, onun radikal Marksist çizgisinin farkına varılamamıştır. 1971 hareketine ise çok daha az ilgi gösterilmiş,[3] çoğunlukla baskın milliyetçi karakterinden dolayı demokratik yönü ve reform yanlısı bir toplumsal hareket oluşu gölgede kalmıştır. Bu durum ise çoğu kişiyi araştırma yapmaktan vazgeçirmiştir.[4]

Komünist Yugoslavya'da öğrenci eylemlerinin ilk örneklerine, önce Belgrad'da sonra da Zagrep'te öğrenci isyanlarının yaşandığı 1950'lerde rastlanmaktadır ama bunlar hiçbir şekilde hareket olarak adlandırılamaz. Kısa vadeli amaçlara sahiptirler ve kantindeki yiyeceklerin kalitesizliği gibi öğrenci yaşamına has güçlükleri gündemlerine aldıkları ve tutarlı taleplere sahip olmadıkları için kısa ömürlü olmuşlardır. Esasen ilk gerçek öğrenci hareketi 1968 Haziranı'nda başlamıştır.

Belgrad'daki ani öğrenci hareketi patlaması, Yugoslav sisteminde eleştirel düşünme imkânlarının genişlediği hatırı sayılır bir özgürleşme döneminin ardından gelmiştir. Ayrıca 1965'te planlı devlet ekonomisine pazar unsurlarını dahil eden ekonomik bir reform yapılmıştır. Hareketi etkileyen en önemli dış etkenlerden biri de elbette 1968'de dünyada yaşanan dalgalanma ve bu yıla damgasını vurarak küresel fenomen halini alan öğrenci isyanlarıdır. Yeni nesil hemen her yerde siyaset sahnesine sıçrayarak babalarından aldıkları mirasa şiddetle karşı koymuştur. Vietnam Savaşı'na karşı dünya çapında gerçekleşen gösteriler,

---

3 Hırvat Baharı'yla ilgili yazılan tek monografi Hırvat geçmişe sahip Kanadalı bir siyaset bilimciye aittir. 1990 öncesinde ve mevcut kaynaklara dayanılarak kaleme alınan bu kitap harekete romantik bir gözle bakmaktadır. Kitap gerçekleri yansıtıyor olmakla birlikte pek cezbedici değildir. Ante Cuvalo, *The Croatian national movement 1966-1972* (New York: Columbia University Press, 1990).

4 Bu noktadaki istisnayı Ludwig Steindorff yakın zamanda yazdığı eser oluşturur; Steindorff Hırvat Baharı'na yeni bir yaklaşım getirmekte, onun artık bir kriz olarak değil, gerçek bir toplumsal hareket olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ludwig Steindorff, "Der Kroatishe Frühling: Eine Soziale Bewegung in Einer Sozialistichen Gesselschaft", *Der Balkan*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997) s. 197-210.

Mart ayında Polonya'daki öğrenci isyanı, Paris'te Sorbonne'daki öğrenci işgalleri ve işçilerin genel greviyle birlikte gerçekleşen Mayıs Devrimi ve Batı Alman öğrenci lideri Rudi Dutschke'ye suikast girişimi[5] gibi olayların tümü Yugoslavya'daki 1968 öğrenci eylemlerinin doğuşu ve oluşumunu etkilemiştir.

Hareket yine de Yugoslavya'ya özgü bir fenomen olup baskın şekilde komünist, eşitlikçi, hemen hemen ütopyacı ve tamamıyla Yugoslav bir yönelime sahiptir. Milliyet meseleleri kapsamı dışında görünmektedir. Öğrenci eylemlilikleri Yugoslavya'nın başka yerlerinde gerçekleşiyorsa da,[6] hareketin gerçek merkezinin Belgrad olması ve olaylar özetlenirken 1968 Haziranı'nın ilk haftasında gerçekleşen senaryoya odaklanılması kısmen bundan kaynaklanmaktadır.

Hareket 7 gün sürdü ve göründüğü kadarıyla da başladığı gibi aniden bitti. Ama gerçekte 1968 gösterileri komünist Yugoslavya tarihinde ilk kesin kırılmaya işaret ediyordu. Batı'da bu kırılma modern ilerleme inancının sonu olarak yorumlanırken, Yugoslavya'da oldukça farklı bir şekilde sosyal eşitlik düşüncesi açısından sosyalist modernleşmeyle özdeşleştirildi.[7]

Yugoslavya'daki öğrenci hareketliliğinin genel çerçevesi dünya çapındaki iyi bilinen şablona benzemektedir.[8] Öğrencilerin dahil olduğu önemsiz gibi görünen bir olay devletin ko-

---

5 Tarık Ali ve Susan Watkins, *1968: Marching in the Streets* (New York: Free Press, 1998).

6 Ljubljana, Zagrep and Saraybosna gibi büyük üniversite merkezlerinde de öğrenci isyanları mevcuttu.

7 Belgrad protestolarının 1968'le ilgili mevcut literatürde neredeyse hiç anılmamalarının esas nedeni, olasılıkla bu kendine has özelliğidir. Küresel öğrenci hareketleri ile ilgili yaptığı çalışmada Samuel Feuer bu harekete yarım sayfa ayırmış ve onda da sadece olayların genel gelişimini özetlemiştir. *The conflict of generations: the character and significance of student movements* (New York: Basic Books, 1969) s. 302. Ama bu yine de, bu küresel fenomenle ilgili kitapların yazarları ve editörlerinin yaptığı gibi bu hareketi göz ardı etmekten yeğdir. (Bu pratiğin tipik örnekleri şunlardır: Seymour Martin Lipset ve Philip G. Altbach, yay. haz. *Students in Revolt* (Boston: Houghton Mifflin, 1969); Junker Detlef, (ed.), *1968: The World Transformed* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Joseph A. Califano, *The student revolution: a global confrontation* (New York: Norton, 1970).

8 Joseph A. Califano, *The student revolution: a global confrontation* (New York: Norton, 1970), s. 40-57.

ruma aygıtından öylesine aşırı bir tepkiyle karşılaştı ki, başlangıçtaki tehlikesiz ve küçük ölçekli gösteriler genişleyerek büyük bir öğrenci tabanı buldu.[9] Olayların sonraki gelişimi bile küresel modelde olana benzemektedir. Belgrad'daki ilk resmi gazetenin olaylardan yalnızca öğrencileri sorumlu tutması[10] sadece öğrencilerin kendi bağımsız eylem organlarını kurmalarına yaradı.[11] Bunlardan ilki, *Gösteri Eylem Komitesi* 3 Haziran gecesi kuruldu ve derhal faaliyete geçti.[12] Üyeleri ertesi sabahın erken saatlerinde, devam eden Üniversite Konseyi'ne geldiler ve mevcut üniversite yüksek temsilcisi ile birlikte[13]

---

9 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971) s. 55-57. Çatışmaları, *Studentski grad* (öğrenci kampüsü) yakınında gerçekleşecek ve bir itfaiyenin çalışanlarının katılacağı *Dostluk Karavanı* etkinliğinin yol açtığı olaylar tetiklemişti. Etkinlik açık bir alanda öğrencilerin katılımına açık gerçekleşecekti ama hava koşullarının kötülüğü nedeniyle "Üniversite İşçiler Salonu"na alındı ve sadece itfaiyecilerin içeri alınmasına izin verildi. Bundan haberi olmayan bazı öğrenciler salona girmek istediler. Bu sırada da önce işçilerle, sonra da, salonun camlarını kıran ve etkinliğin ertelenmesine neden olan öğrencilere müdahale etmek için çağrılan polisle karşı karşıya geldiler. Polis, öğrencileri dağıtmak için cop kullandı ama bu sadece geçici bir çözümdü. O sırada, *Studentski grad*'da daha fazla öğrenci toplandı ve bir itfaiye arabasını ele geçirip üzerine konuşmacı çıkardılar. Grubun Federal Meclis'e gitmesi ve orada sabaha kadar bekleyip milletvekillerine isteklerini iletmesi kararlaştırıldı. Kalabalık parlamentoya doğru ilerlemesi esnasında şehir merkezine giden bir altgeçitten geçiyordu ki birden polis kordonuyla karşılaştı. Öğrenciler polisle müzakereye giriştiler; ama bunu yeni, vahşi bir saldırı izledi. Silahlar ateşlendi, sayısız öğrenci dayak yedi ve ciddi şekilde yaralandı, pek çoğu tutuklandı ve *Studentski grad*'da kalan diğer öğrenciler de dağıtıldı.

10 Batı Alman öğrenciler de benzer şekilde, öğrenci hareketine açıkça karşı çıkan Springer gazetesini protesto etmişlerdi. Gazetenin öğrenci eylemleriyle ilgili yaptığı yalan haberler sadece hareketi büyütmeye yaradı. Bkz. Stuart J. Hilwig "The Revolt Against the Establishment: Students Versus the Press in West Germany", *1968: The World Transformed* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 326-335.

11 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971) s. 58. Resmi Yugoslav haber ajansı Tanjug bu olayı 3 Haziran gecesinde, gerçekleştikten sadece üç saat sonra duyurdu. Olup bitenden tamamıyla öğrenciler sorumlu tutuldu, öğrenciler bir polisi vurup yaralamakla suçlanacak kadar ileri gidildi.

12 *A.g.e.*, s. 58.

13 Toplantıda hemen hemen üniversite organlarının tüm üst düzey temsilcileri hazır bulundu (üniversite rektörü, çoğu fakültenin dekanı, Komünistler Ligi Üniversite Komitesi'nin üyeleri, belediyeden ve hükümetten temsilciler).

geniş bir öğrenci kitlesini toplayıp Belgrad'ın merkezinde başka bir gösteri düzenlediler; böylece yeni oluşan öğrenci organları ile halihazırdaki öğrenci organları arasında geçici bir ittifak oluşmuş oldu.

Öğrenciler, protestolarını meşru kılmak için *Enternasyonal* söyleyip ideolojik olarak tamamen kabul edilebilir doğaya sahip sloganlar attılar.[14] Yine de, politikacıların onlarla müzakereye gelmemesi nedeniyle bir kez daha polisin saldırısına maruz kalıp dağıtıldılar.[15] Onlara karşı uygunsuz ve vahşi güç kullanımı ve basında yeralan yalan haberlerin öğrenciler üzerinde ters bir pedagojik etkisi oldu;[16] bunlar sadece öğrencilerin birbirine daha sıkı sarılmasına ve çatışmayı artırmaya yaradı. Doğmakta olan hareketin ana hatları, öğrenciler kendi fakültelerinin avlularında toplanmaya başladıkça ortaya çıktı.[17]

Aynı günün akşamüstü Üniversite Konseyi, öğrenci taleplerini resmi olarak desteklediğini açıkladı ve Belgrad Üniversitesi'nde yedi günlük grev ilan edildi. Bunun yanında, tüm yüksek öğretim kurumları mevcut durumun tartışılacağı öğrenci toplantıları düzenleyecek, öğrenci gazeteleri gelişen olaylarla ilgili doğru bilgi verme amaçlı özel sayılar yayınlayacaktı.[18] Amaçlarını açıklamak isteyen öğrenciler ayrıca, birkaç gün içinde eylemlerinin arkasındaki neden ve talepleri ifade eden dökümanlar hazırladılar.[19]

---

14 Öğrenciler, "Tito–Parti", "Öğrenciler-İşçiler", "Sosyalist Burjuvazi Yıkılsın" diye bağırıyorlardı.

15 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 61.

16 Bu iki durum, 1967 Ekimi'nde Prag'da gerçekleşen öğrenci gösterilerinde de vuku buldu. Stephen Spender, *The year of the young rebels* (New York: Vintage Books, 1969) s. 66.

17 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 62.

18 Yaklaşan tatil dolayısıyla, öğrenci gazeteleri yayına bir sonraki eğitim dönemine kadar ara vermişti. Öğrenci gazetelerinin (esas olarak "Student" ve "Bilten"in) çıkan bu özel sayıları 1968 Belgrad öğrenci hareketini araştırırken yararlanılacak başlıca kaynaklardır.

19 Dokümanlar esasen *Gösteri Eylem* Komitesi, öğrenci gazetesi "Student"in editörleri ve Komünistler Ligi Üniversite Komitesi'nce hazırlansa da, isyana tanık olan bu yedi gün boyunca başkalarınca yazılan sayısız bildiri de vardı. Öğren-

Belgrad öğrenci protestoları, girişte bahsedilenlerden ziyade belli başlı öncellere ve amaçlara sahip olmayan, bağımsız, kısa süreli ve nispeten münferit olaylar olduğu için az tepkiyle çok şey isteyen bu hareketin paradoksal özellikleri en iyi, dile getirilen taleplere bakılarak açıklanabilir.[20] Öğrencilerin eleştirilerinin yoğunlaştığı noktalardan başta gelenler, öğrencilerin kötü mali durumu, ücretsiz kayıtın önünde hâlâ varolan engeller, işte kalabilme hakkının getirilmesi, üniversitenin özerkliğinin yasal olarak sağlanması ile derslerin toplum yapısına uygun hale getirilmesi gibi öğrenci ve üniversite yaşamının çeşitli yönleriyle ilgiliydi.[21]

İlginçtir ki, Batı'da gelişen öğrenci hareketlerinin geniş perspektifinden bakıldığında, bu son iki talep birbiriyle çelişiyordu. Özerk üniversite talebi kamusal alanın bağımsızlığını genişletme ihtiyacına denk düşerken, üniversite programlarının toplumun genel yapısına göre düzenlenmesi isteği ise aynı özerkliğe doğrudan karşı çıkıyordu. Batı Alman ve İtalyan üniversitelerinin radikal öğrencilerinin attığı sloganlar en başta üniversitenin gerçek amacının yeniden tasarlanması ve kapitalist toplumun acil üretim ihtiyaçlarıyla derinden örtüşen teknokratik yapıya yeni bir yön verilmesiyle ilgiliydi.[22] Yani, üniversite ekonomik yapıya boyun eğmeyecek, tersine, ekonomik yapı üniversitenin dönüşmüş doğasına rıza gösterecekti.[23]

---

ci talepleri analiz edilirken, tüm bu dökümanlar toplanacak ve en önemli özellikleri özetlenecektir. Bkz. *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 51-337.

20 Başlıca öğrenci dökümanları Manifesto, Çözüm ve *Eylem-politik programı* idi, ama ayrıca 7 isyan gününde yayınlanan diğer bazı açıklamalar da dahil edilmelidir. Öğrenci taleplerinin değerlendirilmesi bu belgelerin bir araya getirilmesi ve en önemli taraflarının özetlenmesi ile yapılacaktır, bkz. *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968*, (Belge Koleksiyonu: Haziran Temmuz 1968), (Zagreb: Praxis, 1971), s. 51-337.

21 Batı'dakinin tersine öğrencilerin hiçbir zaman bürokrasinin tam olarak ortadan kaldırılmasını talep etmediklerini belirtmek gerek.

22 Jürgen Habermas, *Toward a rational society: student protest, science and politics* (Londra: Polity Press, 1989), s. 13-31.

23 Radikal Fransız öğrencilerin bu konuda pek net olmamaları, üniversiteye has problemleri teorik olarak anlamada Alman öğrencilere kıyasla oldukça zayıf kalmalarına bağlanabilir.

Bu mühim istisnai ayrım, farklı tarihsel koşulların başlangıçtaki itkiler aynı olsa da nasıl birbirine zıt tepkilere yol açtığını gözler önüne sermektedir; bu fenomen, protestoyu birkaç gün sonra Zagrep'e de yayma girişiminin başarısızlığıyla kendini açık etmiş ve üç yıl sonra patlak veren öğrenci hareketinde tekrarlanmıştır; hareketlerin gerçekleştiği her iki yılda da Belgrad ve Zagrep'in içsel durumlarının farklılığı açığa çıkmıştır. 1968 Belgradı'na ve onun dışarıdaki paralellerine bakıldığında göze çarpan en önemli şey, yüksek öğretimin canlanışının hem Batı'da hem de Doğu'da ebeveynlerinden miras kalan dünya görüşlerini inkar edecek kadar öz-bilinç sahibi ciddi bir öğrenci kitlesi yarattığıdır. Gelgelelim, oluşumsal (formative) deneyimleri farklı olduğu için bu nesile has korkunun kısmen çelişen özellikleri vardır.[24]

Ekonomik ve politik kalkınmanın daha ileri bir aşamasından geldikleri ve yaşam standartları daha yüksek olduğu için, iş hakkı, Fransız, Alman ve İtalyan radikal öğrencilerin öncelikleri arasında zaten yer alamazdı. Onlar eleştirilerini, tam tersine, işsizliğe değil de kişiliksiz mesleki yaşamın sığlığına yöneltmişlerdi; insanın potansiyelinin tamamını kullanacağı bir iş ortamı talep ediyorlardı. Kişiliksiz ya da yüzeysel bir iş için bile güvencesi olmayan isyancı Yugoslav öğrencilerin çoğunluğu ise, mesleki geleceklerini aynı şekilde es geçemezdi. Dışardan bakan biri için, onlar Batılı arkadaşlarına ideolojik olarak çok yakın görünse de,[25] pratikteki taleplere gelince her iki politik durumun arasında cehennemi bir uçurum vardı.

Dahası, Berlin'deki gösterici öğrenciler gerekli sosyal değişimlerle ilgili vizyonlarını sadece üniversite reformuyla sınırlamamışlardı. Başından beri, üniversiteyi, ilgili tüm yapılarıyla toplumun küçük bir yansıması, toplumun hastalıklarının gözlemlenebildiği ideal bir laboratuar olarak görüyorlar-

---

24 Özdeş oluşumsal deneyimler ile nesiller kavramı arasındaki ilişki için bkz. Marvin Ritala "Generations in Politics", *The youth revolution: the conflict of generations in modern history* (Lexington, Mas.: D.C. Heath, 1974), s. 17-19.

25 Yabancı yazarların 20. yüzyıl Yugoslavya tarihiyle ilgili yaptığı açıklamaların çoğunda 1968 öğrenci hareketi *Yeni Sol* hareketi ile özdeşleştiriliyordu.

dı.[26] Öte yandan, farklı koşullara sahip Belgradlı öğrenciler üniversite reformunun tüm toplumda bir reforma gidilmeden gerçekleştirilemeyeceği fikrine aşama aşama ulaştılar. Önce acil varoluşsal problemlerini tanımlamak zorunda kaldılar; eleştirilerini daha derin sosyal meseleleri kapsayacak ve Yugoslav sosyalizmindeki genel problem ve sapmalara odaklanacak şekilde genişletmeleri ise ancak grev sürerken oldu.

Öğrencilerin şikâyet ettikleri noktalar, halk arasında büyüyen sosyal farklılık ve eşitsizlikler, artan işsizlik, öz-yönetim önündeki engeller ve bürokratik gücün her yerdeliğiydi.[27] Öğrenciler, gözaltına alınmış tüm öğrencilerin[28] serbest bırakılmasını, polisin şiddetinden sorumlu tüm kişilerin ve protestoyla ilgili yanlış haberler veren tüm resmi basın ajanslarının tüm yöneticilerinin işten çıkarılmasını talep ederek, tüm toplumun demokratikleşmesi adına itiraz haklarını bile kullandılar. Öğrencilerin devlet yetkilileri üzerinde baskı kurmaya dayalı bu tarz tepkilerin farkında olup olmadığı net değildir. Anayasal ilkelerle zorunlu olarak çelişmeseler de, devlet yetkililerinin dış bir inisiyatifin sonucunda devlet sistemini feshetmesi, uzun vadeli sonuçları olan bir ilktir.

Her şeye rağmen öğrenci hareketinin talepleriyle Yugoslav sosyalizminin temel ilkeleri arasında ciddi bir farka rastlanmaması önemlidir. İdeolojik olarak birbirinin karşıtı olduklarını söylemek güçtür. Hem öğrenciler hem de resmi rejim aynı değerlere, aynı temel ilkelere ve başlangıç noktalarına (özgürlük, eşitlik, demokrasi ve öz-yönetime) göndermede bulunuyordu. Spesifik fikirler (toplumsal mülkiyetin önceliği, emeğe göre ücret ya da temel insan hakları) ya da resmi politikalarda belirtilen amaçları (işçi sınıfının hegemonyası, politik yaşamın

26 Gene Almanya'da, bu düşünce radikal öğrenciler arasında özellikle yaygın ve teorik olarak en ince ayrıntısına kadar tartışılan bir düşünceydi.

27 Batı'dakinin tersine öğrencilerin hiçbir zaman bürokrasinin yıkılmasını talep etmedikleri belirtilmelidir.

28 3 Haziran'da Sırp İçişleri Bakanı öğrenci gösterilerinin yasadışı olduğunu ilan etti. *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 79.

demokratikleşmesi) destekleme düzeyinde bile öğrenciler ve rejim arasında anlaşmazlık yoktu. Öyleyse öğrenci protestosu sadece bir "aile kavgası"ndan mı ibaretti?

Tümü üniversite hocası olan ve 1964'te yeniden kurulan *Praxis* adlı felsefi dergi etrafında toplanan bir grup Yugoslav aydının faaliyeti ile ilgili tartışmalarda da aynı tabir sıkça kullanılıyordu. Ve ideolojik geçmişlerine, pazar teşviklerini reddedişlerine bakıldığında Belgradlı isyankar öğrencilerin komünist sistemi içerden bir eleştiriyle temizlemek isteyen *Praxis*'teki hocalarından[29] oldukça etkilenmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Onlar ki, gerçek Marksist ilkelerden yola çıkarak komünizmin insanlıkla ilgili tüm potansiyelini gerçekleştirebilecek düzeye evrilmesini istiyorlardı. En önemlisi, bu felsefeciler ve sosyologlar, aralarındaki tüm bireysel farklara rağmen, kesinkes hep birlikte pozitivist Stalinizmi ve mirasını reddediyorlardı.[30] Derginin Zagrep Üniversitesi'nin felsefe bölümünde de merkezi vardı ve Belgrad protestoları bu derginin aracılığıyla Zagrep'teki öğrencilere transfer edilmeye çalışılmıştı. Gelgelelim, *Praxis* dağılmaz bir haleyle kuşatılmış ve ulusal problemlere duyarsızlık konusunda kabarık bir sicile sahip Zagrep öğrencilerinin çoğunluğu üzerinde etkili olamadı ve Zagrep protestosu Hırvat Komünist Partisi tarafından halihazırda başlatılmış reform sürecine pek etki edemeden dağıtıldı.

Belgrad'da ise *Praxis* aydınları[31] Yugoslav merkeziyetçiliğinden fazla yara almadı ve Belgrad *Praxis* çevresi protesto boyunca daha aktif rol oynadı. Belgrad Üniversitesi Felsefe Fakültesi ve hocalarının, protestonun merkezi haline gelmesi ve harekete ilk ve en büyük desteği sunması, harekete ciddi katkı sağlamıştır.[32] O günlerde, –öğrencilerin taktığı adla– Karl

29 Svetozar Stojanovic, *The Fall of Yugoslavia: Why communism failed* (Amherst, N.Y.: Prometheus Books, 1997), s. 45.

30 Gerson Sher, *Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia* (Bloomington: Indiana University Press, 1977).

31 Belgrad Üniversitesi hocalarından oluşuyordu (Mihajlo Đurić, Mihajlo Marković, Zagorka Pešić-Golubović, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić...)

32 Svetozar Stojanovic, *The Fall of Yugoslavia: Why communism failed* (Amherst, N.Y.: Prometheus Books, 1997), s. 45.

Marx Kızıl Üniversite[33] bir ay öncesinin Paris Sorbonne'unun fotoğrafını veriyordu.[34] Fakültenin avlusu gün boyunca toplantılar düzenleyen, gelecekteki stratejiyi planlayan ve üniversite ve fabrikalara delegasyonlar gönderen öğrencilerle dolup taştı. Ayrıca polisin fakülte girişini ablukaya almış olması göz önüne alınırsa, Quartier Latin'le bir benzerlik daha kurulması mümkündür.[35]

Fakülte ayrıca bir Buluşma,[36] öğrencilerin, insanlığın genel meselelerinin tartışıldığı entelektüel tartışmalara katıldığı bir kongre düzenledi; bu da protestonun kendiliğinden gelişen doğasını, yani rejim için en tehlikeli olan şeyi gözler önüne sermektedir. İlk gösteriler ve genel grevden, yaygınlaşan toplantılara ve bağımsız eylem komitelerine kadar tüm hareket varolan yasal çerçevenin dışına taştı. Bu isyankar Haziran'a kadar, komünist Yugoslavya'da, otoritesi olmayan bunca insanın sesini çıkardığı bir kamusal aşama hiç yaşanmamıştı.

Yine de, hareketin temeli varolan kurumsal yapıların dışında atılmış olsa bile[37] bu öğrencilerin sistemin tamamına başkaldırdıkları anlamına gelmez; onlar sadece sistemin kötü yanlarına isyan ediyorlardı.[38] Aslına bakılırsa, sistemin çatlaklarına karşı bu tarz eleştiriler resmi organlarca da sıkça dile getiriliyordu; aynı talepler normal, kurulu bürokratik yoldan dile getirilmiş olsaydı, rejimin onları tüm kalbiyle desteklemesi mümkündü.

Başlangıçta polisçe verilen şiddetli tepkiyi müteakip üst düzey devlet yetkilileri öğrencilerin eleştirdikleri bazı noktaları kavradıklarını bu kez daha ılımlı yaklaşımlarıyla gösterdiler.

---

33 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 83.

34 Fransız öğrenciler Sorbonne'u 34 gün boyunca işgal altında tuttular.

35 A. Belden Fields, "The French Student Revolt of May-June 1968", *Students in Revolt* (Boston: Houghton Mifflin, 1969), s. 133.

36 Bu, Paris öğrenci hareketinin biçiminin taklit edilmiş olduğuna net bir örnektir.

37 Lino Veljak, "Studentski pokret izmedju mistifikacija i nesporazuma (Gizlenme ve yanlış anlaşılma arasında kalan öğrenci hareketi), (*Naše teme* cilt 10, 1984), s. 1869.

38 Sözgelimi, öğrenciler bürokratik güç elde etmeyi eleştiriyorlardı.

Harekete olumsuzluk atfedilmesinin Yugoslav sosyalist sisteminin temelinin bilfiil kendisine olumsuzluk atfedilmesi anlamına geldiğini anlayan bu politikacılar ve devlet organları, resmi basınla birlikte[39] bu karmaşık durumdan çıkış yolu aramaya girişti; bu yolu da öğrencileri tuhaf bir şekilde hem onaylayıp, hem cahil gösterip, hem suçlayıp hem de öğrencilerin yaptığını çarpıtmada buldular. Öğrencilerin konumlarıyla ilgili itirazları anlayışla karşılanırken, genel sosyal eleştirileri ve sorumlu yetkililerin işten el çektirilmesi istekleri reddedildi. Beyanatlarda tek ağızdan uygun olmayan protesto yöntemlerine saldırılırken, öğrenciler gösterilerinin adı konulmayan gizli amaçlara sahip *dış mihraklarca* sömürülebileceği konusunda uyarıldı.[40]

Açıkça olası bir karşı eyleme gerekçe uydurmak adına yapılan bu uyarılar, öğrenci hareketinin zaten zayıf olan birliğini daha da zora soktu. Yeni kurulan ve protestoda başrol oynayan öğrenci organları ile Öğrenci Birliği gibi bürokratik yapıya sahip resmi öğrenci örgütlerinin arasında ilk günlerde varolan uyum yerini temel anlaşmazlıklara bırakmaya başladı. Resmi örgütler, grev devam ederken diğerlerinden ayrı bir araya gelmeye ve daha ılımlı mesajlar vermeye başladılar;[41] öğrencilerin çoğu da savunmaya çekildi.

Kendiliğinden gelişen siyasi eylemlerin tarafsızlaşmaya başlamasına rağmen, yeni öğrenci organları muazzam bir etki yaratmayı başardı. Sadece ideallerini gerçekleştirmede bir araç olarak kullandıkları politikayı aşma isteklerine uygun olarak esnek bir yönetim yapısına sahiptiler. Temsilcilerinin Fransız modeline[42] uygun şekilde sınırlı bir yönetim süresine sahip

---

39 İlk haberler tamamen öğrencileri suçlayıcıyken, editörler gazetecileri kontrol altına alınmış bölgeye göndermeye başladı.

40 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 79.

41 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 223.

42 A. Belden Fields, "The French Student Revolt of May-June 1968" *Students in Revolt* (Boston: Houghton Mifflin, 1969), s. 133. İlk *Eylem komiteleri ya da Commites d'Action*, 8 Mayıs'ta Paris'te yaratıldı.

oluşu, sürekli devrim ihtiyacını tasvir eder gibiydi.[43] Geniş öğrenci kitlelerinin politikaya bakış açısında, düşünce üretme biçiminde gerçekleşen bu değişim, eskisinden radikal şekilde farklı bu duyarlılık, rejimin şimdiye dek karşılaşmadığı büyük bir tehlikeye işaret ediyordu. Problem şuydu ki, öğrenci hareketi iktidarı ele geçirmeye değil,[44] yaşam biçiminde esaslı bir değişimi gerçekleştirmeye yönelmişti.

Sonuç olarak, tıpkı Batılı muadilleri gibi Belgradlı öğrenciler de kendi programlarını oluşturamadılar ama *Büyük Red*di[45] gerçekleştirmek için varolan potansiyelini kullanmadığını sezdikleri Yugoslav Komünistler Ligi'nin resmi programını yerine getirmesi yönündeki basit taleplerine sürekli vurgu yaptılar. Zaten devlet aygıtı için esas problemi oluşturan öğrencilerin taleplerinin kendisi değil, bu taleplerin kurumsal olmayan, gayrı resmi ve kendiliğinden bir yoldan dile getiriliyor oluşuydu; zira, bu, öğrencilerin, rejimin tersine, aslında beyan ettikleri inançların gerçekleşmesiyle ilgilenmediğini ortaya koyuyordu. Belgrad protestosu her ne kadar Yugoslav sosyalizminin resmi kaidelerinin yanında yer aldığını ilan etse de, bir yanlış anlamadan kaynaklanmıyordu, olup bitenler bir "aile kavgasından" ibaret değildi; protesto, Marksist değerleri korumanın önemi konusunda taban tabana zıt görüşe sahip iki tarafın arasında belirmeye başlayan sosyal çatışmanın açığa vuruluşuydu.

Fakat öğrenci protestolarının içindeki o Marksist laf kalabalığı Yugoslav sosyalizmi üzerinde yıkıcı bir etki yarattı ve onu gençleştirmek yerine üstünde durduğu temele zarar verdi. Leszek Kolakowski, başarılı çalışmasının[46] üçüncü cildinin revizyonist Marksizme değindiği bölümünde, eleştirmeye

---

43 Öğrenci temsilcilerinin yönetim süresi genelde 48 saatle sınırlıydı.

44 Lino Veljak, "Studentski pokret izmedju mistifikacija i nesporazuma (Gizlenme ve yanlış anlaşılma arasında kalan öğrenci hareketi), (*Naše teme* vol 10, 1984), s. 1865.

45 Jürgen Habermas, *Toward a rational society: student protest, science and politics* (Londra: Polity Press, 1989), s. 31.

46 Leszek Kolakowski, *Main currents of Marxism: Vol. 3, The Breakdown* (Oxford: Clarendon Press, 1978).

çalıştığı sistemle aynı çerçevenin içinde yer alan eleştirel düşüncenin yarattığı trajik sonuçlara işaret eder. Bu içeriden eleştiri savaş sonrası Doğu Avrupası'nda gerekli sosyal değişimi sağlayamamanın[47] yanı sıra içinde yaşadığı binanın çöküşüne de katkıda bulunmuştu. Komünizme hümanizmi tam anlamıyla getireceğine, her tür komünizmi gayrı-meşru kılmıştı. Komünizme içerden yönelttiği eleştiri de aynı dogmatik geleneği izlediği için tüm komünist ideolojinin çürümesine katkı sağlamıştı. Buna en güzel örnek, Yugoslav komünist rejiminin meşru temellerine bu türden bir eleştiri getiren 1968 öğrenci isyanıdır.

Ama o zamanlar daha ivedi problemler de belirmişti: Hurdaya dönmüş komünist ideal ve değerleri ciddi şekilde benimseyen bir sosyal grup kamuoyu sahnesine aniden çıktığında ne yapılmalıydı? Bu grubun, Yugoslav komünist rejiminin ta kendisinin ilan ettiği ilkelerin uygulanmasına yönelik samimi isteğine nasıl tepki verilmeydi? Elbette öğrenciler başkaldırıyordu ama onların iddialarının meşru olmadığını kim söyleyebilirdi. Hiçbir yetkiye sahip olmayan bu muhaliflerin susturulması gerektiğine şüphe yoktu ama protestolar meşru bir zeminde gelişmeye başlayınca problem baş gösteriyordu. Şu kesindi ki, sistemin dayandığı kurulu devrimci eşitlikçi ilkeleri alenen suçlamak için hâlâ çok erkendi.

Öte yandan, hareket ve rejim arasındaki bu özdeşlik, paradoksal bir biçimde hareketin bastırılmasını da kolaylaştırdı. Bu durum, bu tip öğrenci isyanlarına sahne olan ülkelerin liderlerinden neden yalnızca Tito'nun öğrenci taleplerini kabul eden ve böylelikle de kurnazca öğrencileri tarafsızlaştıran lider olduğunu net olarak açıklamaktadır. 9 Haziran akşamındaki televizyon konuşmasında Tito, öğrencileri, taleplerinin

---

47 Sırasıyla, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya belli başlı aydın çevrelerinin Marksist söz dağarcığını kullanarak toplumu etkilemeye ve (başarısız bir şekilde) değiştirmeye çalıştığı dönemlerden geçtiler. Bkz. James H. Satterwhite, *Varieties of Marxist Humanist: Philosophical Revision in Postwar Eastern Europe* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1992).

48 *Zbornik: Dokumanti Jun-Lipanj 1968.* (Belge koleksiyonu: Haziran-Temmuz 1968), (Zagrep: Praxis, 1971), s. 337-340.

%90'ının doğru olduğunu söyleyerek destekledi.[48] Konuşmanın ani bir etkisi oldu ve öğrenciler hızla hareketi terk etmeye başladılar; sadece –*Praxis*'in evi– Felsefe Bölümü, başkanın konuşmasının büyüleyici havasından etkilenmeyip eylemine devam etti.[49] Tito'nun yaptığının benzerini ne Johnson, ne De Gaulle ne de Alman SPD gerçekleştirebildi. Zira, hareketler her yerde, Batı sisteminin dayandığı değerlerin politik ve kültürel olarak gayrı meşru kılınması üzerinden gerçekleşmiş ve politik bir kanat ve karşı-kültür olan *Yeni Sol*, öğrenci protestolarının tinsel kaynağı olarak Batı modernizmini gayrı meşru kılacak iki kanal önermişti.[50] Yugoslav 1968 öğrenci hareketi ise, bunun tam tersine, komünist devrimci hareketini gayrı meşru kılmaya değil, onu gerçek sosyalizmin ön koşulu haline getirmeye yönelik İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ilk samimi girişimdi.[51] Batı'da sistemi gayrı meşru kılmak isteyen öğrencilerken, Yugoslavya'da işler tersine dönmüştü!

Şöyle ki, 1968'den itibaren Yugoslav sosyalizminin tutturduğu yol derin bir anlamdan yoksun önemsiz bir âdet halini aldı. Bu yıldan sonra, Yugoslav rejimi, iktidarına meşruiyet kazandıran, sosyal eşitliği ve işçi sınıfının hegemonyasını hedefleyen başlangıçtaki komünist devrim projesinin üzerine kurulu gerçek temeliyle kısmen, ama neredeyse bilinçli bir şekilde bağları kopardı.[52] Haziran protestocularının bastırılması tam da bu bilinçli kararın yansımasıydı ve sonradan açığa çıktı ki, Tito'nun demagojik konuşmasındaki esas nokta, tezlerin *meşru olmayan* %10'luk kısmıydı.[53] Başkaldıran öğ-

---

49 Çoğu fakültede öğrenciler konuşmayı selamlayıp yöresel danslara başladığı halde sadece Felsefe Fakültesi grevi sona erdirmeyi reddetti.

50 Massimo Teodori, *Historijat novih ljevica u Europi: 1956-1978* (Avrupa'da Yeni Sol Tarihi: 1956-1978) (Zagrep: Globus, 1979), s. 151-225.

51 Öğrencilerin devrimci tavrına meşhur ikonlar ve putlar eşlik etti. Batı'dakinin tersine öğrenciler Mao Zedung'un adını pek anmıyorlardı ama Che Guevera figürü aralarında oldukça popülerdi. İşin ironisi, isyancı Yugoslav öğrencilerin rejim tarafından "Mao'nun takipçileri" yaftasını yemesiydi.

52 Laslo Sekelj, *Yugoslavia: The Process of Disintegration* (Highland Lakes, New Jersey: Atlantic Research and Publications, 1993), s. 6.

53 Svetozar Stojanovic, *The Fall of Yugoslavia: Why communism failed* (Amherst, N.Y.: Prometheus Books, 1997), 45.

rencilere karşı tepkiler ve eylemler gecikmedi ve hareket öğrenci gazetelerinin yayınladığı özel sayıların yasaklanmasıyla çökertildi.[54]

1968 öğrenci hareketinin çökertilmesi, devletin, bunu gizlese de, ilk kez, kendini farklı bir şekilde meşrulaştırmaya başlamasına yol açmıştır; bu meşrulaştırma belli bir süre için ulusal karaktere sahip olmuştur. Haziran hareketinin sona erişiyle birlikte, Yugoslavya toplumuyla en çok ilgili mesele olarak ulus meselesi, sınıf meselesinin yerini almaya başlamıştır.

Öğrenci hareketi resmi yetkililerinden en fazla onay alan ülke olan Yugoslavya'da, başka bir karşı öğrenci hareketinin başlaması şaşırtıcı değildir. Öncekiyle pek çok özelliği benzeşse de, 1971 Hırvat ulusal öğrenci hareketi kendini 1968 Belgrad öğrenci hareketinin tam tersi olarak algılıyordu.[55] Söylemeye gerek yok ki, Hırvat öğrencilerin taleplerinde ilk sırayı sosyal değil ulusal eşitlik alıyordu.

Hırvat öğrencilerin politik faaliyeti, onun karakterini oluşturan dış çerçeveyi çizmeden anlatılamaz. 1971 Hırvat ulusal öğrenci hareketi, Belgrad protestosunun tersine yalıtık bir eylemden ziyade genelde Hırvat Baharı olarak bilinen daha geniş Hırvat milli kitle hareketinin bir parçasıydı.[56] Üç farklı grup önderliğinde yürütülen ve Hırvat halkının çoğunluğunca güçlü şekilde desteklenen[57] bu hareket ayrıntıyla tartışılması gere-

---

54 Nebojša Popov, "Studentski pokret u Jugoslaviji 1963-1974" ("Yugoslavya'da Öğrenci Hareketi"), *Sociološki pregled* cilt 3/4 (1984) s. 182-186. Öğrenciler zaman zaman, protestoda da başı çeken kimi öğrenciler hakkında kovuşturma açan rejimin, saldırgan tutumunu da protesto ettiler.

55 *Preporod hrvatskih sveučilištaraca: anatomija slučaja Čičak* (Hırvat öğrenci rönesansı: Čičak örneğinin anatomisi), (Zagrep: Kritika, 1971), s. 31-34.; Nebojša Popov, *Sukobi: Društveni sukobi – izazovi sociologiji* (Çatışmalar: Sosyal çatışmalar: sosyolojiye meydan okuyuş), (Belgrad: Centar FDT, 1990), s. 17.

56 Gerçek metafor, olaylar sona erdikten sonra ortaya atıldı; Çekoslovak Prag Baharı'yla benzerliğe dayalı bir ilüzyon kastediliyordu.

57 Hareket, muhtemelen kaçınılmaz şekilde nüfusun Sırplardan oluşan kısmını etkilemeyi başaramamıştır. Sırpların harekete dahil olmayışı trajiktir ve tüm hareketin üzerine olumsuz bir gölge düşmesinde, hareketin yabancı gözlemcilerin gözünde meşruiyetini yitirmesinde ve hem ulusal hem de liberal olan karakterinin yalnızca ilkine indirgenmesinde payı ve katkısı büyüktür. Bu hareketin yabancı literatürde 1967-1972 Hırvat krizi olarak anılmasının nedeni

ken oldukça karmaşık bir meseledir ama burada birkaç noktanın altını çizmeye çalışacağım.[58] Hareket, Hırvat komünist partisine karşı galip gelen ve 1960'ların sonu ve 1970'lerin başından itibaren kamu hayatında gitgide daha fazla hissedilmeye başlanan demokratikleşme, liberalleşme ve ulusal coşku süreçlerine göndermede bulunuyordu. Nitekim, bu harekete verilen isimlerden bir tanesi de MASPOK (kitle hareketi) idi.[59]

1968 isyanının Zagrep öğrencileri üzerinde büyük bir etki yaratmamış olmasının nedeni, 1966'da merkeziyetçi-baskıcı siyasetin baş destekçisi ve Yugoslav gizli servis şefi Aleksandar Ranković'in işten atılmasıyla başlayan ve pazar yönelimli olup demokrasi ve adem-i merkeziyetçiliği hedefleyen reform sürecinde aranmalıdır.[60]

Ranković'in işine son verilmesi, bir iktidar boşluğu yaratmış olup Yugoslav federal sistemi içinde yer alan cumhuriyetlerdeki münferit yönetimlerin güçlenmesinin temel nedenidir. 1968'den itibaren, Hırvat Komünist Partisi, daha Belgrad öğrenci protestolarının öncesinden başlayarak gitgide bu rotada ilerlemiştir; tabii başlangıçta diğer cumhuriyet yönetimleri-

---

kesinlikle budur. Yugoslav tarihiyle ilgili, "Hırvat Krizi" gibi bölümler içeren eserler için bkz.: Sabrina P. Ramet, *Nationalism and federalism in Yugoslavia:1962-1991* (Bloomington: Indiana University Press, 1992), s. 98-135, ve Duncan Wilson, *Tito's Yugoslavia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), s. 193-202.

58 Bundan sonra yazılanların ana hatları 1967-1972 süreciyle ilgili yayımlanmış değerlendirmelere dayanmaktadır. Anmak gerekirse bunlar şu eserlerdir: Ante Cuvalo, *The Croatian national movement 1966-1972* (New York: Columbia University Press, 1990), s. 1-209; Sabrina P. Ramet, *Nationalism and federalism in Yugoslavia:1962-1991* (Bloomington: Indiana University Press, 1992), s. 98-135.; Dušan Bilandžić, *Moderna Hrvatska* (Modern Hırvatistan), (Zagrep: Golden Marketing, 2000) s. 553-623.; "Hrvatsko proljeće 1971.-1996." (Hırvat Baharı 1971.-1996.), (Split: *Hrvatska obzorja: časopis Matice Hrvatske*. cilt 4., 1996)

59 Bu isim hareketin liderlerinden Miko Tripalo'nun verdiği bir röportajda dile getirilmiş ve gazeteciler ve politikacılar tarafından hemen benimsenmiştir. Miko Tripalo, *Hrvatska 1971. – u povodu dvadesete obljetnice* I, (Hırvatistan 1971. – 20. yıldönümüne adanmıştır), (Zagrep: *Republika: časopis za književnost* cilt 11/12, 1991.) s. 17, s. 23-25.

60 Gerçekten de Hırvat Baharı'yla ilgili varolan yazıların hepsi Ranković'in düşüşünü başlangıç alır.

nin[61] desteğini alamamış ve parti içindeki liberaller ve dogmatikler arasındaki hizipleşmenin de gösterdiği gibi kendi safları içinde de güçlü bir muhalefetle karşılaşmıştır. Parti içi muhalefet Hırvat Komünist Partisi'nin 1970 Haziran'ında gerçekleşen 10. Genel Kurulu'nda yenilgiye uğramış gibi gözükse de,[62] sonraki yıl bütünüyle iki hizbin arasındaki çekişmeyle geçmiş ve bu çekişmenin sonu Hırvat Baharı'nın da sonuna işaret etmiştir. Liberaller demokratikleşme sürecinin sürmesini, ileri ekonomik reformların yapılmasını ve devletin daha fazla federalleşmesini istiyorlardı; muhafazakarlar (çok da yanlış olmayacak şekilde) yeni eğilimleri rejim için tehlikeli buluyorlardı çünkü bu eğilimler partinin tüm kamu yaşamı üzerindeki tekelini sorguluyordu.

Ve aslına bakılırsa, ortaya çıkan hareketin tek savunucusu parti de değildi; bu hareketin kökleri bazıları parti üyesi olan 130 ünlü aydının, Hırvat ve Sırp dillerinin merkeziyetçi sistemce yapay şekilde birleştirilmesini protesto ettiği 1967 yılına kadar gidiyordu.[63] Aydınların yayınladığı deklarasyona şiddetle saldırılmış olsa da, aydınlardaki ulusal eğilim dinmedi[64] ve iki yıl sonra, farklı aydınlardan oluşan bir grup kültürel bir örgüt olan *Matica Hrvatska*'nın etrafında toplanıp bu örgütü

---

61 Diğer cumhuriyet partileri ancak sonraları bağımsız siyaset arzusu duymaya başladılar; ama tüm süreç boyunca Hırvat komünist liderler, özellikle ekonomi bağlamında, cumhuriyetlere daha fazla özerklik tanınması yönündeki reform taleplerinde neredeyse tek başına bırakıldılar. Miko Tripalo, *Hrvatsko Proljeće* (Hırvat Baharı). (Zagrep: Globus, 1990), s. 85.

62 Anlaşmazlığın çözülmesini sağlayan esas nedenler, Yugoslav Federal Meclisi'nde başkanlık temsilcisi ve katı merkeziyetçi ve dogmatik politikaların ateşli savunucusu olan Miloš Žanko'nun gazeteye yazmış olduğu bir dizi makalede izlenebilir. Žanko, Hırvat Komünist Partisi'nin tümünü saflarında milliyetçiliğin ve karşı devrimciliğin büyümesine izin vermekle suçluyordu. Ancak Žanko'nun bu sözleri partinin her iki kanadınca da kınanmıştır, Jure Bilić, *'71 Koja je to godina* ('71 mi, nasıl bir yıldı bu?), (Zagrep: CIP, 1990), s. 197-201.

63 Miko Tripalo, *Deklaracija o hrvatskom književnom jeziku* (Hırvat yazın dili üzerine Deklarasyon. Zagrep: *Republika: časopis za književnost* cilt 7/9, 1992), s. 24-28.

64 Bunların arasında en çok madur olan meşhur solcu yazar Miroslav Krleža da vardı; ilerleyen süreçte, gelecekteki Hırvatistan başbakanı Franjo Tuđman da bu aydınlar arasında yer alacaktı.

kültür ve ekonomi alanında şiddetli şekilde Hırvat ulusal çıkarlarını savunurken partinin muhafazakar çizgisine saldıran ve müthiş bir döngü yakalayan bir propaganda faaliyetleri merkezine çevirdiler.[65]

Nihayetinde, 1970'in sonlarına doğru Hırvat öğrenciler de Hırvat Baharı'nın çeşitli faaliyetlerine katılmaya başlayarak hem politika hem de ekonomide reformların hızlanması taleplerini dile getirdiler. Aslında bu süreç de 1968'deki Belgrad protestonun öncesine dayanıyordu ama sessizce başlamıştı. Zagrep Üniversitesi'nde bir karışıklığın yaşanacağı, herkesin takdir ettiği bilim adamı Ivan Supek'in 1968'de seçimle ama partinin onayı olmaksızın rektörlüğe yükselişinden belliydi; Belgrad protestosunun Zagrep'te büyük etki uyandırmayışının bir nedeni de buydu. Göreve geldikten sonra Supek üniversite yaşamında daha fazla katılımın gerçekleşmesi için mücadele verip resmi Hırvat öğrenci örgütüne yüksek üniversite organında öğrenci temsilcisi konumunu kazandıran üniversite özerkliği reformunu başlattı.[66] Gelgelelim, 1970 seçimlerinde bu örgütün adayı sürpriz bir biçimde seçilmeyi başaramadı. Bu seçimin gerçekleştiği koşulları belirtmek gerekiyor çünkü bu koşullar yeniden gelişen öğrenci hareketinin belli başlı farklı özelliklerini ortaya koymaktadır.

Seçim işlemleri sırasında, milliyetçi bir öğrenci grubunun Katolik olduğunu ilan etmiş bir adayı, öfkeli bir şekilde, resmi öğrenci örgütünün temsilcisiyle eşit konumda olmadığından, gerçek bir seçim kampanyası yürütme olanağına bile sahip olmadığından yakındı.[67] Bu konuşma bir araya gelmiş kalabalık

---

65 Božidar Novak, "Doprinos Medija Hrvatskom Proljeću" (Hırvat Baharına Medyanın Katkısı), 25. obljetnica boljševičkog udara i sjećanje na hrvatsko proljeće, (Bolşevik darbesinin 25. yıldönümü ve Hırvat Baharı'nın hatırası), (Zagrep: Hrvatska akademija znanosti i u umjetnosti, 1997), s. 159.

66 Milovan Baletić, yay. haz. *Ljudi iz 1971: Prekinuta šutnja* (1971'den İnsanlar: Bozulan Sessizlik), (Zagrep, Vjesnik, 1990), s. 146-162.

67 Hareketin ileri aşamalarında, bu konuşmayı yapan Ivan-Zvonomir Čičak'ın dini inançlarını bu şekilde kamuoyuna açıklaması, onun politik nesnelliğine gölge düşürdüğü varsayımıyla, sık sık aleyhine kullanıldı. *Preporod hrvatskih sveučilištaraca: anatomija slučaja Čičak* (Hırvat öğrenci rönesansı: Čičak örneğinin anatomisi), (Zagrep: Kritika, 1971).

üzerinde beklenmedik bir etki yarattı ve bu kişinin öğrenci olan ilk rektör yardımcısı seçilmesinde büyük rol oynadı.[68]

Resmi öğrenci örgütünce reddedilen bu seçim bağımsız Hırvat öğrenci hareketinin başlangıcına işaret eder; böylece, üniversitede resmi, bürokratik olarak örgütlenmiş öğrenci örgütleri ile yeni canlanan hareketin oluşturduğu iki hizip arasında bir çatışma başladı.[69] Her iki grup da reform taraftarı olsa da, aralarında büyük bir farklılık vardı; geldikleri sosyal yapılar, davranış şekilleri ve ulusal çıkarlara bağlılık dereceleri kökten farklıydı.

Resmi öğrenci yönetimi esasen Zagrep merkezliydi ve iyi eğitim görmüş ve pek de milliyetçi olmayan kişilerden oluşuyordu; yeni doğan öğrenci hareketinde ise daha güçlü milliyetçi bağlara sahip öğrenciler vardı. Onlar, resmi öğrenci yönetiminde yer alanların tersine komünist partinin üyesi ya da destekçisi değildiler ve Dalmaçya ve Hersek gibi yoksul bölgelerden gelip öğrenci yurtlarında ikamet etmek zorunda kalan öğrencilerdi. Daha önceden güvenilir politik temsilciler olarak kabul görmeyen bu öğrenciler, şimdi, yöneticileri sürekli birbiri arasında yer değiştiren ve yönetimine dışardan gelen birinin girmesine izin verilmeyen mevcut öğrenci örgütünün bürokratik doğasına başarıyla ama saldırganca karşı çıkıyorlardı.

1971'in ilk aylarında yapılan birkaç kitlesel öğrenci toplantısı da net şekilde göstermektedir ki kendini *Pokret hrvatskih sveučilištaraca* (Hırvat Öğrenci Hareketi)[70] olarak adlandıran yeni öğrenci hareketinin öğrenci kitleleri üzerindeki etkisi daha büyük ve yüksekti. Nihayetinde, şüphe edilecek yöntemler benimsemiş olsa da, zamanla Hırvatistan'daki tüm resmi öğrenci örgütlerini ele geçirdi. Bunlardan ilki Zagrep öğrenci örgütüydü; bir araya gelen öğrenci kitlesi, eski yöneti-

68 Milovan Baletić (ed.), *Ljudi iz 1971: Prekinuta šutnja* (1971'den İnsanlar: Bozulan Sessizlik), (Zagrep, Vjesnik, 1990), s. 86.

69 *Izvještaj o stanju u Savezu komunista Hrvatske u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove* (Saflarında milliyetçiliğin yükseldiği gözlenen Hırvat Komünistler Ligi üzerine Rapor), (Zagrep: CK SKH, 1972), s. 171.

70 Burada "studenti"ye karşı "sveučilištarci" teriminin kullanıldığı not edilmelidir; ikincisi eski moda bir Hırvatça kelimedir.

min işine, seçim işlemleri sürerken neredeyse gerçek bir darbeyle, onu seçimlerin gerçekleştiği salondan kovarak son verdi.[71] Son kurban ise eski yönetime bağlı olan öğrenci gazetesi ve eski yayın kurulu oldu; yeni bir yayın kurulu iş başına getirildi.[72] Hareketin merkezi Zagrep olsa da, Split ve Hırvatistan'daki diğer yüksek öğretim merkezi şehirlerde de büyük eylemler oldu.

Yeni öğrenci yönetimi sadece öğrenci örgütündeki mevcut bürokrasiyle savaşmakla kalmadı, politik sahneye de sıçradı. Gerçekten de, rektör yardımcısı, 1970 Ekimi'nde seçildikten hemen sonra Hırvat parti yönetiminin liberal bölümüne desteğini beyan etti.[73] Bundan sonra da, öğrenciler yurtlarında düzenledikleri sayısız toplantıda, cumhuriyetten elde edilen gelirlerin büyük bölümünün merkezi federal bütçeye ayrılmasına son vermek için başlatılmış pazara dönük ekonomik reformların sürdürülmesine, anayasal kanunların Hırvatistan'ın Yugoslavya'daki konumunu net şekilde tanımlayacak biçimde değiştirilmesine, Zagrep Üniversitesi'nin adının Hırvatistan Üniversitesi olarak değiştirilmesine ve Hırvat ulus kimliğinin yeniden onaylanmasına dönük hemen her şeye yönelik politik sloganlar atmaya devam ettiler.[74]

Parti reformcularının yeni öğrenci hareketine tavrı ise değişkendi. Başlangıçta onlara daha sessiz ve yumuşak başlı biçimde de olsa sadakat sözü vermiş eski öğrenci yönetimine tam destek verdiklerini açıkladılar. Sonraları ise, yeni öğrenci fraksiyonu zaferler elde edip daha geniş bir desteğe sahip olduğunu gözler önüne serince, partideki liberaller yeni öğrenci hareketiyle ilgili çelişik beyanatlar verdiler; hareketteki ilerici unsurları onayladıklarını sıklıkla dile getirirken, zaman zaman

---

71 Nebojša Popov, *Sukobi: Društveni sukobi – izazovi sociologiji* (Çatışmalar:: Sosyal çatışmalar: sosyolojiye meydan okuyuş), (Belgrad: Centar FDT, 1990), s. 219.

72 Ante Cuvalo, *The Croatian national movement 1966-1972* (New York: Columbia University Press, 1990), s. 151.

73 *Preporod hrvatskih sveučilištaraca: anatomija slučaja Čičak* (Hırvat öğrenci rönesansı: Čičak örneğinin anatomisi), (Zagrep: Kritika, 1971), s. 41.

74 *A.g.e.*, s. 87-103.

da onu saldırganca bir cahilliğe ve milliyetçi patlamalara sahne olmakla suçladılar.

1968 ve 1971 öğrenci hareketleri arasındaki ilişki yukarıda özetlenenden daha karışıktır. Aralarında köklü farklar bulunmasına rağmen, pek çok benzerlik de vardır. Belirtildiği gibi, 1971 hareketinin kökleri 1968'in ilkelerinde aranmalıdır ve rektör yardımcısının, rektörün inisiyatifiyle de olsa, öğrenciler arasından seçilmesi öğrencilerin üniversite örgütünün yapısına daha fazla katılımına yönelik temel taleplerin bazılarının gerçekleştiği anlamını taşımaktadır.[75] Mali durumun kötülüğünden üniversiteye daha fazla özerklik tanınmasına kadar öğrenci taleplerinin "birleştiği" noktalar hem Belgrad hem de Zagrep'te ortaktı. Dahası, Zagrep öğrencileri de resmi öğrenci örgütündeki bürokratik yapıya karşı savaş verip kendi kuşaklarının başkaldırılarını Yugoslavya'nın savaş sonrası deneyiminde görülmemiş bir yenilikte dile getirdiler. Belgrad öğrencilerinin eyleminin kendiliğindenliği parti tekeline meydan okuduysa, Hırvat öğrenciler aynı yolda bir adım ileri gidip politik alanda at koşturmanın sadece komünist partinin ayrıcalığı olduğu dogmasına açıkça saldırdılar.

Ancak, öğrencilerin kendilerini adadığı değerler açısından bu iki hareket taban tabana zıttır. İdeal komünist toplumun peşinde koşan 1968 hareketi baskın şekilde Marksist ve Yugoslav yönelimli olup ayrılıkçı milliyetçilik gibi meselelerin uzağındaydı. 1971 hareketi ise tam tersine milliyetçiliğin ağır bastığı ve komünist hislere şüpheyle yaklaşan bir hareketti. 1968 hareketi eşitlikçi ve bundan dolayı da pazar karşıtı çözümleri savunurken Hırvat öğrenciler başlatılan ekonomik reformları tüm kalpleriyle destekliyorlar, planlı ekonomiye pazar unsurlarının sokulmasını ve Hırvatistan'dan elde edilen gelirlerin esas bölümünün bu cumhuriyette kalmasını istiyorlardı. Belgrad öğrencileri gündelik hayattaki baskının ve çürümenin devlet sisteminin yanlış ihtiyaçlarından değil de aslında gayet meşru olan komünist fikirlerin, pratiğe yanlış geçirilme-

75 *A.g.e.*, s. 9-14.

sinden kaynaklandığını düşünüyorlardı;[76] öte yandan, Hırvat öğrencilerse sistemin kendisinin kötü olduğuna ve aşağıdan yukarıya doğru değiştirilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Aslına bakılırsa tezleri Yugoslavya'nın federal sistemiyle uyuşuyordu; ama önemli olan şuydu ki, bu tezler, savaş sonrası Yugoslavya'sının üzerine kurulduğu temeller olan –ve Belgrad öğrencilerinin de tamamen yandaşı olduğu– eşitlikçilik ve işçi sınıfının biricik sınıf oluşuyla çelişiyordu.

Belgrad protestosu tamamen meşru bir kalkış noktasına sahip olduğu için, Tito öğrenci taleplerini kabul ettiğini kamuoyuna açıklayarak ve hareketi bastırmayı sonraya bırakarak öğrencileri bütünüyle tarafsızlaştırdı. Oysa Hırvat öğrenciler dar ve daha net bir dile sahip oldukları için, devlete hiçbir manevra alanı tanımadılar ve doğrudan bastırılmaları gerekti.

Hırvat öğrenci hareketinin zirveye çıkışıyla Hırvat Baharı çakışmaktadır. Aralık 1971'de, Tito'dan her an bir karşı hamle beklenirken, öğrenciler genel grev ilan ederek merkezi yetkililerden yabancı para dağıtımı sisteminde ani bir değişikliğe gidilmesini talep ettiler.[77] Bu müthiş gergin ortamda, liberal parti yöneticileri, bunun sadece ortak çıkarlara zarar verdiğini belirterek öğrencilerden grevi durdurmalarını istediler. Gelgelelim öğrenciler geri adım atmayı reddedip, reformların daha da derinleştirilmesini ve hızlandırılmasını ve partide artakalan muhafazakarlara işten el çektirilmesini talep ettiler. Hatta reformları sürdürme uğraşına girmeyecekse bu liberal yönetimin de azledilmesi gerektiğini söyleyecek kadar ileri gittiler.[78] Tabii bu gerçekçilikten uzak bir çağrıydı.

Hırvat Baharı'nın bitiş nedenleri burada ayrıntıyla tartışıla-

---

76 Laslo Sekelj, *Yugoslavia: The Process of Disintegration* (Highland Lakes, New Jersey: Atlantic Research and Publications, 1993), s. 6.

77 Esasen Batı Almanya gibi ülkelere misafir işçi gönderen Hırvatistan, Bosna ve-Hersek'in fakir bölgelerinden gelen Hırvat öğrenciler ebeveynlerinin kazandığı markların Yugoslav dinarına adil bir şekilde çevrilmesini istiyorlardı ki bu pek gerçekleşen bir durum değildi. Marin Knezović, "Štrajk hrvatskih sveučilištaraca u jesen 1971. u onodobnom tisku" (1971 güzünde Hırvat öğrenci grevi. basından), (Zagrep: *Radovi* cilt 28, 1995), s. 231.

78 *A.g.e.*, s. 236.

mayacak kadar karmaşıktır. Tito'nun başlangıçta bu harekete karşı çıkmadığı doğrudur; münferit cumhuriyetlere daha fazla güç veren anayasal kanunların kabul edilmiş olması da bunu göstermektedir; bu da, bir süre için rejimin meşruiyet temelinin ulusal bir karaktere bürünmesine yol açmıştır. Bununla beraber rejim bir kez daha geri adım atıp kendi girişimini reddetmiş ve demokratikleşme sürecini yarı yolda bırakmıştır.

Tüm hareketin kontrolden çıkmasından ve parti tekelini tehdit eder hale gelmesinden korkan Tito, Hırvat partisindeki muhafazakarların baskısı ve Sırpların yükselen Hırvat milliyetçiliği konusunda artan şikâyetlerini de dikkate alarak Hırvat Baharı'nı ezmeye karar vermiştir. Tito'nun Aralık 1971'de Hırvat komünist parti yöneticileriyle Karadjordjevo'daki yazlık evinde buluşmasından sonra, partideki reformcular istifaya zorlanmış ve liderleri ağır hapis cezalarına çarptırılan öğrenci hareketi hızla parçalanmıştır.

Hırvat ulusal öğrenci hareketi ile Hırvat Baharı'nın ortak trajik sonu, onların bazı gözlemcilerce bir tutulmasına yol açmıştır.[79] Oysa, bu hatalı bir bakış açısıdır ve her ne kadar ikisi zamansal açıdan çakışmışsa da, öğrenci hareketi MASPOK'la, özellikle de onun merkezinde yer alan Hırvat Komünist Partisi'nin liberal hizbiyle bir tutulamaz. İkisi arasında temel bir fark vardır ve bu farkın 20 yıl sonra Yugoslavya'nın son saatlerinde Hırvatistan'da başlayan olaylar üzerinde büyük etkisi olmuştur. Farklı kaygılar taşımaları meşruiyet meselesiyle ilgili de bir farklılığa yol açmıştır ki, 1971 hareketinin meşruiyetini sağladığı yer 1968 protestosununkinden farklıdır. Hırvat öğrenci hareketi, Hırvat Komünist Partisi'nin reformcu yöneticilerinin tersine devrimciydi. Tabii daha önce de belirtildiği gibi bu devrimcilik 1945'teki köklere dönülmesini talep eden 1968 Belgrad protestocularının devrimciliğinden farklıydı; 1971 ha-

79 Ancak bu bir tutmanın arkasında yatan nedenler taban tabana zıttır; buna iyi örnekler şunlardır: Savka Dabčević-Kučar, '71 *Hrvatski snovi i stvarnost* ('71 Hırvat hayalleri ve gerçek), cilt 1; cilt 2 (Zagrep: Interpublic, 1997), Milan Kangrga, *Šverceri vlastitog života* (Kendi hayatlarının kaçakçıları), (Zagrep: Feral Tribune, 2002).

reketine katılan öğrencilerin esas uğraşı iktidarda söz sahibi olmak üzerineydi.

1968 protestocularının tersine Hırvat öğrenciler iktidarı ele geçirme konusunda müteredditdeğildiler ve süreçte kendi iktidarlarına nasıl meşruiyet kazandıracakları konusunda enikonu düşünmemişlerdi – bu, yöntemlerinden de bellidir. Devrimci darbeleri ve demokratik olmayan tutumuyla yeni öğrenci önderleri, 1968 protestocularının tersine, meşruiyet kazanmaktan çok iktidara gelmeyi arzuladıklarını göstermişlerdir.[80] Hırvat parti liberalleri ise, onların da kalkış noktası 1945'ten bütünüyle farklı olsa bile, meşruiyet meselesine büyük önem veriyorlardı. Tıpkı Prag Baharı'nın liderleri gibi, iktidarlarını devrimci Marksist ilkelerle temellendirmekten vazgeçmişler ve Hırvat vatandaşların çoğunluğunun gerçek çıkarlarını temsil etmeyi seçmişlerdi. Böylelikle, yukarıdan meşruiyet düşüncesini bırakmış, reform çabalarında halkın desteğini sağlamak için partice talep edilen tabandan meşruiyet fikrine sarılmışlardı.[81] Bu değişim kışkırtıcıydı; muhtemelen Hırvat ulusal hareketinin bastırılmasının ardında yatan da milliyetçi patlamadan çok bu değişimin kendisiydi.

Değinildiği gibi, bu farklılık çok önemliydi ve hareketlerin devamının dış koşulları açısından uzun vadeli sonuçlar doğurdu. Şöyle ki, partinin reformcu kanadı Hırvatistan vatandaşlarının çoğunluğunun gerçek ortak çıkarı olarak Hırvat ulus kimliğinin tanınmasını onayladı ama bu onlar için sadece toplumu daha fazla demokratikleşmenin aracıydı. Öte yandan Hırvat öğrenci hareketinde Hırvat ulus kimliğinin tanınması birincil önemdeydi – hatta bu istek kendini daha da aşırı şekilde ve bunun nasıl gerçekleştirileceği de düşünülmeden Hırvat devletinin tanınmasına kadar vardırıyordu. Bu kutuplaşmanın, aynı amaca ayrı araçlar ve önceliklerle varmaya çalışan bu iki farklı vizyonun Yugoslavya'nın son günlerinde, Hırvatistan'da

---

80 Vesna Pusić, "Korijeni hrvatskog političkog identiteta" (Hırvat politik kimliğinin kökleri), (Zagrep: Erasmus: časopis za kulturu demokracije cilt 15, 1996), s. 4-6.

81 *A.g.e.*, s. 6.

yapılan ilk çok partili seçimlerde tekrar ortaya çıkmış olması ilginçtir; bu seçim, komünist Yugoslav rejimini değiştirmeye yönelik iki farklı seçenek arasında gerçekleşmiştir.

Reform seçeneği daha zayıf bir seçenekti; zayıflamasının nedeni ise Hırvat Baharı'nın yaşadığı yenilgiydi ki bunun suçu büyük ölçüde partinin reformcu liberal hizbinin omuzlarına yüklenmişti; bundan dolayı da bu seçenek süreçte kolayca saf dışı bırakıldı. En sonunda baskın çıkan, Hırvat öğrenci hareketinin politik pratiğiyle güçlü bir bağı olan ve bağımsız devleti başlıca amacı addeden ikinci seçenek yani devrim seçeneği oldu.

ÇEVİREN Galip Doğduaslan

Savaş Karşıtı Hareket: Yeniden "Vietnam Sendromu"

FOTİ BENLİSOY*

Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin Irak'a yönelik askeri müdahalesi, belki de tarihin en hızlı gelişen, en kitlesel ve eylemlerini uluslararası düzeyde koordine edebilen savaş karşıtı hareketinin oluşmasına yol açtı. Bu yazı, Irak'taki savaşa karşı gelişen ve halen devam eden bu muhalefetin kökenleri, gelişme dinamikleri, yarattığı sonuçlar ve karşı karşıya kaldığı başlıca meseleler üzerine bir tartışma yürütmeyi hedefliyor. Bu tartışmayı sürdürürken de uluslararası siyaset ile ulusal siyaset arasında bir ayrım değil, bu ikisinin birbirini bütünlediği anlayışından hareket ediyor. Buna göre, uluslararası siyaset alanının savaş ve barış gibi en netameli konuları dahi ulusal siyasetin, yani ulusal ölçekteki toplumsal mücadelelerin bir devamıdır. Bu anlamda, savaş ve savaş hazırlığı, yönetici elitin insan, silah, iaşe ve bunları satın almak için gerekli finansal kaynakları kontrol edebilmesini gerektirir. Kısacası, savaşa dönük kaynakları seferber edebilmek alt sınıflarla girilen bir pazarlığı ve işbirliğini, diğer yandan da bu sınıfların direnişini gündeme getirir. Bu kaynakları seferber etme çabasının

(*) Boğaziçi Üniversitesi.

sonucu uluslararası alandaki savaşın kaderini de tayin eder. En çok kaynağı en hızlı seferber edebilen devlet, savaşın galibi olur.[1] Bu anlamda toplumsal mücadeleler savaşların tayin edici önemde olan boyutlarıdır.

Bu durum, "savaşın görülmemiş biçimde demokratikleştiği" 20. yüzyıl savaşları için hayli hayli geçerlidir. Bilindiği gibi, "yurttaş orduları" ve zorunlu askerlik, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkarak yaygınlaşmıştır.[2] Böylece, modern zamanlarda, her iki taraftan profesyoneller ya da uzmanlar tarafından gerçekleştirilen savaşların yerini yurttaş ordularının karşı karşıya geldiği savaşlar, "halkların" savaşları almış oldu. Dolayısıyla savaşa şu ya da bu biçimde katılan geniş yığınların gözünde bu savaşın meşruiyeti ve haklılığı belirleyici bir etken halini aldı.[3] Savaş karşıtlığı tam da bu tarihsel bağlamda, yani geniş kitlelerin savaş için seferber edilmelerinin olmazsa olmaz haline geldiği koşullarda önemli bir politik, toplumsal ve ideolojik güç halini aldı.

Bir toplumsal hareket olarak savaş karşıtlığını "postmateryal" talepler etrafında biraraya gelen "yeni toplumsal hareketler" arasına dahil eden şematik yaklaşımın aksine, savaş karşıtı hareketin tarihsel kökenleri bir hayli gerilere gider. Sol kanat antimilitarizmden farklı olarak, kökenleri 19. yüzyılın başına ve Quakerler gibi dini gruplardan liberalizme uzanan bir perspektife sahip bir tür orta sınıf pasifizmden bahsedilebilir örneğin. Bu akımın savaşları önlemeye dönük talepleri arasında silahsızlanma, uluslararası hukuka uyulmasını sağlayacak ku-

---

1 Charles Tilly'ye göre savaş yapabilme kaynaklarına devlet tarafından el koyma çabasında toplumsal aktörlerin direniş ve işbirliği, devletin bu kaynaklara el koyma stratejisini, yani bu devletin örgütlenişini tayin eder. Bkz. Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

2 Fransız Devrimi sonrasında, özellikle de Napolyon savaşları sırasında Fransa'da, ülke tarihinde daha evvel bir emsali bulunmayan bir militarizasyon süreci yaşandı. Bu sürece karşı, özellikle kitlesel askerden kaçma biçimini alan direniş ve bunun dönemin siyasal ve askeri gelişmelerini nasıl etkilediği üzerine bkz. Alan Forrest, *Conscripts and Deserters The Army and French Society During the Revolution and Empire*, Oxford University Press, New York, 1989.

3 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 65-7.

rumların oluşturulması vardı. Aynı dönemde gelişen sol antimilitarizm ise savaş ve ordu karşıtlığını radikal bir toplumsal dönüşüm özlemiyle birleştiriyordu.[4] Örneğin Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fransız solunda hümanizmi ve uluslararası siyasete dair yaklaşımıyla orta sınıf pasifizmine yaklaşan Jauresçilikten, yurtseverlik karşıtı militan antimilitarizmiyle Hervécilere kadar uzanan farklı perspektifler söz konusuydu. Ancak temelde, ordunun burjuva sınıfının emekçilere karşı kullandığı bir alet ve savaşların kökeninde toplumsal eşitsizlikleri yaratan ve sürdüren sistem olduğu fikri yaygındı. Kapitalistler sadece fabrikaları ellerinde tuttukları için değil, devleti ve dolayısıyla da orduyu kontrol ettikleri için iktidardaydılar.[5] Savaş karşıtlığı, zaman içerisinde Fransız Antimilitarist Lig'den Birinci Dünya Savaşı sonrasının *Gaziler ve Savaş Kurbanları Enternasyonali*'ne, sömürgecilik savaşlarına karşı muhalefetten nükleer silahlanmaya karşı kampanyalara çok farklı biçimlerde gelişen ve sürekli değişen bir dinamiğe sahip oldu. Fakat bu yazıda, savaş karşıtı hareketin tarihsel referansları daha çok Vietnam savaşı boyunca gelişen büyük hareket bağlamında tartışılacak.

"Vietnam sendromu"

Savaş karşısında gelişen toplumsal mücadelelere yaptığımız atıfla bağlantılı olarak, Vietnam Savaşı'nı engellemeye dönük toplumsal muhalefet ve mücadelelerin yarattığı etkiyi ve bunların siyasal işlevini "Vietnam sendromu" başlığı altında tartışacağız. Aslında bu tabir, Amerikan toplumunun askeri emperyal maceralara karşı duyduğu çekinceyi anlatmak üzere, daha çok da

4 Bu yazıda antimilitarizm kavramı, yaygın yanlış kullanımıyla, yani pasifizm anlamında değil, "klasik" anlamında, yani düzenli ordu ve savaş aleyhtarlığı anlamında, devletin şiddet tekeline karşı gerekirse "halkın silahlanması" yoluyla mücadele anlamında kullanılmaktadır. Antimilitarizmin yeni ve "klasik" anlamları hakkında bu minvalde bir uyarı için bkz. Murray Bookchin, *Toplumsal Anarşizm mi Yaşamtarzı Anarşizm mi?*, Kaos Yayınları, İstanbul, 1998, s. 97-8.

5 Bkz. Paul B. Miller, *From Revolutionaries to Citizens Antimilitarism in France 1870-1914*, Duke University Press, Londra, 2002.

muhafazakârlarca kullanılıyor. Vietnam sendromu bu anlamda, ABD'nin bir savaş yürütebilme kabiliyetinin zayıflaması, toplumsal direniş ve muhalefet karşısında akamete uğraması olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla Vietnam sendromunu ele almak, savaş karşıtı hareketin günümüzde oynayabileceği rol bakımından önem taşıyor. ABD'nin Vietnam savaşındaki yenilgisi, birbirini tamamlayan üç faktörün etkisiyle meydana gelmişti. Bunlar, Vietnam'daki silahlı direniş, hem Amerika'da hem de dünyanın belli başlı çoğu ülkesinde savaşa karşı oluşan toplumsal muhalefet ve bizzat Amerikan ordusu içerisindeki huzursuzluk ya da sessiz direnişti. Bu üç etmenin bileşimi, ABD savaş aygıtını işlemez kılmakta başarılı olmuştu.[6] İşte Vietnam sendromu da, daha çok bu son iki etmeni ifade eden bir kavram. Bu anlamda "Vietnam sendromu", ABD askeri gücünü 1973'ten 1989 Panama müdahalesine kadar neredeyse 15 yıl paralize eden belki de en önemli faktördü. Uzun süreli bir emperyal askeri maceranın ABD toplumunda yaratacağı huzursuzluk, açığa çıkarabileceği toplumsal muhalefet ve dünyada da bir hegemon güç olarak ABD'nin meşruiyetini sarsma ihtimali, Amerika'nın askeri müdahale gücünü önemli ölçüde kısmaktaydı. Öyle ki, baba Bush yönetiminin iktidara geldiği 1989 yılında yapılan ve kamuoyuna ancak kısmen açıklanan bir istihbarat değerlendirmesi, ABD kamuoyunun ancak zayıf bir rakibe karşı verilecek ve "hızlı ve kesin" bir zaferle sona erecek bir savaşa taraftar olabileceğini ortaya koyuyordu.[7] Savaş karşıtı muhalefetin yarattığı toplumsal ve siyasal etkinin, yani örneğimizdeki adıyla Vietnam sendromunun altını çizmek, aynı zamanda ABD'yi kadir-i mutlak ve ezel ebed bir emperyal güç olarak gören yaklaşımın tersine, emperyal siyasetlerin toplumsal mücadele ve direniş pratikleri karşısında yara alabilir olduğunu vurgulamak anlamına geliyor.

1989'da Noriega rejimine karşı gerçekleşen Panama müdahalesi ve özellikle de 1991 yılındaki Körfez Savaşı ile birlikte ABD, Vietnam sendromunun üstesinden geldiği yeni bir em-

6 Howard Zinn, *A People's History of the United States*, Harper Colins Publishers, New York, 2003, s. 469-501.

7 Noam Chomsky, "On the Anti War Movement", 4 Şubat 2003, www.znet.org

peryalist yayılma devresine girdi. 1991'deki savaşla ABD, önemli iki stratejik hedefini gerçekleştirmiş oluyordu: Bir yandan dünya petrol rezervlerinin 2/3'sinin mevcut olduğu bir bölgeye yeniden yerleşmiş oluyor ve böylece de Soğuk Savaş sonrası muhtemel rakipleri karşısında ciddi bir avantaj elde ediyordu. Diğer yandan da, ABD ordusunun ezici üstünlüğü, "dosta düşmana" gösterilmiş oluyordu. NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi ve özellikle de Bosna ve Kosova müdahaleleri, daha önce Moskova'nın denetimindeki bölgelere Amerikan güçlerinin yerleşmesini sağladı. 11 Eylül sonrasında ise ABD askeri makinesinin gücü Afganistan'da bir testi daha başarıyla geçiyor ve üstelik Orta Asya'ya (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) ve Kafkasya'ya (özellikle Gürcistan) yayılma imkânı elde ediyordu. Bu yeni militarist yönelim, ABD askeri harcamalarının yükselişinde de açıkça ortaya çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonunda ABD'nin askeri harcamaları toplam dünya harcamalarının 1/3'ine tekabül etmekteyken bugün bu rakam sair ülkelerin toplam harcamalarının tamamının üstündedir. Kısacası, ABD'nin yeni emperyal/militarist hamlesi, "Vietnam sendromu"nu altetmeye dönük bir girişimi de temsil etmektedir.

Bu girişim, bilhassa 1990'lı yıllarda savaşa karşı toplumsal muhalefeti sınırlamayı başardı, hatta önemli ölçüde marjinalize etmeye muvaffak oldu. Körfez Savaşı ve NATO'nun Kosova'ya müdahalesinin, "uluslararası camia"nın bir ülkenin işgal edilmesi ya da bir etnik azınlığın yok edilmesi girişimine karşı uluslararası hukuk ve insan hakları temelinde, etik yanı ağır basan askeri girişimler olduğu fikri belirli bir kabul gördü, taraftar topladı. Bu kabul ve dolayısıyla bu müdahalelerin meşru olduğu inancı, Vietnam Savaşı'na ve nükleer silahlanmaya karşıtlık geleneğinin taşıyıcısı olan muhalif kesimlere dahi belirli ölçüde sirayet etti. Bu durum, savaş karşıtlığının etkisizleşmesine, dolayısıyla da askeri maceraların yarattığı toplumsal huzursuzluğun da minimize edilmesine yol açan en önemli etkendi.[8]

8 Savaş karşıtlarının bu dönemde karşılaştığı tereddüt ve ikircimler hususunda eleştirel bir değerlendirme için bkz. Tanıl Bora, "Adnan Ekşigil'in Yazısına Bir Eleştiri: Anti-militarizmin Gerekliliği", *Birikim* 122, Haziran 1999, s. 96-99.

Bu olumsuz bakiyeye karşın, savaş karşıtı hareketin Irak'a müdahaleye karşı dünya ölçeğinde kitlesel bir karakter kazanmasıyla, onunla Vietnam Savaşı sırasındaki muhalefet arasında yapılan kıyaslamalar yaygınlaştı. Tam da bu kıyaslamadan hareketle Irak Savaşı'na bir tepki olarak şekillenen savaş karşıtı hareketin temel işlev ve anlamı da "Vietnam sendromunu" yeni koşullarda yeniden gündeme getirebilmek olarak tanımlanabilir pekâlâ. Bu anlamda savaş karşıtı hareket, Vietnam Savaşı'nda olduğu gibi, Amerikan müdahaleciliğini geri çekilmeye zorlayabilecek uluslararası bir tepkinin örgütlenmesinin koşullarını oluşturuyor.

İşgal güçlerinin Irak'ta yaşadığı sıkıntılar, Vietnam örneğini gerçekten de güncel hale getiriyor. Başkan George W. Bush dahi, yakın zamanda kendisiyle yapılan bir mülakatta böylesi bir benzerliği itiraf etmek durumunda kaldı. Ancak bu benzetme hakkında küçük bir hatırlatmayı daha baştan yapmak gerekiyor: Irak ABD için elbette yeni bir Vietnam olabilir; yani Irak macerası ABD'nin bir yenilgisiyle sonuçlanabilir. Ancak bu yenilginin açık bir askeri mağlubiyet halini alması güçtür. Irak'taki direnişin Cezayir ya da Vietnam gibi başka tarihsel örneklerle kıyaslandığında alışık olunmayan bir özelliği, direnişin siyasal cephede ciddi bir varlık gösterememesidir. Direnişçilerin amaç ve hedeflerini siyasal bir proje olarak ortaya koyacak, siyasal talepler formüle edip müzakereler yürütecek bir cephe mevcut değil. Bu durumun ortaya çıkmasında belki de, direnişin işgalin hemen ardından görülmedik bir hızla gelişmesi ve yerel, cemaat ve mezhepsel ayrımların etkisi var.[9] Kısacası, direnişin heterojen ve yerel niteliği, Irak'ta siyasetin giderek cemaatleşmesi ve işgal güçlerinin de bu bölünmüşlüğe oynaması, ABD'nin kapsamlı bir askeri yenilgiye uğraması ihtimalini güçleştirmektedir. Irak'ın ABD için siyasi anlamda bir Vietnam, yani siyasi bir yenilgi halini alması daha muhtemeldir. Bunu yapabilecek ve ABD'nin devasa savaş makinesini

9 Irak'taki direnişin bu özellikleri hakkında bkz. Patrick Cockburn, "Irak İşgali: Dipsiz Kuyu", *New Left Review 2005 Türkiye Seçkisi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 155-195.

durdurabilecek en önemli güç de uluslararası savaş karşıtı harekettir. ABD ve dünyanın dört bir yanında örgütlenmiş geniş bir savaş karşıtı muhalefet, Irak halkından gelen tepkiyle birleşerek işgal güçlerini geri çekilmeye itebilir ve böylesi bir siyasi yenilgi, emperyal savaş aygıtının paralize olmasına yol açabilir.[10]

Burada akılda tutulması gereken, ABD'nin Irak'ta yenilmesinin, yani ülkedeki kontrolünü kaybederek tamamen çekilmek durumunda kalmasının, ABD'nin emperyal hedefleri bakımından Vietnam'a oranla çok daha büyük bir darbe olacağıdır. Petrol etkeni nedeniyle Basra Körfezi bölgesinin kontrolü, Amerika açısından Vietnam ve bütün Hindiçin bölgesinin denetim altında tutulmasından çok daha önemlidir. ABD'nin bu bölgeden çekilmek durumunda kalması, onun askeri müdahaleciliğine bir darbe oluşturacağı gibi dünya çapındaki ekonomik ve siyasi hegemonyasına da ağır bir darbe olacaktır. Hegemon gücün yaşayacağı dönemsel bir geri çekilme, eşitlik ve özgürlüğü esas alan "başka bir dünya" arayışı yolundaki atılımlar için daha elverişli bir zemin yaratacaktır elbette. Diğer yandan, ABD'nin Irak'ta muhtemel bir mağlubiyetinin otomatik olarak özgürlük ve eşitlikten yana güçlerin dünya ölçeğindeki mücadelelerinin önünü açacağı iyimser bir beklenti olacaktır. Mesele, böylesi bir yenilginin hangi koşullarda ve hangi güçlerin eseri olacağıdır. Vietnam ile Irak arasında paralellik kurmak bir hususta yanıltıcı olabilir. Beğensek de beğenmesek de Vietnam'da ABD'nin yenilgisi, toplumsal kurtuluş ve özgürleşim mücadelelerinin hanesine yazılmaktaydı. Vietnam halkının direnişi dünyanın dört bir yanında toplumsal mücadeleleri esinlemiş muazzam toplumsal güçlerin açığa çıkmasında tarihsel bir katalizör rolü oynamıştır. Oysa Irak'ta olası bir Amerikan yenilgisine pekala Irak'ta siyasetin cemaatleşmesinin derinleşmesi eşlik edebilir ve bu durum da dünyadaki toplumsal muhalefet hareketleri için pek de ilham ve şevk verici olmaz.

---

10 Gilbert Achcar, "Thoughts on the Iraq war and the anti-war movement", *Socialist Outlook*, sayı 4, Sonbahar 2004.

Hareket: İkinci süper güç mü?

Bu noktada, savaş karşıtı muhalefetin başlıca karakteristiklerini ve yarattığı siyasal sonuçları ele almaya çalışalım. Irak Savaşı'na karşı çıkan toplumsal hareketin en önemli özelliği, daha savaş başlamadan muazzam bir gelişkinliğe kavuşmasıydı. Vietnam Savaşı'na karşı gelişen büyük barış hareketi dahi ancak savaşın başlamasından yıllar sonra ve Amerikan kayıplarındaki dramatik artışla gelişebilmişti.[11] Bilindiği gibi, 15 Şubat 2003'te, daha savaş başlamadan bir ay önce, dünya ölçeğinde milyonlarca kişinin katıldığı, insanlık tarihinin belki de en büyük savaş karşıtı eylemleri gerçekleşmişti. "Medeniyetler çatışması" tezlerini yalanlarcasına farklı kıtalardan, farklı ırk, din ve mezheplerden insanlar, ABD ve müttefiklerinin Irak'ı işgal girişimine tepki göstermişti. Hareketin böylesi bir gelişkinliğe bu kadar hızlı bir biçimde ulaşabilmesi, Amerikan müdahaleciliğinin mukadderatını tayin eden ciddi siyasal sonuçlar yaratabilmesini mümkün kıldı.

Bu anlamda hareket, savaşı engelleyemediyse de geciktirdi ve böylece de gerçekleşme biçimini büyük ölçüde etkiledi. Savaşın gecikmesinde 1 Mart 2003'te ABD silahlı kuvvetlerinin Türkiye üzerinden geçişine izin veren tezkerenin kabul görmeyişindeki etkisiyle Türkiye'deki savaş karşıtı hareketin de (Irak'ta Savaşa Hayır Koordinasyonu) büyük katkısı olduğunu kabul etmek gerekiyor.[12] Bu suretle kuzey cephesinin açılma-

---

11 Bu yönün önemi hakkında bkz. Noam Chomsky, "Irak İşgali: Mitler ve Hakikatler", *Günümüzde Emperyalizm Yeni Emperyal Tehdit*, Socialist Register 2004, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 124-134.

12 Türkiye'deki savaş karşıtı hareketin 1 Mart tezkeresine giden yolunun bir tasviri için bkz. Şenol Karakaş, *Biz Bu Savaşı Durdurabiliriz*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005. 1 Mart ve 6 Nisan 2003'te, sırasıyla Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirilen büyük gösterileri düzenleyen Irak'ta Savaşa Hayır Koordinasyonu, bu yapıyı solun bir tür güç birliği zemini olarak tanımlamak isteyen kimi grupların sekter tutumlarıyla dağılmaya sürüklendi. Bunun üzerine, çeşitli siyasal çevreler, emek ve meslek örgütü temsilcileri ve bazı aydınların girişimiyle Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu (BAK) kuruldu. Türkiye'deki savaş karşıtı hareketin ikinci ya da Irak'ın işgal edilmesi sonrası dönemi olarak tanımlanabilecek olan BAK, kendisini uluslararası savaş karşıtı hareketin bir parçası, bir kampanya birliği zemini olarak tarif etti. Bazı sol çevrelerce İşgale Hayır

yışı, savaşın gidişatında da belirleyici oldu. Dahası, hareketin etkisiyle savaşın meşruiyeti daha başlamadan berhava oldu. Irak'taki kitle imha silahlarına ve Saddam Hüseyin ile El Kaide arasındaki bağlantılara, piyasaya sürülen onca yalana rağmen dünya kamuoyunda bu savaşın haksız bir çıkar savaşı olduğu kanaati yerleşti.[13] En önemlisi de savaş karşıtı hareketin yarattığı tepkiler sonucunda "gönüllü koalisyon" diye anılan ortaklığa katılan ülke sayısının azalmasıdır. Şu ana kadar Irak'tan askerlerini çeken ülkeler, Bulgaristan, Dominik Cumhuriyeti, Honduras, Macaristan, Moldova, Yeni Zelanda, Nikaragua, Filipinler, Portekiz, Güney Kore, İspanya, Tayland, Tonga ve İtalya'dır. İspanya ve İtalya örnekleri, iki ülkenin işgal koalisyonundaki önemli konumu düşünüldüğünde, savaş karşıtı hareketin oynadığı rol açısından tayin edici önemdeydi. 2004 baharındaki İspanyol seçimlerinin hemen öncesinde gerçekleşen bombalı saldırıların esas sorumlusunun, emperyal savaş politikalarına verdiği destekle Aznar hükümeti olduğunu militan ve kitlesel bir biçimde vurgulayan savaş karşıtı hareket hükümetin seçimi kaybetmesini sağlamıştı.[14] İtalya'da da Berlusconi hükümetinin seçimleri kaybetmesinde Avrupa'nın belki de en etkin ve güçlü savaş karşıtı hareketinin payı önemliydi. İngiltere'deki savaş karşıtı hareket ise Blair kabinesine savaş konusunda geri adım attırtamadıysa da İşçi Partisi hükümetini ve Tony Blair'i bir hayli zayıflattı. Ülke tarihinin bu belki de en yaygın ve kitlesel hareketi, İngiltere'nin ABD'nin savaş planla-

---

Koordinasyonu'na dönüştürülen Irak'ta Savaşa Hayır Koordinasyonu ise esas olarak bazı sosyalist çevrelerin dar bir platformu olarak kaldı. Küresel BAK'a dair eleştirel bir değerlendirme için bkz. Hakan Tahmaz, "Daha Etkin ve Daha Güçlü Bir Küresel BAK", *Gelecek* 26, Ekim 2005.

13 Özellikle Cheney, Rumsfeld, Perle ve Wolfowitz ekibinin müesses istihbarat yapısını dahi atlayarak Saddam Hüseyin'in El Kaide'yle yakın bağları olduğu ve Irak'ın kimyasal, biyolojik ve büyük ihtimalle de nükleer silahlara sahip olduğuna dair devreye soktukları propaganda üretimi için bkz. Seymour Hersh, *Emir Komuta Zinciri 11 Eylül'den Ebu Gureyb'e*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 172-209. Keza bkz. William R. Pitt (haz.), *Irak'ta Savaş: Bush Yönetiminin Bilmenizi İstemediği Gerçekler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

14 Alex Callinicos, "The Politics of Terror: Spanish Shockwaves", *Socialist Review*, Nisan 2004.

rına daha yoğun bir biçimde dahil olmasının önüne geçti.[15] Sonuçta savaş karşıtı hareketin, ABD saldırganlığının bütün bölgeye (Suriye ya da İran'a) yayılmasını şu ya da bu ölçüde engelleyen önemli bir faktör olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Savaş karşıtı hareketin en önemli ve anlamlı ayağı şüphesiz, emperyal merkezin göbeğindeki muhalefettir. ABD'deki savaş karşıtı muhalefet, 11 Eylül'ün "terör" atmosferinin yarattığı tereddüt ve kaygılar geri çekildikten ve Bush hükümetinin Irak'a dönük savaş planları belirginleşmeye başladıktan sonra ülkenin siyasal gündeminin önemli ve belirleyici bir parçası haline geldi. ABD'de savaş karşıtı hareketin eksenini farklı toplumsal güçleri bir araya getiren ulusal düzeydeki koalisyon ya da birlikler oluşturdu. Bunlardan ilki, 11 Eylül'ün hemen ardından kurulan ve *Worker's World Party*'nin etkin olduğu ANSWER (*Act Now to Stop War and Racism*) idi. Mart 2002'de daha çok aydınları ve sanatçıları seferber eden *Not in Our Name* oluşturuldu. Ekim 2002'de ise, aralarında *Global Exchange*, Yeşil Parti, *Greenpeace*, *International Socialist Organisation*, Znet, *United Students Against Sweatshops*'un bulunduğu yetmiş kadar örgüt, ağ ve kampanyanın dahil olduğu *United for Peace and Justice* koalisyonu kuruldu. Dahası, 11 Eylül sonrasında milliyetçiliğin yükselişiyle sendikaların alternatif küreselleşme hareketine mesafe almasına karşın, Irak'a dönük savaş planlarının belirginleşmeye başlamasıyla işçi hareketinde de savaş karşıtı tepkiler gelişmeye başladı. Bu bağlamda, 11 Ocak 2003'te ulusal bir savaş karşıtı işçi örgütlenmesi olan *US Labor Against the War* kuruldu.[16]

---

15 İngiltere'de hareketin ana gövdesini *Stop the War Coalition* oluşturdu. Ülkede daha evvelki savaş karşıtı/barış hareketlerinde etkin olmuş İşçi Partisi sol kanadı ve Britanya Komünist Partisi, ikisi de farklı nedenlerle, bu kez harekette etkin bir konuma sahip olamadı. Bunda Başbakan Blair yönetimindeki İşçi Partisi'nin savaşa desteği, Komünist Parti'nin ise SSCB'nin dağılmasının ardından gücünü yitirmiş olması belirleyiciydi. Dolayısıyla *Stop the War Coalition*'da etkili olan güçler, özellikle *Socialist Workers Party* ve keza *Socialist Alliance* gibi devrimci sol örgütlerdi. Bkz. Karen O'Toole, "The Anti-War Movement in Britain", *Socialist Outlook* 1, Sonbahar 2003.

16 Joann Wypijewski, "Workers Against War", 17 Ocak 2003, www.counterpunch.org

Savaş karşıtı muhalefet, adının da ele verdiği gibi, esas olarak tepkisel bir niteliğe sahip. Hareket, savaşın yarattığı vahşetin belirli bir toplumsal duyarlılığı açığa çıkartmasına muhtaç. Bu duyarlılığın zaman içerisinde kanıksamaya dönüşmesi, muhalefeti geriletiyor ya da hızlı iniş çıkışlara neden oluyor. Örneğin savaş karşıtı hareket, 15 Şubat 2003'te dünya çapında gerçekleşen dev gösterilerle zirveye vardıktan sonra savaşın başlaması ve ABD'nin görece hızlı zaferiyle ciddi bir gerilemeye uğramıştı.[17] Bu durumun sebebini ararken 15 Şubat günü, tarihin belki de en koordineli ve büyük uluslararası eylemine katılan milyonların savaşı durduramamış olmasının getirdiği moral bozukluğunu hesaba katmak gerekiyor. Amerikalı aktivist Anthony Arnove'nin deyimiyle, "savaş karşıtı hareketin önde gelen sözcülerinden bazılarının, gösterilerin savaşı durdurabileceğini iddia ederek eylemlere katılanları yanlış yönlendirmesi de bu karamsarlığı körükleyen bir etken olmuştur kuşkusuz. Oysa, gösteriler ne kadar esinlendirici olsa da, istenen amaca ulaşılması için çok daha üst düzeyde bir protesto hareketi ve örgütlenme, işyerlerinde üretimin durdurulması vb. çabaların gerekli olacağı besbelliydi. 15 Şubat'ın dersi, protestoların artık işe yaramadığı değil, bilakis protestoların (anlık ve birbirinden tecrit edilmiş halde tasarlanması değil) sürekli, tutarlı, dayatıcı, kararlı ve cesurca olması gerektiğidir."[18] Bu anlamda, savaş karşıtı hareketin kampanya ve gösterilerinin, saptanan uluslararası eylem günlerinin bir sınırı olduğunu da bilmek gerekiyor. Hintli yazar ve aktivist Arundhati Roy'un belirttiği üzere, "renkli gösteriler ve hafta sonları yapılan gösteri yürüyüşleri çok gerekli, ancak bunlar tek başlarına savaşları durdurma gücüne sahip değil. Savaşlar ancak asker-

17 Yukarda da belirtildiği üzere, savaş karşıtı hareket daha askeri müdahale gerçekleşmeden şaşırtıcı bir biçimde büyümüştü. Bütün eylemlere rağmen savaşın başlaması ve Irak'ta gerçekleşen hızlı zaferin savaş karşıtı hareket üzerinde moral bozucu bir etkisi oldu. Gilbert Achcar'ın tam da bu ruh haline hitaben kaleme almış olduğu "Morali Bozulmuş Bir Savaş Karşıtı Eylemciye Mektup" yazısı, hareketin bir klasiği haline gelmiştir. Bkz. Achcar, *a.g.e.*, s. 359-367.

18 Anthony Arnove, *Irak'tan Çekilmenin Mantığı*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 83-4.

ler savaşmayı reddettiklerinde, işçiler gemilere ve uçaklara silah yüklemeyi reddettiklerinde, insanlar İmparatorluk'un dünyanın dört bir yanına yayılmış ekonomik ileri karakollarını boykot ettiklerinde durdurulabilir."[19]

Dolayısıyla daha sürekli ve uzun erimli bir muhalefete, daha çeşitli ve karmaşık mücadele araçlarına ihtiyaç var. Barbara Epstein, bu süreksizliği hareketin önemli bir sorunu olarak değerlendiriyor. Epstein'e göre, ABD'deki savaş karşıtı hareketin esas gücü, yukarıda saydığımız *ANSWER* ya da *United for Peace and Justice* gibi ulusal çaptaki koordinasyonlar yanında, yerel tabanlı bölgesel örgütlenmeleri seferber edebilmedeki başarısıydı. Yerel sendikal örgütlenmelerden mahalli kiliselere ve derneklere uzanan bu mahalli düzeydeki örgütlenmeler, savaş karşıtı harekete toplumsal bir derinlik ve meşruiyet kazandırmıştı. Ancak bütün bu örgütlenmeler savaş karşıtlığı üzerinden oluşmamıştı ve ancak kriz koşullarında harekete katılmışlardı. Kriz sona erdiğinde, yani örneğin Irak işgal edildiğinde çoğu ana işlevlerine geri dönmeye meyilliydi. Ta ki başka bir kriz ortamı oluşana dek... Epstein'e göre bu kısa erimlilikten, yani ancak krizden krize yükselen bir hareket olmaktan çıkışın yolu, uzun erimli örgütlenme perspektifine ve stratejiye sahip olabilmekten geçiyor.[20] Hareketi sürekli kılabilmenin bir yolu da, savaş karşıtlığını salt vicdan meselesi olmaktan çıkartmaktan geçiyor. Yani bu muhalefeti başka toplumsal mücadele alan ve pratikleriyle ilişkilendirmek hedefleniyor. Çünkü savaş karşıtı hareket ancak yerelleştiği, farklı muhalefet pratikleriyle ilişkilendiği, kalıcı ilişkiler yaratabildiği ölçüde etkisini süreklileştirebilir.[21] *Focus on the Global So-*

---

19 Arundhati Roy, *Sokaktaki İnsanın İmparatorluk Rehberi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 74-5.

20 Barbara Epstein, "Notes on the Antiwar Movement", *Monthly Review*, Temmuz-Ağustos 2003.

21 ABD'de yapılan tartışmalarda, hareketin yerelleşebilmesi için mevcut orta sınıf ilerici kültürün ötesine taşarak "sıradan" insana değebilecek yeni bir dilin yaratılmasının önemi de vurgulanıyor. Örnek için bkz. "Recharging the Anti-War Movement", www.counterpunch.org Dahası, John Walsh'a göre savaş karşıtı hareketin sadece sola hitap ediyor oluşu ciddi bir sorundur. Oysa hare-

uth'dan Walden Bello, bunu "savaşı eve getirmek" olarak tanımlıyor. Dolayısıyla söz konusu olan, savaş karşıtlığını yerel mücadelelerle birleştirebilmek, savaşın yerel sorunlarla bağını kurabilmek.[22]

Burada başka bir noktayı daha tartışmak gerekiyor. Savaş karşıtı hareketin gücü, seferber edebildiği kitlelerin genişliğine dayanıyor. Hareket, "sıradan" insanları kapsayabildiği, onları seferber edebildiği müddetçe etkili, güçlü olabildi. Bu durumu sürekli kılabilmek ise ancak demokratik karar alma mekanizmalarına dayanan, şeffaf ve esnek örgütsel formlarla mümkün. Keza bu noktada, eylem ve etkinlikleri daha önce siyasal deneyimi olmayan insanların da katılabilecekleri şekilde örgütlemek önemli. Oysa özellikle daha radikal biçimli sivil itaatsizlik eylemlerinin etkisine inanan bazı kesimler, kimi zaman gerçekten etkili olan bu eylem biçimini harekete dayatabiliyorlar. Bunun, beraberinde bir grup "kaşarlanmış" siyasal aktivistin hareketi ikame etmesi anlamına gelebileceği yönünde kaygılar da dile getiriliyor.[23] Bu bağlamda hareketin içerici, katılıma açık olabilmesi ancak uygun örgütsel formlar ve eylem biçimleriyle mümkün olabilecektir.

Savaş karşıtı muhalefetin genişliği ve katılıma ne kadar açık olabildiğiyle ilgili bir başka tartışma konusu, eylemlerde İslamcıların da yer almasıydı. Mesele özellikle Britanya'da etkin olan savaş karşıtı örgütlenme, *Stop the War Coalition* bağla-

---

ketin, neo-conlara ve onların savaşlarına karşı olan, gerçek bir cumhuriyet ile bir imparatorluk kurma girişiminin çelişkili olduğunu düşünen eski muhafazakarlara (paleoconservatives) ve samimi cumhuriyetçilere de hitap etmesi gerekir. John Walsh, "A Fractured Anti-War Movement", 17 Kasım 2005, www.counterpunch.org

22 Bello'ya göre bunun bir örneğini pekala ABD üslerine karşı mücadele oluşturabilir. Bunun iyi bir örneği, İtalya'daki savaş karşıtı harekettir. Bello'ya göre, hareketin en büyük başarısı, ülkenin ABD'ye olan bağımlılığını açığa çıkartması olmuştur. Bkz. Walden Bello, "Italian Anti-War Movement Shows the Way", 3 Mayıs 2005, www.focusweb.org. Başta İncirlik olmak üzere ABD üslerinin Türkiye'deki savaş karşıtı mücadele bakımından önemi hakkında bkz. Nilüfer Uğur Dalay, *ABD-Türkiye İlişkileri Açısından Türkiye'deki ABD Üsleri*, Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu, İstanbul, 2005.

23 Jeff Mackler, "Strategy And Tactics in the New Anti-War Movement", www.socialistaction.org

mında tartışıldı. Savaş karşıtı hareket burada ülkede hayli kalabalık Müslüman cemaatlerini seferber edebilmede belli başarılar kaydetti. Bu durum ülkedeki radikal sol ile Müslüman göçmenler arasında yeni iletişim kanalları yarattı. Müslüman göçmenler açısından ise artan yabancı düşmanlığı ve ırkçılık karşısında kendi farklılıklarının meşruiyetini daha genel bir hareketin parçası olarak savunma imkânı verdi.[24] Ancak *Stop the War Coalition*, bir fundamentalist grup olan *Muslim Association of Britain* ile girdiği ilişki dolayısıyla da bazı sol çevrelerce eleştirildi.[25] Kimileri bu konuyu solun İslamcılarla kurduğu "kirli" bir ittifak olarak gördü. Hatta Türkiye'de de medya savaş karşıtı bir "solcu-manken-İslamcı" ittifakından bahsetti.

Irak Savaşı'na karşı gelişen hareketin belki de en büyük başarısı, eylemlerini uluslararası düzeyde koordine edebilmesiydi. Bunda, savaş karşıtı hareketin alternatif küreselleşme hareketinin temelleri ve birikimi üzerinde şekillenmesinin payı kuşkusuz önemliydi. Esasında 11 Eylül saldırılarının hemen ardından hareket içerisinde ciddi bir tereddüt evresi yaşandı.[26] *Financial Times*, saldırıların akabinde, 11 Eylül'ün bir sonucunun da küreselleşme karşıtı hareketin sona ermesi olduğunu belirtiyordu. Elbette hareket içerisinde saldırılar karşısında nasıl tavır alınması gerektiği, ABD'nin Afganistan'a dönük

24 Salma Yaqoob, "Global and local echoes of the anti-war movement: a British Muslim Perspective", *International Socialism Journal*, sayı 100, Sonbahar 2003. Yaqoob bu makalede Birmingham'da *Stop the War Coalition*'ın sözcüsü haline geldiği süreci, kişisel gözlemleri eşliğinde hayli canlı bir biçimde aktarıyor.

25 Jane Kelly-Karen O'Toole, "Alliances and Coalitions in Britain: Stop the War and Respect", *International Viewpoint Online Magazine*, www.internationalviewpoint.org

26 11 Eylül saldırılarının ABD müdahaleciliğinin önünü açtığı, ona meşruiyet sağlamış olduğu çoğu gözlemci tarafından paylaşılan bir görüş. Pearl Harbour saldırısı nasıl Roosevelt'e savaşa girme kararını "haklı" gösterme fırsatı vermişse 11 Eylül'ün de aynı biçimde yeni emperyal hamleye bir meşruiyet kazandırmak için kullanıldığı açık. 11 Eylül'ün Amerikan kamuoyunu "teröre karşı savaş" için hazırlamak yolunda kullanılması hakkında bkz. Noam Chomsky, *9-11*, Seven Stories Press, New York, 2001. 11 Eylül'ün ABD hükümetine yaraması, saldırıların ABD hükümetince tezgahlandığına dair komplo teorilerinin oluşmasına de zemin hazırlamıştı. Bu komplolar hakkında bkz. Rowland Morgan ve Ian Henshall, *Amerikan Yalanları*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

müdahalesine nasıl tepki gösterilmesi gerektiği tartışmaları yapıldı. Öyle ya, bu savaş uluslararası terörizme karşı bir "meşru müdafaa eylemi", bir tür "polisiye müdahale" olarak da değerlendirilemez miydi?[27] Ancak hareket, 11 Eylül sonrası yurtseverlik patlamasının yarattığı tereddüt ve kaygılardan zamanla sıyrılarak Bush yönetiminin emperyal hedeflerine "açık çek" vermeyen ve "itirazcı vatanseverlik" olarak adlandırılabilecek bir yönelime girdi.[28] Dahası, aşağıda da tartışacağımız üzere, Irak'a karşı savaşın gündeme gelmesi ve özellikle de alternatif küreselleşme hareketi içerisinde ABD müdahaleciliğinin neoliberal küreselleşmenin bir başka yüzü olduğu konusunda geniş bir konsensüsün şekillenmesiyle savaş karşıtlığı hızla yaygınlaştı.

Sosyal forumlar savaş karşıtı hareketin hızla gelişmesinde etkili oldu. 31 Ocak-5 Şubat 2002 tarihlerinde Porto Alegre'de gerçekleştirilen İkinci Dünya Sosyal Forumu'nun nihayetinde yayınlanan Sosyal Hareketler Çağrısı'nın dördüncü başlığı, savaşa karşı mücadelenin önemini vurguluyordu: "11 Eylül dramatik bir değişim getirdi. Dünyanın her tarafında sivillere dönük bütün saldırıları mahkum ettiğimiz gibi bütünüyle mahkum ettiğimiz bu terörist saldırıdan sonra ABD hükümeti ve müttefikleri askeri bir operasyon başlattı. 'Terörizmle savaş' adına bütün dünyada sivil ve siyasal haklara saldırılıyor. Terörist yöntemlerin kullanıldığı Afganistan'a karşı savaş şimdi diğer cephelerde de genişletiliyor. ABD hükümeti ve müttefiklerinin egemenliklerini pekiştirmek için giriştikleri sürekli bir küresel savaşın başlangıcındayız. Bu savaş neoliberalizmin başka bir yüzünü, zalim ve kabul edilemez bir yüzü açığa çıkarıyor. İslam şeytanlaştırılırken ırkçılık ve yabancı düşmanlığının propagandası yapılıyor. Dünyayı 'iyi' ve 'şeytan'a bölen bu kampanyaya kitlesel medya da aktif olarak katılıyor. Savaşa

27 Örnek olarak, Fransa Attac ve sözcüsü Susan George'un Afganistan savaşına dönük ikircikli tavrının bir eleştirisi hakkında bkz. Chris Harman, "Thinking It Through The Wrong Attack", *Socialist Review* 259, Ocak 2002.

28 Bu süreç hakkında bkz. Emrah Göker, "AmeriKKKanlaşmaya Karşı Müteredit Bir Barış Hareketi: İntikam Değil, Adalet İstiyoruz", *Birikim* 151, Kasım 2001, s. 44-51.

karşı çıkmak hareketimizin merkezindedir."[29] 6-10 Kasım 2002 tarihlerinde Floransa'da gerçekleştirilen Birinci Avrupa Sosyal Forumu (ASF) kapsamında, 9 Kasım'da yaklaşık 1 milyon kişinin katıldığı Avrupa çapında ilk birleşik savaş karşıtı eylem gerçekleşti. Forum sonunda yayınlanan "savaş karşıtı çağrı" adlı bildiride savaş karşıtı harekete somut bir eylem takvimi sunuluyordu.[30] 15 Şubat 2003'te dünya çapında gerçekleştirilen ve milyonlarca insanın katıldığı savaş karşıtı gösterilerin gerçekleştirilmesi kararı da Floransa'daki ASF sürecinde alınmıştı. Dünyada 600 kadar kentte yaklaşık 15 milyon insanı birleştiren bu eylemlerin ardından *New York Times*, artık dünyada iki süper güç olduğuna dair o meşhur yazıyı yayınlamıştı: Savaş karşıtı hareket, ABD karşısında yegane süper güçtü. Kısacası, savaşa ve işgale karşı kampanya ve eylemliliklerin ortaklaştırılmasında, uluslararası eylem takvimlerinin belirlenmesinde sosyal forum buluşmaları belirleyici oldu. Bu anlamda, 19 Mart'ta gerçekleştirilen savaş ve işgal karşıtı gösterinin kararı da ekim ayında Londra'da Üçüncü ASF'de alınmış ve ocak ayında da Porto Alegre'deki Dünya Sosyal Forumu sürecinde dünya çapında onay bulmuştu.[31]

---

29 Aktaran, Levent Şensever, *Dünya Sosyal Forumu: Aşağıdan Küreselleşme Hareketi ve Direniş*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 51.

30 "Tüm Avrupa vatandaşlarına, birlikte bu savaşı durdurabiliriz [...] BM'nin onayını alsın almasın, bu savaşın –ambargo ve Saddam Hüseyin rejimi nedeniyle– acı çeken Irak halkı ve Ortadoğu halkları için bir felaket getireceğini düşünüyoruz. Avrupa vatandaşlarını ve hareketleri kıtasal çapta savaş karşıtı direnişe çağırıyoruz. 1) Irak saldırısına karşı bugünden başlayarak kitlesel bir karşı duruş örgütlemeye, 2) savaş başlarsa vakit kaybetmeden protesto eylemleri düzenlemeye ve takip eden cumartesi günü ulusal çapta eylemler örgütlemeye, 3) 15 Şubat'ta bütün başkentlerde devasa savaş karşıtı gösteriler örgütlemeye çağırıyoruz. Bu savaşı durdurabiliriz." Şensever, *a.g.e.*, s. 64-5.

31 Avrupa Sosyal Forumu (ASF) bünyesinde zamanla sosyal forum süreçlerinde savaşa verilmesi gereken yer, tartışma konusu oldu. Kimileri savaş karşıtlığının sosyal forum süreçlerinin belirleyici teması olması gerektiğini, çünkü Irak'taki işgalin ve ABD'nin Ortadoğu'daki emperyalist siyasetinin dünyanın temel politik gündemi olduğunu vurguluyordu. Kimileri ise Avrupa çapında neoliberal küreselleşmeye karşı gerçek bir alternatifin ancak Avrupa'daki emekçilerin ve ezilenlerin yaşam koşullarından hareket eden bir kitle seferberliğiyle yaratılabileceğinin altını çiziyordu. Bu tartışma için bkz. Alex Callinicos, "Building on the Success of the London ESF" ve Frank Slegers, "The

Asker aileleri ve askerlerin direnişi

Savaş karşıtı hareket, çoğu kez sanıldığı gibi protesto gösterileri ve kampanyalardan ibaret değil. Hareket savaştan doğrudan doğruya etkilenenleri yani askerleri, asker adaylarını ve asker ailelerini içerebildikçe toplumsallaşıp derinleşebiliyor. Bu bölümde savaş karşıtı hareketin bu yönünü, savaştan doğrudan doğruya yaşamı etkilenenlere dönük yüzünü ele alacağız. Bu hususta da Vietnam örneğine geri dönmekte fayda var. Cephedeki askerlerin kolektif ve daha sessiz, "gündelik" direniş yöntemleri, Vietnam'da ABD savaş aygıtını yavaşlatan ve etkisiz bırakan önemli bir faktördü. Ordu içindeki radikalizm, Vietnam sendromunun önemli bir bileşeniydi. Vietnam Savaşı sırasında askere gitmeyi reddedenlerin sayısının artması, ordunun motivasyonunun kaybolması, savaşın gayrimeşruluğuna dair görüşlerin bizzat askerler arasında yaygınlaşması, ordu içerisindeki disiplini önemli ölçüde bozan etkenler olmuştu.[32]

Reagan ve Bush idarelerinin daha esnek ve profesyonel ordulara dönük tercihinin arkasında bu etken de vardı. Savaştan olumsuz etkilenebilecek asker sayısını azaltmak, askeri müdahaleleri bu şekilde tasarlamak, savaşın yaratacağı olumsuz siyasal sonuçları da azaltabilecekti. Bu tercih, hava akınlarının önemli yer tuttuğu ve yüksek teknolojili silahların devreye sokulduğu, kayıpların ve insan faktörünün giderek azaldığı bir savaş yapma biçimini gündeme getiriyordu.[33] Bu yönelim, 1991

Social Question in Europe". İki yazıya da www.internationalviewpoint.org sitesinde ulaşılabilir.

32 Vietnam Savaşı'nda "Amerikan askerlerinin ayaklanması" için bkz. Jonathan Neale, *Amerikan Savaşı Vietnam 1960-1975*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 141-172.

33 Ariel Dorfman'a göre savaşların insansızlaştırılma süreci, 1928'de ABD ordusunun Nikaragua'da havacılık tarihinin ilk pike bombardımanını gerçekleştirmesine kadar geri götürülebilir. Bkz. Ariel Dorfman, *Nice Eylüller Başka Amerikalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 62-3. ABD ordusunun Soğuk Savaş sonrası dönemde teknoloji yoğun bir biçimde ve dünyanın hemen her köşesine acil müdahale kapasitesi yüksek, esnek biçimler yönünde yeniden yapılanması hakkında bkz. Paul Rogers, "Amerika'nın Askeri Duruşu: 'İyi Niyetli Eşsiz Bir Emperyalizm?'", *Günümüzde Emperyalizm Yeni Emperyal Tehdit*, Socialist Register 2006, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 156-175.

Körfez Savaşı'nda başarıyla uygulandı ve insansızlaştırılmış bir savaş oyunu imajı başarıyla kullanıldı. Clinton yönetimindeki Kosova müdahalesi de hava saldırılarına verdiği ağırlıkla bu video oyunu şeklindeki savaş görüntüsünü iyice pekiştirdi.[34]

Amerikan propaganda aygıtı, Irak Savaşı'nın da bir video oyunu şeklinde gelişeceği yolunda bir hava yaratmıştı. Irak Savaşı'nda deniz piyadesi olan ancak daha sonra savaş karşıtı harekete katılan Jim Massey'in anılarında savaş teknolojisinin nasıl bir ideolojik işlev gördüğünün iyi bir örneği yer alır. Massey savaşa gönderilmeden önce asker toplama görevindedir ve aylık sözleşme kontenjanını doldurmak için nasıl hile ve yalana başvurmak zorunda kaldığını açıkça anlatır. Bir gün kendisine asker olmak isteyen oğlunun savaşa gitmesinden korktuğunu söyleyen bir anneye şu cevabı verir: "Hanımefendi, bugünün teknolojisi ve çatışmaların yürütülme şekli sayesinde her şey çok çabuk olup bitiyor. Çöl Fırtınası'na bakın. [...] Teknolojide ne kadar ilerlediğimizin farkında mısınız? Uzun süren çatışmalardan endişe duymanız gerekmiyor."[35]

Üstelik, savaş kısa sürmekle kalmayacak, Irak halkı da işgal ordusunu "kurtarıcı" olarak karşılayacaktı. Elbette kısa zamanda işlerin böyle olmadığı anlaşıldı. Hava üstünlüğü ve teknolojik üstünlüğe rağmen neticede işgali yürütebilmek için giderek daha fazla sayıda Amerikan askerinin seferber edilmesi gereği açığa çıktı. Sözleşmeyle askere alınan personel haricinde ulusal muhafızlar da savaşa gönderilmeye başlandı. Bu durum sonucunda ABD hükümeti, Irak'a savaşmak üzere gönderilen askerlerin, asker ailelerinin ve savaş gazilerinin tepkileriyle karşı karşıya kalmaya başladı. Amerika'daki savaş karşıtı hareket, güçlü bir askere alma karşıtı kampanya örgütlemeye çalışıyor. Okullarda ve kampüslerde "Kampüs Savaş Karşıtı Ağı" gibi yapılarda biraraya gelen gençler, askere alınan acemilerin önüne dikiliyor. Devlet okullarında öğrenci kayıt bilgile-

34 Zoltan Grossman, "A Brief History of Military Resistance", 27 Haziran 2006, www.znet.org

35 Jimmy Massey-Natasha Saulnier, *Öldür Öldür Öldür*, Versus Yayınları, İstanbul, 2006, s. 93-96.

rinin askere alma görevlilerine verilmesini öngören yasal hükme karşı kampanya yürütülüyor.[36] Ortaokullarda öğrenciler, asker alma görevlilerinin okul ve öğrenciler üzerindeki erişiminin sınırlandırılmasını talep ediyor. Asker alma merkezleri de sık sık eylemlere sahne oluyor. Fayeteville gibi askeri birliklerin bulunduğu yerleşimlerde gerçekleştirilen gösteri ve etkinlikler ise oldukça etkili oluyor.[37] Bütün bu etkinlikler içerisinde *Central Committee for Conscientious Objectors*, *Iraq Veterans Against the War* ve *Veterans for Peace* gibi örgütlenmeler bir hayli aktif. Keza, *Vietnam Veterans Against War* gibi örgütlenmeleri olan Vietnam gazileri de deneyimlerini genç savaş karşıtı ve vicdani redci kuşaklara aktararak hareketin bir nevi hafızası haline geldiler. Bilindiği gibi, Amerikan ordusunda beyaz olmayanların sayısı, ülkenin genel nüfusuna oranlarına kıyasla hayli fazla. Özellikle ekonomik güçlükler, artan eşitsizlik, güvencesizlik siyahları giderek daha fazla hapishane dışında tek seçenek olan orduya katılmaya sevk ediyor. Bu nedenle beyaz olmayan cemaatler arasında yapılacak asker toplama karşıtı eylem ve etkinlikler çok daha büyük önem taşıyor. Ancak genelde savaş karşıtı hareketin beyaz olmayan cemaatlere güç ulaştığı da kaydediliyor.[38]

Çocukları Irak Savaşı'na katılan, ölen ya da yaralanan askerlerin aileleri de seslerini yükseltiyor. Oğlu savaşta ölen Cindy Sheehan'ın Bush'un Teksas'taki çiftliğinin dışında kamp kurarak onunla görüşmek istemesi, asker ailelerinin muhalefetine görünürlük kazandırmış, Sheehan Amerikan savaş karşıtı hareketinin sembolü haline gelmişti.[39] Asker aileleri savaşa karşı muhalefetlerini *Military Families Speak Out* ve *Gold Star Families for Peace* gibi oluşumlarda yürütüyor.[40] *Military Families*

36 Arnove, *age*, s. 116.

37 Bkz. Walidah Imarisha, "I'm doing this so that no one will ever have to cut their son down in their basement again", *The Objector*, Temmuz 2005.

38 Tamara K. Nopper, "Below the Radar in the Anti-War Movement", *The Objector*, Temmuz 2005.

39 Bkz. "A Reawakening Begins in Crawford", *International Socialist Review* 42, Eylül-Ekim 2005.

40 "Do Not Let Them Do It Interview with Sue Niederer", *The Objector*, Ocak 2005.

Speak Out örgütü savaşa karşı olan 3.100 asker ailesini bir araya getiren oldukça etkin bir taban örgütlenmesi.[41]

Irak'taki savaşa dahil olmayı reddeden askerler ve yedeklerin sayısı giderek artıyor. Bu elbette, ABD savaş makinesinin insan kaynaklarını kurutan bir gelişme. Kurmay çavuş Camilo Meja Irak'a gitmeyi reddeden ilk askerdi; üsteğmen Ehren Watada ise Irak'ta savaşmayı reddeden ilk subay oldu. Asker kaçaklarının sayısının 20.000 civarında olduğu tahmin ediliyor.[42] Bunlardan bazıları vicdani redci statüsü edinmek üzere resmen başvurdular. Çoğuna bu statünün verilmesi reddedilmiştir ve on redci emirlere itaatsizlikten tutuklu durumundadır. Keza yüzlerce asker kaçağı Kanada'ya kaçmak durumunda kalmıştır. Bunlardan yirmi dördü, Kanada hükümetinden resmen siyasi sığınma hakkı talep etmişlerdir. Kanada'daki savaş karşıtı hareket ve daha önce Vietnam savaşı sırasında asker kaçağı olarak bu ülkeye yerleşmiş olan eski redciler bu insanlara destek olmaktadır.[43] 2005'te ABD, 1979'dan beri görülmemiş oranda askere alma hedeflerinin gerisinde kalmıştı. Irak'ta Amerikan askerlerinin karşılaştığı güçlükler ve artan kayıplar, hareketin de etkisiyle giderek daha fazla gündeme gelen ordu içindeki şiddet, cinsel taciz, tecavüz ve ırkçılık olayları, askere alınmaya isteksizliği açıklayan faktörler.[44] Bu durum orduyu askere alınacaklar için yeni ekonomik teşvikler gündeme getirmeye sevk ediyor. Bunun haricinde ordu tarafından hazırla-

---

41 Stacy Bannerman, "Military Families on Front Lines of War Protest", 11 Ocak 2007, www.znet.org

42 Robert Fantina, "Punishing Deserters", 10 Ocak 2007, www.counterpunch.org

43 Ann Wright, "Resistance in the US Military to the War on Iraq", www.truthout.org Savaş karşıtları, Amerikan askerlerinin uluslararası hukuka, temel insan haklarına ve hatta bizzat ABD anayasasına aykırı olduğunu öne sürdükleri Irak savaşına katılmama, emirleri reddetme ve itaat etmeme hakları olduğunu öne sürmektedirler. Bu konu hakkında bkz. Paul Rockwell, "US War Crimes and the Legal Case for Military Resistance", 4 Mayıs, 2005, www.znet.org

44 ABD ordusunda görev yapan kadın askerlerin %79'u cinsel tacize uğramış. Orduda cinsel taciz ve tecavüz hadiselerinin sivil hayattakinden iki ya da üç kat daha fazla olduğu belirtiliyor. Bkz. Camilo Meja, "Sow Peace, Reap Justice", *International Socialist Review* 50, Kasım-Aralık 2006.

nan ve askerliğin gençlere saygın bir kariyer imkânı sunduğuna ilişkin dev bir propaganda/reklam kampanyası da devreye sokuluyor.[45]

Britanya'daki *Military Families Against the War*, ABD'deki *Military Families Speak Out* benzeri bir örgütlenme. Bu örgütlenme çerçevesindeki asker ailelerinin temel hedefi Irak'taki savaşın gerçek nedenleri hakkında kamusal bir soruşturma açılması ve askerlerin ölmesinin ya da yaralanmasının sorumlularının açığa çıkarılması. İngiltere'de askerleri desteklemek için geliştirilen muhalif chat siteleri etkili oluyor. Ülkede bakayaların ve asker kaçaklarının sayısında önemli bir artış olduğu da belirtiliyor. Britanya ordusunda görev almayı reddeden asker sayısı, Irak'ın işgalinden itibaren üç kat arttı. Bundan dolayı olacak, Birleşik Krallık parlamentosuna son aylarda sunulmuş olan Silahlı Kuvvetler Yasa Tasarısı, yabancı ülke ve toprağın askeri işgalinde görev almayı reddeden askerler için ömür boyu hapis cezasını öngörüyor.[46] Asker ailelerinin tepkileri İngiliz güçlerinin Irak'taki etkinliğini de önemli ölçüde belirliyor. 2004 Kasım ayında İngiliz güçlerinin bir kısmı tehlikeli Felluce yöresine kaydırıldığında askerlerin aileleri ve yakınlarının gösterdiği tepkiler bu görevlendirmenin yürürlük kazanamamasında etkili olmuştu.[47]

Irak'ta cephede görevli askerlerin üstlerinden gelen emirleri reddetmesi hadiselerine de rastlanıyor. Yukarıda da ifade edildiği gibi, askerlere savaş öncesinde Irak'ta "kurtarıcılar" olarak karşılanacakları, hızlı bir zaferin ardından da kısa bir zaman içerisinde evlerine dönebilecekleri söylenmişti. Ancak işgal askerleri Irak halkının giderek büyüyen tepki ve düşmanlığıyla karşılaşıyor ve oldukça güç koşullardaki görev süreleri de uzuyor. Dolayısıyla Irak'ta bulunan işgal askerlerindeki moral bozukluğu, huzursuzluk ve gerginlik giderek artıyor. Askeri kay-

---

45 Kevin Ramirez, "A Rough Road For Recruiters In 2005", *The Objector*, Temmuz 2005.

46 Yasa tasarısına karşı yürütülen kampanya hakkında bkz. www.refusingtokill.net

47 Andrew Burgin, "Rebellion in the Ranks?", *The Socialist Review*, Haziran 2005.

naklarca düzenlenen bir ankete göre askerlerin %42'si Bush yönetiminin savaşı yönetme biçimini onaylamıyor; %13'ü ise ABD'de Amerikan askerlerinin bulunmaması gerektiğini savunuyor. Yani Irak'taki Amerikan askerlerinin %10'undan fazlası ABD'nin bölgede işgal gücü olarak bulunmaması gerektiğine inanıyor.[48] Bu durum, ABD'nin savaş alanındaki durumunu oldukça güçleştiriyor. Mevcut durumda Irak'ta 150.000'e yakın işgal askeri var. Oysa ülkeyi tam anlamıyla kontrol edebilmek için bunun üstünde bir güce ihtiyaç olduğu belirtiliyor. Savaş karşıtı hareketin muhalefeti ve askerler arasındaki huzursuzluk, ABD için bu ihtimali riskli hale getiriyor.

Bu duruma bir yanıt olarak ABD, Irak'ta büyük miktarda özel ordu askeri kullanıyor. Aslında Afganistan'ın işgali, ABD'nin doğrudan sözleşmeli özel ordu kullandığı ilk sınır ötesi operasyondu. Ancak bugün Irak'ta tipik birer kapitalist şirket gibi işleyen özel ordular, petrol borularını korumaktan yeni orduyu eğitmeye, her alanda görev yapıyor. Bu askerler ABD üniforması giyseler de öldüklerinde Amerikan ordusu kayıpları arasında sayılmıyorlar. Bu durum, yani hükümetin ölen ya da esir alınan sözleşmeli ordu askerlerini kamuoyuna duyurmak durumunda olmaması, ABD hükümetinin savaş yaparken kendisini sınırlayan yurttaşlarıyla kurduğu maddi bağları gevşetme çabasını simgeliyor. Yani özel orduları kullanmak, Irak savaşı gibi politik olarak riskli projeleri, siyasi denetim ve kamuoyu baskısından kaçarak yürütebilmeye olanak tanıdığı için ABD hükümetine avantaj sağlıyor.[49]

Neoliberalizmin militaristleşmesi

Daha önce de belirtildiği üzere farklı muhalefet alanlarıyla rabıtalanmak, savaş karşıtı hareketin süreklileşmesi ve yaygınlaşması açısından tayin edici önemde. Zaten daha hareketin ilk

48 Paul Street, "On Growing Military Opposition to the Invasion of Iraq", 11 Ocak 2007, www.znet.org

49 Bu konuda bkz. Evren Balta, "İmparatorluk ve Özel Ordular", *Birikim* 178, Şubat 2004, s. 11-19.

safhasında kapitalist küreselleşme karşıtı mücadeleler ile savaş karşıtlığı arasındaki ilişki meselesi belirleyici bir tartışma konusu haline gelmişti. 11 Eylül saldırıları ve özellikle de Irak Savaşı ile birlikte savaş karşıtlığının alternatif küreselleşme hareketinin gündeminin üst sıralarına tırmanması, kapitalist küreselleşme karşıtı mücadelenin kimi önemli isimlerince endişeyle karşılandı. Örneğin Antonio Negri ile birlikte yazdıkları *İmparatorluk* kitabı, alternatif küreselleşme hareketini derinden etkileyen Michael Hardt, savaş karşıtlığının siyasi ufku dar bir Amerikan karşıtlığına dayandığı, bu anlamda da kapitalist küreselleşme sürecine hakim olan güçlerin doğasına ilişkin daha zengin ve karmaşık bir analize sahip olan ve üstelik buna demokratik ve çoğulcu bir alternatif öneren alternatif küreselleşme hareketini soğurabileceği endişesini taşıyordu. Fransa'da ATTAC hareketinin ve Sosyal Forum süreçlerinin önemli simaası Bernard Cassen de savaş karşıtı hareketin milliyetçiliği besleyerek alternatif küreselleşme hareketine zarar verebileceğini, savaş meselesinin önemli olmakla birlikte sosyal forum süreçlerini monopolize etmemesi gerektiğini belirtmekteydi.[50]

Oysa tersine, savaş karşıtı hareketin belirgin enternasyonalist karakteri, "milliyetçilik" ya da "Amerikan karşıtlığı" endişelerini berhava etmekteydi. Üstelik savaş karşıtı mücadele kapitalist küreselleşmenin uluslararası finans hareketlerinden ibaret bir fenomen olmayıp askeri rekabet ve jeopolitik hakimiyetle de ilgili olduğunu vurgulamakta, bu anlamda kapitalist küreselleşme eleştirisini zenginleştirmekteydi.[51] Yukarda da bahsedildiği gibi, savaş karşıtı hareket, sermayenin dünya ölçeğindeki neoliberal saldırılarına karşı gelişen mücadelelerin, yani küresel ada-

50 Cassen'e gore Fransa'da, İtalya ya da İngiltere'nin tersine, gelişmiş bir savaş karşıtı hareketin bulunmayışının önemli bir nedeni, Chirac'ın baştan itibaren savaşa karşı tutum alarak ABD'den kendini ayrıştırması ve muhalefete bu anlamda pek alan açmamasıydı. Bernard Cassen, "On the ATTAC", *New Left Review* 19, Ocak-Şubat 2003.

51 Hardt ve Cassen'in argümanlarının eleştirisi için bkz. Alex Callinicos, "War Under Attack", *The Socialist Review*, Nisan 2003. Keza bkz. Alex Callinicos, "The horizon is expanding", *Socialist Worker*, sayı 1840, Mart 2003. Keza bkz. Ruth Wagner ve Facundo Aguirre, "Autonomism and the war", 17 Nisan 2003, http://www.ft.org.ar/contenido/centralruth170403_en.htm

let hareketinin birikimlerine dayanarak gelişmişti. Bu, özellikle İtalya ya da Britanya gibi ülkelerde çok açıktı. Bu iki boyutu, yani kapitalist küreselleşmeye karşı direniş ve savaş karşıtı mücadeleyi, aynı egemenlik sisteminin iki yüzü olarak değerlendiren eğilim hareket içerisinde zamanla hakim oldu. Bu anlamda neoliberal siyasetlerin militarist emperyalist politikalarla bütünleşerek uygulanıyor olması, savaş karşıtı mücadelenin esasında geçici bir olgu olamayacağını da ortaya koymaktadır.

Irak işgali, gerekirse savaş ve şiddet vasıtasıyla el koyma ve mülksüzleştirme mekanizmalarının harekete geçirildiği, "yeni" emperyalizmin bir örneği olarak değerlendirilebilir.[52] Bilindiği gibi ABD, müdahale ettiği Afganistan ya da Irak gibi ülkelerde serbest piyasayı, "insan hakları" ve "demokrasiyi" tesis etmeyi hedeflediği yönünde propaganda yürütüyor. Burada kastedilen esas olarak şudur: Eğer küreselleşme sürecine bir ülke kendi olanaklarıyla tam olarak entegre olamıyorsa askeri bir müdahaleyle onu bu sürece dahil etmek mübahtır. ABD'nin sözünü ettiği "demokrasiyi tesis etme"nin tercümesi budur. Arundhati Roy, bunu şöyle özetliyor: "Şirketlerin yönlendirdiği küreselleşmenin iç yüzünü bir kez kavradığında, Arjantin'de yaşananların, Arjantin'in IMF tarafından tahrip edilişinin Irak'ı tahrip etmekte olan aynı aygıtın bir parçası olduğunu görebilirsin. Her ikisinde de esas olan, pazarlara zorla girme ve denetim altına alma çabasıdır. Yani, Arjantin çek defteriyle, Irak da Cruise füzesiyle tahrip edildi. Eğer çek defteri işe yaramıyorsa, Cruise füzesi devreye sokulacaktır."[53] Irak'ın işgali bunun açık bir örneği sayılabilir. Ülkenin bütün kamu zenginliği savaş aygıtının eliyle Bechtels, Halliburton ve Chevron-Texacon gibi Bush yönetimine yakın şirketlere transfer edilmiştir. Irak'ta Apaçi helikopterleri ve Abrahms tankları doğrudan doğruya mülkiyet transferinin ve ancak klasik sömürgecilikle kıyaslanabilecek bir yağmanın araçları olmuşlar-

52 Bu konuda bkz. David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

53 Arundhati Roy, *Ya Çek Defteri Ya Cruise Füzesi: David Barsamian'la Konuşmalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 141.

dır. Bu anlamda, Irak'ta söz konusu olan, neoliberalizmin militarize edilmesidir. ABD, ordusu aracılığıyla petrol endüstrisini "liberalleştirmektedir". Bilindiği gibi, 1969-1973 arasında Ortadoğu petrol endüstrisinin önemli bir bölümü millileştirilmişti. Irak'ın işgali bu sürecin tersine döndürülmesi ve petrol endüstrisinin özelleştirilmesi sürecini başlatmış oldu. 19 Eylül 2003'te Koalisyon Geçici Yönetimi Başkanı Paul Bremer'in 39 sayılı kararnamesiyle Irak'ta iki yüz kadar kamu şirketi özelleştirildi; Irak bankalarının, madenlerinin ve fabrikalarının %100 oranında yabancı sahipli olmasının ve yine kârların da tamamının transfer edilebilmesinin önü açıldı. Yani Irak'ın işgali, esasında bir özelleştirme operasyonu olarak değerlendirilebilir. Amerikalı ünlü liberal gazeteci Thomas Friedman'ın, "piyasanın gizli eli, gizli bir yumruk olmadan asla işlemez. F-15 uçaklarını imal eden McDonnel Douglas olmadan McDonald's büyüyemez" derken kastettiği tam da budur.

Diğer yandan, G.W. Bush'un yönetime gelmesinin ardından Pentagon bütçesinde %50'lik bir artış gerçekleşti. 2001'de 300 milyar dolar olan bütçe 2007'de 455 milyara çıktı. Bu durumdan en çok istifade edenler Pentagon'la savunma sanayi ve "yeniden inşa" alanlarında ihale alan şirketlerdi. Bunlar, Lockheed Martin ve Boeing gibi dev şirketlerden güvenlik ve yeniden inşa alanlarındaki taşeron şirketlere uzanıyor. Amerikan ordusunda giderek daha fazla alanın taşeron şirketler kanalıyla özel ellere devri, Pentagon ihalelerinin önemini iyice artırıyor. Bu anlamda Irak Savaşı, dıştaki her savaşın içteki başka bir savaşın, toplumsal savaşın yani sınıflar mücadelesinin bir devamı olduğu ilkesinin açık bir örneğini oluşturuyor. Savaş ulusal geliri zenginler lehine paylaştırmanın oldukça kârlı bir yolu haline gelmiş durumda. Dolayısıyla savaşın ve işgalin süregidiyor olmasının nedenlerini tartışırken savaşın bir hayli büyük bir kâr kapısı haline gelmiş olduğunu mutlaka hesaba katmak gerekiyor. İşte bu durum, emperyalizmin yıkıcı, parazitvari doğasını açıkça gözler önüne seriyor.[54]

54 Ismael Hossein-Zadeh, "The Profits of Escalation Why the US is Not Leaving Iraq", 10 Ocak 2007, www.counterpunch.org

Dolayısıyla savaş karşıtı muhalefetin neoliberal siyasetlerle emperyal saldırganlık arasındaki bağlantıları vurgulaması, bu ikisi arasında güncel ilişkiler kurabilmesi, hareketin hem kendine yeni mecralar yaratabilmesi hem de süreklileşebilmesi açısından önem kazanıyor.[55] Bunu Türkiye'de en iyi yapanlardan biri, "bir özelleştirme operasyonu: Irak" başlığıyla savaş karşıtı kampanya yürüten Petrol-İş sendikasıydı. Caffentzis'e göre, savaş karşıtı hareketin ilk bakışta naif sanılabilecek "Petrol İçin Akan Kana Hayır" sloganının önemi, tam da Irak Savaşı'nın politik ekonomisini sergileyerek savaş karşıtlığı ile neoliberalizm karşıtlığını birleştirmesidir. Savaş karşıtı protestocuların kullandığı slogan, birinci düzeyde bölgedeki petrol kaynaklarının yağmalanması için kan dökülmesinin reddini, ikinci düzeyde özelleştirme ve serbest piyasa kurallarının petrol endüstrisinde hakim kılınmasının reddini, üçüncü düzeyde ise neoliberal küresel rejimin kurallarının hegemon güç tarafından korunması için kan dökülmesinin reddini içeriyor.[56] Savaş ve neoliberalizm karşıtlığını birleştirmeye yönelen ve özellikle de işgalin yarattığı iktisadi ve toplumsal yağmadan çıkar sağlayan şirketlere dönük boykot ya da grev gibi eylem biçimleri de bu anlamda önemli. Tarık Ali'nin belirttiği gibi, "bize gereken hareket, ancak [...] emperyal devin yürümesini sağlayan neoliberal bacakların, kapitalist büyücü-doktorların iddia etmekten hoşlandığı kadar kuvvetli olmadığının kavranması halinde etkili olabilir."[57]

Demokrasi, terör ve savaş

Savaş karşıtı hareket, sadece kapitalist küreselleşme karşıtı mücadelelerin bir parçası olmakla kalmıyor, aynı zamanda is-

55 Bu hususta karşılaşılan zorluklar için bkz. Ayça Çubukçu, "Emperyalist Savaş ve Emperyal Barış Karşısında Muhalefet", *Birikim* 197, Eylül 2005, s. 57-60.

56 Bkz. George Caffentzis, "Petrol İçin Akan Kana Hayır: Irak'taki Savaşın Politik Ekonomisi", *Conatus* 2, Temmuz-Ekim 2004, s. 123-129.

57 Tarık Ali, *Bush Bağdat'ta Irak'ın Yeniden Sömürgeleştirilmesi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 262.

ter istemez politik ve sosyal hakların törpülenmesine, ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına karşı yürütülen direnişlerle de ilişkileniyor. Bilindiği gibi uluslararası hukuka aykırı bir biçimde Irak'ın işgaline yönelirken Bush yönetiminin öne sürdüğü argümanlardan bir tanesi de demokrasi ve insan haklarına aykırı otoriter bir rejimi devirmekti. Yani ABD kendisini Irak'ta, hatta bütün Ortadoğu'da insan hakları ve demokrasiyi tesis edecek bir güç olarak tanımlıyordu. "Askeri hümanizm" ya da "insani müdahale" olarak tanımlanan bu yaklaşım aslında ABD'nin Bosna ya da Kosova'ya olduğu gibi bir dizi askeri müdahalesini meşrulaştıran bir argümandı. Bu argüman, uluslararası hukukun bir zamanlar temel bir hükmü addedilen "içişlerine karışmama hakkı"nı bertaraf ediyor, bunu da hukukun bir başka köşe taşı olan insan haklarını garanti altına almak adına yaptığını belirterek gerçekleştiriyor.[58] Terörizme karşı "önleyici savaş" doktrini ile birlikte bu tarz bir "askeri hümanizm" de Irak Savaşı'na temel bir gerekçe olarak öne sürüldü. Hatta bu argümanla bağlantılı olarak ABD ve İngiltere hükümetleriyle büyük medya, daha savaş başlamadan önce savaş karşıtı hareketi, Irak'ta insan haklarının konumuna duyarsız olmakla ve "Saddamcılık"la suçlayabilmişti. Üstelik, Mary Kaldor gibi savaş karşıtı hareketin tarihinin önemli isimleri dahi bu eleştiriye katılabilmişti.[59] Gerçekten de, savaş karşıtı eylemlerin başladığı ilk günlerden itibaren emperyalist müdahaleyi haklı kılmaya çalışanlar, savaş karşıtı hareketin Saddam rejiminin elini kuvvetlendirdiğini ve barış yanlılarının aslında Saddam Hüseyin taraftarı olduğunu öne sürerek hareketi itham ettiler. Bush'un "bizim tarafımızda olmayan bize karşıdır"

---

58 Bu konuda bkz. Noam Chomsky, *Batı'nın Yeni Standartları Kosova, Doğu Timor ve Dünyaya Hükmeden Yeni Kuşak*, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

59 Mary Kaldor, Tony Benn ve George Galloway gibi savaş karşıtı hareketin İngiltere'deki kimi önemli temsilcilerinin bazı açıklamalarının, Saddam rejimini aklayıcı mahiyette olduğunu belirterek savaş karşıtı hareketin Saddam Hüseyin rejimini savunan bir pozisyona düşmemesi gerektiğini belirtmişti. Kaldor'a göre savaş karşıtlığını insan haklarına yönelik bir duyarlılıktan ayırdetmek doğru değildi. Bkz. Mary Kaldor, "In Place of War, Open up Iraq", 13 Şubat 2003, www.opendemocracy.org

şeklinde özetlenebilecek stratejisine gayet uygun bir yaklaşımdı söz konusu olan. Eğer ABD müdahalesine ve işgale karşıysanız o zaman Saddam taraftarı otorite düşkünü çılgınlar olmalıydınız. Savaş karşıtı hareket, Bush'un bu "ak-kara" oyununa gelmedi. Tam da bu nedenle dünyanın dört bir yanında hızla gelişerek kendi meşruiyetini yarattı. Hareket kendisini özenle Saddam Hüseyin rejiminden ayırma gayreti içerisinde oldu ve bunu yaparken de ABD'nin müdahalesine karşı açıkça tavır aldı. Elbette şurada burada Saddam rejiminin ABD emperyalizmi karşısında "nesnel olarak ilerici bir rol oynadığı" ve bu anlamda da desteklenmesi gerektiği kabilinden sesler duyuldu; ancak bu tarz bir söylemin hareketin yönelimini tayin ettiğini söylemek kesinlikle yanlıştır. Aynı şey, ABD'nin Afganistan'a karşı gerçekleştirdiği müdahale için de geçerli olmuş ve savaş karşıtı hareket, ABD'nin emperyalist müdahalesine karşı çıkarken Taliban rejimini savunmak ya da kollamak ihtiyacını duymamıştır. Diğer yandan bu rejimlerin otoriter doğasının emperyalist müdahale ve işgali hiçbir durumda meşrulaştırmayacağı açıkça ifade edilmiştir. Bu tarz zorba rejimler karşısında açıkça tavır alınmış ve bunların "antiemperyalist" bir alternatif oluşturabileceklerine ilişkin hareketin ana gövdesinde hiçbir zaman herhangi bir beklenti oluşmamıştır.

Aslında savaş karşıtı mücadelenin sadece emperyalist savaş ve müdahalelerin önlenebilmesi açısından değil, tek tek bütün dünya ülkelerinde "teröre karşı savaş" mazeretiyle siyasi ve toplumsal hakların kısıtlanmasının önüne geçilebilmesi bakımından da potansiyele sahip olduğunu kabul etmek gerekiyor.[60] 11 Eylül sonrasında dilimize yerleşen "teröre karşı savaş", Bush yönetiminin bir dış siyaset tercihi değil yalnızca. Yani bu argüman, sadece ABD'nin askeri müdahalelerini meşru-

60 "Terör" söylemi, elbette Bush kabinesinin bir buluşu değil. "Terörizm" başlıca kamusal sorunlardan biri durumuna 1980'lerde geldi. Reagan yönetimi, "uluslararası terörizmi" hedef tahtasına oturtarak bu tehlikenin hür dünyaya yöneltiği tehdit hakkında bir propaganda kampanyası başlattı. George W. Bush kabinesine düşen, terörizm söylemini "medeniyetler çatışması" devrine uydurmak oldu. Konu hakkında bkz. Noam Chomsky, "Uluslararası Terörizm: Görünüş ile Gerçek", *Terörizm Efsanesi*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999, s. 7-48.

laştırmak için kullanılmıyor. Kitlelerin terörizm söylemiyle disipline edilmesinin "küresel" bir strateji olduğu belirtilmekte. Amerika'da ve AB ülkelerinde son yıllarda çıkartılan anti-terör yasalarına şöyle bir göz atmak bu eğilimi tespit etmek açısından yeterli. Bu anlamda, kapitalist küreselleşme sürecinin ve neoliberal politik tercihlerin yarattığı tahribatla karşı karşıya kalanların muhtemel direnişi, "terör" tehdidi ve "güvenlik" söylemiyle pasifize ediliyor; yani kitleler terör tehdidiyle disipline ediliyor. Neoliberal politikaların bir neticesi olarak devletin baskı aygıtının giderek daha fazla güç kazanması ve tüm dünyada ABD öncülüğünde yaygınlaştırılan "teröre karşı savaş" atmosferinin etkisiyle siyasi özgürlükler tırpanlanıyor. Uzun yıllardır verili addedilen en temel politik ve sosyal haklar, "güvenlik" gerekçesiyle aşındırılıyor ve geçersizleştirilmeye çalışılıyor. İngiltere'de yürürlüğe sokulan anti-terör yasası ile adil yargılanma ilkesinin tartışılır kılınması bu genel eğilimin örnekleri. Bu tip yasal düzenlemeler, iç ve dış "tehditler" karşısında sürekli olarak "teyakkuzda" bulunulması gereği ile meşrulaştırılmaya çalışılıyor. Gerçekleşen her terör saldırısı da "güvenlik" paranoyasını pekiştirmek, haklı kılmak için kullanılıyor. Böylece "terör tehdidi", egemenlerce alt sınıfların hareket alanını daraltmak ve herkesin herkesten korktuğu bir ortam yaratmak için kullanılıyor. Savaş karşıtı mücadelenin bu anlamda, siyasal ve toplumsal haklar için verilen mücadelelerin bir parçası olmak, bu hareketlerle bağlantılanmak durumunda olduğu ise sıkça vurgulanıyor. Savaş karşıtı hareketin, dışta Amerikan müdahaleciliğini meşrulaştıran, içte ise terör paranoyasını besleyen "teröre karşı savaş" söylemini ikna edici bir biçimde karşısına alabilmesi ve geniş yığınları seferber edebilmesi ise uzun erimli bir ideolojik mücadeleyi gerekli kılıyor.[61]

Yukarıda da değinildiği gibi Amerikan müdahaleciliği meşruiyetini "insani müdahale" ya da "teröre karşı savaş" argümanlarıyla sağlamaya çalışıyor. Bu yolda ABD propagandası muazzam kaynakları seferber ediyor ve gerektiğinde Irak'ta

61 Lindsey German, "The Challenge fort he Anti-war Movement", *Socialist Review*, Eylül 2005.

sıkça yaşandığı gibi bağımsız iletişim kanallarını zorla engellemeye çalışıyor. Bu çaba karşısında savaş karşıtı hareketin bölgede olup bitenler hakkında halkı sürekli olarak bilgilendirmesi gerekiyor. Üstelik "insani müdahale" ve "teröre karşı savaş" argümanlarının, aslında ABD çıkarlarını örtmek için kullanılan birer kılıf olduğunu ortaya koyabilmesi gerekiyor. Bu mücadele sadece bölgedeki emperyalist savaşların önlenebilmesi açısından değil, tek tek bütün dünya ülkelerinde "teröre karşı savaş" mazeretiyle siyasi ve toplumsal hakların kısıtlanmasının önüne geçilebilmesi açısından da önemlidir.

BM, AB ve çoktaraflılık

ABD'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üzerinden atlayarak savaşa başlaması, savaşın uluslararası hukuka aykırılığını ve gayrimeşruluğunu vurgulayan, dolayısıyla da esas olarak savaş karşıtı hareketin elini güçlendiren bir durumdu. Çoğu gözlemci için bu durum, "Yeni Amerikan Yüzyılı" projesinde ifade edilen ABD'nin tektaraflı müdahaleciliğinin zirvesiydi. Dolayısıyla karşı çıkılması gereken esas mesele, uluslararası hukukun, özellikle de BM'nin savunulmasıydı. Irak savaşının aleyhindeki esas argüman, uluslararası hukukun yaptırım gücünün ancak Güvenlik Konseyi'nin onayıyla sağlanabileceğiydi. BM'nin rolüne ilişkin bu vurgu, savaş karşıtı hareketin argümanlarının meşruiyetini pekiştirdiyse de "BM'nin onayını alan askeri müdahaleler karşısında savaş karşıtı hareketin anlamı ne olmalı" şeklinde özetlenebilecek başka bir tartışmaya da yol açtı.

Bu konuyla bağlantılı olarak, eskinin Milletler Cemiyeti ya da Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların ikili yapısı hakkında bir hatırlatma yapmakta yarar var elbette. Peter Gowan'ın da ifade ettiği üzere, bu tarz uluslararası kurumlar, birbirinden farklı iki yönü, iki ihtiyacı da karşılayacak biçimde oluşturulmuşlardır. Bir yüz popüler siyasete ve uluslararası düzeyde popüler meşruiyete dönüktür. Daha iyi, barışçı ve adil bir dünya vaat eden yüzdür bu. BM'nin dünya halklarını ve onların barışa ve adalete dönük taleplerini ifade eden popü-

ler algılanışını oluşturan yüz. Fakat bu boyutla eşzamanlı olarak örgütün içe dönük yüzü, yapılanışı tamamen farklıdır ve aslında ilkine karşıt ilkeler temelinde şekillenir. Bu yüz, hegemon gücün ihtiyaçları çerçevesinde oluşur. BM yapısında her devletin temsil edildiği etkisiz ve temsili mahiyetteki Genel Kurul ile asıl karar alıcı olan ve beş büyük güce veto hakkı tanıyan Güvenlik Konseyi arasındaki gerilim bu iki karşıt eğilimin biraradalığının örgütsel ifadesidir.[62] Bu anlamda, BM gibi kurumlar, konsensüse dayalı bir hegemonyanın oluşturulduğu yapılar olarak önemlidir.

Irak Savaşı'nda BM'nin tutumunu ele alır ve hatta onun ABD müdahaleciliğini durdurabilecek bir güç olup olamayacağını tartışırken, BM'nin Irak trajedisinin ortaya çıkışındaki rolünü de unutmamak gerekiyor. 1991 Körfez Savaşı'yla uygulanmaya başlanan ve son savaşa kadar yürürlükte olan ambargo sonucunda yarım milyon kadar insanın öldüğü tahmin ediliyor. Dahası, ilk savaş sonrasında ve yaklaşık on yıl boyunca Irak toprakları İngiliz ve ABD hava güçlerince sistematik olarak bombalandı. Irak'ın toplumsal dokusunda meydana gelen parçalanma ve Irak siyasetinin cemaatleşmesinde söz konusu ambargonun payının büyük olduğu söylenebilir. Yeni savaşın planlanması aşamasında da, savaş kararı BM sözleşmesinin 42. maddesinin açık bir ihlali olmasına rağmen, BM Irak halkını saldırganlık karşısında korumak için herhangi bir eylemde bulunmadı. İşgal, BM tarafından sessizce tanındı, kabul edildi. Gayrikanuni işgalin son bulmasına dönük cılız da olsa herhangi bir girişim söz konusu dahi olmadı. Üstelik BM, işgal güçlerine uluslararası hukuk çerçevesinde işgal durumundan doğan yükümlülüklerini hatırlatmaya dönük bir girişim içerisinde de olmadı. Yani BM, Irak Savaşı'na doğrudan onay vermediyse de bu kanunsuzluğa karşı çıkmak ya da işgalin yarattığı olumsuz sonuçlarla hesaplaşmak noktasında herhangi bir adım atmadı.[63]

---

62 Bkz. Peter Gowan, "Amerika'nın Birleşmiş Milletler'i", *New Left Review 2003 Türkiye Seçkisi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 3-29.

63 Denis Halliday, "BM'nin Irak Savaşı ve İşgali Sırasındaki Tutumu", *Irak Dünya Mahkemesi Nihai İstanbul Oturumu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 212-

Çoğu savaş karşıtına göre, "artık yeni emperyal maceraların kalıcı incir yaprağı olmaktan başka işe yaramayan"[64] BM onayı olsaydı dahi savaşa karşı çıkmak gerekecekti. Tarık Ali, BM bağlamında tektaraflılık-çoktaraflılık tartışmasını şöyle özetliyor: "Irak'a karşı savaş neden tektaraflı olarak ABD tarafından yürütüldüğünde yanlış oluyor da, BM bayrağı açıldığında doğru oluyor? Niçin? Ben bunda hiçbir mantık göremiyorum. Demokratik bir başkan da Clinton tipi yönetime geri dönecek, ki bu da Avrupalıların kargaşa çıkarmamaları için gemiye alınması anlamına geliyor. Onlara yardım et, ganimeti onlarla paylaş, onlara da biraz petrol ver, Irak'taki ihalelere katılmalarına izin ver, onları da gemiye al."[65] Üstelik, Perry Anderson'a göre, BM'yi uluslararası hukuk temelinde barışı temin ve tesis eden tarafsız bir otorite olarak kabul etmek, nihayetinde mevcut uluslararası düzenin ideolojik varsayımlarını kabul etmek anlamını taşıdığından savaş karşıtı harekete zarar verecektir. Savaşa tarafsız bir "uluslararası topluluk" ve onun ifadesi olarak BM fikri üzerinden karşı çıkmak, esas olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD hegemonyasının temel varsayımlarını paylaşarak ABD'yi eleştirmek gibi bir paradoksa yol açacaktır ki bu, Bush yönetiminin argümanlarını çürütmekten ziyade onun elini güçlendirecektir.[66] Dahası, BM ve uluslararası hukuka, ABD saldırganlığına dur diyebilecek bir güç olarak yaklaşmak, savaş karşıtı hareketin aşağıdan toplumsal bir muhalefet dinamiği oluşturmaktansa enerjisini uluslararası kurumlar nezdindeki diplomatik girişimlere yoğunlaştıracak, belki de bir tür lobicilik hakim olacaktır.[67]

---

219. Hans C. Von Sponeck, "2003 Irak İşgalinin Öncesinde ve Sonrasında BM'nin Tutumu", *Irak Dünya Mahkemesi Nihai İstanbul Oturumu*, Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 52-56.

64 Tarık Ali, *Bush Bağdat'ta: Irak'ın Yeniden Sömürgeleştirilmesi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 258. BM etrafındaki tartışma için *a.g.e.*, s. 254-62.

65 Tarık Ali, *İmparatorluk, Direniş ve İsyan David Barsamian'la Konuşmalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, s. 126.

66 Perry Anderson, "Casuistries of Peace and War", *London Review of Books*, cilt 25 no. 5, 6 Mart 2003.

67 Bill Keach, "International Law: Illusion and Reality" *International Socialist Review* 27, Ocak-Şubat 2003.

Diğer yandan, savaş karşıtı hareket içerisinde BM'ye ilişkin beklentilerin dikkate alınması gerektiği, bu tip kaygıların hareketin sol kanadınca alelacele bir tarafa atılmasının doğru olmadığı da belirtildi. Örneğin James Petras'a göre BM'ye ilişkin beklentileri "geçişsel" talepler olarak değerlendirmek çok daha anlamlıydı. Bu talepleri görmezden gelerek bunları itham etmek, hareket içerisinde yer alan milyonların bilinç düzeyini ve duyarlılıklarını dikkate almamak, üzerinden atlamak anlamına gelecekti. Bunun da sonucu ancak hareketin daralması olabilirdi.[68] Bartholomew ve Breakspear ise BM'yi ABD hegemonyasının bir "aleti" düzeyine indirgeyen yaklaşımları uluslararası yönetimin siyasi mimarisinin araçsalcı bir algısı olarak eleştirirler. Bunun yerine, devlet kuramı üzerine Marksist tartışmaları da dikkate alarak BM gibi kurumları birer "mücadele alanı" olarak değerlendiren bir yaklaşımı önerirler. Bu bakış açısından, BM gibi kurumlar, içinde yer alan emperyalist güçlerin çıkarlarının maddileştiği alanlar oldukları gibi, demokratik ve dönüştürücü ulusötesi siyasi mücadeleler için de başlangıç noktası olabilecek çatlakları ortaya çıkarabilir.[69]

Bu konuyla bağlantılı bir mesele de AB'nin, daha doğrusu "eski Avrupa" olarak da adlandırılan Fransa ve Almanya'nın ABD'nin savaş planlarına karşı yürüttükleri muhalefetten kaynaklandı. Fransa ve Almanya'nın ABD'ye dönük itirazları, Avrupa güçlerinin Amerikan tek taraflı saldırganlığını önleyebileceği fikrini gündeme getirdi. AB'nin uluslararası ilişkilerde tek taraflılığı ve savaşı öne çıkaran Amerikan "imparatorluğuna" karşı bir denge unsuru oluşturabileceği yönündeki bu sava göre, Avrupa'nın siyasi bütünleşmesi sürecinin gelişmesi ve dolayısıyla da AB'nin uluslararası ilişkilerde rolünün artması, dünyada gerginliklerin şiddet dışı yöntemlerle ve uluslararası hukuk temelinde çözümlenmesi yolunda bir gelişme sayılmalıdır. Bu bakış açısından AB, ulus-devleti ve dolayısıyla da mil-

---

68 James Petras, "What Makes Perry Run?", 13 Mart 2003, www.petras.lahaine.org

69 Amy Bartholomew-Jennifer Breakspear, "İmparatorun Yeni Kılıcı: İnsan Hakları", *Günümüzde Emperyalizm: Yeni Emperyal Tehdit* içinde, s. 135-155.

liyetçiliği karşısına alan, özünde barışçıl ve emperyalizm karşıtı olan ve halkların yakınlaşmasına dayanan bir projedir.

Uluslararası ilişkilerde uzlaşma ve hoşgörüyü temin edecek barışçıl Avrupa mitinin kökü, Soğuk Savaş dönemine dek uzatılabilir aslında. Bu görüşe göre, iki "süper güç", yani ABD ve SSCB arasında kalan Avrupa'nın özerk hareket etme kabiliyetini artırması, nükleer silahsızlanma ve muhtemel bir Üçüncü Dünya Savaşı'nın önüne geçilmesi açısından tayin edici önemdeydi.[70] Aynı argüman, Soğuk Savaş sonrasında bu kez ABD karşısında dengeleyici bir güç söylemiyle geri geliyor. Buna göre dünya siyasetinde daha etkin bir rol oynayacak bir Avrupa, ABD'nin saldırganlık temelli politikalarına karşı dengeleyici bir faktör oluşturacaktır.[71] İşin ilginç yanı, bu görüşün ABD müdahaleciliğini meşrulaştırma girişimlerini çağrıştırması. ABD'yi dünyaya özgürlük ve demokrasi taşımaya adanmış bir güç olarak sunan Amerikan istisnacılığı ile Avrupa'yı ABD tarzı saldırgan emperyalizmine karşı uluslar arası hukukun ve çoktaraflılığın savunucusu olarak gösteren görüş arasındaki benzerlik aşikârdır. Fukuyama için nasıl ABD "hayırsever bir hegemon" ise, bu bakış açısına göre de Avrupa öyledir. Bir emperyalist gücün bir başka güce kıyasla böyle mutlak değerlere atıfla kıyaslanmasının örnekleri çok esasında. Mesela, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya çarlık otokrasisine karşı demokrasi adına savaş verdiğini söylerken İngiltere ve Fransa da Alman militarizmine karşı özgürlük adına savaştıklarını belirtiyordu. Bu argümanın en problemli yanı, Fransa, İtalya ya da Almanya'nın dış siyasetini nihayetinde çıkarlardan bağımsız bir nevi hayır faaliyeti olarak değerlendirmesi. Diğer yandan, uluslararası siyasette tektaraflılık–çoktaraflılık tartışması, sa-

---

70 Bu tutumun bir eleştirisi için bkz. Ernest Mandel, "Savaş Tehlikesi ve Sosyalizm İçin Mücadele", *Nükleer Savaş ve Sosyalizm*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 10-55.

71 "Emperyal projeleri" ve "globalleşmenin yönetiminde"ki farklı tercihleri dolayısıyla ABD ile AB arasındaki karşıtlık ilişkisini yukarda kabaca ifade edilen çerçevede tasvir eden bir yaklaşım için bkz. Çağlar Keyder, "AB ile ABD Arasında Türkiye", *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 225-246.

vaş karşıtı hareketin birçok temsilcisi tarafından, yukarıda BM üzerine söylenenlerle de bağlantılı olarak, Irak'ın yeniden inşası ihalelerinin kimin elinde kalacağı meselesi olarak değerlendirilmektedir. Arundhati Roy'un Irak işgalinin BM şemsiyesi altında "çoktaraflı" bir görünüm kazanması hususundaki soruları tam da bu bağlamda anlamlıdır: "BM ve Avrupa ülkeleri tarafından desteklenmesi durumunda ABD emperyalizmi, tercih edilebilir hale gelir mi? BM'nin ABD askerleri yerine Irak'ta öldürme ve ölme işini Hintli ve Pakistanlı askerlere havale etmek istemesi tercih edilebilir bir durum mudur? Iraklıların umabilecekleri tek değişim, ülkelerinin işgal edilerek soyulmasında Fransız, Alman ve Rus şirketlerinin de payının olması mıdır?"[72]

Savaş karşıtı hareketin bağımsızlığı

Kitle hareketinin gücüne dayanmaktansa uluslararası kurumlar nezdindeki lobi faaliyetini merkeze almak nasıl bir tür ikamecilikse, savaş karşıtı hareketi seçim sonuçlarına endekslemek de hareketin karşı karşıya kaldığı başka bir ikamecilik çeşidi. Bunu aslında çok daha genel bir meselenin parçası olarak değerlendirmek gerekiyor. Toplumsal hareketlerle siyasi iktidarlar ve partiler arasındaki ilişki ve gerilimler, alternatif küreselleşme hareketinin ve sosyal forum süreçlerinin önemli tartışma konularından biri olmaya devam ediyor. Aynı tartışma, savaş karşıtı hareket için de önem ve aciliyet taşıyor.[73] Son üç yıl içerisinde, savaş karşıtı hareketin siyasi bağımsızlığını yitirmesinin tehlikeleri bir dizi örnekle açığa çıktı. En önemlisi elbette ABD'de yaşanan başkanlık seçimleriydi. ABD'de hareke-

72 Arundhati Roy, *Sokaktaki İnsanın İmparatorluk Rehberi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 150.

73 Tanıl Bora'ya göre Soğuk Savaş döneminin barış hareketlerinin önemli bir sorunu özerklik olmuştur. Hareketin bir kesiminin SSCB'ye, özellikle Almanya'daki diğer bir kesiminin Yeşillere bağımlı oluşu, barışın özerk bir söylem olarak ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu durum, 1991'deki Körfez Savaşı'nda da 1999'da NATO'nun Yugoslavya saldırısında da açığa çıkmıştır. Tanıl Bora, "Barış Hareketi ve Barış Talebi", *Birikim* 167, Mart 2003, s. 14-19.

tin önemli bir bölümünün Demokrat aday John Kerry'nin seçim kampanyasına angaje olmasının sonuçları çokça tartışıldı. Kerry'nin desteklenmesinin ardında, ABB- *Anybody but Bush*, yani "Bush dışında kim olursa olsun" sözleriyle tarif edilen mantık yatıyordu. Buna göre George W. Bush'un olası bir seçim mağlubiyeti, dünyada ve ABD'de savaş karşıtı hareketin bir galibiyeti olarak anlaşılacak, savaş karşıtı bir mesaj olarak yansıyacaktı.[74] Bu tavır alışın ardında savaş karşıtı hareket içerisinde ABD'nin 11 Eylül sonrası yeni emperyal hamlesine ilişkin belirli bir düşünce biçiminin payı büyüktü. Hareket içerisinde etkin kimi kesimlere göre, ABD yönetimi, militarist ve emperyalist siyaseti kurumsallaştırma gayreti içerisindeki bir yeni muhafazakâr (neo-con) çetesinin eline geçmiştir. Söz konusu olan, Beyaz Saray ve hükümeti ele geçirmiş olan yeni muhafazakar bir cuntadır. Buna göre emperyalist müdahalecilik yanlısı bu militarist cuntayı görevden almak, savaş karşıtı hareket için yeterli olacaktır. Bu yaklaşımla bağlantılı olarak, savaş karşıtı hareketin ABD'de olduğu kadar dünyada, özellikle de Avrupa'da yaygınlaşmasının bir nedeninin de Bush'un antipati toplayan kişiliği ve Demokratlar ile Cumhuriyetçiler arasındaki, Perry Anderson'un deyimiyle, "kulturkampf"'ın olduğunu kabul etmek gerekiyor. Savaşa karşı muhalefetin arkasındaki bu "kültürel" etkenlerin önemi, birçoklarına göre hareketin yumuşak karnını oluşturuyor. Bu durum, pekâlâ Clinton tipi bir yönetime, yani "yumuşak" bir emperyalizme dönüş hevesi olarak da anlaşılabilir.

Hareket içerisinde daha radikal kesimlere göre ise Bush yönetiminin payı ne olursa olsun, ABD'nin yeni emperyalist hamlesini ABD tarihinin ve kapitalist sistemin politik-ekonomik mantığı içinde derin kökleri vardır. Dolayısıyla bu kesimlere göre, savaş karşıtı hareket içinde geniş bir kesimin, söz konusu yeni emperyalist yayılmacılığı, Cumhuriyetçi Parti'nin sağ kanadı ve askeri sektör ile petrol endüstrisinde özel çıkarları olan

74 Bu "ehven-i şer" mantığının eleştirisi için bkz. Sharon Smith, "The Self-Fulfilling Prophesy of Lesser Evilism A Right-Wing Republic?", www.counterpunch.org

yönetici sınıfın küçük bir bölümünün yer aldığı bir proje olarak görmesi yanıltıcıdır. Hareketin daha radikal sözcülerine göre söz konusu olan bir grup düzenbazın başının altından çıkan bir "darbe/cunta" değil, yönetici sınıfın ihtiyaçlarına ve emperyalizmin dinamiklerine kök salmış bir hadisedir.[75]

Yukarıda aktarıldığı üzere, seçimlerde "Bush dışında kim olursa olsun" anlayışıyla hareket eden savaş karşıtı hareketin çok sayıda aktivisti ve sözcüsü, Kerry'nin seçim kampanyasına destek oldu. Bu desteğe ilişkin önemli bir sorun, Kerry'nin savaşa karşı olmamasıydı. Kerry "teröre karşı savaş" söylemini benimsemişti ve Bush'la aralarındaki fark, savaşın gerekli olup olmamasından ziyade bu savaşın nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin stratejiye ilişkin bir tartışmaydı.[76] Dolayısıyla, savaş karşıtı hareketin birçok temsilcisine göre, Kerry'nin arkasına dizilmek, savaş karşıtı hareketin mesajını silikleştiren, onu görünmez kılan bir etken olmuştu. Savaşa karşı tepkiler artarken savaş karşıtı hareketin ortadan kaybolup seçim kampanyasına dahil olması, politik tartışmaların eksenini bir bütün olarak sağa, savaşa karşı net bir mesajdan, savaşın yürütülme şekline ilişkin bir tartışmaya kaydırmıştı.[77] Bu durumu eleştirenlere göre Vietnam savaşının deneyimleri, Demokrat ya da Cumhuriyetçi partiden "savaş karşıtı" adayların desteklenmesinin sonuçlarını göstermekteydi. Her iki partiden de (Eisenhower, Kennedy, Johnson ve Nixon) başkanların savaşa bir biçimde bulaştığı bir durumda müesses nizam partilerin adaylarının "savaş karşıtı" beyanat ve niyetlerine kanmak barışı getirmeye değil, sadece savaş karşıtı hareketin "gazını almaya" yarıyordu.[78]

Daha önce belirtildiği gibi, Irak savaşını Bush hükümetinin

---

75 Tartışma için bkz. John Bellamy Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 35-51.

76 Kerry'nin kampanyasındaki bu eksiklikler hakkında, bu kampanyada bizzat yer almış Naomi Klein'ın eleştirileri hakkında bkz. Naomi Klein, "What Are We Fighting For?", *Alternet*, 27 Ocak 2005.

77 Meredith Kolodner, "The Future of the Antiwar Movement", *International Socialist Review* 39, Ocak-Şubat 2005.

78 Paul Siegel, "Lessons for Today from the Vietnam War Peace Movement", Aralık 2003, www.socialistaction.org

"çılgınca" bir serüveni olarak değerlendiren birçokları için Bush'un ne pahasına olursa olsun devrilmesi, Amerikan saldırganlığının sonu olacaktı. Ancak gerçekte Amerikan müdahaleciliği ve "teröre karşı savaş", iki partinin de desteklediği bir konsensüse dayanmaktadır. ABD'nin başka ülkelere müdahale etmesi, beğenmediği rejimleri devirmesi ve dünya ölçeğinde hegemon bir güç sayılmasında Demokratlar da Cumhuriyetçiler de hemfikirdirler. Bu bağlamda Arnove'ye göre: "Savaş karşıtı hareket, Demokratlardan bağımsız hareket etmeli ve teröre karşı savaşın, özellikle de ABD istisnacılığının, İslam fobisinin, Arap karşıtı ırkçılığın ve liberal emperyalizmin temelini oluşturan geniş çaplı konsensüsü esastan reddetmelidir."[79] Susan Watkins'e göre de Irak'ta görev yapacak fazladan 40 bin askerle özel timlerin gücünün iki katına çıkarılmasını isteyen Kerry'ye verilen her oy, Irak'a sıkılan başka bir kurşun olacaktır: "Bu anlamda, Bush'un devrimi başarılı olmuştur; kendi mirasçılarını yetiştirmektedir. Rengi ne olursa olsun, gelecek Amerikan yönetimi de kendi konumunu burada [Irak'ta] perçinlemeyi amaçlamaktadır."[80]

Kerry'nin desteklenmesi ve Bush'un seçim zaferinin, savaş karşıtı hareket içinde politik bir gerilemeye yol açtığını kabul etmek gerekiyor. ABD'deki savaş karşıtı hareketin önemli kesimlerinde (*MoveOn*, *UFJP*) "sıradan Amerikalı"yı itmeyecek ya da ürkütmeyecek bir dil ve üslup benimsenmesi, Irak'ta direnişe destek ya da Amerikan askerlerinin Irak'ı derhal terk etmesi gibi fazla "radikal" pozisyonlardan imtina edilmesi gerektiğine ilişkin bir duyarlılık yarattı.[81] Kısacası,"toplumsal hareketlerin mezarlığı" olarak değerlendirilen Demokrat Parti'den siyasal bağımsızlık, savaş karşıtı hareket için hayati önemde bir mese-

---

79 Arnove, *a.g.e.*, s. 126.

80 Susan Watkins, "Dicle'deki Vichy", *New Left Review 2004 Türkiye Seçkisi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 17.

81 "For a Mass Non-Exclusionary Movement", *International Socialist Review* 41, Mayıs-Haziran 2005. Üç milyondan fazla "online" aktivisti olan Moveon'un "savaşla barışması" ve Irak'a dair daha radikal bir pozisyondan çekilişi hakkında bkz. Norman Solomon, "MoveOn.org Makes Peace With War", 11 Mart 2005, www.antiwar.com

le. Aynı tartışma, yani savaş karşıtı hareketin umudunu Demokrat Parti'nin seçim başarısına bağlamasının doğru olup olmadığı, Kasım 2006'daki Kongre seçimlerinde de yeniden gündeme geldi.[82] Walden Bello, Demokratların kazandığı seçim zaferinin savaş karşıtı hareketi rehavete sürüklememesi gerektiğini ve Demokratlarca ileri sürülecek bir çıkış planına itibar etmektense bu olumlu atmosferi işgale derhal son verme talebiyle değerlendirmesi gerektiğini belirtmekteydi.[83]

İtalya'da yaşanan hükümet değişikliği de savaş karşıtı hareketin özerkliği konusunu yeniden gündeme getirdi. Yukarda vurgulandığı üzere, Bush hükümetinin savaş koalisyonunun önemli bir bileşeni olan Silvio Berlusconi hükümetinin seçimlerde merkez sol koalisyon karşısında kaybetmesinde şüphesiz savaş karşıtı hareketin büyük rolü olmuştu. Üstelik koalisyonda yer alan Komünist Yeniden Oluşum Partisi'nin (PRC) listesinden çok sayıda savaş karşıtı aktivist de parlamentoya girmişti. Yeni hükümet Irak'taki İtalyan askeri güçlerini geri çekme kararı aldıysa da Afganistan'daki İtalyan gücünün ülkede kalış süresinin uzatılması meselesiyle karşılaştı. Merkez sol hükümetin bu konuda nasıl tutum alması gerektiği savaş karşıtı hareket ve solda geniş bir tartışma yarattı. Neticede süre uzatıldı. Bu süreç, hareketin siyasal bağımsızlığını yitirdiği ölçüde etkisizleştiğini ve daha muhafazakar pozisyonlara sürüklendiğini gösteren başka bir örnekti.[84]

Geri çekilmenin mantığı

Savaş karşıtı hareketin karşılaştığı belki de en önemli mesele, ABD birliklerinin Irak'tan çekilmesine dair basit ve ikna edici

---

82 Joshua Frank, "An Interview with Cindy Sheenan The Antiwar Movement and Independent Politics", 23 Ekim 2006, www.counterpunch.org

83 Walden Bello, "New Challenges fort he Anti-War Movement Iraq After November 7", www.counterpunch.org

84 Bkz. Jan Malewski, "The Prodi II Government, The Radical and Pacifist Left and the War"; Salvatore Cannavo, "A parliament of Just 'Giving the Green Light' is not a Normal Parliament"; Gigi Malabarba, "No Blank Cheque, Ours is a Clockwork Yes". Tartışma için bkz. www.internationalviewpoint.org

bir argümanı ortaya koyamamak şeklinde özetlenebilir. İşgale dönük popüler destek azalsa da savaş karşıtı hareket içinde yer almış çok sayıda liberal ya da ilerici açısından dahi ABD'nin Irak'tan hızla çekilmesi, gerçek anlamda ikna edici bir seçenek değil.[85] Buna "kırık çömlek" argümanı deniyor. Buna göre madem ki çömleği ABD kırmış, yani işgalin Irak için telafisi zor, korkunç sonuçları olmuştur, ABD'nin artık Irak'ı kendi kaderine terk etmek gibi bir seçeneği söz konusu olamaz. Yapılması gereken, ülkedeki koşulların düzelmesi için ABD güçlerinin bir müddet daha orada kalmasıdır.[86]

Irak'ta koşulların giderek kötüleşmesi ve bir iç savaş ihtimalinin ortaya çıkması, özellikle ABD'deki savaş karşıtı hareket içerisinde bu tartışmayı alevlendirdi.[87] Bir iç savaş tehlikesi nedeniyle ABD askerlerinin Irak'ta kalmaya devam etmesinin yerinde olacağı argümanı sık sık ileri sürülür oldu. Buna göre Amerikan kuvvetlerinin Irak'ı tahliye etmesi ülkeyi kaosa sürükleyecekti. Artan etnik ve dini gerilimlerin bir felakete dönüşmesini engellemek için işgal güçlerinin ülkedeki varlığını sürdürmesi gerekmekteydi. Burada ironik olan, Irak'ın işgalinin ülkeyi ve bölgeyi bir kaosa sürükleyeceği argümanı savaş karşıtı harekete aitken bunun Bush yönetimince devralınıp bu sefer işgalin devamının haklılaştırılması için kullanılmasıdır. Bu argüman, ABD'de Cumhuriyetçiler arasında da Demokratlar arasında da bir hayli yaygın; hatta Irak işgaline daha önce karşı çıkmış kimi çevrelerde de kabul görüyor. Bu anlamda

---

85 Phyllis Bennis'e göre insanları artık işgalin haksız ve savaşın yanlış olduğuna ikna etmeye gerek yok. Çünkü çoğunluk buna zaten ikna edilmiş durumda. Ona göre bugün gerekli olan savaş karşıtı hissiyatı, uygun bir strateji etrafında savaş karşıtı etkinlik ve güce dönüştürebilmektir. Phyllis Bennis, "Thinking Strategically Challenges Facing the Anti-War Movement", 6 Nisan 2006, www.znet.org Savaş başlamadan önce hareketin kitlesel örgütleyicilerinden olan Moveon.org'un "derhal geri çekilme" pozisyonunu terk etmesi hakkında eleştirel bir değerlendirme için bkz. John Walsh, "Misdirecting the Anti-War Movement", 18 Mart 2005, www.counterpunch.org

86 "Kırık çömlek" argümanı için bkz. Frank J. Menetrez, "The Real Reason to Get Out of Iraq", www.znet.org, 20 Ekim 2006.

87 Bkz. Ellen Barfield, "Bring Them Home Now –Or Not?" *Nonviolent Activists*, Temmuz-Ağustos 2005.

ABD'nin Irak'tan derhal çekilmesini savunan savaş karşıtı hareket açısından bu argümana karşı mücadele özel bir önem arzediyor. Bu noktada savaş karşıtı hareket, işgal güçlerinin Irak'ta şiddeti önleyen tarafsız bir güç olmak bir yana bizatihi şiddeti yaratan ve yoğunlaştıran bir güç olduğunu vurguluyor. Yani işgal ordusunu, Irak'ta şiddeti önlemek bir yana şiddeti doğuran ana güç olarak değerlendirmek gerekiyor. Dahası, geçen Eylül 2006'da yapılan bir araştırmaya göre Irak halkının yüzde 78'inin ABD ordusunun ülkede şiddeti önlemek bir yana çatışmaları artırdığı kanaatini paylaştığını burada eklemek gerekiyor.[88]

Esasında Amerikalılar olmadan Iraklıların "birbirlerini yiyeceği" argümanının arkasında "kontrol edilemez, barbar Ortadoğulular" imgesinin olduğu açık. Bu ırkçı argüman, uzun süreli işgale uğramış ülkelerde ya da eski kolonilerde etnik ve dini kamplaşmaların esasında çoğu kez işgalci ya da sömürgeci güç tarafından kışkırtıldığının üzerini örtüyor. Bunun nedeni, yabancı gücün işgal ettiği topraklarda yerli desteğe duyduğu ihtiyaçtır. Bu desteği sağlamak için işgalci güç ülkedeki gruplardan birini kayırır, onu "satın alır" ve kilit noktalara bu grubun temsilcilerini taşır. Böylece bu grubun kimliğini adeta yeniden şekillendirerek işgal edilmiş ülkede farklı etnik, dini gruplar arasındaki mevcut dengeyi alt üst eder. Bu durum, ileride yeni gerilim ve çatışmaların temellerini de oluşturur. Zamanında Belçika kolonisi olan Ruanda'da Tutsi ve Hutular arasındaki çatışmanın da Britanya kolonisi Hindistan'daki Müslüman ve Hindular arasındaki gerilimin de arkasında hep böylesi bir geçmiş yatmaktadır.[89] Bu konuyla bağlantılı olarak, Gilbert Achcar, işgal güçlerinin çekilmesinin ülkeyi kaosa sürükleyebileceği argümanına karşı, bunun tam tersiyle çıkmanın yanlış olabileceğini belirtir. Yani işgalin sona ermesiyle Irak muhtemelen şiddetin son bulduğu bir cennet haline gelmeyecektir. Burada Achcar'a göre önemli olan, işgal güçlerinin çe-

88 "Time to Leave", *The Nation,* 18 Aralık 2006, s. 3-6.

89 Bu konuda bkz. Zoltan Grossman, "New Challenges For The Peace Movement in 2006", www.znet.org, 8 Ocak 2006.

kilmesinin ülkede farklı gruplar arasında bir uzlaşmayı mümkün kılabilecek ortamı yaratabileceğidir.[90]

Irak'tan "derhal geri çekilme" olarak ifade edilen pozisyonun tam olarak ne anlama geleceği de ayrıca tartışmalı elbette. ABD güçlerinin Irak'tan bir gecede çekileceğini beklemek elbette gerçekçi değil. Ancak "derhal çekilme" derken kastedilen, işgalin tüm boyutlarıyla son bulmasına yönelik kısa süreli ve kesin bir sürecin devreye sokulması. "Derhal çekilme"nin bir başka boyutu da bu çekilme sürecinde işgalcilerin koşullar öne süre-memesi ve bu sürecin hayata geçişi üzerinde belirleyici olamaması. Dolayısıyla "derhal çekilme", işgal güçlerinin, sadece askeri anlamda değil, işgal düzeninin gerçekleştirdiği, örneğin ABD kökenli şirketlerle Irak'ın doğal kaynaklarından istifade edilmesine dönük sözleşmelerin geçersiz kılınması gibi ekonomik, sosyal düzenlemelerin son bulmasını ifade etmekte.[91]

Direnişe destek ve İslamcılarla ittifak

Irak'taki işgal kuvvetlerine karşı gelişen silahlı direniş karşısında nasıl tutum alınması gerektiği savaş karşıtı hareket içerisinde saflaşmaya yol açan bir başka önemli tartışma konusuydu. Bilindiği gibi, Irak'ta işgal güçlerine karşı çok süratli bir biçimde gelişen direniş, ABD ve müttefiklerinin kapıldığı zafer sarhoşluğunun kısa sürmesine neden oldu.[92] Açıkçası direni-

90 Gilbert Achcar, "The Case for Immediate Withdrawal", International Viewpoint Online Magazine, www.internationalviewpoint.org, Ocak 2006.

91 Stephen R. Shalom, "The Anti-War Movement and Iraq", 24 Mayıs 2005, www.znet.org

92 Irak'ta direnişin, yaygın ve ulusal çapta bir örgütlenmeye dayanmamasına ve dışarıdan da açık bir destek almamasına karşın bu kadar hızlı gelişmesinin nedenleri birkaç başlık altında toplanabilir: 1- Direnişçilerin elinde kullanılmaya hazır, hatırı sayılır miktarda silah bulunması. 2- İşgalin hemen ardından toplumsal ve ekonomik hayatın onulmaz biçimde felç olması. Derinleşen toplumsal kriz, işgali hayal kırıklığının baş hedefi haline getirdi. Dolayısıyla işgal güçlerinin rıza üretme kapasitesi daha baştan zayıftı. 3- Direnişin aşiret ve büyük aile bağları, mahalle ve cemaat ilişkileri gibi güçlü, esnek, somut toplumsal ilişki biçimlerine dayanması, bu zeminden hareket etmesi. Bu durum direnişin yerel kaynakları kullanabilmesini ve yaygın ve esnek bir karakter kazanmasını sağlıyor. Diğer yandan bu durum, partikülarizmi, koordinasyon eksik-

şin havayı değiştirmesi, savaş karşıtı hareketin, ABD'nin hızlı zaferinin yarattığı olumsuz iklimden çıkabilmesinde önemli payı oldu. Tarık Ali'nin belirttiği gibi, "Irak'ta direniş olmasaydı, Irak'a girdiklerinde bir sessizlik, dargın bir sessizlikle dahi karşılaşsalardı, büyük bir galibiyet ve zafer havası yaratılırdı. Marjinal bir eleştirel konumu paylaşanların hepsi susturulurdu. [...] Bu kaygıların dile getirilmesi için Irak'ta direniş olması gerekiyordu; nasıl ki bu ülkede barış hareketinin gerçekten yeniden yükselişe geçebilmesi için Vietnam'da kitlesel bir direnişin gerçekleşmesi, destansı bir mücadelenin yaşanması gerektiyse. Aralarında diyalektik bir ilişki var; yurtdışında direniş, ülkede muhalefet. Irak'ta da şimdi böyle oluyor."[93]

Zamanla, Irak'taki silahlı direniş savaş karşıtı hareket içerisinde yeni tartışmaların alevlenmesine neden oldu. Irak'ta direnişin ortaya koyduğu kimi eylem biçimleri, direniş hakkında soru işaretleri yarattı. Çok sayıda sivilin ölümüyle sonuçlanan intihar eylemleri, videoya alınan infazlar gibi yöntemler, savaşa ve Irak'ın işgaline karşı olan çok sayıda insanda tereddüde neden oldu ve direnişin niteliği ve ona verilecek destek hususunda tartışmalara yol açtı. Bu konuda, öncelikle Irak'ta çok kaotik bir durumun hakim olduğunu, dolayısıyla hangi eylemden kimin sorumlu olduğunu tam olarak bilebilmenin mümkün olmadığını belirtmek gerekiyor. Direniş içerisinde "ulusal" bir nitelik kazanmış bir örgüt ya da önderlik ortaya çıkmamıştır. Bilindiği üzere silahlı direniş, bünyesinde çok farklı kesimleri barındırmakta ve esas olarak da yerel bir nitelik arzetmektedir. Dolayısıyla Irak içerisindeki çok sayıdaki eylemin sorumlusunun kim olduğunu bilebilmenin imkânı yoktur. Saldırıların bir kısmının, mafyavari çıkar çetelerinin ya da belki istihbarat servislerinin işi olduğu rahatlıkla varsayılabilir. Irak'ta geçerli olan ve kimin kimi vurduğu belli olmayan bu kaotik durumun ABD'nin ekmeğine yağ sürdüğü ise çok açık. ABD bu kaotik ortamı bahane ederek Irak'tan çekildiği

---

liğini ve oportünist tavır alışları da besleyebiliyor. Bkz. Susan Watkins, *a.g.m.*, s. 3-18.

93 Tarık Ali, *İmparatorluk, Direniş ve İsyan...*, s. 143.

takdirde ülkenin kanlı bir iç savaşa sürükleneceği yönünde propaganda yürütüyor ve bunda, yukarıda da değinildiği gibi, belirli ölçüde başarılı da oluyor.[94]

Hareketin bazı temsilcileri, intihar saldırıları ya da kafa kesmeler karşısında, hiçbir ulusal kurtuluş mücadelesinin "masum" olmadığı, benzer yöntemlere başvurduğu, bu anlamda bunların "normal" sayılması gerektiği yanıtını verdiler. Diğer yandan, mevcut koşullarda, savaş karşıtı hareketin Irak'ta gerçekleşen her silahlı eylemi ayrımsız bir biçimde işgal karşıtı direnişin hanesine yazmakta aceleci davranmaması gerektiği fikri de öne sürüldü. Bu bağlamda savaş karşıtı hareket, ABD'nin bu yöndeki propagandasını besleyecek ve kimin ne için gerçekleştirdiği belli olmayan, örneğin pazar yerleri, camiler ya da kiliseleri bombalamak gibi eylemlerle arasına mesafe koymaktan imtina etmemelidir. İşgal güçlerinin Irak halkının ezici çoğunluğunun işgale karşı duyduğu meşru öfkeyi yıpratmaya ve gözden düşürüp uluslararası alanda tecrit etmeye dönük propagandası karşısında uyanık olunmalıdır. Direniş gruplarınca dahi ortaya konsa, bazı eylemlerin işgal karşıtı mücadelenin geniş kitleler nezdinde benimsenmesinin önünde engelleyici olabileceği akıldan uzak tutulmamalıdır. Keza, bazı eylem biçimlerinin bizzat uluslararası alanda işgal karşıtı duyarlılığı sekteye uğratabileceği ya da karşı tarafın eline fazladan koz verebileceği açıktır. Bu bağlamda televizyonlarda yayınlanan kafa kesme görüntüleri, gerekçesi ne olursa olsun, işgal karşıtı mücadeleye zarar vermektedir. Savaş karşıtı hareket, bazı eylem biçimlerinin tam da işgalci güçlerin "terörizme karşı savaş" propagandasını, hatta İslam ve Arap karşıtı önyargıları besleyebilecek eylem biçimlerine ilişkin eleştirilerini açıklıkla ortaya koyabilmelidir. Bunun mümkün olabilmesi için de hareketin, "ulusal direniş hareketlerinde olur böyle şeyler" rehavetine kapılmaması gerekiyor.

---

94 Robert Fisk, Irak'ta bir yardım kuruluşu için çalışan Margaret Hassan'ın infazı üzerine kaleme aldığı yazısında bu noktadan hareket ediyor ve "Margaret Hassan'ı kim öldürdü?" sorusunu yönelterek bu cinayetten istifade edebilecek yegane tarafın işgal güçleri ve kukla hükümet olduğunun altını çiziyor. Bkz. Robert Fisk, "Who killed Margaret Hassan?", www. znet.org, 18 Kasım 2004.

Aslında emperyalist savaşa karşı olan ve işgal güçlerinin Irak'tan çekilmesi taraftarı olan herkesi birleştirmeyi hedefleyen savaş karşıtı muhalefet platformunun bütün unsurlarıyla dar anlamda, yani silahlı mücadele anlamında, direnişe destek olmasının gerekmediği çok açıktır. Harekete silahlı direnişi "koşulsuz" desteklemek gibi koşulların dayatılması onu darlaştırıcı bir etki doğurabilecektir. Tam tersine savaş karşıtı hareket içerisinde silahlı direnişi koşulsuz destekleyenlerin de her türden silahlı mücadeleye karşı olanların da yer bulabilmesi doğaldır.

Savaş karşıtı hareketin Irak'ta gelişen direnişe ne ölçüde destek olacağı meselesinin bir boyutu daha vardır. Bu da Irak'ta işgal güçlerine karşı verilen silahlı mücadelede etkin olan güçler arasında İslamcıların varlığı karşısında savaş karşıtı hareketin tavrının ne olması gerektiğidir. Bu hareketler, siyasi ufukları ve temsil ettikleri toplumsal çıkarlardan bağımsız olarak sırf ABD işgaline karşı mücadele ettikleri için desteklenmeli midir? Dahası, bu desteğin niteliği ne olmalıdır? Bu tartışma, Irak'taki direniş bir yana, Hamas ya da Hizbullah gibi ABD karşıtı ve İslami referanslı hareketlerin bölgedeki yükselişiyle birlikte daha da önem kazandı.

Yukarıda da değinildiği gibi, uluslararası hareketin sol kanadından kimileri bu desteğin "koşulsuz" olmasının gereğinin altını çizmiştir. Örneğin Walden Bello, direnişçilerin bazı yöntemlerinin ve direnişte İslamcıların tayin edici konumda olmasının çok sayıda barış eylemcisini tereddüde düşürdüğünü ve bu nedenle de savaş karşıtı hareketin bir duraklama içerisinde olduğunu belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "İlericilerin unuttukları, ulusal kurtuluş hareketlerinin onlardan ideolojik ve politik destek beklemedikleri. Onların dışardan, bizim gibi ilericilerden gerçekten istedikleri, iç güçlerin kendi özgül süreçlerine dayanan gerçekten ulusal bir hükümet oluşturabilmeleri için gayrı meşru bir işgal gücünün geri çekilmesi için uluslararası baskı uygulamaktır. Çok sayıda barış eylemcisi, kendi değer ve söylemlerine uygun olarak biçilmiş bir ulusal kurtuluş hareketi için eylemlerini örtük olarak koşullamaya

son vermediği sürece kendi koşullarını başka insanlara dayatma paradigmasının içerisine hapsolacaktır."[95] Özellikle İngiltere'de savaş karşıtı hareketin gelişiminde belirleyici olan SWP çevresi de direnişin "koşulsuz" desteklenmesi gerektiğini ısrarla vurguladı.[96]

Direnişin İslami karakterinin yarattığı tereddüt, siyasal İslamı topyekûnlaştırıp faşizmle özdeşleştiren, işin açıkçası Bush yönetimince de sık sık kullanılan bir anlayışa yol verdi. 11 Eylül sonrasında Batı'da iyice belirginleşen İslamofobi'nin bu yaklaşımın yaygınlaşmasında büyük payı vardı kuşkusuz. Bu anlayışın mantıkî sonucu, Batı'da savaş karşıtı gösterilere İslamcı göçmen gruplarının katılımına eleştirel yaklaşmak, ayrıca Ortadoğu'da İslami kökenli direniş hareketlerine karşı da mesafe almak olacaktı. Oysa siyasal İslam ile faşizm arasında paralellik kurarak hiçbir koşulda İslamcılarla beraber yürünemez demek, Batı merkezci bir İslam düşmanlığını yeniden üretmek anlamını taşıyor. Zira siyasal İslam, yürürlükteki baskıyı meşrulaştırmak üzere ya da toplumsal muhafet güçleri karşısında "gerici" bir güç olarak devreye girebileceği gibi, "kalpsiz bir dünyanın kalbi"olarak, bir baskı rejimi ya da işgale karşı kitlelerin tepkilerinin ifadesi halini de alabilir. Bu anlamda, 1970'lerin sonlarından itibaren gücünü artıran siyasal İslam, zaman zaman kitlelerin politik anlamda muhafazakârlaşmasının değil de radikalleşmesinin bir ifadesi olabilmiştir. Gilbert Achcar, siyasal İslam'ın yığınların isyanının ve öfkesinin bir ifadesi haline geldiği böylesi koşullarda, ideolojik mücadeleden vazgeçmeksizin ortak düşmana karşı taktik bir işbirliğinin gündeme gelebileceğini belirtmektedir. Ancak ona göre, koşulların zorladığı böylesi bir geçici biraradalıkta, kendi siyasal kimliğini silikleştirmemek, örgütsel bağımsızlığı

95 Walden Bello, "Beirut 2004: A Milestone in the Global Struggle against Injustice and War", Bello'nun Beyrut toplantısındaki konuşması. Bello'nun bu sözleri Alex Callinicos tarafında aynen iktibas edilip bu görüşün altı çizilmiştir. Bkz. Alex Callinicos, "Victory to the resistance?", *Socialist Worker* 1915, 21 Ağustos 2004.

96 Örneğin bkz. Sharon Smith, "Supporting Iraq's Right to Resist Occupation", *Socialist Worker* 527, 21 Ocak 2005.

muhafaza etmek ve "müttefikle" mevcut farklılık ve çelişkilerin üzerini örtmemek esas olmalıdır.[97]

İslami kökenli direniş hareketlerinin "koşulsuz" desteklenmesi hususunda ise eleştirel bir değerlendirmeye girişebilmek maksadıyla yine Gilbert Achcar'dan, ancak bu sefer Filistin'e ilişkin bir yazısından uzunca bir alıntı yapmak uygun olacaktır: "Zulüm gören bir halkı, zulmedenlere karşı koşulsuz olarak desteklemek, bu mücadeleyi liderliğinin tabiatından bağımsız olarak desteklemek anlamına gelir (feodal veya dinci olsa bile). Bu, bu tür liderliklerin koşulsuz destekleneceği anlamına gelmez. Bu bağlamda, devrimcilerin tavrı desteklenmesi ve kınanması gereken ölçütlerin ayrımına dayalıdır. Örnek olarak, Hint halkının İngiliz emperyalizmi karşısındaki mücadelesine verilen koşulsuz desteğin, muazzam popülaritelerine ve bazı sivil başkaldırma kampanyaları gibi mücadelelere önderlik etmiş oldukları gerçeğine karşın, Gandhi ve Kongre Partisi'ne karşı eleştirel bir tavırla birleşmesi gerekmiştir – bugün Filistin'deki İntifada'da olduğu gibi. Diğer ülkelerden çok sayıda örnek sayılabilir (Çin, Etiyopya, Tunus, İran, Filipinler vb.). Ama Filistin'in tarihi başlı başına yeteri kadar etkilidir. 1948 yenilgisine kadar, Filistinlilerin çoğunluğunun izlediği tek liderlik Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni'nin liderliğiydi. Bu kişilik büyük Filistin İntifada'sının 1936-39 arasındaki sözcüsü ve aynı zamanda bu mücadeleyi Siyonistlerin pahasına İngiliz mandası ile uzlaşma yoluna giderek hurda etmekten sorumlu kişiydi. Bir yanda Siyonizm, emperyalist hükümetler veya Arap gericiliği, diğer yanda FKÖ'nün olduğu tüm yüzleşmelerde, FKÖ hiç şüphesiz desteklenmelidir. Bu zeminde, ortak düşmana karşı FKÖ ile ittifak yapılmalıdır. Fakat bu tür müttefik ile nasıl davranılacağını bilmek gerekir: Troçki'nin, Çin Kuomintang'ın (bugünün FKÖ'sinden daha radikal olan) sol hizbi ile olan ilişkisinde söylediği gibi; 'Her duraksamasında Kuomintang'ın önünde secde ederek değil [...]

97 Siyasal İslam ile ilişkiler meselesi hakkında bkz. Gilbert Achcar, "Marksistlerin din konusundaki tutumları üzerine", *Yeni Yol* 14/15, Şubat-Mart 2005, s. 120-142.

yalnızca, Kuomintang'ın attığı her ileri adımı destekleyerek, her duraksamasını, her geri adımında amansızca gerçek kimliğini ortaya çıkararak."[98]

Herhangi bir "ulusal direnişin", liderliğinin doğası, siyasal hedefleri ve eylem biçimleri tartışılmaksızın koşulsuz olarak desteklenmesi mümkün değildir. Burada önemli olan, Achcar'ın deyimiyle, "desteklenmesi ve kınanması gereken ölçütlerin ayrımıdır". Dolayısıyla "ulusal direniş hareketi zaten bizden ideolojik ya da politik destek beklemiyor" demek işin biraz kolayına kaçmaktır. Her şeyden önce, söz konusu direnişi oluşturan unsurların işgale karşı tavırlarını her koşulda sınamak elzemdir. Bu anlamda emperyalist işgalcilere karşı savaşımlarında elbette direnişin yanında taraf olmak gerekir. Ancak bu, direnişi oluşturan kimi güçlerin her eylemini ya da işgalci güçlerle ilişkisinde her tavır değişikliğini eleştirisiz kabul etmek anlamına gelmez. Bu durumda, Mukteda es Sadr'ın Felluce ABD ordusunca dümdüz edilirken seçim pazarlıklarına dalışını da eleştirisiz kabul edip onaylamak icap eder. İşgal karşıtı mücadeleyi her alanda desteklerken mücadele içerisinde olan güçlerin oportünist ya da pragmatist mahiyetteki tavırlarına karşı da siyasi bir eleştiri geliştirilmediği takdirde savaş karşıtı hareketin sözü başka güçlerin ipoteği altına alınmış olmaz mı?

Irak'ta muhalefet

Meselenin bir başka boyutu da savaş karşıtı mücadelenin Irak'ta emekçilerin ve kadınların daha demokratik ve eşitlikçi bir toplum için verdikleri mücadeleyle birleştirilebilmesidir. Bunu gerçekleştirmek, her şeyden önce Irak'a ve genelde Ortadoğu'ya ilişkin yaygın bir anlayışın eleştirisini yapabilmekle mümkün. Bu anlayışın temelinde, Irak'ı toplumsal sınıflar arası çelişkilerin bulunmadığı homojen bir toplum olarak gören ve Batı'da hem sağda hem de solda yaygın olan oryantalist diz-

98 Gilbert Achcar, *Kaynayan Orta Doğu Marksist Aynada Orta Doğu*, İthaki, İstanbul 2004, s. 230-231. Bu konuda keza bkz. Stephen R. Shalom, "Where Do We Go From Here?", 25 Nisan 2004, www.znet.org

ge yatar. Batı sağı oryantalist bir perspektifle Irak ve diğer bölge ülkelerini çok sayıda etnisite, milliyet ve mezhepten oluşan geri ve durağan toplumlar olarak resmediyor.[99] "Doğu" ya da "İslam toplumları" dizgesinin bir örneği olan böylesi yaklaşımların özneleri elbette Kürtler, Sünniler, Şiiler, aşiretler, Asuriler ve Türkmenlerden ibarettir. Batı solunun önemli bir kesimi için de çatışmanın tarafları, kapitalizmin özgül bir safhası olarak değil de Batılı süper güçlerin dış dayatmaları olarak görülen emperyalizm ile "mazlum milletlerden" ibarettir. Dolayısıyla sol ve savaş karşıtı hareket, Irak'ta işçiler, sermaye, kapitalizm ya da çeşitli toplumsal mücadeleleri değil de "yabancı" emperyalizme karşı bir blok olarak mücadele eden Irak halkını görüyor çoğu zaman. Sonuç olarak, Batı solu ve sağının Irak'ın kapitalist niteliğini, sınıfları ve farklı toplumsal mücadeleleri görmemekte birleştiği söylenebilir.[100] Bu noktada belki hatırlatmak bile gereksiz ama Irak halkı bir "bütün" değil. Üstelik Irak halkını bölen ayrımların tamamı da etnik veya mezhepsel aidiyetlerden kaynaklanmıyor. Irak toplumsal mücadelelerin, emekçilerin ve kadınların zengin bir mücadele birikimlerinin bulunduğu bir ülke. Oysa Ortadoğu halklarının bu hayli zengin seküler siyasi ve toplumsal mücadele geleneği adeta unutuluşa mahkûm ediliyor. Yukarda bahsi geçen oryantalist yaklaşım dahilinde Müslüman halkları temsil kabiliyetine sahip yegane bütüncül siyasal ideolojinin siyasal İslam olduğu varsayımı hareket noktası olarak alınıyor. Müslüman toplumlarda siyasal İslamın kitlelerin siyasal radikalleşmesinin adeta tek olası kanalı olduğu varsayımıyla hareket ediliyor.

Yukarıda belirtildiği üzere, Batı sağı ve solu, Irak toplumunun birbirinden kesin hatlarla ayrışmış mezhep ve etnik gruplardan oluşan basit bir yapı olduğuna dair yanılgıyı paylaşıyor.

---

99 "Eski moda bir oryantalist olan" Bernard Lewis'in bölgeye ve Araplara dair görüşlerinin ABD siyasi ve askeri elitleri arasında 11 Eylül sonrasında "geçer akçe" haline gelişi hakkında bkz. Edward Said, *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 288-294.

100 Bu hususta bkz. "Forward interviews Khasro Saya, the head of abroad organization of the Worker-communist Party of Iraq on the position of the Western left", www. wpiraq.net/english

Ancak Irak'ta ne Şiiler ne de Sünniler monolitik bir blok oluşturmakta. Bu "cemaatler" toplumsal, ideolojik ve siyasi kırılma noktalarıyla bölünmüşlerdir. Bu bölünmüşlükler doğal olarak işgal karşısında ortaya konan tavra da yansıyor. İşbirlikçiler bir yana, işgal karşısında daha net bir tutum alan güçler dahi işgal sonrası Irak toplumuna ilişkin belirli bir tasarıma sahipler. Bu farklı siyasi tasarımlar karşısında eşit mesafe almak mümkün değildir. Yapılması gereken, işgal karşıtı mücadeleyle birlikte daha eşitlikçi ve özgürlükçü bir Irak hedefiyle verilen toplumsal mücadelelerin safında yer almaktır. Bu mücadelelerin gelişmesi sadece Irak açısından değil, savaş karşıtı hareketin gelişimi ve meşruiyeti açısından önemlidir.

Oysa, savaş karşıtı hareket içerisinde direnişe "koşulsuz" destek verilmesini savunan bazı sol çevreler bu konuyu geçiştirmektetir. Örneğin, Amerikan solunun önemli örgütlerinden *International Socialist Organization*'dan Eric Ruder bu hususta şöyle diyor: "ABD hükümetinden [Irak'tan] hemen çekilmesi dışında bir şey talep etmek, ona, daima demokrasi, özgürlük ve adalet üzerine süslü cümlelerle perdelediği savaş hedeflerinin peşinde koşmaya devam etmesi için siyasi meşruiyet verecektir."[101] Bu yaklaşıma göre örneğin Iraklı işçiler örgütlenip eylemleriyle iş, daha fazla sosyal hak ve iş yerlerinde denetim talep etseler ya da kadınlar kamusal hayatta ayrımcılığa karşı mücadele etseler, ABD işgaline meşruiyet sağlamış olacaklardır. Böylesi bir anlayışın ardında, Irak'ta sınıf mücadelesi, kadın hakları ve demokrasiden bahsetmenin gerçekçi olmayacağı çünkü herkesin önce işgale karşı birleşmesi gerektiği gibi bir düşünce saklıdır.[102] Kuşkusuz, "Irak'ta işçilerin ve kadınların kurtuluşu için her mücadele işgale karşı direnişle bağlantılı kılınmalı ve apayrı şeyler gibi ele alınmamalıdır".[103] Ancak unu-

101 Eric Ruder, "Why we say US out of Iraq now!", *Socialist Worker*, 23 Nisan 2004.

102 Bu hususta bkz. Mahmood Ketabchi, "Which side is the ISO on, working class socialism or nationalism and Islamism?", www.wpiraq.net/english, 8 Temmuz 2004.

103 Bkz. Paul D' Amato, "The politics of resistance", *Socialist Worker*, 23 Nisan 2004.

tulmaması gereken, toplumsal kurtuluş mücadelesiyle işgale karşı direniş arasındaki bu karşılıklı bağlantının birincinin ikincisine tabiyeti anlamını taşımadığıdır. Böylesi bir tabiyet anlayışı, "ulusal" mücadele ile "toplumsal" direnişi birbirinden mutlak biçimde ayırır. Böylelikle işgale karşı ulusal direniş ile toplumsal mücadele birbirinden bıçakla kesilmişçesine ayrılır.

Savaş karşıtı hareket içerisinde yer alan güçlerin, Irak direnişi içinde doğrudan doğruya desteklemesi gereken güçler, işgale karşı direnişi bağımsız bir emek hareketinin inşası ile birleştiren ve siyasi ve toplumsal hakların elde edilmesini hedefleyen hareketler ile kadınların kurtuluş mücadelesi hareketidir.[104] Kısacası antiemperyalist işgal karşıtı mücadeleyi toplumsal mücadeleyle birleştiren güçlerdir. Türkiye de dahil olmak üzere Batı solu neredeyse tamamen Irak direnişinin bu yönünü görmezlikten gelmektedir. Oysa yukarda da belirtildiği gibi, Irak'ın zengin bir emekçi mücadeleleri tarihi vardır ve bu gelenek işgal sonrasında da kendini ortaya koymakta gecikmemiştir.[105]

Geçici Koalisyon Yönetimi Mart 2003'te itibaren kamu işletmelerinde sendikal faaliyetleri yasaklayan 1987 tarihli bir

---

104 "Her ay farklı şehirlerde onlarca kadın öldürülüyor. Aralık ayında Basra'da dört kadın işe giderken öldürüldü. Aynı zamanda birçok şehirde her sabah kadın cesetleri sokağa atılıyor. Bağdat'ta bir kadın öldürülmüş ve ağaca asılmış şekilde bulundu. Gerekçesi ise evlilik dışı ilişkiydi. Irak'ın işgalinde üç ay sonra sadece Bağdat'ta 400 kadın kayboldu, kaçırıldı ya da öldürüldü. Artık kadınlar, örtünmeden sokağa çıkmaya korkuyorlar. İslami gruplar okulları, üniversiteleri ziyaret edip kızları tehdit ediyor ve kapanmaları için zorluyorlar. Ülkenin bazı bölgelerinde dağıtılan bildirilerde, kadınlar, hicapsız sokağa çıkmamaları, makyaj yapmamaları, el sıkmamaları ve erkeklerle dolaşmamaları yönünde uyarılıyorlar. [...] Yani hem işgalciler tarafından Iraklı olmak hem de İslamcılar tarafından kadın olmaktan dolayı sıkıştırılıyorlar." Mete Çubukçu, "Irak'ta kadın olmak!", *Radikal İki*, 9 Ocak 2005, s. 6. Çubukçu yazısında sloganları "işgale ve Irak'ın Afganlaştırılmasına hayır" olan Irak'ta Kadın Özgürlüğü Örgütü adlı oluşumu tanıtıyor: "Kadınlardan oluşan grup direnişe karşı çıkmıyor, ancak radikal İslamcıların yöntemlerini benimsemiyor. Direnişin Irak halkının en doğal, en meşru hakkı olduğunu savunuyor ve işgal sona erene kadar direnişin devam etmesi gerektiğini söylüyorlar." Amerikan askerlerinin ve silahlı çetelerin cinsel şiddet ve terörü karşısında Iraklı kadınların kamusal hayattan giderek silinip evlerine hapsolmaları hakkında bkz. Ruth Rosen, "Irak'ta Kadınların Görünmeyen Savaşı", *Gelecek* 35, Aralık 2006, s. 36-39.

105 Bu gelenek için bkz. Ilario Salucci, *Irak'ta Solun Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

yasayı yürürlüğe soktu. Bunu takiben Irak Sendikalar Konfederasyonu (IFTU) ve Irak İşsizler Sendikası[106] üyesi birçok sendikacı tutuklandı. Amerikan yönetiminin hedefinin Irak'ı özelleştirmeler ve emeğin maliyetinin düşürülmesiyle yabancı sermaye için bir yatırım cennetine dönüştürmek olduğu biliniyor. Bu plan dahilinde Irak'ın "yeniden inşası" çalışmalarının ülkenin petrol geliriyle karşılanması hedefleniyor. Ekim 2003'ten itibaren bir dizi "yasadışı" grev KBR ya da Southern Oil Company gibi işverenlerin karşısında kimi kazanımların elde edilmesine yol açtı. Aralık ayında elektrik üretimindeki grevler de ücretlerin düzenli ödenmesi ve artırılması ile sonuçlandı. Şubat 2004'te Vaşora'daki petrol boru hattında başlayan grevler başka sektörlere de yayıldı.[107] Kut şehri tekstil şirketinde işçiler greve gitti. Şirket yönetimi ve devlet güçlerinin çağrısıyla kolluk güçleri işçilere saldırdı. Seven-UP gazoz fabrikası işçileri ücretlerinin artırılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi talepleriyle grev çağrısı yaptı. Nasıriye kentinde elektrik çalışanları, ücretlerine zam ve kent halkına elektrik sağlanması talebiyle greve gitti. Basra Elektrik Şirketi işçileri, ücretlerine % 30 zam yapılmadığı ve çalışma koşulları düzeltilmediği takdirde greve gideceklerini bildirdiler.[108] Irak'taki emek hareketinin önemli bir odağı da Irak Petrol Sendikaları Konfederasyonu. Konfederasyon, bir yandan işgal güçlerinin ülkeyi derhal ve koşulsuz olarak terk etmeleri gerektiğini savunurken diğer yandan da petrol rafinerilerinin Amerikan şirketleri çıkarına özelleştirilmesine karşı mücadele ediyor.[109]

---

106 Irak İşsizler Sendikası (UUI), 300.000 üyeli ve işgal güçleri ve kukla hükümetçe yasadışı sayılan bir örgüt. İşgale açıkça karşı olan sendika, siyasal İslamcı gruplara da mesafeli yaklaşıyor. Bkz. Vittorio Longhi, "Interview: Iraq's Union of the Unemployed", *Red Pepper*, 6 Mayıs 2004.

107 Bkz. David Bacon, "Iraq's Labor Upsurge Wins Support from US Unions", 29.07.2004, www.znet.org; keza Andreas Kloke, "Sfages Eksathliosi ke Andistasi sto Irak", *Spartakos* 76, Eylül 2004, s. 24-25.

108 "Iraklı İşçiler Grevde", www.sendika.org, 30 Aralık 2004.

109 Hassan Juma'a Awad, "Biz Iraklı İşçiler Irak'a Sahip Çıkıyoruz", *Gelecek* 32, Mayıs 2006, s. 46-48.

2006 yılının Kasım ayında adeta Irak konusunda bir referanduma dönüşen Temsilciler Meclisi ve Senato ara seçimleri sonrasında Irak'ta bir "çıkış stratejisi" tartışması ABD'de alevlendi. Bu durum, savaş karşıtı hareketin hanesine yazılması gereken önemli bir başarıydı elbette. Demokratların meclisin her iki kanadında çoğunluğu ele geçirmesi, Bush yönetiminin Irak politikasına önemli bir darbe olarak değerlendirildi. Seçimlerin hemen ertesinde James Baker ve Lee Hamilton başkanlığındaki Irak çalışma Grubu'nun raporu da, her ne kadar ABD güçlerinin Irak'tan derhal çekilmesini talep etmemekteyse de Bush yönetiminin çizgisine belli eleştiriler yöneltmekteydi. Ancak bu gelişmelere rağmen Bush yönetiminin Irak politikasında köklü bir değişikliğe gitmeyeceği belli oluyor. Aksine Irak'a 20.000'den fazla yeni asker göndermeye ve bu şekilde de özellikle Bağdat'ı ve merkezi Irak'ı kontrol etmeye dönük daha aktif bir askeri çizgi izlemek hedefleniyor. Saddam Hüseyin'in idam edilmesinin hemen ardından ilan edilen bu yeni stratejik yönelimin silahlı direnişe ve şiddete son vermesi oldukça güç gözüküyor.[110] Bu kararın sonuçları önümüzdeki dönemde belli olacak. Ancak Irak'ta mevcut Amerikan askerinin sayısının artırılmasının Amerikan halkında savaşa karşı mevcut huzursuzluğu pekiştireceği rahatlıkla öngörülebilir.

Diğer yandan, yukarıda da belirtildiği üzere Irak'ın ABD için önemi dolayısıyla ABD'nin Irak'taki işgaline kendiliğinden, kolayca ve kısa vadede son vereceği düşünülmemelidir. Yakın gelecekte ABD Irak'taki denetimini yitirmemek, ancak işgale karşı bilhassa kendi kamuoyunda yükselmekte olan tepkileri de karşılayabilmek için farklı taktikler (savaşın "Iraklılaştırılması", bölgedeki askeri gücün daha esnek güçler halinde organize edilmesi, işgal güçlerinin BM denetimine alınması vb.) geliştirebilir. Dahası, olası bir "çıkış" stratejisinin daha az savaş anlamına gelmediği de unutulmamalı.

110 Patrick Cockburn, "Why a Trop Escalation Won't Bring Peace to Iraq", 10 Ocak 2007, www.counterpunch.org

ABD'nin Vietnam'daki "çıkış" stratejisi, yoğun hava bombardımanına ağırlık veren, üstelik savaşı Kamboçya ve Laos'a yayan bir stratejiydi ve savaşın son aşamalarında can kayıpları görülmemiş oranda artmıştı. Üstelik bütün bir "dekolonizasyon" tarihi de "çekilen" sömürgeci gücün arkasında yeni ve kanlı çatışmaların tohumlarını bırakması tarihidir.[111] Bunu akılda tutarak, savaş ve işgalin Irak halkında ve tüm bölgede yarattığı korkunç tahribat ve insani felaket karşısında, savaş karşıtı hareketin rehavete kapılmayarak ABD'nin Irak'tan koşulsuz ve derhal geri çekilmesine dönük mücadelesini sürdürmesi gerekiyor kuşkusuz.

111 Bu konuda bkz. Chris Harman, "Middle East: Beware the Cornered Tiger", *Socialist Review*, Kasım 2006.

Ezilenlerin Şenliğinde Sahne Almak: Toplumsal Hareketler ve Tiyatro

BİLGE SEÇKİN*

Herhalde akademik ve siyasi yazında bu nebze toplumsal hareketlerin ayrılmaz bir parçası oluşu ve buna rağmen hem toplumsal hareketler hem toplum hem de siyasetle ilişkisi üzerine bu kadar az kafa yorulmuş bir başka sanattan bahsetmeye olanak yoktur. Kendisine yönelik akademik ilgisizliğin sebeplerini tartışmak bir başka yazının konusu olabilecek ve tarihin kimi dönemlerinde kendisi bir toplumsal hareket olarak tanımlanabilecek bu "şanslı" sanat dalı tiyatrodur. Devrim diye bildiğimiz pek çok tarihsel olay, yanında şaşılası bir tiyatro salgınını da beraberinde getirir. Tüm yerleşik değerlerin altüst olduğu, toplumun, siyasetin, ekonomik ve sosyal ilişkilerin, cinsiyetler arası ilişkilerin kökten değiştiği devrim dönemlerinde tiyatro faaliyetleri de bu altüst oluşların içinde tüm bu olgulardan etkilenen ve bunları etkileyen aktörlerden biri olarak yerini almakta gecikmez. Burada kastedilen yalnız kurumsallaşmış duvarların arasına tıkılmış saray tiyatroları, profesyonel tiyatrolar değildir. Şüphesiz bu tiyatrolar da yaşadıkları dönemden derinlemesine etkilenirler. Çoğunlukla repertuarları radikal

(*) Boğaziçi Üniversitesi.

biçimlerde değişir, oyunculuk yapmak isteyen gönüllüler ordusu kapılarına dayandığında ve 'o güne' dek hayatlarında tiyatro görmemiş kalabalıklar salonlarını doldurduğunda kendi tiyatro yapma biçimlerini sorgulamak da kaçınılmaz hale gelir. Ancak yine de devrimlere eşlik eden tiyatrodan kasıt asıl olarak profesyonel amatör ayrımının silikleştiği, tiyatronun sokaklara taştığı sokağın ise tiyatroları işgal ettiği dönemlerde ortaya çıkan şartlar ne olursa olsun oynama ve seyretme arzusuyla ifade edilebilecek durum ve tiyatro salgınının bir histeri halini almasıdır. 1917 Bolşevik Devrimi hem bu histeri halinin, hem de tiyatronun kökten bir değişim geçiren toplum içerisindeki işlevinin ve bununla etkileşiminin, dönemin siyasal düşünceleri ve yapılarıyla ilişkilerinin inceleme olanağını sağlayan örneklerinden biridir. Toplumsal hareketlerle tiyatronun ilişkisinin bu devrim ortamı içerisindeki analizi hem toplumun değişim mekanizmaları hem de bu mekanizmaların bireysel, sembolik yansımalarını anlamlandırmak açısından elverişli bir zemin sunar. Kendi coğrafyamızın tiyatro tarihine bir göz atıldığında ise siyasetin toplumsallaştığı toplumun siyasallaştığı ve tüm kurumları ile alt üst olduğu bir dönem olarak II. Meşrutiyet ve bu dönem içerisinde tiyatro faaliyetlerinin hem siyasallaşan topluma etkisi hem de tiyatronun siyasallaşması açısından incelenmeye değer bir örnek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 60'lı yıllar da toplumsal hareketlerle iç içe geçmiş bir tiyatro "hareketi"nden bahsedebileceğimiz ve bununla birlikte tiyatronun toplumun herkesimi için ulaşılır olduğu bir başka dönemdir. Tiyatronun toplumsal hareketlerle ilişkisinin ayrıntılı bir analizinden ziyade bu yazı ile hedeflenen, böylesi bir ilişkinin, yani toplumsal hareketler, radikal siyasal ve toplumsal dönüşümler ile tiyatro faaliyetleri arasındaki ilişkinin, öncelikle varlığına işaret etmek ve bu konuda mütevazi birkaç örnek sunmaktır. Bu çabanın temelinde ise toplumsal bir hareketin, 1996 "öğrenci hareketi"nin içinde bir İÜ SBF öğrencisi olarak bulunup aynı fakültenin tiyatro kulübünde amatör tiyatro faaliyeti içerisinden siyaset ve tiyatro ilişkisini deneyimlemek yatmaktadır. Bu küçük öznel dene-

yim de tiyatro ve toplumsal hareketlere daha güncel bir örnek olarak bu yazıya eklenmiştir.

Tiyatro ve radikal toplumsal değişimlerin sıcak ilişkisi açısından en bilinen örneklerden biri 1917 Bolşevik Devrimi'dir. Devrimin hemen ardından salonlar fiilen alt tabakalardan kalabalıklarca işgal edilmekte, çoğu profesyonellerce 'tiyatro'dan sayılmayan türler sokaklarda, fabrikalarda kısaca bulunulan her alanda, her koşul altında oynanmaktadır. 1917'den sonra Rusya'da "inanılmaz zorluklar içinde açlık ve soğuk içerisinde bir toplumsal altüst oluş durumunda ve kanunsuzluk tehlikesi içinde tiyatro oyunlarına ve dramatik aktivitelere olan talep nerdeyse tatmin edilemez bir doyumsuzluk halindeydi."[1] "Bu tiyatrolar –ahır, ambar, oda, kiler, bodrum, kulüp, fabrika tiyatroları– 1917 Devrimi'nin bir sonucudur. Bu tiyatroların birçoğu proletkült organizasyonunun içerisinde yer almış ve onun düşüncelerinden etkilenmiştir. Kulüp tiyatrosu hareketi 1905'te başlamıştır ve bu ilk devrimde 5000 işçi tiyatrosu grubu vardır. Bu devrimin işçiler üzerindeki etkisiydi. Bu hareket imparatorluk hükümeti tarafından bastırıldı ancak 1917 Devrimi'yle tekrar ortaya çıkarak hiç olmadığı kadar başarılı oldu."[2] Bir kasaba yoktur ki hayvan barınaklarını tiyatroya dönüştürmemiş olsun.[3] 1920 de hâlâ Viktor Shklovsky şaşkınlığını anlatmaktadır: "Tüm Rusya oynuyor. Bir çeşit basit bir süreç yaşamın her türlü dokusunda yerini alıyor ve yaşamın her dokusu teatral hale geliyor."[4]

Profesyonel tiyatrocular bu hiç alışık olmadıkları yeni seyirci kitlesinin tepkisinin ne olacağı konusunda bir fikir sahibi değildirler: Salonları dolduran kitleler bir önceki dönemin seyircisinden "biraz" farklıdır: Rusya'da 'bir önceki dönem tiyatro toplumun orta ve üst katmanların bir ayrıcalığıdır – soylular, bur-

---

1 Robert Leach, *Revolutionary Theater*, (New York: Routledge, 1994), s. 36.

2 Huntley Carter, *The New Theatre and Cinema of Soviet Russia*, (Londra: Chapman & Dodd, Ltd., 1924), s. 94.

3 Wolkonsky, Serge, *My reminiscences*, Hutchinson, 1925, s. 219'dan aktaran Leach, Robert, *Revolutionary Theater*, s. 36.

4 Konstantin Rudnitsky, *Russian and Soviet Theater 1905-1932*, (New York: Harry N. Abrams, Inc., 1988), s. 41.

juvalar, küçük burjuvalar, memurlar ve aydınların. "Sıradan insan" herhangi bir tiyatro gösterisini izleyebilmek için gerçek bir imkâna sahip değildir; devrimin hemen ardından fabrika işçileri, askerler, geniş kitleler halinde ve şu anda asker parkası giymekte olan köylüler tiyatro salonlarını doldurmuşlardır'.[5] "Moskova plutokrasisinin kel tüccarı ve onun mücevherli karısı gitmişti. Onlarla birlikte gece elbiseleri ve beyaz gömlekler de gitti. Bütün izleyici monoton günlük kıyafetler içindeydi. İşlerinden çıkıp doğrudan tiyatroya gelen pek çok asker ve sıradan insan vardı. ...O gece yüzlere baktıkça çok az sayıda insanın midesine sindirmek üzere iyi bir akşam yemeği benzeri bir şeyin girdiğini düşündüm"[6] diyor Ransome Arthur bir gözlemci olarak. Devrimden yaklaşık 10 yıl sonra bir tek ay içinde 33.000 oyun oynandığı, bunların 7 milyon seyirci tarafından izlendiği istatistiklerde yer almaktadır.[7] Başlangıçta Rusya'nın en deneyimli yönetmen ve oyuncuları ne tür oyunlar üretecekleri ve ne tür oyunlar oynayacakları hakkında son derece bulanık ve belirsiz düşüncelere sahiptiler; salonları dolduran sıradan basit halkın sanatlarına nasıl bir tepki vereceğini bilmiyorlardı.[8]

Yine devrimden on yıl sonra Stanislavsky gerçek bir minnettarlıkla şunları söylemektedir: "Gerçekleşen olaylar bizi bulduğunda Sanat Tiyatrosu'nun daha yaşlı kuşağı bir kafa karışıklığı içerisindeydi. Ne olup bittiğini anlamadığımız bir dönemde hükümet bizi tüm renklerimizi kızıla çevirmeye zorlamadı. Biz tedricen dönemi anladık ve tedricen değişmeye başladık ve sanatımız da doğallığında bizimle birlikte değişti."[9]

En tutucu tiyatroların bile kapılarına yığılan istekli kalabalıklar profesyonel tiyatroların ve oyuncuların tiyatroya bakışlarını ve tiyatro pratiklerini etkiledi ve değiştirdi. Diğer tarafta

---

5 *A.g.e.*, s. 41.

6 Arthur Ransome *Six Weeks in Russia*'dan aktaran, Robert Leach, *Revolutionary Theatre*, s. 36.

7 Ayşin Candan, *Yirminci Yüzyılda Öncü Tiyatro*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994), s. 64.

8 Konstantin, Rudnitsky, *Russian and Soviet Theater 1905-1932*, s. 48.

9 *A.g.e.*, s. 48.

ise kalabalıkların, basit insanların, kitlelerin tiyatroları vardı. Genellikle sahne yerine buldukları herhangi bir mekânı, bir ahır, bir çay bahçesi, bir fabrika, bir mesire yeri, bir oda, iki gaz sandığının üzerini sahneye çevirmeyi başaran herkes tiyatro yapıyordu. Demiryolu işçileri, köylüler, askerler kitleler halinde amatör ya da yarı profesyonel binlerce grupçuk oluşturarak kendi sahnelerini kuruyorlardı. Bu kontrol edilemez salgın genellikle profesyoneller tarafından niteliksiz olarak yargılanmasına rağmen son derece yenilikçi ve canlı bir sanat yaşamının hem kendisini oluşturuyor hem de daha ötesi için bir zemin vazifesi görüyordu. "Drama grupları mantarlardan çok daha hızlı çoğalıyorlardı... Ne yakacak, ne de yiyecek sıkıntısı... Hayır, hiçbir şey, onların çoğalmasını durduramazdı."[10]

Peki, bu dönemde tiyatroyu böylesine etkin ve önemli kılan neydi? Eğitimden sorumlu ilk Halk Komiseri (NARKOM) Lunacharsky'e göre devrim tiyatroya şöyle seslenmektedir: "Tiyatro sana ihtiyacım var, sana ihtiyacım var fakat güzel salonlardaki konforlu koltuklarda oturup rahatlamak ve bunca savaş ve zor işlerin ardından bir şov ile eğlenmek için değil. ...sana bir yardımcı olarak ihtiyacım var önümü aydınlatan bir ışık bir rehber olarak ...dostlarımı ve düşmanlarımı senin sahnende görmek istiyorum ....onları kendi gözlerimle görmek istiyorum ve onların üzerinde senin yöntemlerini kullanarak çalışmak istiyorum." Aslında "devrim niye müziğe, resme bu nebze değil de ille de ve özellikle tiyatroya bu denli ihtiyaç duyar sorusunun cevabı" der Konstantin Rudnitsky "alfabenin abc'si kadar basittir". Bu sebep ABC kadar basittir, çünkü nüfusun yüzde sekseni ne okuma yazma ne de alfabeyi bilir. Devrimci bir durumda ve Rusya tarihin keskin bir dönemecinden geçerken son derece karmaşık politik koşullarda ve bu koşullara eşlik eden kanlı bir iç savaş söz konusu iken tiyatro "eğitime, aydınlanmaya ve bilgiye" susamış kitleler için bir okul ve bir gazete işlevi görmektedir. "Tiyatronun" diye devam eder Rudnitsky "yaydığı ışık herkese ulaşabilir. Her köylü her işçi her asker doğruyu aramakta-

10 Robert Leach, *Revolutionary Theater*, s. 32.

dır. Ve doğrunun hangi tarafta olduğunu bulmak ve tarafını seçmek yalnız bir soruyu yanıtlamaktan çok öte bir ölüm kalım kararı vermek anlamını taşımaktadır." Tiyatro, dönemin karmaşık politik atmosferinin içerisinde gerçeği arayan böylesi izleyiciler için gerçek bir hayat kurtarıcıdır. Tiyatro kendi sözünü söylemek üzere tarihin sahnesine çıkan bu insanlara Lunacharsky'i ve Rudnitsky'i tekrarlarsak "gerçek bir yardımcı, yollarını aydınlatan bir ışık ve bir rehber" olarak hizmet etmiştir.

Aynı dönem içerisinde kitleler yalnız seyirciler olarak değil aktif katılımcılar olarak hem tarihin sahnesine hem de tiyatronun sahnesine –ki bu sahne bir hayvan barınağı, bir tren, bir gemi, bir köşe başı, herhangi bir yükselti olabilir– adım atıyorlar ve bugün artık bildik olan pek çok formun da ortaya çıkmasını sağlayan ortamın ana aktörleri oluyorlardı. Ajit-prop tiyatro, canlı gazete, temsili yargılamalar, kitle gösterileri gibi bu dönemin ortaya çıkardığı formlar, "kızıl amatörler", yarı-profesyonel gruplar, hükümetin desteklediği organizasyonlar, Kızıl Ordu'nun politik-eğitim kolu ajitasyon trenleri, gemileri, Proletkült'ün faaliyetleri ile bir toplumsal hareket halinde ve "heveskâr" bireylerin ister amatör ister profesyonel dört bir yana dağılarak bu hareketi örgütlemesiyle nerdeyse ülkenin her yerine ulaşıyordu.[11] Tüm bu tiyatrolar genel olarak, az ya da çok propagandacı bir özellik taşıyorlardı ama propaganda ile tiyatronun biraradalığının doruğa ulaştığı form hiç şüphesiz ki "kitle gösterileri", "kitle festivalleri" ve "geçit törenleri" idi. Sadece aktörler değil işçiler, askerler, denizciler, yüzlerce bazen binlerce insan bu sanatsal olaylara katılıyor, tarihsel rollerine çok da paralel olarak, bu sanatsal olayın hem eyleyeni, hem tanığı haline geliyordu. Bu tiyatro gösterilerinin en bilineni Nikolai Evreinov'un devrimin üçüncü yıldönümünde Petrograd'da"sahneye koyduğu" kitle gösterisi "Kışlık Saray'a Yürüyüş"te (The Storming of the Winter Palace) 10.000 asker ve denizci ve 100.000 kişilik halk katılımıyla devrim anının canlandırıldığını ve "performans" içerisinde 40.000 kişilik

11 *A.g.e.*, s. 37.

"güçlü" bir koro ile Enternasyonal'in söylendiğini hatırlatmak sanırım olayın kitleselliği konusunda fikir verici olacaktır. Buna benzer kitlesel tiyatro gösterilerinin yalnız Petrograd'da değil de Moskova'da(Dünya Komününe Doğru-Towards A Worldwide Commune), Orenburg'da (Emilyan Pugachev'in hayatından sahneler-Scenes from the Life of Emilyan Pugachev), Irkutsk'da (Emeğin Kapitale Karşı Mücadelesi-The Struggle of the Labor Against Capital) yapıldığını da anımsar buna Omsk, Yaroslavl, Samara ve Astrakhan'daki açık hava festivallerindeki gösterileri ekler ve iç savaş cephelerindeki temsili yargılamaları da sayarsak tüm bu faaliyetlerin genişliği ve katılımın yaygınlığı hakkında daha net bir kanıya ulaşabiliriz. Aslından bu tam da Viktor Shkholovsky'nin açıkladığı durumdur: "Tüm Rusya oynuyor. Hayatın yaşayan her dokusunun teatrallaşması noktasında bir çeşit doğal ve temel bir süreç gerçekleşiyor."[12] Kısaca diyebiliriz ki Ekim Devrimi'nin hemen ardından tiyatro daha önce hiç olmadığı kadar sıradan insanların hayatlarının önemli bir parçası haline gelmiş ve "tiyatro cephesinde"ki mücadele de en az diğer cepheler kadar gündemi oluşturmuştur.

Nasıl ki devrim yalnız 1917'ye ve Rusya'ya özgü değilse ve evrensel bir olgu ise ve onun peşi sıra gelen ve nerdeyse devrimin alamet-i farikalarından sayılabilecek tiyatro salgını da aynı derecede evrensel bir olgudur. Ancak kendi tarih yazımımızda hem devrimi hem de buna ilişik olan tiyatro hareketlerinin görünür olduğunu söylemek pek mümkün değildir. II. Meşrutiyeti bir örnek olarak ele alırsak, gerek getirdiği radikal sosyal değişimler itibarıyla gerek siyasi sonuçlarına bakarak devrim olarak nitelenebilecek bu dönem, tarih yazımımızda birazda ulus devletin başlangıcı olarak cumhuriyetin ilanını öne çıkarma ihtiyacından kendi azametinden çok şey kaybettiren bir "ilan" ifadesi ile geçiştirilir. Tiyatro tarihine baktığımızda ise önümüze çıkan aynı anlayışın bir başka versiyonudur. Tanzimat ya da Meşrutiyet'teki tiyatro hareketleri içerisinde Türk tiyatrosunun kökenleri aranır

12 *Zhizn iskusstva*,4 April 1920'den aktaran Konstantin, Rudnitsky, *Russian and Soviet Theater 1905-1932*, s. 41.

ve hadiseler bu çerçeveye girdikleri oranda bu anlatılara dahil olur ve bunlar içerisinde görünürlük kazanır. Tiyatro faaliyetlerinin tarih anlatılarına girebilmesini sağlayan bir diğer yeter şart ise bu faaliyetlerin Batı'daki ideal tiyatro modeli ile uyumlarıdır. Bu sebeple çoğu tiyatro tarihçisi Tanzimat ve Meşrutiyet'teki tiyatro eleştirmenleri geleneğini aynen sürdürerek bu dönemlerde "gerçek anlamda" tiyatro seyircisinin, oyuncusunun, gruplarının, binalarının yokluğundan bahsederler. Apaçık meydandadır ki var olan yalnız "gerçek tiyatro eleştirmenleri"dir. Tiyatronun varlığı ve yokluğunu Batı'daki bir modeli kerteriz noktası alıp, mevzubahis eden bir bakış açısı tam da bu sebeple pek çok olguyu gözden kaçırmaya müsaittir. Tuluat gibi karma-melez, karagöz, meddah, ortaoyunu gibi yerel türler kafadaki kalıba uymadığından aralarındaki alışveriş ve etkileşimler analize dahil olamaz. Hele ki devrimci tiyatro ya da sosyal değişimin bir bağlaşığı olarak, sokaklardan başlayıp gaz sandıklarının üzerinden yükselen, zaman zaman bildiğimiz sahne formatına sızan ve şüphesiz ki analizi daha geleneksel "klasik Batı tipi" tiyatrodan başka araçlar ve bakış açıları gerektiren türler, tümüyle analiz dışı, hatta zaman zaman tiyatro dışı kalır. Örneğin II. Meşrutiyet tiyatro tarihimize göre "boş bir arsaya dört gaz sandığı koyup bir de çarşaf geren 'yaşasın vatan, yaşasın hürriyet' bağırtıları arasında tiyatro bakımından hiçbir değeri olmayan oyunlar",[13] "saçlı sakallı insanlar"[14] tarafından ve "halkın coşkunluğunu sömürerek" oynanmaktadır. Bu değerlendirmeler hem bu arsaları, gaz sandıklarını, çarşafları bulup sahneleri kuranlar, o güne dek pek tiyatro sahnelerinde eleştirmenlerin görmeye alışık olmadıkları saçlı sakallı insanlar, tiyatro kapılarına yığılan kalabalıklar, hatta yasaklanan bir oyun için yürüyüş yapan yeni seyirciler halk değil midir sorusunu paradoksal bir şekilde ortaya atmakta, hem de daha önemli başka bir soruya kapı açmaktadır. Acaba kafamızdaki çerçevelerin farkında olup onların dışına çıkmaya çabalayarak ve bu politik ve devrimci tiyatronun başarısını kendi

13 Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, s. 15.

14 *Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları*, (yay. haz. Hafi Kadri Alpman) (İstanbul: Kervan Matbaacılık, 1977), s. 193.

sosyal ve artistik amaçlarına bakarak, kendi metotları kendi motivasyonları içerisinde ve performans, ritüel, teori gibi başka disiplinlerin yardımına başvurarak tarihselleştirmek olanağı mevcut mudur? Burada da aslolan belki de bunu gerçekleştirip gerçekleştirememek değil bunun çabasına girmektir.

1908 Temmuz'unda Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından tüm imparatorluğun pek çok şehri ve İstanbul günler süren bir devrim havasına girer. Coşku sokaklarda kendini gösterir. İstanbul bir divaneler şehrine döner. İnsanlar sokaklara dökülmekte, çeşitli amaçlar için yan yana gelerek harekete geçmekte, kitleler halinde seferber olmakta, her toplumsal olaya siyaset damgasını vurmakta, derneklerin, gazetelerin tiyatroların sayıları katlanmakta, grevler ve boykotlar örgütlenmekte, mitingler düzenlenmekte, herkes her fırsatta kendini ifade etmenin bir yolunu aramakta ve bulmakta, toplum tam anlamıyla tüm kurumları ve unsurlarıyla alt üst olmaktadır. Kadınlar kamusal arenada kendilerine yer açma çabası içerisinde hem çeşitli hayır kurumlarını örgütleme hem de kadın dergileri, yayınları çıkarma işine girişmektedirler. Toplumun kitleler halinde siyasete katılımı, siyasetin kitleselleşmesi, başka bir deyişle kitlelerin siyasallaşması tarihsel olarak bir kırılmaya da işaret etmektedir. Tiyatro bu devrim atmosferinden hem nasibini almış hem bu atmosferi besleyen öğelerden biri olmuştur. İlk olarak İstibdat'ta yasak olan oyunların oynanmasının da etkisiyle tüm tiyatrolar kapılarına yığılan kitlelere oyun yetiştirme derdine düşerler. Hürriyet günlerinde İstanbul'un mahşere döndüğünü söyleyen tiyatrocu Ahmet Fehim kendisinin de bu baş döndürücü günlerin kafileleri arasına karıştığını, coşkulu bir insan halini aldığını belirtir. Hürriyetin ilanından iki gün sonra Tepebaşı Anfi Tiyatrosu'nu kiralayan Ahmet Fehim henüz hiç kimsenin cesaret etmediği, korktuğu bir işe girişir. Coşkunluğun da etkisiyle olacak "bir hamle ile bütün endişe ve korkulardan kurtulur 'Besa'yı[15] oynayacakla-

15 Şemsettin Sami, *Besa yahut Ahde* Vefa, Tasvir-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1292 aktaran, Gıyasettin Aytaş, *Tanzimatta Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Akçağ Basın Yayın, 2002).

rını ilan eder."[16] İstibdat'ın bu yasaklı oyununun oynanacağını duyanlar tiyatronun kapılarına yığılırlar. Oyun gecesi tiyatro mahşer yerine döner... Üç gün üç gece Besa'yı sahnelerler. Oyun aralarında subaylar vatani söylevler verirler, tiyatro hakkında konuşmalar yapılır. Kadroda olmadığı halde İbnüferrik Ahmet Nuri gelip Fettah karakterini oynar.[17]

Bu Ahmet Fehim'i dönemin atmosferi nedeniyle hiç şaşırtmaz. Çünkü geceler alkış ve heyecanla geçmekte, sahneler türlü türlü insanlar, yeni yeni aktörlerle dolup taşmaktadır. Yeni rejimin simgeleri sahnede yerlerini almaktadır. Tiyatronun perdesine gümüşten bir ay-yıldız konmuştur, sahnenin yanlarında ise elektrikle Hürriyet-Musavvat-Uhuvvet yazılıdır. Hürriyet Marşı ile temsile başlanır.[18] Profesyonel tiyatroların kapılarına yığılan, salonlarını dolduran kitleler halindeki bu yeni seyirci sadece izlemeyi değil oyuna katılmayı hatta kendi de oynamayı talep etmektedir; Raşit Rıza İstibdat'ın yasaklı Meşrutiyet'in en fazla oynanan oyunu, Vatan'ın temsillerinden birini, şöyle anlatır:

> İlk temsil İttihat ve Terakki Cemiyeti menfaatine bir Cuma günü gündüz verildi ve kıyamet de koptu. Ben sahnede bir söz söylüyordum, seyircilerden bir zabit sözlerimi kesiyor, kılıcını çekiyor, bir nutuk söylemeye başlıyordu. Böylece seyircilerle birlikte temsil ediyorduk.[19]

Aslında yaşananlar 1917'de devrim sonrası Elisavetgrad'ta apoletleri ve tam takım üniforması ile sahneye çıkıp bir generali canlandıran aktörün iki asker tarafından vurulmaya çalışılmasından çok da farklı değildir ve yeni dönemler için bile beklenmedik olmasına rağmen bu tür olaylar sıkça meydana

16 *Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları*, (İstanbul: Kervan Matbaacılık, 1977), s. 192.

17 *A.g.e.*, s. 192.

18 Halide Salih (Edip Adıvar), "Besa oyununda", *Tanin*, 12 Ağustos 1324'ten aktaran Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu(1908-1923)*, (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1971).

19 Cevat Fehmi Başkut, *Kendi Ağzından Raşit Rıza'nın Hayatı, Sahnede Elli Yıl*, (İstanbul, 1957)'den aktaran Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu(1908-1923)*.

gelmektedir.[20] Seyircinin oynama hevesinin şiddeti Ahmet Fehim'in "Vatan Yahut Silistre"de İslam bey rolü için bir yarışma açması sonucu başvuruların tahmin edileni çok aşmasıyla da ortaya çıkar. Tiyatro gündüzleri her sınıftan, asker, subay, ihtiyar, mühendis, doktor, okullu, bakkal, genç yazar, şair, İslam Bey-oyuncu adayları ile dolup taşmakta, bir miting yerine dönüşmektedir.[21] Ahmet Fehim durumu "bu şaşkınlık günlerinde babamın mezardan çıkıp da sahneye fırlamadığına hâlâ hayret ederim" diyerek özetlemektedir kısaca. Sahnelerde kendilerine bir yer açamayan hevesliler başka bir yol tuttururlar. Rus devrimlerinden de tanıdık gelecek bir şekilde 'divaneler şehrine dönen İstanbul'da saçlı sakallı insanlar, bir arsaya dört gaz sandığı koyup, bir çarşaf gererek' kendi sahnelerini kuruyorlar ve sonu ille de 'Yaşasın Hürriyet!' cümleleri ile biten ancak yine Rus tiyatrosundakine de benzer şekilde gündelik siyasete müdahale eden, genellikle sıradan ve basit oluşu ve sanatsal değerinin olmayışı gibi eleştirilere maruz kalan hatta zaman zaman profesyonellerce 'saçma sapan' olarak değerlendirilen oyunlar oynuyorlardı.[22] "Hiç kuşku yok ki bu bir ihtilaldi" diyor Ahmet Fehim "ihtilalin de tiyatroda meydana getirdiği bir anarşi idi."[23] Ahmet Fehim önüne gelenin sahnede har vurup harman savurmasından ve bir takım tiyatro yazarlarının "Sabah-ı Hürriyet," "Jön Türkler," "Hamid'in Son Günleri," "Saray Entrikaları," gibi tuhaflıkları karalayıp türlü türlü isimler altında kurulan kumpanyalarda oynatmalarından yakınıyor. İlginçtir bu kumpanyalardan biri de Reşad Rıdvan ve onun Ahmet Fehim'in kendi kumpanyasının içinden buraya 'yeni gelen Türk gençlerini kandırıp' peşinden sürükleyerek kurduğu Heveskâran Cemiyeti'dir. Amatörler Kumpanyası, Milli Osmanlı Tiyatrosu, Sahne-i Milliye-i Osmaniye[24] gibi ad-

---

20 Rudnitsky, Konstantin, *Russian and Soviet Theater 1905-1932*, s. 41.

21 *Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları*, (yay. haz. Hafi Kadri Alpman) (İstanbul: Kervan Matbaacılık, 1977), s. 193.

22 *A.g.e.*, s. 195.

23 *A.g.e.*, s. 194.

24 Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, s. 48.

larla da anılmaktadır. *Tanin* gazetesinin 4 Kanunuevvel 1324'te (17 Aralık 1908) yayınladığı habere göre daha önce de Ahmet Fehim'in tuhaflıklar içerisinde adını saydığı "Sabah-ı Hürriyet" oyunu, bir süreden beri Amatör Kumpanyası[25] tarafından oynanmaktadır. Oyunun oynandığı valilikçe bilinmesine rağmen oyun için herhangi bir yasaklama söz konusu olmaz. Piyesin içerisinde bir hükümet memurunun tahammül edemeyeceği sahneler vardır.[26] Piyesin en fazla alkışlanan sahnelerinden biri yüzünden piyes önce Kadıköy'de ardından Beyoğlu'nda yasaklanır. Daha sonra bu yasak Beyoğlu'ndaki Kışlık Tiyatro'da da uygulanmak istenir. Oyun başlamadan önce tiyatro müdürü Reşat Rıdvan Bey "ben gelmeden işe oyuna başlamayın" talimatı verir. Perde açılmadan yetişir ve oyunun oynanamayacağını ve yerine başka bir oyun oynanacağını söyler. Zabıta kayıtlarına göre ise bu konuşmada Reşad Rıdvan Bey ahaliyi hükümet aleyhine kışkırtmıştır.[27] İsteyenler ücretlerini geri alabileceklerdir. Fakat seyirci dağılmaz ve "Sabah-ı Hürriyet"in oynanmasını ister. Zabıta oyunun yasaklanması için emir almış olduğundan olaya müdahale eder. Tiyatrodaki kalabalık galeyana gelir. Hep birden Galatasaray'a kadar yürüyerek "tehdidamiz bir nümayiş icra ederler." Beyoğlu mutasarrıfı olayın ciddiyetini anlayarak ve her türlü mesuliyeti üstlenerek oyunun oynanmasını emreder ve böylelikle seyirciler saat onlara kadar tiyatroda kalırlar.[28]

Şehzadebaşı'nda da Beyoğlu'nda gerçekleşen olayın bir benzeri meydana gelir.[29] Zaptiye Nezareti Şehzadebaşı'nda Ferah Tiyatrosu'nda "*Sabah-ı Hürriyet*"*in* oynanmaması için tiyatro yönetimine emir verir, akşamüzeri zorunlu bir nedenle bu oyunun yerine "Nasıl Oldu" adlı başka bir oyunun oynanacağı tiyatro tarafından ilan edilir. Bu ilandan sonra ahali saat 11'den başlayarak toplanır ve bu değişikliğin sebebini sorgula-

25 *A.g.e.*, s. 134.

26 "Sabah-ı Hürriyet ve Hükümet," *Tanin*, 4 Kanunuevvel 1324, s. 3.

27 BOA. ZB Dosya no. 329, Gömlek sıra no. 2, 2 Kanunuevvel 1324.

28 "Sabah-ı Hürriyet ve Hükümet," *Tanin*, 4 Kanunuevvel 1324, s. 3.

29 "Şehzadebaşı Vakası," *Tanin*, 4 Kanunuevvel 1324, s. 3.

maya başlar. Kırk elli kişi olduğu aktarılan bir topluluk Hasanpaşa Karakolu'na gidip, oyunun yasaklanması hakkında bir açıklama talep etmiştir. Zabıta sebebin Zaptiye Nezareti'nin emri olduğunu söyler. Daha sonra bu kalabalık daha da çoğalmış olarak, zaptiye nazırı ve polis müdürünü görmeye gider. Etraftan duyuldukça topluluğun sayısı daha da artmış ve "İstibdat'ta mıyız yoksa Hürriyet'te miyiz" bağrışlarının olduğu aktarılmıştır. Bu bağırışlar arasında oyunun oynanması sık sık talep edilmiştir.

Volkan gazetesinde Derviş Vahdeti, Çemberlitaş'tan Şehzadebaşı'na "Sabah-ı Hürriyet"in oynanması talebiyle yürüyen başka bir yürüyüş kolunu aktarmıştır. Saat üç dolaylarında Çemberlitaş'tan başlayarak "İstibdat geri geliyor milletini seven arkamızdan gelsin" bağırışları ile bir yürüyüş başlamış, mektep şarkıları söyleyen ellerinde iki küçük sancak taşıyan gençler bu yürüyüşe önderlik etmektedirler. "Arkamızdan gelmeyenler müstebiddir, kahrolsun istibdat" gibi sloganlarla bu yürüyüş kolu Çarşıkapısı'ndan geçerek Hasanpaşa Karakolu'nun önünden yan çizip Direklerarası'na doğru yönelmiştir.[30] Vahdeti'nin aktardığı vak'ada da görünen o dur ki "Sabah-ı Hürriyet"in oynanıp oynanmaması, oyunun taraftarlarıyla idareyi karşı karşıya getirmiş ve göstericiler bu oyunun oynanması için ciddi riskleri göze almışlardır. Şüphesiz bu tavırlar salt sanat aşkından kaynaklanmamaktadır. Bu oyunun oynanabilmesi Hürriyet'te yaşandığının bir kanıtı bir sembolüdür. Tıpkı İstibdat'ın diğer yasaklı oyunlarının meşrutiyetin ilanıyla birlikte, Meşrutiyet'in birer simgesi olarak oynanabilmesi gibi, bu yeni oyunda İstibdat'ın karanlığından çıkışın bir ifadesidir. Aynı biçimde yasaklanmasının geniş tepkiler doğurması, seyircilerin gözünde Meşrutiyet'in gündelik hayattaki görünümlerinden biri olarak bu oyuna yapılan müdahalenin aslında meşrutiyet ve hürriyet düşmanları tarafından müstebitler tarafından hürriyete, meşrutiyete yapılmış sayılmasına bağlıdır. Göstericilerin gözünde "Sabah-ı Hürriyet"in oynanmasının yasaklan-

30 Vahdeti, "Sabah-ı Hürriyet yahud Direklerarası Vakası," *Volkan*, no. 7, 4 Kanunuevvel 1324, s. 1.

ması *sabah-ı hürriyetin* istibdat bulutlarıyla kaplanmasıdır.[31] Hiç kuşkusuz ki bu eylemin failleri göstericilerin gözünde müstebittir.

"Sabah-ı Hürriyet"in bir simge olması aslında tiyatronun bir simge olarak ortaya çıkması ile doğrudan bağlantılıdır. Roman okumak gibi, kafelere gitmek gibi, kadınların sokağa çıkması ya da kamusal alanda herhangi bir şekilde kendilerini temsil etmeleri gibi, tiyatro izlemek ve sevmek de gündelik yaşam içerisinde bir tercihe işaret etmektedir. Tiyatro Batılı yaşam tarzının simgelerinden biridir. Toplumsal ilişkilerin köklü bir şekilde değiştiği bu dönemde, değişimden zarar görenler eskisinden farklı olan yeni hayatın içerisinde bu yeni hayatın Batılı simgeleri ile uğraşmışlar ve çoğunlukla tepkilerini gündelik hayatın içerisindeki bu simgelere yöneltmişlerdir. Tiyatro da bu tepkilerden nasibini almıştır. Dönemin siyasi aktörleri *Volkan* gibi yayın organlarında bu simgelerle ilişkileri açısından değerlendirilmişler mesela İttihatçılar tiyatroya gitmekle ve tiyatroya destek vermekle suçlanmışlardır.[32] Peki gerçekten İttihatçıların tiyatro ile kurduğu ilişkiye göz atıldığında Vahdeti ve bu tür "Batı"lı kabul edilen kurumlara tepkisel yaklaşanların suçlamalarını haklı çıkaracak bir ilişki söz konusu mudur? Aslında cevap çok yönlüdür. Öncelikle bu dönemde oynanan pek çok oyunun içeriği asıl olarak İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki tutumuyla ve söylemiyle paralellik içerisindedir. "Mesela bu eserlerin hangisi olsa her halde ilk perdesi devri istibdattan başlardı. Bilfarz bir ailenin bir jurnalcı yüzünden mahv ve perişan olması bu perdeye bir zemin olur, ikinci perde istintak ve muhakematı, üçüncü perde zindan da işkenceyi, dördüncü inkılap hazırlıklarını gösterir, beşinci perde hürriyet nümayişleri ile hitam bulurdu."[33] Aslında pek çok oyunun ana

---

31 Vahdeti, "Sabah-ı Hürriyet yahud Direklerarası Vakası," *Volkan*, no. 7, 4 Kanunuevvel 1324, s. 1.

32 Vahdeti, "İttihadı-ı Muhammedi Cemiyeti-La–Turki Gazetesi ve Bir Zabit Tehdidnamesi", *Volkan*, no. 98, 8 Nisan 1909, 26 Mart 1325, s. 4.

33 Cevdet Maşuk "Piyeslerde Uslüp" *MusavverHale*, no. 2 Ocak 1325'ten aktaran Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu(1908-1923)*, s. 182.

kişileri "hürriyet kahramanı" olan subaylardan seçilmektedir. İttihat ve Terakki'nin bizzat bir siyasi yapı olarak yer aldığı oyunlar da mevcuttur. Örneğin *Devr-i Sabıkta Vükela* isimli piyeste İTC'nin gizli kabul töreni merasiminin icrasına yer verilmiştir ve bu icra aynı zamanda mesela Hüseyin Cahit Yalçın'ın anılarında kaydettiğine benzemektedir.[34] *Aşk ve İstibdat*, *Adalet Yerini Buldu*, *Mukaddeme-i İnkilap* gibi oyunlarda da İTC'nin faaliyetleri ayrıntıları ile sahnelenmiştir.[35] Hürriyetin ilanına kadar geçen sürede meydana gelen siyasi olaylara da (Binbaşı Enver'in Selanik Merkez Kumandanı Nazım Paşayı yaralayarak, dağa çıkması, Manastır Polis müfettişi Sami Bey'in öldürülmesi, Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Mabeyn'e Meşrutiyet'in ilanı için yüzlerce tehditkâr telgraf) pek çok oyunun ana temasını oluşturmakta[36] dolayısıyla İTC ve liderleri bunlar içerisinde birer figür olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hadiselerin ve İTC'nin sahnede temsili hem meşrutiyetin hem de İTC'nin kamuoyunda meşruiyetinin artmasına sebebiyet vermektedir. Bunun dışında yerel İttihat ve Terakki cemiyetleri tiyatro oyunları organize ederek hem tiyatroya destek vermekte hem de tiyatrodan destek görmektedirler. İstibdat'ın yasaklı oyunlarından *Besa*'nın Meşrutiyet'te oynanan ilk yasaklı oyun olarak İTC'nin koruması altında oynanması manidardır. Salon seyirciden dolup taşar.[37] İTC'nin himayesinde oynayarak hem tiyatronun yasaklanmasından kaçınılmaya çalışılmış hem de bu biçimde geniş bir izleyici kitlesine doğrudan ulaşılmıştır. İTC'nin üye ve sempatizan kitlesinin tiyatronun doğal seyircisi olduğu yönünde bir tahminde bulunulabilir. Diğer yandan özellikle taşrada bu ilişki daha belirgindir. Örneğin Trabzon'da tiyatro faaliyetleri Osmanlı İttihat

34 Alemdar Yalçın, *Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Akçağ Basın Yayın, 2002), s. 106.

35 *A.g.e.*, s. 106.

36 *A.g.e.*, s. 106.

37 Cevat Fehmi Başkut, *Kendi Ağzından Raşit Rıza'nın Hayatı, Sahnede Elli Yıl*, (İstanbul, 1957)'den aktaran Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*.

ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenmektedir ve Meşrutiyet'in ilanı burada da tiyatro faaliyetlerinin doruğa ulaşmasına hizmet etmiştir.[38] İzmir de ise İttihat ve Terakki 1909 yılının Şubat ayında Sporting Kulüp'te bir tiyatro temsili düzenlemiş, buna kadınlar da gelmek istemiş, parti yöneticileri de bu isteği kabul etmiştir. Fakat bu olayın duyulması ile "yobazlar ellerinde bıçaklar ile tiyatroyu kuşatmışlar ve temsile girecek kadınları öldüreceklerini söylemişlerdir."[39] İTC'nin ayrıca yerel örgütlerinde kendi amatör tiyatro toplulukları olduğu da bilinmektedir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi sözkonu olduğunda İttihat ve Terakki ve hükümetin tiyatroyla ilişkisine ışık tutabilecek önemli diğer iki olay da Namık Kemal'in ünlü *Vatan Yahut Silistre* oyununun Harbiye Nezareti Meydanı ve Tophane-i Amire Meydanı'nda binlerce seyirciye sergilenmesidir.[40] *Vatan Yahut Silistre*'nin Tepebaşı Yazlık Tiyatrosu'nda 22 Agustos 1908'de meşrutiyetin ilanından sonra ilk kez sergilenmesi ve kazandığı başarının ardından,[41] seyircinin yoğun talebi ve kitlelere ulaşma arzusunun da etkisiyle aynı oyun 28 Ağustos 1908'de Tophane Meydanı'na kurulan bir sahnede sergilemiştir. Lüks lambaları ile aydınlatılan, Osmanlı bayrakları ile süslenen bu meydanı dolduran binlerin arasında, şehzadeler, bakanlar ve İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri de yerlerini alırlar.[42] Bu politik aktörlerin kitlelerle ilişkileri, kitlelerin hanedan mensuplarını ve İttihat ve Terakki ileri gelenlerini aynı oranda alkışla-

---

38 Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl'ın Başında Trabzon'da Yaşam,* (Trabzon: Serander Yayıncılık, 2004).

39 Kpet Sok. Solomonide, *Te TheatroSte Smirne (1647-1922)*Atina 1954 s. 183-189 aktaran Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu(1908-1923),* s. 182.

40 Bilge Seçkin, "Staging the Revolution: The Theatre of the Revolution in the Otoman Empire 1908-1909," yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

41 "Hasılatı İane-i Milliyeye..." *Tanin,* 9 Ağustos 1324, 25 Recep 1326, Cumartesi, s. 3; İzzet Melih, "Tiyatro Tenkidatı, Namık Kemal'in '*Vatan*'ı", *Millet,* 9 Ağustos 1324, 22 Ağustos 1908, 25 Recep 1326, Cumartesi, s. 4.

42 Hüseyin Kazım, "Şanlı Bir Temaşa *Vatan*," *Tercüman-ı Hakikat,* 29 Ağustos 1908, 16 Ağustos 1324, 2 Şaban 1326, Cumartesi, s. 1.

maları, alkışlananların kitlelere cevap vermeleri ve kitlelerin de politik aktörler olarak sahneye çıktıkları yeni bir dönemin göstergeleri olmaktadır. *Vatan* oyunu üzerinde dönemin tüm politik aktörleri bir konsensusa ulaşmışlardı. Bu konsensus, büyük oranda oyunun içeriğinin imparatorluğun çöküşüne karşı bir çare olarak ortaya çıkan "Osmanlılık" ve "Osmanlı vatandaşlığı"na vurgu yapmasında aranmalıdır. İttihatçısından hanedanına, üzerinde anlaşılan Osmanlı vatandaşlığı, *Vatan Yahut Silistre* oyununun meydanlarda sergilenmesiyle binlerce kişiye propoganda ediliyor ve kendi toplumsal temelini inşa ediyordu. *Vatan yahut Silistre* oyununun diğer bir gösterimi Harbiye Nezareti Meydanı'nda (bugünkü İ.Ü. Merkez Kampüs ve Beyazıt Meydanı) yapılır. Şimdiki büyük giriş kapısının önüne 12 metreye 24 metre olacak ve yüzü bugünkü rektörlük binasına bakacak şekilde bir sahne inşa edilir. Sahnenin sağında ve solunda, sahneye onar adım mesafede inşa edilen iki tribün protokolü, yabancı büyükelçileri, hanedan mensuplarını, bakanları ve ordunun ve bürokrasinin ileri gelenlerini ağırlar. Yine tüm meydan bayraklarla süslenmiş ve lüks lambaları ile aydınlatılmıştır.[43] O dönemde giriş kapısı ile Harbiye Nezareti (bugünkü rektörlük) arasındaki alan ağaçlık değil, tümüyle boştur ve buraya sandalyeler dizilmiştir. Dönemin kimi gazetecilerine göre burayı hıncahınç dolduran seyircilerin sayısı on binin üzerindedir.[44] Zaten bu etkinlik için on altı bin bilet basılmıştır.[45] Ancak on bini aşan bu seyirci topluluğu pasif bir dinleyici kitlesi değildir ve oyunun bir bütün halinde devamını hiç mi hiç umursamaz. Bu kitlesel seyircinin tek umursadığı şey sahne de hayat bulan "vatan sevgisi" ve "hürriyet kahramanı" Namık Kemal'in onu sürgüne gönderen oyununu "hürriyet içinde" seyredebilmek ve istediği zaman da

---

43 İsmail Suphi, "Harbiye Nezareti Meydanında Konser ve Tiyatro." *Servet-i Fünun Akşam Nüshası*, 30 Ağustos 1324, Cumartesi, s. 2., "Harbiye Nezaretindeki Konser," *İkdam* 12 Eylül 1908, 30 Ağustos 1324, Cumartesi, s. 2.

44 Müştak, "Harbiye Nezareti Meydanında *Vatan* Oyunu ve Konser," *Tanin*, 31 Ağustos 1324, 17 Şaban 1326, Pazar, s. 2-3.

45 "Konser Ve Tiyatro," *İkdam*, 29 Ağustos 1324, 11 Eylül 1908, Cuma, s. 2.

ona olan sevgisini dile getirebilmektir. Böylelikle kitleler siyasal yönelimlerini ifade etmekte ve kendilerini bu alanda görünür kılmakta, eski rejimin tabularını gözler önünde çiğnemektedirler. Oyun, seyircilerin yaptıkları spontane konuşmalar ve attıkları "Yaşasın hürriyet! Yaşasın adalet! Yaşasın ordu!" sloganlarıyla birlikte oynanır.[46] Oyunun içindeki marşlara korolar Tophane ve Mabeyn mızıkaları eşlik etmekte, perde aralarında askerler kılıç gösterileri yapmaktadır. Oyunun sonunda oyuna katılan askerlerin tümünü içeren büyük bir askeri topluluk bir resmi geçit icra eder ve çılgınca alkışlanır.[47] Diyebiliriz ki 11 Eylül 1908'de Reşad Rıdvan'ın başını çektiği Heveskâran Kumpanyası'nın (Amatörler Kumpanyası) oynadığı ve başrollerini Nureddin Şefkati ile Kınar Hanım'ın paylaştıkları bu oyun, on binlerce seyirciyi sahnenin önünde toplamayı başararak devrimci kitle gösterilerinin erken örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu kitlesel gösterimler, aynı zamanda kitlelerin hem politize oldukları hem de politik tercihlerini ifade ettikleri platformlar haline gelmektedirler. Diğer yandan hem bu organizasyon "devrimci hükümetin" desteğini almakta, hem de hükümet tarafından tahsis edilen özel bir trenle Heveskâran Cemiyeti hürriyetin beşiği Selanik'e bu oyunun özel gösterimlerini yapmak üzere gitmekte, meydanlardaki gösterimlerin asker kıyafetleri ilgili bakanlıklarca bu gruba sağlanmaktadır.[48] Tiyatronun okuma yazma bilen bilmeyen herkese ulaşabilme gücü, daha da önemlisi ulaştıklarını ikna etme gücü, dönemin politik aktörlerini tiyatroya çekmektedir. Bu aktörler tiyatroya destek sağlayarak kendi politikalarını ve ikti-

---

46 Müştak, "Harbiye Nezareti Meydanında *Vatan* Oyunu ve Konser," *Tanin*, 31 Ağustos 1324, 17 Şaban 1326, Pazar, s. 2-3.

47 Harbiye Nezaretindeki Tiyatro Ve Konser," *İkdam* 31 Ağustos 1324, 13 Eylül 1908, Pazar, s. 2-3.

48 Heveskâran Kumpanyası'na verilen kostümlerin akibeti konusunda bakanlıklar arasında pek çok yazışma gerçekleşmiş, bakanlıklar askeri üniformaları geri alabilmek için iki yıl boyunca Reşad Rıdvan'ı aramışlar ve sonunda Reşad Rıdvan'ın çok daha önce üniformaları geri verdiği anlaşılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH. EUM THR Dosya no. 50, Vesika no. 82, 19 N. 1328; BOA DH EUM THR Dosya no. 23, Vesika no. 55, 20 M.1328.

darlarını kitleler nezdinde meşrulaştırmaktadırlar. Ancak kendiliğinden ortaya çıkan tiyatro hareketi ile politik aktörler arasındaki ilişki her zaman bir gerilim taşımaktadır. Bu amatör tiyatro hareketlerinin kendiliğindenliği, siyasal yapıların bu gruplara daima düşük ahlaki değerlerin ve tehlikeli politik düşüncelerin taşıyıcıları olarak bakmalarına neden olmuş çoğu zamanda tiyatrolar bu yargıları haksız çıkarmamışlar ve siyasal aktörlerin hesaplarına hiç uymayacak ve tahmin edilemez biçimlerde hareket etmişlerdir. Bunun en iyi örneklerinden biri de meydanlarda *Vatan* oyunu, hükümetin ve İttihat ve Terakki'nin desteği ile temsil eden Heveskâran Cemiyeti'nin başka bir oyununun (Sabah-ı Hürriyet) temsillerinin içindeki eleştiri dozu sebebiyle yasaklanmasıdır.[49]

Devrim döneminde sahnelenen oyunlar ve tiyatro faaliyetleri diğer devrimlerde olduğu gibi Meşrutiyet'in ilanında da hamal, zabit, genç, yaşlı, memur, öğrenci, mühendis, bakkal, doktor, yazar, şair, tiyatroya katılmak isteğiyle dolu her toplumsal tabakadan insanı tiyatro kapılarına koşturmuştur. Oyunların yasaklanması meşrutiyetin ilanına bir saldırı olarak ele alınmış ve oyunun izleyicileri ya da potansiyel izleyicileri bunu bir sokağa çıkma vesilesi saymışlardır. Böylelikle tiyatrolar dönemin ruhuna da uygun bir şekilde taraftarlarının gözünde bir hürriyet sembolüne dönüşmüş ve kamuoyunda Meşrutiyet'in ve hürriyetin tartışılması ve meşrulaşmasının vesilelerinden biri haline gelmişlerdir. Aynı zamanda daha önce tiyatro izlememiş alt tabakalar bu oyunla sürece dahil olmuşlar ve süreç hakkında fikirlerini sokaklarda beyan etmişlerdir.

Yine dünyada ve Türkiye'de tiyatro toplumsal hareket bağının güçlü olduğu ve toplumsal alt-üst oluşa yoğun bir tiyatro faaliyetinin eşlik ettiği dönemlerden biri 1968'dir. 1917 Devrimi ve Meşrutiyet'te olduğu gibi, bu dönemde de döneme özgü türler ya da böylesi toplumsal hareketlerin olduğu dönemde ortaya çıkan formların tekrar kullanılması gündeme gelmiş yine benzer bir şekilde farklı bir izleyici kitlesi oluşmuştur. Tür-

49 BOA. ZB. Dosya no. 295, Gömlek sıra no. 11, 27 Teşrinisani 1324; BOA ZB Dosya no. 391, Gömlek sıra no. 162, 27 Teşrinisani 1324.

kiye'de kabaca 1965-1975 arası dönem olarak tanımlayabileceğimiz bir kesitte yoğun amatör yarı profesyonel profesyonel grupların sayılarında bir artış meydana gelmiş pek çok yayın organında hem farklı ülkelerin tiyatro deneyimleri üzerine, Sovyet deneyimi başta olmak üzere yazılar ve çeviriler yayınlanmış, tiyatronun işlevleri, kaynakları, metodları üzerine canlı bir tartışma başlamıştır. Bir yandan liselerdeki tiyatro topluluklarını teşvik etmek amacıyla yarışma organizasyonları düzenlenirken diğer yandan üniversitedeki tiyatro toplulukları hem benzer şekillerde şenlikler organize etmekte hem de bugün tamamen farklı alanlardan tanıdığımız pek çok ismi tiyatro aşkı etrafında bir araya getirmektedir. Örneğin ODTÜ Öğrenci Birliği Devrimci Amatör Tiyatrolar Şenliği düzenlemektedir. 3-13 Mayıs tarihleri arasındaki şenlikte 3 Mayıs'ta yapılan belki de ilk faaliyetlerinden biri Aziz Nesin, Ergin Orbey, Özdemir Nutku, S. Günay Akarsu, Mehmet Ulusoy ve Haldun Taner'in konuşmacı olarak katıldıkları "Devrimci Tiyatronun Stratejisi Ne Olmalıdır?" konulu açık oturumdur.[50] Yalnız İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde değil memleketin pek çok yerinde amatör tiyatrolar hızla ortaya çıkıyorlar kendi sahnelerini kurup kendi oyunlarını oynuyorlardı. Bu tip tiyatroların varlıklarından haberdar olmamızı sağlayan, ironik bir şekilde var oldukları dönemlerde herhalde faaliyetlerinin önünde en büyük engeli oluşturan yasaklamaların basında ve tiyatro dergilerinde haber olarak yer almasıdır. Tüm bunlarla birlikte yakıcı tartışmalardan biri de, hayatın doğal bir parçası haline gelmiş olan mitinglere, yürüyüşlere, grevlere beş binlerin, on binlerin toplanabildiği alanlara ya da kapalı salonlara uygun olabilecek ve politik niyetleri hem biçim hem içerik olarak kapsayacak bir tiyatro arayışıdır. Bu arayış yalnız tartışmalarla değil İşçinin Tiyatrosu, Devrim İçin Hareket Tiyatrosu, Tarsus Meydan Oyuncuları gibi toplulukların eylemleri ile de fiilen sürdürülmektedir. Devrim İçin Hareket Tiyatrosu'nun kendi beyanlarına göre kuruluş tarihleri ilk oyunları Köprü'yü

50 "Devrimci Amatör Tiyatrolar Şenliği Üzerine," ODTÜ ÖB Tiyatro Kulübü, *Tiyatro 70*, Mayıs 1970.

Ortaköy sırtlarında oynadıkları 3 Kasım 1968'dir; o günden başlayarak bir yıllık zaman zarfında sendika salonu, kahve-düğün salonu gibi mekânlarda 108 oyunla 21.600 seyirciye, grev-direniş alanlarında 17 oyunla 8.000 seyirciye, TÖS salonunda 64 oyunla 1.200 seyirciye, miting ve yürüyüşlerde 4 oyunla 40.000 seyirciye ulaşmıştır. Oyunları hep birlikte çıkarmakta, hep birlikte söyledikleri sözü saptamakta sonra bu ana fikre türküler, şiirler, halk motifleri, kışkırtma, çağrı, hikâye ne gerekiyorsa onu katarak oynadıkları her yerde o yerin yapısına uygun bir oyun ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar.[51] Oyun kurguları oynadıkları seyirciye kendi durumunu sergilemekle başlar. Ardından durumun neden böyle olduğu, kendi ifadeleri ile sınıf meselesi açıklanır. Oyunun sonunda ise bu durumdan nasıl kurtulunabileceği anlatılır ve bu bölüm aynı zamanda kışkırtmayı ve başkaldırıya çağrıyı içinde taşır. Devrim İçin Hareket Tiyatrosu seyirciyi kendi yanına çekmeye çalışır; bir kere kendi yanına aldıktan sonra seyirci "birlikte oynamaya" başlamıştır. Grubun ulaşmasını istediği söz, nerdeyse birlikte söylenecektir. Seyirci "algıladığı, sezinlediği, anladığı ve unutmayacağı şeylerle ayrılır oyundan." İşçinin tiyatrosu, Devrim İçin Hareket Tiyatrosu ile hem kadrosal anlamda hem de anlayış olarak pek çok ortak noktayı paylaşır. DİHT'nun 8 kurucu elemanı İşçinin Tiyatrosu içerisinde de faaliyet yürütmektedir.[52] Benzer şekilde bir sokak faaliyeti yürüten Tarsus Meydan Oyuncuları ise 1962 yılında Tarsus Lisesi Tiyatro Kolu olarak çalışmalarına başlamış bir topluluktur. Topluluk 1963'te okul tiyatrosunda ve Halkevi Gençlik Tiyatrosu'nda çalışmaya başlar ancak 1967'de Halkevi'nden kovulurlar. Devrimci eylem içinde görevleri, "işçi ve köylüden bir birikim sağlayıp onları kavgaya sokmaktır". Grubun tezi günün şartlarında devrim için düşünce tiyatrosudur. Sergiledikleri oyunlar Irgat, Kanuncu, Balta, Düğün Ya da Davul, ve Oy'dur.[53]

---

51 "Devrim İçin Hareket Tiyatrosu Anlatıyor," *Tiyatro 70*, Şubat 1970, s. 43-44.

52 "İşçinin Tiyatrosu Anlatıyor, Devrimci Tiyatroların Görevi," *Tiyatro 70*, Şubat 1970, s. 45.

53 "Tarsus Meydan Oyuncuları Anlatıyor," *Tiyatro 70*, Şubat 1970, s. 42-43.

Dönem itibarıyla ajit(asyon)-prop(aganda) diye tanımlayabileceğimiz ve tiyatroya eyleme geçme ve geçirme noktasında anlam yükleyen grupların varlığından bahsediyoruz. Bu grupların yanında bahsetmemiz gereken, yine politik ortamın altüst olan değer yargılarının sosyal değişimi tetiklediği sırada kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olarak amatör tiyatro faaliyetlerinin patlamasıdır. Belki de bu noktada daha çok amatör tiyatro faaliyetlerinin patlamasından değil genel olarak sanat, özelde tiyatroda amatör-profesyonel ayrımının silikleşmesinden bahsetmek olasıdır. Sanat –tiyatro– kamusal alanın tam olarak hiçbir politik aktör tarafından belirlenemediği böylesi bir dönemde herkes için yapılabilir, ulaşılabilir hale gelmekte, daha önceki dönemlerde kendini bu alanlarda ifade etme fırsatını yakalayamamış kesimler, alt sınıflar tiyatro ile buluşmakta, kendi tiyatrolarını yaratmaktadırlar. Profesyonel yarı-profesyonel amatör topluluklar ve liselerin temsil kolları, üniversitelerin tiyatro topluluklarını birleştiren bir kitleselleşme ve politikleşmeden ve bunu ortaya çıkardığı bir repertuardan bahsetmek olasıdır. Bu hem oyuncu hem de seyircileri kapsayan politikleşme ve kitleselleşme egemenler açısından bakıldığında şüphesiz hayra alamet değildir ve bu faaliyetleri yasaklayacak hiç olmazsa sınırlandıracak tedbirler alınmakta gecikilmez. Tüm tiyatro grupları, zaman zaman şehir tiyatroları ya da devlet tiyatroları gibi ödenekli tiyatrolar da yasaklamalarla karşı karşıya kalırlar. Devlet tiyatrosu gibi kurumsal olan bir tiyatrodaki yasaklamanın yanında örneğin lise tiyatrolarında sahneye konulan oyunlar da politik bir tartışmanın merkezine yerleşebilmekte ve aynı biçimde bu oyunlarda yasaklamalara konu olabilmektedir. Mart 1974'te *Tiyatro 74* dergisinin bir haberine göre Bandırma Lisesi'nin tiyatro kolunun hazırladığı Güngör Dilmen'in Kurban adlı oyunu ilçe kaymakamı Cevdet Basım tarafından olay çıkmasını engellemek gerekçesiyle yasaklanmıştır.[54] Haberden anlaşıldığı kadarıyla oyunun hazırlanması ve davetiyelerin velilere dağıtılmasının ardından yerel

54 "Bandırma Kaymakamı da Kurban Oyunun Yasakladı, İç Haberler," *Tiyatro 74*, no. 22, Mart 1974.

basında oyun hakkında tartışılmış ve bir gazete oyun aleyhinde bir kampanya başlatmıştır. Gazetenin ifadesine göre oyun "dinimizle alay eden bir oyundur". Anlaşılan odur ki yazar oyunun metnini bilmemekte lise topluluğu hakkında bir fikri olmamasına rağmen meçhul kaynaklardan bu oyun hakkında edindiği istihbarat doğrultusunda spekülasyon yapmaktadır. Bu kampanya içerisinde aynı gazete kaymakamlığa ihbarda bulunarak eğer oyun oynanırsa Tunceli olaylarının Bandırma'da da tekrarlanacağı tehdidini savurmuştur. İlçe kaymakamı lise müdüründen oyunun oynatılmamasını istemiş, lise müdürü ise yazılı bir emir olmaksızın oyunun oynatılmasından vazgeçilemeyeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine ilçe kaymakamı yazılı bir emirle oyunun oynatılmamasını lise müdürlüğüne bildirmiştir. Liseli öğrenciler ve veliler kaymakamın bu tutumunu protesto etmişler ve İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Başbakan Ecevit'e telgraf çekerek "yurdumuzda zorbalık mı hakimdir, kanunlar mı?" diye sormuşlardır. Tiyatro oyununun yasaklanması, oynanıp oynanamaması burada da hem izleyici hem de oyunun sahibi olan liseli gençler tarafından bir özgürlük ve bir rejim sorunu olarak algılanmakta ve bu olay sistemi sorgulamanın ve sistemin niteliğini gözler önüne sermenin bir vesilesi sayılmaktadır. Tiyatro yapabilmek ya da yapamamak kamuoyunda bir kez daha bir rejimin niteliğini belirlemekte temel kriterlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Protestocular kanunların suç saymadığı bir oyunun üç beş gericinin ihbarı ile kaldırılmasını kendilerine yapılmış bir saldırı saymakta ve kaymakamı zorbalara boyun eğip kanunlarla değil korkuyla hareket etmesinden dolayı kınamaktadırlar. "Güvenlik kuvvetleri kanunsuzluk yapanlara engel olup suçsuzu koruyacakları yerde suçlunun dediğine prim vermektedirler."Aynı oyunun Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'nde düzenlenen İstanbul Liselerarası Tiyatro Yarışması'nda İstanbul Erkek Lisesi tarafından sergilenmesi sırasında gericilerin oyunu basacağı söylentisi çıkmış bunun üzerine oyun lise müdürünün girişimi ile polisin geniş güvenlik tedbirleri altında oynanmıştır. Bu uygulama Bandırma'daki veliler tarafından

duyulduğunda yeni bir protestoya sebep olmuş ve veliler tarafından kaymakamlığa yeni bir yazı yazılarak "İstanbul ve Bandırma'da ayrı ayrı hukuk uygulaması olup olmadığı"[55] sorulmuştur. Aslında bu olay özellikle liselerdeki tiyatro kollarının son derece aktif olduğu bu dönemde ne ilk ne de sondur. Yurt çapında bu olayın yüzlerce belki de binlerce örneği mevcuttur. Söyleyecek sözü olanlar tiyatroyu bu sözün söylenebileceği bir alan olarak görüp burada kendilerini ifade etme çabasına girerken, eleştiri oklarının hedefi haline gelen egemenler açısından da tiyatro kendilerine yönelen tehdidin açık bir sembolü konumundadır. Bu yasaklamalar sayesinde dergi ve gazete sayfalarından bize ulaşan bu faaliyetlerin nitelikleri ve genişlikleri hakkında bilgi sağlayabilecek bir başka kaynak da yukarıda da bahsi geçen İstanbul Liseler Arası Tiyatro Yarışması'dır. Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'nin 1975'te beşincisini düzenlediği bu yarışmada çoğunluğu İstanbul'dan olmak üzere 30'a yakın lise yer almaktadır. Oyunlar hakkında yapılan eleştirilerde lise öğrencileri, amatör olmalarına rağmen zaman zaman oyunlara getirdikleri profesyonelleri de aşan performans ve oyun yorumları nedeniyle beğenilmektedir. "Tüm kalıpların ve kuralların kırılıp parçalandığını gördük bu şenlikte" diyor Zeynep Oral, "Aristophanes gibi bir klasik, Shakespeare gibi dokunulmazlığı olan, Reşat Nuri gibi yıllardır koşullandığımız yazarların eserlerinin gençlerin elinde ne denli yenileşebileceğini, ileriye dönük bambaşka boyutlara nasıl ulaşabileceğini gördük. Denemelere girişmenin, risk almanın kendilerini ve kendilerini izleyenleri sınamalarının korkusuzluğunu gördük. Gören, duyan, değerlendirebilen, düşünen seçebilen gençliği gördük."[56] Aynı dergide kendisiyle İLTÖ üzerine yapılan bir söyleşide Haldun Taner liselerdeki tiyatro faaliyetlerinin gençleri "imeceye, ortak çalışmaya alıştırdığını" ve rejiyi kendilerinin yaptıkları durumlarda "yaratma sevinçlerini ve yorum özgürlüklerini daha yoğun yaşadıklarını... ufuklarını genişlettikleri-

55 "İstanbul Erkek Lisesi'nin "Kurban" Oyunu da Polis Kordonunda Oynandı İç Haberler," *Tiyatro* 74, no. 22, Mart 1974.

56 Zeynep Oral, "Bir Şenliğin Ardından," *Tiyatro* 75, no. 28, 1975.

ni... rol gereği çeşitli insanlarla özdeşleşme zorunluluğunun onları bencillikten ve kendi kabukları içinde kalıştan sıyırdığını" belirtiyor. Haldun Taner'e göre "Carrar Ana'nın Silahları"nı oynayan Bakırköy Lisesi profesyonel topluluklarda göremediğimiz bir titizlik ve özen içinde oyunlarını hazırlamak için tam iki yıl çalışmıştı... "Bertolt Brecht'in çeşitli oyunları[nın] yurdumuzda oynandı"ğını aynı yazıda anlatan Haldun Taner "öyle sanıyorum ki" diyor ve ekliyor "Brecht sağ olsa, bu oyunları görmüş olsaydı hem yorum, hem oynanış bakımından en son ekibi (Bakırköy Lisesi) daha çok beğenirdi." Eğer bu değerlendirmelere kulak verecek olursak liselerdeki amatör tiyatro faaliyetlerinin en azından bir bölümü profesyonellerle boy ölçüşebilecek bir seviyededir. Bu boy ölçüşebilmeyi sağlayan bir önemli sebep de sosyal değişme ile değer yargılarının, neyin iyi neyin güzel ve doğru olduğunun da hayatın diğer veçhelerinde olduğu gibi tiyatro alanında değişmiş olmasıdır. Tiyatronun kolektif çalışmayı teşvik eden ve bencilliği, yalnızlaşmayı önlemeye hizmet eden yanlarına yapılan vurguyu bu açıdan değerlendirmek olasıdır. Şüphesiz bugün hâlâ yaşamımızı etkileyen ve izlerini hâlâ hissettiğimiz pek çok olayı kapsayan 60-80 arası dönemin tiyatro açısından topyekun bir değerlendirmesini bir kısa yazıyla yapmak tüm bu faaliyetleri gerçekleştirenlere bir haksızlık olacak ve son derece güdük kalacaktır. AST, Dostlar Tiyatrosu, Halk Oyuncuları, Arena Tiyatrosu gibi tiyatro hayatını ve dönemi anlamakta önemli rol oynayabilecek toplulukları da içine katan, çok daha geniş bir tarih yazma çabası şüphesiz bu yazının sınırları çok aşıyor. Ancak bu yazı dönem içerisinde kesitler seçerek toplumsal hareketler, radikal sosyal dönüşümlere eşlik eden özellikle amatör tiyatro faaliyetlerinin de hem görünür kılınması ve varlığına işaret edilmesinin olanaklarını araştırıyor.

Sinema ve televizyonun yaygınlığı karşısında tiyatronun meşruiyetinin tartışıldığı bir dönemde günümüzde tiyatro yapmanın anlamı üzerine düşünmek şüphesiz bizi başka bir alana doğru kaydıracaktır. Peki bugün tiyatro ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi kurmak mümkün müdür, yoksa

tiyatro sinema ve televizyonun karşısında geri mi çekilmiştir? Sinema ve televizyonun yaygınlığı karşısında tiyatronun sahiciliğini insanları ve hayatı değiştirebileceğine olan inancı sürdürmek için hâlâ sebeplerimiz var. Toplumsal muhalefetin yükseldiği dönemlerde yine amatör tiyatro aktivitelerinin çoğalışına tanıklık etmekteyiz. 90'ların ortasındaki öğrenci hareketi de bu genellemeden azade değildir. Tiyatro yapmaya atfedilen anlam değişse de tiyatro yapmaya duyulan ihtiyaç yakıcı bir şekilde bu dönemde de ortaya dökülmüş, tiyatro yapma pratiği özgürleşme pratiklerinin bir parçası haline gelmiştir. Toplumsal hareketlerin sönümlenmesi ile bu aktivitelere eşlik eden amatör tiyatro hareketleri de geri çekilmiş ve aynı şekilde sönümlenmiş, coşkusunu yitirmiş, rutin faaliyetler halini almış yahut özgürleştirici niteliklerini yitirerek dizi yahut sinema "piyasasına" geçmek için bir basamak işlevi görmeye aday olmuşlardır. Piyasalaşma eğiliminin karşısında tavır belirleme iddiasında bulunan gruplarsa dar siyasi pratiklere sıkışarak kendi bildiklerini kendilerine tekrarlayan ve bu halleri ile de kimseyi ajite etmeyen, kendi politik grupları dışındakilere ulaşmadıkları için propaganda faaliyetini de haliyle yerine getirmeyen bir ajit-prop tiyatro rolüne aday olmuşlardır. Toplumsal hareketlerden biri olarak öğrenci hareketi ile eşzamanlı ortaya çıkan amatör tiyatro faaliyetlerinin yukarıda hali pür melalini açıkladığımız amatör tiyatrolardan en temel farkını bu toplumsal hareket ile kurduğu bağda aramalıyız belki de. Bu, ortaya çıkan öğrenci hareketinin nitelikleri ile de sıkı sıkıya bağlıdır şüphesiz. 90'lardaki öğrenci hareketi bir yandan kendi siyasal pozisyonunu belirlemek için bir yandan 80 öncesi solla bağını vurguluyor ve iki kutuplu dünyanın içerisinde belirlenmiş bir kavramsal çerçeveyi bagajında getiriyor ama diğer yandan iki kutuplu dünyanın ortadan kalkışı ve Demir Perde'nin çöküşüyle geleneksel sol literatürün dışında kalan ve bu literatüre muhalif bir dünyanın kapılarını da aralıyordu. Böylelikle hayatı kavramak ve açıklamak için geleneksel sol siyasetin kavramları ya iyiden iyiye esnetiliyor ya da bunun yetmediği yerde yeni kavramsallaştırmaların peşine düşülüyordu.

Öğrenci hareketi içerisinde gündelik hayatın radikal eleştirisine yönelik söylemler önemli bir yer işgal ediyor ve bireyin kendi hayatını, kişisel tercihlerini, tutumlarını değiştirerek, bu yolla radikal bir toplumsal değişime doğru bir adım atabileceği yönünde bir ihtimal telaffuz ediliyordu. Amatör tiyatro faaliyetlerini bu toplumsal hareketle buluşturan kesişme noktası hem bu bireysel değişime yapılan vurgu hem de gündelik hayatın radikal eleştirisi idi. Amatör tiyatro, faaliyetleri tamlamadaki amatör kelimesinin uyandırdığı hissiyatın aksine katılımcılardan boş zamanlarının çoğunu hatta zaman zaman boş olmayan zamanlarını da talep ediyordu. Hayatın güçlü zorunlulukları karşısında tiyatro faaliyetini çekici kılan, aslında tüm bu zorunlulukların da dışına çıkarak, sahnede anlık özgürleşme pratikleri, kendini ifade ve hatta inşa için açılan kapılar olmalarıdır. Bu amatör tiyatro faaliyetleri hem birer "boş" iş olarak kendi amaçları dışında dışsal bir amaç taşımıyorlardı hem de araçsal olmama özellikleriyle ve sistemin vazifeler arasına sıkıştırılmış zaman anlayışına da meydan okuyarak öğrenci hareketinin gündelik hayatın radikal eleştirisi temasına, bu temanın bir pratiği olarak eklemleniyorlardı. Amatör grupların üyelerinden İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Tiyatro Kulübü'nün bir üyesi "SBF TK neden var" diye soruyor ve şöyle cevaplıyor kendi sorusunu: "Paylaşmak, üretebilmenin tadına varmak, çıldırmak için fırsatlar yaratmak, eğlenmek ve en önemlisi düşünmek, neden varız ki zaten?"[57] Amatör tiyatro faaliyetleri örgütleyen heveskâranlar, heveslerini politik bir motivasyondan alsalar da bu faaliyeti politik bir araçsallıkla kullanmak yerine bu sanatsal faaliyetin altını kendi muhalif söylemleri ile doldurmayı deniyorlardı. "Gerçekten tiyatro yapmak" bir özgürleşme pratiği, insanın kendine ve diğer insanlara yabancılaşmasını aşmaya yönelik bir girişim olarak anlamlandırılıyordu. Bu amatörler para kazanma, ünlü olma gibi sistemin tiyatroya yüklediği anlamlar dışında salt sahneye çıkmaya, tiyatronun bizzat kendisini bir muhalefet dinamiği olarak tanımla-

57 "Tiyatro Kulübündekiler Anlatıyor Ayşe," *SBF Tiyatro Kulübü Kayıt Broşürü*, Ekim 1999.

maya çalıştılar. Bu onların gözünde profesyonellere ve dolayısıyla para kazanma kaygısına emanet edilemeyecek kadar ciddi bir uğraştı. Öte yandan özelde tiyatro genelde sanat sadece seçilmişlerin tekelinde olmamalı herkes için ulaşılabilir olmalıydı; tabir yerindeyse her aklına esen sahneye çıkabilmeli, tiyatro yapabilmeliydi. Böylelikle öğrenci hareketinin özneleri tiyatro yaparak bir yandan da öğrenci hareketinin bir parçası oluyorlardı. Öğrenci eylemlerinin doğrudan aktif üyesi olmayan heveskâranlar ve bu heveskâranları izlemeye gelenler için de, tiyatro bizzat muhalefet olduğundan hareketin özneleri gözünde hareketin kültürel alanını oluşturarak harekete hizmet ediyorlardı. Bu şüphesiz hareketin en geniş sınırlarına işaret ediyordu. Amatör tiyatro hareketleri üniversitelerde, yasal olanaklar doğrultusunda, resmi öğrenci tiyatro kulüpleri çatısı altında, idarelerin engellediği durumlarda yasal olmayan ama meşru ve fiili faaliyetler olarak zaman zaman inisiyatifler, minik grupçuklar olarak cisimleşiyorlardı. Bu grupçuklar aynı anda isteyen herkesin sahnenin üzerinde olabileceğinin canlı ispatı haline geliyorlardı. Genellikle imkânsızlıklar içinde çalışan ve zaman zaman idarelerin ve polisin engellemelerine en azından zorluk çıkartmasına maruz kalan amatör gruplardan pek azı kurumsallaşarak bugüne gelebildiler. Bu amatör gruplar, parçası oldukları öğrenci hareketinin akıbetini izleyerek hızla alanlardan silindiler. Arkalarında ya eski canlılığı olmayan bir tartışmayla kalan birkaç grup ama daha çok çoğunlukla özlemle hatırlanan bir macera bıraktılar. Bu grupların üyelerinin birçoğu bir daha sahneye çıkmadılar ama belki sadık birer tiyatro izleyicisi oldular. Daha heveslileri oyunculuk olmasa da tiyatronun kenarında durabilecekleri uğraşlar seçtiler kendilerine. Tiyatroyla fiilen ilişkisi İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Tiyatro Kulubü'nde başlayan bu satırların yazarı da bu genellemenin içindedir. SBF Tiyatro Kulübü de bu amatör tiyatro hareketinin bir parçası olarak öğrenci hareketi ile aynı anda ortaya çıkmış, en verimli çalışmalarını öğrenci hareketinin en hareketli günlerinde yapmış ve bu hareketin makus talihini yenmek için çabalasa da yenik düşmüş ve

aynı şekilde ortadan kalkmıştır. SBF Tiyatro Kulübu 1994 yılında "sahne yoktu, kostüm yoktu, seyirci yoktu yönetmen yoktu. Peki oyuncu var mıydı? Bizler vardık ama oyuncu sayılır mıydık?"[58] sorusuyla yola çıkıyordu. Üyelerine bakılırsa SBF hem yoğun polis baskısı hem de keskin siyasetin bir alanı olarak tiyatro yapmaya pek de uygun bir okul sayılmazdı. Ancak bunu tersine çevirmek de mümkündü. Çünkü ancak böyle durumlar, bireyleri var olan gerçeklik hakkında düşünmeye itiyordu.[59] Bu gerçeklik hakkında düşünme ve bunun içerisinde kendi rolünü yeniden değerlendirme konusunda tiyatro en iyi zeminlerden bir tanesini oluşturuyordu. Dolayısıyla tiyatro faaliyetlerine talep artıyor ve tiyatro grubu da gündelik hayatın eleştirisine yöneliyordu: "Aslında belki herkes rol yapıyor hayatta, ama sahneye çıkınca rol yapınca yani, yani her şey tersine dönünce belki her şey normale dönebilirdi. Belki rol yaparken, yaptığımız hatayı düzeltme şansımızın olduğu tek yerde, sahnede kendimizi bulabilir, orada rol yapabilir, hayatımızda ise ben ve bizler olarak yaşayabilirdik."[60] Aynı okulda tiyatro yapmanın karşısına dikilen bir diğer zorluk kümesi işin teknik yönleri ile ilgilidir, ancak bu zorlukları da hem politik hem de sanatsal bir avantaja dönüştürmek mümkündür. Kulüp üyeleri açısından, önce konferans salonunu sahneye çevrilir, ardından kostümleri dikilir, oyunun ilk skeçlerinin paralarıyla sahneye ışık alınır, yönetmen bulunur. Tam oyunun oynanacağı gün ise okuldaki politik durum gerginleşir. Oyunda parmaklık olarak kullanılacak olan dükkan kepenginin dekanın izniyle içeri sokulmasında oyuncular polisle ciddi bir tartışma yaşarlar ve tehdit edilirler. Ardından aynı gün fakülte gruptakilerin ifadesiyle "eliyle kurt işareti yapan, ağzından salya akıtan bu da yetmezmiş gibi bir de üstüne uluyan,

---

58 *Olmak Ya Da Olmamak* Gençlik Geleceğini Tartışıyor forumunda İÜ SBF Tiyatro Kulubü adına sunulan bildiri, 1999.

59 Eric Selbin, "Revolution in the Real World: Bringing Agency Back In", John Foran (ed.), *Theorizing Revolutions*, (Londra: Routledge, 1997), s. 125.

60 *Olmak Ya Da Olmamak* Gençlik Geleceğini Tartışıyor forumunda İÜ SBF Tiyatro Kulubü adına sunulan bildiri, 1999.

dolayısıyla öğrenci olmadıkları her hallerinden belli" bir grubun saldırısına uğrar. Ancak bu saldırı oyunun oynanmasını engelleyemez, grup üyeleri "yüzlerini yıkayıp" sahneye çıkarlar. Salon hıncahınç doludur ve oyun başlamadan önce yapılan bir konuşmayla fakülteye yapılan saldırı kınanır. Burada tiyatro kulübünün üyeleri kendi yaptıkları konuşmanın sürekli yapılan politik konuşmalardan farklı olduğunu vurgularlar. Çünkü bugün olayı anlatanlar "anfi sıralarında yan yana oturdukları öğrenci arkadaşlarıdır", üstelik bu arkadaşlar aylarca çalışarak bir oyun sergilemeyi başarmışlardır. Yani "eli sopalı militan" demagojisini besleyecek ve olayın oluş biçimini aktardıklarında şüphe götürecek bir taraf yoktur seyirciler açısından. Aslında oyunun o gün oynanması bir nebze meydan okumaya dönüşmekte ve saldırının hedefine ulaşamadığının kanıtı olarak da sunulmaktadır. Gruba göre bu tip saldırılar "bizi düşümüzün peşinde koşmaktan alıkoyma" amacındadır.[61] 1994 yılında çalışmalarına başlayan SBF Tiyatro Kulübü 1997'de olaylı bir günde sergilediği bu oyunla, Yılmaz Erdoğan'ın "Kadınlık Bizde Kalsın" oyunuyla perdeyi açar. Repertuarı çoğu amatör grup gibi son derece karmaşık ve eklektiktir. Genellikle ilk dönemi oyunculuk çalışmaları ile geçirir, ikinci dönem de bir oyun çıkarmayı hedefler. Shakespear'den, Çehov'a Dario Fo'ya Brecht'e Özen Yula'ya Maurice Rostand'a Aziz Nesin'e geniş bir yazar grubundan, Max Aub'un bir metnini grup çalışmasıyla oyunlaştırmaya hem değişik teknikler hem de anlayışlarla yaklaşılmaya çalışılır tiyatroya. Tüm bu çalışmalar yapılmaya çalışılırken ortaya çıkan zorluklar ve bu zorlukların aşılması teknik birer olay olmaktan öte bu grubu bir araya getiren, birbirine kenetleyen bir anlatının parçalarıdır. Mesela "Örnek Suçlar" ve "Dünyanın Ortasında Bir Yer" adlı oyunların sergilenmesine günler kala salon idare tarafından iki yıl üst üste başka bir kulübe kariyer günleri faaliyeti düzenlenmesi için verilir. Provalar arka bahçede ve arkadaş evlerinde sürdürülür. Bu arada sahne kulüp elemanlarınca bo-

61 *A.g.e.*

yanır ve Öğrenci Kültür Merkezi'nden uzun süren bir dilekçe trafiği ile bir ışık masası alınır. Ancak ışık masası o kadar eski ve teknik olarak o kadar zavallıdır ki bu hali dolayısı ile kulüp kayıtlarında "nükleer reaktör" olarak anılır. Ancak bu nazik engelleme girişimleri moral motivasyonu bozmaz, aksine artırır. Ceplerdeki son kuruşlar dökülür, kek, börek yapıp satılır, kostümler yönetmenin teyzesine bila bedel diktirilir, arıza çıkaran "nükleer reaktör" onarılır ve oyun oynanır.[62] Aslında SBF Tiyatro Kulubü'nün broşürlerinde, bu zorlukların ironik bir dille ve tüm ayrıntıları ile anlatılmasının bir anlamı vardır. Kulübe üye kaydetmek için açılan kayıt masalarında yeni gelen üye adaylarına kulubü cazip kılmak için anlatılan, bu kulubün her şeyinin olduğu, tiyatro yapmak için şartlarının çok uygun olduğu değil, tamıtamına tersidir. Yani yukarıdaki hikâye yeni üyeler kaydetmek için tüm eski üyelerin sahiplendiği bir söylem haline gelmiştir. Diğer bir deyişle "Siyasal'da tiyatro yapmanın" herhangi bir yerde tiyatro yapmaktan farkını ve bu anlamda zorluğunu vurgulayarak SBF TK'nın üyeleri kendilerini ayrıştırmakta ve pratiklerini bir özgürleşme ve direnme pratiği olarak ifade etmektedirler. Sanatsal bir faaliyet olarak tiyatronun altı siyasal bir anlamla doldurulmuş, siyasal olarak anlamlandırılmıştır. Yaşanılan mekânı tanımaya ve değiştirmeye yapılan vurgu ve merkezileştirmeye direniş, öğrenci hareketi ile bu amatör tiyatro grubunun paylaştığı bir diğer ortak özelliktir. Üniversitenin merkezi olarak organize ettiği ÖKM'de değil de kendi fakültelerinde tiyatro yapmaya çalışan başka gruplar gibi SBF Tiyatro Kulübü'nün de bu tercihi bir zorunluluktan ziyade bir tavır alışa işaret etmektedir. Yaşanılan mekânla-bu anlamda fakülte ile ve onun özneleri olan öğrenciler, çalışanlar ve öğretim elemanları canlı ve gerçek bir ilişki kurarak imkânlar doğrultusunda tüm özneleri tiyatronun parçaları haline getirmek bu tavrın bir sonucudur. Böylelikle tiyatro sadece sahneden ibaret kalmamakta aynı sırada oturulan arkadaştan, kantin çalışanlarına kadar herkesi bu fa-

62 *Öldürdüğüm Adam,* oyun broşürü İÜ SBF Tiyatro Kulubü, Mayıs 2001.

aliyete dahil etmekte, talep, bu katkılar oranında sahiplenilmekte ve dolayısıyla artık kulüp yaşayan bir sosyal organizma haline gelmektedir. Bu aynı zamanda sanata ve kültüre, yalıtılmış mekânlar ayırarak, onun değiştirici ve dönüştürücü etkisini sınırlayan bir anlayışa fiilen verilen bir cevaptır da. Peki sahnenin, tiyatronun, sahnenin üstündekiler için anlamı nedir? SBF TK'nın üyelerinin kendi broşürlerindeki ifadelerine bir göz attığımızda asıl vurgunun sahnenin üzerinde olmaya değil, onları sahnenin üzerine taşıyan sürece yapıldığını görürüz. Şüphesiz sahnenin üstünde olmak, SBF Sahnesi özelinde seyircilerden yaklaşık bir metre on santim yukarıda olmayı ifade etse de –bu amatör tiyatrocular için sahneye çevirebildikleri herhangi bir mekânda olmak kendilerini izleyenlerden farklılaştırmak anlamını taşır ama– seyircilerden üstün olma ve onlara yabancılaşma anlamını taşımaz. Birçok izleyen dolaylı olarak, oyuncuların nasıl hazırlandığına bir yurt odasında tanık olarak, yahut derse gelemeyen kulüp üyelerinin ders notlarını toplayarak, biletlerini satarak, gerekli izinleri almaları için imza vererek, gösterinin bir parçasıdır. Sahnedekiler çok büyük oranda seyirciler için "bizim çocuklardır" ve sahnede olmalarından ortaya çıkan gururun yarıdan fazlası seyircilere aittir. Bu özellikleri ile bu amatör grup, izleyici ve oyuncuları birleşmiş ve iç içe geçmiş bir bütün haline getirir aynı anda ortak amaçlar için mobilize eder. Tiyatro kulübünün üyeleri için oyuncu olmak aynı zamanda hayat sahnesinde de oyuncu olmak, hayata kayıtsız kalmamak anlamını taşır: "Ne aradığımı bilmeden girdiğim Tiyatro Kulübümüzde nasıl oluştuğunu bilmediğim bir sevgiyi, sıcaklığı, dayanışmayı, ama asıl olarak kendimi buldum. Ben buradayım, çünkü yaşama karşı kayıtsız kalamıyorum,"[63] diyor üyelerden biri. Aynı anda öğrenci hareketinin en ana söylemlerinden biri olan "hayata kayıtsız kalmamak", "hayatı değiştirmek ve kendini keşfetmek," hayata müdahale etmek"ve "hayatı değiştirmeye kendinden başlamak" gibi bu dönemin en temel argümanları ile bağ kuruyor.

63 *Tiyatro Kulübündekiler Anlatıyor Basri*, SBF. Tiyatro Kulübü Kayıt Broşürü Ekim 1999.

Hayatı değiştirmek noktasında "gerçekten tiyatro yapma" ve "oynama"nın kendisi işlevsel kulüp üyelerine göre. Gerçekten tiyatro yapmak insanları ve insanlar hayatı değiştiriyor: "Yaşamın gerçeklerine oyunlarla müdahale etmek isteyenler, 'oynama'nın gücüyle hayatın zorluklarının karşılanabileceğine inananlar; kendine ötekine dünyaya yabancılaşmaya yenilmeden bilincini uyanık tutmak isteyenler... Hoş geldiniz."[64] Gündelik hayatta hiçe indirgenmiş bireyin kulüp üyesi olarak, her şeyin bağlı olduğu özne haline gelip, aldığı vurgu aşikar. "Paylaşmanın tadı nasıldır bilir misiniz? Biz öğrendik. Ailenizin, sevgilinizin bilmediği sırlarınızı hiç dostlarınıza anlattınız mı? Biz anlattık. Günlerce gecelerce bir oyun için emek harcayıp her şeyinizi ortaya koydunuz mu? Biz koyduk. Oyun bittikten sonra, sanki çocuğu olmuş gibi bir tadla gözyaşlarına boğuldunuz mu, birbirinize sarılıp ağladınız mı? Biz ağladık. Ve bu yıl, bu tadları, sevinçleri coşkuları hüzünleri hep birlikte yaşamak istiyoruz. Sizi sahnenin o büyülü dünyasına davet ediyoruz. Haydi. Perde..."[65] SBF TK'nın üzerinde gidip geldiği diğer bir tema yabancılaşma ve kendini bulma. Tiyatro pek çok üyesinin gözünde kendine çıkılan bir yolculuk. Fakat anlaşılıyor ki bu yolculuk tek başına yapılamayacak kadar riskli; "rol yapmak belki zor ama o zorun içinde kendini bulmak daha da zor. Ama bu zorluğu paylaşmak, kendine yeni bir dünya yaratmak bambaşka bir şey... Bunları paylaştıkça zor kolaylaşacak ve biz kendimizi bulacağız. Kendinizi arayıp bulmaya hazır mısınız?"[66] "Gerçekten tiyatro yaptıkları" bir alan olarak SBF Tiyatro Kulubü, yabancılaşmayı aşmayı deneyebildikleri bir alan olduğu oranda gerçekten yaşamaya dair bir umut da olabiliyor: "Anlattığımız, anlaşılmadığımız, anlamak isteyip anlamadığımız, gün geçtikçe yabancılaştığımız dünyada, hâlâ insa-

---

64 *Tiyatro Kulübündekiler Anlatıyor Özgün*, SBF. Tiyatro Kulübü Kayıt Broşürü Ekim 1999.

65 *Tiyatro Kulübündekiler Anlatıyor Umut*, SBF. Tiyatro Kulübü Kayıt Broşürü Ekim 1999.

66 *Tiyatro Kulübündekiler Anlatıyor Necla*, SBF. Tiyatro Kulübü Kayıt Broşürü Ekim 1999.

nın insanla bir arada aşkı, hayal etmeyi, heyecan duymayı öğrenebileceği ve paylaşabileceğine dair bir umut... her an'ı (ve) yaşamayı denemek için."[67] Hızla akıp geçen zaman, gelip geçici ilişkiler, belirsizleşen mekân, kayıp giden bir hayat algısı içinde SBF Tiyatro Kulübü "*Dünyanın Ortasında Bir Yer*", dünyanın herhangi bir yerinde, "*Bir Tek Düşlerimiz Kaldı Elimizde Onları da Kimseye Vermeyeceğiz*"[68] diyerek belki bir ütopyaya ve onun gerçekleşeceğine dair inanca demir atmaya ve her şart altında olursa olsun yaratıcı bir mücadeleye işaret ediyor.

Tüm örneklere daha uzaktan bakıldığında farklı ülkelerde ve dönemlerde sosyal değişimlere eşlik eden tiyatro salgınında aşikâr olan, değişen toplumsal roller içerisinde izleyen ya da oynayanların ya da çoğunlukla ikisini birden yapanların tiyatroya, bir prova yeri, toplumsal rollerin yeniden kurgulanıp denendiği bir atölye, toplumsal özgürlüklerin sınandığı bir alan olarak duydukları yakıcı ihtiyaçtır. Hem pedagojik hem de siyasal işlevi ile tiyatro tarihin keskin dönemeçlerinde hem tarihin hem de kendisinin sahnesini işgal edenlerin, ezilenlerin elinde kendilerini ifade ve inşa etmelerini sağlayan bir silah olmuştur ve iyimser bir tahminle öyle olmaya devam edecektir.

---

67 *Tiyatro Kulübündekiler Anlatıyor Bilge*, SBF. Tiyatro Kulübü Kayıt Broşürü Ekim 1999.

68 "Dünyanın Ortasında Bir Yer," Oyun Afişi, SBF Tiyatro Kulübü, Mayıs 2000.

Filistin'den Bir Toplumsal Hareket: Hamas

ERHAN KELEŞOĞLU*

Ana akım oryantalizm (şarkiyatçılık) bilindiği üzere Müslüman Ortadoğu coğrafyasını durağan, iç dinamikleriyle gelişmeye kapalı, istisnai bir bölge olarak önümüze koyar. Bu yaklaşıma gore Ortadoğu'da değişim ancak dış müdahaleler veya yukarıdan aşağıya dikte edilen politikalar aracılığıyla olabilir. Bu bakış açısının bir diğer sonucu da istisnai bir bölge oluşu hasebiyle bölgeye yönelik çalışmalar vasıtasıyla evrensel toplumsal kurama katkı yapılamayacağı ön kabulüdür.[1]

Bu ön kabulü aşmak için özellikle bölgeyi inceleyen araştırmalarda karşılaştırma yönteminin kullanılarak kurama katkı yapılabileceğinde ısrarcı olmak gerekir. Örneğin siyaset kuramına ilişkin bir mecra olarak toplumsal hareketlerin bölgedeki örneklerine yaklaşmak, onları "deoryantalize" etmek için şimdiye kadar sistematik olarak sürdürülmemiş ve kanımca önemli bir analitik imkân sunabilir. Ortadoğu coğrafyasındaki toplumsal hareketlere bakıldığında tarihsel ve kültürel olarak birbirinden farklı eşsiz örnekler görürken, bir yanıyla da dün-

(*) İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

1 Asef Bayat, *Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, Özgür Gökmen ve Seçil Deren (derl.), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), s. 12.

yanın diğer bölgelerindeki hareketlere benzeşen, birçok ortak yön gösteren bir örneklemle yüzleşilir. Ortadoğu'dan bir toplumsal hareket örneği olarak Hamas da çizdiğimiz çerçevenin dışında değildir. Bu çalışmayla Filistin'deki bu hareketin genel nitelikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Siyasal İslam'ın bir güç olarak ortaya çıkması Ortadoğu'ya ilişkin genel siyasal literatürde 1967 yılında Arap devletlerinin İsrail önünde uğradığı yenilgiye bağlanır. Pan-Arabizmin büyük yenilgisinin seküler ulus devletlere karşı İslamcı meydan okumanın da temellerini attığı genel kabul görmektedir.[2] Yetmişli yılların sonunda İran İslam Devrimi'nin başarısı ve petrol fiyatlarının yükselişiyle kendilerini büyük bir nakit denizinin ortasında bulan Suudi Arabistan ve diğer muhafazakar Körfez ülkelerinin bölgedeki İslamcı hareketlere sağladıkları finansman da İslamcı hareketin yükselişinde etkili faktörler sayılmaktadır.

Ancak İslami hareketin yükselişi modern ulusalcı hareketlerin prestij kaybı gibi nedenlere bağlanırken İslami hareketlerin toplumsal bir hareket olarak kendilerini örgütlemiş oldukları gerçeği ana akım yorumcular tarafından genelde gözardı edilmekte ve/veya bunların güçlenmesinde ne büyük önem taşıdıkları tabir yerindeyse hafife alınmaktadır. Bir diğer yandan da bu İslamcı hareketlerin çoğunun taşıdıkları ulusalcı karakter gözden kaçırılmaktadır. Köktendinci İslamcı akımların kozmik nitelikli ümmetçi İslami vurgusuna bakan birçok yazar, aynı İslamcı hareketlerin söylemlerindeki ulusalcı alt metni yok saymaktadır. 1979 İran İslami Devrimi'ne baktığımızda önceki onyılların ulusal kurtuluş hareketlerinin dillerinden esinlenen bir ulusalcı retorik kullanımı, Ayetullah Humeyni dahil devrimin ileri gelen önderlerinin konuşmalarında gözlemlenebilir. Aynı gözlem Hamas metinleri için de geçerlidir.[3]

Filistin'de İslamcı Hamas'ın yükselişi, ulusalcı söylemler de

---

2 Bu büyük yenilginin eşzamanlı olarak büyük Arap devletlerinin etkisinden özerk bir Filistin ulusal hareketini ve onun kurumsallaştığı FKÖ'yü yarattığını da ek olarak belirtmemiz gerekir.

3 Henry Munson, "Islam, Nationalism and Resentment of Foreign Domination", *Middle East Policy*, cilt X, no. 2, Yaz 2003, s. 40-53.

kullanan İslamcı bir toplumsal hareketin başarısı olarak algılanmalıdır. Ocak 2006'da Hamas'ın Filistin Parlamentosu'nun 132 sandalyesinden 72'sini alması yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Filistin Kurtuluş Örgütü'nde El-Fetih'in 1968'de iktidarı almasından beri Filistin siyasal arenasında böyle bir dönüşüm yaşanmamıştı. Seçimlerin ardından yaşanan Fetih-Hamas çatışması ve 2007 Haziran'ında Gazze Şeridi'nin yönetiminin Hamas tarafından ele geçirilmesiyle ortaya çıkan siyasal tablo, Filistin ulusal hareketi içerisinde artık iki baskın güç olacağı ve hareketin renginin daha İslami bir ton alacağını kesinleştirmiştir.[4]

İslami düşünürler İslami hareketlerin siyasal davranış kalıplarını çıkarırken dört ana yönelimden bahsetmekte ve analitik bir ayrıma gitmektedirler. Reformist yönelim, eğitim, vaaz ve irşat yoluyla dönüşümü hedef alır. Cemaatçi yönelim zekatların toplanmasını kurumsallaştırarak sosyal hizmet üretmeyi önüne koyar. Siyasal yönelim, kitleleri mobilize ederek yaratılacak kamuoyu baskısıyla muktedirlerin şeriat hükümlerini uygulamaya zorlanmasını içerir. Askeri-politik mücadele yönelimi ise yönetici elitlere karşı güç kullanımını öngörür. Gerçekte ise İslamcı toplumsal hareketlerin, zaman ve mekâna, değişik siyasal ve toplumsal koşullara bağlı olarak bu yönelimlerin ikisini, üçünü hatta hepsini aynı anda benimseyebildiklerini görürüz.[5]

Hamas'ın öncülü: Filistin Müslüman Kardeşler Örgütü

Hamas'ın kökenleri Müslüman Kardeşler Örgütü'ne dayanır. 1967'den sonra Filistin'de de güçlenmeye başlayan İslami grupların çoğunluğunun örgütsel ve ideolojik kaynağını oluşturan Müslüman Kardeşler (İhvan El-Müslimin), Hasan El-Benna tarafından 1928 yılında Mısır'da kurulmuştur. Ona göre, örgütlenme, insan yetiştirme ve İslami fikirlere geri dönme

4 Graham Usher, "The Democratic resistance: Hamas, Fatah and the Palestinian Elections", *Journal of Palestine Studies,* cilt XXXV, no. 3, Bahar 2006, s. 20–36.

5 Shaul Mishal ve Avraham Sela, "Participation without Presence: Hamas, the Palestinian Authority and the Politics of Negotiated Coexistence", *Middle Eastern Studies*, cilt XXXVIII, no. 3, Haziran 2002, s. 1.

yoluyla toplum aşamalı olarak İslamileştirilmeli, en sonunda da İslami bir devlet kurulmalıydı.[6] 1945 yılında Filistin kolu oluşturulan hareket, 1980'lere kadar El-Benna'nın genel prensipleri çerçevesinde hareket etmiştir.[7] FKÖ altmışlı ve yetmişli yıllar boyunca İsrail'e karşı silahlı mücadele ve aktif direnişi savunurken Müslüman Kardeşler, 'Cihat' için önce toplumun değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüş ve direnişe katılmayı reddederek yardım kuruluşları, camiler ve vakıflar –Gazze'deki İslami üniversite de bunlara dahildi– aracılığı ile taban örgütlenmesine gitmiştir. Örgüte göre ancak toplumun İslami dönüşümünden sonra silahlı mücadele süreci başlayacaktı. Bu stratejik başlangıç noktasından hareketle Hamas'ın sosyal faaliyetlerinin siyasal faaliyetlerini çok öncelediğini söylersek herhalde hata etmemiş oluruz.

Hasan al Benna'nın izinden giden Şeyh Yasin ve yandaşları 1973'te Gazze'de İhvan el Müslimin'in görünen yüzü olarak Mücemma el-İslami'yi örgütlemiştir. Yöneticiliğini Abdülaziz Rantisi'nin yaptığı Mücemma, bir caminin çevresinde kurulmuş sağlık merkezi, spor kulübü ve kadın spor merkezinden oluşuyordu. Mücemma zekat komitelerinin de kontrolünü eline almış ve buradan elde edilen gelir örgütün sosyal hizmetlerinin devamlılığının sağlanmasında kullanıldığı gibi geçim güçlüğü çeken ailelere yardım için de sarf edilmiştir. İşgal kuvvetlerinin uluslararası hukuka aykırı olarak vergi toplamasına rağmen sağlamadığı sosyal hizmetler Filistin toplumu için en önemli problemlerden birini teşkil etmiştir. Gazze'de bu boşluğu doldurmada Mücemma etkin bir işlev görmeye başlamıştır.[8]

---

6 Ziad Abu Amr, "Hamas: A Historical and Political Background", *Journal of Palestine Studies*, V. XXII, no. 4, Yaz 1993, s. 6.

7 İsrail'in 1967 yılında tarihi Filistin'in tamamını işgalinden sonra Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Ürdün'deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesi birleştirilerek diğer kollardan bağımsızlaştı. Ziad Abu Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza: Muslim Brotherhood and Islamic Jihad*, (Bloomington: Indiana University Press, 1994), s. 10.

8 *A.g.e.*, Mücemma'nın Gazze'deki yaşamsal toplumsal rolünün en çarpıcı göstergelerinden biri, 1981 yılında sert bir fırtına sonrasında çoğunluğu mülteci kamplarında olmak üzere zarar gören bini aşkın evin tamiri için finansal ve teknik açıdan yardım eli uzatabilmesi olmuştur.

Örgüt, 1967-1987 yılları arasında Gazze'de sayıları 200'den 600'e çıkan camilerin çoğunluğunun yönetimini de ele geçirmiştir.[9] 1985 yılına gelindiğinde Mücemma'nın üye sayısı 2000 kişiyi aşmıştır. Bu üyelerin büyük çoğunluğu kurulan İslami vakıf yönetiminlerinde istihdam edilmiştir. Aynı zamanda Evkaf Müdürlüğü'nde kadrolaşmak için çok yoğun çaba harcanmıştır. Tamamıyla hayır işleriyle ilgilenen Mücemma'nın faaliyetlerine İsrailliler pek ses çıkarmamıştır. 1978 yılında İsrail işgal yönetimi, Mücemma'yı bir hayır kurumu olarak tescil ederek yasal izin vermiştir.[10] FKÖ mensubu grupların taban örgütlenmesi yaratmak, İsrail baskısı altında gizli sosyal faaliyet yürütecek kurumlar oluşturmak için olağanüstü bir çaba göstermelerine karşın Mücemma çok kısa bir zamanda hızla örgütlenmiştir.

Mücemma'nın aktiviteleri, uzun vadede Müslüman cemaati dönüşüme uğratma hedefiyle tamamen içe yönelik olmuştur. Araç olarak da önemli oranda okullar ve Kuran kursları ağına dayanan büyük ölçekli bir sosyal planı önüne koymuştur. Bu stratejide İslami yaşam tarzının saç ayakları kadın, aile ve eğitim olarak kabul ediliyordu. Daha geniş bir ölçekte de aileden başlayarak yaşanan mekânlarda "İslam ahlakına" uygun olmayan içki içmek, fahişelik, uyuşturucu kullanmak, haremlik-selamlık yaşamamak gibi davranışların önüne geçilmesi yürütülen sosyal dönüşüm projesinin parçası sayılıyordu. İslama dönüş evrimci bir süreç olarak alınarak, bu hedefe yaşlılardan çocuklara uzanan bir yelpazede verilecek eğitim eliyle ulaşılacağı öngörülüyordu.[11] Burada hemen belirtmek gerekir ki, İsrail işgaline karşı şiddet kullanarak direnme belirsiz bir tarihe ertelenmişken, gündelik hayatın dönüştürülmesi mücadelesinde şiddet kullanmak meşru görülüyordu, bu anlamıyla şiddet Müslüman Kardeşler hareketine en başından itibaren içkin bir öğe olmuştur.

---

9 *A.g.e.*, s. 15.

10 Beverly Milton Edwards, *Islamic Politics in Palestine*, (Londra: I.B Tauris, 1996), s. 101.

11 Shaul Mishal ve Avraham Sela, *The Palestinian Hamas: Vision, Violence, and Coexistence*, (New York: Columbia University Press, 2000).

Mücemma'nın toplumsal alana nüfuzunda etkili olan bir diğer etmen de oluşturduğu uyuşmazlık giderme komitesi aracılığıyla aşiretler arası anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolünü üstlenmesidir. Bu komite, işgal yönetimine güvenilmemesi sebebiyle medeni hukuk konularında çatışmanın çözümlenmesi için zamanla çok başvurulan bir merci haline gelmiştir.[12] Özellikle alt sınıflardan gelenlerin nüfuzlu aşiret üyeleriyle anlaşmazlıklarında gösterilen adilane tavır, bu sınıflar içerisinde İslamcı siyasete rağbeti artırmıştır.

İhvan'ın güçlenmesinde en önemli etkenlerden birisi de kurdukları uluslararası ve bölgesel ilişkilerdir. Ürdün'deki Müslüman Kardeşler üzerinden özellikle yetmişli yıllarda geliştirilen bu ilişkilerle, petrol fiyatlarının yükselmesiyle müthiş refaha kavuşan zengin körfez ülkelerindeki muhafazakar Filistinlilerden ve de özellikle Suudi Arabistan'daki İslamcı kuruluşlardan finansman olanağı sağlanmış, bu olanak hareketin sosyal hizmetlerinde kullanılmış, yurtdışında eğitim görebilecek gençlere burs verilerek harekete bağlı genç elitler yetiştirilmiştir. Özellikle fen bilimlerine yönlendirilen bu gençler, eğitim sonrasında meslek odalarında siyasal mücadelenin önemli unsurları olmuşlardır. Seksenli yılların ortalarından itibaren petrol fiyatlarının düşmesi, Körfez ülkelerinde petrol sektöründe çalışan Filistinlilerin Filistin'e gönderdikleri gelirin azalması ve İsrail ekonomisinin buhranı Gazze ve Batı Şeria ekonomisini sarsmış, toplumsal yaşam üzerinde sarsıcı bir etki yapmıştır. Yoksunlaşma ve yoksullaşma Filistinlilerin toplumsal hizmetlere olan ihtiyacını artırmış, bu hizmetleri Mücemma eliyle sağlayan İhvan, yukarıda da anlatıldığı üzere FKÖ'nün karşısına toplumsal hizmet verme alanında rakip olarak çıkmıştır.

Mücemma'nın çeşitli yapılar oluşturarak sivil toplum örgütlemesine gitmesi Müslüman Kardeşler'in hiyerarşik ve gizli örgütlenme yapısıyla uyumlu olarak kurgulanmıştır. Mücemma'nın açık işleyişi, İsrailli otoritelere karşı bir emniyet sübabı

12 Özellikle Şeyh Yasin'in karizmatik şahsiyeti ve adil davrandığına duyulan inanç Mücemma'nın "hakim" ve "hakem" rolünü üstlenmesinde çok etkili olmuştur.

işlevi görerek, İhvan'ın örgütlenmesini kamufle etmiştir. Zaten Müslüman Kardeşler Örgütü, İsrail'i direkt karşısına almayan stratejisi ve FKÖ yanlısı ulusalcı-seküler gruplara karşı ideolojik mücadelesi nedeniyle İsrail tarafından görmezden gelinmiştir. İsrail, FKÖ'ye karşı böyle bir İslami muhalefetin Filistinlileri bölerek zayıflatacağını düşünmüştür.[13] Bu nedenle İsrail askeri idaresi dini kuruluşlarda İslamcıların yüksek mevkilere gelmesine ses çıkarmamıştır, FKÖ onlara göre çok daha tehlikeli bulunmuştur.[14] *New York Times*'ın Kudüs eski muhabiri David Shipler, kitabında şunları söylemektedir:

> Batı Şeria üniversitelerinde gruplar (FKÖ yanlıları ve İslamcılar) arasında zaman zaman çatışmalar yaşanıyordu ve bir keresinde İsrail'in Gazze Şeridi Askeri Valisi Tuğgeneral İtzak Segev bana, FKÖ ve Komünistlere karşı bir denge oluşturması için İslamcıları nasıl finanse ettiğini anlatmıştı: "İsrail Hükümeti bana bir bütçe verdi ve askeri idare de camilere veriyor." 1980 yılında İslamcı protestocular, FKÖ taraftarı ve komünist olan Haydar Abd-ül Şafi'nin Gazze Kızılay Cemiyeti'ndeki ofisini ateşe verdiklerinde İsrail Ordusu hiçbir şey yapmamış, ancak kalabalık evine yürüyüp bizzat Abd-ül Şafi'yi tehdit etmeye başlayınca müdahale etmişti.[15]

Görülüyor ki İsrail yönetimi, FKÖ'nün etkisini azaltmak için İslamcı hareketin mensuplarının faaliyetlerine göz yummayı tercih etmiştir. Bu 1957'de Kral Hüseyin'e yönelik suikast girişiminden sonra İhvan el-müslimin haricinde bütün siyasi örgütlenmelerin yasaklandığı Ürdün deneyimini çok andırıyordu. Ehlileştirilmiş bir siyasal örgüt yaratarak Filistin ulusal hareketinin güçten düşürülmesi kısa vadede İsrail'in işini çok kolaylaştırabilirdi. Ancak uzun vadede hareketin ortaya çıkardığı sinerji, örgütlenme yeteneği ve siyasal çizgisi İsrail'e ne kadar büyük bir hata yaptığını göstermiştir.

---

13 Schiff, Ya'ari, *Intifada:The Palestinian Uprising-Israel's Third Front*, s. 223.

14 *A.g.e.*, s. 224.

15 David Shipler, *Arab and Jew:Wounded Spirits in a Promised Land*, (New York: Penguin, 1987), s. 177.

İslami Cihat

Müslüman Kardeşler Örgütü'nden ilk kopuş 1980'lerin başında kurulan İslami Cihat (El-Cihat El-İslami) ile yaşanmıştır. Kahire'de okurken tanışan iki Gazzeli İslamcı entelektüel –Fethi El-Şikaki ve Abdulaziz El-Auda– tarafından kurulan bu örgüt, İran Devrimi etkisiyle Filistin'de de devrimci İslami yöntemler uygulanmasını savunuyordu. Onlara göre Filistin'in kurtuluşu ancak İsrail'e karşı yürütülecek devrimci bir silahlı mücadele ile gerçekleşebilirdi.[16] Bunu ancak devrimci bir öncü örgüt yapabilirdi. İşgale karşı direniş, dini değerleri yaymayı önceliyordu. Örgüt, İran Devrimi'ni açıkça desteklemekteydi. İslami Cihat'a göre İran'ın Şii olması bir sorun teşkil etmemekteydi, önemli olan Müslüman bir toplumun devrim yoluyla ayaklanarak güçlü bir rejimi devirebilmesiydi. Nasıl Amerikan destekli Şah devrildiyse İsrail de devrim yoluyla yenilebilirdi.[17] Müslüman Kardeşler ise başta Suudi Arabistan olmak üzere kendilerine maddi destek sağlayan Körfez ülkeleriyle iyi ilişkileri dolayısıyla İran'a mesafeli durmaktaydı.Yine onlardan farklı olarak, İslami Cihat FKÖ'yü kendisine rakip görmüyordu. FKÖ'nün diplomatik yöntemlerle sorunun çözülmesine yönelik politikalarına katılmamakla birlikte özellikle Fetih'le işbirliği yaparak bazı silahlı eylemlerde bile bulunmuştu.[18] 1988 yılında sınırdışı edilene kadar Auda, 1995 Ekim'inde Malta'da uğradığı suikastle ölümüne kadar da Şikaki tarafından yönetilen İslami Cihat, seksenli yıllarda İsrail hedeflerine karşı düzenlediği bombalı eylemlerle adını duyurmuştur. Oslo Süreci'nde de İsrail hedeflerine karşı silahlı ve bombalı eylemler düzenleyen grup, Hamas'tan farklı olarak FKÖ'ye katılmıştır ve FKÖ Merkez Konsey'de iki kişi ile temsil edilmektedir. İslami Cihat, İsrail'e karşı bazı eylemlerde Hamas'la beraber hareket etmiştir. İki grup arasında son kertede birleşmeyi he-

16 Beverley Milton-Edwards, s. 118.

17 *A.g.e.*, s. 119.

18 Abu Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza: Muslim Brotherhood and Islamic Jihad*, s. 10.

defleyen düzenli bir diyalog olsa da özellikle kadrolar arasındaki eski husumetler ve İslami Cihat'ın İran Devrimi yanlısı ideolojisi daha da yakınlaşmalarına engel teşkil etmektedir.[19] Geçmişte Fetih Hareketi ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde Oslo Süreci boyunca İslami Cihat ve Filistin Yönetimi (FY) arasında ciddi bir sorun yaşanmamıştır. İkinci İntifada'nın başlayıp Oslo Süreci'nin bitmesinden sonra İslami Cihat kadroları İsrail hedeflerine yönelik silahlı saldırılar ve bombalı intihar eylemleri düzenlemişlerdir.

Hamas

Seksenli yılların ortalarından itibaren, özellikle Müslüman Kardeşler Örgütü içerisindeki genç nesil, küçük bir silahlı grup olarak öncü savaşı verdiğini söyleyen İslami Cihat'ın eylemlerine büyük hayranlık duymuştur. Geleneksel önderlik ise onların bu eylemlerini ana örgütün onyıllardır süren sistemli çalışmasının bir ürünü olarak değerlendirmeyi tercih etmiştir. Hamas'ı yaratan aslında seksenli yılların başından itibaren siyasette egemen olmaya başlayan bu yeni nesil olmuştur. Orta kadro karakteri gösteren bu nesil, Filistin Ulusal Hareketi içerisinde gerek seküler-ulusalcı kanat gerekse de İslamcı kanat içerisinde asıl yükü çekmeye başlamıştır.

Peki ama bu orta kadrolar nereden gelmiştir? Hangi sınıflara mensupturlar, nasıl ortaya çıkmışlardır?

Filistin toplumunu mobilize eden bu siyasal orta kadro tipi, aslında yeni bir elittir. Bu elitler, geleneksel elitleri zayıf düşüren, gittikçe etkisizleştiren bir yapısal bir dönüşüm neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümün başlıca üç önemli sebebi vardır: Birincisi esas olarak köylü toplumu olma özelliği gösteren bir toplumun 1967 sonrasında İsrail'de çalışma imkânıyla birlikte gittikçe proleterleşmesidir, ikincisi büyük toprak sahiplerinin gücünü kıran ve yığınları topraksızlaştıran, İsrail'in

19 İyad El-Barguti v.d, *Dirasa fi el-Fikr el-Siyasi li-Hareket el-Mukavemet el-İslamiyye 1987-1996* (İslami Direniş Hareketi'nin Siyasi Düşüncesi Üzerine Bir Çalışma), (Amman: Merkez el-Dirasat el-Şark el-Avsat, 1997), s. 276.

devasa toprak istimlâklarıdır. Son sebep ise 1972'den sonra İsrail'in izniyle açılan Filistin üniversitelerine gitme imkânının yaygınlaşmasıdır. Bu gelişmelerin her biri eski üretim ilişkilerini değiştirerek geleneksel elitlerin toplumsal olarak altını oymuş, böylece iyi eğitimli, topraksız, daha çok taşradan gelen yeni elitlerin ortaya çıkmasına imkân vermiştir.[20]

Filistin'de seksenli yılların başlarından itibaren gittikçe daha fazla etkin hale gelen bu 'yeni' elitler, ellili altmışlı yıllarda Arap Dünyası'nda iktidara gelen elitlerle sınıfsal anlamda büyük benzerlik taşımaktadır. Ancak işgal altındaki Filistin topraklarında söz konusu elitin gelişmesi yirmi sene kadar gecikmiştir. Bu elitin Batı Şeria ve Gazze'de bu denli geç ortaya çıkmasının nedeni işgalin yarattığı etkilerde bulunabilir. Ayrıca bu elit diğer ülkelerde olduğu gibi geleneksel elitle olduğu kadar işgalci bir orduyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Oysa bu 'yeni' elitin iktidara geldiği bütün Arap ülkelerinde iktidarın devralınması ordu eliyle olmuştur. Yeni Filistinli elitin ise onun vasıtasıyla iktidarı ele geçirebileceği bir ordusu yoktur. Onun yerine halkı örgütleyerek 'kendi ordularını' yaratmayı denemişlerdir.[21]

İslamcılık, Filistin'deki İslamcı hareket örneği de dahil olmak üzere modern bir olgudur. Modernitenin dağarcığ ndan adapte edilerek kullanılan kavramlar, yeniden icat edilen geleneğe yapılan atıflar, gündelik hayatın eleştirisi üzerinden yapılan siyaset tarzı modern bir harekete aidiyet göstergesidir. Kadrolarının geldikleri yerler de bunu desteklemektedir. Geleneksel ulemanın aksine İslamcı orta kadroların çoğu şehir kökenlidir ve aldıkları yüksek eğitim sayesinde teknik ve fen bilimleri alanındaki teknolojik gelişmelere son derece aşinadırlar. "Gerici", geçmişe dönüşü savunduğu söylenen bu kadroların modern yaşamın böylesine parçası olmaları gerçekliğin basma kalıp analizlerden farklı olduğunu göstermektedir. Bu

20 Rex Brynen, "The dynamics of Palestinian elite formation", *Journal of Palestine Studies*, Bahar 1995, s. 31-44.

21 Glenn Robinson, *Building a Palestinian State-The Incomplete Revolution*, Bloomington, Indiana University Press,1997, s. 65.

öncü orta kadrolar, çoğunlukla liselerde ve üniversitelerde devşirilmiş ve toplumsal hareketin taşıyıcısı olmuşlardır. Aynı nehirden gelip iki ayrı yöne akan sular gibi, bu genç nesil de İslami hareket ve seküler ulusal hareket arasında bölünmüştür. Seksenli yılların başlarından itibaren bu iki grup arasında Filistin'deki üniversitelerde yaşanan çatışmalar, bu kadroların mezun olmasından sonra oda ve baro seçimlerinde de mücadelenin sürmesiyle devam etmiştir.

1987 yılı sonunda İntifada patladığında Müslüman Kardeşler önderliği bir karar vermek zorunda kalmıştır, ya reformist yöntemlerle sosyal dönüşüm faaliyetine devam edilecek, ya da ayaklanmaya katılınacaktır. Önderlik, genç neslin baskısına daha fazla dayanamayacağını anlamış, büyük bir bölünme yaşanabileceğinin farkına varmıştır. 9 Aralık 1987'de Gazze'de biraraya gelen Şeyh Ahmet Yasin, Abdulaziz Rantisi, Salah Şehade, Muhammet Şem'ah, İsa El-Naşşar, Abdulfettah Dukhan ve İbrahim El-Yazuri İslami Direniş Hareketi (Hareket El-Mukavemet El-İslamiyye) örgütünün (kısaltması Hamas – bu kelime Arapça'da yiğitlik anlamında kullanıldığı gibi bir inanca veya fikre kendini adama anlamına da gelmektedir) ilk bildirisini kaleme alarak Hamas'ı kuran kadro olmuştur.[22] Hedeflenen Hamas'ın başarısız olması halinde Müslüman Kardeşler'i bu başarısızlığın dışında tutabilmek, siyasal ve örgütsel anlamda yenilginin ağır maliyetinden sakınabilmektir. FKÖ yanlıları, İntifada'nın Birleşik Ulusal Önderliği'ni ve halk komitelerini oluştururken Hamas yandaşı gençler de bu oluşumlara karşı alternatif önderlik yaratma uğraşına girmişlerdir.

Yukarıda anlatılan yeni nesil orta kadroların yoğun çabasıyla, İntifada sonrasında yalnız Müslüman Kardeşler üyelerine değil geniş halk kitlelerine de hitap etmeye başlayan Hamas, görece kısa zamanda güçlü bir örgütsel yapı oluşturmayı başarmıştır. Kuruluşunu izleyen ilk aylarda İsrail müdahalesi olmadan istediği gibi davranıp görece serbest hareket etme olanağını bulmuştur. İntifada'nın başlamasını izleyen aylarda üyeleri ve des-

22 Abu Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza: Muslim Brotherhood and Islamic Jihad*, s. 63.

tekçileri kısıtlama, sınırdışı, kitlesel tutuklamalara maruz kalmadıkları gibi liderleri de diğer Filistin örgütlerinin aksine yoğun baskıdan muaf tutulmuştur. Kısaca söylemek gerekirse örgüt, Filistin halkının gündelik olarak maruz kalmak zorunda kaldığı sokağa çıkma yasağı, hareket serbestiyetinin kısıtlanması gibi uygulamalar haricinde özel bir baskı görmemiştir.[23]

Aslında İslamcıların siyasal yükselişi daha önce başlamıştır. 1982 yılında FKÖ'nün İsrail karşısında yenilip Lübnan'dan çıkarılmasından sonra FKÖ'ye bağlı seküler gruplar işgal altındaki topraklarda büyük güç kaybetmişlerdir. Oluşan siyasal boşluğu doldurmaya ilk aday da İslamcılar olmuştur. Bu Hamas'ı ortaya çıkartan şartları hazırlayan en önemli faktörlerden biridir.[24]

Hamas, kurulduğunda siyasal ve askeri kanat[25] (İzzettin el-Kassam Taburları) olmak üzere iki kanattan oluşmuştur. Ruhani önder Şeyh Ahmed Yasin'in haricinde siyasi kanat, Zahar, Rantisi, Yazuri gibi isimleri içermiştir. Yayın faaliyetinde bulunma, siyasal açıklamalar yapma, örgüte finansman sağlanması gibi işler bu kanat tarafından yapılmıştır.[26] Siyasal kanadın üzerinde üyelerinin kadrolarca seçildiği bir danışma organı olan Şura Meclisi bulunmaktadır.[27] Hamas, adem-i merkeziyetçi bir yapıda olagelmiş ve kanatlar özerk davranabilmiştir.

Hamas, FKÖ yanlılarınca örgütlenen İntifada'nın birleşik Ulusal Önderliği'ne (İBUÖ) paralel bir önderlik örgütlemeye çalışarak alternatif bildiriler dağıtıp, boykotlar düzenledikçe FKÖ tarafından işgal karşısında pasif tavır takınıp direnişe katılamadığı için ağır bir dille eleştirilen Müslüman Kardeşler'in de kitleler nezdinde prestijini yükseltmiştir.

1988 Ağustos'unda misakını yayınlayan Hamas, FKÖ ile ilişkisini şöyle tanımlamıştır:

---

23 İntifada sürdükçe İsrail'in bu politikası da değişmiştir.

24 Barguti v.d, s. 166.

25 İntifada sırasında işbirlikçileri bulmak ve istihbarat çalışması için oluşturulan güvenlik ve istihbarat kanadı (mecd) daha sonra askeri kanatla birleştirilmiştir.

26 Milton-Edwards, *Islamic Politics in Palestine*, s. 148.

27 Barguti v.d, s. 46-48.

> Filistin Kurtuluş Örgütü, İslami Direniş Hareketi'ne diğer herkesten daha yakındır, babalarımızı, kardeşlerimizi, akrabalarımızı ve arkadaşlarımızı içermektedir. Nasıl iyi bir Müslüman babasına, kardeşine, akrabasına veya arkadaşına sırtını dönebilir. Ortak bir vatanımız, ortak bir derdimiz, ortak bir kaderimiz ve ortak bir düşmanımız var... Filistin Kurtuluş Örgütü'nün İsrail-Arap Çatışmasındaki rolünü küçük görmeden... ve ona olan bütün saygımıza rağmen seküler ideolojiyi benimsemek için Filistin'in İslami karakterini değiştiremeyiz çünkü Filistin'in İslami karakteri dinimizin bir parçasıdır ve dininin bir parçasını yok sayan kesinlikle kaybeder... Filistin Kurtuluş Örgütü İslamı bir hayat tarzı olarak kucakladığında onun askerleri olacağız... Bu gerçekleşinceye kadar –bir an önce gerçekleşmesi için Allah'a dua ediyoruz– İslami Direniş Hareketi'nin FKÖ'ye karşı pozisyonu bir oğulun babaya, bir kardeşin kardeşe, bir akrabanın akrabaya karşı pozisyonu gibidir.[28]

Yukarıdaki maddeden de anlaşılacağı üzere Hamas Misakı'nda, FKÖ'ye karşı kesin çizgileri olan bir politika belirlenmemiştir. İntifada sırasında İBUÖ içerisinde yer almaması ve alternatif boykotlar düzenlemesi en önemlisi FKÖ'yü Filistin halkının yegane temsilcisi olarak tanımaması FKÖ'nün Hamas'a şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Zaten işgal altındaki topraklarda 1980'lerin başından itibaren, taraflar arasında değişik vesilelerle çatışmalar yaşanagelmiştir.[29] Hamas'ın giderek güçlenmesi üzerine örgütü FKÖ'ye alıp massetmek isteyen FKÖ önderliği 1990'ın başında Hamas'ı Filistin Ulusal Meclisi'ne dahil olmaya çağırmıştır. Hamas bu çağrıyı şu şartlarla ka-

---

28 Hamas Misakı 27. Madde. *The Charter of Allah: The Platform of the Islamic Resistance movement (Hamas)*, İngilizce'ye çev.Raphael Israeli, www.ict.org.il/documents/.

29 Çatışmalar özellikle Filistin üniversitelerinde odaklanmaktaydı. Örneğin 1983-85 arası dönemde, Gazze'deki El-Ezher Üniversitesi'ni dini bir merkez haline getirmek isteyen İslamcılar ve FKÖ taraftarları arasında İsrail otoritelerinin kurumu zaman zaman kapatmasına neden olacak kadar ciddi çatışmalar olmuştu. Bkz. Anat Kurz, Nahman Tal, *Hamas: Radical Islam in a National Struggle*, Jaffee Center for Strategic Studies, Memorandum no. 48, Temmuz 1997, www.tau.ac.il/jcss/memoranda/memo48su.html.

bul edeceğini açıklamıştır: Meclis üyeleri atama yerine seçimle gelecektir. Eğer bu mümkün olmazsa üye örgütler güçleri oranında temsil edileceklerdir. Hamas'a göre, böyle olursa mecliste yüzde 40-50 arasında temsil edilmeliydi. Bu teklif doğal olarak FKÖ tarafından reddedilmiştir. FKÖ, Madrid Barış Konferansına (31 Ekim 1991) katılmaya karar verdikten sonra Hamas'ın meclise katılımı tartışma olmaktan çıkmıştır. Hamas'a göre artık FKÖ halkın yalnızca bir kısmını temsil etmektedir, bu yüzden bu meclise katılmak anlamsızlaşmıştır.[30]

Özellikle Oslo Antlaşması'ndan sonra gerginleşen Hamas-FKÖ ve kuruluşundan sonra FY-Hamas ilişkileri, bir çatışmaya dönüşmemiştir. Hamas yeni kurulan FY'ne karşı hiç şiddet kullanmamıştır, özellikle kuruluş aşamasında zayıf durumundan yararlanmaya çalışmamış, yukarıda da anlatıldığı üzere Filistin toplumunun genelinde olduğu gibi Filistin polisinin göreve gelmesini olumlu karşılamıştır. Hatta Gazze'ye Filistin polisinin ilk gelişi sırasında organizasyon bozukluğu ve imkânsızlık neticesinde dışarıda kalan güvenlik mensupları Hamas'a ait okul ve yardımlaşma derneklerinde misafir edilmiştir. Khaled Hroub'a göre, tavrın arkasında yatan asıl neden FY polisinin şiddet tekelini sağlayabilmek için Hamas'ın üzerine gideceğinin içten içe bilinmesi sebebiyle polis kadroları içinde sempati toplayabilme isteğidir.[31]

İsrail'e karşı yapılan her eylem sonrasında militanlarının ve önderlerinin göz altına alınmasına, tutuklanmasına, etkin oldukları kurumlara yönelik baskılara rağmen Hamas FY'ne karşı şiddet kullanılmayacağını, asıl düşmanın İsrail olduğunu, kendilerine nasıl davranılırsa davranılsın bir iç savaşa meydan vermeyeceklerini birçok defa açıklamıştır.

Hamas önderliği, bu dönemde bir iç savaş çıkması durumunda FY tarafından ezileceğinin bilincinde olmuştur. Bunun yanında bir iç savaşa sebebiyet veren taraf olmanın siyasal ve toplumsal maliyetini kaldıramayacaklarını, toplumsal destek-

30 Barguti v.d, *a.g.e.*, s. 264-268.

31 Hroub, *a.g.e.*, s. 103.

lerini yitireceklerinin farkına varmışlardır.[32] Böylece Hamas kendini bir paradoksun içinde bulmuştur, ya FY ile bir iç savaşa yol açması muhtemel İsrail'e karşı eylemlere devam edilecek ya da bu eylemler dondurularak alternatif bir direniş odağı olma pozisyonu kaybedilecektir. Hamas'ın bu açmazının farkında olan FY, Hamas'ın ne olursa olsun bir iç savaşa yol açmamak için karşılık vermeyeceği öngörüsüyle, dört bir koldan Hamas'ı baskı altına almıştır. 18 Kasım 1994'te, Hamas yandaşlarına yönelik tutuklamaları protesto eden göstericiler üzerine Filistin polisi ateş açmış, on üç kişi ölmüştür. 'Kara Cuma' denen bu olay ile başlayan süreç, FY'nin önemli Hamas önderlerini tutuklaması ve FY'nin bazı Hamas mensuplarına yapılan suikastlerde İsrail'e yardım etmesi ile devam etmiştir. Ayrıca Hamas'ın tabanını daraltmak için bütün camiler Filistin Yönetimi altındaki Vakıflar (Evkaf) Müdürlüğü'nde toplanmıştır. Ek olarak, İslami yardımlaşma derneklerinin, Hamas yanlısı sivil toplum kuruluşlarının ve zekat komitelerinin etkinlikleri sınırlandırılarak bunlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bir diğer yandan Arafat Hamas'ı yönetime dahil ederek ehlileştirmek ve kendine tabi kılmak veyahut bölerek güçsüz düşürmek için de çaba sarf etmiştir. Ancak bütün bu çabaları İmad Faluci gibi birkaç Hamas üyesinin yönetime katılması dışında sonuçsuz kalmıştır.

FY açısından bakıldığında, yeterli askeri ve siyasal gücü olmasına rağmen, Hamas'ı ve genel olarak muhalefeti tamamen ortadan kaldırmak Filistin Halkı nezdinde bir meşruiyet krizine yol açacağı ve toplumsal desteğin tamamıyla yitmesine sebep olacağı için İsrail'in bütün baskısına karşın izlenebilir bir yol olmamıştır. Bu yüzden son tahlilde Hamas'a karşı baskı ve uzlaşma arasında bir yol izlenmiştir.[33]

Birinci İntifada'nın bitmesi ve Filistin Yönetimi'nin kurulmasıyla Hamas ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Bir toplumsal hareket olarak karşı karşıya olunan düşmanın yokluğu,

32 Rubin, *a.g.e.*, s. 122.

33 Rubin, *The Transformation of Palestinian Politics*, s. 124.

en azından görünmez hale gelmesi harekete duyulan rağbetin gittikçe zayıflamasına yol açmıştır. Dinsel olsun seküler olsun ulusal nitelikli her toplumsal hareket, ilkeler ve bunların pratik hayata geçirilmesine ilişkin varoluşsal çelişkilerle karşılaştığında pragmatik davranma zorunluluğu hissetmiştir. Hamas da, bölgedeki diğer İslamcı hareketler gibi evrilmek, esnemek veya kırılmak arasında seçim yapma pozisyonuna gelmiştir. 1996 Filistin Genel Seçimleri öncesinde hareket içerisinde seçimlere katılıp katılmama yönündeki tartışmalar gerçekten öğreticidir. Hamas, hareketin ideolojik temeline zarar vereceği ve Oslo çerçevesinin kabulü anlamına geleceğinden ne seçimlere katılabilmiş, ne de siyasal bedelini ödemeyi göze alarak boykot çağrısı yapabilmiştir. Ancak hareket içerisinde ne yapılması gerektiğine dair dışa kapalı tartışmalarda, FY ile çatışma, seçimleri boykot, seçimlere katılma ve seçimlere katılmadan temsiliyet alternatiflerinin eksi ve artı yönleri gösteren tablolarla tartışıldığını, katı, esnemeyen, ideolojik sınırları olduğu sanılan hareketin örgütsel beka meselesi gündeme geldiğine nasıl pragmatik bakabildiğini Shaul ve Mishal'in Hamas belgelerini inceleyen aydınlatıcı çalışmasında görüyoruz.[34] Bu seçimlerde Hamas, yerel yönetimlerde temsiliyeti, Oslo çerçevesinin dışında halka hizmet faaliyeti olarak tanımlamış, buralarda iktidar olmayı kendi sosyal hizmet faaliyetleri de düşünüldüğünde toplumsal tahkimatını artıracak bir strateji olarak benimsemiştir. Ayrıca benzer şekilde Hamas militanlarının bireysel olarak bürokraside görev almaları İsrail ile doğrudan ilişki olmadığı savıyla teşvik edilmiştir.

Aslında aile ilişkileri, grup içi ilişki kuralları, gelenekler, toplumsal cinsiyet meselelerinden baktığımızda Hamas ve Fetih arasında çok belirgin bir fark bulmak mümkün olmayacaktır. O yüzden ideolojik tartışmalar ve anlaşmazlıklardan ziyade bu örgütlerin kendi içlerindeki potansiyel ayrılık ve iç kamplaşmalarına bakmak belki de daha anlamlıdır.

---

34 Shaul Mishal ve Avraham Sela, "Participation without Presence: Hamas, the Palestinian Authority and the Politics of Negotiated Coexistence", *Middle Eastern Studies*, cilt XXXVIII, no. 3, Temmuz 2002, s. 20.

Hamas örneğinde gördüğümüz üzere İslami hareketler de dogmatik doktriner pozisyondan, nihai hedeflerinden taviz vermeden daha esnek pozisyonlara evrilebilmektedir.

1996 yılındaki intihar saldırılarının ardından İsrail'in terör alt yapısı addettiği Hamas güdümündeki sosyal hizmetlere karşı Filistin Yönetimi'nin hasmane tutumu gittikçe derinleşmiştir. İsrail ve ABD'den gelen yoğun baskılar ardından Hamas'a karşı harekete geçen yönetim Hamas'a bağlı camileri Vakıflar Bakanlığı'na bağlamıştır. Sosyal hizmet veren diğer kurumlarını da ya kapatmış ya yönetime bağlamış ya da denetim altına almıştır. 1999-2000 yıllarına gelindiğinde hareketin liderliğince de itiraf edildiği üzere, yoğun İsrail ve FY baskısı altında Hamas'ın askeri ve siyasal kanatları çok zayıf düşmüş, özellikle askeri kanat yok olmanın eşiğine gelmiştir. Bu sonuca etki eden en önemli faktörlerden birisi de yukarıda anlatıldığı üzere İntifada yıllarında hareketi taşıyan orta kadrolar da görülen yılgınlık ve yorgunluk hissiyatıdır. Hareketin liderliğinin silahlı direniş yöntemlerinin elle tutulur bir başarı getirmemesi büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.[35] Siyasal alanda yaşanan bu gerilemenin Filistin toplumuyla ilgili çok daha yapısal bir yönü vardır. Oslo ile beraber, FY liderliğinin ulusal kurtuluş hedeflerinden ziyade içerideki siyasal denetimi sağlamaya odaklanması, oluşturulan güvenlik aygıtı aracılığıyla toplumun militarize edilmesi, yaratılan istihdam aracılığıyla bağımlılık ilişkilerinin yaratılması derin bir depolitizasyon yaşanmasına yol açmıştır.[36] Bir yandan FY'nin devletimsi yapısıyla ulusal mücadelenin tek siyasal adresi olması diğer yandan Hamas'ın intihar eylemleriyle işgalden kurtuluşun kendini feda eden öncülerin mücadelesiyle gerçekleşeceği iddiası ilk İntifada sırasında en küçük yerel birimlerine değin örgütlenmiş ve politize olmuş Filistin halkını depolitize etmiştir. Bu süreç, Hamas'ın Müslüman Kardeşler köklerine yeniden bakmasını da beraberinde getirmiş, İkinci

35 Sara Roy, "The transformation of Islamic NGOs in Palestine", *Middle East Report*, Bahar 2000, s. 24-25.

36 Sara Roy, "Palestinian Society and Economy: The Continued Denial of Possibility", *Journal of Palestine Studies*, cilt XXX, no. 4, Yaz 2001, s. 5-21.

İntifada'nın hemen öncesinde siyasal alandan sosyal alana geri çekilme olgusu yaşanmıştır.

İkinci İntifada ve Hamas

28 Eylül 2000'de İkinci İntifada'nın başlamasından sonra, merkezi rolü gene ilk İntifada sırasında yetişmiş kadroların aldığını (gerek İslamcı ve gerekse de ulusalcı cenahtan) söylememiz gerekir. Hizbullah önderliğindeki Lübnan direnişinin İsrail'i Mayıs 2000'de Güney Lübnan'dan çekilmeye zorlaması, silahlı mücadele fikriyatını yeniden popüler kılmış, İsrail'in ancak silahlı bir halk direnişi ile alt edilebileceği düşüncesi Filistin siyasetinde hegemonik görüş haline gelmiştir. Oslo Süreci'nin ve savunduğu barışçıl, tedrici çözümün çökmesi, yukarıda anlatıldığı üzere İkinci İntifada öncesinde sosyal alana geri dönüş sinyalleri veren Hamas'ın yeni katılımlarla siyasal ve askeri kanatlarında bir derlenip toparlanma yaşamasını mümkün kılmıştır. Hamas'ın kullandığı intihar eylemi yöntemi Fetih dahil diğer gruplarca da benimsenerek İsrail'e yönelik yüzden fazla eylem gerçekleştirilmiştir. Bunun karşılığında İsrail'in Hamas liderliğini yok etme planı devreye sokulmuş, önce Şeyh Ahmet Yasin sonrasında yine kurucu kadrodan Abdülaziz Rantisi öldürülmüştür. Arafat'ın ölümünden sonra Fetih içinde birbiriyle mücadele halinde olan savaş beylerinin ortaya çıkışı, İsrail'in gittikçe artan baskısı neticesinde yaşanan sosyal ve ekonomik çöküş Hamas'ı Filistin toplumu nezdinde mevcut düzene bir alternatif haline getirmiş, seçimleri kazanan Hamas kuruluşundan yaklaşık yirmi sene sonra iktidar olmuştur. Filistin ekonomisi 1967 işgalinden itibaren İsrail'e bağımlı hale gelmiştir. Oslo Süreci ile de İsrail'in Filistin ekonomik alt yapısını tahrip eden politikaları sürmüştür. Bu politikalar neticesinde dış yardımlarla yaşayabilir hale getirilen Filistin sosyal ve ekonomik düzeninde, kaynakları dağıtacak mekanizmanın başında olmak Hamas'a büyük bir siyasal avantaj sağlama imkânı vermiştir. Bunun önüne geçebilmek için İsrail, Hamas şiddetten vazgeçtiğini açıklayıp kendisi tanıyana kadar Filistin'e ekonomik ambargo uygulama kararı almıştır. Onu

ABD'nin de izlemesiyle Filistin'de memurların maaşları ödenemez hale gelmiş, Fetih ile ilişkiler gerilmiştir. Sonrasında ise Filistin'deki siyasal mücadelenin esas olarak kaynakları kimin ne kadar alacağına dair olduğunu gösteren Hamas-Fetih silahlı çatışmaları meydana gelmiştir. Yüze yakın insanın ölümüyle sonuçlanan iç çatışma, Suudi Arabistan'ın arabuluculuğunda Mekke'de yapılan görüşmeler neticesinde Fetih ve Hamas'tan oluşacak ulusal cephe hükümetinin kurulma kararının alınmasıyla durulmuştur (8 Şubat 2007). Ancak Mekke Antlaşması hayata geçirilememiş, Gazze Şeridi'ndeki çatışmalar tekrar başlamış ve önü alınamamıştır. Gazze'de Hamas ve Fetih'ten oluşan ikili bir iktidar ortaya çıkmış, sonucunda iktidarı almaya karar veren Hamas, 14 Haziran 2007'de hükümete ait bütün binaları ele geçirmiş, 1994'ten beri Gazze'de hüküm süren Filistin Yönetimi sonlanmıştır. Hamas'ın ve Filistin ulusal hareketinin bundan sonra nasıl bir seyir izleyeceği bu satırlar yazılırken büyük bir soru işareti olarak önümüzde durmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, örgütsel yapısına ve tarihsel evrimine panoramik olarak baktığımız Hamas'ın halen sürmekte olan bir ulusal mücadele içerisinde örgütlenmiş, İslamcı bir toplumsal hareket olduğunu göstermeye çalıştık. Tarihte en büyük ve örgütlü toplumsal hareketleri yaratan ulusal mücadelelerin içerisinde İslamcı bir toplumsal hareketin evrimini, siyasal karar alma mekanizmasının dogmatik olmaktan ziyade gayet pragmatik olabildiğini, kaynak yaratma ve kaynak yönetme, kadro yetiştirme ve istihdam stratejilerinin eşsiz bir karakter sergilemediğini ortaya koyarak Ortadoğu coğrafyasındaki bir hareketin diğer toplumsal hareketlerden özsel (essential) bir farklılık göstermediğini sergilemeye çalıştık.

Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye'de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık

İLKAY YILMAZ*

1970'lerin sonuna doğru azgelişmişlik, dışa bağımlılık, gelir ve fırsat eşitsizliği, sınıflar arası uçurumlar gibi sorunların yanında anti feminist bir dille kadın sorunu da tartışılmaya başlanmıştı. Bunda 1970'li yıllarda kadın sorununun globalleşmesinin de etkisi vardır.[1] 1972'de Ulusal Kadınlar Partisi'nin[2] kurulması, 1975'te İlerici Kadınlar Derneği'nin kurulması 1980'lerden önce feminist olmasa da kadın örgütlenmelerinin varlığını göstermesi açısından önemlidir.[3] Ancak ne bu örgütlenmelerde ne de diğer politik hareketlerde kadınların, kadın oldukları için ezildikleri hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Şirin Tekeli var olan durumu şöyle ifade etmektedir:

> Resmi ideoloji, Kemalizm, kadınların sorunlarının devlet eliyle çözüldüğünü, egemen toplumsal ideoloji, İslam, kadınların zaten ezilme diye bir sorunu olmadığını, hegemonyaya oyna-

(*) İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

1 Birleşmiş Milletler 1975'te kadın on yılı ilan eder.

2 Parti 1972 ve 1977 yıllarında seçimlere katılmaz ve 1980'de kapatılır.

3 Zülal Kılıç, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu (ed.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998), s. 352.

yan Marksist sol ideoloji de kadınların kapitalist sömürü dışında bir sorunları olmadığını savunuyordu.[4]

1980 öncesi en büyük muhalif kanat olan ortodoks sol, kadına hakim siyasal toplumsal kültürün etkisi altında bakıyordu. Kadınlar birey olarak değil ancak anne, eş, bacı olarak konumlandırılıyorlardı. Sol içinde kadın sorunu diye bir sorun tek başına kabul edilmemekte, ciddiye alınması gereken teorik bir sorun olarak görülmemekte, feodal ilişkiler ve üretim ilişkileri ile bağlantılandırılmaktaydı.[5]

Bilinç yükseltme grupları-yayınlar-kampanyalar: *Hareketli 80'ler*

1980 öncesi dönemde güçlü olan sol içinde yer alan birçok kadın darbe sonrası hapisteki kocalarına ve çocuklarına bakmak zorunda kaldılar. Dullar ve yarı dullar olarak hayatta tek başlarına ayakta kalmayı öğreniyorlardı ve kadınlık durumunu şimdiye kadar yaşadıklarından daha ağır yaşıyorlardı. Ayrıca darbe ile birlikte sol siyasetin bastırılması kadınların kafalarındaki düşünsel hegemonyadan sıyrılmalarını kolaylaştırmıştı.[6]

Kendilerini ilk kez feminist olarak tanımlayan kadınlar üst orta sınıf çoğu yabancı dil bilen kadınlardı. Özellikle sol gele-

---

4 Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", *Birikim* 3, Temmuz 1989, s. 36.

5 Fatmagül Berktay, "Türkiye Solunun Kadına Bakışında Değişen Bir Şey Var mı?" *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Şirin Tekeli (der.), (İstanbul: İletişim, 1995), s. 313, Solun bu tutumu 1980li yıllarda da devam etti. Feminizm burjuva bir sapma ve sınıf mücadelesi önünde bölücü bir tehdit olarak görüldü. Feminist kadınlar "Eylülist" olmakla ya da burjuva demokrat olmakla suçlandılar ve uzun süre sol tarafından meşruiyetleri kabul edilmedi, alay ve hakaretler yoluyla taciz edildiler. bkz. Şirin Tekeli, "Emergence of the Feminist Movement in Turkey", *The New Women's Movements, Feminism and Political Power in Europe and the USA*, (ed.) (Londra: Drude Dahlerup, Sage, 1986), s. 195, bkz. Ayşegül Devecioğlu, "Taciz Kampanyası Üzerine Birkaç Düşünce", *Birikim* 9, Ocak 1990, s. 81 ve Şirin Tekeli, "1. ve 2. Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, s. 342; ayrıca bkz. Fatmagül Berktay, a.g.m., s. 319.

6 Ayşegül Devecioğlu, "Kadın Hareketi Üzerine Bazı Düşünceler", *Birikim* 11, Mart 1990, s. 49.

nekten gelen bu kadınlar 1970'li yıllarda aktif politika yapmış kadınlardı. Akademisyen kadınlar TÜM-AS (Tüm Asistanlar Derneği)[7] gibi sol yaklaşıma sahip demokratik yapıya sahip örgütlerde bile cinsiyetçi bir eğilim olduğunu fark ettiler. Bunun üzerine Şirin Tekeli, Gülnur Savran, Nural Yasin, Hacer Ansal, Tülay Arın ve Şahika Yüksel gibi akademisyenler bir kadın grubu oluşturdular ve içinde yaşadıkları cinsiyetçi yapıyı eleştirmeye başladılar.[8] Bu gelişmelerin yanında 1970'li yıllarda Payel Yayınları Simone de Beauvoir, Kate Millet, Shulamith Firestone gibi feminist yazarların eserlerini çevirmeye başlamıştı.

Bu dönem, kadınları 1981'de bilinç yükseltme grupları oluşturmaya itti.[9] Bilinç yükseltme grupları ile kadınlar hem kendilerini keşfettiler hem de kadınlar üzerine kurulan tahakküm ilişkilerini fark ettiler.[10] Bu toplantılar sayesinde kadınların kendilerine olan güvenleri arttı. Bilinç yükseltme toplantılarında kadınlar kendilerini anlatma fırsatı buluyorlar, yaşadıkları birçok olayın yalnızca kendilerinin başına gelmediğini keşfediyorlardı. Kamusal alan-özel alan ikiliğinin özellikle evlilik akdi neticesinde kadının bireyselliğinin yadsınması üzerine kurulduğu sonucuna Batılı kızkardeşleri gibi bilinç yükseltme toplantıları ile vardılar. Bu süreç içinde direkt şiddet sorunuyla karşılaşmamış kadınlar bile bu sorunla yüzleştiler. Sınıfsal konumla kadına yönelik şiddet arasında bir bağlantı olmadığını anladılar. Hatta bazı konuları kabul etmenin zorluğunu yaşadılar.[11] Bura-

---

7 Gülnür Savran, "80li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası (Sorular ve Sorunlar)", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Devrim Çakır (der.), (İstanbul: S.S. Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, 2005), s. 95.

8 Serpil Çakır, "Türkiye'de Feminizmin Dünü ve Bugünü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, (İstanbul: İletişim Yay., 1996), s. 752 ve Şirin Tekeli, s. 36.

9 Şirin Tekeli, s. 36-37, Şirin Tekeli, "1980'ler Türkiyesi'nde Kadınlar", *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Şirin Tekeli (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 1995), s. 32, Zülal Kılıç, s. 352, Şule Aytaç, "Türkiye'de Feminist Hareketin Oluşumu", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 44.

10 Şule Aytaç, *a.g.e.*, s. 44.

11 Bunlardan biri evlilik içi tacizdi. Şule Aytaç evlilik içi taciz kavramını kabul ettirmek için aylarca tartıştıklarını anlatmaktadır. Şule Aytaç, *a.g.e.*, s. 53.

da belirtmemiz gereken nokta; kadınların bilinç yükseltme toplantılarıyla kamusal alan-özel alan ayrımının neye tekabül ettiğinin farkına varmalarıdır. Bu ayrım ile kadının ev içinde uğradığı tüm eşitsizlikler ya da eviçi emek, yeniden üretim siyasal alanın konusu olmaktan çıkmış ve annelik, aile, özel alan-kamusal alan, siyaset-sivil toplum, karşıtlığı temelinde evlilik içi ilişkiler; siyasal topluma geçişten önce belirlenmiş ve dolayısıyla; kamusal mesele olarak ele alınmasının önü kapanmıştır. Bu noktada kadın erkek arasında kamusal alan özel alan ikiliğinde karşımıza çıkan asimetrik ilişki, sözleşmeye taraf olan birey kategorisinin liberal yurttaşlık nosyonu ile olan içkin ilişkisi sebebiyle politik eşitsizlik olarak da karşımıza çıkar. Ancak bu noktada kamusal alan-özel alan dikotomisinde önemli olan bu ikiliğin kadınların kamusal alana çıkamamalarından ziyade kamusal alandaki ikincil konumlarının analiz edilmesini kolaylaştırmasıdır.[12] Radikal feminizmin en önemli itirazı ve hatta radikalliği o zamana dek politik görülmeyen özel alana dahil konular üzerinden politika yapmaya başlamasıdır. Türkiye'de kadınlar da bu politik duruşu kendi aralarında bilinç yükseltme toplantıları yaparak edinmeye başlamışlardı.

Tüm bu süreci bir takım örgütlenme ve yayıncılık deneyimleri izledi. YAZKO çevresindeki kadın grupları, Somut dergisindeki feminist kadın sayfası, Kadın Çevresi Yayıncılık, Hizmet ve Yayıncılık Şirketi'nin kurulması, Feminist dergisi, Kaktüs dergisi gibi deneyimler kadınların hem örgütlenme pratiklerinin farklılığını hem de farklı bir dil yaratarak kamuoyu yaratma çabalarını gözler önüne serer.

YAZKO'nun çevresinde hem bilinç yükseltme hem de yayın yapmaya yönelik çalışmalar yapan büyük ve küçük kadın grupları oluştu. Bu gruplar enformel olarak tartışmalar yapıyorlardı. Siyasetin tümden yasaklandığı bir dönemde yapılan

12 Unutulmaması gereken nokta liberal felsefenin temelini oluşturan rıza ve özgürlük nosyonlarının erkeğin deneyimleri üzerine kurulmuş olmasıdır. Buna verilebilecek en iyi örnek tecavüz davalarında kadının hayır demesinin evet olarak anlaşılabileceği ve bu nedenle fiziksel şiddetin izlerinin aranmasıdır. Anne Phillips, "Klasik Tartışmalar", *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, (İstanbul: Metis Yay., 1995), s. 52-53.

bu toplantılarda çoğu eski sol örgütlerin içinde yer almış kadınlar hem geçmişleriyle hesaplaştılar hem de kendi gündelik yaşam pratikleri üzerinden patriyarka eleştirisi yaptılar. Bu süreçte kadınlar artık yavaş yavaş kendilerini feminist olarak tanımlamaya başlamışlardı.[13] Bunu 1983'te Somut dergisinde bir feminist kadın sayfası izledi; böylece feminizm basında ilk kez yer aldı. Somut sayfası hiyerarşi ve işbölümü ilkelerinin ve liderliğin olmadığı bir biçimde hazırlanıyor, sözü olan her kadının yazdıklarını yayımlamaya çalışıyordu.[14]

1983 yılının önemli bir deneyi de "Kadın Çevresi Yayıncılık, Hizmet ve Yayıncılık Şirketi"nin kurulmasıydı. Kısa adıyla KÇ feminist kadınların kurduğu ilk tüzel kişilikti. KÇ feminist kitap çevrileri yaparken feminist kavramlar birebir Türkçeleştirilmedi; Türkçe kavramlar oluşturuldu. Bu deneyimle birlikte Türkiyeli kadınlar kendi kavramları ile konuşmaya başladılar.[15] Böylece söylemsel alanda feminist politik tavır kendine ait bir dil üretme noktasında bir adım daha ilerledi.

KÇ'ye genç kadınların katılımıyla radikal çizgisi daha da belirginleşti. KÇ içinden kadınlar "Feminist" adlı dergiyi çıkardılar. "Feminist" dergisini çıkaran kadınlar kendilerini "radikal feminist" diye tanımlıyorlardı. Dergide çıkan yazılar genelde kendi deneyimlerini anlattıkları tanıklık türü yazılardı ve "özel olan politiktir" derken "toplumsal değişim yaratmak için devrimci olmak yetmez bozguncu olmak gerekir" diye düşünüyorlardı.[16] Derginin içeriği dışında yazım kuralları ve üslubu da yerleşik kuralların dışındaydı.[17] Dergi kadınların kendi

---

13 Aytaç, *a.g.e.*, s. 37.

14 Ancak sayfa yalnızca altı ay yayımlanabildi, yönetime ortodoks kişilerin gelmesiyle kadınların oluşturduğu ekip dergiden ayrıldı. Aytaç, s, 37-38.

15 Şule Aytaç, *a.g.e.*, s. 43.

16 Handan Koç, "Feminist Dergisi Deneyimi", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, S.S. Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, Devrim Çakır (der.), İstanbul, 2005, s. 102-106.

17 Sevgi Uçan (Yöney), "Turkish Feminist Movement in the '80s: A Study On Two Feminist Journals: Kaktüs and Feminist," yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1995, s. 20-25.

bilinç yükseltme toplantılarından izler taşıyordu. Bu açıdan bakıldığında kadınların oluşturdukları karşıt kamu dergi ile birlikte genişliyor ve yarattıkları dilin daha geniş bir kesimce duyulmasını sağlıyordu.

"Feminist"ten bir yıl sonra "sosyalist feminist Kaktüs" dergisi yayımlanmaya başladı. Sol içindeki kadınlar arasında feminizmi yaymak isteyen dergi iki ismi birlikte kullandığı için hem feministler hem de sosyalistlerce eleştirilmişti. "Kaktüs" dergisini çıkaran kadınlar daha çok akademisyenlerden oluştuğu için dergi özel alana ilişkin yazıları daha çok pedagojik ve ahlakçı bir tavırla ele almıştı.[18] Ancak kampanyalarla kamuoyunun gündemine gelen şiddet, cinsel taciz, tecavüz gibi konularda dergide teorik yazıların yazılması tüm kampanyalar sürecini beslemiştir. Öyle ki "Feminist" dergisinin yarattığı popüler feminist dilin yanında teorik feminist bir dil feminist kamusunu daha da geliştirmiştir.[19]

Tüm bu deneyimler politik katılım için kadınların kendi grupları içinde alternatifler oluşturduklarını göstermektedir. Feminist kadınların örgütlenme pratikleri mikro düzeyde politik topluluğa üyelik bilinci geliştirmiş; hareketin içinde ve gündelik hayatta yeni demokrasi pratikleri geliştirmelerini sağlamıştır. Öncelikle demokrasinin yalnızca devlet yönetimiyle ilgili bir yöntem olmadığını, gündelik yaşamımızın içindeki her tür deneyimde kullanılması gereken bir tür hayat tarzına içkin olması gerektiğini göstermiştir.

1989 yılı ile birlikte kadınlar düzenledikleri kampanyalar ile

---

18 Bu yüzden de Gülnür Savran'a göre kamusal alan – özel alan birliğini kurma çabası yarım kalmıştı. Gülnür Savran, "Kaktüs Dergisi Deneyimi", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 129.

19 Bu iki dergi ile birlikte radikal feministler, sosyalist feministler arasında daha belirgin bir farklılaşma olmuştur. Ancak bu farklılaşma kampanyaları olumsuz etkilememiş tam tersine bu süreçte farklı ama birlikte hareket eden gruplardan oluşan bir kadın hareketi pratiğinin oluşmasına hizmet etmiştir. Feministlerin farklılıklarla birlikte yürüyebilmesi Türkiye gibi otoriter yanı ağır basan bir ülkede ancak feminist yöntemin kullanılması ile mümkün olmuştur ve bu 2000'li yıllardan geriye bakıldığında yasa reformları için yapılan kampanyalarda uzlaşmaz gibi görünen ideolojilere sahip kadınların bir arada yer alabilmesine zemin hazırlamıştır.

taleplerini ve çözüm önerilerini sokağa taşımaya başladılar. 1979'da BM tarafından kabul edilen CEDAW (Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi) T.C. tarafından 1985 yazında onaylanmıştı. 1986 Mart'ında yasalaşacak olan sözleşmenin iç hukuka yansıması ve bu bağlamda önlemler alınması için kadınlar tarafından bir dilekçe kampanyası yapıldı.[20] Dilekçe kampanyası ile kadın hareketi kamuoyu nezdinde meşruluk kazandı. Artık ulusal basında da feminizm dile getirilir olmuştu. Bu başarının verdiği ivme ile Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (1987–1990) kuruldu ve dernek yeni yasanın takipçiliğini üstlendi.[21]

1987 yılında kadına dayağı meşrulaştıran bir yargı kararından[22] feyz alarak kadına yönelik şiddeti protesto etmek için yü-

---

20 Ancak Aydınlar Dilekçesi Davası hâlâ sürdüğünden kadınlar tüm sürecin yasal prosedürler çerçevesinde gitmesine büyük özen gösterdiler. Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", *Birikim* 3, Temmuz 1989, s..38 Kampanya ad hoc bir komite tarafından yürütüldü. Kampanya sonunda 4000 imza toplandı. Ayla Gürsoy, Ferhunde Özbay, Taciser Belge, Şükran Ketenci, Latife Tekin, Deniz Türkali, Müzeyyen Aytaç, Fatmagül Berktay bu komitedeki kadınlardır.

21 KÇ ile birlikte artık şirket tipi bir örgütlenmenin yeterli olmadığı yönündeki görüş Ankara ve İstanbul'da dernekleşme tartışmalarını başlattı. Kadınların bir kısmı dernekleşmenin hiyerarşi getireceğini düşünerek buna karşı çıkıyorlardı. Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği ile o döneme dek yapılan dernekleşme tartışmaları da sona erdi. Dernek, CEDAW'dan doğan haklarının takipçisi olmuştu; kadın hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması için her türlü hukuki, siyasi ve kurumsal düzenlemelerin yapılması yönünde CEDAW'ı referans göstererek ataerkil sistemin egemen olduğu tüm kurumları, kültürel yapıyı ve yasaları dönüştürmeyi hedefliyordu. 23 Dernek, kadın hareketinin taleplerini en büyük uluslararası örgütün oluşturduğu bir metne atıfla tartıştığından hem ulusal anlamda meşruiyet kazanma anlamında hem de taleplerin evrenselliğinin ortaya çıkarılması anlamında önemli bir rol üstlenmiştir. Sevgi Uçan, "1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma", *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Fatmagül Berktay (der.), KA-DER, İstanbul, 2004, s. 62.

22 1987'de Çankırı'da kocasından sürekli şiddet gören hamile bir kadının boşanma davası hakim tarafından "kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmemeli" atasözüne dayandırarak reddedilmiştir. Çankırı'da sekiz avukatın başlattığı protesto İstanbul'da bir kampanyaya dönüşmüş ve başta Ankara olmak üzere başka illere de sıçramıştır. Bkz.: S. Nazik Işık, "1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Aksu Bora, Asena Ünal (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 2002), s. 46.

rüyüş, ardından da bir kampanya düzenlendi. Feminist kadınlar artık kendilerini toplumsal bir grup olarak görüyorlardı. Uzun bir tartışma, bilinç yükseltme ve kavram oluşturma sürecinden sonra ataerkil toplumsal yapının temel direği olarak gördükleri kadına yönelik şiddeti protesto etmek için sokağa döküldüler. Bu yürüyüş, darbe sonrası yapılan ilk izinli yürüyüştü ve feministlerin beklediğinden daha büyük bir etki yarattığı gibi kamuoyunda meşruluklarını bir kez daha artırdı.[23] Darbe sonrası yapılan ilk yürüyüşün özel alan politikasına dair yapılması önemli bir noktadır. Kadınlar ilk kez kendi sorunları için kendileri bir eylem örgütleyip sokağa çıktılar. Ayrıca darbe sonrası ilk demokratik muhalefet hareketinin feminist hareket olması da demokratikleşme sürecine feministlerin etkisini yadsınamaz öneme haiz kılar.[24] 8 Martlar, paneller yürüyüşler, kutlamalar, şenliklerle geçmeye başladı. 1989'da hem kampanyalar hızlandı hem de hareket içinde 1. Kadın Kurultayı ile birlikte sosyalist sola karşı daha net bir tavır alındı.[25]

---

23 Stella Ovadia, "Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları Özgün Örgütlenme Deneyimleri)", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 64.

24 "Dayağa Karşı Kampanya" bu yürüyüşle başladı, Kariye Şenliği ile sürdü. Şenlik yeni kadınlarla tanışılmasında büyük rol oynadı ve akabinde bir kahvehanede öznel tanıklıklar temelinde toplantılar yapılmaya başlandı. Bu toplantılardan "Bağır Herkes Duysun" isimli kitap çıktı. Kariye Şenliği'nde şiddete uğrayan kadınlara hukuksal ve pratik destek alacakları "dayanışma ağları" adıyla telefon ağları kuruldu (1989) ama çok sınırlı kaldı. Bu dönemde geçici kadın müzesi eylemi de kadınların içinde yaşadıkları şiddeti ve sömürüyü gösteren simgesel bir anlatımı içeren bir eylemdi.

25 1. Kadın Kurultayı kadınlara dair meselelerin kadınlar tarafından tartışıldığı bir platform olmaktan ziyade sol yapılardaki kadınların sosyalizm kurulmadan kadın kurtulamaz mesajını taşıyan bildirileri ve katılım tarzları ile –sosyalist erkekler de mikrofon almasalar bile kurultaya katılmışlardı– feministleri anlama derdinde değil onları susturma ve ders verme amacıyla hareket etmişlerdi. Kurultay feministlerin işkencenin gündelik yaşamın bir parçası olduğu bir toplumda bundan hiç rahatsız olmadıkları ve demokrasi, insan hakları gibi "büyük" sorunlar varken kadın hakları gibi çözümü üretim ilişkilerinin değişimine bağlı "küçük" bir sorunla uğraştıkları için suçlanmaları ile söylemsel bir saldırı niteliğine bürünmüştür. Kurultay feministlerin mekânı terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Bkz. Şirin Tekeli, "1. Kadın Kurultayının Ardından", *Birikim* 2, Haziran 1989, s. 67-68, A. Cankoçak, "1. Kadın Kurultayı ve Kadın Tarafı Olmak", *Birikim* 2, Haziran 1989, s. 68-70, Devin Kuzu, "Kurultay ve Sağlıksız Ayrışma", *Birikim* 2, Haziran 1989, s. 70-71.

"Bedenimiz Bizimdir-Cinsel Taciz'e Hayır Kampanyası" sokakta, işte ve evde olmak üzere üç ana başlığa bölünmüştü. Sokaktaki tacizle başlayan kampanyada kadınlar el, dil, gözle sarkıntılığı bir sosyal kontrol mekanizması olarak deşifre etmişlerdi.[26] "Mor İğne Kampanyası",[27] meyhane ve kahve ziyaretleri, İzmirli kadınların gece yürüyüşü, TÜYAP kitap fuarında cinsel taciz standı,[28] Bilsak'ta tartışma ve tanıklık toplantıları hep bu dönemde yapıldı.[29]

Aynı yıl Ankara'da "Perşembe Grubu" ve "Kadın Dayanışma Grubu" kadına yönelik şiddet üzerine konuşuyor ve "Bekaret Kontrolüne Hayır – Bedenimiz Bizimdir" adlı kampanyayı yürütüyorlardı. Perşembe Grubu "Kadınların Kurtuluş Bildirgesi" metnini çıkaracak olan "Feminist Haftasonu"nu düzenledi. Böylece ilk kez Türkiye'deki tüm feminist gruplar bir araya gelmiş oldular. Bu toplantının her anında feminist yöntem kullanıldı ve kadın politikası, örgütlenme meseleleri gibi konular tartışıldı. Bu buluşma şimdiye kadar ortaya konmuş en ileri metin olarak "Kadınların Kurtuluş Bildirgesi"nin kaleme alınmasıyla son buldu. Ayrıca farklı grupların başlattıkları farklı kampanyalar arasında koordinasyonu sağlayabilecek ve grupların inisiyatiflerini kırabilecek merkezi bir örgütlenmeye gitme tehlikesi taşımayan bir iletişim ağı kuruldu ve bülten çıkarılması kararlaştırıldı.[30]

---

26 Yelda, "Her Kadının Başına Geliyorsa", *Birikim*, Ocak 1990, no. 9, s. 79.

27 Mor İğne Kampanyası vapurda kadınlara, eskiden ninelerinin tacize karşı yakalarında taşıdıkları, iğnenin dağıtılması şeklinde gerçekleşti. Gülnur Savran, cinsel tacizin bir saldırı olduğunu ifade etmek ve kadınların iğneyi bir tür silah gibi meşru müdafaa hakkını gerçekleştirebilmek için kullanmaya hakları olduğunu sembolize etsin diye kullandıklarını anlatır. Gülnur Savran, "80'li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası (Sorular ve Sorunlar)", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 85.

28 Kitap fuarındaki taciz standı da sembolik bir eylemdir. Burada kadınlardan, 15 gün boyunca "kendinize bu aynada bakın" diyerek, kendilerine bakmaları ve var olan cinsiyetçi yapının dayatmalarına –en başta taciz geliyordu– karşı yazılar yazmaları isteniyordu. Stella Ovadia, s. 69.

29 Ayşegül Devecioğlu, "Taciz Kampanyası Üzerine Birkaç Düşünce", Birikim, sayı 9, Ocak 1990, s. 81.

30 Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", *Birikim* 3, Temmuz 1989, s. 39.

1989 ile birlikte artık Türkiye'deki kadın hareketi Batı'da İkinci Dalga Kadın Hareketi'nin[31] temeli olan radikal feminist düşüncenin beş ana politik fikrini içinde barındıran ve politik stratejiler olarak kullanan bir hareket olmuştur. Ancak bu politik fikirler bilinç yükseltme toplantıları ve kadınların örgütlenme deneyimleri neticesinde söylemsel alana dökülmüş aynı zamanda da politik stratejiler olarak kabul görmüştür. Bunlar:

1. Erkekler ve kadınlar eşit haklara sahip olmalıdırlar.
2. Kişisel olan politiktir.
3. Toplumsal cinsiyet iktidar hiyerarşisinin temel kaynağıdır.
4. Politik örgütlenmede temel dayanak kızkardeşliktir.
5. Modern liberal demokrasilerin temeli niteliğindeki toplumsal sözleşme aslında erkek kardeşler arası bir sözleşmedir.[32]

Bu beş ana politik fikirden ilki erkek ve kadınların var olan hukuk sistemi içinde aynı haklara sahip olmadıklarını vurgular. Aynı haklara sahip olduklarında da kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar eşitsizliklere neden olabileceği için ikinci dalga feminizmin önerisi farklılık bağlamında bir eşitlik anlayışıdır. Kişisel olan politiktir cümlesi aslında liberal demokrasinin özel alana dahil olduğu gerekçesiyle birçok sorunun kamusal alanda tartışılmasını engellediğini ve bu engellemenin ataerkil iktidar biçimlerini sürdürmek amacıyla yapıldığının altını çizer. Üçüncü politik fikir olan toplumsal cinsiyetin iktidar hiyerarşisinin temeli olduğu savı her coğrafya ve her zaman dilimi içinde en belirleyici tahakküm biçiminin farklı biçimlerde olsa da toplumsal cinsiyete dayalı, kadını ikincilleştiren bir sistemin sürekliliği fikrine dayanır. Dördüncü politik argüman kadın dayanışmasının feminizmin en temel poli-

31 İkinci Dalga Kadın Hareketi olarak tanımlanan ise siyasal ve ekonomik alanda söz sahibi olmak için kadın kimliğinin erkekliğe atıfla kurgulandığı bir eşitlik anlayışından ziyade kadın olarak farklılık ve ötekilik hakkını talep eder. J. Cohen, A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, (Cambridge: The MIT Pres, 1992), s. 554-555.

32 Joni Lovenduski, "Feminist Political Ideas", *Different Roles Different Voices*, Marianne Githens (ed.), Pippa Norris Joni Lovenduski, Harper Collins, 1994, s. 229.

tik mücadele stratejisi olduğuna işaret eder. Öyle ki en temel iktidar hiyerarşisinin toplumsal cinsiyete dayandığı bir sistemde kadınlar aralarındaki tüm farklılıklara rağmen aynı neden yüzünden ikincilleştirilmektedirler. Son olarak modern liberal demokrasilerin temeli niteliğindeki "toplumsal sözleşme aslında erkek kardeşler arası bir sözleşmedir" savı kadınları dışlamanın ve ikincilleştirmenin liberal demokrasinin temel dayanağı olduğunu iddia etmektedir.

Cinsel tacize karşı kampanya bu beş politik ilkeye de dayanmaktaydı. Kampanyanın ideolojik içeriği çok iyi örülmesine karşın somut bir hedefin olmaması devamlılık yönünde bir engel oluşturmaktaydı. Bu dönemde üç çocuklu bir kadın tecavüze uğramıştı fakat mahkeme kadının fahişe olduğu gerekçesiyle TCK madde 438'e[33] dayanarak adamın cezasını üçte iki oranında indirmişti. Antalya Sulh Ceza Mahkemesi karara itiraz etti ancak Anayasa Mahkemesi[34] iffetli kadınların tecavüz sonucu mağduriyetlerinin daha fazla olacağı yönünde takdir kullandı ve itirazın reddine karar verdi. Bu karar ile birlikte taciz kampanyasının ikinci ayağı olan işyerinde taciz yerine 438. maddenin iptali için bir protesto kampanyası başlatıldı (Ocak 1990). Kampanya ile iffetli iffetsiz kadın ayrımına karşı çıkılıyordu. "İffetli kadın" olarak tarif edilen tüm kadınların bu bölünme ile evlere hapsedildiği ve bu sıfatla hem evde hem sokakta devamlı bir tehditle ve sosyal kontrol mekanizmaları ile karşı karşıya kaldıkları gerçeği kampanyanın çıkış noktası idi. Böylece feminist kadınlar 438. maddeyi yorumlayış biçimleri ile sorunun özneleri içine kendilerini dahil ettiler ve bu eylem de kendi sorunları için yaptıkları eylemlerden biri oldu.[35] Ancak 438.

---

33 Baktığımızda 438. maddenin özü, kadına sahip olan erkeğin zararı üzerine kurulmuştur, kadın bir erkeğin korumasının dışında kaldığında bedensel bütünlüğüne yönelik bir saldırı verilecek cezanın indirimiyle sonuçlanacaktır.

34 Bugünkü Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer o dönem Anayasa Mahkemesi üyelerinden biriydi.

35 Bkz. Stella Ovadia, "438. Madde", *Birikim* 11, Mart 1990, Yelda, "Sanılmaya Ki Hikâye Ayniyle Vaki," *Birikim* 11, Mart 1990, s. 53-55 ve Şirin Tekeli, "80'ler Türkiye'sinde Kadınlar", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Şirin Tekeli (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 1995), s. 34.

madde çok geniş bir kesimin ilgisini çekti ve İnsan Hakları Derneği, Baro gibi kurumlar maddenin insan haklarına ve eşitlik ilkesine aykırı olduğu tezi ile maddenin kaldırılmasını talep ettiler. Kampanya çerçevesinde seks işçilerinin çalıştığı Zürafa Sokak'a gidildi ve "iffetli kadın olmak istemiyoruz"u vurgulayan bir basın açıklaması yapılarak "iffetli kadın vesikası" dağıtıldı. "Bütün Kadınlar 438'e Karşı" yürüyüşünde "haklı tecavüz yoktur" teması işlendi. Bunu "Bedenimiz Bizimdir" temalı yürüyüş izledi. Bu yürüyüşte 438. madde ve sokakta taciz gündemleri birleştirildi. Bu kampanya hedefine ulaştı ve TCK madde 438, 3679 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırıldı. Böylece feminist hareket ilk yasal kazanımını elde etmiş oldu.[36] Bu yasal kazanım eşitlik mücadelesinde önemli bir adımdı.

438. maddeyi, medeni kanunun kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan 159. maddesinin iptal talebi izledi. Broşürler yayınlayarak, çıkardıkları dergilerde konudan ayrıntılı olarak bahsederek feministler kendi oluşturdukları dilleriyle taleplerini kamuoyuna özellikle de kadın kamuoyuna duyurdular.

1980'li yıllarda kadın hareketi, feminist kadınların küçük gruplar içinde dayanışma ve karşılıklı dostluk üzerine kurulmuş bir örgütlenme pratiği izlemiştir. Evrensel kadın hareketi içinde iki temel politik strateji izlenmektedir; bunlardan ilki daha çok ikinci dalga feminizmle ortaya çıkan "*kadın özgürleşme hareketi*" olarak adlandırabileceğimiz daha *radikal* ve *yeni* olan kol, ikincisi ise reformist koldur. Radikal kolun vurguladığı; hayat tarzı değişimi, alternatif kurumların oluşturulması, merkezsizleşme ve anti elitist değerlerdir. Daha çok küçük gruplar halinde örgütlenen kadınlar hayat tecrübesi ve kendi sorunlarına çözüm bulmak amacı üzerinden politik konumlarını belirlerler. Örgütlenme pratiklerinde hiyerarşiden ve formel yapılardan çekinirler ve genelde herkese açık olmayan yerel düzlemde ilerleyen bir üyelik stratejisi izlerler. Merkezsiz ve katılımcı bir demokrasi tahayyülünü uygulamaya çalışan bu grupların; inanç sistemini değiştirme, kendini ifade edebilme,

36 Ancak Gülnur Savran İnsan Hakları Derneği ve Baro'nun desteğinin sürecin sonuçlanmasını kolaylaştırdığını belirtir. Gülnur Savran, s. 89.

kişisel değişim, bilinçlenme gibi hedeflerle hareket etmelerini kolaylaştıran en önemli unsur bilinç yükseltme toplantıları sayesinde hem ataerkil yapıları deşifre etmelerini hem de kendilerini kadın bireyler olarak ifade edebilecekleri bir alan bulabilmelerini sağlamıştır. Bu şekilde de özel sorunlar olarak gördükleri sorunların aslında ataerkil sistemden kaynaklanan meseleler olduklarını tahlil etmişlerdir. İkinci dalga feminizm ile birlikte eleştiri ve talepler devlet aygıtının yanında sivil topluma da yöneltilmiştir. Elbette bunun temel sebebi feminist bilincin oluşması ve cinsiyet rollerinin toplumsal olarak kurgulandığının deşifre edilmesidir. Böylelikle kimliklerinin tanınması ve ayrımcı toplumsal ve politik yapının tümden değişmesi için kadınlar bilinç yükseltme toplantıları ile alternatif yayınlarla, kampanyalarla ve üniversitelerde kadın araştırmaları merkezlerinin kurulmasıyla kendi sözlerini söyleyebildikleri kendilerine ait bir dil oluşturmayı başarmışlardır. İkinci dalga feministler çoğu kez kendiliğinden ve hatta illegal eylemlilik biçimlerini kullanmışlardır. Genellikle tek konu etrafında yapılan kampanyalar (kürtaj, taciz, kadına yönelik şiddet...) ekseninde birleşen ve dağılan kadın grupları aktivizmi söz konusudur.[37] Yeni alternatif politika önerileri vardır. Ancak politik etkileri ilk başlarda azdır ve örgütlenme biçimleri sonucunda ulusal düzeyde politik görünürlük geliştirememeyi göze almışlardır.[38]

1980 sonrası Türkiye'deki hareket bu tarife yakın durmaktadır. Bilinç yükseltme tekniğini kullanan gruplar kadınların kişiliklerini korurken bir yandan da kendilerine güvenlerini artırmışlardır. Küçük grupların formel örgütlere göre daha esnek yapıda olmaları giriş çıkışı daha kolay olan, eyleme daha hızlı geçebilen örgütlenmeler olmalarını getirmiştir. Örgütlenmeler içinde hiyerarşinin ve liderliğin olmaması hareketin demokratik ve ademi merkeziyetçi yapısını ortaya koyması açı-

37 J. Cohen, A. Arato, s. 551.

38 Bkz. Joyce Gelb, *Feminism and Political Action, Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*, Russel J. Dalton ve Manfred Kuechler (ed.), (New York: Oxford University Pres, 1990), s. 137-151.

sından önemlidir. Bu örgütlenme yapısı ile kadınlar Türkiye'de o güne dek görülen en demokratik ve katılımcı yapıyı oluşturmuşlardır. Biçimsel anlamdaki radikallikleri fikirsel ve söylemsel anlamdaki radikalliklerini beslemiştir. Kadınlar kendilerine ait konuları kendi yarattıkları kavramlar ve söylem biçimiyle kendi aralarında tartışmışlar[39] ve içinde yaşadıkları toplumsal sistemin topyekün değişiminin gerektiği sonucuna varmışlardır. Bu anlamda kendilerine ait bir alan oluşturmuşlar ve kendilerini hazır hissettiklerinde kendi çıkardıkları dergiler, broşürler, eylemler, kampanyalar, paneller kanalıyla tartıştıkları meseleleri sorunlar ve talepler olarak kamuoyunun gündemine taşımışlardır. Kişisel olanın politikasını yapan kadınlar o güne kadar ki siyaset anlayışına kökten bir değişiklik getirmişlerdir.[40]

1980'li yıllarda kadınlar kısa süreli projeler oluşturulan *ad hoc* komiteler aracılığıyla eylem ve kampanyalarla sorunlarını gündeme getiriyorlardı ve bu noktada başarılı idiler. Öyle ki feminist söylem kitleselleşirken geleneksel kadın örgütleri ve diğer siyasal örgütler de bu eksende değişmeye başladılar.[41] Bu

---

39 Yeşim Arat, "From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm", *Journal of International Affairs*, Güz 2000, 54, no. 1, s. 116-119.

40 Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 8, Şirin Tekeli, "1. ve 2. Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı bir İncelemesi Üzerine", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, s. 340-343.

41 Kadın erkek eşitliği konusu uluslararası alanda önem kazanırken ve ulusal düzeyde canlı bir feminist kadın hareketi varken yapılan bu değişiklikler bir yandan da siyasi partilerin kadınların kocalarının direktifiyle değil kendi tercihleri doğrultusunda oy kullandıkları gerçeğini fark etmeleriyle ilgilidir. Merkez sol bir parti olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti 3. Olağanüstü Genel Kurulu'nda (1989) parti programında kadınlara %25lik bir kota ayrılmasını kabul etti. Bundan birkaç yıl önce de parti kadınların önündeki engellerin kaldırılması için çalışmalar yapılmasını ve kadın bakanlığı kurulmasını tüzüğüne eklemişti. Ayrıca bu yıllarda merkez sağ bir parti olan Doğru Yol Partisi'ne başkan yardımcısı olarak bir kadın getirildi. Daha sonra da başbakan olan Tansu Çiller ne yazık ki var olan kurum ve siyasal gelenek içinde erkekleşerek var olmuş bu noktada da kurumsal politik alanın hâlâ eril bir alan olduğunu göstermiştir. Yine de bu gelişmeler feminist kadınların kendi kimlik ve taleplerini kamuoyuna duyurma ve kamuyu etkileme anlamında yol aldığını göstermeleri açısından etkilidir. Yeşim Arat, "Toward A Democratic Society: The Women's Movement in Turkey in the 1980's", *Women's Studies Int. Forum*, cilt 17, no. 2/3, 1994, s. 248-249, Şirin Tekeli, "Egemen Kültürün Eleştirisi Olarak Kadın Hareketi",

çerçeve içinden bakıldığında feminizmin toplum nezdinde meşruiyet kazandıkları görülür. Feminist kadınlar içe kapalı olmayı reddederek içinde yaşadıkları toplumu ve devlet erkinin tutumunu değiştirmeye yönelik bir hareket içindeydiler. 1980'li yıllarda feminist hareket içindeki kadınlar, cinsiyet ayrımcılığına maruz kalan özneler olarak kadın hakları söyleminin yetersizliğini keşfetmişler ve toplumdaki tüm ataerkil unsurları ve bu bakış açısını değiştirmek için feminizmi bir ideoloji olarak benimsemişlerdi. Talepleri yalnızca devletin değişimine yönelik değildi; istedikleri gündelik yaşam pratiklerini yani; toplumsal, siyasal, kültürel yapıyı tümden değiştirmekti.

Bu noktada liberal demokrasiye karşı bir duruş da gelişmekteydi. Bu duruşun temeli ise yine feminist teoriye dayanmaktaydı. Liberal gelenekte bireylerin mutlak eşitliği fikri ve farklılıkların görmezden gelinmesi ekseninde, tüm bireyler aynı hukuki, siyasal haklara ve özgürlüklere sahiptirler. Diğer bir deyişle mutlak eşitlik fikri ile varlık, statü, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim... gibi farklılıklar görmezden gelinir.[42] Oysa bu farklılıklar devamlılık gösteren eşitsizlik biçimleri ile örtüşebilirler; öyle ki yurttaşların temelde benzer özelliklere sahip bireyler olarak tahayyül edilmesi ve bu noktada sınıf, etnik köken, din ya da toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkların onların yurttaşlık konumları ile ilgisiz görünmesi, bu temellerden beslenen iktidar pratiklerinin ve tahakküm ilişkilerinin üstünü örter. Bu da liberal demokrasinin ciddi açmazlarından biri olarak karşımıza çıkar.[43] Liberal demokrasinin her bireyin politik katılımda ve kararları etkilemede eşit olduğu ve tüm bireylerin fırsat eşitliğine sahip olduğu prensibi farklılıkların eşitsizlikle örtüştüğü noktalarda işleyemez hale gelmektedir.[44] 1970'lerde orta-

---

Kadınlar ve Demokrasi Paneli TÜSES, 1991; Meryem Koray, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, s. 362.

42 Anne Phillips, "Must Feminists Give up on Liberal Democracy", *Democracy and Difference*, Polity Pres, Cambridge, 1993, s. 116.

43 Nira Yuval-Davis, Women, "Citizenship and Difference", *Feminist Review*, no. 57, Güz 1997, s. 6-11.

44 Anne Phillips, "The Promise of Democracy", *Democracy and Difference*, s. 134-136 Öyle ki eşit oy ilkesi; iktidarın eşit dağılımını sağlamak için ya da zengin-

ya çıkan radikal feminist dalga politik eşitliğin, eşit oyla ya da cinsiyetsiz olarak kavramlaştırılmış liberal birey kategorisi ile sağlanamadığı yönünde eleştiriler getirmiştir. Bireyin beyaz, mülk sahibi, orta sınıf, erkek olarak kurgulanmış olduğunu gösteren feminist eleştiri kadınların böylelikle birey kategorisinden dışlanarak politik olarak bağımlı kılındığına dikkat çekmiştir.[45] Soyut birey kategorisi fiziksel farklılıklarımızı ve bu faklılıklar temelinde ortaya çıkan farklı sosyal ve politik statülerimizi görmezden gelir. Bu anlayışın bir devamı olarak politik bir kategori olarak yurttaşlık ise liberal demokrasi içindeki cinsiyetlendirilmiş haklar ve ödevlere bakılarak anlaşılabilir. Öncelikle modern liberal demokratik geleneğin yurttaşlık tanımı oy hakkı, askerlik hizmeti ve vergi vermek ekseninde şekillenmiştir.[46] Yurttaşlık liberal teoride ekonomik ve sosyal alanda mutlak eşitlik anlayışı gölgesinde karşımıza çıkar.[47] Yukarıda bahsettiğimiz birey kategorisine atıfla kurgulanan yurttaşlık; yurttaşların temelde benzer özelliklere sahip bireyler olarak tahayyül edilmesi ve bu noktada da sınıf, etnik köken, din ya da toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkların onların yurttaşlık konumları ile ilgisiz görünmesi neticesinde eşitsizlikleri örten bir maske işlevi görür.

Liberal demokraside bir diğer sorun noktası da temsili demokrasidir. Temsili demokrasi eşit oy hakkı ilkesi ile seçilmiş temsilciler yoluyla yönetime katılımı öngörür. Ancak eşitlik il-

---

likle doğrudan ilgili olan politik etkiye sahip olmak için yetersizdir. Ekonomik ve sosyal koşullardaki eşitsizliğin temelleri olarak ırk ya da toplumsal cinsiyet gibi belirleyenlerin varlığı neticesinde ekonomik kaynaklara ulaşmada zorluklara sebep olabilmektedir. Bu zorluklar bilgiye, enformasyona, politik beceriye sahip olamamanın güçlüğü ile birleştiğinde ise sadece sosyal olarak değil politik olarak da eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Anne Phillips, "Must Feminists Give Up on Liberal Democracy", *Democracy and Difference*, s. 105.

45 Pateman'ın yukarıda aktarılan toplumsal sözleşme eleştirisine bakarsak yine bireyin eril bir kategori olduğunu görürüz.

46 Nira Yuval-Davis, "Women, Citizenship & Difference", *Feminist Review*, no. 57, Güz 1997, s. 20-21.

47 Mary G. Dietz, "Context is All: Feminism and Theories of Citizenship", *Feminism and Politics*, Anne Phillips (ed.), (New York: Oxford University Press, 1998) s. 382.

kesi ile temellenen oy hakkının genişlemiş olması temsilde eşitlik getirmemiştir. Öyle ki seçilmiş meclislerdeki sandalye dağılımına bakıldığında beyaz orta sınıf erkeklerin hâlâ ezici bir çoğunluğu olduğu görülür. Eğer bir toplumsal kategori sürekli olarak fazla temsil ediliyorsa bu diğer kategorilerin sürekli olarak az temsil edildiği anlamına gelecektir. Toplumun yarısını oluşturan kadınların sürekli olarak yetersiz temsil edilmesi adalet nosyonunda büyük bir çatlağın olduğunu göstermektedir.[48] Cinsel ayrımcılığa karşı çıkan tezler, temsil sorunu öncelikle bir adalet sorunu olarak sorunsallaştırırlar. Hatta adaletsizliğin boyutu karşısında temsil sistemine isyan ederler. Feminist eleştiriye göre kadınların az temsil edilmesinin üç temel sebebi vardır; üretim ve yeniden üretimdeki cinsel bölünme, politikacıların çalışma koşulları, kadınların az temsil edilmesinin cinsiyetlendirilmiş hak ve ödevlerin bir sonucu olarak liberal demokrasiye içkin olması.[49] Liberalizmin eşitlik anlayışı ile yurttaşlık arasındaki bağlantı liberal demokrasinin düşünsel kökeninde yer alan toplum sözleşmesi kuramlarıyla kamusal alan özel alan ikiliği arasındaki ilişki ve tüm bunların siyasete katılma noktasında kadınların önüne çıkan zorluklar feminist eleştiri sayesinde deşifre edilmiş ve bunlar arasındaki bağlantı noktaları ortaya çıkarılmıştır.

Feminist teori ile kadınlar kurumsal politika alanında neden az temsil edildiklerini bu sonuçlara bağlamışlar ve politik katılım için kendi grupları içinde alternatifler oluşturmuşlardır. Feminist kadınların örgütlenme pratikleri mikro düzeyde politik topluluğa üyelik bilinci geliştirmiş; hareketin içinde ve gündelik hayatta yeni demokrasi pratikleri geliştirmelerini

---

48 Anne Phillips, "Kadınların Temsili", *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, (İstanbul, Metis Yay., 1995), s. 83-86.

49 Liberal demokrasi yurttaşlık için önceki bölümde anlatıldığı gibi erkekleri işçi ve askerler kadınları anneler olarak tasnif eder. Bu ayrışma refah devleti politikalarında da erkeğin eve ekmek getiren baba kadınların da kocalarına bağımlı ve çocuklardan sorumlu anneler olarak görülmesiyle devam eder ve tüm sosyal haklar bu perspektifle düzenlenir. Böylece politik üyeliğin kendisi cinsiyetlendirilmiş olarak karşımıza çıkar. Bkz. Anne Phillips, "Must Feminists Give up on Liberal Democracy?", *Democracy and Difference*, s. 106-108.

sağlamıştır. Öncelikle demokrasinin yalnızca devlet yönetimiyle ilgili bir yöntem olmadığını, gündelik yaşamımızın içindeki her tür deneyimde kullanılması gereken bir tür hayat tarzına içkin olması gerektiğini göstermiştir. Liberal demokrasiye yöneltilen feminist eleştiriler aslında demokrasinin demokratikleşmesine hizmet etmektedir.

Kadın hareketi bu eleştirel çerçeve içinde hem yerel düzeyde hem de evrensel düzeyde bütüncül bir değişimi hedeflemektedir. Bu nedenle de Türkiye örneğinde taleplerin hiçbiri üzerinde pazarlık yapmayı kabul etmemesi, hareketin devamlılığı ve radikalliği açısından önemlidir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'de feminist kadınlar örgütlenme biçimi açısından radikal değişiklikler getirmişlerdir. Bu iki nokta doğrultusunda Türkiye'de 1980 sonrası kadın hareketi ile Batı Avrupa'da refah devleti sonrası ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler arasında bir benzerlik kurulabilir. Feminist hareket o yıllarda Türkiye'ye bilinmeyen yeni bir muhalefet formu getirmiştir.

1980 sonrası otoriter yönetim altında kadınlar kendilerini politik olarak konumlandırmışlar ve belki de ciddiye alınmadıkları için devlet erki ile ciddi çatışmalar yaşamamışlardı. Bu gizli dokunulmazlık sonucu diğer gruplar politika yapamadıkları halde kadın hareketi belki ciddiye alınmadığı için belki de Kemalist geleneğin kadın konusuna meşruiyet tanımasından dolayı kadın hareketi kamusal alanda sesini duyurabilmiştir.[50]

1980'ler Türkiye'sinde kadın hareketi bilinç yükseltme toplantıları ile kadınlar içinde feminist bilinci yayarken, yayınları sayesinde de ideolojik bir mücadele içine girmişlerdi.[51] Kadın hareketi köktenci, demokrat, çoğulcu, katılımcı, hatta bireyci bir hareketti. Gruplara, bireylere ve onların inisiyatiflerine güvenen ve saygı, demokrasi, çoğulculuk gibi ilkeler çerçevesinde Türkiye'deki siyaset yapma üslubunu kökten değiştiren bir

50 Yeşim Arat, "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (der.), (İstanbul: Der Yay., t.y.), s. 531.

51 Şirin Tekeli, "Emergence of the Feminist Movement in Turkey, The New Women's Movements", *Feminism and Political Power in Europe and the USA*, (ed.) (Londra, Drude Dahlerup, Sage, 1986), s. 196.

biçimde siyaset yaparak yol aldı.[52] Böylece kadın hareketi 1980 sonrası dönemde demokrasiye geçişteki en önemli toplumsal aktör olarak tarihe geçti.

Kurumsallaşma-farklılaşma-kamu politikalarına sızma: *İçe kapanan 90'lar kampanyalarla coşan 2000'ler*

1980 sonrası kadın hareketinin öncelikli hedefi kadına yönelik şiddetin görünür hale getirilmesi ve bu konuda bir kamuoyu oluşturulmasıdır. Kamusal alanda bu konularda tartışma yaratılarak toplumsal bir dönüşüm hedeflenmektedir. Bu amaçla birçok kampanya düzenlemiş ve eylemler yapılmıştır. Kadınlar cinsiyetçi algılama biçimlerini değiştirmek hedefiyle hareket ederken bir farklılık ve farkındalık yaratmakla kalmamışlar; farklı çözüm stratejileri de geliştirmişlerdir. Bu çözüm stratejilerini, 1990 sonrası dönemde kurdukları dernek, vakıf, platform gibi kurumlarda gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 1980li yıllarda ekonomik, kültürel, toplumsal... pek çok alanda kadınları ikincileştiren ataerkil ilişki biçimleri tartışıldı ve eleştirildi. Bu süreç farklılık, parçalılık, yerellik ekseninde biçimlenen bir demokratikleşme perspektifini de beraberinde getirdi.[53] 1990lı yıllar kadın hareketi içinde farklılığın, heterojenliğin ve farklı feminizmlerin belirginlik kazandığı bir dönem oldu.

Bu yıllarda ilk kurumsallaşma çabaları kadına yönelik şiddetle mücadele ekseninde karşımıza çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddet meselesinin feministlerce devamlı gündemde tutulması kurumsallaşmayı sağlayan temel faktördür. Bununla birlikte göz ardı edilmemesi gereken bir diğer önemli faktör de kadınların bu mücadeleyi sürdürebilmek için kendi kurumlarını yaratma istekleri ve bu bağlamda kadın dayanışma merkezleri ve sığınmaevlerini kurma talepleridir. Ancak kadınlar bu amaca ulaşmak için ikili bir kurumsallaşmaya gitmek zorunda

---

52 Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", *Birikim* 3, Temmuz 1989, s. 40.

53 Sevgi Uçan, "İkinci Dalga Feminizmin Açtığı Alan: Demokratikleşmeden AB'ye," *Birikim*, Ağustos 2004, no. 184-185, s. 114.

kaldılar. Bu ikili kurumsallaşma; bağımsız danışma merkezleri ve sığınaklar oluşturmak ve bunların kadın hareketinin elinde kalması için esnek yapılardan bu kurumların sahibi olan tüzel kişilikli yapılara dönüşmek olarak tanımlanabilir.[54]

1990 yılında kurulan "Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı" bu iki kurumsal düzeyi birlikte gösteren iyi bir örnektir. "Dayağa Hayır!" kampanyası sırasında oluşturulan birlikteliğin devamı ve sorunun çözümü niteliğinde bir kurumsallaşmaya gitmek amacıyla kadın danışma merkezleri ve kadın sığınağı kurmak için harekete geçilmiştir.[55] Vakıf, 1990'da kurulmasına karşın sığınak ancak 1995'te açılmıştır. Bu arada Şişli ve Bakırköy belediyeleri sığınaklar açmışlar ancak bu sığınaklar kadın bakış açısı ile yönetilmedikleri için istenen sonuç alınamamıştır.[56]

1998 yılında Mor Çatı öncülüğünde kadına yönelik şiddete karşı kurumların ve kadın örgütlerinin haberleşmesi, bilgi aktarım ağı kurmak amacıyla "1. Kadın Sığınakları Kurultayı"

---

54 S. Nazik Işık, s. 47-48.

55 Mor Çatı Kadın Sığınağı kurulurken Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen'le ve Şişli Belediye Başkanı Fatma Girik'le yaşanan sorunlar henüz yerel yönetimlerin bu tip kurumlara ne kadar yabancı olduğunu gösterme açısından önemlidir. Öncelikle Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'ndaki kadınların sığınağın yöneticisi konumunda olmaları istenmemiş ancak orada memur olarak çalışmaları kabul edilmiştir. Filiz Koçali, "Kadınlar Belediyeye Kırgın: Kadın Evi Tartışması", *Kadınca*, Temmuz, 1990.

56 Filiz Kerestecioğlu-Birsen Kaşker, "Kadına Yönelik Şiddet ve Mor Çatı Deneyimi", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 266-267 Bir başka örnek de Ankara'da 1990'da kurulan "Kadın Dayanışma Vakfı"dır. Vakfı kuran kadınlar henüz vakıf kurma süreci tamamlanmadan 1991'de "Altındağ Kadın Danışma Merkezi"ni ve 1992'de sığınmaevini açmışlardır. Bu iki örnek de Ankara'daki yedi yıl İstanbul'daki beş yıl olmak üzere az da olsa bir süre açık kalmışlar ve maddi imkânsızlıklar yüzünden kapanmışlardır. Maddi desteklerin gerileyişinin sebepleri olarak 1999 depremi ile bağışlarda bir düşüş yaşanmış, dış fonların 1990'ların başında tüketilmiş olması nedeniyle artık kullanılamaması ve dış yardımlardan yararlanmaya idari kısıtlamaların getirilmesi gösterilebilir. S. Nazik Işık, s. 49-50-53 Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 24 Eylül 2005 tarihi itibarıyla Beyoğlu Kaymakamlığı arasında imzalanan İşbirliği Protokolü çerçevesinde Dünya Bankası kredisi ile açılan Beyoğlu Kadın Konukevinin yönetimini üstlenmiştir. Bkz. İstanbul Valiliği İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü 164 sayılı Basın Bülteni, 16.09. 2005, (çevrimiçi)
www.istanbul.gov.tr/default.aspx?pid=330ahid:1475

toplanmıştır. Böylece ortak politika ve stratejiler oluşmaya başlamıştır. Ayrıca kurultay kadın hareketi açısından ortak eylem programı ve yeniden kendi gündemini oluşturma açısından da önemlidir. Kurultay 4320 sayılı "Aileyi Koruma Kanunu" ve "Medeni Kanun" tasarılarının biçimlenmesi noktasında da önemli rol oynamıştır. Tüm bunların yanında 2000 yılında kurulan e-posta ağı hem bilgi alışverişi hem gündem oluşturma hem de sorunlara çözümler bulmak için bir müzakere alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.[57] Kadın Sığınakları Kurultayı örneğinde kadınların 1980'lerde oluşturmaya başladıkları söylemsel çerçeve hem kurumsal düzeyde kendini göstermeye başlamıştır hem de farklı kadın örgütlerinin bir araya gelmesi böylece de farklı bakış açılarını içeren bir müzakere zemininin oluşmasının önü açılmıştır.

1990'lı yıllarla başlamış kurumsallaşma serüveni farklı alanlarda ve coğrafyalarda çalışan kadın örgütlerini de ortaya çıkarmıştır. Mesela Uçan Süpürge birincil amacı çoğalan ve farklılaşan kadın grupları arasında iletişimi sağlamak ve bu grupları bir araya getirecek fırsatlar yaratmak olan bir örgüttür.[58] KADER (Kadın Adayları Destekleme Derneği), Türkiye'de kadınların politikada ve karar verme pozisyonlarında çok az oldukları gerçeği karşısında; kadınların seçimle ve atamayla gelinen tüm karar verme mekanizmalarında ve politikada biran önce etkili ve giderek eşit temsilini sağlamak amacıyla kurulmuştur ve bu konuda önemli kampanyalar, projeler yürütmektedir.[59] Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı ise kadınları özgür bireyler ve eşit yurttaşlar olarak siyasal ve toplumsal hayata katılımını desteklemeyi amaç edinen, kadının insan hakları üzerine araştırmalar yapan, eğitim çalışmaları düzenleyen ve hem ulusal hem uluslararası düzeyde lobi faaliyetleri yürüten bir örgüttür. Ka-Mer (Kadın Merkezi) Diyarbakır'da kurulan eşit emek, eşit söz hakkını benimseyen ve hiye-

57 S. Nazik Işık, s. 54-55.

58 Filiz Kardam, Yıldız Ecevit, "90'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge", *90'lar Türkiye'sinde Feminizm*, s. 92-93.

59 www.kader.org.tr

rarşiyi reddeden ve temel insan haklarını savunan, ırk, dil, din, cins ayrımcılığına ve her türlü ayrımcılığa ve şiddete karşı olan; dayanışma ve paylaşım ilkeleri ile bağımsız kadın çalışmasına inanan bir kadın kuruluşudur ve ileriki sayfalarda daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.[60] Bu örgütlerin yanında dergi çıkarmaya devam eden ve yeni dergiler çıkaran Pazartesi, Amargi gibi feminist kadın örgütleri de gözden kaçmamalıdır. Elbette bunların yanında Türkiye'de bugün 200'e yakın kadın örgütünün varlığı gözlerden kaçmamalıdır.

Bu örgütlerden farklı olarak Türk Kadınlar Birliği ve Cumhuriyet Kadınları Derneği gibi kendilerini feminist olarak tanımlamayan ama kadın konusundaki yasa değişikliklerinde aktif çalışan hatta lobi faaliyetlerinin büyük bir bölümünü yapan kadın örgütleri de vardır. Yine kendini feminist olarak tanımlamayan ama kadın dayanışması ile hareket etmeye çalışan KAGİDER (Kadın Girişimciler Derneği) gibi örgütlerin çoğalması ise bize toplumsal cinsiyet meselesinin bir ana akım haline geldiğini de göstermektedir. Özellikle Türk Kadınlar Birliği ve Cumhuriyet Kadınları Derneği gibi kadın örgütleri politik strateji olarak radikallerden ayrılmaktadırlar. Bu grup *reformistler* olarak adlandırılmaktadır. *Reformistler* geleneksel politik yapılar yoluyla eşit hak talepleri biçiminde gerçekleşmektedir. Çıkar ya da baskı grubu şeklinde örgütlenen kadınlar, partiler ya da diğer politik kurumlar aracılığıyla eşit haklar için lobi grupları oluştururlar. Lobicilik faaliyetleri, koalisyon yapılarına ve iletişim ağları sayesinde verimli sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak lobi faaliyeti yapabilmek için açık bir politik sisteme ihtiyaç vardır. Sistemlerin özellikleri ve politik grupların taleplerini duyurmalarına fırsat verme aralıkları hareketleri de belirlemektedir.[61] Bu nedenle güçlü bir sol geleneği olan İngiltere'de feminizm sendikalar içinde ve yerelde ör-

60 Nebahat Akkoç, "Diyarbakır Ka-Mer'in Kuruluş Hikâyesi ve Yürüttüğü Çalışmalar", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, s. 209.

61 Joyce Gelb, Feminism and Political Action, Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies, Russel J. Dalton ve Manfred Kuechler (ed.), (New York: Oxford University Press, 1990), s. 149.

gütlenirken güçlü bir sol geleneği olmayan ama reform geleneği olan Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkar gruplarının karar alma mekanizmalarını etkileyebildiği bir sistemin içinde kadınlar çıkar grubu şeklinde örgütlenmişlerdir.[62] 1970lerin ortalarına doğru bu iki farklı yapı birlikte hareket etmeye başladıktan sonra bir politika değişikliğine gidilir. Artık kadın hareketi taleplerini ortaya koyarken bunları gerçekleştirmek için politik partileri,[63] Kongre'yi, mahkemeleri,[64] sendikaları[65] kullanarak hem lobicilik faaliyetlerinde bulundular hem de radikal protesto kampanyalarını örgütlediler.[66] Aslında Türkiye'de de 2000'li yıllarda böyle bir sürece girildiği söylenebilir özellikle Medeni Kanun ve TCK değişikliklerinde Türk Kadınlar Birliği, Cumhuriyet Kadınları Derneği ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı çok aktif olmuşlardır.

1990'lı yıllarda bir başka kurumsallaşma deneyimi Barolar içinde kurulan "Kadın Hukuku Komisyonları"[67] ve bu komis-

---

62 *A.g.e.*, s. 139-143-144.

63 Özellikle 1970 ve 80li yıllarda kadınların seçim dönemlerinde feminist taleplerin üzerinde durmaları ABD ve İsveç'te toplumsal hareketlerin politik müzakerede bulunulacak muhataplar olarak algılandıklarını gösteren örneklerdir. Bkz. *A.g.e.*, s. 151.

64 Özellikle ABD'de hukuk sisteminin yapısından dolayı davaların sonuçları iç hukukun değişmesini sağlayabilmektedir.

65 Sendika-işçi ilişkisi giderek kopmaya başladıkça ve mavi yakalılardan beyaz yakalılara geçildikçekadınlar mobilizasyon da daha önemli bir yer tutmaya başladılar ve sendikalar için daha önemli hale geldiler. Özellikle İngiltere ve ABD'de sendikalar içinde temsil, çocuk bakımı, kadınlara yönelik özel eğitimler gibi konular konuşulmaya başlandı ve bu konular üzerinde talepler ve uygulamalar geliştirildi, s. 151.

66 J. Cohen, A. Ararto, s. 552.

67 İlk kez İstanbul Barosu bünyesinde 1999 yılında "Kadın Hakları Uygulama Merkezi" adı altında kurulan birim, hukuk alanında kadına ilişkin ayrımcılıkla ilgili mevzuat ve uygulamaya ilişkin çalışmalar yapmaktadır. Merkez; fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik her türlü şiddete maruz kalan kadınlara ve maddi gücü yeterli olmayan aile hukuku ile ilgili olarak yardım talebinde bulunan kadınlara gerekli bilgilendirme ve hukuki desteği sağlamak üzere kurulmuştur. Sevgi Uçan Çubukçu, "Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri", *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, s. 108. İstanbul'dan sonra İzmir, Ankara, Diyarbakır, Adana, Bursa, Karabük, Erzincan gibi 30 civarı kentte Kadın Hakları Uygulama merkezleri kurulmuş ve danışma, eğitim, hukuki yardım gibi faaliyetlerde

yonların oluşturduğu bir tür çatı organ olan "TÜBAKKOM"un ortaya çıkmasıdır. TÜBAKKOM'un amaçlarından biri Medeni Kanun, Ceza Kanunu, İş Kanunu ve diğer kanunlarda yer alan eşitliğe aykırı hükümlerin değiştirilmesi için güçlü bir baskı grubu oluşturulmasıdır. Bir başka amacı da Türkiye'nin onayladığı CEDAW başta olmak üzere uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi için çalışmalar yapmaktır. Son olarak da kadınlara karşı uygulanan her türlü ayrımcılıktan kaynaklanan sorunlara çözüm getirilmesi ve uygulamada çeşitli kurumlarda kadınların başvurduklarında karşılaştıkları önemsenmeme, alay edilme, aşağılanma gibi ayrımcı davranış biçimlerinin ortadan kaldırılması için çalışmalar yapmaktır.[68]

Bir başka kurumsallaşma alanı da üniversiteler içindeki kadın araştırma ve uygulama merkezleridir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Türkiye'de feminist hareketin yeşermesinde akademisyen kadınlar önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca bu kadınlar sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde feminist eleştiriyi ve kadın bakış açısını kullanarak çalışmalar yapmışlardır. Böylece toplumsal cinsiyet bilgi üretim süreçlerine dahil edilmeye başlanmıştır. Ancak bunun yaygınlaşması "kadın araştırmaları"nın yaygınlaşması ile gerçekleşmiştir.[69] Yine 1989 yılında açılan Kadın Eserleri Kütüphanesi de feminist bilinçle oluşturulan bir başka resmi kurumdur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait olan kurum feminist kadınların çalışmaları neticesinde bugün-

---

bulunmaktadırlar. Bu faaliyetlerin dışında özellikle İstanbul'da ve Ankara'da düzenlenen panel ve konferanslar da önemli faaliyet alanlarından biridir. Ancak bu merkezler Baro yönetimlerinin tutumları neticesinde zaman zaman kapatılmakta zaman zaman da işlevsiz hale getirilmektedir.

68 Filiz Koçali, "TÜBAKKOM: Eşitlik Mücadelesine Devam", (çevrimiçi) www.bianet.org.2003/03/20/17420.htm, 10.02.2006

69 İlk kez 1989 yılında İstanbul Üniversitesi içinde kurulan Kadın Araştırma ve Uygulama Merkezleri bugün 14 farklı üniversitede bulunmaktadır. Bu merkezler bilimsel alan yanında toplum ve üniversite arasında da yapılan projeler ve kampanyalarla başka türlü bir ilişki kurmaktadırlar. Örneğin İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi Medeni Kanun değişikliği kampanyasında koordinasyon merkezi gibi çalışmıştır. Ayrıca bu merkezler kadına yönelik şiddet, kadın bilinci, göç ve kadın, kadın istihdamı gibi konularda yürütülen eğitim programları ve projeler ile de önemli açılımlar getirmektedirler.

kü haline gelmiştir. Kütüphane, Türkiyeli Kadın Hareketi'nin belleğini oluşturmak ve kaynak malzeme konusunda bilgi yaratarak görünmeyen kadınları ve kadın tarihini görünür kılmak amacıyla kurulmuştur. Kütüphanenin en önemli işlevlerinden biri belgelere feminist bilinçle yaklaşmaktır.[70]

Kadınlar kendi kurumlarını kurmakla yetinmediler sorunun çözümü için devlet aygıtının soruna yaklaşım biçimini de değiştirmeye çalıştılar. 1987 yılı ile başlayan kampanyalar 1990 yılı itibarıyla kurumsallaşma sürecini getirdiler. Kadınlar 1980'li yıllardaki feminist hareketin verdiği ivme ile bir yandan kendi kurumlarını oluşturuyorlardı bir yandan da kadın bakış açısı CEDAW, Pekin+5 gibi uluslararası anlaşmalar ve eylem planlarıyla kamu politikalarının içine sızmaya (gender mainstreaming) başlamıştı. Feministlerin oluşturduğu kavramların feminist olmayan kadın örgütleri, medya ve devlet kurumları tarafından ve gündelik dil içinde kullanılması da yaygınlaşmıştı.

Elbette bu misyonu gerçekleştirmeye çalışırken kadınlar, Türkiye'nin imzaladığı CEDAW[71] gibi uluslararası sözleşmele-

---

70 Aslı Davaz Mardin, "Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, s. 185-190.

71 1979'da BM Genel Kurulu'nda kabul edilen Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi 1985'te Türkiye tarafından onaylanmıştır. CEDAW metni için bkz www.kadinin insanhaklari.org

Öncelikle cinsiyet temelinde ayrımcılık uluslararası hukukta düzenlenmiş durumdadır. Uluslararası hukuk 1979 tarihli CEDAW ile kadın haklarının insan hakları olduğunu açıkça kabul etmektedir. Uluslararası hukukun kadın bakış açısı ile yorumlanması özel alanda ya da kamusal alanda kadınlara aile içinde ya da topluluk içinde yöneltilen şiddeti kadınların fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne ve insanlık onuruna saldırı olarak kabul edilmesini getirmiştir. Bu yorumun bir sonucu olarak "BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı" neticesinde oluşturulan "Pekin Deklarasyonu" ile bu konferansa katılan hükümetler stratejik hedef olarak belirlenen kadına yönelik şiddeti önlemek ve ortadan kaldırmak için bütünsel önlemler almak zorundadırlar. 124. maddenin j fıkrasına göre hükümetler kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak için bütün uygun düzeylerde eylem planları oluşturmak ve uygulamakla yükümlüdürler. Ayrıca yine aynı belgeye göre kadınların ilerlemesi için bir politika koordinasyon birimi olarak bir ulusal mekanizma oluşturulması gerekmektedir. Belgenin 201. maddesine göre: "Bu birimin ana görevi, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bakış açısını bütün politik alanlarda hakim kılmayı hükümet çapında desteklemektir." Pekin Eylem Platformu, *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve So-*

rin yarattığı olumlu havayı da kullandılar. CEDAW'ın iç hukuka yansıması ve uygulanması için siyasi iktidar üzerinde eylemleri, kampanyaları ve örgütleri ile bir baskı grubu oluşturmuşlardır. Sözleşme, taraf olan devletlerin cinsiyetçi ayrımcılığın engellenmesi için hukuksal düzenlemeler yapmalarını, ayrımcı ceza hükümlerini kaldırmalarını, kadınların siyasal ve ekonomik alana katılımını sağlayacak önlemler almalarını öngörüyordu. Türkiyeli kadınlar, bu sözleşmeden doğan hakların uygulanması için yaptıkları eylemlerle, kurdukları dernekler ve platformlarla bir baskı grubu oluşturmak suretiyle hem kanun değişiklikleri taleplerinde hem de kamu politikalarının kamu politikalarının toplumsal cinsiyet bakış açısı (gender mainstreaming) ile oluşturulması taleplerinde öncelikle CEDAW metnini referans göstererek dış dinamikleri demokratikleşme doğrultusunda en iyi kullanan toplumsal grup olmuşlardır. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün (KSSGM) kurulmasında, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun Kadın Misafirhanesi yönetmeliğinin çıkarılmasında, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu kurulmasında (1987), 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nun çıkarılmasında, Belediyeler Yasası, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu değişikliklerinde CEDAW'ın ve Pekin Belgesi'nin etkileri görülmektedir.

Eşitlik taleplerine ulaşabilmek için kadınlar tüm demokratik mekanizmaları kullandıkları gibi uluslar arası mekanizmalara da başvurmuşlardır. Ulusal mekanizmalar toplum içinde bastırılmış grupların kamu erkinin kullanımının insan hakları belgeleri çerçevesinde yeniden tanımlanması talebi ile oluşturulmuşlardır. Bu kurumlar bir yandan kadınların insan haklarının korunmasını yerleşik politika haline getirirken bir yandan da hem kamu sektöründe hem de özel sektörde yerleşik ataerkil değerlerle çatışma içindedirler. Bu nedenle devlet içinde olmakla birlikte, devletin ataerkil ilkeye göre dü-

---

nuç Belgesi ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s. 246-306.

zenlenmiş bir yapı olması nedeniyle, devlete karşı çalışmaktadırlar.[72]

Ancak kadın meselesinde kamu politikalarını değiştiren dış dinamikler her zaman kadın hareketinin itici gücü ile paralel olmamıştır. Bu kurumsal yapılardan ilki olan DPT bünyesindeki "Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu" kadınlardan gelen talepler çerçevesinde değil "BM Nairobi İleriye Dönük Stratejiler" gibi uluslar arası yükümlülükler çerçevesinde oluşturulmuştur.[73] 1990'da KSSGM'nin kurulması da Nairobi Konferansı'nda alınan kararlarla ilgilidir.[74] Öyle ki KSSGM'nin kuruluşunda kadın hareketi içinden hiçbir örgütle görüşülmemiştir. KSSGM örneği kökleri 18. yüzyıla dayanan yukarıdan modernleşme geleneğinin devam ettiğini, Türkiye'de hâlâ dış dinamiklerin birincil belirleyen olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak bu eğilimin tersine 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nun[75] çıkarılması gibi örneklerde kadın hareketinin demokratikleşme yönünde önemli kırılma noktaları ya-

---

72 Selma Acuner, s. 126.

73 Bkz. Selma Acuner, "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, s. 128-129.

74 Selma Acuner, "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları", *1990'lar Türkiyesi'nde Kadın Hareketi*.

75 1998 yılında 4320 sayılı "Ailenin Korunmasına Dair Kanun" yürürlüğe girmiştir. Kanunla "eşlerden birinin veya çocukların veya aynı çatı altında yaşayan aile bireylerinden birinin aile içi şiddete maruz kaldığı" durumlarda alınacak tedbirler belirlenmekte ve böylece kadınlara ve çocuklara yönelik erkek kardeş, kayınvalide, amca, dayı, büyükbaba vb. tarafından uygulanan sözel, fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel şiddet karşısında bir düzenleme getirilmektedir. Ayrıca yasaya göre şikâyetin mutlaka mağdur tarafından yapılması gerekmemektedir; ihbar mümkündür. Mahkeme şikâyeti haklı bulduğunda şiddet uygulayan taraf altı ay evden uzaklaştırılabilir; karara uymadığı takdirde de üç aydan altı aya kadar hapis cezasına çarptırılabilir. Tedbir kararı ile birlikte boşanma söz konusu olmadan mağdur eş ve çocuklar için nafaka talep edilebilir. Ayrıca bu madde çerçevesindeki başvurularda mahkemelerde "kadına mali külfet getirmemesi" amacıyla harç alınmamaktadır. Burada kadın ile erkek arasında ekonomik ve toplumsal bir güç ilişkisi olduğu ve bu açıdan bakıldığında kadının ezilen, güçsüz konumda olduğu kabul edilmektedir. Devlet aygıtı bununla birlikte mağdur olan tarafın, kadınların yanında yer almaktadır. Fatmagül Berktay, "Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni bir Açılım", *Tarihin Cinsiyeti*, s. 54.

rattığı görülmektedir. Bu kanunla birlikte kadın erkek arasında toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin olduğu kabul edilmekte ve devlet, aile içindeki ataerkil ilişki biçimlerine toplumsal cinsiyet duyarlılığı ile yaklaşma zorunluluğu içine çekilmektedir.[76] Bu kanun ile birlikte devletin özel alandaki ataerkil mekanizmalara karşı bir tutum geliştirmeye başladığı gözlemlenmektedir. Elbette bu durum kanunun aile içi şiddete karşı çıkarılmasına rağmen aileyi koruma kanunu ismiyle çıkarılmasındaki ataerkil örüntüyü eleştirmemiz önünde bir engel değildir.[77]

Kuruluşundaki tüm sancılara rağmen KSSGM daha sonra bağımsız kadın örgütleri ile ilişkiler kurarak birlikte politikalar oluşturmaya çalışmıştır. KSSGM'nin veri tabanı oluşturma çalışmaları, uluslararası ilişkiler kurma ve yasal çalışmalar yapma[78] yönünde attığı adımlar ve bağımsız kadın örgütleri ile yürüttüğü projeler devlet aygıtının dönüşümünü gösteren ve devlet sivil toplum ilişkisinin var olanın dışında da kurulabileceğini gösteren önemli örneklerdir. KSSGM devlet ve kadın hareketi arasında köprü işlevi görmekte ve uluslararası mekanizmaların da verdiği ivmeyle devlet sivil toplum arasındaki

---

76 Fatmagül Berktay, s. 51.

77 Kanunun uygulanması için kuşkusuz emniyet teşkilatının, doktorların, savcıların ve hakimlerin kanun hakkında bilinçlendirilmesi ve kanunun kadınlar tarafından da öğrenilmesi gerekmektedir. Kanunu kadınlara duyurmak ve uygulanmasını sağlamak amacıyla 2005 yılında Amargi, Gökkuşağı Kadın Derneği, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ve Şahmaran Kadın Da(ya)nışma Merkezi İstanbul'daki vapur iskelelerinde Türkçe ve Kürtçe olarak kanun hakkında bilgilendirici broşürler dağıtmışlardır. Ancak bu çalışma yerel düzeyde ve kısa süreli bir çalışma olmuştur. Bu konuda özellikle barolar ve emniyet teşkilatı için kanunun uygulanması amacıyla KA-DER bir proje başlatmıştır. Sevgi Uçan Çubukçu, s. 103.

78 İyi bir örnek olarak KSSGM tarafından 1998 yılında oluşturulan "1995 yılında Pekin'de Gerçekleşen IV. Dünya Kadın Konferansı Sonuçlarının Uygulanması ve İzlenmesine İlişkin Ulusal Eylem Planı" gösterilebilir. Ulusal Eylem Planı ile kritik görülen alanlarda yapılan durum saptaması çerçevesinde kurumsal ve yasal çözüm önerileri getirilmektedir. Söz konusu önerilerin içinde Türk Ceza Kanunu'nun ayrımcı hükümlerinin değiştirilmesi de yer almaktadır. Bkz. T.C. Başbakanlık KSSGM, *1995 yılında Pekin'de Gerçekleşen IV. Dünya Kadın Konferansı Sonuçlarının Uygulanması ve İzlenmesine İlişkin Ulusal Eylem Planı*, Ankara, 1998.

ilişkinin mahiyetini hiyerarşi dışı, diyalogla temellendiren bir yapı oluşturmaya çalışmaktadır.[79]

1990 sonrası dönemde özellikle 2000li yıllarla birlikte yani bir kampanyalar dönemine girildiği söylenebilir. 2000li yıllara damgasını vuracak iki önemli kampanya Medeni Kanun ve Türk Ceza Kanunu Kampanyaları'dır.

1994 yılında Medeni Kanun Değişiklik Tasarısı çalışmaları başlamış ve 1 Ocak 2002 tarihinde yeni kanun yürürlüğe girmiştir. Kadın örgütleri İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezinin oluşturduğu koordinasyonda 1993 yılında 119 bin kadının imzaladığı dilekçe kampanyası ile Medeni Kanun değişikliği için bir adım atmıştır. 1994 yılında başlayan değişiklik çalışmaları kadın hareketinin çalışmaları sonucunda aile hukukunda özellikle kadın erkek eşitliği meselesinde büyük kazanımlar elde edilmesi ile sonuçlanmıştır. Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Vakfı 1994 yılında medeni kanunda tam eşitlik talep eden uluslararası bir mektup ve faks kampanyası başlatmıştır. Ayrıca bu süreçte 1995 yılında Beijing'te toplanan BM Kadın Konferansı'nda Türkiye CEDAW'daki taahhütlerini yinelemiştir. 1997 yılında ise CEDAW raporlarını sunmuştur. 1998'de nihayet tasarı meclise sunulmuştur. Ancak 1999 yılındaki genel seçimlerle hükümet değişince yeni bir komisyon kurulmuş ve Nisan 2000'den Haziran 2001'e dek komisyon çalışmaları devam etmiştir. 2001 yılının başlarında 126 kadın örgütü ülke çapında bir kampanya başlatmıştır.[80] Toplantılar, medya, faks kampanyaları, açıklamalar, bildiriler, Adalet Komisyonu ziyaretleri, TBMM Başkanlığı, milletvekili ziyaretleri, parti başkanları görüşmeleri, Türkiye çapında yürütülen etkinlikler yeni medeni kanun çalışmasını derinden etkilemiştir.[81] Yapılan değişikleri etkileme ve yönlendirme amacıyla ka-

79 İnci Özkan Kerestecioğlu, "1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi", *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, s. 84-85.

80 WWHR-New Ways, *Turkish Civil and Panel Code Reforms From a Gender Perspective: The Success of Two Nationwide Campaigns*, WWHR-New Ways, İstanbul, 2005, s. 7-8.

81 İnci Özkan Kerestecioğlu, s. 81.

dınların yaptıkları lobi çalışmaları ve baskı grubu oluşturmaları[82] neticesinde medeni kanunda[83] kadını birey olarak gören değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Kadınlar 1980lerde oluşturdukları taleplerini kamuoyu desteği yaratarak ulusal düzeyde kabul ettirme başarısını göstermişlerdir.

2004'te Anayasanın kadın erkek eşitliğini güvence altına alan 10. maddesi pozitif ayrımcılık ya da olumlu eylem kavramlarına yer vermesi için yine bir kampanya başlamış ancak maddeye "devlet kadın erkek eşitliğinin uygulamada sağlanması için önlem alacak" ibaresi eklenmiştir. Bu hüküm elbette yeterince bağlayıcı bir nitelik taşımamaktadır. Yasa önünde eşitliğe dayanan bir anlayışın tezahürü niteliğindeki ibare, var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yetersizdir. Demokratik geleneğin toplumun ortak değerler çerçevesinde ortak iyiye ulaşması fikrine dayanması farklı özlem ve çıkarları olan birey ve topluluklar açısından kimin kime göre tanımlandığı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada demokrasi hem öz olarak hem de kullanacağı mekanizmaların işleyişi açısından farklı özlemlere, sorunlara ve taleplere sahip bireylerin ve grupların tartışabileceği müzakere zeminini var etmelidir.[84] İş-

---

82 Kadın örgütleri İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezinin oluşturduğu koordinasyonda 1993 yılında 119bin kadının imzaladığı dilekçe kampanyası, 129 kadın grubunun toplantıları, faks, medya kampanyalar, açıklamalar, bildiriler, kanunun görüşüldüğü Meclis komisyonu, TBMM başkanlığı ve siyasi arti temsilcilerine ziyaretler, birebir görüşmeler ve Türkiye'nin tüm bölgelerinde yürüttükleri etkinlikler... bkz. İnci Özkan Kerestecioğlu, *1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi*, Fatmagül Berktay, Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, KA-DER Yay, İstanbul, 2004, s. 81.

83 Kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan 159. maddenin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi, kadının kocasının soyadıyla birlikte kendi soyadını taşıyabilmesi, bakire –dul – boşanmış gibi tanımların nüfus kağıtlarında yer almasının sona erdirilmesi, zinanın suç olmaktan çıkarılması

84 Bkz. Jane Mansbridge, Feminism and Democracy, *Feminism and Politics*, s. 143 I.M. Young, "Impartialitiy and the Civic Public: Some Implications of Feminist Critiques of Moral and Political Theory", *Feminism the Public and the Private*, Joan B. Landes (ed.), Oxford University Press, Oxford– New York, 1998, s. 432 I.M. Young, İletişim ve Öteki. Müzakereci Demokrasinin Ötesinde, *Demokrasi ve Farklılık*, Seyla Benhabib (ed.), çev. Zeynep Gürata, Cem Gürsel, (İstanbul: WALD, 1998), s. 178 Nancy Frazer, "Kamusal Alanı Yeniden Dü-

te bu yüzden pozitif ayrımcılık ilkesi başlangıç koşullarındaki eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan bir perspektif sunduğu için; bu noktada da hayati öneme haizdir.

TCK değişikliklerinde de kadınlar sivil toplum içinde bu değişiklikleri etkileyen ve süreci denetleyen birincil grup olmuşlardır. 2001 yılında Medeni Kanun kampanyası sonuçlandıktan sonra bu kampanyanın verdiği heyecan ile Kadının İnsan Hakları - Yeni Çözümler Vakfı'nın koordinasyonluğunda Nisan 2002'de Türk Ceza Kanunu Kadın Çalışma Grubu kuruldu.[85] Temel amaç mevcut TCK'daki kadını; toplumun, ailenin ve erkeğin malı sayan ataerkil ruhu ortadan kaldırarak toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde kanuna, kadını birey olarak gören bir ruh kazandırmaktır. Elbette bu noktada gözden kaçırılmaması gereken şey tüm taleplerde 1980'li yıllardan itibaren kadın hareketinin oluşturduğu kavramlar ve talepler çerçevesinde hareket edildiğidir. Grup öncelikle taslak tasarıyı[86] ve mevcut yasayı tarayarak kadına karşı ayrımcılık yapan,

---

şünmek", *Kamusal Alan*, der. ve çev. Meral Özbek, (İstanbul: Hil Yay., 2004), s. 116.

85 Turkish Civil and Penal Code Reforms From a Gender Perspective: The Success of Two National Campaigns, Women for Women Human Rights - NEW WAYS, 2005. Gruba katılanlar genelde akademisyenler; baroların kadın hakları uygulama merkezlerinde çalışan avukatlar veya feminist avukatlar olmuştur. Çalışma grubuna katılanlar: Şenal Saruhan (Cumhuriyet Kadınları Derneği), Vildan Yirmibeşoğlu (İstanbul Valiliği İnsan Hakları Masası), Ayşegül Kaya (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı), Zülal Doğan (Diyarbakır Barosu), Remziye Tanrıkulu (Diyarbakır Barosu), Aysel Çelikel (Akademisyen ve daha sonra adalet bakanı), Ayten Ağırdemir (İstanbul Barosu Kadın Hakları Uygulama Merkezi), Canan Arın (İstanbul Barosu Kadın Hakları Uygulama Merkezi), Hülya Gülbahar (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı), Pınar İlkkaracan (Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Vakfı), Ela Anıl (Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Vakfı), Liz Amado (Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Vakfı), Mehmet Emin Artuk (Akademisyen, Marmara Üniversitesi)

86 İlk taslak tasarı 1985 yılında Prof Dr. Sulhi Dönmezer başkanlığında hazırlanmıştır. Aldığı eleştiriler neticesinde bu tasarı 1988'de rafa kaldırılmıştır. 1997 yılında başka bir tasarı hazırlanmış ve 2000 yılında Sulhi Dönmezer başkanlığındaki Adalet Bakanlığı Komisyonuna getirilmiştir. DSP, ANAP, DYP koalisyonundaki anlaşmazlıklar nedeniyle bu metin meclis gündemine alınmamıştır. Ancak Avrupa Birliği sürecinin getirdiği siyasi kriterler TCK değişikliğini zorunlu hale getirmiştir. Böylece 2000 yılında hazırlanan tasarı 2002 yılında Meclis gündemine girmiştir.

kadına yönelik insan hakları ihlallerini meşrulaştıran ve kadının bedensel bütünlüğünü yok sayan maddeleri belirlemiştir. Daha sonra bu maddelerin yerine Yeni Türk Ceza Kanunu için kadın bakış açısıyla uluslararası belgelerden de yararlanarak yeni yasa maddeleri hazırlanmıştır. Böylece TCKKÇG hem mevcut yasayı ve tasarıyı eleştirmiş hem de feminist hareketin oluşturduğu kavramsal çerçeve içinde alternatif bir yasa metni hazırlamıştır.

TCKKÇG Mayıs 2003 itibarıyla erken seçimlerin hemen ardından daha geniş bir platforma dönüşme ve uluslararası bir kampanya yürütme kararı almıştır. Kadının bedeni üzerinde, erkeğe tasarruf hakkı tanıyan zihniyetin tümden değişmesi amacıyla 26 kadın örgütü tarafından TCK Kadın Platformu oluşturulmuştur. Bu platform aracılığıyla yanyana gelen kadınlar konferanslar, paneller, basın toplantıları düzenleyerek yine bir kampanya ile tasarıya yönelik taleplerini kamuoyu ile paylaşmış, ayrıca değişiklik taleplerini de Meclis Adalet Komisyonu'na sunmuşlardır. Ayrıca platform için bir e-mail grup oluşturulmuştur. E-mail grup TCKKP için bir müzakere alanı olarak tanımlanabilir. E-mail grup aracılığıyla hem TCK maddeleri üzerindeki tartışmalar TCKKÇG'nin çalışma toplantıları bittikten sonra bile devam etmiş hem de kadınların karşılaştıkları güçlükler karşısında stratejiler belirlemeleri için birincil iletişim kaynağı olmuştur. Yeni TCK'da kadınların taleplerinin birçoğu gerçekleştirilmişse de hâlâ eksiklikler vardır.[87] Tüm bu örnekler kadın hareketinin devleti dönüştürmede son 25 yılda en önemli toplumsal aktör olduğunu göstermektedir. TCK ve

87 Topluma karşı işlenen cinsel suçların kişilere kaşı suçlar başlığında düzenlendi. Tecavüzün tanımı uluslararası standartlara göre yapıldı. Cinsel suçların kolluk güçlerince işlenmesi ağırlaştırıcı sebep sayıldı. İşkence amacıyla tecavüz eden failin, işkence ve tecavüz suçlarından ayrı ayrı ceza alması sağlandı. Evlilik içi tecavüz suç sayıldı. Evli, bekar, bakire olan ve olmayan kadınlar arasındaki ayrımlar kaldırıldı. Tecavüz failinin mağdur kadınla evlenmesi halinde cezanın ertelenmesi hükmü yasadan çıkarıldı. İşyerinde cinsel taciz yasa kapsamına alındı ancak uygulama şikâyete bağlandı. Namus adına işlenen cinayetlerin faillerinin haksız tahrik indiriminden yararlanması engellendi ancak bu suçlar nitelikli insan öldürme kapsamına alınmadı. Bekaret kontrolleri suç kapsamına alınamadı. Bkz. www.kadinininsanhaklari.org

Medeni Kanun kampanyalarında kadın hareketi içindeki radikal ve reformist kanatlar bir arada hareket etmişlerdir.

Tüm bu yasa değişiklikleri boyunca Avrupa Birliği'ne girmek isteyen Türkiye için kadın hareketi 1997'de Amsterdam'da kabul edilen "gender mainstreaming" ilkesi ile hareket eden AB ülkelerine cinsiyet körü olarak dahil olunamayacağını her fırsatta yinelemiştir. Elbette Avrupa Birliği ülkeleri içinde de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri sorunu henüz çözülmemiştir ve birliğin getirdiği kriterler bu konuda hâlâ yetersizdir; ancak Türkiye'de demokratikleşme süreci, Avrupa Birliği kriterleri yetersiz de olsa, bu kriterlerin kabul edilip hayata geçirilmesi ile hız kazanmaktadır.[88]

1990 sonrası dönem kadın hareketi açısından kurumsallaşma ve proje feminizmi olmak üzere iki temel üzerinde yükselmektedir. Kadın sorununun tartışıldığı kadın grupları artık çalışma alanları ve örgütlenme biçimleri ile çeşitlilik kazanmışlardır. Hareket diğer illerde de yayılmış ancak bu yayılma ile birlikte gelen çeşitlilik sorunun çeşitli boyutlarına ilişkin farklı çözüm arayışlarını da getirmiştir. Öyle ki kadın hareketi artık münferit feminist kadınların ve kadın örgütlerinin hareketi olmaktan çıkmıştır. Ancak bu dağınıklık ve parçalılık örgütlenme ve işbirliğini zorlaştırmıştır. Bu sebeplerden dolayı hareketin ivmesi azalmış ve harekete katılan genç kadın sayısı günden güne düşmüştür. Kurumsallaşmanın hareketin içindeki kadınlara yüklediği işler neticesinde bilinç yükseltme toplantıları giderek seyrekleşmiştir. 2000'lerin ortalarında bilinç yükseltme toplantılarına devam eden kadın kuruluşu sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bu da kadın hareketi içinde ideolojik bir savrulmaya yol açmıştır. Öyle ki başlangıçta kadın hareketi bu harekete katılan kadınları güçlendirmek için bir araçken 1990'lı yıllarla birlikte artık hedeflere ulaşmak için harekete katılan kadınların güçlü kadınlar olması beklenir olmuştur. Kısacası bu yıllar feminist yöntemin unutulmaya başlandığı ve bu bağlamda da zeminin kayganlaştığı yıllar olmuş-

88 Sevgi Uçan, a.g.m., s. 117.

tur. Projeciliğin yükselmesi ile birlikte feminist ideoloji ve söylemin içi boşalmaya başlamış, farklı feminist politik duruşlar arasında ilişki kurmak güçleşmiştir. Kadınlar kendi örgütlerinde kendi projelerinin içine kapanmışlardır. Tüm bunlar örgütlerle feminizm arasına bir boşluğun girmesine neden olmuştur

Kurumsallaşma ile beraber yurtdışından fon almanın kolaylaşması kadın konusunda birçok proje üretilmesini de beraberinde getirmiştir. Fakat özellikle 2000'li yıllarda gözümüze çarpan olgu bu projelerin birbirleriyle bütünlüklü bir şekilde hayata geçirilmediklerinden beklendiği ölçüde yararlı olmadıkları ve özellikle projelere aktarılan fonların büyüklüğü sonucu feminist olmayan kişilerce ya da kurumlarca kullanılmaları neticesinde projeciliğin bir sektör haline gelmiş olmasıdır.

Bir başka önemli nokta da kadın hareketi içinde belirginleşen farklılaşmadır. Kadınlar, bir var oluş sorunu olarak kimlik sorununa yoğunlaşmışlar ancak; bu sorunu tüm yaşam pratiklerinin içinde deşifre edebilmiş olmalarından dolayı, ekonomik ve politik alanlardaki dışlanmalarını meşrulaştıran sistemi değiştirmek için sivil toplumun yerleşik yapısını radikal eylem biçimleriyle değiştirmeye çalışırken; bu yapıyı besler nitelikteki hukuk sistemini dönüştürmek için yasalar üzerinde değişiklik taleplerinde bulunmuşlardır. Kadın hareketi bu noktada yeni bir kimlik vurgusu ve tanınma talebi ile kültürel, politik ve ekonomik alanlarda kökten değişiklikler isterken bir yandan da tüm ezilme ve tahakküm biçimlerine karşı çıkmaktadır.[89] Elbette bunları yaparken farklı ülkelerde farklı feminizmler ortaya çıkmıştır. Farklı geleneksel yapılar, kaynaklar, fırsatlar ve politik kurumlar feminizmlerin farklılaşmasını ve feministler tarafından farklı stratejiler izlenmesini de beraberinde getirmiştir.[90] Türkiye gibi mikro sayılabilecek bir örnekte de böyle bir süreç yaşanmıştır. 1990 sonrası dönemde İslamcı ve Kürt kadınların feministleşerek kendi örgütlerini

89 Bkz, Kenan Çayır, *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, der: Kenan Çayır, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s. 31-32.

90 J.Lovenduski, s. 202.

kurmaları ve buralarda kendi taleplerini oluşturmaya başlamaları tam da farklı toplumsal, kültürel yapılar içinde bulunan kadınların hem yaşam pratiklerinin hem de bu pratiklerin belirlediği düşünsel ve örgütlenme alanlarındaki deneyimlerinin farklılaştığını göstermektedir.

1980'lerin sonlarına doğru muhafazakar kesimin üniversite mezunu kadınları Türkiye'deki feminist hareketin etkisi ile yavaş yavaş bu kesim içinde kendi sözlerini söylemeye başlamışlardır. *Zaman* gazetesinde Ali Bulaç'ın feministleri aşağılayan yazılarına karşı Mualla Gülnaz, Tuba Tuncer, Elif H. Toros, Yıldız Kavuncu gibi kadınların feminizmi anlatan ve savunan yazıları İslami ve Ülkücü akımlara mensup kadınların kadın olma bilinciyle hareket ederek kadının toplumsal konumunun ve gündelik hayatının kadına yükledikleri karşısında kadının hem bireysel hem de kolektif düzeyde kişilik ve özerklik kazanmasını talep etmişlerdir.[91]

İslami kesimden kadınlar İslami kesim tarafından fitneler, çağdaş kesim için de gericiler olarak görülüp farklı dışlama ve ezilme pratiklerine tabi olmuşlardır.[92] Bu noktada özellikle ülkücü hareket içinden gelen türbanlı kadınlar hareket içinde, tıpkı sol hareket içinde olduğu gibi, bacı imgesi ile fitne imgesi arasında gidip gelmişlerdir.[93]

1980li yıllar İslami kesimden kadınların iş yaşamında ve üniversitelerde görünürlük kazandığı yıllar olmuşken 1990'lı yıllar bu kadınların kurdukları derneklerin ve çıkardıkları dergilerin çoğaldığı yıllar olmuştur. Elbette bu dernekler arasında feminist söylemi kullananların sayısı oldukça azdır. 1990'lı yıllarlarla beraber türban yasağının ağırlığı altında ezilen bu kadınların birçoğu 28 Şubat süreciyle beraber hem işlerini bırakmak zorunda kalmışlar hem de toplum içinde daha fazla hor görülmüşlerdir. Ancak bu konuda mücadele yolları ararken hem İslami kesimin hem laik kesimin erkeklerinin kadınlardan çok konuşuyor ol-

---

91 Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, (İstanbul: Metis Yay., 2004), s. 158-169.

92 Sibel Eraslan, "Uğultular...Silüetler", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, s. 246.

93 Bkz *A.g.e.* ve Cihan Aktaş, "Kamusal Alanda İslamcı Kadın ve Erkeklerin İlişkilerindeki Değişim Üzerine: Bacıdan Bayana", *Birikim* 137, Eylül 2000, s. 36-47.

masından da rahatsızlık duymaktadırlar.[94] Öyle ki hem laik hem de İslamcı kesim, kadınlar üzerinde bir iktidar mücadelesine girerek kadınları yine araçsallaştırmışlardır.[95]

İslami kesimdeki kadın örgütlerinin en önemli konusu türban olmuştur. Bugün üçyüzün üzerinde İslami kadın örgütü vardır. Bu örgütlerin içinde Başkent Kadın Platformu dinsel değerlerin kadınlar aleyhine yanlış yorumlanmasına karşı mücadele vermektedir. Güneydoğu Kadın Platformu ve Başkent Kadın Platformu kadına birey olarak verdikleri değerle diğer muhafazakar kadın örgütlerinden ayrılmaktadırlar.[96] Başkent Kadın Platformu aile içi şiddetle mücadele, sığınma evlerinin açılması, Medeni Kanun'un mal rejimi ile ilgili yükümlülüklerinin değiştirilmesi, resmi nikahın yaygınlaştırılması, pozitif ayrımcılık politikalarının geliştirilmesi gibi konularda Türkiye'deki kadın hareketi ile birlikte hareket etmektedir.[97] İslami kesimin feministleri için hem kendi cemaatleri içinde hem de kadın hareketi içinde kabul görmek başlarda çok zor ve sancılı bir süreç olmuştur. Hâlâ bu konuda zorluklarla karşılaşsalar da özellikle kadın hareketi içinde sözleri her geçen gün daha da dinlenir hale gelmiştir.

1990'ların sonlarından itibaren Kürt kadınları Kürt hareketinin giderek geri çekilmeye başlaması ile kendi sözlerini söylemeye başlamışlardır. Ulusçu akımların geri çekilme dönemleri ile birlikte kadınlar arası dayanışmanın arttığı görülmektedir;[98]

---

94 Hidayet Şefkatli Tuksal – Yıldız Ramazanoğlu, "Dindar Çevrelerde Kadın Politikası Üretimi", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 248-249.

95 Ahmet İnsel, "İslam, Kadın ve Özgürleşme", *Birikim* 137, Eylül 2000, s. 19-21.

96 Bkz. İnci Özkan Kerestecioğlu, a.g.m., s. 93, Sevgi Uçan, "Demokrasi'ye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri," *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, s. 115-116, Yıldız Ramazanoğlu-Hidayet Şefkatli Tuksal, *Dindar Çevrelerde Kadın Politikası Üretimi, Kadın hareketinde Mücadele Deneyimleri*, yay. haz. Berivan Kum - Pınar Selek - Fatma Gülçiçek - Yeşim Başaran, S.S. Amargi Kafın Bilimsal ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooparatifi, İstanbul, 2005.

97 Sevgi Uçan, "Demokrasi'ye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri," s. 116.

98 Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, cilt 1, (İstanbul: İletişim Yay., 2001), s. 358.

Kürt kadın hareketi değerlendirilirken bu noktanın gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

1970'lerden sonra Kürt hareketinin yükselişe geçmesi ile Kürt kadınlarının bir kısmının okullara gitmesi kadınların mobilize olmalarında önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hareketin içinde tıpkı sol hareket içinde olduğu gibi kadınların geleneksel kadın özelliklerinin ön plana çıktığı gözükmektedir. 1986'dan itibaren kadının özgürlük düşüncesi çerçevesinde ele alınmaya başlandığı gözlenmektedir. Bu konudaki tartışmalar ailenin reddine kadar gitmektedir.[99] Hem bu tartışmanın kendisi hem de kadın sorunu üzerine erkeklerin yoğunlukta olduğu örgütlerin kadın sorununa el atarak milliyetçi akım içinde kadınları araçsallaştıran tutumları kadınların tepkileri ile karşılaşmıştır.[100] Öyle ki harekete katılan kadınlar üzerinde önce özgür fakat cinsellikten arındırılmış ve kendini davaya adamış kadın imajı daha sonra da analar-bacılar imajı oturtulmuştur.[101]

Tartışmaların yoğunlaştığı bu dönem 1990lı yıllarla beraber Kürt kadınların kendi örgütlerini yaratmaları fikri ile sonuçlanmıştır.[102] Bu örgütlenme pratiklerinden bazıları "Dicle Kadın Kültür Merkezi", "Bağımsız Kürt Kadın Grubu", "Ulusal Demokratik Kürt Kadın Derneği"dir. Kürt kadınların çıkardıkları

---

99 Bu tartışma hem tek tanrılı dinlerin hem de milliyetçi projelerin ilk çıkışlarında kadınlara vaat etkileri ortak "özgürleştirme" imgesini hatırlatmaktadır Bkz. Fatmagül Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, (İstanbul: Metis Yay., 2000), Sylvia Walby, "Kadın ve Ulus", *Vatan, Millet, Kadınlar*, Ayşegül Altınay (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 2000), s. 29-57 ve Partha Chaterjee, "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", *Vatan, Millet, Kadınlar*, Ayşegül Altınay (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 2000), s. 95-117.

100 Necla Açık, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, s. 280.

101 Özellikle devletin baskısının arttığı 1992–1993 yıllarındaki protesto eylemleri sırasında gerilla kadından mağdur anneye kaydığı gözlemlenmektedir. Bkz. Lale Yalçın – Heckman ve Pauline Gelder, "90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler", *Vatan, Millet, Kadınlar*, s. 323.

102 Gülşen Bozan, Ayfer Tekin, "Kürt Kadın Hareketi ve Örgütlenme Deneyimleri", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 206-207.

ilk dergi 1996'da çıkmaya başlayan "Roza" isimli dergidir. *Roza*'yı *Jujin*, *Jin u Jiyan* ve 1998'de çıkmaya başlayan *Yaşamda Özgür Kadın Dergisi* izlemiştir. Kadınların ayrı bir dergi çıkarmaları Kürt Hareketi içinde 4-5 yıl tartışma konusu olmuştur. Öyle ki hareketin içindeki erkekler Kürtler'in dergileri, televizyonları, partileri, kültür merkezleri varken ayrı bir kadın dergisini gereksiz ve masraflı bulmuşlardır.[103] Dergileri çıkaran kadınlar hem hareket içindeki erkeklerle hem de devlet erkinin baskıcı tutumuyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.[104]

Feminist Kürt kadınlar kendilerini ifade edecek yazıları diğer feminist dergilerde yayınlayamadıkları ve diğer feministlerin Kürt kimlikleri dolayısıyla kendilerini dışlamaları dolayısıyla kendilerine ait bir feminizm oluşturma ihtiyacı duymuşlardır.[105] Teorik açıdan bakıldığında Kürt Feminizmi üçüncü dalga feminizm olarak adlandırılan "siyah feminizm" ile örtüştürülebilir. Aydınlanmanın mirasını taşıyan evrensel kızkardeşlik ideasının sınıfsal, ırksal farklılıkları göz ardı ettiğini ve kadın hareketinin siyah kadınların sorunlarına çözümler üretmede hatta bu sorunları tartışmada aciz kaldığı yönünde eleştirilerde bulunan siyah feministler tüm bunların altında yatan neden olarak hakim feminist hareketin beyaz burjuva kadının sorunları dışında kalan kadınların sorunları için kaygılanmadıkları gerçeğinin yattığını ileri sürerler. Türkiye'de etnik kimlik belirtilmeden yapılan feminizmin gayri ihtiyari Türk Feminizmi olarak algılandığını ve bu algılama biçiminin farklılıkların üstünü örterek Kürt kadınları ikincilleştirildiği argümanı ile hareket eden Kürt Feministler Roza'da Türk feminizmine

---

103 *A.g.e.*, s. 208 ve Canan, Halide, "Feminist Kürt Kadın Oluşumları", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 226-228.

104 Örneğin "Yaşamda Özgür Kadın Dergisi" 26 sayı çıkmıştır. Dergi'nin hemen her sayısı hakkında toplatılma kararı çıkmış ve 2000 yılında da dergi verilen mahkeme kararı sonucunda kapatılmıştır. Bundan sonra kadınlar dergiyi "Özgür Kadının Sesi" olarak yayınlamaya devam etmişlerdir. *A.g.e.*, s. 209 "Roza" ve "Jujin" dergileri "Özgür Kadının Sesi" dergisinden daha çok özel meseleler ile ilgilenmiştir. "Roza" ve "Jujin" özellikle bekaret, cinsellik, evlilik meseleleri, cinsel taciz, tecavüz gibi meselelerle ilgili yazılar yayınlamaktadır. Necla Açık, s. 281 ve Roza, no. 1, Mart-Nisan, 1996.

105 Necla Açık, s. 281 ve Canan, Halide, s. 223.

karşı kendini böyle konumlandırmakta ve politik tutumlarını ırkçılık-cinsiyetçilik karşıtı bir çerçeve içinde tanımlamaktadırlar.[106] Ayrıca Kürt kadın hareketi Kürt milliyetçiliğinin kadını araçsallaştırmasını ve erkeklerin Kürt kadın sorunu üzerine konuşup yazmalarını da eleştirmektedir.

Özellikle 2000'li yıllarda Kürt Feminist Hareket Türkiye'deki ana akım feminizmle ortak stratejiler geliştirmektedir. Buna örnek olarak Medeni Kanun mücadelesi, TCK mücadelesindeki sokak eylemlerine katılımları ve 4320 sayılı kanunun uygulanması için düzenlenen kampanyada yer almaları önemlidir.

Ayrıca KA-MER örneğinde görüleceği gibi Kürt kadınlar özellikle Güneydoğu Anadolu'da kadın sorununa yerel ve evrenseli birleştiren çözüm önerileri geliştirmektedirler. Ka-Mer; iletişim, kadına yönelik şiddet, aile içi şiddet, kadının insan hakları, Medeni Kanun, anayasal haklar, cinsellik, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet rolleri ve kız çocuğu eğitimi, kadının ekonomik hakları, feminizm ve kadın hareketi, kadın örgütlenmesi konularında tüm kadınlara yönelik grup çalışmaları yapmaktadır.[107] Grup çalışmalarına katılan kadınlardaki değişimi Akkoç şöyle anlatmaktadır;

> "birey olduklarını hissediyorlar. Haklarını öğrenip, hakları olanı alabilmek için uğraş vermeye başlıyorlar. Şiddetin kapsamını tanımlıyorlar. Yaşadıkları şiddete karşı durmaya başlıyorlar."[108]

Ka-Mer 1997'de Mor Çatı Vakfı ile görüşmeler yaparak "Acil Yardım Hattı" çalışmasını başlatmıştır. Ayrıca acil yardım hattına başvuran kadınların çocuklarını bırakabilecekleri bir çocuk evi projesi de hayata geçirilmiştir.[109] Aile içi şiddete uğrayan kadınlara yönelik psikolojik, hukuki ve iş danışmanlığı hizmetlerini veren kuruluş Türkiye'de namus cinayetleri üzerine de evrensel bir bakış açısıyla çalışmaktadır. Türkiye'ye öz-

106 Roza, sayı 15, İstanbul, Mart, 1999.

107 Bkz. *Grup Çalışması İçin El Kitabı*, Ka-Mer Kadın Merkezi, Ka-Mer, y.y, 2003.

108 Nebahat Akkoç, s. 210.

109 Nebahat Akkoç, s. 214-215.

gü gibi algılanan namus cinayetlerinin sebepleri dünyanın farklı coğrafyalarındaki kadınların farklı şiddet türlerine maruz kalmalarının sebepleri ile aynıdır; temel amaç kadınların toplumsal denetimini sağlamaktır. Özellikle kadına yönelik şiddet ve namus cinayetleri üzerine yapılan çalışmalar ve bilinç yükseltme toplantılarından vazgeçmeyen örgüt yapısı önemli noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki grubun da taleplerini Türkiye kadın hareketi içinde dile getirebilmeleri oldukça zor olmuştur. Ancak Türkiye Kadın Hareketi içinde İslamcı ve Kürt kadınların yer almaları toplumsal cinsiyet temelli ezilme ve tahakküm biçimlerine maruz kalan tüm kadınlar için aynı mücadele içinde ortaklaşabilecek bir zemin bulunduğunu göstermektedir. Kürt Hareketi ve İslamcı Hareket Türkiye'nin modernleşme serüveninde karşımıza çıkan düğüm noktalarıdır; fakat kadınlar; "kadın kurultayı e-mail grubu"nda, yasa çalışmalarında ve CEDAW Sivil Toplum Forumu gibi örneklerde tüm farklılıklara rağmen modernleşmenin attığı düğümleri çözebilecek açıklığa sahip görünmektedirler. Elbette son dönemde "kadın kurultayı e-mail grubu"ndaki tartışmalar kadın hareketi içinde kutuplaşmaların hâlâ çok güçlü olduğunu göstermektedir. Bu noktada kadınların politika yapma biçimini demokratikleştirmek için hâlâ yürünecek uzun bir yolları vardır. Ancak Kürt sorununun ya da siyasal İslam'ın daha açık olarak tartışıldığı bir platformun olmayışı ve bu meselelerin kadın bakış açısıyla irdeleniyor oluşu Türkiye bağlamında demokratikleşme bağlamında en fazla mesafeyi de kadın hareketinin kat ettiğini göstermektedir.

1980'li yıllarda ekonomik, kültürel, toplumsal... pek çok alanda kadınları ikincileştiren ataerkil ilişki biçimleri tartışılıp ve eleştirilmiştir. Bu süreç farklılık, parçalılık, yerellik ekseninde biçimlenen bir demokratikleşme perspektifini de beraberinde getirmiştir.[110] 1990 sonrası ise kadın hareketi içinde farklılığın, heterojenliğin ve farklı feminizmlerin belirginlik kazandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 2000'li yıllarda kadın

110 Sevgi Uçan, "İkinci Dalga Feminizmin Açtığı Alan: Demokratikleşmeden AB'ye", *Birikim*, Ağustos 2004, no. 184-185, s. 114.

hareketi içindeki ayrışmalar ve farklılaşmalar artarken bir yandan da bu farklılıkların ortaklaşabileceği zemin arayışları görünürlük kazanmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi ortak hedefler doğrultusunda birçok örgüt birlikte hareket etmeye başlamıştır.

Ancak kadın hareketi içinde kişisel ilişkiler doğrultusunda da ayrışmalar vardır. Bu Türkiye'deki hakim politik kültürün bir yansıması gibi okunabileceği gibi 1980'lerden itibaren bilinç yükseltme toplantılarında birbirleriyle politika yapmanın ötesinde tüm hayatlarını paylaşan kadınların arkadaşlık ilişkileriyle politikayı karıştırmaları gibi sebepten de ileri gelmiş olabilir.

Bir başka atlanmaması gereken nokta da 1990 sonrası yıllarda kadın hareketinin radikalliğini yitirmesi ve genç kadınların harekete katılmalarının sağlanamaması olmuştur. 2003'te İstanbul'da farklı üniversitelerde öğrenci olan kadınlar tarafından kurulan ve hâlâ bilinç yükseltme toplantılarını düzenli bir şekilde uygulayan "Akıllara Zarar" adlı grup, Marmara Üniversitesi'nde oluşan feminist kadınlar, "Ankaralı Feministler" ve Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları öğrencilerinin oluşturduğu feminist grup bu konudaki istisnalardır.

Türkiye'de kadın hareketinin tarihine baktığımızda en sorunlu olan nokta sendikalar ve meslek örgütleri içinde kadınların yeterince iyi örgütlenememeleridir. Gündelik yaşam pratiklerini değiştirmek kadına yönelik şiddetle mücadele ve yasa reformları kadar bu örgütlerin içinde feminist adacıklar kurulması ile mümkün olacaktır. Elbette burada söz edilen adacıklar dışarıda kadınlara ait yapıların, feminist örgütlerin varlığı dahilinde anlamlı olacaktır. Karma örgütlerde bu adacıkları kurabilmek çok zordur ve bu tip örgütlerden dışlanmayı getirebilir. Bu tip bir mücadele stratejisi ancak feminist dayanışma ile yani farklı örgütlerdeki kadınlar arasında kurulacak bir kızkardeşlik bağı ile aşılabilir.

Farklılıkların ve çatışmaların kabulüne dayalı bir kamusal alan oluşturma noktasında Türkiye'de kadın hareketi siyaseti dönüştürücü bir işleve haiz görünmektedir. Özellikle 2000li

yıllarda geri dönen yasa değişikliklerinde Türkiye'de kadın hareketi hem kendi oluşturduğu kavramları hem de BM metinlerinde yer alan ve farklı coğrafyalardaki kadın hareketlerinin yarattıkları kavramları yasa metinlerine sokmaya çalışmış; büyük ölçüde de başarılı olmuştur.

Güçler ayrılığı, hukuk düzeni, insan haklarının korunması, bireysel özgürlüğe saygı gibi temel ilkeler üzerinde yükselen *liberal gelenek* ve eşitlik, yöneten yönetilen özdeşliği, halk egemenliği ilkeleri üzerinde yükselen *demokratik gelenek*, liberal demokrasinin iki temel ayağıyken bir taraftan da kendine içkin paradoksunun temelidirler. Eşitlik ve özgürlük idealleri arasındaki çatışma liberal demokrasiye içkin bir gerilim noktası olmuş ve tarihsel süreç bu çatışmada hangi toplumsal grupların güçlü olduğuna ya da sistemin kendini yeniden üretmesi için bir takım tavizler vermek zorunda kaldığı dönemlere göre bu iki ideal arasındaki çatışma ile biçimlenmiştir. Bu iki gelenek arasındaki çatışmanın en belirgin yansıması "liberalizmin yurttaşlık faaliyetlerini özel çıkarın ya da arzuların hizmetine vermesi ve politikanın kamusal önemini yok etmesidir."[111] Bu sorun temsil mekanizmasında çatışan çıkarlar ekseninde meydana gelen seçimleri rekabetçi bir sürece çevirir ve siyaseti mekanikleştirir. Ayrıca tüm temsil süreci ile kapitalist ekonomi arasındaki ilişkiler "bürokratik ve politik seçkinler pazarlığı"[112] şeklinde karşımıza çıkar. Bu noktada yurttaşların karar alıcıları seçmesi kamusal kararların içeriğini belirlemeleri için yeterli olmaz. Siyaset giderek daha da ticarileşir. Partilerin ve diğer temsil kurumlarının hiyerarşik ve eşitsizlikçi yapıları da bu olguyu besler niteliktedir. Sonuç olarak yurttaşlar ve devlet arasındaki siyasal süreçte bir boşluk oluşur ve bu da apathy'ye sebep olur. Elbette burada devletin bekasından duyulan kaygının devletin, temel hakların korunmasını sağlayan yegane aygıt olmasından dolayı, iyi siyasal toplum

111 Anne Phillips, "Feminizm ve Demokrasi", *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), s. 29.

112 Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, çev. Betül Kadıoğlu, (Ankara: Phonix Yayınları, 2001), s. 118.

arayışının önüne geçmesi de söz konusudur. Ancak Türkiye'de kadın hareketi bize alternatif bir siyaset anlayışı sunmaktadır. Toplantılar, kampanyalar, kurumlar ayrıca yine bu kampanyalarda farklı kadın grupları oluşturdukları platformlarla iç müzakere süreçlerinden sonra kamuoyu oluşturmak suretiyle ve lobi çalışmalarıyla taleplerinin bir çoğunu gerçekleştirmişlerdir. Tüm bu deneyimler pratikte kadın özgürleşme hareketi olarak adlandırılan radikal kanat ile reformist kanadın da bir arada hareket ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak ilginç olan taraf her ne kadar bilinç yükseltme toplantılarının sayıları azalsa da özellikle 2. dalga hareketin başından beri yer almış kadınların yasa çalışmalarında hem lobi faaliyetleri yaparlarken hem de platform toplantılarında bilinç yükseltme tekniği ile hareket ediyor olmalarıdır.

Türkiye'de kadın hareketi içindeki kadınlar bu 25 yıllık serüvende kendi gruplarını kurmuşlar, bilinç yükseltme toplantıları ile sorunları ve talepleri ekseninde bizatihi kendi farkındalıklarını yaratmışlar ve kavramlarını oluşturmuşlardır. Yayınları ile tüm bunları kadın kamuoyuna duyurmaya çalışmışlar ve kampanyaları, sokak eylemleri, basın açıklamaları ile de ulusal kamuoyunun dikkatini çekmişlerdir. İnatları ve inançları sayesinde bu 25 yıllık sürede birçok yasa değişikliğinde baş aktör olarak yer almışlar kendi kurumlarını oluşturmakla yetinmeyip kamu kurumlarına ve bu kurumların politikalarına da sızmaya çalışmışlardır. Kadın hareketi Türkiye'deki muhalif hareket kültürünün cemaatçi yapısından sıyrılarak; bireyci, demokrat ve katılımcı siyaset yapma biçimiyle yeni bir üslup önermiştir.

İçinde bulunduğumuz yüzyıl büyük bir alt üst oluşun belirginleştiği, coğrafya farkı gözetmeden tutuşup yayıldığı büyük yangınlara sahne olmaktadır. Toplumsal hareketler geçmişteki büyük devrimlerin illa benzeri ya da tekrarı olmaksızın, ancak etkisini daha fazla görünür hale getirerek canlılıklarını muhafaza ediyorlar. "Yeni" toplumsal hareketler aslında "eski"nin direnç mekanizmaları, itiraz sebepleri ya da karşı çıkış pratiklerine yaslanarak başka biçimler altında var oluyor. Dolayısıyla toplumsal hareketler, "yeni" tanımlamasına sıkıştırılıp bir yandan otantik bir hava verilen, diğer taraftan asla "eski"nin görkemine ulaşamayacağı için yeteri kadar kıymet verilmeyen ya da varlığı abartılı tariflere konu olan bir fenomen haline geliyor.

Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim, önemini küçümsemeden ya da abartmadan toplumsal hareketleri tarihsel bir deneyimler bütünü olarak ele alıyor. İlla teorinin aynasında sınanıp başarılı olmuş örnekleri ile değil, insanların her gün itiraz ve yaratma azimleri ile yeniden biçimlendirdikleri örnekler olarak toplumsal hareketleri tartışıyor. Yalnızca Batı'da değil, Balkanlar'dan Kore'ye, Tayvan'a, Filistin'e, Güney Amerika'ya uzanan bir coğrafyada; Via Campesina, Savaş Karşıtı Hareket, Hamas gibi örgütlü örneklerle; sendikal hareket, kadın hareketi, devrimlere eşlik eden tiyatro faaliyeti gibi toplumsal aktörlerin yüzünü gösterdiği mücadelelerle toplumsal hareketlerin dökümünü sunuyor.

İLETİŞİM 1304
POLİTİKA 69

ISBN-13: 978-975-05-0583-6
9 789750 505836